

NOBEL MÜKAFATI
LAUREATLARININ ƏSƏRLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında”** 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009

Heinrich Theodor Böll

Inventas vitam juvat excoluisse per artes
Ustalıǵa yüksələrək bu dünyanı xoş edənə

NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Haynrix Böll

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“Şərq-Qərb”

Bakı – 2009

ISBN 978-9952-34-229-1

Tərtib edən və
ön sözün müəllifi: Vilayət Hacıyev

Rus dilindən
tərcümə edən: Əkrəm Əylisli

Alman dilindən
tərcümə edənlər: Vilayət Hacıyev
Çerkəz Qurbanlı
Afət Nəbi

Redaktor: Aqşin Dadaşov

Korrektor: Yeganə Mehdiyeva

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərhan Qorçu

Kompüter düzümü: Hikmət Aydınova
Mehman Musabəyli

Haynrix Böll. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009, 600 səh.

Bu kitabda XX əsr dünya ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri, Nobel mükafatı laureatı Haynrix Böllün Azərbaycan oxucularına artıq tanış olan “O illərin çörəyi” povesti ilə yanaşı, alman dilindən tərcümə olunmuş “Bir təlxəyin düşüncələri” romanı və hekayələri təqdim olunur.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, “Kitab aləmi” NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: “Tutu” nəşriyyatı, 2009
© “Şərq-Qərb” ASC, 2009

“AİLƏ TARİXÇƏLƏRİ”NİN BƏNZƏRSİZ USTASI

XX əsr dünya ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri, Nobel mükafatı laureatı Haynrrix Böll Azərbaycan oxucularına 60-cı illərdən tanışdır. Onun alman dilindən tərcümə olunmuş bir neçə hekayəsi, istedadlı yazıçı və tərcüməçi Əkrəm Əylislinin dilimizə çevirdiyi “O illərin çörəyi” povesti Azərbaycan oxucuları tərəfindən böyük maraqla qarşılandı.

Haynrrix Teodor Böll 1917-ci il dekabrın 21-də Reyn çayı sahilində yerləşən Köln şəhərində dünyaya gəlmişdir. Maraqlıdır ki, 1928-ci ildən 1937-ci ilədək bu şəhərdəki Kayzer Vilhelm Gimnaziyasında oxuyanda onun sevimli fənləri ədəbiyyat deyil, riyaziyyat, latın dili, tarix olmuşdur və müharibədən sonrakı çətin illərdə dərslərindən geri qalan uşaqlara məhz bu fənlərdən dərs deməklə bir müddət çörəkpu lu qazanmışdır. Qatı katolik ailəsində böyüyən gələcək yazıçı gəncliyində bir müddət yaşadlarının katolik dərnlərində iştirak etmiş, keşiş Robert Qroşenin seminarlarına getmiş, ancaq bir qədər sonra, müsahibələrindən birində dediyi kimi, “özünün belə şeylər üçün yaranmadığını” hiss edib onlardan uzaqlaşmışdır. Uşaqlığında istər özü, istərsə də ailəsi onun gələcəyini tam müəyyənləşdirməsələr də, dəqiq bilirdilər ki, Haynrrixin həyatı kitablarla bağlı olacaq. 1937-ci ildə kamal attestatı alan Böll bir müddət Kölndəki kitab mağazasında şeyird işləmiş, sonra atasının emalatxanasında ona kömək etmiş (atası ağacdan oyma işləri ilə məşğul olur, ən çox da kilə mehlərləri düzəldirdi), 1939-cu ildə Köln Universitetinin germanistika və qədim filologiya fakültəsində təhsil almağa

başlamışdır. Lakin elə həmin ilin sentyabrında başlayan İkinci Dünya müharibəsi onun bütün planlarını pozmuşdur. O dövrdə hərbi xidmətə çağrılan Böll əvvəlcə Polşa, sonra da Fransa cəbhələrində olmuş, yaralandığı üçün təxmindən bir il Almaniya hospitalarında müalicə aldıqdan sonra 1943-cü ildə Rusiya cəbhəsinə göndərilmişdir. Kırmda döyüşmüş, yaralanmış, Odessaya gəlmiş, Rumıniyaya göndərilmiş, yenə yaralanmış, hospitalda müalicə olunduqdan sonra saxta sənəd düzəldib bir daha cəbhəyə qayıtmamışdır. Bir ilə yaxın saxta sənədlərin köməyi ilə cəbhədən yayınmış, nəhayət, 1945-ci ilin mayında amerikalılara əsir düşüb, ingilislərin, Belçikadakı hərbi düşərgələrin də dadını görəndən sonra 1945-ci ilin sentyabrında azad olunmuşdur.

Böllün tədqiqatçılarının, bioqrafiyasını yazanların hamısı yazıcının müasirləri olsa da, onun bədii yaradıcılığa nə vaxt başlaması həmişə mübahisə doğurmuşdur. Məsələn, onun ilk çapdan çıxan hekayəsi uzun müddət “Xəbər” hesab edilsə də, yalnız 1973-cü ildə məlum olmuşdur ki, ilk dəfə işıq üzü görən əsəri “Ötən günlər” imiş (həftəlik “Raynişer Merkur” qəzeti, 03.05.47). Elə həmin ildə yazıçı özü etiraf etmişdi ki, 1945-47-ci illər arasında 10 müxtəlif jurnalda 60-a yaxın hekayəsi çap olunub. İstər qardaşının, istərsə də özünün dediyinə görə, Böll bədii yaradıcılığa romanla başlayıb. Bu romanlardan biri “Məhəbbətsiz xaç” adı ilə 1961-ci ildə, digəri “Mələk susdu” adı ilə 1992-ci ildə, 1948-ci ildə yazdığı “Vəsiyyət” isə 1982-ci ildə işıq üzü görmüşdür.

Böllün ilk irihəcmli – bunu povest də adlandırmaq olar – “Qatar vaxtında gəldi” əsəri 1949-cu ildə çap olunsada, bir yazıçı kimi ilk uğurunu 1951-ci ildə ovaxtkı Qərbi Almaniyanın ictimai-siyasi, eləcə də mənəvi-ruhani həyatında mühüm rol oynamış “47-lər dərniyi”nin mükafatını alandan sonra qazandı. Başqa sözlə, yazıcını 1972-ci ildə İsveç Akademiyasına – Nobel mükafatına aparar yol bu dərəkə oxuduğu “Ala qarğalar” hekayəsi ilə (kitabda “Qara qoyunlar” adı ilə verilmişdir) başladı. Yeri gəlmişkən,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

60–70-ci illərdə artıq Böll bir çox dünya şöhrətli romanların müəllifi kimi tanınsa da, hekayə janrı onun üçün “ən çox sevdiyi, ən cazibədar nəsr forması” kimi qalmış və bu janrdə “Xəbər”, “Yolçu, yolun düşsə Spara...”, “Körpüdə”, “Mənim qəmli sifətim”, “Çörəyin dadı” və bu kimi gözəl nümunələr yaratmışdır.

Böllün tədqiqatçıları onun istər bədii yaradıcılığı, istərsə də ictimai-siyasi baxışları haqqında nə qədər ziddiyyətli fikirlər söyləsələr də, bir məsələdə həmfikirdirlər ki, müharibədən sonrakı illərin alman ədəbiyyatında heç bir yazıçının yaradıcılığı Bölldə olduğu qədər şəxsi həyatı, yaşadığı dövrün fərdi-psixoloji durumu, ictimai-sosial vəziyyəti ilə bağlı olmamışdır. Doğrudan da, yaşadığı XX əsrə “qaçqınlar və əsirlər” əsrə adlandıran yazıçı İkinci Dünya müharibəsinin iştirakçısı olduğu, onun bütün ağrı-acısını daddığı üçün, təbii ki, ədəbiyyata da elə bu mövzu ilə gəlmişdir və tərəddüd etmədən demək olar ki, 50-ci illərdən başlayaraq Qərbi Almanıyanın ən çox oxunan yazıçısı olmuşdur. Bunun da səbəbi, hər şeydən əvvəl, onun öz müasirlərini düşündürən problemlərdən yazması idi. Əslində, həmin problemlər öz-özlüyündə məlum idi: müharibədən yeni çıxmış ölkənin ən böyük çətinliyi öz keçmişinə münasibətini müəyyənləşdirmək və bunun əsasında da gələcəyini qurmaq. Böllü yazıçı, ziyalı kimi maraqlandıran da elə bu idi: müharibə insanları fiziki cəhətdən deyil, həm də mənəvi, ruhi cəhətdən şikəst etdi və bundan sonra yaranmış cəmiyyətdə həmin “şikəstlər”ə münasibət necə olacaq, daha doğrusu, necədir? Bu iki istiqamət Böllün yaradıcılığında – istər hekayələrində, istər romanlarında, istərsə də ictimai-siyasi fəaliyyətində həmişə qoşa inkişaf etmişdir. Daha dəqiq desək, ictimai-sosial durumun bədii predmetə çevrildiyi əsərlərdə həmişə müharibənin dəhşətləri, müharibə haqqında yazılan əsərlərdə isə ictimai-sosial münasibətlərin müxtəlif qatları, ziddiyyətlərlə dolu çalarları hiss olunur.

Düzdür, Böllün ilk irihəcmli epik əsəri “Qatar vaxtında gəldi” (1949), eləcə də özünün ən çox sevdiyi “Haradaydın,

Adəm” (1951) romanları ilk illərdə biganəliklə qarşılandı, ancaq bu “uğursuzluq”, əslində, əsərlərin bədii-estetik tutumu ilə deyil, bəlkə də, müharibədən sonrakı ilk illərdə Almaniyadakı psixoloji durumla bağlı idi. Beş il ərzində, az qala, dünyanın yarısını qana çalxamış, saysız-hesabsız şəhərləri, kəndləri xarabazara çevirmiş ölkə indi özü dağıntılar, xarabalıqlar qoynunda inləyirdi, parçalanmışdı. İnsanlar, onsuz da, yorulmuşdular, ümitsizliyə qapılmışdılar, kədər içində boğulurdular və görünür, o ağır-əzabları təzədən çəkmək istəmirdilər. Lakin hadisələr getdikcə durulmağa başlayanda, necə dəyərlər, nəyisə müqayisə etməyə, nəticə çıxarmağa, gələcəyi həmin nəticə əsasında qurmağa “tərəzi” lazım olanda həmişəki kimi yenə bədii sözə, yazıçı-ziyalı mövqeyinə ehtiyac yarandı və bu baxımdan mövqeyi qəti, sözü kəsərli olan Haynrix Böll dəhşətli faciələrin köklərini axtarmağa başlayan, həmin keçmişin bu və ya digər şəkildə hələ də qaldığını kortəbii şəkildə hiss edən almanların sevimlisinə çevrildi. Yazıçı həmin illərdə, sanki, oxucusunun ehtiyacını duyub, sosial mövzuya müraciət etdi və telefonçu işləyən Fred Boqnerlə arvadı Ketenin faciəsini hər ikisinin lirik-psixoloji yüklü daxili monoloqları, kəskin dialoqları ilə təsvir edən “Bir kəlmə də demədi...” (1953) romanını yazdı. Əsər böyük uğur qazandı, bunun da səbəbi yüzlərcə, minlərcə almanın Böllün sosial və mənəvi çətinliklər içində boğula-boğula ayrılmaq məcburiyyətində qalan qəhrəmanlarının şəxsində öz talelərini tapması oldu. Fredlə Keteni sıxan yalnız iki uşaqla dar otaqda yaşamaları deyil, həmişə tapındıqları din xadimlərinin, eləcə də cildlərini dəyişmiş məmurların onların, yəni “balaca adamlar”ın əzablarına biganəliyidir.

1954-ci ildə yazılmış “Sahibsiz ev” romanı, əsasən, müharibədən sonrakı ağır illərin sosial problemlərinə həsr olunsada, burada müharibə və faşizmin insan taleyinə vurduğu ağır zərbələr, yaralar da ön plana çəkilir.

“O illərin çörəyi”(1955) povestində də sosial motivlərə, xüsusilə, insanları “canavara çevirən” aclıq illərinin

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

təsvirinə geniş yer verilsə də, əsas poetik vurğu mənəviyyat, məhəbbət mövzusunun üstünə düşür. Həmin “aclıq illəri”nin yetirməsi olan Valter Fendrixin gələcəyi, ilk baxışda, təmin olunub, yaxşı qazanc gətirən sənəti, işi var, hətta sahibkarın qızı ilə evlənməyi planlaşdırır. Bütün bunlarla bərabər, hərdən “özünə, işinə, əllərinə nifrət edir”, çünki yaşadığı həyat ona mənasız görünür. Yalnız bircə gün – öz məhəbbətinə rast gəldiyi gün onun həyatını büsbütün dəyişir, Valter öz keçmişi ilə vidalaşır.

Düzdür, Böllün əsərləri 50-ci illərin ortalarından başqa dillərə tərcümə olunmağa başlamışdı, ancaq ona dünya şöhrəti qazandıran ən çox “Saat onun yarısında bilyard oyunu” (1959), “Bir təlxəyin düşüncələri” (1963), “Xanımla kollektiv portret” (1971) romanları olmuşdur.

“Saat onun yarısında bilyard oyunu” romanında təsvir olunan hadisələrin mərkəzində reyntli memarlar ailəsinin əlliillik taleyi dayanır. Bu tale, hər şeydən əvvəl, Müqəddəs Anton monastırı ilə bağlıdır. Monastırı 1907-ci ildə Haynrix Femel tikmiş və bununla da gələcək karyerasının əsasını qoymuşdur. Lakin din xadimlərinin Hitlerlə sazişə girib onu müdafiə etməsinə etiraz əlaməti olaraq, oğlu Robert onu İkinci Dünya müharibəsinin sonuna yaxın partlatmış, daha sonra isə nəvəsi Yozef onun yenidən tikilməsi işində iştirak etmişdir. 1958-ci il sentyabrın 6-da baba Femelin 80 illiyini qeyd etmək üçün yığılmış ailə üzvlərinin xatirələri, daxili monoloqları, dialoqları, izahları ilə bu ailənin şəxsində Almaniyanın əlli ildə keçdiyi yol ümumiləşdirilmişdir. Həmin vaxt ərzində faşistlərin hakimiyyətə gəlməsi, almanların mənəvi-əxlaqi dünyagörüşlərinin dəyişməsi, xalqın qarşılaşacağı faciəni duyanların qorxusu, narahatlığı və nəhayət, bu ikiləşmənin insan psixologiyasına təsiri, müharibədən sonrakı illərin ağrı-acıları Almaniyanın son əlli ildəki taleyinin daşıyıcılarına çevrilir. Böll, birbaşa olmasa da, əsrin əvvəlindəki Prussiya militarizmi, 30-40-cı illərin alman faşizmi və nəhayət, müharibədən sonra Qərbi Almaniyada baş qaldıran revanşist hərəkət arasında daxili qohumluq, tarixi bağlılıq görür.

“Bir təlxəyin düşüncələri” romanının qəhrəmanı, “rəsmi adı komik aktyor” olan təlxək Hans Şnirin son beş-altı ildəki həyatını müxtəlif vəziyyətlərlə, müxtəlif insanlarla bağlı xatırlaması, onun mövcud sosial münasibətlərə, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə münasibətini ifadə etməklə yanaşı, həm də 50-ci illərdə Qərbi Almaniyaya gerçəkliyi haqqında tam təsəvvür yaradır. Şniri yaşadığı cəmiyyətə yadlaşdıran, ilk öncə, orada hökm sürən saxta-karlıq, katolisizm pərdəsi altında yayılmağa başlayan dini-əxlaqi dəyərlərdir. Mövcud mənəvi-ruhani, sosial durumun aparıcı “şəxsiyyətləri”nin çoxu faşist keçmişinə malik olan insanlardır. Ən dəhşətli də odur ki, heç kəs onlardan hesabat istəmir və bundan da yaxşıca istifadə edən həmin ikiüzlü adamlar, az qala, milli qəhrəmana çevrilirlər. Məsələn, müharibənin son günlərində yeganə qızını “of demədən amerikalı yankilərə qarşı vuruşmaq üçün” zenitçi dəstəsinə göndərən anası indi “İrqi Ziddiyyətləri Barışdırma Cəmiyyəti”nin prezidentidir, uşaq vaxtı faşistlərə qarşı işlətdiyi bircə ehtiyatsız sözə görə ona amansız cəza tələb eləyən Kaliksə cəmiyyətin aparıcı üzvlərindəndir. Məhz bu dini-əxlaqi dəyərlər, mənəvi pozğunluqlar milyonçu ailəsində kasıbcılıqla böyümüş Şnirin yeganə təsəllisini – sevgilisi Mariyanı əlindən alır. Böllün bu romanının o vaxt çox böyük mübahisələrə səbəb olması, müəllifini katolik kilsəsinin amansız hücumlarına məruz qoyması bir daha sübut etdi ki, yazıçı, bəlkə də, çoxlarının bildiyi, lakin deməyə və ya etiraf etməyə özündə güc tapa bilmədiyi bir problemi gündəmə çıxarmışdı.

“Xanımla kollektiv portret” romanının 1971-ci ildə çıxması ilə Böllün 1972-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülməsi arasındakı əlaqəni (yeri gəlmişkən, Böll o vaxta qədər bir dəfə həmin mükafata təqdim olunmuşdu) görməmək mümkün deyil. Bu əsərlə yazıçı özünün “ailə tarixçələri çərçivəsində” ən sanballı əsərini yaratmış və etiraf etdiyi kimi, “1922-ci illə 70-ci illər arasındakı tarixin bütün yükünü çiyində daşımış olan bir alman qadınının taleyini” qələmə alıb təsvir etməyə çalışmışdır. Əslində,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

onun qəhrəmanı Leninin (Qreyten soyadı ilə dünyaya gəlmiş Helene Pfayferin) taleyi fərdi səciyyə daşımır, onunla ünsiyyətdə olmuş əllidən çox insanın, daha sonra da minlərin, milyonların taleyidir. Amerikalı ədəbiyyatşünas R. Lokkun – “Alman tarixinin altmış ili ərzində Leni Pfayferin taleyini izləmiş Böll, əslində, bəşəri dəyərləri təbliğ edən bir roman yaratmağa nail olmuşdur” – fikri bu əsərin bədii-estetik qayəsi üçün dəqiq qiymət hesab oluna bilər. Leni haqqında verilən suallara cavablardan, reportajlardan, şahid ifadələrindən, sənədlərdən, müəllif təhkiyəsindən məlum olur ki, nasistlərin hakimiyyəti dövründə varlanmış bir tikinti şirkəti sahibinin qızı kimi dünyaya gələn Leni əvvəlcə monastır məktəbində təhsil alır, sonralar atasının məsləhəti ilə nasional-sosialist yönümlü qızlar təşkilatında işləyir. Lakin müharibənin başlanması və onun qardaşının güllələnməsi, sonradan ərə getdiyi Aloys Pfayferin Şərq cəbhəsində həlakı, atasının Danimarkada ömürlük həbs cəzasına məhkum edilməsi onun həyatının tamam başqa bir məcrada inkişaf etməsinə səbəb olur. Leninin bu kəşməkəşli həyat yolunda insan – insan, insan – cəmiyyət problemləri ön plana çəkilir. Romanın qeyri-adi arxitektonik quruluşu, həm bədii, həm də dəf-tərxana üslubunun ustalıqla birləşdirilməsi təsvir olunan hadisələrin real gerçəkliklə əlaqəsini möhkəmləndirir.

Haynrrix Böllün bədii yaradıcılığı həmişə onun fəal ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə müşayiət olunmuşdur. Düzdür, o dəfələrlə: “Siyasət mənlilik deyil... Ümumiyyətlə, sənətkarın işi deyil...” – desə də, həmişə siyasətin qaynar yerlərində olmuşdur. Müharibədənsonrakı illərdə baş qaldıran neofaşizm, silahlanmaya, terrorizmə qarşı aparılan mübarizədə, nümayişlərdə ön cərgələrdə getmiş, haqqı pozulan insanları, ən çox da yazıçıları müdafiə etmişdir. Uzun müddət PEN-klubun prezidenti olmuşdur. Bütün bunlar Böllün bədii yaradıcılığından istər forma və məzmununa, istərsə də problematikasına görə geri qalmayan publisistik yazılarında, esselərində, mühazirələrində və nəhayət, çıxışlarında öz əksini bariz şəkildə tapmışdır.

Əlbəttə, qısa “Ön söz”də Böll kimi geniş bədii yaradıcılıq və ictimai-siyasi fəaliyyət diapazonuna malik olan yazıçıyı əhatə etmək mümkünsüzdür. Ümid edirik ki, oxuculara ilk dəfə geniş şəkildə təqdim olunan bu kitabın “Özü və müasirləri Böll haqqında” adlanan bölümü onların yazıçı haqqındakı təsəvvürlərini, qismən də olsa, tamamlaya biləcək.

Vilayət Hacıyev

Hayrix Böll NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ÖZÜ VƏ MÜASİRLƏRİ BÖLL HAQQINDA

Hans Verner Rixter¹

SƏN DƏ MƏNİM KİMİ PULU ÇOX SEVİRSƏN?

("47-lər dərneyi"nin
iyirmi bir üzvünün portreti"
kitabından səhifələr)

Elə şəhərlər var ki, onlardan xoşum gəlmir. Həmin şəhərlərlə heç bir əlaqəm yoxdur, orada hər şey mənə yad-
dır. Çox vaxt bu şəhərləri heç tanımıram, oralara getməyə
də özümdə ehtiyac hiss etmirəm. Onlardan heç xoşum
gəlmir, yanımda adları çəkiləndə də təsəvvürümdə işıqlı,
al-əlvan şəhər deyil, bomboz, məchul yer canlanır. Köln
də mənim üçün elə şəhərlərdən biri idi. Niyə belə oldu-
ğunu deyə bilmərəm. Heç vaxt yolum oraya düşməmiş,
heç vaxt onu görməmişdim. Yanından da keçməmişdim.
Köln mənim üçün çox uzaq, arzu və xəyallarımın xaricində
olan şəhərdir. Burada ixtiyarilikdən çox qeyri-ixtiyarilik
vardı və yəqin ki, niyə belə olduğu barədə də çox
düşünməmişdim. Bu, bəlkə, şəhərin görünüşü, bəlkə də,
onun sakinlərinin danışığı, şən olmaları ilə öyünmələri və
bir də nə vaxtsa sahilə yaşamış insanlara yad olan həyat
tərzi ilə bağlıdır.

Lakin ilk kölnlü mənim həyatıma, öteri də olsa, daxil
olan kimi hər şey dəyişdi. O, əsl kölnlü idi. Orada doğu-
lub, orada da boya-başa çatmışdı. İndinin özündə də orada
yaşayırdı. Danışığı da elə kölnlü danışığı idi, çünki başqa
cür də ola bilməzdi. Yəqin ki, bütün əsli-kökü də kölnlü
olmuşdu. Gəlişi mənim üçün gözlənilməz oldu. Mühəri-

¹ *Hans Verner Rixter* – müharibədən sonrakı illərdə Qərbi Almaniyanın
ədəbi-mədəni, eləcə də ictimai-siyasi həyatında önəmli rol oynamış məşhur
"47-lər dərneyi"nin yaradıcılarından biri və rəhbəri

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bədən sonrakı bir neçə ildə çox şəhərlərdən, məsələn, Hamburqdan, Frankfurtdan, Vyanadan, Maynsdan "47-lər dərnəyi"ndə çıxış edən olmuşdu, ancaq könlü ilk dəfə idi. İnanmırdım ki, oradan istedadlı yazar çıxa. Fikirləşirdim ki, könlülər çox şən, həyatsevər olduqları üçün yazmağa vaxt tapmazlar.

Lakin 1951-ci ilin mayında bu səhvimi düzəltməli oldum. Onda "47-lər dərnəyi" öz yığıncağını Bad Dürk-haymda keçirdi və bir könlü də gəlib əsərini oxudu, qalib oldu. Əvvəlcə ona "Cənab Böll" deyə müraciət edirdim. Sonra "Haynrrix Böll" dedim və axırda da, sadəcə olaraq, "Hayni", "könlü dostum Hayni" deyə çağırmağa başladım.

Özünü o qədər təvazökar, o qədər səbirli, bəlkə də, inamsız aparırdı ki, ilk iki gündə diqqətimi cəlb etmədi. Yəqin ki, çox danışan, elə hey nəyisə müzakirə edən, həmişə gərgin olan, qarşısındakının da əsəblərini gərginləşdirən cavanların arasında özünü yaxşı hiss etmirdi. Axı hamısının gələcəyi qabaqda idi və yəqin, hər birinə də elə gəlirdi ki, ədəbiyyatın gələcəyi məhz ona məxsus olacaq. Düzdür, təzə gələnləri qəbul edirdilər, ancaq, bununla belə, hərdən kimin kim olduğunu məndən soruşurdular, cavabımdan da nəşə qeyri-adi bir şey gözləyirdilər. Kiminsə uğursuzluğunu, kiminsə "kəşf olunması"nı böyük maraqla izləyirdilər. Ancaq daha çox bir-biri ilə söhbət edirdilər. Hətta bəzən bütün gecəni söhbətləşirdilər. Bad Dürk-haymda istənilən qədər şərab vardı və onlar da kefləri istədiyi qədər vururdular. Ancaq səhər açılan kimi şərabdan əsər-ələmət qalmırdı, hamısı öz yerində oturub əsərini oxuyana diqqətlə qulaq asırdı.

Bu dərnək təzə gələnlərin hamısını çaşbaş salırdı, onlara yaxın, ayrılmaz dostların yığıncağı kimi görünürdü, ancaq, əslində, onun gözəgörünməyən, anlaşılmayan qanunları, ritualları vardı. İlk baxışda hər şey qayda-qanun çərçivəsində görünürdü, amma, əslində, heç bir qayda-qanun yox idi. Üstəlik də, əlyazmalarını cibində gəzdirən, onu oxumaq üçün mənim böyrümdəki kreslodə oturmağa hazırlaşanların həyəcanı... Sonra da mənim öz

əsərlərini oxuyan adamlar barədə keçirdiyim həyəcan, qorxu... Bu qorxunu mehribanlıqla, ciddiliklə gizlətməyə çalışırdım. Mən uğuru məğlubiyyətdən, kəskin tənqiddən daha çox sevirəm. Yəni bir istedadın kəşfi təkcə mənə yox, hamını sevindirirdi. Məğlubiyyətdən əzab çəkirdim, çünki kimsə yarımçıq çıxıb gedirdi, depressiyalar başlayırdı, hətta göz yaşı axıdanlar da olurdu...

Bilmirəm, Haynrix Böll 1951-ci ildə Bad Dürkhaymdakı bu ab-havanı necə qarşıladı. Yəqin, o da çaşbaş qaldı, bəlkə də, başqaları kimi bu ab-hava onu da əvvəlcə sehlədi, sonra da özündən uzaqlaşdı... Deyə bilmərəm... O hələ şöhrətinin astanasında idi, heç kəs onu tanımırdı, heç kəs könlü Haynrix Böll haqqında heç nə bilmirdi. Heç özünün də ağına gəlməzdi ki, Bad Dürkhaymda oxuduğu hekayəsi ilə sonralar onu İsveç Akademiyasına, Nobel mükafatına aparan yolda ilk addımını atdı. "47-lər dərnəyi"nin mükafatı başlanğıc idi. Mükafatı Milo Dordan birçə səs artıq toplayaraq qazandı. Bəziləri bu seçimdən narazı qaldı, bunu "47-lər dərnəyi"nin sonu hesab elədi. Ancaq hamısı həmin səsvermədə iştirak etmişdi və zənnimcə, fakt öz fakthlığında qalırdı.

Bir az sonra Haynrix Böll Münhendə peyda oldu. Ona hər ay avans verə biləcək naşir axtarırdı. Kasıb idi. Kasıb olmağına hamımız kasıb idik, ancaq o lap kasıb idi. Özü də bunu gizlətmirdi, əksinə, başqalarından fərqli olaraq, həmişə kasıb olduğunu boynuna alırdı. Üç uşağı, maddi vəziyyətinin ağır olması onu çox narahat edirdi. İstəyi də bu idi ki, hər hansı bir naşir ona ayda 300 mark avans versin. Elə bilirdi həmin pulla dolana biləcək. Bu məqsədlə də Milo Dorla bütün günü Münheni dolaşır, nəşriyyatların qapısını döyür, istədiyini onlara başa salır, ancaq bir şey alınmırdı. Naşirlər onun təklifini qəbul etmirdilər, çünki heç biri yeni alman ədəbiyyatının yarandığına inanmırdı. Düzdür, onlar bizim söylərimizə hörmətlə yanaşırdılar, ancaq, bununla belə, ümitsiz idilər, ona görə də keçmiş üz tuturdular. Xarici ədəbiyyata, XX əsr mühacir alman ədəbiyyatına daha çox maraq göstərirdilər. Başları,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

necə deyərlər, itirilmişlərin yerini doldurmağa qarışmışdı. Ədəbiyyata yeni gələn gənclərlə eksperiment aparmağa qorxurdular. Haynrix Böll də o vaxt Münhendə belə bir çətinliklə üzləşmişdi. Hara gedirdisə, "yox" cavabı alırdı, heç kəs onunla maraqlanmırdı.

Mənim Kurt Deş adlı bir nəşirim vardı. O vaxt Deş Münhenin ən böyük nəşirlərindən biri idi. Haynrix onun da yanına getmiş, ancaq "hə" cavabı ala bilməmişdi. Deşə elə gəlmişdi ki, gənc, zahirən utancaq görünən bu könlü oğlan çox "katolik"dir və onun da qatı katolik müəlliflərlə "işə yoxdur".

Beləliklə, bir neçə gündən sonra Haynrix – ona avans verə biləcək nəşir axtaran gənc müəllif – Kölnə əliboş qayıtdı. Hərdən özüm özümdən soruşuram ki, görəsən, on, on beş il keçəndən sonra Böll şöhrətli bir sənətkara çevriləndə həmin nəşirlər nə fikirləşdilər?! Görəsən, 1951-ci ildə buraxdıqları səhvi xatırladılarmı? Mən buna inanmıram, çünki heç kəs uzaq keçmişdə qalmış itkiləri, səhvləri xatırlamaq istəmir... Dürkhaymda qalib gələn Haynrix Münhendə məğlubiyyətə uğradı və onun şöhrəti özünü çox gözlətdi. Bu gün özümə belə bir sual verirəm: onun pulu bu qədər sevməsi, bəlkə, o vaxt – kasıb olarkən maddi çətinliklər məngənəsində sıxılarda yaranmışdı?! Bəlkə də, pula qarşı bu meyil ailəsindən irsən keçmişdi. Bu, elə bir irsi keçmədir ki, insan ömrü boyu ondan canını qurtara bilmir, fərqi yoxdur, istər varlı olsun, istərsə də kasıb...

1967-ci ildə "47-lər dərnəyi"nin axıncı iclasından bir az əvvəl qərara gəlmişdim ki, bu, son yığıncaq olacaq və Haynrixlə bu barədə danışmaq üçün Kölnə getdim. "47-lər dərnəyi"nin son mükafatını necə maliyyələşdirəcəyimi bilmirdim və radio şirkətlərindən, nəşirlərdən sədəqə istəməyə də həvəsim qalmamışdı. Elə onda bu qərara gəlmişdim ki, dərnəyin sonralar şöhrətlənmiş ilk mükafatçıları – Qrass və Böll həmin mükafatı maliyyələşdirməlidir. Bilirdim ki, heç biri etiraz etməyəcək, ancaq, bununla belə, onlardan xahiş etməyi qərara aldım. Düzdür, özüm özümə dilənçi kimi görünürdüm, ancaq

qəti qərara almışdım ki, geri çəkilməyəcəm. Artıq Qrass razılıq vermişdi və yəqin ki, Böll də etiraz etməyəcəkdi. Onu Kölnə tapa bilmədim. Dedilər ki, kənddədir. Səhv eləmirəmsə, həmin yerin adı Düren idi, mənə orada gözləyirdi.

Onda yay təzəcə girmişdi və mən həm də yük daşıyan sərnəşin qatarına minib Reyn çayının gah sağ, gah da solu ilə çoxlu kəndlərdən, düzlərdən keçdim və gördüm ki, heç buraları da tanımıram. Hər tərəf əyalət təsiri bağışlayırdı, hər yan, sanki, xəyala dalmışdı və mənə hərdən elə gəlirdi ki, çəmənlərdə otlayan inəklər də "Doktor Mürkenin lal sükutu"¹ nu oxuyublar.

Böll köhnə, lap yaxın bir dost kimi mənə vağzalda gözləyirdi. Çox səmimi qarşılıdı, hiss olunurdu ki, nəyə gəldiyimi hələ bilmir. Vağzalı yaxınlığındakı skamyaların birində oturduq. Gəlişimin məqsədini açıqladım və dedim ki, ondan nə az-nə çox – düz iki min beş yüz mark istəyirəm. Bilmirəm, "hə" demək üçün nə qədər tərəddüd etdi, bəlkə də, heç tərəddüd etmədi, ancaq, hər halda, razılıq verdi. Ancaq bu razılığı qərribə bir şərtlə verdi və həmin şərti də çəkinə-çəkinə, dumanlı şəkildə ifadə etdi. İstəyirdi ki, "47-lər dərnəyi" ilə biryolluq qurtarım. Hər halda, mən belə başa düşdüm. Heç bir əsas, heç bir səbəb də göstərmədi, mən də heç nə soruşmadım. Onsuz da, mənə elə gəlirdi ki, bu, mənim şəxsi işimdir və heç kəs də mənə təsir edə bilməz. Bəlkə də, bunu deməmişdən əvvəl hər şeyi ölçüb-biçmişdi, ancaq həmin vaxt mən bunu qəbul etməyə hazır deyildim. Ona görə də Haynrixin mızılta ilə dediyi: "Bəsdir, qurtar getsin!" – sözlərinə fikir vermədim. Əslində, heç fikir vermək də lazım deyildi, çünki "47-lər dərnəyi"nin mükafatını vermək üçün pul düzəlmişdi və bu da mənə kifayət edirdi. Yəqin ki, o vaxt çox şey barədə danışdıq, ancaq nə barədə danışdığımız yadımda qalmadı, çünki bunun mənim üçün fərqi yox idi...

Azacıq sonra balaca vağzalda mənə Kölnə qaytaracaq yük-sərnəşin qatarını gözləyirdik. Kefimiz kök idi. Haynrix

¹ "Doktor Mürkenin lal sükutu" – H.Böllün hekayəsi

də, mən də xeyli yüngülləşmişdik. Ancaq gözləməli idik. Deyəsən, yük-sərnişin qatarının yükü ağır olmuşdu. Qəflətən Haynrrix vağzaldakı sütunların və ya sütuna oxşayan bir dirəyin arxasında gözdən itdi. Qeyri-ixtiyari onun arxasınca getdim, çünki qəflətən yoxa çıxdı. Gördüm ki, sütunun arxasında nəsə oxuyur. Ya teleqram idi, ya da qısa məktub. Çox güman ki, mənimlə olduğu bütün bu vaxt ərzində onu cibində gəzdirmişdi və indi onu təkrar-təkrar oxuyurdu. Məni görəndə izahat verməyə borclu adamlar kimi dilləndi:

– Təsəvvür elə ki, indicə iki yüz əlli mark qazandım. "Şpigel" jurnalı göndərib. Hə, necədir?

– Yaxşıdır, – dedim və çox da təəccüblənmədim. O, sualedici, həm də şübhəli nəzərlərlə üzümə baxdı və sonra da heç vaxt unuda bilməyəcəyim o cümləni dedi:

– Sən də mənim kimi pulu çox sevirsen?

Yox, mən bu suala cavab vermədim, ondan qaçdım, çünki birbaşa, özü də qəfil verilmişdi, mən də indiyəcən bu barədə düşünməmişdim, ancaq əminliklə hiss etdim ki, mən pulu sevmirəm. Düzdür, o, adama lazımdır, lakin buna görə onu sevmək olmazdı. Böll isə onu sevirdi və bu sevgi də ayrı bir sevgi olmalı idi. Məgər mən elə indicə onun iki min beş yüz markını əlindən almamışdım? Ancaq indi bu gün qazandığı iki yüz əlli marka görə özünü xoşbəxt hiss edirdi. Bəlkə, qəpiyin də qədrini bilir, qənaətcildir, bəlkə də, xırda məbləğlərdə simiclik edir, ancaq iri məbləğ gözünə görünür? Qərribə də olsa, həmin anda – o sütunun və ya dirəyin yanında Böll mənə həmişəkindən çox doğma göründü, başqa-başqa təbiətli adamlar olsaq da, qəlbimdə ona qarşı dostluq hisslərinə oxşayan hisslər baş qaldırdı. Mənə elə gəldi ki, Böll öz iç dünyasını mənə açdı, bəli, öz varlığını, həmişə gizlətməyə çalışdığı səciyyəvi bir xüsusiyyətini göstərdi. Nəhayət, yük-sərnişin qatarı gəlib çatdı, biz perrona çıxdıq və o, məni kupeyə qədər ötürdü, yaddaşım məni aldatmırsa, qucaqlaşib vidalaşdıq. Onun pula olan məhəbbəti bizi beləcə doğmalaşdırdı...

Kölnə qayıtdım. Vəzifəmi yerinə yetirdiyimə görə özümü çox xoşbəxt sanırdım – artıq "47-lər dərnəyi"nin sonuncu mükafatını vermək üçün pul vardı!

Yeddi il bundan əvvəl – deyəsən, 1960-cı ilin martı idi – Füssen yaxınlığında Bannvaldzedə idim və əsər üzərində işləyirdim. İlze Şnayder-Lenqyel özünün keçmişdə "47-lər dərnəyi"nin yarandığı balaca evini mənim ixtiyarına vermişdi. Çox qərribə ev idi. İçəri Afrika, Cənubi Amerika maskaları ilə dolu idi. Çox qorxunc görkəmləri vardı və hərdən mənə elə gəlirdi ki, gecələrin birində hamısı canlanacaq. İlze Şnayder-Lenqyel maska toplayırdı və bir il öncə onlar haqqında kitab da çap etdirmişdi. Evin qarşısında Bannvaldsee sakit-sakit uyuyurdu. Bütün ətraf meşəlik idi. Zülmət dolu bir meşəlik! Bəzən oradakı ceyranlar, marallar evə qədər gəlib pəncərədən içəri boyanırdılar. Elə yerlər vardı ki, qarın qalınlığı bir metrə çatırdı...

Günlərin bir günü, günortadan sonra Haynrix Böll buralara gəlib çıxdı. Deyəsən, onda maddi vəziyyəti düzəlmişdi, çünki "Sitroen"i ilə gəlmişdi və maşın da köhnə deyildi. Siyasi baxışlarına görə bütün əlaqələrimi kəsdiyim bir adam haqqında danışmaq, onu müdafiə etmək üçün gəlmişdi. Biz maskalarla dolu olan balaca otaqlardan birində oturmuşduq. Böll o maskaları görmür və ya görmək istəmirdi. Mənim xoşum gəlməyən, bəlkə də, nahaqdan qara yaxdığım həmin adamı Böll müdafiə etdikcə sonralar tez-tez təkrar etdiyim bir cümlə ağıma gəldi: "Kölnlü yaxşı insan!" Onda gördüm ki, bütün varlığı ilə insanda insani keyfiyyətlər tapmağa çalışır və həmin gün istədiyinə çatdı, o vaxtlar bütün siyasi məsələlərdə çox kəskin mövqe tutmağıma baxmayaraq, haqqında söhbət gedən adama yazığım gəlməyə başladı. Sonra dedi ki, mənim yanıma – gözdən uzaq, könüldən iraq bir yerə tək-cə bu məqsədlə gəlməyib, onsuz da nə vaxtsa gəlməli imiş, ona görə də indi gəlib.

Bu tərəflərə öz oxucuları ilə görüşüb əsərlərindən parçalar oxumaq üçün gəlib. Bütün Allgöyü gəzir, bir balaca şəhərdən digərinə, ən çox da bir gimnaziyadan o

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

birinə gedirdi. Sabah hansı akt zalındasa görüşü vardı. Şikayətləndi ki, hər axşam bir mehmanxanada yatmaq çətindir. Bu səfərləri təşkil edən naşirləri hər şeyi bütün xırdalıqlarına qədər fikirləşsələr də, müəlliflərinin nələr çəkdiyini bilmirdilər.

Soruşdum ki, bəs niyə səfərə çıxır? Axı naşirlərdən çox asılı deyil, sadəcə olaraq, imtina edə bilər, "yox" deyər. Başını yırgaladı:

– Təəssüf ki, olmaz, – dedi, – naşirlər belə görüşlərə nə üçün böyük əhəmiyyət verdiklərini bilirlər: bununla həm kitablarının satışını asanlaşdırırlar, həm də müəllifləri ucqarlarda tanıdılar. Hə, elədir... Bir nəfər yaxşı deyib: "Həm naşirin işi yaxşı gedir, həm də özün tanınırsan".

Belə çıxırdı ki, nə qədər çox görüşlər keçirsən, o qədər çox tanınırsan. Mən belə görüşlərin əleyhinə idim. Onlara, az qala, alçalmaq kimi baxırdım, ancaq həmin axşam bu barədə heç nə demədim.

Haynrix şikayətinə davam etdi:

– Bəzən zal dolu olur, – dedi, – bəzən də yarıyacan. Hərdən də elə olur ki, lap az adam gəlir – on, on iki nəfər... Onda adam özünü qul hesab edir.

Bu oyun Böll üçün deyildi, ona heç yaraşmırdı. Özünün də tez-tez səfərə çıxmağa, macərə axtarmağa həvəsi yox idi. Bundan əzab çəkirdi, üz-gözündən görürdüm ki, əməlli-başlı sıxılır, ancaq özünü buna məcbur edir. Bəlkə də, öz marağı xatirinə eləyirdi. Mənə elə gəlirdi ki, özü öz qurbanına çevrilib. Ancaq bir şey onun üçün daha çətin olurdu. Həmin şey barədə yavaş-yavaş, özünəməxsus istehza ilə danışdı və həmin axşam o tənha "qorxulu" evdə ən çox yadımda qalan onun "təhkiyə tərzi" oldu.

– Təsəvvür edirsənmi, – dedi, – hər yerdə eyni şeyi oxuyuram. Hər şəhərdə, hər kənddə, hər görüşdə eyni şeyi...

Yox, mən bunu təsəvvür edə bilmirdim, yalnız nəşə demək xatirinə dilləndim:

– Çox darıxdırıcı olar...

– Darıxdırıcı deyil, ondan da betərdir. Ən pisi də odur ki, oxuduğum parça getdikcə özümə zəif görünür. Hər

oxuduqca da zəifləyir. Oxumaq da getdikcə çətinləşir, hər cümlə əzaba çevrilir, tər məni basır, tərəddüd edirəm, az qalır yarımçıq kəsəm, ancaq kəsmək də olmaz...

Ona yazığımı gəldi, necə əzab çəkdiyini təsəvvürümə gətirdim. Görək onda deyəydim: "Axı niyə bunu edir-sən?" Ancaq demədim. Oxucularla görüşmək, səfərə çıxmaq o vaxt çox dəbdə idi. Kim səfərə çıxmırdısa, deməli, tanınmırdı. Mən özüm də bir neçə il sonra oxucularla görüşmək üçün səfərlərə çıxdım, həmin hissələri keçirdim, uğurlusu da oldu, uğursuzu da, bahalı şəhərlərdəki mehmanxanalarda yatmaqdan bezdim, axırda belə səfərlərə biryolluq son qoydum. Ancaq həmin axşam Böllün dərdinə şərik oldum, hərdən də ürəyimdə dedim: "Yazıq Haynrix!" Xüsusən də elə həmin gecə hansı bir qaranlıq, qara bələnməmiş kəndin mehmanxanasına vaxtında çatmaq üçün çıxıb gedəndə...

Bir dəfə də mənim haqqımda nitq söylədi. "47-lər dər-nəyi"nin yaranmasının onilliyi idi, Ştarnberqerzeedə yığış-mışdıq, necə deyərlər, yubiley keçirirdik. O, məni dər-nəyin həm anası, həm də atası adlandırdı. Düzü, "anası olmaq" məni açmadı, heç "ata" sözündən də xoşum gəlmirdi. Heç biri olmaq istəmirdim. Bəlkə də, sadəcə olaraq, gizli bir istehza idi, ya da reynli zarafatı, mən başa düşmək istəmirdim və ya bacarmırdım. Həmin vaxt o, öndə gedənlər-dən hesab olunurdu və bizlərdən ən uğurlusu idi.

Həmin yığıncaqda hamı iştirak edirdi: İlze Ayxinqer, İnceborq Baxman, Volfqanq Hildeshaymer və bir də, demək olar ki, heç kəsin hələ tanımadığı Günter Qrass. O, Parisdən gəlmişdi və heç kəs də bilmirdi ki, "Tənəkə təbil" romanı üzərində işləyir. Onda gələcəyinə ümid bəslədiyimiz bir istedad sahibi hesab olunurdu. Deyirdilər ki, istedadı vergidir, ancaq bu dəfə özünü çətin vəziyyətdə qoydu. Pyesindən bir parça oxudu və biz həmin pyesin adını "Day-day" qoyduq. Bilmirəm, bəlkə də, əsər elə, doğrudan da, belə adlanırdı, ancaq "Day-day" tezliklə aramızda hikmətli sözə çevrildi. Haynrix də onda nəşə oxudu, amma nə oxuduğu dəqiq yadımda deyil. İlk dəfə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yığıncağımızda radionun iştirakına icazə verilmişdi. Bavariya Radiosunun gecə kanalından gəlmişdilər. Bu kanala Gerhard Skezesni rəhbərlik edirdi. İcazəni mən vermişdim və Bavariya Radiosu da bunun əvəzində yığıncaqdan sonra təşkil olunmuş vida ziyafətini maliyyələşdirirdi. Ziyafət səhərə qədər davam etdi və Haynrix də həmin nitqini orada söylədi.

Yalnız indi bilirəm ki, o vaxtlar Böllün çoxlu iradları varmış, sadəcə olaraq, üzə vurmumuş. Ancaq hiss olunurdu ki, bizdən seçilir. Bir dəfə mənə dedi ki, bu qədər adamın, ədəbiyyatçının bir yerə yığılmasından xoşu gəlmir, çaşbaş qalır, inamını itirir. Bu inamsızlığı bəzən özüm də hiss edirdim, ancaq buna o qədər də ciddi baxmırdım, elə bilirdim, bu da bir oyundur, özlərini qorumaq üçündür. Axı hərəsinin bir cür xasiyyəti vardı, şüurlu individualist, demək olar ki, eqosentrik idilər. Ədəbiyyat onların ağılını başından çıxarmışdı, çoxu yalnız öz gələcək uğurları haqda düşünürdü, qərribə də olsa, başqalarının uğurlarına da sevinirdilər və mənə elə gəlirdi ki, burada nəşə bir uyğunsuzluq var. Əlbəttə, burada yarış da vardı, paxıllıq da, bəd-xahlıq da, hərdən üzə çıxan ziyalı təkəbbürü də... Ancaq mehribançılıq bunların hamısını üstələyirdi, inciklik yaranmağa qoymurdu.

Haynrix heç vaxt müzakirələrdə iştirak etməzdi, yalnız sakitcə qulaq asar, hamı güləndə o da gülərdi. Hərdən mənə elə gəlirdi ki, o heç nədə iştirak etməyən bir iştirakçıdır. Mənimlə heç vaxt toplantılar barədə danışmazdı, heç vaxt məndən məsləhət almazdı. Elə mən də özümü onun kimi aparır, onunla nə barədəsə məsləhətləşmirdim.

"47-lər dərnəyi" barədə nə düşündüyündən bu gün də xəbərim yoxdur. Stokholmda Nobel mükafatı alarkən müharibədənsonrakı alman ədəbiyyatı haqqında nitq söyləyəndə "47-lər dərnəyi"nin adını belə çəkmədi, sanki, belə bir dərnək olmamışdı və ya onun inkişafında elə böyük rol oynamamışdı ki, adı çəkilsin. Ancaq ondan əvvəl isveçlilər mənə demişdilər ki, Haynrix Böllün mükafatı həm də "47-lər dərnəyi"nin mükafatıdır və ya hesab olunmalıdır.

Əlbəttə, Böll sonralar bu "unutqanlığa" görə üzr istədi, ancaq, bununla belə, onda niyə belə elədiyinin səbəbini heç vaxt öyrənə bilmədim. Böllün bu hərəkətini onun reyqli katolik olması ilə bağladım, fikirləşdim ki, keçmiş Şimali Almaniya sənətçilərinin çoxu belə olub, dedim ki, eybi yox, reyqli bicliyidir və tezliklə də hər şeyi unuttum.

Biz yenə də nə çox uzaq, nə də çox yaxın olan dostluq əlaqələrimizi saxlayırdıq. Yalnız bircə dəfə əməlli-başlı xətrimə dəydi. O vaxt 1944-cü il iyulun 10-u haqqında bir televeriliş aparmalı idim. İştirakçıların hər biri həmin gün harada olduğunu, nə etdiyini danışmalı idi. Haynrix də bu verilişdə iştirak edirdi. Onun danışmaq istədiyi əhvalat çox maraqlı idi: hadisə həmin gün o, Rumıniyada hərbi hospitalda müalicə olunarkən baş vermişdi. İndi dəqiq yadımda deyil, həmin hadisə necə olmuşdu, bircə onu deyə bilərəm ki, söhbət orada Haynrixin əsgər şalvarlarını mülki rumınlara necə sırımamasından gedirdi. Ancaq biz beş iştirakçı televiziya studiyasındakı dəyirmi masanın arxasında oturub verilişə başlayanda o, tamam ayrı bir əhvalat danışdı. Əvvəlcə danışmaq istədiyi əhvalatın mərkəzində özü dayanırdısa, burada artıq soyuqqanlı, məsafə saxlayan bir müşahidəçi rolunda çıxış edirdi. Danışdığı hadisənin özü ilə bağlılığı yoxa çıxmışdı, özü orada iştirak etmirdi, yalnız gördüklərini istehza ilə təsvir edirdi.

Mən də, iştirakçılar da çaşbaş qaldıq, çünki onlardan bir neçəsinə əvvəlcədən demişdim ki, Haynrixdən çox maraqlı, yumorlu, özünütənqid ruhlu bir əhvalat eşidəcəklər. Ancaq onun danışdığı hadisə o qədər də yerinə düşmədi və mən çox məyus oldum. Verilişdən bir-iki saat sonra mənim mənzilimdə oturanda nə üçün onun həmin əhvalatı danışmadığını soruşdum və onun cavabı məni ikinci dəfə çaşbaş qoydu:

– Mən heç vaxt öz tərcümeyi-halımı korlamaram!

Bu sözləri elə inamla, elə səmimiyyətlə dedi ki, dilənmə bilmədim, halbuki apardığım verilişdə çox yumorlu, özünütənqid ruhlu bir əhvalatın danışılmadığına hələ də təəssüflənirdim. Bəli, qəlbimi ağrıdırdı. Ancaq yenə də

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

tərcümeyi-hal məsələsini anlaya bilmədim. Axı adam sağ ola-ola öz tərcümeyi-halına düzəliş, bəzək-düzək verə bilməzdi, yeri gələndə, qaranlıq, xoşagəlməz yerlərini ört-basdır etmək üçün dolayı yollara əl atmazdı. Nə bilmək olar, bəlkə də, başqaları artıq öz gələcəkləri barədə düşünəndə, tərcümeyi-hallarının qayğısına qalanda mən "bu günümdən" irəli gedə bilməmişdim.

Ancaq sonralar gördüm ki, gələcək tərcümeyi-halı qayğısına qalan təkçə Haynrix deyil. Günlərin bir günü Uve Yonson da bu barədə danışdı və mənə elə gəldi ki, o da həmin cümləni, ya da çox oxşar bir cümlə işlətdi və belə məlum oldu ki, o da Haynrix kimi öz tərcümeyi-halına ciddi yanaşır, onu çox vacib hesab eləyir. Düzdür, məyus olsam da, həmin cümləni birinci dəfə eşidəndə o qədər də ciddi qəbul etmədim, fikirləşdim ki, şıltaqlıq eləyir, ancaq ikinci dəfədə artıq ciddi qəbul etməli oldum. Bunu mənasız bir cəsarət hesab eləsəm də, hər halda, barışmalı oldum. Əlimdən özgə nə gələrdi ki! Ancaq bu günə kimi də həmin sözlərə gülməyim gəlir.

Əslində, Haynrix Böllün xarakterinə heç vaxt uyğunlaşa bilmədim. Aramızdakı sədd çox böyük, çox hündür idi. Bu səddi heç vaxt aşə bilməzdim. Hər ikimiz kasıb ailədən çıxmışdıq, çətin şəraitdə böyüyüb başa çatmışdıq, hər ikimiz nasional-sosializmə nifrət etmişdik, ona düşmən kəsilmişdik. Bəs bizi ayıran nə idi? Mənə elə gəlir, təbiət, ətraf mühit, ayrı-ayrı dünyalardan gəlməyimiz...

O, reyqli idi, mən isə qədim alman əyaləti Pommern sahilindən gəlmişdim, necə deyərlər, prussiyalı idim. Hətta mənim kimi liberal bir ailədə boya-başa çatsa da, prussiyalı öz xasiyyətini nə gizlədə, nə də dəyişə bilər...

Mənə elə gəlirdi ki, nə barədəsə fikirləşəndə özümə nəzarət edə bilərəm, o isə, zənnimcə, nəzarət edə bilmirdi. Ən çox da hər ikimiz eyni mövqedən çıxış etdiyimiz siyasi məsələlərdə. Mən hər hansı bir məsələdə, məsələni, terrorizm məsələlərində rəasional bir fikir söyləyəndə hiss edirdim ki, onun bu sahədəki düşüncələri irrasionaldır. Onlar məni çaşıdırırdı, ancaq onun kimi də düşünə bilmirdim.

Həmin anda onun reynli qəlbi mənim miskin prussiyalı zəkəmdən güclü olurdu. Bu hətta eyni mövqedə duran adamlar arasında da düşmənçiliyə gətirib çıxara bilərdi. Ancaq bizim aramızda heç vaxt düşmənçilik olmadı. Qərribə səslənsə də, ədəbiyyat buna imkan vermir. Çox vaxt onun düşüncə tərzini, duyğuları, çılğınlığı mənə burjuva anarxizmi təsiri bağışlayır və həmin anda da onu reynli anarxist hesab edirdim. Bilirdim ki, reynli katolik kapitalistə nifrət edir, onları rüşvətxor, xarakteri olmayan ikiüzlü adamlar hesab eləyir. Haynrixin fikrincə, onların əxlaqı da, siyasəti də ikiüzlü idi, xristianlıq, ticarət, siyasət... – hamısı birbirinə yumaq kimi elə düyünlənmişdi ki, birini digərindən ayırmaq mümkün deyildi.

Heç vaxt da bilmədim ki, özü bu düyünün harasında dayanır, hansı partiyaya, hansı qruplaşmaya, hansı yönümə daha çox meyillidir. O, çoxlarımız kimi marksist-sosialist hərəkatından gəlməmişdi, bəlkə də, həmişə özü olmuşdu: Haynrix Böll.

Bir dəfə – onun hələ çox da məşhur olmadığı bir vaxtlarda, təxminən, 50-ci illərin ortalarında – Münhendə oxucularla görüş keçirirdi. O vaxt kiminsə onu təqdim etməsi vacib idi, çünki Böll adı hələ hamıya tanış deyildi və görüşü mən aparmalı oldum.

O vaxt nə dediyimin hamısı yadımda deyil, ancaq bircə onu xatırlayıram ki, Böllü solçu katolik adlandırdım. Bunu tamamilə təbii hesab etdiyim üçün bir də təkrarladım və fikirləşdim ki, onu tərifləyirəm. Solçu katoliklər onda bir neçə il çox dəbdə oldu, özü Fransada yaranmışdı və Federativ Respublikada da bəzi ziyalılar belə adlandırılırdılar. Bu sözdə heç bir mənfi çalar yox idi, əksinə, müsbət mənada işlədilir. Mənə elə gəlirdi ki, Haynrix Böllü də solçu katolik adlandırmaq daha düzgündür.

Ancaq səhv edirdim. Haynrixin kefi pozuldu. Bunu görüş qurtaran kimi hiss etdirdi, mənimlə danışmadı və həmin tədbirdən sonra bizimlə oturanların hamısı bunu duydu. Mən onu hansı zümrəyə aid etmişdim və o da heç birinə aid olmaq istəmirdi. Onda elə bilmişdim ki,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

solçu sözündən xoşu gəlməyib, çünki katolikliyinə söz ola bilməzdi. Bəlkə də, bu narazılığın daha dərin kökləri vardı, çünki heç bir qrupa, heç bir təşkilata aid olmaq istəmirdi. Belə şeylərdən xoşu gəlmirdi və xoşu gəlmədiyini də həmin axşam büruzə verdi.

O vaxt da, elə indinin özündə də fikirləşirəm ki, Böll heç kəsə bənzəməyən bir fərd olmaq istəyir. Elə bir fərd ki, yalnız öz vicdanının, öz düşüncəsinin, öz əxlaqının hökmü ilə hərəkət edir.

Bu, elə başa düşülməməlidir ki, mən onu lovğalıqda günahlandırmaq istəyirəm, əksinə, heç də lovğa deyildi. Təvazökarlığı onun iddialı olduğunu gizlədirdi. Onun əxlaqı yalnız öz əxlaqı idi, heç bir dünyagörüşünə, heç bir ictimai hərəkata, heç bir dini icmaya aidiyyəti yox idi. Çox vaxt da başqaları üçün örnəyə çevrilirdi... Çox vaxt da qeyri-ixtiyari... Mənə elə gəlir, o, başqa cür də ola bilməzdi.

Həmişə onun tərəfində dayana bilmirdim, halbuki ona siyasi hücumlar başlayanda bəzən Haynrixi müdafiə etmək istəyirdim, ancaq bacarmırdım, çünki özümə qarşı çıxmış olurdu. O, məndən fərqli düşünürdü, fərqli duyurdu. Mən haradasa ictimai-siyasi baxımdan düşünəndə, hərəkət edəndə o, öz fərdi-əxlaqı dəyərləri baxımından düşünür və hərəkət edirdi. Bu təzad elə böyük idi ki, onu gizlətmək olmazdı. Heç vaxt da bunu gizlətməyə çalışmadım. Bəlkə də, səhvim elə bunda idi. O da bu barədə heç vaxt danışmadı. Hər dəfə görüşəndə bu mövzu bizim üçün tabuya çevrilirdi, heç birimiz ona toxunmurduq.

1956-cı ildə silahlanma ilə, sanki, faşizm dalğası yenicədən baş qaldırmağa başladı, tam faşist və ya faşistyönlü nəşriyyatlar o dəqiqə fəallaşdılar, faşist qəzetləri, jurnalları nəşr olundu. Biz toplantılarla, məhkəmələrlə, mitinqlərlə bunun əleyhinə çıxdıq. Mən Qerhard Skizeçni və Hans Yoxen Fogellə birlikdə Qrünvaldın idman məktəbində "Qrünvald təşkilatı" yaratdım. Onun əsas vəzifəsi yenicə yaranan demokratiyanı boğanlara qarşı mübarizə aparmaq idi. Münxendə, Hamburqda, Berlində, Kölnə

böyük mitinqlər keçirildi, bizə hücumlar oldu, bizə qara yaxdılar, təhqir olunduq, ancaq hamısına dözdük, jurnalistlərdən hansısa "demokratik yanğınsöndürənlər" ifadəsini kəşf etdi. Haynrix də bu tədbirlərdə iştirak edirdi, səhv eləmirəmsə, Qrünvalda da gəlmişdi. Ancaq o, başqaları kimi fəal deyildi, həmişə arxa planda qalırdı və bu hərəkatın çoxsaylı pərəstişkarlarından biri kimi də qaldı. O vaxt mən bunu o qədər də hiss etməmişdim. Ancaq sonralar o, öz fikir və düşüncələri ilə ön plana çıxanda bunu hiss etdim. Ən təəccüblüsü də o idi ki, 50-ci illərdəki hadisələrdən sonra biz heç vaxt siyasi məsələlərdən danışmadıq.

Onun özünün yolu vardı. Təqib olunanların vəkiline çevrildi. Hətta vəkillik iş qalmayanda da vəkillik elədi. Terrorizmin, zorakılığın baş apardığı illərdə onun hadisələrə münasibəti ilə razılaşa bilmirdim. Ancaq diktatura rejimlərində təqib olunanları getdikcə daha inadla müdafiə etməyə başlayandan sonra ona münasibətim dəyişdi. O, hər hansı bir siyasi dünyagörüşünü, hər hansı müsbət ictimai sistemi və ya dövlət quruluşunu deyil, insanları müdafiə edirdi. Xüsusilə də, "Solidarnasc" hərəkatını dar-madağın edən Polşa hərbi diktaturasına qarşı çıxış edəndən sonra ona daha çox inanmağa başladım.

Quruluşundan, sistemindən asılı olmayaraq, bütün dövlətlərə şübhə ilə yanaşırdı və mən heç vaxt öyrənə bilmədim ki, o, parlament demokratiyasına necə baxır. Bəlkə, o da, Böllə görə, tamamilə nöqsansız deyildi. Çox güman ki, dövlətə qarşı bu cür inamsızlığı gəncliyinin Üçüncü Reyx hakimiyyəti dövrünə düşməsi ilə bağlı idi. Ona görə də pula qarşı məhəbbəti son dərəcə kasıb həyat sürməsindən yaranmışdısa, dövlətə düşmən kimi, istismar vasitəsi kimi baxması da həmin dövrdən yaranmışdı.

1951-ci ildə Dürkhaym toplantısında "47-lər dərnəyi"nin mükafatını alanda ona min markı nəğd vermək imkanım vardı. Onda pul pencəyimin cibində idi. Onda mənim üçün pulun heç bir mənası yox idi, çünki öz pulum yox idi. Heç başqalarının da yoxuydu. Düzdür, onda pul mənə çox lazım idi, lakin ədəbiyyatda başlayan dönüşün, inki-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şafın yanında ikinci dərəcəli görünürdü. Haynrix pulu alanda ailəsinin necə çətin dolandığından danışdı:

– İndi poçta qaçıram, – dedi, – pulu evə göndərmək lazımdır. Uşaqlarım acdır, quru yerdə yatırırlar...

Bu sözləri heç vaxt unuda bilmədim...

Haynrix Böll

ÖZÜM HAQQINDA

Mən Kölnə – özünəməxsus nərmənəzik gözəlliyindən bezərək getdikcə genişlənən, ucu-bucağı görünməyən düzənliklərdən keçib Şimal dənizinin dumanlarına qarışan Reyn çayının sahilində doğulmuşam. Elə bir yerdə ki, orada dünyəvi dövlət ciddi qəbul edilmir, eyni zamanda dini dövlət də alman torpağında hamının düşündüyü kimi, ciddi hesab edilmirdi. Elə bir yerdə ki Hitlerə gül dibçəkləri tozlaşmışdılar, Qörinqi – bircə saatın içində hərbi mundirini üç dəfə dəyişən o qanıçən ədəbazi camaatın içində ələ salmışdılar. Onda o, üçüncü dümağ mundirində şəhəri gəzəndə mən də küçələrə düzülmüş minlərlə kölnlü şagirdlərin arasında idim. Elə onda hiss edirdim ki, bu şəhərdə hökm sürən bürqer laqeydliyi getdikcə yaxınlaşmağa başlayan fəlakətin qarşısında tab gətirə bilməyəcək. Mən özünün qotik üslubunda tikilmiş kilsəsilə tanınan Kölnə dünyaya gəlmişəm. Ancaq, əslində, roman üslubundakı kilsələri ilə tanınmalı idi. Elə bir şəhərdə ki ən qədim yəhudi icmasına öz qoynunda sığınacaq vermiş, sonra da onu başlı-başına buraxmışdı. Həmrəylik və yumor bu fəlakətin qarşısını ala bilməzdi. O yumor ki Köln kilsəsi kimi məşhur idi, rəsmi yerlərdə ondan qorxurdular, ancaq el içində böyüklük və müdriklik əlaməti hesab olunurdu.

Mən Kölnə 1917-ci il dekabrın 21-də – atam xalq özünümüdafə dəstəsinin əsgəri kimi körpülərin keşiyini

çəkəndə dünyaya gəlmişəm. Dünya müharibəsinin o dəhşətli aclıq ilində atamın səkkizinci uşağı olmuşam. Mənə qədər uşaqlarından ikisini artıq torpağa tapşırırmışdı. Onda müharibəyə, səfeh kayzerə lənət yağdırırdı. Sonralar o, kayzeyin heykəlini mənə göstərib dedi:

– Ona bax, özü indi Dornda odun yara-yara¹ hələ də tunc yabısını Qərbə tərəf çapır...

Kayzer hələ də tunc yabısını Qərbə tərəf çapır...

Mənim ata tərəfdən ulu babalarım bir neçə əsr bundan əvvəl Britaniya adalarından gəlmişdilər, katolik idilər və VIII Haynrixin dövlət dininə qulluq etməkdənsə², mühacirət etməyi üstün tutmuşdular. Onlar gəmiqayırmayla məşğul olublar, Hollandiyadan keçib Reyn çayı boyunca məskunlaşılar, şəhərlərdə yaşamağı kənddə yaşamaqdan üstün tutublar və beləliklə də, dənizdən uzaqlaşılar, dül-gərliklə məşğul olublar. Ana tərəfimin ulu babaları kəndli olublar, pivə bişiriblər; birinci nəsil işgüzar, varlı-hallı olub, sonrakı nəsildə kimsə bədxərc olub kasıblayıb, ondan sonra yenə işgüzarlar gəlib. Anam bu şəcərənin axırıncı nəslinin nümayəndələrindən birinin qızı olub və həmin nəsil də getdikcə hörmətdən düşüb, axırda da kəsilib...

İlk təəssüratım: Hindenburqun³ evə qayıdan ordusu... Çallaşmış əsgərlər kədər içində öz atları, topları ilə dəstə-dəstə pəncərəmizin önündən keçirdilər. Onda mən anamın qucağından küçəyə – Reyn üzərindəki körpülərə tərəf addımlayan ucsuz-bucaqsız əsgər dəstələrinə baxırdım.

Bir az sonra: atamın emalatxanası... ağac, yapışqan, lak qoxusu, mişar, yenicə rəndələnmiş taxtalar. Və bu emalatxananın yerləşdiyi ev... Daha doğrusu, kazarma... Burada

¹ 1918-ci il noyabr inqilabından sonra alman kayzeri II Vilhelm Niderlanda qaçanda kraliçə Dorndakı qəsri onun ixtiyarına vermişdi. Mətbuatın yazdığına görə, ekskayzer hər gün fiziki işlə-parkdakı ağacları budamaqla, odun yarmaqla məşğul olmuş.

² VIII Haynrix (1491-1547) – 1534-cü ildə Roma katolik kilsəsi ilə bütün əlaqələri kəsən İngiltərə kralı

³ Paul von Hindenburq (1847-1934) – Almaniya ən mürtəce dövlət xadimlərindən biri. Birinci Dünya müharibəsində general-feldmarşal, sonralar Almaniyanın prezidenti olmuşdur.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bir kəndin camaatından çox adam yaşayırdı. Mahnı oxuyan kim, söyüş söyən kim, zivəyə paltar asan kim...

Daha sonra isə mən oynadığım küçələrin gurultulu alman adları: Totoburgerstrasse, Eburonenstrasse, Veleolastrasse. Və bir də tez-tez harasa köçməyimiz. Atam köçməyi çox xoşlayırdı. Mebel daşıyan arabalar, pivə içən fəhlələr. Anam həmişə başını bulayardı... O, öz sobasını çox sevirdi, heç vaxt da təzə yerə köçməmişdən əvvəl onun üstündə qəhvə dəmləmək üçün su qaynatmağı unutmurdu... Həmişə də Reyne yaxın yerdə yaşayırdıq. Biz də həmişə bərələrin dayandıqları yerdə, qədim qalaların xarabalıqlarında, parklarda oynayırdıq. Bu parkların bağbanları da həmişə tətillərdə. İlk dəfə mənə verilən pulu da yaxşı xatırlayıram. Üstündə bircə rəqəm vardı və özü də Rokfellerin şərəfinə buraxılmışdı: 1 billion mark. Həmin pula taxta dəstəkli bir şirni aldım. Atam şeyirdlərinə əməkhaqqı vermək üçün pulu bankdan əl arabasında gətirirdi... Bir az keçəndən sonra mark stabilləşdi, qəpiklər də qiymətə mindi. Tənəffüsdə məktəb yoldaşlarım yalvarırdılar ki, onlara da bir az çörək verim. Hamısının atası işsiz idi... Hər yanı başına götürən narazılıqlar, tətillər, qırmızı bayraqlar... Kölnün basırıq yerlərindən velosipedlə keçib məktəbə gedəndə gördüklərim yalnız bunlar idi. Bir neçə il də keçdi və həmin işsizlərə iş tapıldı: kimi polis oldu, kimi əsgər oldu, kimi cəllad oldu, kimi hərbi zavodda işlədi, qalanı da həbs düşərgələrinə getdi... Statistika inkişaf qeydə aldı, Reyxin markı sel kimi axmağa başladı... Ancaq keçmişin bütün haqq-hesablarını biz çəkməli olduq. Onda xəbərimiz olmadan kişiləşmişdik və bizi gözləyən fəlakətin sirtlərini açmağa çalışır, ancaq açarını tapa bilmirdik. İztirabların sayı çox, onun dəqiq baskarlarının sayı isə çox az idi. Ona görə də çoxu artıq qaldı, elə bu günə kimi də paylanmamış qalıb...

Mən həmişə yazmaq istəmişəm, yazmağa da çox tez başlamışam, ancaq yazmaq istədiyim sözləri sonralar tapmışam...

HAYNRİX BÖLLÜN

NOBEL NİTQİ

Cənab baş nazir, xanımlar və cənablar!

Əlahəzrət İsveç kralı Almaniya Federativ Respublikasına səfəri ilə əlaqədar, bizim gəlib çıxdığımız və yaşadığımız bu fani zəmanənin ötəri səhifələrinə nəzər saldı. Yəqin ki, sizlər də – bu və ya digərləriniz tarixin bu səhifələrinə nəzər salmışınız.

Bu torpaq bakirə, yaxud günahsız deyil və o heç bir zaman dincəlməyəcək. Reyn üzərində kök atmış acgöz və tamahkar insanların məskunlaşdığı bu şövqlü torpaq çoxsaylı hökmdarlar və çoxlu müharibələr görüb. Kolonial, milli, regional, yerli, dini, dünya müharibələri, proqramlı sürgünlər – daim haralardansa haralarasa sürgün olunanları görüb. Bu mənərə alman dilində danışan bütün ərəzilərdə – istər daxildə, istərsə də xaricdə özünü bürüzə verib. Bunu yumşaq "D" işarəsi ilə kifayətlənməyib, cod tonuna ehtiyacı olan digərləri daha başqa cür həyata keçirirdilər.

Fani, ötəri keçmişin səhifələrindən müasir dövrümüze uzanan yolboyu güc və dağıntılar, ağrılar və anlaşılmazlıqlar daim mövcud olub. Bu da, öz növbəsində, digər dağıntıları, uçqunları və xarabalıqları yaradıb və bütün bu baş verənlər gözlənilmədiyi kimi, Şərqi və Qərbi doğru irəliləyişlərin bünövrəsini qoymayıb. Çox güman ki, sakitlik bizə heç zaman nəsib olmayacaq. Bəzilərimiz həddən ziyadə qərbliləşmişik, digərlərimizin qərbçiliyi kifayət qədər deyil. Bəzilərimiz həddən ziyadə kübarlaşmışıq, digərlərimizin kübarlığı çatışmır. Hələ də Demonstrativ – Toysthen altında şübhələr hökm sürməkdədir, sanki,

hadisələrin bu sayaq tərtibi qərbsayağı və almansayağı idi və bu, yalnız allahsızlaşmış millətin səhvi idi. Halbuki burada bir məqam dəqiqləşməliydi: bu ölkə – Reynin baş alıb getdiyi Laqs ərazisinə mütənasib sürətdə üreyəbən-zər bir şeyə malik olmalı idi. Almaniya Federativ Respublikasına aparan alman tarixinin davamı məhz bu idi.

Hələ uşaq ikən mən məktəbdə dillərdə gəzən belə bir aforizm eşitmişdim ki, müharibə hər şeyin atasıdır. Eyni zamanda mən məktəbdə də, kilsədə də eşitmişdim ki, sülhsevər, incə və zora məhkum insanlar getdikcə ilğımlar dolu ölkənin sahibinə çevrilirlər. Ömrünün sonunacan hər bir kəs, kilsənin də ağalıq arzusunda olduğu göyün və yerin sirlərini, yaxud təkcə göylərin sirrini açan, yerin də, az qala, landşaftınacan çatan bu öldürücü təzaddan azad ola bilmir.

Məni buralara gətirən yol, yolumun davamıdır. O yolun ki onunla mən milyonların arasında, yazmaq tamahıyla qovrulan əllərim çantamda müharibədən evə qayıtmışam.

Yazı məni bura gətirmişdir.

Mən bu ərazilərdə yaşayan, lakin alman xalqının həqiqi keyfiyyətini və dəyər ölçülərini təmsil etməyən alman əcdadlarım barədə qorxu içində düşünürəm. Heli Saqe, ölümdən güclə yaxa qurtaran Selma Lagerlyöf, vətənin-dən qovulmuş və vətəndaşlıqdan məhrum edilmiş Tomas Mann. Öz təbiətinin əsilliyinə görə həyatı daim müha-cirətdə keçmiş Herman Hesse... Vaxtı ilə – mən dünyaya gələndən 5 il əvvəl, yəni, əslində, 60 il bundan qabaq bu kürsüdə sonuncu alman laureatı – Almaniya vətəndaşı Qerhard Hauptman dayanmışdı. Mən, sadəcə, almanam və mənim alman olduğumu sübuta yetirən tək bir sənəd – pas-port yox, mənim dilimdir. O dil ki o dildə mən yazıram. Və bu gün məhz həmin bu dildə yazılan yazıya verilən böyük qiymətə görə qürur duyuram. Bu qüruru mənə bəxş edən İsveç Akademiyasına və İsveç ölkəsinə öz adımdan, dilini təmsil etdiyim ölkə adından dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Qabriele Hofmann

HAYNRİX BÖLLƏ GÖRÜŞ

"Haynrix Böllün bioqrafiyası"
kitabından səhifələr

*"Cənab Böll sizi cümə axşamı,
iyunun 6-da saat 14.00-da gözləyir.
Xahiş edirəm cavab verin."*

Saat 14.00 müsahibə üçün pis vaxtdır. Neçə gündür ki, Kölndə çox istidir, hava küçələrdə, sanki, asılıb qalıb. Əldən düşmüş halda məni Hoyentsoller, Hohenstaufen dairələrindən keçib şimala tərəf aparən taksinin oturacağına yapışib qalmışam. Əsəbiləşmişəm...

Kölndəki rəfiqələrimdən biri əlimdə Haynrix Böllə verəcəyim suallar qeyd olunmuş kağızı görəndə demişdi:
– Uzaqbaşı, bircə saat... Sonra deyəcək: "Xoş getdin!"

O, radioda işləyir və şəhərdə Böll haqqında gəzən şayiələri mənə çatdırır. Böllün əsərlərinin, haqqında yazılanların, demək olar ki, hamısını oxumuşam, ancaq qərribə də olsa, mənə əlçatmaz kimi görünür: ömrü boyu Kölnə yaşayıb, qırx ildir, arvadına sədaqətlidir, nə qədər şirnik-dirici təkliflər gəlsə də, heç birinə məhəl qoymayıb.

Əvvəlcədən deyim ki, az qala, üç saat çəkən söhbətdən sonra da Böll yenə əlçatmaz kimi qaldı. Çox nəzakətli, səbirli idi. Müsahibə verməkdə, sözüün yaxşı mənasında, peşəkardır: sərbəst, sərrast... Çıxıb gedəndə qəlbim ona qarşı hörmət və ehtiramla dolu idi, ancaq, bununla belə, qərribə bir həsrətlə Heminquydəki kişilərə xas olan monotonluğa xatırladım. İrəli çıxmış qarnı ilə fəxr edən, dəri kürkdə, üzü tüklü, əlində ov silahı şəkil çəkdirən yazıçı haqqında yazmağa nə var ki! Qabığı möhkəm olan meyvənin çəyirdəyi yumşaq olar...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Hölxrater küçəsindəki 7 sayılı köhnə binadakı mənzilində zəngin altında adı bütöv yazılıb: "Haynrix Böll". Bu xoşuma gəlmişdi...

Katibəsi məni içəri dəvət edir. Özü qabaqda gedir və biz ağ rəngli yumşaq mebel düzölmüş otaqdan keçib, işıqlı bir dəhlizə çıxırıq. Otaqlar hündürdür, havası boldur, təmizdir. Divarları açıq rəngdədir. Mebel çox deyil, olanlar da sadədir, adamı sıxmır. Divarlar boyu kitab dolu rəflər düzölüb, sağ tərəfdəki dəhlizdə isə üstü səliqə ilə yazılmış qovluqlar döşəmədən tavana qədər düzəldilmiş rəflərə düzölüb. Sonra dar, uzun bir dəhlizə çıxırıq: onun sol tərəfində otaqlara qapılar açılır. Katibə həmin qapılardan birinin qarşısında dayanıb onu ehtiyatla döyür.

– Buyurun!

Bu söz elə səslənir ki, onu deyən adam, sanki, dərindən yuxudan yenidən ayılıb. Haynrix Böll əlindəki jurnalı bir tərəfə qoyub ağır-ağır ayağa qalxır. Boy-buxunlu adamdır, sakit, gümrah görkəmi var. Öz yanında – pəncərənin qarşısında divardan divara olan böyük yazı masasının arxasında mənə oturmağa yer göstərir. Üzbəüzdə məktəbin hasarı görünür. Katibə o dəqiqə qəhvə gətirir, mehribanlıq göstərir. Mənim gəlişimə hazırlıq görölüb. Düzdür, özümü qonaq kimi hiss edirəm, ancaq onların bu qonaqpərvərliyi məni gərginləşməyə qoymur. Böll qəndqabını mənə tərəf çəkir, siqaret təklif edir. Özü isə qənd gətürmür.

Bir gün əvvəl istinin cırhacırında arvadı ilə maşında İsveçrədən Kölnə gəlib. Deyir ki, əsl dəhşət idi. Böyük oğlu xəstədir, İsveçrədəki sanatoriyaların birində müalicə olunur. Bu gün səhər-səhər Böll özü doqquzuncu yarımdan on ikiyədək həkimin yanında olub, saat 14.00-da da mən gəlmişdim. Axşam Ayfelə gedəcək, orada işləyir...

Deyirəm ki, könlülər hər şeylə maraqlanırlar, özləri də söhbətçil olurlar. Pəncərənin qabağında balısa dirsəklənib küçəyə baxır, söz atmaqla, gülməklə orada baş verənlərin iştirakçısına çevrilirlər... Biz də əvvəllər belə eləyərdik... Böll astadan, ancaq ürəkdən gülür. Deyir ki, yeri gəlmişkən, könlülərin ondan xoşu gəlmişdir. Buradakı

ikinci evidir, əsas yaşayış yeri Ayfeldir. "Hərdən burada da qalırım", – deyir. Köln – romanlarındakı hadisələrin cərəyan etdiyi yer indi bir şəhər kimi onun üçün mənasını itirib. Müharibədən əvvəlki Köln, müharibə dövründəki Köln və bir də müharibədən sonrakı Köln. Bugünkü Kölnə özünəməxsusluq qalmayıb, ona Ştuttqart da demək olar, Frankfurt da... Maşınların şütüdüyü enli küçələr, səs-küy, narahatçılıq... Kədərlə deyir ki, dostlarının çoxu da ölüb...

Böllün yaxşı şəkilləri çox azdır. Televiziya ekranında sifəti donuq görünür. Ancaq həqiqətdə bu sifət çox canlı və həssasdır. Fotolarda, projektorların gur işığında görünməyən çoxlu xırda qırıqlar üzündəki ifadəni tez-tez dəyişdirir, dediyi sözlərə, kədərinə, istehzasına, heyrətinə, şuxluğuna, dalgınlığına uyğunlaşdırır... Ancaq gülüşü çox vaxt səssiz də olsa, ürəkdən gəlirdi. Səsi həmişə sakit, xışıltılı idi, ahəngi də çox dəyişmirdi.

Dedim ki, suallarım oxuduqlarıma əlavə kimi olacaq, bəzi məsələləri dəqiqləşdirəcəm, bəzilərini də tamamlayacam. Maraqlıdır, görəsən, gah adi, gah da adamı tənqədətirən bu suallar "selini" necə qəbul edəcəkm?! Ancaq hamısını təbii qarşılayır. Bir az arxaya söykənir, siqaret çəkir, başını azacıq yana əyərək mənə baxır. Demək olar ki, üç saat beləcə qalır. Əynində açıqrəngli zolaqlı köynəyi var. Şalvarı da açıqrənglidir. Başının üstündə – divarda valideynlərinin, uşaqlarının şəkli asılıb. Yazı masasının üstündə İrlandiyadakı evinin kiçik maketi var. Suallar bir-bir arxada qalır: uşaqılıq illəri, gəncliyi, ata evi, müharibədən sonrakı illər bərədə olan suallar... Özümü artıq yüngülləşmiş kimi hiss edirəm. Zahirən diqqəti o qədər də cəlb etməyən bir həyat... Ancaq bir nəslin rıqqətli həyat yolu... Öyrənirəm ki, atası düzəltdiyi qarı-pəncərəyə yalnız və yalnız "yeni qotik üslubu"nda naxış vurarmış. Uşaq vaxtı ilk dəfə qorxu hissini də "yeni qotik üslubu"nu görəndə keçirib. Atasının yonduğu fiqurlar qədim sənət əsərlərinin surəti olurdu, oymaları, naxışları isə özü fikirləşib tapardı. Böll bu gün atasının "yeni qotik üslubu"na o

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qədər də pis baxmır, deyir ki, onun da çox gözəl cəhətləri vardı...

– Bəs ananız? – deyə soruşuram. – Onu təsəvvürümə gətirə bilmirəm.

– Elə mən də, – deyir Böll. – Çox üsyankar təbiəti vardı, anarxist idi.

– Elədir, – deyirəm, – bu haqda oxumuşam. Ancaq bu anarxizm onda özünü necə büruzə verirdi?

Böllün valideynlərinin böyüyüb başa çatdığı mühitdə təhsildən söhbət gedə bilməzdi. Halbuki babası Böllün atasını oxutdura bilərmiş. Əmilərindən biri hüquqşünas olmaq istəyirmiş. Əgər oxumaq vacibdirsə, onda ilahiyyat, vəssalam! Əmisi də keşiş olandan sonra hüquq sahəsində dissertasiya müdafiə etməli olur...

– Bəs anası?

Böll əmindir ki, anası oxusaydı, çox aktiv bir siyasətçi olardı. İqtisadi böhran illərində ailə maddi cəhətdən pis vəziyyətə düşəndə dedi ki, banklar kimisə müflis edəcək... Dağıdıcı sistemin qanuni köklərini bizə başa saldı.

– Bəs o, necə idi?

– Bilmirəm, – deyir, – gərək, bu barədə fikirləşəm. Hələ buna hazır deyiləm... Demək çətinidir...

Böll onun 1940-cı ildə hava hücumu zamanı zirzəmidə nə dediyini sözbəsöz söyləmək istəmir. Deyir ki, indi mənası yoxdur. Mənsə gözləyirəm. Böll deyir:

– Nasistlərin hərəkətlərini təhlil və amansızcasına tənqid edirdi. Məsələn, pəncərədən stürmer dəstələrinin keçdiyinə baxır, onların kimliyini, nə işlə məşğul olduqlarını deyirdi... 39-cu ildən sonra onu gec-gec görürdüm. Cəbhəyə getdim, sonralar da evləndim. Lenidə, Katarinada, ümumiyyətlə, bütün qadın obrazlarında ondan nəşə var...

1976-cı ilin əvvəlində Böll və arvadı kilsə üzvlüyündən çıxırlar. Yazdıqları məktubdan bir cümlə deyir və məlum olur ki, dini əqidələrinə görə çıxmayıblar. Kilsə etiraz etmir. Ancaq çıxmamışdan əvvəlki günlərdə həyəcanlı anlar yaşamalılı olublar. Böll bilmək istəyirmiş ki,

dövlət nə dərəcədə "kilsənin çaldığı havaya oynayır" və naşirlərindən xahiş edir ki, həmişəkindən fərqli olaraq, məhkəmə icraçılarına onun kilsə vergilərindən qalan borclarını verməsinlər. Belə olan halda, maliyyə idarəsi onun bütün hesablarını bağlatdırmalı olur. Hətta ən təcili köçürmələri də edə bilmir. Ayfelə gedib əmanət kitabçası vasitəsilə poçtdan pul götürür ki, heç olmasa, cibində bir az nəğd pul olsun. Beş gündən sonra kilsə üzvlüyündən çıxır. Ancaq özünü həmişə katolik hesab edir...

– Belə çıxır ki, siz hələ də tövbə etməyə, priçastiylərə¹ gedə bilirsiniz?!

Səbirsizliklə əlini yellədir. 1942-43-cü illərdə nasistlərin təzyiqi olmasaydı, elə o vaxt kilsədən ayrılarmış. Deyir ki, yəhudilər kimi eləyərdi. Onlar dindar deyildi, ancaq təqiblər vaxtı öz dinlərinə tapınırdılar.

– Nə vaxtsa başqa sənət sahibi olmağınız barədə düşü-nübsünüz?

Böll təəccüblə başını bulayır.

– Ancaq mən oxumuşam ki, vəkil olmadığımıza təəs-süflənirsiniz.

Yalnız indi... Əvvəllər, bəlkə də, rəssamlığa həvəsi olarmış. Rəssamlıq ona çox təsir edir... Ədəbiyyatdan da çox... Ümumiyyətlə, ona elə gəlir ki, ədəbiyyatı ədəbiyyatla müqayisə etmək səhvdir, artıq musiqini, rəssamlığı, ədəbiyyatı bir yerdə müqayisə etmək vaxtı çatıb...

Vəkil olmaq məsələsinə gəldikdə isə bu, yaşla bağlıdır, kövrəklikdir. Ədəbiyyatla, öz dünyası ilə məşğul olmaq onu yorub. Ancaq yazmaqdan hələ də ləzzət alır... Özgə heç nədən. Hə, bir də arzulayırdı ki, həmişəlik çörək ağacı olan bir sənəti olaydı... İstər yazmaqda, istərsə də vəkillik peşəsində söhbət hüquqdan, ədalətdən gedir...

– Həyatınızı dəyişdirə bilərsinizmi?

– Gecdir, çatdırmaram.

Bu, nədir, doğrudanmı, daha heç nə soruşmaq istəmi-rəm? Hava çox istidir və mənə elə gəlir ki, yorğunluq getdikcə özünü daha kəskin şəkildə göstərməyə başlayır.

¹ Priçastiye – xristian dinində dini ayin

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Deyəsən, bir az da incikdir. Başa düşürəm ki, xoşlamadığı mövzulara toxunmuşam...

Oğlanları barədə danışırıq. Böll canlanır, səsi ucalır. Deyir ki, atalarının şöhrəti oğlanları üçün ağır yükə çevrilib. Özü də çox ağır yükə. Müəllimlər elə biliblər ki, Böllün oğlu, mütləq, "Alman dili" dərində hamıdan yaxşı olmalıdır və sairə. Belə "atmacalar" bacısı, qardaşı uşaqlarına da atılıb.

Böyüklərə nisbətən balaca uşaqlarla daha tez dil tapır. Uşaqlarının tərbiyəsində payı o qədər də çox olmayıb. Onlarla çox oynayıb, tez-tez səyahətlərə çıxıb. Deyir ki, onunla səyahətə çıxmaq uşaqlarının o qədər də xoşuna gəlmirmiş. Ancaq indi görür ki, bu səyahətlərin çox xeyri olub, aralarındakı münasibətləri möhkəmləndirib. Böyük oğlu heykəltaraşdır, ortancıl isə rəssam. Kiçiyi arxitektora olacaq, Axen şəhərində oxuyur. Ekvadorlu bir qızla evlə-nib, bəlkə də, sonralar həmin qızın vətəninə getdi...

Bu sual da mütləq verilməlidir: gündəlik iş rejimi?

Böll o dəqiqə cavab verir: səkkizin yarısında yuxudan durur, özünə insulin iynəsi vurur, səhər yeməyini yeyir, qəzet oxuyur. Saat 10.00-dan 14.30-dək işləyir, sonra kitab, qəzet oxuyur, dostları ilə görüşür. Çox vaxt axşamlar da iki-üç saat işləyir. İrihəcmli iş olanda səhərdən axşamacan işləyir. Özgə heç nə ilə məşğul olmur, yalnız hərdən dostları ilə görüşür...

Katibəsinin işi isə çox olur. İş lap çox olanda qardaşı, bacısı uşaqları ona kömək edir, əvəzində, cib xərcliyi alırlar... Hər gün çoxlu dəvətnamələr gəlir: görüşlərə, müzakirələrə çağırırlar. Katibəsi gündə üç-dörd dəvətə "yox" cavabı verməli olur. Bu "yox"lar Böllü sıxır, çünki kimə "hə", kimə "yox" deməyi müəyyənləşdirmək onun üçün çətin olur. Deyir ki, kimsə həbsxanadan məktub yazıb kömək diləyर्सə, mütləq nəşə etmək lazım gəlir. Müxtəlif ölkələrdəki çoxlu dostları, tərcüməçiləri ilə yazışır. Müqavilələrini özü bağlayır. "Bu, bir az incə məsələdir!" – deyərək yarıciddi, yarızarafat üzümə baxır...

76-cı ilin seçki kompaniyasında iştirak etmək istəmir, çünki heç bir işsiz iş yeri söz verə bilməz. 1972-ci ildə

isə söhbət ümumi siyasi məsələlərdən gedirdi: şərq müqavilələri, Villi Branta göstərilən etimadsızlıq... Bunlar hamını ayağa qaldırmışdı. Bu seçki kompaniyasında isə onluq heç nə yoxdur. Seçki kompaniyasında təbliğatçı ola bilmir. İki-üç dəfə cəhd göstərib:

– Çox dəhşətli idi! – deyir.

İşləmək istəyir. Daha inanmır ki, kiməsə təsir edə bilər. Sakitlik istəyir. Bəlkə, Brant istefaya gedəndən sonra ümid-sizliyə qapılıb? Böll başını bulayır. Deyir ki, həmişə məsafə saxlayıb, indi də siyasətlə əvvəlkindən az maraqlanmır...

Sualları axıra çıxmışdır. Ümitsiz də olsa, soruşuram ki, bəlkə, ailəvi şəkli ola. Deyir ki, çox deyil, ancaq nəşə tapmaq olar. Uzun dəhlizdən keçib katibənin oturduğu otağa gəlirik. Hərəkətləri çox ləngdir, yeriyəndə bir az qabağa əyilir, çox, lap çox yorğun görünür. Böllün ardınca gedə-gedə ona yazığım gəlir, vicdan əzabı çəkirəm.

– Hə, necədir, Renata, şəkillərimiz var?

Katibəsi ona bir qalaq şəkil uzadır.

– Annemariyanın¹ şəkilləridir? Birdən xoşuna gəlməz, gərək, əvvəlcə soruşam. Axı qadınlar çox dəymədüşər olur. Bəs mənim şəklim yoxdur? Bunlar heç...

Boynumu uzadaraq şəkillərə baxmaq istəyirəm. Onların üzünü başqa tərəfə çevirir, istehza ilə gülür. Sifətində bayaqkı sonu-sonucu görünməyən yorğunluqdan əsər-ələmət qalmır...

...1979-cu ilin dekabrında Haynrix və Annemariya Böll, arvadı Tereza və qızlığa götürdüyü Sara ilə Ekvadora yaşayan oğlanları Vinsentə qonaq getmişdilər. Dəniz səviyyəsindən, az qala, 3000 metr yüksəklikdə olan bir yerdə yaşamaq Böllün səhhətinə pis təsir etdi, sinəsində, sol qıçında ağrılar başladı və o, həkimə getməli oldu. Həkim kəskin qanaxmaların olduğunu bildirdi. Ürəkdən çıxan tac damar – aorta zədələnmişdi, qıçındakı arteriyalar, demək olar ki, tamam tutulmuşdu... Hamısı siqaret çəkməyin nəticəsi idi. Cərrahlar çox mürəkkəb bir əmə-

¹ *Annemariya* – H.Böllün həyat yoldaşı

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

liyyata başladılar: onun döş qəfəsini yardılar, "ürək-ciyər maşını" qan dövranını, tənəffüsü öz üzərinə götürdü və həkimlər aortanın kiçik bir hissəsini süni damarla əvəz etdilər. Qıçındakı tutulmuş arteriyalara calaq verdilər, necə deyərlər, zədələnmiş yerlərin üstündən "körpü çəkdilər". Böll üç həftə xəstəxanada qaldı, sonra Almaniyaya qayıtdı. Çox zəifləmişdi. Məlum oldu ki, həyatı hələ də təhlükə qarşısındadır. Həmin çətin, mürəkkəb əməliyyat təkrar olundu, bu dəfə sol qıçının barmaqlarını kəsib götürdülər. Şəkər xəstəsi olan Böll dörd ay Köln yaxınlığındakı Enqelskirxenin döş qəfəsi cərrahiyəsi üçün nəzərdə tutulan xüsusi klinikada qalmalı oldu. Yalnız 1980-ci ilin mart ayından sonra vəziyyəti yavaş-yavaş yaxşılaşmağa başladı.

Həkimlər də, tibb bacıları da ona xəbərdarlıq etdilər ki, siqareti mütləq tərgitməlidir. Ancaq Böll bunu bacarmadı. Həkimlər dedilər ki, əgər sol qıçını xilas etmək istəyirsə, gərək, hər gün iki kilometr piyada yol getsin. O düz bir il ağrıya-ağrıya iki qoltuq ağacı ilə həmin məsafəni bir saata gedib qayıtdı. Bu intizamı ilə sol qıçını xilas edə bildi. Ancaq xüsusi ayaqqabı geyməli, çəlik götürməli oldu...

1985-ci ilin yazını Haynrix və Annemariya Böll, həmişə olduğu kimi, Lanqenbroyxda keçirdilər. Böllün "Qadınlar çay kənarında" adlı romanı – əsərə bu adı arvadı tapmışdı – 1984-cü ilin noyabrında hazır idi və fevral ayında istehsalata göndərilmişdi. Son korrektura işlərini Böll 1985-ci il iyunun 13-də sona çatdırdı.

İyun ayının son həftəsi başa çatmağa lap az qalanda – şənbə günü qarnında ağrılar başladı. Bazar ertəsi tezdən şəxsi həkimini çağırdı və elə həmin gün də 1980-ci ildə yatmış olduğu döş qəfəsi cərrahiyəsi klinikasına gətirildi, bir gün sonra isə təşrih olundu. İyulun 15-də günortadan sonra həkimlər onu evə yazdılar. Arvadı və uzun illərdən bəri katibəsi işləyən Renate Qrüttsbax onu xəstəxanadan çıxardılar. Qrüttsbax Böllə arvadını Lanqenbroyxla gətirdi. Burada onları oğlanları Rene öz ailəsi ilə birlikdə gözləyirdi. Böllün vəziyyəti o qədər də yaxşı deyildi, ancaq, bununla belə, heç kəs ağına heç nə gətirmirdi.

Səhəri gün, çərşənbə axşamı, 1985-ci ilin 16 iyulunda, səhər saat səkkizdə Haynrix Böll vəfat etdi...

Heç bir saat keçməmiş ilk jurnalistlər gəldi. Bəziləri Lanqenbroyxa gəlmişdi, bəziləri də Mertenə, Qross-hauya... Böllün ölüm xəbərinin belə tez yayılması hamı üçün sirr olaraq qaldı. Kölndə bayraqlar salındı.

Cümə günü, iyulun 19-da bütün Nordreyn-Vestfaləndə matəm bayraqları dalğalanırdı. Haynrix Böll Bornhaym-Merten icmasının qəbiristanlığında torpağa tapşırılırdı. Mərhum üçün cənazə duası Müqəddəs Marten katolik kilsəsində saat 9.15-də başladı. Ailəsi bu mərasimə yalnız yaxınlarını dəvət etmişdi, ancaq gələnlərin sayı iki yüzdən çox idi. Böllün dostu keşiş Herbert Falken "İncil"dən, rəssam Vinsent Van Qoqun öz qardaşı Teoya yazdığı məktubdan parçalar oxudu, Allahdan Haynrix Böllün ruhuna yer üzündə olmayan rahatlıq dilədi və öz duasını bu sözlərlə bitirdi: "Biz mərhumun adından hamıya sülh, tərkiləşmə, dialoqa başlamaq, sərvətlərin ədalətli bölgüsünü, xalqların barışmasını və hamıdan çox biz almanları sıxan günahlardan azad olmağı diləyirik!"

Matəm iştirakçıları kilsədən çıxdılar. Qaraçı musiqiçiləri onları skripka, gitara, akkordionla qəbiristanlığa qədər müşayiət etdilər. Tabut oradakı kiçik kilsəyə qoyulmuşdu. Federal prezident fon Vaytszeker asta addımlarla dəfn iştirakçılarının arasında gedirdi...

Böllün ailəsi xahiş etmişdi ki, nə kilsədə, nə də qəbiristanlıqda çəkiliş aparılmasın, səs yazılmasın. Ancaq televiziya qabaqda gedirdi, fotoqraflar kilsə ilə üzübüz olan evlərin pəncərəsindən – qəbiristanlığa gedən yolda, məzarın önündə şəkil çəkirdilər.

Qəbiristanlıqdakı kiçik kilsəyə qoyulmuş tabutun önündə dördcə əklil vardı. Ailəsi xahiş etmişdi ki, əklillərə, güllərə veriləcək pulları təqib olunan yazıçılara, onların ailəsinə kömək etmək üçün PEN-klubun yardım fonduna köçürsünlər. Fonda 45 min mark köçürülmüşdü...

Tabutu qəbrə qədər altı kişi apardı: oğlanları Rene və Vinsent, məktəb yoldaşı Kaspar Markard, yazıçılar Qünter

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Qrass və Qünter Valraf, bir də çəliyinə dirənən, həddən artıq kədərli görünən, saçı-saqqalı tamam ağarmış Lev Kopelev. Yaxınları, dostları məzara qoyulmuş tabutun üstünə mirra dəstələri atdılar. Skripka, gitara, akkardeon təzədən səsləndi, matəm iştirakçıları dua oxudular. Göydən uçan iki reaktiv qırıcı təyyarənin uğultusu bu duanı eşitməz etdi...

Böll ölən günü alman televiziyaçıları öz proqramlarında dəyişiklik etdilər və axşamlar onun iki ekranlaşdırılmış əsərini göstərdilər: "Bir təlxəyin düşüncələri" və "Sahibsiz ev". Almaniyanın böyük şəhərlərinin kitab mağazalarında Böllün əsərlərini alanların sayı çoxaldı. Düsseldorfda səhər açılan kimi kitab mağazalarında növbələr yarandı. Çıxması 19 avqust 1985-ci ilə planlaşdırılmış "Qadınlar çay kənarında" romanına əvvəlcədən abunə yazılanların sayı gündən-günə artdı.

Almaniya Federativ Respublikasında, eləcə də xaricdə çıxan qəzetlər Böll haqqında geniş yazılar – nekroloqlar dərc etdilər. Jurnalistlər, yazıçılar onu çox böyük sənətkar, moralist adlandırdılar. Bu sətirlərdən təriflər, təşəkkürlərlə bərabər, böyük bir kədər, hüzn duyulurdu. Volfram Şüttele adlı bir tənqidçi "Frankfurter Rundschau" qəzetində yazırdı: "Bu dünyada Böllün olması, başqaları susarkən onun öz səsini qaldırması çoxlarına cəsarət verirdi. Çox acınacaqlıdır ki, indi o, əbədi susmalı olacaq..."

Bütün partiyaların nümayəndələri Böllün ölümündən kədərləndiklərini bildirdilər. Heç kəsdə ona qarşı düşmənçilik hissi qalmamışdı, hamı onu tərifləyir və deyirdi ki, Böll kimi incəsənəti siyasətlə birləşdirən ikinci bir sənətkar yoxdur.

İndi məlum oldu ki, yer üzündə çox adam ona minnətdardır. 1985-ci ilin sentyabrında Kölnə Böllün anım gecəsi keçirilirdi və Qünter Valraf orada dedi ki, Böll altmışıncı illərdə bir nəfəri öz maşınının yük yerində Qərbə keçirib...

Böllün ailəsi bu məsələyə münasibət bildirməkdən imtina etdi.

Bir çox qəzet yazılarında, nekroloqlarda Böllün ölümünün təfərrüatları verildi. Guya, o, həyat həvəsini itiribmiş, daha yaşamaq istəməmiş... Harada dəfn olunacağını da özü əvvəlcədən deyibmiş, Köln şəhərindəki fəxri qəbrdən imtina edibmiş... Böll 1976-cı ildə kilsə üzvlüyündən öz xahişi ilə çıxmışdı və indi ölüm ayağında olanda keşiş dostundan özünün kilsə qaydası ilə dəfn olunmasını xahiş edibmiş, dostu da onun xahişini yerinə yetirib. Qəzetlər hətta Kölnün Baş Katolik İdarəsinin nümayəndəsinin bəyanatını dərc etmişdi ki, son vaxtlar Bölldə "dönüş nişanələri" hiss olunurdu. Ölümün səbəbi də mətbuatda verildi: emboliya...

Bütün bunlar nə dərəcədə həqiqətə uyğundur? Mertenə – Rene Böllün yanına gedirəm. Böyük mətbəxdəki dəyirmi masanın arxasında otururuq. Rene Böll deyir ki, nəşriyyatda narahatçılıq olacaq, burada otursaq, yaxşıdır. Böllün bioqrafiyası üçün veriləcək şəkillər barədə danışırıq, onun həyatını əks etdirən sənədlərə baxırıq. Uşaqları Samay və Boris məktəbdən qayıdırlar, orada olanlardan danışırıqlar, sonra oynamağa gedirlər. Karmen Alisia Böll nahar yeməyi hazırlamağa başlayır. Qarşımda verəcəyim sualların qeyd olunduğu kağız parçası var...

Böllün necə öldüyünü soruşuram. Heç olmasa, ailə üzvləri onunla vidalaşa bildimi?

Rene Böll deyir:

– Bu barədə heç bir məlumat vermirik.

Deyirəm ki, məni çətin vəziyyətə qoyur. Axı hər hansı bir olayın necə baş verdiyini soruşmaq borcumdur ki, onun haqqında məlumat verə biləm.

Rene Böll başını tərpədir və deyir:

– Qəfil ölüm oldu... – eyni tonla təkrar edir, – qəfil və gözlənilməz...

Azacıq fasilə verəndən sonra deyir:

– Ölüm ictimai hadisə deyil...

Bu, nədir? Yox, ola bilməz... Doğrudanmı, Böllün hansı romanında təsvir olunan bir aləmə düşmüşəm? Mətbəx, uşaqlar, xörək bişirən mehriban ev sahibəsi... Hər

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şey Böllün təsvir etdiyi kimidir. Ailə heç bir sirr vermək istəmir. Atanı çox yüksək tuturlar. Bəs mən özüm hansı hissləri keçirirəm? Hörmət hissi? Yox, inam hissidir bu!

Rene Böll onun kilsə qaydası ilə dəfn olunduğunun səbəblərini də açıqlamaq istəmir, deyir ki, yeni-yeni şeyiələrin yaranmasına gətirib çıxarar. Yalnız bunu demək olar ki, ailəsi onun Mertendə dəfn olunmasını istədi və katolik kilsəsi də onların bu arzusunu yerinə yetirdi. Böll həmişə mömin xristian olub və elə o cür də ölüb, ancaq heç vaxt öz şəxsi işi hesab elədiyi dini əqidəsi barədə çox danışmayıb. Təzədən kilsə üzvlüyünə qayıtmayıb və "dönüş nişanələri"ndən də söhbət gedə bilməz...

Qorxa-qorxa soruşuram:

– Bəs ölümün səbəbi? Doğrudan, emboliyadır?

Rene Böll çiyinlərini çəkir, deyir ki, heç kəs dəqiq tibbi diaqnoz qoya bilməz. Onun daha yaşamaq istəməməsi haqqındakı şeyiələr də boş sözlərdir. Tənqidçilər də "Qadınlar çay kənarında" romanından danışanda yazırdılar ki, guya, Böll bunun son əsəri olduğunu bilirmiş. Guya, onu həyat və yaradıcılığının son əsəri kimi yazıbmiş...

"Qadınlar çay kənarında" romanı on iki dialoq və monoloqdan ibarətdir. Təsvir olunan çay mənzərəsi də Reyn çayının Bonndan Bad Qadesberqə qədər olan sahilidir. Qadınlar isə dövlət katiblərinin, siyasətçilərin, müharibədən sonrakı illərdə Bonnda mənəsbə çatmış kişilərin arvadlarıdır. Bu kişilər keçmişə xatırlamağı xoşlamırlar, köhnə sənədləri yandıırırlar və öz vəzifələrindən başqa hər şeyə biganədirlər. Ancaq qadınlar unutmamağı bacarmırlar, ona görə də həmişə narahatdırlar. Bankir Krenqelin arvadı özünü öldürür, çünki qızıl görün kimi düşərgələrdə qazla zəhərlənib öldürülmüş insanların ağızlarından çıxarılan qızıl dişləri xatırlayır. Əri Elizabet Blankremeri dəbdəbəli bir "dəlixana"da saxlayır və bir psixoloq qadın da onun yaddaşında "düzəlişlər" edir. Qadın isə öz yaddaşını, ləyaqətini qorumaq istəyir. Əri nazir təyin olunan gün o, özünü asır. Müharibə qurtarandan qırx il sonra Bonndan qaçmaq üçün yollar axtaran insanlar Erika Vublerin ətrafına toplaşır.

Demək olar ki, hamı "buradan uzaqlaşmaq" istəyir, ancaq qatillər və ikiüzlülərlə dolu olan bu dünyada hara gedəcəklərini bilmirlər. Buradakı obrazların çoxu Böllün əvvəlki romanlarındakı qəhrəmanları xatırladır. Bu insanlar zamanla mübarizə aparmaqda davam edirlər... Kədər, ağrı-acı ilə dolu bir kitab...

Böll çox vaxt siyasətə şübhə ilə yanaşırdı, ancaq, bununla belə, həmişə çıxış yolu görürdü, ümidini itirmirdi, irəliyə can atırdı. Romanı bitirəndən sonra da çoxlu planları vardı, yenə də yazmaq istəyirdi. İlk öncə də, uşaqlar üçün! Həmin kitabın adını da tapmışdı: "Mənim oğru atam".

Hayrix Böll NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

BİR TƏLXƏYİN DÜŞÜNCƏLƏRİ
(roman)

BİR TƏLXƏYİN DÜŞÜNCƏLƏRİ

(roman)

1

Mən Bonna çatanda qaranlıq düşmüşdü. Özümü məcbur eləyib bu dəfəki gəlişimdə beşillik səfərlər zamanı adət halını almış bəzi qeyri-ixtiyari hərəkətlərin – perronun pilləkənləri ilə aşağı düşməyin, sonra yuxarı qalxmamağın, səfər çantasını yerə qoyub bileti göstərməyin, köşkə yaxınlaşıb axşam qəzetlərini almağın, bayıra çıxıb taksiyə əl eləməyin daşını atdım. Düz beş il, demək olar ki, hər gün harayasa getmiş, harayasa çatmış, vağzalın pilləkənləriylə aşağı düşmüş, təzədən yuxarı qalxmış, taksilərə əl eləmiş, sürücünün pulunu vermək üçün pencəyimin ciblərini eşələmiş, köşklərdən axşam qəzetləri götürmüş və özümdən asılı olmayaraq, həmin hərəkətləri belə dəqiq, belə biganəliklə yerinə yetirdiyim üçün qəlbimin hansı guşəsindəsə bundan ləzzət almışdım. Bu qeyri-ixtiyarilik Mariya katolik dininə etiqad edən Tsüpfnerlə evlənmək xatirinə məni atıb getdiyi gündən daha da artıb, biganəlik çoxalıb. Mənə görə vağzaldan mehmanxanaya, mehmanxanadan vağzala qədər bircə ölçü vahidi vardı ki, o da taksinin sayğacı idi. Vağzaldan oraya gah iki mark, gah üç mark, gah da dörd mark yarım yazırdı... Mariya çıxıb gedəndən sonra tez-tez özümü unudur, vağzalla mehmanxanayı dəyişik salır, qapıçının yanında dayanıb əsəbi halda bilet axtarır və ya perronun girəcəyindəki arakəsmədə durmuş məmurdan otağımın nömrəsini soruşurdum. Bəlkə də, tale adlanan şey bununla sənətimi, düşdüyüm vəziyyəti mənə bir daha xatırladırdı. Mən təlxəyəm. Rəsmi adım komik aktordur və heç bir kilsəyə də mənsub deyiləm. İyirmi yeddi yaşım var və göstərdiyim nömrələrdən biri belə adlanır: Gəlməyim və getməyim. Uzun (bəlkə də, həddən artıq) bir pan-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

tomim hərəkətdir, tamaşaçı axıracan gəlməklə getməyi qarışdırır. Həmin nömrəni qatarda tez-tez təkrar etdiyimdən (o, altı yüzdən çox hərəkətdən ibarətdir və hamısını da əzbər yadda saxlamalıyam), az qala, hərdən özüm də səhnədə yaratdığım fantaziyanın qurbanına çevrilir, mehmanxanalardan birinə soxulur, kiritmişcə otağıma girib tamaşaya hazırlaşmaq əvəzinə, gözlərimlə hərəkət cədvəlini axtarır, onu tapır və qatara gecikməmək üçün pilləkənlərlə aşağı-yuxarı tүйünürəm. Xoşbəxtlikdən, mehmanxanaların çoxunda məni tanıyırlar... Bəzən beş il ərzində adamda elə adətlər yaranır ki, onların qeyri-adiliyi daha heç kəsin diqqətini cəlb etmir. Bundan əlavə, xasiyyətimə yaxşı bələd olan agentim də həmişə çalışır ki, imkan daxilində heç nədən nigarançılığım qalmasın. O, "sənətkar dünyasının kövrəkliyi" adlandırdığı şeyə hələdən artıq hörmətlə yanaşır və mən də otağıma girən kimi "xoş əhvali-ruhiyyənin nəşəsi"ndə üzümə başlayıram: qəşəng güldandakı zərif çiçəklər məni gözləyir... Paltomu çıxarıb ayaqqabılarımı (ayaqqabıdan lap zəhləm gedir) bir küncə tozlamağa macal tapmamış qəşəng qulluqçu qız qəhvə ilə konyak gətirir, vanna hazırlayır, suya atdığı yaşıl rəngli məhlulun xoş ətri də adamı lap məst eləyir. Vannaya girib qəzetlərə baxıram. Yalnız əyləncəli yerlərini oxuyuram. Oxuduqlarım yazıların sayı da üçdən az, altıdan çox olmur. Sonra isə kilsə mahnılarını alçaqdan zümzümə etməyə başlayıram. Məktəb illərindən yadımda qalmış xor nəğmələri, dualar, sekvensiyalar... Qatı protestant olan valideynlərim müharibədən sonra dəbə minən dini barışıq siyasətini alqışlayaraq, məni katolik məktəbinə vermişdilər... Əslində, mən dindar deyiləm və heç bir kilsəyə də getmirəm. Dini mahnılardan, dualardan da yalnız müalicə məqsədi ilə istifadə edirəm. Təbiətin bəxş etdiyi iki əzabdan – düşkünlükdən, başağrısından məni xilas edən yalnız bunlardır. Mariya katoliklərə qoşulandan sonra (onun özü katolik olsa da, mənə elə gəlir ki, "qoşulmaq" sözü burada yerinə düşür) bu ağrılar daha da

çoxalıb və indiyəcən onların qənimi hesab olunan litanayların¹ də köməyi dəymir. Ancaq müvəqqəti də olsa, təsirli dərman tapmışam: içki... Əslində, yalnız bircə dərman onu həmişəlik müalicə edə bilər ki, onun da adı Mariyadır. O isə məni atıb gedib! İçkiyə qurşanan təlxəyin də sonu gözü qaralıb damdan yixılan sərxoş dülgərin taleyindən bətər olar...

Kefli olanda hərəkətlərin heç birini dəqiq yerinə yetirmir və təlxək üçün bağışlanılmaz bir səhvə yol verirəm: öz hərəkətlərimə özüm də gülürəm. Beləliklə də, dəhşətli dərəcədə alçalıram. Ayıq vaxtımda isə səhnəyə çıxmağa qorxuram (çox zaman itələyib çıxarırlar) və bəzi tənqidçilərin də "insan qəlbinin döyüntülərindən xəbər verən dalğınlıq, istehza dolu şən ovqat" adlandırdıqları şey də məni oyuncağa çevirən bumbuz ümitsizlikdən başqa bir şey deyil. Yeri gəlmişkən, çaşanda, öz gerçək dünyama qayıdanda vəziyyət lap pis olur. Çox güman ki, rahiblər də xəyala dalanda bu hala düşürlər. Son günlər Mariya evə daha çox mistik kitablar gətirirdi və yadımdadır ki, "boşluq", "heçlik" kimi sözlər də onlarda çox işlənərdi...

Üç aydı ki, ayıq günüm olmurdu və səhnəyə də həmişə saxta inamla çıxırdım. Ancaq nəticəsi tənbel şagirdin göstərdiyi nəticədən də tez üzə çıxdı. O, heç olmasa, qiymət vərəqini alana qədər özünü aldadır ki, bəlkə, yarım il ərzində nəse dəyişmiş olar... Üç həftədən sonra otağımnda daha gül olmadı, ikinci ayın yarısından sonra hamamsız otaqlarda qalmağa başladım. Üçüncü ay girəndə isə taksinin saygacı vağzaldan mehmanxanaya qədər yeddi mark yazdı, halbuki qazancım üç dəfə azalmışdı. Daha konyak deyil, araq gətirirdilər. Daha varyete səhnəsində deyil, qaranlıq zallara toplaşan qəribə-qəribə adamlar qarşısında alaqqaranlıq səhnələrdə çıxış edirdim. İndi nəinki hərəkətlərin dəqiqliyinə fikir vermir, hətta ağılıma gələn oyunları çıxarır və ad gününü qeyd etmək üçün yığışan dəmiryolçuları, poçt məmurlarını, kömrükxana işçilərini, katolik dininə etiqad edən evdar qadınları, yevangelist tibb bacılarını əylən-

¹ *Litanay* – qədim kilsə nəğmələri

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dirirdim. "Müdafiə şurası" adlı köhnə bir nömrənin yadında qalan yerlərini göstərəndə buraxılış gecəsinə yığılmış bündesver zabitləri dəqiq bilmirdilər ki, buna gülsünlər, ya ağlasınlar... Dünən də Boxumda gənclər qarşısında Çaplini yamsılayanda qəflətən yığıldım və bir də ayağa dura bilmədim. Heç kəs fit çalmadı, yalnız mərhəmət dolu bir uğultu eşidildi. Pərdə düşəndən sonra durub səhnədən çıxdım, cır-cındırımı yığırdım, elə qrimli-qrimli də qaldığım pansiona qayıtdım. Bir mərəkə də burada qopdu, çünki sahibə taksinin pulunu ödəmək üçün borc vermək istəmədi. Donquldanan sürücü pulun əvəzinə, elektrik ülgücümü alandan sonra səsini kəsdi. Ancaq insafılı adam imiş, mənə bir yarımçıq qutu siqaret verdi və iki mark da pul qayıtdı. Elə pal-paltarlı da səhərdən səri qalmış çarpayının üstünə yığıldım, şüşənin dibində qalan arağı içdim və son aylarda ilk dəfə düşkünlükdən, başağrısından əsər-ələmət hiss eləmədim. Sərxoş idim və sanki, dalğalar qoynunda yırgalanırdım. Hərdən mənə elə gəlirdi ki, həyatımın son günlərini məhz belə başa vuracam. İndi bircə qədər arağ üçün əynimdəki köynəyi də çıxarıb verərdim, ancaq alver zamanı başlanacaq çənə-bogazdan çəkinirdim. Dərin yuxuya getdim. Hətta yuxu da gördüm. Gördüm ki, ağır pərdə qalın, yumşaq kəfən kimi üstümə çəkilir, qaranlıqlar qoynunda şirin-şirin uyuyuram. Lakin elə yata-yata, yuxu görə-görə də ayılacağımdan qorxurdum. Yenə üzümədəki qrim, şişib dağa dönmüş dizim, kauçuk məcməyidəki kasıb səhər yeməyi, qəhvənin böyründəki teleqram... Bunu agentim vurmuşdu: "Koblents və Maynts istəmədi nöqtə Axşam Bonna zəng vuracam nöqtə Tsonerer..."

Sonra buradakı çıxışımı təşkil edən adam zəng vurdu. Özündən öyrənmişdim ki, xristian məktəblərinin birinə rəhbərlik edir.

– Danışan Kostertdir, – dedi. Səsi buz kimi soyuq idi, sanki, kiminsə tapşırığı ilə belə danışır. – Biz qonorar məsələsini də aydınlaşdırmalıyıq, cənab Şnir.

– Buyurun, – dedim, – bu ki asan məsələdir.

– Doğrudan?

Cavab vermədim. O, təzədən danışmağa başlayanda səşindəki saxta soyuqluq adicə bir sadizmə çevrildi:

– Əvvəllər qiyməti iki yüz mark olan təlxəyə indi yüz mark verməyi qərara almışığı. – Sözüənə qəşdlə ara verdi ki, mən özümədən çıxım. Ancaq dinmədiyimi görüb özünə xas olan kobudluqla sözüənə davam etdi, – mən faydalı bir təşkilata rəhbərlik edirəm və ona görə də təlxəyə yüz mark bağışlaşmağa vicdanım yol vermir. İyirmi mark bəşidir. Hətta, demək olar ki, çox yaxşı qiymətdir...

Hiss etdim ki, danışmağa ehtiyac yoxdur. Siqaret yandırıb, soyumuş qəhvədən bir fincan süzdüm. O, hələ də fınxırırdı:

– Məni eşidirsiniz?

– Hələlik eşidirəm, – deyib susdum.

Susmaq ən yaxşı silahdır. Məktəbdə oxuyan vaxtlar direktorun yanına və ya pedaqoji şuraya çağırılarda da susardım. Qoy bu xristian cənab Kostert xəttin o başında bir az tərleşsin. Onsuz da, əclafın biri idi, mənə yazığı gəlməzdi. Ancaq özünə tez yazığı gəldi və nəhayət, mızıldadı:

– Mənə bir məsləhət verin, cənab Şnir.

– Yaxşı-yaxşı qulaq asın, cənab Kostert, – dedim, – sizə bircə məsləhətim var: taksi tutub vağzala gedin, Bonn qatarında mənim üçün yumşaq vaqona bilet alın, sonra bir şüşə araq götürüb mehmanxanaya gəlin, çaypulunu da əlavə etmək şərtilə mənim haqq-hesabımı ödəyin, mehmanxanadan vağzala getmək üçün taksi pulunu da zərfə qoyub növbətçiyə verin. Bundan əlavə, xristian vicdanınızın köməyi ilə çamadanımı öz hesabınıza vağzala göndərin. Razısınız?

O, nəyisə hesablayıb boğazını arıtladı və dedi:

– Mən sizə əllicə mark vermək istəyirdim.

– Yaxşı elə isə tramvayla gedin, onda xərciniz əlli markdan da az çıxar. Razısınız?

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Yenə ürəyində hesabladı:

- Çamadanı özünüzlə taksidə apara bilməzsiniz?
 - Xeyr, – dedim, – ayağımı yaralamışam, götürə bilmərəm.
- Deyəsən, onun xristian vicdanı oyanmağa başladı:
- Cənab Şnir, – mehribanlıqla dilləndi, – təəssüf ki, mən...
 - Yaxşı, yaxşı, cənab Kostert, çox şadam ki, xristian dini üçün əlli dörd-əlli beş mark qənaət edə bildim...

Düyməni basıb dəstəyi cihazın yanına qoydum. Kostert elə adamlardan idi ki, təzədən zəng vurub yastı-yastı danışacaq, zəhləmi tökəcəkdə. Yaxşısı bu idi ki, öz vicdanı ilə tək qalıb istədiyi qədər zarıyaydı... Ürəyim bulandı. Yadımdan çıxıb deməmişəm: təbiət mənə yalnız düşkünlük, başağrısı deyil, həm də, demək olar ki, çox qeyri-adi bir istedad da bəxş eləyib: telefonla danışarkən xəttin o başındakı qoxunu duyuram və indi də hiss etdim ki, Kostertdən "Bənövşə" adlı həblərin iyi gəlir... Qalxıb dişlərimi yumalı oldum. Arağın qalanı ilə ağzımı yaxaladım və çətinliklə də olsa, üzümdəki qrimi təmizlədim. Təzədən yerimə uzandım, Mariya, xristianlar, katoliklər barədə düşündüm, gələcəyimi gözlərim önünə gətirdim. Nə vaxtsa qoynunda yırgalanacağım "dalğalar" haqqında da fikirləşdim. Əlli yaşı haqlayan təlxəyin iki cür sonu ola bilər: ya dalğaların qoynu, ya da saray... Saray olacağına inanmırdım və əlliyyə çatmaq üçün də iyirmi iki ildən çox həyat yolunu birtəhər başa vurmali idim. Düzdür, Koblentslə Mayntsdan gələn rədd cavabını Tsoneer "bir nömrəli həyəcan signalı" adlandıracaq, lakin bu xəbər yadımdan çıxıb haqqında danışmadığım bir xasiyyətimə görə mənə heç təsir eləmədi. Onsuz da, hər şeyə biganə idim... Axı Bonnun özündə də "dalğalar" vardı və bir də kim mənim alnıma yazmışdı ki, əlli il yaşayım?! Mariyanı xatırladım: səsi, döşləri, saçları, hərəkətləri, birgə keçirdiyimiz anlar... Onun ərə getmək istədiyi Tsüpfneri də xatırladım. Uşaq vaxtından tanışdıq. Özü də elə yaxın tanışdıq ki, sonralar rastlaşanda heç bilmirdik bir-birimizə "sən" deyək, yoxsa "siz" ... Ancaq

"sən" də, "siz" də deyəndə pərt olurduq. Buna görə də hər dəfə görüşəndə nə edəcəyimizi bilmirdik... Mariyanın nə üçün məhz ona qoşulduğunu başa düşmürdüm. Eh, bəlkə də, Mariyanı heç vaxt "başa düşməmişdim"...

Kostert məni bu xəyallardan ayıranda bərk əsəbiləşdim. Qapını pişik kimi cırmaqlaya-cırmaqlaya dedi:

– Cənab Şnir, məni eşidirsiniz? Bəlkə, həkim çağırım?

– Məni rahat buraxın, – deyə qışqırdım. – Zərfi qapının arasından içəri atın, evinizə qayıdın.

Zərfi qapının ayaq tərəfindən içəri itələdi. Durub onu götürdüm. İçində Boxumdan Bonna qədər ikinci dərəcəli vaqona bilet, taksipulu vardı. Özü də dəqiq hesablanmışdı: altı mark əlli pfenniç. Elə bildirdim, on mark qoyacaq və mən də vağzala çatan kimi yumşaq vaqonun biletini qaytarıb, ikinci dərəcəli kupeyə alacağam, təxminən, beş mark irəli düşəcəyəm.

– Düz vermişəm? – bayırdan səs gəldi.

– Düzdür, – dedim. – İndisə rədd olub gedin, yoluq xristian cücəsi!

– İcazə verin...

Daha dözə bilmədim:

– Rədd olun!

Bircə anlığa heç nə eşidilmədi, sonra pilləkəndən addım səsləri gəldi. Eh, bu dünyanın adamları öz ulu babalarından həm ağıllı, həm xeyirxah, həm də insaflıdılar...

Vağzala tramvayla getdim ki, pula qənaət edim, özümə araç, siqaret alım. Onsuz da, taksiyə pulum çatmazdı. Sahibə axşam Bonna – Monika Zilvsə vurduğum teleqramın pulunu da aldı. Kostert onu ödəməkdən boyun qaçırmışdı. Teleqramı Koblentsdən rədd cavabı almamışdan əvvəl göndərmişdim. Onlar məni qabaqlamışdılar. Elə buna görə də bir az narahat idim. Yaxşı olardı ki, özüm boyun qaçıraydım, teleqram vuraydım: "Dizim yaralandığı üçün çıxış edə bilməyəcəm". Eybi yox, heç olmasa, Monikaya xəbər göndərə bil-

dim: "Xahiş edirəm, mənzili sabah üçün hazırlayın. Səmimi salamlarla, Hans".

2

Bonnda hər şey başqa cür idi. Burada heç vaxt səhnəyə çıxmırdım. Bu şəhərdə yaşayırdım və mindiyim taksi də məni mehmanxanaya deyil, evimə gətirirdi. Əslində, "bizi" deməliydim: Mariyanı və məni... Düzdür, evin qapısında növbətçi dayanmırdı və mən də onu vağzal məmuru ilə dəyişik salmırdım, ancaq, bununla belə, ilin üç-dörd həftəsini burada qaldığımdan bu mənzil mənim üçün mehmanxanadan da yad idi...

Bonn vağzalından çıxanda taksiyə əl eləməkdən özümü güclə saxladım. Buna elə öyrəşmişdim ki, az qala, özümü yenə də pis vəziyyətdə qoymuşdum. Axı cibimdə bircə mark pul qalmışdı. Pilləkəndə dayanıb açarları yoxladım: bu – evin açarı, bu – mənzilin açarı, bu da – yazı masasının... Bir açar da yazı masasının siyirməsindəydi – velosipedi zəncirlədiyim açar... Çoxdandır ki, "Açarlar" adlı bir pantomim yaratmaq haqqında düşünürəm. Əlimdə buzdan düzəldilmiş bir topa açar... Nömrə qurtarana qədər də hamısı əriyib gedir...

Deməli, taksiyə verməyə pulum yoxdur. Bəlkə də, ömrümdə ilk dəfə taksiyə belə ehtiyacım vardı. Dizim şişmişdi və çətinliklə də olsa, vağzal meydanından keçib Poststrasseyə çıxdım. Vağzaldan yaşadığım evə cəmi ikicə dəqiqəlik yoldur, ancaq mənə elə gəldi ki, onun sonu-sonucu yoxdur. Siqaret avtomatlarından birinə söykənib böyük binaya baxdım. Oradakı mənzili mənə babam bağışlamışdı. Bir-birinə söykənmiş yaraşlıq otaqlar, gözoşxayan rənglərlə boyanmış eyvanlar... Beşmərtəbəli bina və beş rəngə çalan eyvanlar... Beşinci mərtəbədə – eyvanı pas rəngində olan mənzildə mən yaşayıram.

Bu, nədir, yenə səhnədə nömrə göstərirdim?! Açarı qapıya salıram, onun ərimədiyinə heç təəccüblənmirəm, liftin

qapısını açıram, beşinci mərtəbənin düyməsini basıram, həzin bir uğultunun qoynunda yuxarı qalxıram. Liftin ensiz pəncərəsindən əvvəlcə pilləkən xanası və oradan da çölə açılan pəncərədən həyətdə günəşə qərq olmuş heykəlin kürəyi, sonra meydan, kilsə görünür... Yenə qaranlıq divar gəlir... Azacıq sonra içəri təzədən işıqlanır və günəşə qərq olmuş heykəlin kürəyi, meydan, kilsə görünür. Bu, üç dəfə təkrar olunur. Dördüncü dəfədə yalnız meydanla kilsə görünür... Açarı mənzilin qapısına salıram və onun açıldığına da heç təəccüblənmirəm...

Mənzilimdə hər şey pas rəngindədir. Qapılar da, divarlar da, dolablar da. Yalnız əyninə qırmızı-qonur xalat geyinib qara rəngli taxtda əyləşmiş qadın çatmırdı. Əlbəttə, qadın tapmaq olardı, ancaq bircə şey qabağımı kəsirdi: mən tək cə düşkünlükdən, başağrısından, biganəlikdən və bir də telefonla danışarkən iyi duymaq kimi qeyri-adi istedadımdan əzab çəkmirəm; eyni zamanda ayrı bir dəhşətli dərddə də mübtəla olmuşam: anadangəlmə monoqomam. Kişilərin müxtəlif qadınlarla gördükləri işi mən yalnız bircə qadınla görə bilirəm. Həmin qadın Mariyadır və o da gedəndən sonra rahib kimi yaşayıram. Ancaq, əslində, rahib deyiləm. Hətta bir dəfə ağılıma gəlmişdi ki, kəndə gedim, o vaxtlar oxuduğum məktəbin keşişlərindən məsləhət alım. Ancaq o qoçaqların da hamısı insanı poliqamik varlıq hesab edir (elə buna görə də var gücləri ilə təkarvədliliyi müdafiə edirlər). Deməli, məni ağıldankəm hesab eləyəcəklər və verdikləri məsləhət də bu olacaq ki, uzaq-uzaq ellərə səfərə çıx. Elə bilirlər ki, oralarda məhəbbəti pulla satın almaq olar. Bu xristianlara hərdən lap məəttəl qalırım. Məsələn, elə Kostertin özünə heyran qalmışam... Ancaq katoliklər məni daha mat qoya bilmirlər. Onlara həmişə böyük rəğbət bəsləmişəm. Hətta Mariya məni dörd il bundan əvvəl ilk dəfə "Mütərəqqi katoliklər dər-nəyi" nə aparandan sonra da fikrimi dəyişmədim... Mariya çalışırdı ki, məni ziyalı katoliklərlə tanış eləsin. Əlbəttə, dilinə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gətirməsə də, ürəyindən keçirdi ki, nə vaxtsa mən də bu tərqi-qəti qəbul edim (bu, bütün katoliklərin ürəyindən keçir). Ancaq elə ilk dəqiqələrdən dəhşətə gəldim. Həmin günlərdə bir təlxək kimi inkişafımın ən çətin mərhələsini keçirdim. İyirmi iki yaşım hələ tamam olmamışdı və bütün günü məşq edirdim. Həmin gün çox yorulmuşdum, ona görə də dərnəyə gedəcəyimizi eşidəndə yaman sevindim. Elə bildim, şənlik məclisi qurulacaq, yaxşı yemək-içmək, bəlkə də, rəqs olacaq (onda vəziyyətimiz çox ağır idi, nə şərab, nə də yaxşı yemək tapırdıq). Ancaq verdikləri şərab içiləsi olmadı və mənə elə gəldi ki, cansıxıcı bir professorun sosiologiyadan apardığı seminar məşğələsində oturmuşam. Buna yorucu demək az idi, tamamilə lazımsız, son dərəcə üzücü bir işdi. Əvvəlcə ibadətə başladılar və həmin anda mən əllərimi hara qoyacağımı, üzümü hansı tərəfə döndərəcəyimi bilmədim. Adicə "Ulu əcdadımız", "Müqəddəs Məryəm" dualarını oxusalar, dərd yarı olardı (əslində, bunlardan da xoşum gəlmirdi, çünki protestant ailəsində tərbiyə aldığım üçün istədiyim zamanda, istədiyim şəkildə dua etməyə öyrənmişdim). Yox, Kinkelin tərtib etdiyi məramnamə tipli bir mətn seçmişdilər: "... Rica edirik, bizi irsən keçənlərə də, yeni yarananlara da eyni cür ədalətli olmağa qadir elə..." və sair və ilaxır... Yalnız bundan sonra gecənin əsas mövzusunə keçdilər: "Yaşadığımız cəmiyyətdə kasıblıq problemi". Həmin axşam həyatımın ən dəhşətli anlarını yaşadım. Heç cürə inana bilmirdim ki, dini söhbətlər belə yorucu olurmuş. Hiss edirdim ki, belə dinə inanmaq çox çətinidir. Ölən adamın təzədən zühur etməsi, əbədiyyət... Mariya mənə tez-tez "İncil"dən parçalar oxuyardı... Bunların hamısına inanmaq çox çətin məsələ idi... Hətta sonralar Kirqooru oxudum (təlxək olmağa hazırlaşan adam üçün çox lazımlı mütaliədir!). Çətin olsa da, yorucu deyildi. Heç bilmirəm, yer üzündə Pikassonun, Kleenin əsərləri həkk olunmuş əl dəsmalları toxuyan var, ya yox... Ancaq həmin axşam mənə elə gəldi ki, bura yığışan mütərəqqi katoliklər

Tomas fon Akvinin, Frans fon Assinin, Bonaventuranın və XIII Leonun sözlərindən özləri üçün dizlik toxuyurlar və həmin dizliklər də onların açıq yerini tam örtə bilmir... Çünki buradakıların hamısı (məndən başqa) ayda, ən azı, min beş yüz mark alırdı. Söhbətləri axırda özlərini də tənqə gətirdi və bir az keçəndən sonra Tsüpfnerdən başqa, hamısı abırsız, əttökən lətifələr danışmağa başladı. Bütün bunlar Tsüpfnerə elə pis təsir elədi ki, məndən siqaret istədi. Ömründə ilk dəfə idi ki, papiros çəkirdi. Səriştəsi olmadığı üçün tüstünü ağzına alıb buraxırdı. Hiss etdim ki, sifətini bu tüstünün arxasında gizlədə bildiyi üçün çox sevinir. Kinkel əvvəlcə beş yüz mark məvacib alan bir kişi haqqındakı lətifəni danışanda sapsarı saralan, titrəyən Mariyanın əvəzinə, mən utandım. Guya, həmin kişi beş yüz mark alanda yaxşı dolanırmış. Min mark alanda hiss edir ki, vəziyyəti ağırlaşır. İki min mark alanda daha böyük çətinliklərlə üzləşir. Nəhayət, üç min mark alandan sonra hiss edir ki, vəziyyəti düzəlməyə başlayır. O, öz acı təcrübəsindən belə bir müdrik nəticəyə gəlir: "Ayda beş yüz marka qədər məvacib alan adamın vəziyyəti çox yaxşı olur. Beş yüzlə üç min mark arasında məvacib alan adam isə dilənçi kökünə düşür..." Kinkel bununla nə vəziyyətə düşdüyünü hiss etmədi. Əlindəki yoğun siqarı sümürə-sümürə, şərab içə-içə, pəndir dilimlərindən yeyə-yeyə, öz danışdıqlarından ləzzət ala-ala xeyli çərənlədi. Axırda dərnəyin "mənəvi atası" sayılan prelat Zommervild narahat olmağa başladı və söhbətin mövzusunı dəyişdi. Deyəsən, müqəddəs "reaksiya" sözünü dilinə gətirdi və bununla da, Kinkeli gözündən vurdu. Kinkel o dəqiqə tələyə düşdü, əsəbiləşdi, on iki min marka alınan maşının dörd min beş yüz marklıq maşından ucuz başa gəlməsi haqda başladığı mühazirəni yarımcıq kəsdi və hətta onu yerli-yersiz göylərə qaldırmağı xoşlayan arvadı da dərindən nəfəs aldı...

3

İlk dəfə özümü bu mənzildə müəyyən qədər rahat hiss elədim. İsti, təmiz idi və paltomu çıxarıb asanda, gitaramı dəhlizin bir küncünə qoyanda fikirləşdim ki, şəxsi mənzili olmaq, bəlkə də, özünüaldatmadan başqa heç nə deyil. Mən oturaq adam deyiləm və heç vaxt da olmayacağam. Mariya məndən də betər gəzərgidir. Amma, deyəsən, buna son qoyacağı qəti qərara alıb. Halbuki əvvəllər mən haradasa bir həftədən çox çıxış edəndə bərk əsəbiləşərdi...

Monika Zilvs həmişə olduğu kimi, bu dəfə də teleqramı səmimi qarşılamişdı. Açarı evlər idarəsindən alıb mənzildə yır-yığış eləmiş, masanın üstünə gül qoymuş, soyuducunu cürbəcür yeməklərlə doldurmuşdu. Mətbəxdəki masanın üstündə üyüdülmüş qəhvə, bir şüşə konyak vardı. Qonaq otağındakı masanın üstünə güllərin yanına siqaret və yanan şam qoyulmuşdu. Monika son dərəcə həssas qızıdır. Amma bu həssaslıq bəzən sentimentallığa çevrilir və o, başdan-sovdu işlər görür. Məsələn, indi mənim üçün bura qoyduğu şam əldə düzəltmə idi və şübhəsiz ki, "Zövq məsələlərinə baxan katolik cəmiyyəti"nin imtahanından çıxıb bilməzdi. Lakin, çox güman ki, tələsikdə başqasını tapa bilməmiş və ya yaxşısı, bahalısı üçün pulu çatmamışdı. Hiss etdim ki, məhz elə bu zövqsüz şama görə qəlbimdə Monika Zilvsə qarşı zərif duyğular oyandı. Amma bu duyğular monoqamiya adlı bədbəxtliyimin sərhədlərini yarıb keçə bilmədi. Katolik cəmiyyətinin digər üzvləri heç vaxt belə zövqsüz, sentimental olmağa cəsarət etməzdilər. Hər halda, nə əxlaq, nə də zövq məsələlərində bu cür zəiflik göstərməzdilər. Mən isə Monikanın istifadə etdiyi ətrin qoxusunu da duydum. Həddən artıq tünd, ona heç yaraşmayan bu ətrin adı, zənnimcə, "Tayqa" idi...

Monikanın qoyduğu siqaretlərdən birini götürüb şamın alovunda yandırdım, mətbəxdəki konyakı gətirdim, telefon kitabçasını dəhlizdən götürdüm və dəstəyi qaldırdım. Monika

bu işi də qaydasına salmış, telefonu qoşmuşdu. Dəstəkdən aydın, kəsik zəng səsləri eşidildi, sanki, uzaqlarda döyünən bir ürəyin çırpıntısı idi. Bu anda həmin səs mənə dəniz xışıltısından da, dalğaların uğultusundan da, aslanların nərəsindən də xoş gəldi. Onun harasındasa Mariyanın səsi, Leonun səsi, Monikanın səsi gizlənmişdi. Dəstəyi yavaşca yerinə qoydum. İndi yeganə silahım bu telefon idi, tezliklə ona pənah aparacaqdım. Şalvarımın sağ qıçını geydim, sol dizimdəki yaraya baxdım. Lap üzdən sıyrılmışdı, şişi də bir az çəkilmişdi. Qədəhi konyakla doldurub yarıyacan içdim, qalanını da yaranın üstünə tökdüm, mətbəxə qayıtdım, şüşəni soyuducuya qoydum. Yenicə yadıma düşdü ki, Kostert tapşırığımı arağı gətirmədi. Yəqin, pedaqoji baxımdan rəva bilməmiş və bununla da, xristian dini üçün yeddi mark əlli pfenni qənaət eləmişdi. Qərara aldım ki, mütləq zəng vurum, qoy həmin pulu göndərsin. O heyvan belə asanlıqla yaxasını məndən qurtara bilməzdi! Pul indi özümə də çox lazım idi! Düz beş il dalbadal xərclədiyimdən çox qazanmışdım, ancaq hamısı sovrulub getmişdi. Əlbəttə, dizim sağalandan sonra otuz-qırx mark ilə başımı girələyə bilərdim. Fərqi yoxdur, son vaxtlar çıxış etdiyim miskin zallar varyeta səhnəsindən də yaxşı idi. Ancaq, əslində, otuz-qırx mark bir gün üçün çox azdır. Mehmanxanada tutduğum otaq balaca olur, məşq eləyəndə gah masaya, gah da dolablara ilişirəm. Mənə elə gəlir ki, vannası olan otaq tutmaq hələ zənginlik əlaməti deyil! Əgər səfərə çıxarkən özünə beş çamadan aparırsansa, təsəvvür minmək bədxərclik hesab oluna bilməz!

Konyakı soyuducudan götürüb elə şüşədəncə bir qurtum içdim. Yox, mən içki düşkününü deyiləm. Sadəcə olaraq, Mariya çıxıb gedən gündən meylimi spirtli içkilərə salmışam. Əslində, özüm də pul qıtlığına öyrəşməmişdim. İndi cibimdə bircə mark qaldığından və gələcək üçün də ayrı ümid yerim olmadığından bərk əsəbiləşdim. Yeganə satılmalı bir şey vardı ki, o da velosiped idi. Ancaq təzədən küçə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lərdə fokus göstərib pul qazanmaq fikrinə düşsəm, o da kara gələrdi. Hər halda, taksi puluna, tramvay puluna qənaət edərdim. Qaldığım mənzili də bir şərtlə almışdım ki, onu heç vaxt satmayım, kirəyə verməyim. Eh, varlı adamların bəxşişi bundan artıq olmazdı ki! Haradasa mütləq bir ilişəcək yeri qoymalıdılar! Özümü ələ alıb konyakı yerinə qoydum, qonaq otağına keçib telefon kitabçasını açdım.

4

Mən özüm Bonnda doğulmuşam və şəhərdə də çoxlu tanışım var. Qohumlarım, dostlarım, məktəb yoldaşlarım... Valideynlərim də burada yaşayır. Tsüpfnerin məsləhətilə katolikliyi qəbul etmiş qardaşım Leo da bu şəhərdə ilahiyyat fakültəsində oxuyur. Deyəsən, başqa yol yoxdur, pul məsələsini qaydaya salmaq üçün valideynlərimlə görüşəsi olacağam. Bəlkə də, bu işi vəkilə tapşırıdım, hələ bilmirəm... Bacım Henriettenin ölümündən sonra ata-anamdan tamamilə üz döndərmişəm. O, on yeddi il bundan əvvəl ölüb. Müharibə qurtaran ili on altı yaşındaydı. Çox qəşəng, sarışın bir qız idi, Bonnla Remaqen arasında ən yaxşı tennisçi hesab olunurdu. Onda belə bir qayda vardı ki, gənc qızlar, gərək, könüllü surətdə zenitçi dəstəsinə yazılardı. Henriette də 1945-ci ilin fevralında getdi. Hər şey elə tez, elə qəfil baş verdi ki, heç nə anlamadım. Onda məktəbdən qayıdırdım. Kölnştrasseyə çatanda gördüm ki, Henriette Bonna tərəf gedən tramvayda oturub. Mənə əl eləyib güldü. Mən də güldüm. Çiyində balaca arxa çantası, başında isə qəşəng, tünd-mavi rəngli şlyapa vardı. Xəz yaxalıklı, qalın mavi qış palatosunu geyinmişdi. Mən onu heç vaxt şlyapada görməmişdim. Şlyapadan xoşu gəlmirdi, çünki onu tamam başqa görkəmə salırdı. İndi də qıza deyil, gənc qadına oxşayırdı. Elə bildim, yenə ekskursiyaya gedir. Düzdür, belə vaxtda ekskursiyaya getmək gülünc çıxırdı, ancaq məktəbdən hər şey

gözləmək olardı. Hətta hava hücumundan qaçıb zirzəmidə gizlənəndə də, bayırda toplar guruldayanda da bizə üçmərtəbəli təhlükə öyrətməyə çalışırdılar. Müəllimimiz Brül özünün dediyi kimi, bizə "dini və milli" mahnılar oxuyurdu. "Şənşöhrətli ev", "Günəş şərqdən doğur" adlı nəğmələri də buraya aid edirdi. Gecələr hərdən sakitlik olurdu və biz həmin anda küçədən dəstə ilə keçənlərin addım səslərini eşidirdik. İtaliyalı hərbi əsirlər (italyanların indi nə üçün müttəfiqimiz olmadığını, əsir kimi bizdə işlədiyinin səbəbini məktəbdə demişdilər. Ancaq, bununla belə, niyə belə olduğunu mən hələ də başa düşə bilmirəm), ruslar, qadınlar, alman əsgərləri... Bu addım səsləri bütün gecəni eşidilirdi. Heç kəs də nə olduğunu bilmirdi.

Henriette, doğrudan da, məktəblə ekskursiyaya gedəndə oxşayırdı. Onlardan nə desən, gözləmək olardı. Hərdən həyəcan siqnalları ara verəndə sinifdə otururduq və pəncərədən atəş səsləri eşidirdik. Qorxa-qorxa o tərəfə baxanda müəllimimiz Brül soruşurdu:

– Bilirsiniz, nə olub?

Sonralar öyrəndik ki, meşədə hansı fərarinə güllələyirmişlər.

Brül həmişə deyirdi:

– Bizim müqəddəs alman torpağını amerikalı yankilərdən qorumaqdan boyun qaçıranların axırı belə olacaq (Bu yaxınlarda ona təzədən rast gəldim. Qocalıb, saçları ağarıb. Pedaqoji Akademiyanın professorudur. Hamı onu "igid siyasi keçmiş olan" adam hesab eləyir, çünki faşist partiyasının üzvü olmayıb!).

Tramvay tərəpənəndə Henrietteyə bir də əl elədim, sonra bağdan keçib evimizə gəldim. Leo da, ata-anam da nahar masanın arxasında oturmuşdular. Əvvəlcə gicitkən şorbası, sonra kartoflu sous, axırda da hərəyə bir alma gətirildilər. Çərəz yeyərkən anamdan Henriettenin haraya ekskursiyaya getdiyini soruşdum. Onun dodaqları qaçdı:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Ekskursiyaya bax! Zenitçi dəstəsinə yazılmaq üçün Bonna getdi... Almanı elə soyamazlar, hamısını qabıqda aparırısan... Bax, oğlum, – deyə o, mənim boşqabımdakı qabıqları götürüb onların içini qazıdı, öz qənaətçilliyini nümayiş etdirmiş kimi bıçağın üstündəki napnazik dilimcikləri ağzına apardı. Atama baxdım. O nə başını qaldırdı, nə də dindi. Leo da susdu. Təzədən anamın üzünə baxanda o dilləndi:

– Özün də gələcəkdə başa düşəcəksən ki, amerikalı yankilər müqəddəs alman torpağından qovmaq üçün hamı əlindən gələni etməlidir.

Bu sözləri deyib üzümə baxdı, mən özümü itirdim. Sonra da həmin baxışlarla Leonu süzdü və onda mənə elə gəldi ki, ikimizi də "of" demədən amerikalı yankilərlə döyüşə gəndərər.

– Bizim müqəddəs alman torpağımız... – O, sözüünə davam etdi. – Ayfelə qədər gəlib çıxıblar...

Gülmək istədim, ancaq qəhər məni boğdu, əlimdəki bıçağı tullayıb öz otağıma qaçdım. Yaman qorxurdum. Nə üçün qorxduğumu bilir, ancaq sözlə ifadə etməyi bacarmırdım. O lənətə gəlmiş alma qabığı yadıma düşəndə lap dəli oldum. Bağımızda kirli qarın örtüyü alman torpağına, Reyn çayına, salxım söyüdlərin başı üzərindən "Yeddi dağ"a baxdım və bütün bu mənzərə mənə çox mənasız göründü. Bir neçə gün bundan əvvəl həmin "amerikalı yankilər"i görmüşdüm. Onları yük maşınında Venusberqdən Bonna – toplanış məntəqəsinə gətirmişdilər. Cavan idilər, qorxurdular, soyuqdan titrəyirdilər. Nədənsə, mən "yanki" sözünü eşidəndə italyanları təsəvvürümə gətirirdim. Onlar amerikalılardan bərk üşüyürdülər, çox yorğun görünürdülər, çox qorxurdular...

Çarpayımın yanındakı kətillə bir təpik vurdum. Yıxıldığımı görüb birini də ilişdirdim. Axır ki aşdı və tumbanın üstündəki gecə lampasını çilik-çilik elədi. Mavi şlyapa qoymuş Hanriette... Çiyində də çanta... O bir daha qayıtmadı və bu günəcən də harada dəfn olunduğunu bilmirik. Müharibə

qurtarandan sonra bir nəfər gəlib dedi ki, Leverkusen ətrafında həlak olub...

Müqəddəs alman torpağına göstərilən bu qayğılı mənə çox gülünc görünür. Ən çox da onun qoynundakı kömür mədənlərinin xeyli hissəsinin iki nəsildən bəri mənim valideynlərimin əlində olduğunu fikirləşəndə... Düz yetmiş ildir ki, Şnirlər ailəsi onun bağrını dəşik-dəşik eləyir və müqəddəs alman torpağı da buna dözüür. Kəndlər, meşələr, qəsrlər ekskavatorların mancanaqları altında Yerexona divarları kimi uçub-dağılır...

Yalnız bir neçə gün keçəndən sonra "amerikalı yankilər" sözünün məşhur ixtiraçısının kim olduğunu öyrəndim. Sən demə, özümün "Yunqfolk"¹ təşkilatındakı "Füerer"im – öndördüyü yaşlı Herbert Kalik imiş! Anam o vaxt böyük bir ürəkəçiqliyi ilə bağımızı onun ixtiyarına vermişdi ki, bizə əl qumbarası ilə tankları necə partlatmağı öyrətsin. Səkkizyaşlı qardaşım Leo da bizimlə bir yerdə "dərs keçirdi". Bir dəfə gördüm ki, çiyində yalançı qumbara ilə dolu torba tennis meydançasından keçir. Sifətində yalnız balaca uşaqlara xas olan bir ciddilik vardı. Onu saxlayıb soruşdum:

– Sən burada neyləyirsən?

O, dəhşətli bir ciddiliklə cavab verdi:

– "Vervolf"² yazılacam. Bəs sən yazılmayacaqsan?

– Əlbəttə, yazılacam, – deyə onunla birlikdə nişangaha tərəf getdim. Herbert Kalik orada uşaqlara uzaq Sleziyada üç rus tankını partlatdığı üçün I dərəcəli Dəmir Xaç ordeni almış onyaşlı bir oğlandan danışdı. Kimsə həmin qəhrəmanın adını soruşanda dedim:

– Rübetsaal!³

Herbert Kalik sapsarı saraldı:

– Əclaf! Satqın!

¹ Yunqfolk – faşist Almaniyasında gənclər təşkilatı

² Vervolf – faşist Almaniyasında gənclərin müdafiə dəstəsi

³ Rübetsaal – alman nağıllarının populyar qəhrəmanı

Əyilib yerdən bir xıçma qum götürdüm və onun üzünə atdım. Uşaqların hamısı üstümə töküldü. Yalnız Leo qarışmadı. Ağlasa da, mənə qahmar çıxmadı.

Qorxudan qışqırdım:

– Nasist donuzu!

Bu sözləri dəmiryolu keçidindəki şlaqbaumun üstündə oxumuşdum. Nə demək olduğunu bilməsəm də, hiss etdim ki, lap yerinə düşdü. Herbert Kalik o dəqiqə dalaşmağı buraxıb rəsmi görkəm aldı. Məni "həbs etdi", meşinlərdən, yol-göstəricilərindən yer düzəldib ora saldı. Sonra haray çəkib valideynlərimi, Brül müəllimimi və bir nəfər də partiya nümayəndəsini çağırırdı. Hirsimdən qışqırır, meşinləri təpikləyir, keşiyimi çəkən oğlanları söyürdüm:

– Nasist donuzları!

Bir saatdan sonra dindirmək üçün məni sürüyüb bizim qonaq otağına saldılar. Brül müəllimi heç saxlamaq olmurdu:

– Yerlə yeksan etmək lazımdır! Yerlə yeksan etmək lazımdır!

Hələ bu günə qədər də bilmirəm ki, məni fiziki cəhətdən, yoxsa, necə deyərlər, mənəvi cəhətdən yerlə yeksan etdirmək istəyirdi. Yaxın zamanlarda Pedaqoji Akademiyaya məktub yazacam və xahiş edəcəm ki, tarixi həqiqətə naminə bu sözlərin mənasını izah eləsin. Partiyanın nümayəndəsi – yerli təşkilat rəhbərinin müavini Lövenek özünü çox ağıllı apardı. Təkrar-təkrar dedi:

– Nəzərə alın ki, oğlan hələ on bir yaşına çatmayıb.

Bu sözlərdən sonra bir az sakitləşib hətta onun "Belə sözləri haradan bilirsən?" sualına da cavab verdim:

– Annaberqştrassedəki şlaqbaumun üstündə oxumuşam.

– Bəlkə, kimsə deyib? Yoxsa kimdənsə eşidibsən? Şifahi şəkildə?

– Xeyr!

– Uşaq nə danışdığını bilmir, – deyə atam əlini çiynimə qoydu. Brül ona sərt bir nəzər salıb qorxa-qorxa Herbert

Kalikə tərəf baxdı. Çox güman ki, atamın bu hərəkəti açıq himayədarlıq kimi qiymətləndirildi. Anam ağlaya-ağlaya mehriban, səfeh bir səslə dedi:

– Uşaq nə danışdığını bilmir... nə elədiyini bilmir... Yoxsa onu oğulluqdan çıxarardım...

– Çıxar! – dedim.

Bütün bunların hamısı bizim nəhəng palıd ağacından hazırlanmış dəbdəbəli, pardaxlı mebellə, nəhəng şüşəli kitab şkafları ilə bəzədilmiş qonaq otağında baş verirdi. Divarlarına enli palıd rəfləri vurulmuş və onların da üstünə babamın ovladığı heyvanların buynuzları, sümükləri, bakallar düzül-müşdü. Bizdən, təxminən, iyirmi kilometr aralı olan Ayfeldən topların gurultusu, hətta hərdən avtomat güllələrinin vıyılması eşidilirdi. Əsl fanatik görkəmi almış sarıbənz Kalikin rəngi avazı-mışdı. O, sanki, prokuror rolunu oynayır, əlini servanta döyə-döyə tələb edirdi:

– Amansız olmaq lazımdır! Amansız olmaq lazımdır! Yumşalmaq olmaz!

Hökm çıxarıldı ki, Herbertin nəzarəti altında bağımızda tank keçməmək üçün quyu qazım. Günortadan sonra Şnirlər ailəsinin ənənəsini davam etdirərək alman torpağını qazmağa başladım. Ancaq Şnirlər ailəsinin ənənəsini pozaraq öz əlimlə qazırdım. Həmin quyunu babamın sevimli qızılgüllərinin ləkində – gözəl Apollonun büstünün surəti qoyulan yerdə qazmağa başladım. Mərmər büstün yıxılacağı anın sevincini əvvəlcədən duya-duya həvəslə işləyirdim. Ancaq, sən demə, vaxtından əvvəl sevinirmişəm. Onu Georq adlı balaca, çopur bir oğlan uçurdu. Əlindəki qumbaranı təsadüfən partladılıb özünü də, Apollonu da göyə sovurdu. Herbert Kalik bu bəd-bəxt hadisəni lap qısaca şərh etdi:

– Xoşbəxtlikdən, Georq yetim idi...

Zəng edəcəyim adamların nömrələrini kitabçadan seçib yazdım. Sol tərəfdə pul qopara biləcəyim adamların adını sıra ilə qeyd elədim: Karl Emonds, Haynrix Beelen. İkisi də məktəb yoldaşım idi. Birincisi ilahiyat fakültəsini bitirmişdi, indi gimnaziyada müəllim işləyirdi. İkincisi isə keşiş köməkçisi idi. Sonra da atamın məşuqəsi Bela Bronzenin adı gəlirdi. Sağ tərəfdəsə lap son ayaqda müraciət edəcəyim adamları yazdım; valideynlərim, Leo (ondan həmişə istəyə bilərdim, ancaq heç vaxt pulu olmur, əlinə düşəni paylayır) və bir də dərnək üzvləri Kinkel, Fredeboyl, Blothert, Zommervild. Bu sıraların arasında isə Monika Zilvsin adını yazdım, özünü də qəşəng bir haşiyəyə aldım. Gərək, Karl Emondsa teleqram vuram ki, mənə zəng eləsin, çünki telefonu yoxdur. Məndən olsa, əvvəlcə Monika Zilvsə zəng eləyərdim, ancaq indi onu axıra saxlamalıyam... Monika ilə münasibətimiz elə bir həddə çatıb ki, onu pis vəziyyətdə qoymaq mənim tərəfimdən həm fiziki, həm də metafiziki təhqir olardı. Bu məsələdə vəziyyətim, doğrudan da, çıxılmaz idi. Mariya özünün dediyi kimi, "metafiziki qorxusu"na görə məni atıb getdiyi gündən qeyri-ixtiyari öz təbiətimə uyğun olaraq monoqam həyat sürürəm. Əslində, Boxumda da qəsdlə yıxılıb dizimi yaraladım ki, yenicə başladığım qastrolu yarımçıq qoyub Bonna qayıdım. Mariyanın oxuduğu dini kitablarda səhvən "bioloji tələbat" adlandırılan şey mənə getdikcə daha çox əziyyət verirdi. Monikamı o qədər sevirdim ki, qadına qarşı olan tələbatımı onunla ödəyə bilməzdim. Dini kitablarda "qadına qarşı tələbat" yazılıysaydı, şübhəsiz ki, kobud çıxardı, ancaq, hər halda, "bioloji tələbat"dan yaxşı səslənərdi. Mariyanın mənimlə gördüyü işi indi Tsüpfnerlə görəcəyini təsəvvürümə gətirəndə təbiətimdəki sentimentallıq ümitsizliyə çevrilir. Uzun tərəddüddən sonra Tsüpfnerin nömrəsini də tapdım və onun adını pul qopara bilməyəcəyim adamların siyahısına əlavə elədim.

Ancaq Mariya pul verərdi. Nəyi varsa, hamısını verərdi. Hətta gəlib kömək də eləyərdi. Son vaxtlar başıma nələr gəldiyindən xəbər tutsaydı, heç dayanmazdı. Amma bir iş də vardı ki, tək gəlməzdi. Altı il az vaxt deyil... Hər halda, onun yeri Tsüpfnerin evi ola bilməz! Tsüpfnerlə bir masanın arxasında oturub nahar edə bilməz, onunla bir yastığa baş qoya bilməz! "Mübarizə" sözü mənim təsəvvürümdə həmişə "cismani döyüş" olsa da, onun uğrunda mübarizə aparmağa hazır idim. Ancaq Tsüpfnerlə yumruq davasına çıxmaq gülünc işdi... Mariya mənim nəzərimdə anam kimi ölüb getməmişdi. Mənə elə gəlir ki, protestantların, katoliklərin düşündükləri kimi olmasa da, yaşaya-yaşaya ölmək, öl-ölə də yaşamaq olar. Məsələn, mənim nəzərimdə özünü qumbara ilə tikə-tikə eləmiş Georq hələ sağdır, anam isə ölü. Balaca çəmənlikdə Apollonun büstü önündə dayanmış o çopur, pampaq oğlan heç vaxt gözlərim önündən çəkilmir, Herbert Kalikin çıxırtısı qulaqlarımdan getmir: "Elə yox! Elə yox!" Sonra bir neçə partlayış eşidilir, qışqırtı səsi azalır və nəhayət, Kalik deyir: "Xoşbəxtlikdən, Georq yetim idi!"... Yarım saatdan sonra bizim qonaq otağında – bayaq mənə məhkəmə qurduqları yerdə şam yeməyinə yığışanda anam Leoya dedi:

– Böyüyəndə sən bu işi o səfeh oğlandan yaxşı görəcəksən, elə deyilmi?

Leo başını tərپətdi. Atam mənim üzümə baxdı və onyaşlı oğlunun gözlərində təsəlliverici heç nə tapa bilmədi...

Anam artıq neçə ildir ki, "İrqi Ziddiyyətləri Barışdırma Cəmiyyəti" Mərkəzi Komitəsinin prezidentidir. Tez-tez Anne Frank muzeyinə gedir, hətta hərdən Amerikaya səfərə çıxır, oradakı qadın klublarında öz həlim, mehriban səsi ilə alman gənclərinin keçirdiyi peşmançılıq hisləri barədə nitqlər söyləyir. Çox güman ki, Henriette ilə vidalaşarkən də elə həmin səslə: "Uğur olsun, qızım!" – demişdi. Anamın səsini telefonda istədiyim vaxt eşidə bilirəm. Henriettenin səsini isə heç vaxt eşidə bilməyəcəm! Son dərəcə boğuc səsi, ancaq

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

cingiltili gülüşü vardı. Bir dəfə tennis oynayarkən raket əlindən düşdü. Meydançanın ortasında dayanıb fikirli-fikirli göylərə baxdı... Bir dəfə də nahar edərkən əlindəki qaşığı şorbanın içinə saldı. Anam içini çəkdi, paltarına, süfrəyə ləkə saldığı üçün onu danladı. Henriette deyilənlərin heç birini eşitmədi. Özünə gələn kimi qaşığı oradan götürdü, əl dəsmalı ilə silib təzədən yeməyə başladı. Üçüncü dəfə sobanın yanında oturub kart oynayarkən bu hala düşəndə anam onun üstünə qışqırdı:

– Yenə xəyalə daldın?!

Henriette onun üzünə baxıb astadan dedi:

– Nə oldu ki?! Oynamağa həvəsim yoxdur, neyləyim...

Bu sözləri deyib əlindəki kartları ocağa atdı. Anam əli yana-yana ürək yeddilikdən başqa, onların hamısını çıxardı. Həmin gündən sonra kart oynayanda anam özünü heç bir şey olmamış kimi göstərsə də, həmişə Henrietteni xatırladıq. Anam məkrli adam deyil. Amma həddən artıq səfeh və qənaətcildir. Bizi təzə kart almağa qoymadı və mənə həmişə elə gəldi ki, yanıq ürək yeddilik hələ də oyundadır, anam da kartı yerə düzəndə hər dəfə ona toxunur, ancaq heç nəyi xatırlamır. Böyük bir məmnuniyyətlə Henrietteyə zəng vurardım, amma neyləyim, din xadimləri bunun üçün xüsusi cihaz kəşf etməyiylər. Valideynlərimin heç vaxt yadda saxlaya bilmədiyim telefon nömrəsini kitabdan axtarıb tapdım: Şnir Alfons, fəxri doktor, baş direktor. "Fəxri doktor" mənim üçün təzə idi. Nömrəni yığa-yığa xəyalən evimizə getdim: Koblentserstraße ilə üzüaşağı düşdüm, sonra sola – Reynə tərəf döndüm. Piyada bircə saatlıq yol idi... Dəstəkdən qulluqçu qızın səsi eşidildi:

– Doktor Şnirin evi eşidir.

– Frau Şniri olar?

– Danışan kimdir?

– Şnirdir, – dedim, – Hans... Həmin xanımın doğmaca oğlu.

Qız udqunub biranlığa fikrə getdi və yeddikilometrlik xəttin bu başında hiss etdim ki, o tərəddüd içindədir. Yeri gəlmişkən, qızdan xoş ətir iyi gəlirdi. Sabun ətri və bir az da yenicə çəkilməmiş dırnaq lakının qoxusu... Çox güman ki, mənim bu dünyada varlığımdan xəbərdardı, ancaq barəmdə dəqiq göstəriş almamışdı. Ola bilsin ki, bəzi uydurma şeyilər də eşitmişdi: adamayovuşmazdır, araqarışdırandır...

– Zarafat olmadığına inanım? – nəhayət, onun səsi eşidildi.

– İnana bilərsiniz, – dedim. – Lazımdırsa, anamın bəzi əlamətlərini də deyə bilərəm. Alt çənəsinin sol tərəfində xal var. Ziyildir...

– Yaxşı, – deyə qız gülüb xətti birləşdirdi.

Evimizdəki telefon sistemi çox mürəkkəbdir. Yalnız atanın üç telefonu var. Qırmızı aparat kömür mədənləri, qarası isə birja ilə danışmaq üçündür. Ağı ilə şəxsi söhbətlər edir. Anamınsa ikicə telefonu var: qara aparat "İrqi Ziddiyyətləri Barışdırma Cəmiyyəti"nin Mərkəzi Komitəsi, ağ isə şəxsi söhbətlər üçündür. Onun özünün bankda altırəqəmli "mədaxilməxaric" hesabı olsa da, birinci telefonla gedən danışmaların haqqını (əlbəttə, Amsterdama və başqa şəhərlərə edilən səfərlərin xərcini də) Mərkəzi Komitə ödəyir. Qız xətti səhv caladığı üçün anam qara cihazın dəstəyini götürüb rəsmi səsle:

– "İrqi Ziddiyyətləri Barışdırma Cəmiyyəti"nin Mərkəzi Komitəsi eşidir, – dedi.

Nitqim tutuldu. Əgər desəydi ki, "Frau Şnir eşidir" onda, bəlkə də, belə başlayardım: "Danışan Hansdır! Necəsən, ana?" Ancaq bunun əvəzində dedim:

– Danışan "Amerikalı Yankilər Cəmiyyəti" Mərkəzi Komitəsinin səyyar nümayəndəsidir. Xahiş edirəm, məni qızınızla calaşdırın...

Dediyim sözlərdən özüm də qorxdum. Anam içini çəkdi və köksünü elə ötürdü ki, onun əməlli-başlı qocaldığını hiss etdim.

– Deyəsən, o hadisəni heç cür unuda bilmirsən, eləmi?

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Mən də kövrəldim və alçaqdan dedim:

– Unutmaq?! Unutmalyam, ana?

O susdu. Yalnız qocalara xas olan zəif bir sızltı eşitdim və əməlli-başlı qorxdum. Beş ildir ki, onu görmürdüm. Yaşı altmışı keçmiş olardı. Qəflətən inanmağa başladım ki, o, doğrudan da, məni Henriette ilə calaşdırma bilər. Axı həmişə deyir ki, istəsə "Allahın özünə də zəng vurur". Əlbəttə, zarafat eləyir. Bu gün çox adam partiya, universitet, televiziya mərkəzi, xarici işlər nazirliyi ilə əlaqəsindən belə danışır...

Henriettenin səsini yaman eşitmək istəyirəm... Eybi yox, qoy yenə "heç nə", "tfu" desin. Bu sözlər onun dilində heç vaxt kobud səslənmirdi. Şnitsler qızın "mistik istedadı"ndan danışanda həmin sözlər çox gözəl səslənirdi, adi sözlərdən heç fərqlənmirdi (o yaramaz Şnitsler yazıçı idi, müharibə vaxtı ailəsi ilə bizdə yaşayırdı. Henriette xəyala dalanda həmişə qızın "mistik istedadı"ndan danışdı. Henriette də, sadəcə olaraq, "tfu" deyirdi). Əlbəttə, o, başqa sözlər də deyə bilərdi. Məsələn, "Mən o səfeh Folenaxı bu gün də uddum". Və ya fransızca danışardı: "*La Condition du Monsieur le Comest Parfaite*"¹. Hərdən ev tapşırıqlarını yazmaqda mənə kömək edərdi. Həmişə də gülərdik ki, başqasının dərslərini yaxşı bilir, özününkünü isə pis...

Ancaq onun əvəzinə, qocalmış anamın kövrək səsini eşitdim və soruşdum:

– Atam necədir?

– Ah, qocalıb... Qocalıb, müdrikləşib...

– Bəs Leo?

– Yaman çalışır. Elə hey məşğuldur... Deyirlər, gələcəkdə çox yaxşı din xadimi olacaq.

– İlahi, – dedim, – niyə məhz Leo gələcəkdə din xadimi olmalıdır?

– O, bu qərara gələndə bizim üçün də çətin oldu. Ancaq sən saydığını say, gör fələk nə sayır.

¹ Cənab qrafın vəziyyəti əntiqədir (*fran.*)

Anam zorla da olsa, əvvəlki səsi ilə danışmağa başladı. Həmin anda hələ də bizə gəlib-gedən Şnitsleri soruşmaq istədim. O vaxtlar "avropalıların böyüklüyü"ndən, "germanların özünə güvənməsi"ndən odlu-odlu danışan cılız Şnitsler indi ətə-qana dolmuş, yaraşlıqlı bir cənab olmuşdu. Sonralar marağ xatirinə onun romanlarından birini oxudum. "Fransız məhəbbəti"ni... Adı çox şey vəd eləsə də, özü cansıxıcı idi. Romanın ən böyük məziyyəti ondan ibarət idi ki, baş qəhrəmanları – əsir düşmüş fransız leytenantı sarışın, vurulduğu Mozelli alman qızı isə qarayanızdı. Henriette hər dəfə – mənə elə gəlir, ikicə dəfə belə oldu – "tfu" deyəndə Şnitsler diksinir və iddia edirdi ki, "mistik istedad" adamı bəzən ağızından pis söz qaçıрмаğa məcbur edir (ancaq Henriette bu sözü məcburən demir, özü də yazıçının iddia etdiyi kimi qeyri-ixtiyari ağızından qaçırmır, sadəcə olaraq, astadan deyirdi). Bunu sübut etmək üçün də gedib Qörresin beşcildlik "Xristian mistikası"nı gətirirdi. Əlbəttə, onun romanında hadisələr çox incə təsvir olunurdu. Məsələn, yazırdı: "Sevgililərin bir-birinin sağlığına qaldırdıqları fransız badələrinin cingiltisi büllür səsi kimi poetikdir..." Roman onların gizləncə evlənməsi ilə bitirdi. Məhz elə bu evlənmə səhnəsi Şnitsleri Reyxin yazıçılar palatasının qəzəbinə düşər elədi, təxminən, on ay çap üzünə həsrət qaldı. Amerikalılar onu "müqavimət hərəkatının iştirakçısı" kimi çox yaxşı qarşıladılar və mədəniyyət şöbəsində işə götürdülər. İndi Bonnda şəllənə-şəllənə gəzir və imkan tapan kimi də deyir: "Nasistlər məni yazmağa qoy-murdular". Belə ikiüzlülərə öz müsahibini inandırmaq üçün yalan danışmaq lazım gəlmir. Əslində, anamı da o məcbur elədi ki, bizi nasistlərin sərəncamına versin. Məni "Yunq-folk"a, Henriyyəni də "Alman qızları ittifaqı"na...

"... Mərhəmətli xanım, biz bu ağır günlərdə birgə mübarizə aparmalı, birgə oturub-durmamalı, birgə əzab çəkməliyik, – atamın siqarlarından birini götürüb çəkə-çəkə sobanın qarşısında necə dayandığı hələ də gözlərimin önündən çəkilmir,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– ...Qurbanı olduğum bəzi ədalətsizliklər mənim qəti, aydın inamımı sındıra bilməz... – Həmin anda səsi, doğrudan da, titrəyirdi. – ...Bizim nicat yolumuz yalnız Füreerin əlindədir..."

Bu sözlərdən birçə gün sonra amerikalılar Bonnu tutdular...

– Bəs Şnitsler necədir, ana?

– Əntiqə! Xarici İşlər Nazirliyində onsuz keçinə bilmirlər.

Əlbəttə, anam hər şeyi unutmuşdu. Ancaq təəccüblü idi ki, "Amerikalı yankilər" sözü ona hələ də nəyisə xatırladırdı. Artıq onunla belə danışdığıma peşman deyildim.

– Bəs babam necədir?

– Lap əntiqə! Kefindən qalmır. Tezliklə doxsanilliyini qeyd edəcək. Onun belə qalması mənim üçün hələ də tapmacadır.

– Bunun cavabı çox sadədir, – dedim. – Keçmişin kişilərinə nə xatirələr, nə də vicdan əzabı təsir eləmir. İndi evdədir?

– Yox, altıhəftəliyə İskaya gedib.

Hər ikimiz susduq. Hiss edirdim ki, səsim daha sözümə baxmır. Anam isə özünü tamamilə ələ ala bilmişdi.

– Niyə zəng vurduğunu bilirəm... Eşitdiyimə görə, vəziyyətin yenə pisdir. Deyirlər, işin düz gətirmir...

– Doğrudan? Yəqin, qorxursan ki, sizdən pul istəyəyəm. Qorxma, ana. Onsuz da, heç nə verən deyilsiniz. Məhkəmə yolu ilə alacam. Mənə indi pul çox lazımdır. Amerikaya getmək istəyirəm. Bir nəfər yaxşı iş yeri söz verib. Yeri gəlmişkən, "amerikalı yanki"dir... Ancaq çalışacağam ki, aramızda irqi ziddiyyət yaranmasın.

Hiss etdim ki, daha ağlamaq fikrində deyil. Mən dəstəyi asana qədər hansı prinsipdənsə danışmağa başladı. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də ondan ətir iyi gəlmirdi. Onun həyat prinsiplərindən biri də bu idi: "Yüksək cəmiyyətin xanımından ətir iyi gəlməməlidir!" Bəlkə də, elə buna görə atam özüne qəşəng bir məşuqə tapmışdı. Düzdür, o da heç vaxt ətirlənmirdi, ancaq görünüşündən həmişə xoş ətir yayırdı...

Əlimə keçən yastıqları başımın altına yığdım, yaralı qıçımı bir az yuxarı tutdum, telefonu yaxın çəkdim. Yenə ürəyimdən keçdi ki, durub mətbəxə gedəm, soyuducunu açam, oradakı konyakı götürəm...

"İşin düz gətirmir" kəlmələri anamın dilində çox məkrli səsləndi. Hətta sevindiyini gizlətməyə də çalışmadı. Mən də sadələvhlüklə fikirləşirdim ki, başıma gələnləri Bonnda heç kəs bilməz. Əgər anam bilirdisə, deməli, atamın da xəbəri vardı. O da Leoya demiş olardı. Öz növbəsində, Leo da Tsüpfnerə, Tsüpfner də bütün dərnək üzvlərinə, Mariyaya... çatdırmış olardı. Mariya məndən çox əzab çəkəcək. İçkinin daşını ata bilsəm, agentim Tsonererin dediyi kimi, "orta səviyyədən xeyli yuxarıda olan mərhələyə çata bilərdim". Ömrümün qalan iyirmi iki ilini "dalğalar qoynuna" çatdırmaq üçün bu bəs eləyərdi. Tsonerer məndəki "böyük sənətkarlıq imkanları"nı həmişə yüksək qiymətləndirir. Sənətkarlıq məsələlərindən başı çıxır və yaxşı bilir ki, mən otuz-qırx mark ilə hələ iyirmi il də keçinərəm. Mariya isə başqa cür fikirləşir. Mənim "sənət aləmindəki uğursuzluğum", özümə o qədər də dəhşətli görünməyən acınacaqlı vəziyyətim onu xeyli kədərləndirəcək. Qıraqdan baxana – əslində, bu dünyada hamı bir-birinə qıraqdan baxır – hər hansı bir hadisə həmin işin içində olana nisbətən ya çox pis, ya da çox yaxşı görünür. Fərqi yoxdur, istər xoşbəxtlik, istərsə də bədbəxtlik, istər məhəbbət dağı, istərsə də "sənət aləmində uğursuzluq" olsun... İyli-qoxulu zallarda katolik təriqətinə etiqad edən evdar qadınların, yevangelist tibb bacılarının qarşısında mənalı sirk nömrələri və yaxud adi fokuslar göstərməyi özüm üçün qəbahət saymıram. Ancaq dini ittifaqların verdiyi qonorar çox az olur. Əlbəttə, belə bir ittifaqın rəhbəri fikirləşir ki, əlli mark çox yaxşı məbləğdir və həmin adam onu ayda iyirmi dəfə alsə, dolana bilər. Mənsə ona qrim üçün xərclədiyim

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

pulun haqq-hesab kağızını göstərib deyəndə ki, məşq eləmək üçün hələ mehmanxanada eni 2,2, uzunluğu 3 metr olan otaq da tutmalıyam, yəqin, elə fikirləşir ki, məşuqəm Saba kraliçası daş-qaşla oynamağı xoşlayır. Sonra izah edəndə ki, mən, demək olar, ilıq yumurta, cücə şorbası, kotlet, pomidorla dolanıram, o xaç çəkir və fikirləşir ki, yemək sarıdan korluq çəkirəm, çünki nahar zamanı "əməlli xörək" üzgü görmürəm. Daha sonra deyəndə ki, mənəim şəxsi qayğılarım axşam qəzetlərindən, siqaretdən, kart oynamaqdan ibarətdir, o, çox güman ki, mənəni fırladaqçı hesab eləyir. Ona görə də kiminləsə pul, incəsənət barədə danışmağın daşını çoxdan atmışam. Onların ikisi bir yerdə olanda iş düz gətirmir. İncəsənətə ya həddən artıq az, ya da həddən artıq çox pul verirlər. Bir dəfə səyyar ingilis sirkində bir təlxəklə tanış oldum. Məndən ustalıq baxımından iyirmi, sənətkarlıq baxımından isə on dəfə artıq idi. Ancaq hər çıxışı üçün heç on mark da almırdı. Adı Ceyms Ellens idi, əllini haqlamışdı. Bir dəfə onu axşam yeməyinə dəvət etdim, donuz budundan omlet, salat, alma piroqu gətirdim. Halı xarablaşdı. On ildir ki, bir oturuma bu qədər yeməmişdi. Ceymslə tanış olan gündən bəri pul, sənət barədə danışmıram...

Necə gəldi, yaşayıram və ümidimi də "dalğa"lara bağlayıram. Mariyanın beynindəsə ayrı fikirlər dolaşırdı. Həmişə "talenin hökmü"ndən danışdı. Deyirdi ki, hər şey talenin hökmü ilə baş verir. Mənəim gördüyüm işlər də elədir. Onun hökmü ilə mən belə bir qəribə tərzdə dindar, belə ismətli olmuşam. Bu katoliklərin beynində çox əcaib fikirlər dolaşır. Əməlli-başlı şərab da içə bilmirlər. Onda da nəsə bir əmma axtarırlar. Görək, nəyin bahasına olursa olsun, əvvəlcə bu şərabin yaxşı olduğunu və niyə yaxşı olduğunu "dərək eləyələr". "Dərək etmək" məsələsində də marksistlərdən geri qalmırlar. İki-üç ay bundan əvvəl bir gitara alıb deyəndə ki, özüm yazıb bəstələdiyim mahnıları oxuyacam, Mariya lap dəli oldu. Dedi ki, bu, mənəim "səviyyəmdən" çox aşağıdır.

Cavab verdim ki, səviyyəyə "dalğa"dan sonra kanal gəlir... Bununla nə demək istədiyimi başa düşmədi. Mənimsə obrazlı cümləni xırdalamaqdan zəhləm gedir. Dediklərim ya tam başa düşülür, ya da heç düşülmür. Sözü xırdalayan deyiləm...

Bəzilərinə elə gələ bilər ki, mən ipi qırılmış gəlinciyəm. Əksinə, ip hələ qırılmayıb. Mənə elə gəlirdi ki, yenə Boxumdakı səhnədə uzanmışam, sərxoşam, dizim yaralanıb. Zaldan mərhəmət dolu uğultu eşidilir, özüm özümə nifrət edirəm. Axı mən bu mərhəmətə layiq deyildim, fitə bassalar, daha yaxşı olardı. Düzdür, yaralanmışdım, ancaq elə ağır deyildi ki, belə axsayam...

Mariyaya təzədən sahib olmaq istəyirdim və onun uğrunda mübarizəyə başlamışdım. Bu mübarizəni xasiyyətimə uyğun şəkildə, özünün gətirdiyi kitablarda yazıldığı kimi, "bioloji tələbat"ın xatirinə aparırdım...

7

Bir dəfə Mariyanın otağına girib kişilərin qadınlarla gördükləri işi onunla eləyəndə mənim iyirmi bir, qızınsa on doqquz yaşı vardı. Günorta onu Tsüpfnerlə görmüşdüm. Əl-ələ verib gülə-gülə "Yuqendhaym"dan qayırdılar. O dəqiqə ürəyim sancdı. Mariya onun tayı deyildi və belə qol-qola gəzmələri də mənə yaman pis təsir elədi. Tsüpfneri şəhərdə hamı tanıyırdı. Ən çox da nasistlərin vaxtilə təqib etdiyi atasına görə. O, müəllim idi və müharibədən sonra həmin məktəbə direktor göndərmək istəmişdilər, amma getməmişdi. Hətta ona nazir vəzifəsi təklif edən də tapılmışdı. Kişi hirs-lənib demişdi:

– Mən müəlliməm və müəllim kimi də qalmaq istəyirəm.

İri gövdəli, sakit bir adamdı. Mənə elə gəlirdi ki, onun dərsi bir az darıxdırıcı keçir. Bir dəfə bizim alman dili müəllimini əvəz eləyirdi və gənc, gözəl su pərisi haqqında şeir oxudu.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Əslində, mənim məktəb haqqındakı mülahizələrimin heç biri inandırıcı deyil. Məni məktəbdə icbari təhsil illərindən artıq saxlamaq, sadəcə olaraq, ağılsızlıq idi. Sözüün düzü, hələ o icbari illər də artıqdı. Ancaq məktəb məsələsində həmişə müəllimləri deyil, valideynlərimi günahlandırardım. "Ən azı, kamal attestatı almaq lazımdır" – müddəası ilə məşğul olmaq "İrqi Ziddiyyətləri Barışdırma Cəmiyyətini"nin Mərkəzi Komitəsinin işidir. Bu, doğrudan da, irqi məsələdir. Kamal attestatı alanlar, kamal attestatı almayanlar, müəllimlər, baş müəllimlər, diplomlular, diplomsuzlar... – hamısı irqi ayrıseçkilikdir.

Tsüpfnerin atası şeri oxuyub qurtarandan sonra bir neçə dəqiqə gözlədi, nəhayət, təbəssümlə soruşdu:

– Hə, kimin sözü var?

Tez ayağa durub dedim:

– Mənə elə gəlir ki, gözəl şeirdir.

Tsüpfnerin atasından başqa bütün sinif güldü. O yalnız təbəssümlə gülümsədi. Ancaq bu təbəssümdə təkəbbür əlaməti hiss olunmurdu. Mənə elə gəldi ki, o, çox nəcib adamdır, amma bir az qurudur. Oğluna o qədər bələdliyim yox idi, lakin atasına nisbətən yaxşı tanıyırdım. Bir dəfə idman meydançasının yanından keçəndə gördüm ki, Tsüpfner uşaqlarla futbol oynayır. Dayanıb onlara tamaşa etdiyimi sezəndə dedi:

– Oynamaq istəyirsən?

O dəqiqə "hə" deyib meydançaya girdim, Tsüpfnerin rəqibləri tərəfində sol kənar yarımüdafiəçisi yerini tutdum. Oyundan sonra dedi:

– Bizimlə gedirsən?

– Hara?

– Yığıncağımız var.

– Axı mən katolik deyiləm?!

O da güldü, yanındakılar da.

– Mahnı oxuyacağıq. Yəqin, sən də mahnı oxumağı xoşlayırsan?

– Elədir, – dedim, – ancaq bu toplanışlar mənə cana yıgıb. İki il internatda qalmışam...

Gülsə də, incidi və dedi:

– Həvəsin olsa, futbol oynamağa gələrsən.

Onlarla iki-üç dəfə futbol oynadım, dondurma yeməyə getdim. Məni bir daha yığıncağa dəvət etmədi. Bilirdim ki, Mariya da öz rəfiqələri ilə oraya gedir. Onu lap yaxşı tanıyırdım, çünki atası ilə bir yerdə çox olmuşduq. Hərdən axşamçağı idman meydançasına gedir, atası ilə top-top oynayanda onlara tamaşa edirdim. Daha dəqiq desəm, qıza baxırdım. Bəzən oynaya-oynaya mənə təbəssümlə əl eləyirdi. Mən də gülümsəyir, əlimi yelləyirdim. Bir-birimizə yaxşı bələd idik. Onda tez-tez Mariyanın atasının yanına gəldirdim. O, Hegelin, Marksın dediklərini mənə başa salmağa çalışanda Mariya da hərdən yanımızda oturardı. Ancaq evlərində üzümə heç vaxt gülməzdi. Həmin gün onun Tsüpfnerlə qol-qola "Yuqendhaym"dan gəldiyini görəndə ürəyim sancdı. Çox səfeh vəziyyətə düşdüm. Məktəbi atdım. İyirmi bir yaşında gimnazianın aşağı sinfindən çıxdım. Internatdakı tərbiyəçilərim nəcib adamlar idi, hətta mənim üçün vida gecəsi də təşkil etdilər. Pivə, buterbrod, siqaret də almışdılar. Papiros çəkməyənlərə şokolad verdilər. Sınıf yoldaşlarıma cürbəcür nömrələr göstərdim: "Katoliklərin duası", "Yevangelistlərin duası", "Məvacib almış fəhlə"... Sonra fokuslara keçdim, Çaplını yamsıladım. Hətta vida nitqi də söylədim. Mövzusu da belə idi: "Kamal attestatına əbədi səadətin tərkib hissəsi kimi baxanlar səhv edirlər". Çox gurultulu gecə oldu, ancaq evdəkilər bərk əsəbiləşdilər. Anam, sadəcə olaraq, mənə nifrət edirdi. Atama deyirdi ki, mənə "kömür mədəni" nə göndərsin. Kişi isə dəqiqəbaşı soruşurdu ki, gələcəkdə nə olmaq istəyirəm. Axırda dözməyib dedim:

– Təlxək.

– Deməli, aktyor olmaq istəyirsən. Yaxşı, bəlkə, bu sahədə səni bir məktəbə göndərim?

– Yox, – dedim, – mən aktyor deyil, təlxək olmaq istəyirəm. Bunun üçün məktəb qurtarmaq lazım deyil.

– Bəs gələcəyini necə təsəvvür edirsən?

– Heç cür... Heç cür... Bu evdən baş götürüb qaçacam...

Ancaq baş götürüb qaçmağa cəsərət etmədiyim üçün bu evdə iki ay da dəhşətli günlər keçirəsi oldum. Hər tikəni ağzıma aparanda anam mənə cani kimi baxırdı. Halbuki illər boyu küçədən keçən yaramazları yedirtmişdi. Axı onlar "rəssamlar", "şairlər" idi. Müftəxor Şnitsleri, Qruberi... Ancaq Qruber o qədər də pis adam deyildi. Kök, qaraqabaq, pinti bir şair idi. Yarım il bizdə qaldı, ancaq bircə misra da yazmadı. Hər dəfə səhər yeməyinə yığışanda anam ona elə baxırdı ki, sanki, üz-gözündə həmin gecə divlərlə keçirdiyi döyüşün izlərini axtarırdı. Demək olar ki, təhqirlə baxırdı. Günlərin birində şair izsiz-tozsuz yoxa çıxdı və biz uşaqlar onun otağında oxunmaqdan didik-didik olmuş bir qalaq detektiv roman tapanda həm təəccübləndik, həm də qorxduq. Yazı masasının üstündə bir neçə kağız vardı. Orada bircə söz yazılmışdı: "Heç nə..." Başqa birindəsə bu sözlər iki dəfə yazılmışdı. Anam da belə adamların xatirinə özü zirzəmiyə düşər, ən yaxşı donuz qaxacını seçib gətirərdi! Mənə elə gəlir, o vaxt iri bir molbert alıb böyük kətanın üstünə mənasız cızmaqaralar çəksəm, anam razı qalardı. Bəlkə də, deyərdi: "Bizim Hans rəssamdır. Öz yolunu tapacaq. İndi axtarışdadır". Ancaq indi mən onun gözündə "bəzi fokusları çox yaxşı göstərən", yaşa dolmuş gimnaziya tələbəsi idim. Əlbəttə, bir tikə çörək xatirinə öz "qabiliyyətlə"imdən nümunələr göstərə bilməzdim. Beləliklə də, günün yarısını Mariyanın atası qoca Derkumun yanında keçirir, dükan işlərində ona kömək edirdim. Əvəzində, mənə siqaret bağışlayırdı. Halbuki onda dolanacağı çox da yaxşı deyildi...

Bu minvalla evimizdə ikicə ay qaldım. Ancaq həmin aylar mənə əbədiyyət qədər uzun göründü, müharibə illərindən də

çox çəkdi. Mariyanı son vaxtlar gec-gec görürdüm. Rəfi-qələri ilə buraxılış imtahanlarına hazırlaşır. Qoca Derkum hərdən hiss edirdi ki, ona qulaq asmıram, gözümü zilləyib mətbəxin qapısına baxıram. Başımı bulayıb deyirdi:

– Bu gün gec gələcək.

Mən də qızarırdım...

Cümə günü idi və bilirdim ki, qoca Derkum hər həftənin bu günündə axşamüstü kinoya gedir. Bircə onu dəqiq bilirdim ki, Mariya evdədir və ya rəfiqəsi ilə imtahana hazırlaşır... Daha heç nə barədə fikirləşmədim. Bilirdim ki, bütün Bonnun yarısı nəinki "bu hadisə"dən danışacaq, hətta deyəcəklər: "İşə bax, imtahanlara iki-üç gün qalanda..." Onunla bir sinifdə oxuyan qızlar barədə də düşündüm. Yaman pərt olacaqlar... İnternatda qalarkən bir oğlanın dediyi "fizioloji təfərrüatlar"dan da çox qorxurdum. Görəsən, kişiyəm, ya yox?! Məni ən çox təəccübləndirən özümdə zərrə qədər də "bioloji tələbat" hiss etməməyim idi. Onu da fikirləşdim ki, atasının etibar elədiyi açarla qapını açıb qızının yanına girmək yaxşı çıxmır. Ancaq başqa yolum yoxdu, mütləq həmin açardan istifadə etməliydim. Mariyanın otağının yeganə pəncərəsi küçəyə açılırdı və həmin küçədə də gediş-gəliş gecə saat ikiyə kimi kəsilmirdi. Pəncərədən düşmək istəsəm, tutub polisə aparardılar. Mən isə "həmin iş"i Mariya ilə məhz bu gün görməli idim. Hələ aptekə girib Leodan borc götürdüyüm pula dərman da aldım. Məktəbdə eşitmişdim ki, o, "kişiliyə" təsir eləyir. İçəri girəndə qıpqırmızı olmuşdum. Xoşbəxtlikdən satıcı kişi idi. Ancaq elə yavaşdan istədim ki, kişi üstümə qışqırdı:

– Bir az ucadan, özü də aydın de, görüm nə istəyirsən?

Dedim. Dərmanı kişi versə də, pulunu arvadı aldı. Onu götürəndə başını buladı. Şübhəsiz ki, məni tanıyırdı. Yəqin ki, həmin günün səhəri "baş verən hadisə"ni eşidəndə barmağını dişlədi. Ancaq düz fikirləşmirdi, çünki ikicə tin gedəndən sonra qutunu açıb içindəki həbləri suya tulladım...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Saat yeddidə – film başlayanda – Qudenauştrasseyə gəldim. Açar əlimdəydi. Ancaq gördüm ki, qapı açıqdır. İçəri girəndə Mariya başını dəhlizə çıxarıb qışqırdı:

– Ehey, kimdir?

– Mən, – dedim. – Mənəm...

Pillələri yüyürə-yüyürə çıxdım. Mariya məni görəndə yavaş-yavaş geri – otağına tərəf çəkildi. Bu vaxtacan çox az söhbət eləmişdik. Yalnız bir-birimizə baxıb gülümsəmişdik. İndi bilmirdim, ona "sən" deyim, yoxsa "siz". Anasından qalmış köhnə, külrəngli hamam xalətə əynindəydi. Qara saçlarını arxaya yığıb yaşıl iplə düyünləmişdi. Bir azdan onu açanda gördüm ki, həmin ipi atasının tilovundan kəsibmiş. Elə qorxmuşdu ki, heç nə deyəsi olmadım. Nə istədiyimi özü də başa düşdü.

– Çıx get, – dedi.

Ancaq bu sözləri qeyri-ixtiyari dedi. Bildim ki, deməlidir. İkimiz də başa düşdük ki, həm ciddi dedi, həm də qeyri-ixtiyari. Özü də "çıxın gedin" yox, "çıx get" dedi... Deməli, məsələ həll olunmuşdu. Bu ikicə kəlmə sözdə o qədər nəvaziş vardı ki, mənə elə gəldi, bir ömrə bəs eləyər. Az qaldı, ağlayam. Həmin sözləri elə dedi ki, yüz faiz əmin oldum: bilirmiş ki, gələcəm. Hər halda, çox da təəccüblənmədi...

– Yox, yox, – dedim, – gedən deyiləm. Axı hara gedim?!
Başını buladı.

– Yoxsa iyirmi mark borc pul tapıb Kölnə gedim, sonra da qayıdıb səninlə evlənəm?

– Yox, – dedi, – Kölnə getmə.

Üzünə baxdım. Demək olar ki, indi qorxmurdum.

Mən daha uşaq deyildim. O da artıq qadın idi...

Əvvəlcə xalətin yaxasını ağız-ağıza tutan əlinə, sonra da pəncərənin yanındakı yazı masasının üstünə baxdım. Orada dəftər-kitab görməyəndə çox sevindim. Bir tikiş iynəsi, bir də biçim nümunəsi vardı...

Qaç-aqaça dükana düşdüm, qapını bağlayıb açarı öz yerinə qoydum.Əlli ildi ki, onu ipək balıncılarla nisyə dəftərinin arasında gizlədirdilər. Geri qayıdanda gördüm ki, Mariya çarpayının üstündə oturub ağlayır. Mən də çarpayının o biri başında oturub siqaret yandırdım, ona verdim. Mariya ömründə ilk dəfə siqaret çəkdi. Səriştəsiz olduğu o dəqiqə bilinirdi. İkimiz də güldük. Tüstünü büzülmüş dodaqları arasından elə üfürürdü ki, görün deyərdi, nazlanır. Tüstü bir dəfə təsadüfən burnundan çıxanda gülmək məni tutdu. Çox pis alınırdı. Nəhayət, söhbətə başladığ və xeyli də danışdıq. Dedi ki, indi Köləndə "bu işi" pul üçün görün qadınlar barədə düşünür. Onlara elə gəlir ki, bunun üçün mütləq pul almaq lazımdır. Ancaq "bu iş" üçün pul almaq olmaz. Belə çıxır ki, ərləri oraya gedən qadınlar onlara borclu qalır. Ancaq o heç kəsə borclu qalmağ istəmir. Mən də çox danışdım. Dedim ki, "cismani məhəbbət" və başqa məhəbbət növləri haqqında oxuduqlarımın hamısını mənasız şeylər hesab edirəm. Onları bir-birindən seçə bilmirəm. Soruşdu ki, gözəldirmi, onu sevirəmmi. Cavab verdim ki, "bu işi" görmək istədiyim yeganə qızıdır. İnternatda oxuyarkən "həmin iş" barədə fikirləşəndə, həmişə onu xatırlamışam. Yalnız onu... Sonra durub vanna otağına getdi. Mənsə hələ də çarpayının üstündə oturub siqaret çəkir, suya atdığı o iyrenc həblər haqqında düşünürdüm. Yenə qorxmağa başladım, durub vanna otağına yaxınlaşdım, qapını döydüm. Mariya bircə anlığa tərəddüd elədi, sonra: "Gəl", – dedi. İçəri girdim. Onu görün kimi qorxum keçib-getdi. Yanağından göz yaşları süzülürdü. Saçına nəşə sürtüb ovuşdurandan sonra üzünə kirşan vurmağa başladı. Soruşdum:

– Burada neyləyirsən?

Cavab verdi:

– Özümü qaydaya salıram.

Üzünə yaxdığı kirşan elə qalın idi ki, göz yaşı onu yarıb keçə bilmirdi.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Dedi:

– Yenə də getmək istəmirsən?

– Yox.

Üzünə "Köln suyu" çilədi. Mənsə vannanın qırağında oturub fikrə getdim: iki saat bəs eləyəcək, ya yox... Saat yarımdan çox çərənləmişdik. Məktəbdə bu sahə üzrə yaxşı "mütəxəssislər" vardı. Deyirdilər ki, qızı qadın eləmək çətin işdir... Elə hey özündən əvvəl Ziqfridi Brunhildinin yanına göndərən Qünter barədə düşünürdüm, Nibelunqların bu işə görə törətdiyi dəhşətli qırğınları xatırlayırdım. Məktəbdə "Nibelunqlar nəğməsi"ni keçəndə ayağa durub tərbiyəçimiz Vunibalda demişdim: "Əslində, Brunhilde Ziqfridin arvadı idi". O da cavab vermişdi: "Ancaq Krimhilde ilə evlənmişdi, oğlum". Onda yaman hirsələnmiş və demişdim ki, bu lap "keşşsayaqı" izahat oldu. Vunibaldda əsəbiləşmiş, öz nüfuzuna arxalanaraq "bu cür təhqirləri" qadağan etmişdi.

Ayağa durub qıza dedim:

– Yaxşı, ağlama...

O ağlamağı kəsib yaş axan yerləri təzədən kirşanladı. İçəri girməmişdən qabaq dəhlizdəki pəncərənin önündə dayanıb küçəyə baxdıq: yanvar ayı, yaş küçə, asfaltın üzərinə düşən sarımtıl işıqlar, qarşısdağı tərəvəz mağazasının üstündəki yaşıl rəngli reklam yazısı... Emil Şmitsi tanıyırdım, ancaq adının Emil olduğunu bilmirdim. Mənə elə gəldi ki, Emil adı Şmits soyadına heç yaraşmır. Mariyanın otağına girməzdən əvvəl qapını azacıq aralayıb işığı söndürdüm.

* * *

Atası evə qayıdanda hələ yatmamışdıq. Saat on bir olardı. Kişi yuxarı qalxmazdan əvvəl dükana girib siqaret götürdü. İkimizə də elə gəldi ki, o, nəsə duymuşdur. Axı çox dəhşətli bir hadisə baş vermişdi. Ancaq heç nə hiss eləmədi, yalnız bircə anlığa qapını dinşəyib yuxarı qalxdı. Ayaqqabılarını çıxarıb

döşəmənin üstünə tulladı və bir az keçəndən sonra yuxuda öskürməyə başladı. Fikirləşdim ki, görəsən, bu işə necə baxacaq... O daha dindar deyildi və çoxdan idi ki, kilsəyə də getmirdi. Mənim yanımda tez-tez "burjua cəmiyyətinin saxta seksual əxlaq normaları" nı pisləyir, "kişilərin nikahı fırıl-dağ çevirdiyindən" şikayətlənirdi. Ancaq inanmırdım ki, Mariya ilə gördüyüm "iş" sakit qarşılaysa... Biz bir-birimizi çox istəyirdik və qəflətən ağıma gəldi ki, gecənin yarısı durub onun otağına gedim, hər şeyi açıb danışım. Ancaq yadıma düşdü ki, mən daha uşaq deyiləm, iyirmi bir yaşım var, Mariyanın da yaşı çatır, on doqquzun içindədir. Bundan əlavə, bəzi hallarda kişi kimi hər şeyi boynuna almaqdansa, susmaq daha yaxşıdır. Bir də fikirləşdim ki, bu hadisə ona mən düşündüyüm qədər də təsir eləməz. Axı günün günortaçağı yanına gedib deyə bilməzdim ki, cənab Derkum, bu gecə sizin qızınızla yatmaq istəyirəm. Eybi yox, özü xəbər tutacaq...

Bir az keçəndən sonra Mariya durdu, qaranlıqda məni öpüb, mələfəni döşəyin üstündən götürdü. Otaqda göz gözü görmürdü. Qalın pərdələri çəkdiyimiz üçün içəri işıq düşmürdü. Fikirləşdim ki, görəsən, Mariya indi nə etmək lazım olduğunu haradan bilir... Mələfəni götürdü, pəncərəni açıb pıçılı ilə dedi:

– Mən vanna otağına gedirəm, sən də burada yuyun.

Qaranlıqda əlimdən tutub məni əlüzyuyanın yanına apardı, dolçanın, sabunun, ləyənin yerini göstərdi, sonra döşəkağını da qoltuğuna vurub bayıra çıxdı. Yuyunub təzədən yerimə girdim. Mariyanın təmiz mələfəni niyə belə gec gətirdiyinə təəccübləndim. Yaman yorulmuşdum və sevindirirdim ki, heç bir qorxu hissi keçirmədən o lənətə gəlmiş Qünter barədə düşünə bilirəm. Sonra qorxmağa başladım; bəlkə, Mariyaya nəşə olmuşdu? İnternatda bununla bağlı elə dəhşətli hadisələr danışmışdılar ki...

Mələfəsiz döşəyin üstündə özümü çox narahat hiss edirdim. Döşək lap köhnə idi, tamam üzülmüşdü. Əynimdə birçə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

alt köynəyi olduğu üçün donurdum. Yenə Mariyanın atası barədə düşünməyə başladım. Hamı onu kommunist hesab eləyirdi. Ancaq müharibədən sonra bürqomister vəzifəsinə seçiləndə kommunistlər mane oldular. Mən hər dəfə kommunistləri nasistlərlə müqayisə etməyə başlayanda hirsələnir və deyirdi: "Oğlum, maye sabun hazırlayan bir firmanın başladığı müharibədə ölməklə öz əqidəsi uğrunda ölməyin fərqi var". Hələ indiyəcən onun kim olduğunu dəqiq bilmirəm. Bir dəfə Kinkel mənim yanımda onu "dahi bir dəstəbaz" adlandıranda az qaldı, üzünə tüpürəm. Mənim çox böyük hörmət bəslədiyim iki-üç kişidən biri məhz qoca Derkum idi. Arıq, ciddi adamdı, yaşından qoca görünürdü. Çox siqaret çəkdiyindən sinəsi xışıldayırdı. Mariyanı gözləyəndə gördüm ki, öskürəyi ara vermir. Özümü əclafın əclafı hiss elədim. Ancaq bildim ki, əclaf deyiləm. O, bir dəfə mənə demişdi: "Bilirsənmi, niyə sizinki kimi varlı evlərdə qulluqçu qızların otaqları həmişə yeniyetmə oğlanların yatdığı otaqların yanında olur? İndi deyim, bil: bu lap qədimdən insan təbiəti, mərhəmət hissi ilə alver etməkdir". İstəyirdim ki, özü içəri girsin, mənə Mariyanın yanında görüb təəccüblənsin... Onun yanına gedib, necə deyərlər, məlumat vermək istəmirdim.

Bayırda hava işıqlanmağa başladı. Üşüdüm. Mariyanın otağının belə kasıb olması ürəyimi ağrıtdı. Derkumlar ailəsi çoxdan müflisləşməyə başlamışdı. Hamı bunu Derkumun "siyasi fanatik" olması ilə bağlayırdı. Əvvəlcə balaca bir mətbələri, ona uyğun nəşriyyatları, kitab mağazaları vardı. İndi xırdaca "Yazı ləvazimatı" mağazasının ümidinə qalmışdılar. Burada məktəblilərə şirniyyat da satırdılar. Bir dəfə atam mənə dedi: "Görürsənmi, fanatizm insanı nə kökə salır?! Siyasi cəhətdən təqib olunan adam kimi Derkumun müharibədən sonra qəzet çıxarmaq üçün çox yaxşı imkanı vardı". Qəribə idi ki, mən qoca Derkumda heç bir fanatizm görmürdüm. Bəlkə də, atam fanatizmi "özünə inam hissi" ilə qarışdırırdı. Mariyanın atası heç vaxt dini kitablar satmırdı.

Halbuki kilsə bayramları yaxınlaşanda bununla bir az pul qazanmaq olardı.

Mariyanın otağı tamamilə işıqlaşanda gördüm ki, doğrudan da, çox kasıbdırlar. Dolabda üçcə dəst paltar asılmışdı. Mənə elə gəldi ki, oradakı tünd-yaşıl donu onun əynində bir əsr bundan qabaq da görmüşdüm. Sarımtıl rəngə çalan paltarları isə, demək olar, üzülüb getmişdi. Bunlardan başqa, bayram günlərində geydiyi qəşəng tünd-mavi rəngli kostyumu, tox yaşıla çalan qış paltosu və üçcə cüt də ayaqqabısı vardı. Birdən-birə durub dolabın siyirmələrini açmaq, onun alt paltarlarına baxmaq istədim, ancaq tezcə də bu fikirdən daşındım. Mənə elə gəldi ki, o, halalca arvadım olsa da, alt paltarına baxa bilməzdim.

Atasının öskürəyi çoxdan kəsilmişdi. Mariya qayıdanda saat yeddiyə işləmişdi. Çox sevindim ki, onunla çoxdan görmək istədiyim "iş" görüb qurtarmışam. Qızı öpdüm və gülüm-sədiyini görəndə kefim duruldu. Əllərinin təmasını boyun-boğazımda hiss etdim. Bumbuz idi... Pıçılıtlı ilə soruşdum:

– Orada neyləyirdin?

– Neyləyə bilərdim ki?! Mələfəni yuyurdum. Əlbəttə, təzəsini gətirsəm, daha yaxşı olardı. Ancaq dördcə dənə mələfəmiz var. İkisini döşəyin üstünə salıraq, ikisini də yuyulmağa veririk.

Onu özümə tərəf çəkib üstünü yorğanla örttdüm, buz kimi əllərini qoltuğumun altına aldım. Dedi ki, əlləri isindi, elə bil, quş öz yuvasına girdi...

– Axı mələfəni yumaq üçün Huberə verə bilməzdim, – pıçıldadı, – bizim paltarları həmişə o yuyur. Tutduğumuz işi bütün şəhər bilərdi. Tullamaq da istəmirdim. Hətta biranlığa atmaq istədim, ancaq heyfim gəldi.

– İsti suyunuz yoxdur?

– Yox, qızdırıcı çoxdan xarab olub.

Qəflətən ağlamağa başladı. İndi nə üçün ağladığını soruşanda pıçıldadı:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– İlahi... Axı mən katolikəm... Özün bilirsən...

Dedim ki, onun yerinə kim olsaydı – lap elə yevangelist də, dinə inanmayan da – ağlayardı. Hətta nə üçün ağladığını da bilirəm. Sualedici nəzərlərlə üzümə baxdığını görüb dedim:

– Çünki yer üzündə "bakirəlik" deyilən şey var.

Yenə ağladı. Ancaq bu dəfə niyə ağladığını soruşmadım. Bilirdim ki, rəfiqələri var və kilsə bayramlarını həmin qızlarla birlikdə keçirir. Məlum məsələ idi ki, onlara bakirə Məryəmdən çox danışırdı. Ona görə də indi özünü yalançı, xəyanətkar hesab eləyirdi. Nələr çəkdiyini hiss etdim. Doğrudan da, səfehlik eləmişdim. Ancaq gözləyə də bilməzdim. Deyəndə ki, qızlarla özüm söhbət edərdəm, o diksindi:

– Nə? Kiminlə söhbət edərsən?

– Rəfiqələrinlə. Doğrudan da, səni çətin vəziyyətə salmışam. Görsən ki, başqa çıxış yolun yoxdur, hamısını mənim boynuma yığ, de ki, zorladı.

Güldü:

– Yox, mənasız söhbətdir... Axı qızlara nə deyəcəksən?

– Heç nə deməyəcəm. Sadəcə olaraq, bir neçə nömrə göstərəcəm, kimisə yamsılayacam. Onlar da fikirləşəcək: "Aha, deməli, həmin Şnir bu imiş. Mariyanı da bu yoldan çıxarıb". Belə daha yaxşıdır, orada-burada pıçıldaşmazlar...

Fikrə getdi, sonra yenə gülüb astadan dedi:

– Ağılısan... – Qəflətən yenə ağlamağa başladı. – Yox, mən daha heç kəsin gözünə görünə bilmərəm.

– Niyə?

Cavab vermədi, ağlaya-ağlaya başını buladı.

Əlləri qoltuğumun altında qızırdı. Onlar isindikə mənə də yuxu aparmağa başladı. Bir az keçəndən sonra həmin əllər mənə isitdi... Yenə soruşdu ki, gözəldirmi, onu sevirəmmi... Dedim ki, bu nə sözdür, əlbəttə... Dedi ki, həmin sözü çox eşitmək istəyir. Yuxulu-yuxulu pıçıldadım:

– Hə, hə... Sən gözəlsən... Səni sevirəm...

Mariya durub yuyunmağa başlayanda ayıldım. Geyindi. Məndən utanmadı. Çəkinmədən ona baxdım, sanki, belə lazım idi. Bayağından da aydın gördüm ki, çox kasıbdır. Yaxasını düymələyəndə ürəyimdən keçirdim: pulum olanda ona gözəl-gözəl paltarlar alacam. O vaxtlar tez-tez vitrinlərin qarşısında dayanar, oradakı yubkalara, jaketlərə, ayaqqabılara baxar və bunların Mariyaya necə yaraşacağını təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım. Ancaq atası pul məsələsində çox ciddi idi, qıza nəşə almağa cəsarət etməzdim. Bir dəfə qoca mənə dedi: "Kasıb olmaq dəhşətdir. Çoxlarının düşdüyü vəziyyətə düşmək də pisdır".

"Bəs varlı olmaq? Varlı olmaq necədir?" – deyə soruşdum və sərt nəzərlərlə üzümə baxanda o da qızardı: "Oğlum, fikirləşməyin daşını atmasan, axırın pis olar. Əgər bu dünyada nəyisə düzəltməyə ümidim, cəsarətim çatsaydı, bilirsən, neyləyərdim?" "Yox", – dedim. O, yenə də qızardı: "Varlıların uşaqlarının qayğısına qalan bir cəmiyyət yaradardım. Səfehələr "pozğun" sözünü həmişə kasıblara aid edirlər".

Mariyanın necə geyindiyinə baxanda beynimdən cürbəcür fikirlər keçdi. Bədəninin özünə bu qədər təbii görünməsi mənə həm sevindirdi, həm də kədərləndirdi. Sonralar bir mehmanxanadan digərinə köçəndə mən hər səhər yerimdə uzanır və onun necə yuyunduğuna, necə geyindiyinə tamaşa edirdim. Vanna otağı çarpayımından görünməyəndə durub ora keçir, vannaya uzanırdım.

Həmin səhər yataqdan durmaq istəmirdim. Ürəyimdən keçirdi ki, kaş onun geyinməyi heç vaxt qurtarmayaydı. Boyun-boğazını, qollarını, sinəsini yaxşı-yaxşı yudu, dişlərini təmizlədi. Mən özüm səhər-səhər yuyunmağı xoşlamıram, diş sürtməkdən də lap zəhləm gedir. Mənimki vannada uzanmaqdır. Mariyanın necə yuyunduğuna isə ləzzətlə baxırdım. Elə saf, elə təbii idi ki... Hətta adicə diş məcununun ağzını bağlaması da adama xoş gəlirdi. Həddən artıq dindar, vicdanlı, dəqiq olan qardaşım Leonu xatırladım. Həmişə deyirdi

ki, mənə çox "inanır". O da kamal attestatı almağa hazırlaşdı. Hətta haradasa utanırdı ki, özü on doqquz yaşında, lap vaxtında kamal attestatı alır, mənə iyirmi bir yaşında ola-ola hələ də gimnaziyanın aşağı sinfində oxuyuram, "Nibelunqlar nəğməsi"nin belə saxta şərh olunduğuna əsəbiləşirəm. O, Mariyanı katolik və yevangelist gənclərin bir yerə yığışib demokratiya, dini azadlıq barədə müzakirələr keçirdiyi dərnəklərin hansındasa görmüşdü. Onda ikimiz də – Leo da, mən də – valideynlərimizi sadıq ər-arvad, ailəmizin başçısı hesab eləyirdik. Leo eşidəndə ki, atamın on ildir, məşuqəsi var, əməlli-başlı sarsıldı. Elə mən özüm də sarsıldım. Ancaq bu, mənəvi sarsıntı deyildi. Saxta bir şirinliklə danışan, səsləri həmişə "e"-ləşdirən, "i"-ləşdirən anamla yaşamağın nə qədər çətin olduğunu yaxşı təsəvvür edirdim. O, təsadüfi hallarda "a", "o", "u" səsləri olan sözlər işlədirdi. Leonun adını da qısaltaraq Le kimi tələffüz edirdi. Ən sevimli cümləsi bu idi: "Biz hadisələrə müxtəlif tərəflərdən yanaşırıq". İkinci cümləsi də vardı: "Prinsip etibarı ilə, mən haqlıyam, ancaq bəzi detallara bir də baxmağa hazırım". Atamın məşuqəsi olması faktı mənim estetik dünyam üçün böyük bir zərbə oldu: axı ona məşuqə yaraşmırdı! O nə ehtirash adamdır, nə də həyat-sevər. Əgər həmin qadının ona iynə vuran tibb bacısı və ya şəxsi qulluqçu olması faktını istisna etsək (axı bunların da heç biri çox patetik səslənən "məşuqə" sözünə uyğun gəlmir), demək olar ki, ümumiyyətlə, ona məşuqə yaraşmırdı. Əslində, həmin qadın mehriban, qəşəng, ancaq intellektual səviyyəsi çox da yüksək olmayan bir müğənni idi. Atam heç vaxt gəlirli bir müqavilə bağlamaq və ya konsertlər təşkil etmək işində ona kömək eləməmişdi. Belə şeylərdə o, çox ciddi idi. Mənim üçün çox dolaşlıq görünən bu hadisə Leoya bərk təsir elədi. Bütün idealları məhv oldu. Anam başqa söz tapa bilməyib dedi: "Le böhran keçirir". Yazı işindən "iki" alanda anam onu zorla psixiatrın yanına aparmaq istədi. Birtəhər mane oldum. Kişilərin qadınlarla nə iş gördükləri

barədə nə bilirdimsə, hamısını qardaşıma danışdım. Hər gün ev tapşırıqlarını yazmaqda ona kömək etdim. Leo yazı işindən əvvəlcə "3", sonra isə "4" alanda anam onu psixiatra aparmaq fikrindən vaz keçdi.

Mariya tünd-yaşıl rəngli donu geyindi. Gördüm ki, onu arxadan bəndləməyə çətinlik çəkir, ancaq durub kömək eləmədim. Əllərini kürəyinə necə apardığına, dümağ çiyinlərinə, qara saçlarına, tünd-yaşıl rəngli paltarına baxmaq mənə ləzzət eləyirdi. Həmin anda əsəbiləşməməsi yaman xoşuma gəldi. Axırda çarpayuya yaxınlaşdı. Durub bəndlədim. Niyə belə tezdən durduğunu soruşanda dedi ki, atası səhərə yaxın rahat yatır, doqquza kimi durmayacaq, ona görə də gedib qəzetləri götürməli, dükanı açmalıdır. Hərdən uşaqlar ibadətə getməmişdən əvvəl gəlib dəftər, qələm, konfet alırlar.

– Bundan əlavə, – deyə sözünə davam etdi, – sən səkkizin yarısında çıxsan, yaxşıdır. Gedim qəhvə hazırlayım. Beş dəqiqədən sonra yavaşca mətbəxə gələrsən.

Mətbəxə düşəndə mənə elə gəldi ki, evliyəm. Mariya qəhvə süzdü, yaxma çəkdi. Sonra başını bulaya-bulaya dedi:

– Səhər yeməyinə həmişə belə yuyunmamış, daranmamış gəlibsən?

Cavab verdim ki, elədir. Hətta internatda da məni səhər-səhər yuyunmağa öyrədə bilmədilər.

– Bəs neyləyirsən? Elə kirli qalırsan?

– Üzüümü "Köln suyu" ilə silirəm.

– Bu, çox baha çıxar, – dedi və o dəqiqə də qızardı.

– Elədir. Əmim onu hazırlayan firmanın baş inspektoru dur. Həmişə o bağışlayır. Özü də böyük şüşədə...

Pərt halda lap yaxşı tanıdığım mətbəxi bir də nəzərdən keçirdim. Dükana birləşdirilmiş kiçik, qaranlıq otaq idi. Küncdə balaca soba vardı. Mariya da bütün evdar qadınlar kimi onun içində od saxlayırdı. Axşamlar közərmiş kömürləri yaş qəzetə büküb sobanın içinə qoyur, səhər-səhər də külünü təmizləyir, üstünə təzədən odun, kömür yığırdı.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Səhərlər bütün küçələri, indi də bu balaca kəsif qoxulu mətbəxi başına götürən kömür iyindən zəhləm gedirdi. İçəri o qədər dar idi ki, Mariya hər dəfə qəhvədanı götürmək üçün duranda kətili yana çəkməli olurdu. Çox güman ki, nənəsi də, anası da bu əziyyəti çəkmişdi. Bu səhər çox yaxşı bələd olduğum mətbəxdə ilk dəfə gündəlik qayğılarla rastlaşdım. Bəlkə də, ilk dəfə gündəlik qayğının nə olduğunu başa düşdüm. Həvəsin olsa da, olmasa da, həmin işləri görməlisən. Bu dar mətbəxdən çıxıb bayırın cürbəcür qayğıları ilə yüklənmək istəmərdim. Hər şeydən əvvəl də Mariya ilə gördüyüm "iş" barədə qızlara, Leoya, hətta bunu kimdənsə eşidəcək valideynlərimə izahat vermək qayğısı... Məndən olsa, elə buradaca qalar, ömrümün axırına kimi dəftər, qələm, konfet satar, axşamlar da yuxarı qalxıb Mariya ilə yatardım. Bu gün durmamışdan qabaq əllərini qoltuğumun arasına alıb necə rahat yatmışdımsa, eləcə yatardım...

Bu gündəlik qayğılar məni həm qorxutdu, həm də sevinirdi. Qəhvədan, yaxma, Mariyanın yaşıl paltarının üstündən taxdığı köhnə, göy rəngə çalan ağ önlük... Mənə elə gəldi ki, yalnız gündəlik qayğılarla yaşayan qadınlar təbii olurlar. Fəxr etdim ki, Mariya mənim arvadımdır. Hiss etdim ki, özümü böyümüş adam kimi aparmaq üçün hələ yetişməmişəm. Durub Mariyaya yaxınlaşdım, onu qollarım arasına alıb dedim:

– Gecə durduğun, döşəkağını yuduğun yadıncadır?

Başını tərپətdi:

– Əlimi qoltuğuna alıb necə isitdiyini heç vaxt unutma-ram. İndisə çıx get. Səkkizin yarısı olacaq. Uşaqlar gələ, – dedi.

Kömək elədim, qəzet bağlamalarını içəri daşdıq. Həmin anda Şmits tərəvəz daşdığı maşınla bazardan qayıtdı. Özümü dəhlizə atdım ki, məni görməsin. Ancaq görmüşdü. Qonşu gözü şeytan gözündən də iti olur. Dükanda oturub çox adamın göydəcə qapdığı səhər qəzetlərinə baxdım. Mənsə qəzetləri ya axşamlar, ya da vannada uzananda oxuyuram. Vannada

olanda ən ciddi səhər qəzetləri də mənə axşam qəzetləri kimi gülünc görünür. Bu günün əsas başlığı belə səslənirdi: "Straus: Ardicıl siyasət". Bəlkə də, baş məqalələri, əsas başlıqları yazmağı kibernetik maşınlara həvalə etmək daha yaxşı olardı. Elə sərhədlər var ki, küt beyinlər onu yarıb keçə bilmir. Dükanın qapısı açıldı. Təxminən, 8-9 yaşlı balaca, qarasaçlı, alyanaqlı, tərtemiz yuyunub daranmış bir qız uşağı qoltuğunda ibadət kitabçası içəri girdi.

– Onpfenninqlik şirni verin.

On pfenninqə necə şirni düşdüyünü bilmirdim. Şüşə qabı açıb iyirmi dənə şirni saydım, kağıza büküb ona uzatdım. Ömrümdə ilk dəfə əlimin təmiz olmadığına görə utandım. Şüşə qab onları daha da eybəcər göstərirdi. Qız iyirmi şirnini görəndə təəccüblə üzümə baxdı. Tez dilləndim:

– Elədir, elədir, apar get.

Onpfenninqliyi piştaxtanın üstündən götürüb kassaya atdım. Mariya gələndə pulu fəxrlə ona göstərdim. Güldü və dedi:

– İndisə getmək vaxtıdır.

– Axı niyə gedim? Atanı gözləyə bilmərəm?

– O, saat doqquzda durub aşağı düşəndə sən də qayıdarsan. Get. Axı qardaşın Leoya da danışmalısən. Başqalarından eşitməkdənsə özün de.

– Elədir... Düz deyirsən... Sən də... – yenə qızardım, – məktəbə getməyəcəksən?

– Bu gün getməyəcəyəm... Daha heç vaxt getməyəcəm... Tez qayıt.

Çətinliklə ayrıldım. Məni astanaya qədər ötürdü. Qapını açanda onu öpdüm ki, Şmitslə arvadı görsünlər. Balıq kimi gözlərini qırpmadan biz tərəfə baxırdılar. Qəflətən hiss etdilər ki, çoxdan qarmağa düşüblər...

Bir daha geri baxmadan küçə ilə irəlilədim. Soyuq idi. Pencəyimin yaxasını qaldırıb siqaret yandırdım. Sonra bazara tərəf burulub Fransiskanerstraße ilə üzüaşağı düşdüm,

Koblentserştrassenin tininə çatanda atılıb yanımdan keçən avtobusa mindim. Qapını konduktor açdı. Onun yanında dayanıb pulunu vermək istəyəndə barmağını silkələdi, başını bulaya-bulaya əlimdəki siqaretə işarə etdi. Onu söndürüb pencəyimin cibinə qoydum və ortaya tərəf getdim. Dayanıb Koblentserştrasseyə baxa-baxa Mariya barədə düşünməyə başladım. Deyəsən, sir-sifətim yanında dayandığım kişinin xoşuna gəlmədi. Hətta oxuduğu qəzeti də qatlayıb "Ştraus: Ardıcıl siyasət" məqaləsini yarımçıq qoydu. Eynəyini burnunun ucuna tərəf çəkib başını bulaya-bulaya altdan yuxarı mənə baxdı, öz-özünə donquldandı:

– Ağıla sığmayan şeydir...

Onun arxa tərəfində oturan qadın da – bayaq, az qala, yanına qoyduğu bir kisə yerkökünü aşırırmışdım – başı ilə həmin sözləri təsdiqlədi. Sonra da başını bulaya-bulaya dodaqaltı nəsə dedi.

Həmişəkindən fərqli olaraq, bu gün səhər-səhər Mariyanın güzgüsü önündə dayanıb saçlarımı daramışdım. Əynimdə də külrəngli tərtemiz, abırlı pencək vardı. Saqqalım da elə tez çıxan deyildi ki, onu birçə gün qırxmamağım məni "ağlaşığımayan" bir adama çevirəydi. Boyca da nə uzun deyiləm, nə də gödək. Heç burnum da yekə deyil və pasportumda da "xüsusi əlamət" kimi qeyd olunmayıb. Orada yazılıb: "Heç bir xüsusi əlaməti yoxdur". Üst-başım tərtemizdi. Sərxoş da deyildim. Ancaq bir kisə yerkökü aparən arvad eynəkli kişidən də çox əsəbiləşdi. Kişi başını bir dəfə də ümitsiz-ümitsiz bulayıb eynəyini yuxarı qaldırdı, Ştrausun "Ardıcıl siyasət"ini oxumağa başladı. Qadınsa dodaqaltı məni söyüb narahatlıqla başını otərəf-butərəfə çevirdi. Sanki, bununla başqa sərnışinlərə dillə deyə bilmədiyini anlatmaq istəyirdi. Mən bu günəcən də "yankilər" in hansı görkəmdə olduqlarını bilmirəm, yoxsa fikirləşərdim ki, bəlkə, məni onlara oxşadırlar. Ancaq, deyəsən, xarici görkəmə deyil, baxışlarım onları çaşdırmışdı. Özü də küçəyə baxa-baxa Mariya barədə

düşünən anda... Adamların bu lal düşmənciliyi məni əsəbiləşdirdi, evimizə bir dayanacaq qalanda avtobusdan düşdüm. Reynə tərəf dönməzdən əvvəl Ebertale ilə bir azca piyada getdim.

Bağımızdakı cökə ağaclarının kökü qapqara, həm də nəm olurdu. Qırmızı rəngli tennis meydançası yenicə xətlənmişdi. Reyndən yedəkçi qayıqların uğultusu eşidilirdi. Dəhlizə girəndə gördüm ki, Anna mətbəxdə kiminsə qarəsınca astadan deyir. Yalnız bir neçə sözü tuta bildim: "Axırı yaxşı olmayacaq... Axırı... pis..."

Mətbəxin açıq qalmış qapısından dedim:

– Mənim üçün səhər yeməyi hazırlama, Anna.

Tələsik evə girdim, qonaq otağına çatanda dayandım. Üstündə iri bakallar, müxtəlif ov heyvanlarının buynuzu, sümükləri düzülmüş palıd rəflər mənə heç vaxt belə tutqun görünməmişdi. Yaxındakı musiqi salonunda Leo Şopenin mazurkasını çalırdı. Qardaşım onda musiqiçi olmaq istəyirdi. Ona görə də hər səhər altının yarısında durub dərsə gedənə qədər məşq edirdi. İndi elə çalır ki, özümü birdən-birə qaranlıqların qoynunda hiss etdim, hətta Leonun çaldığını da unuttum. Leo ilə Şopen bir-birinə yaraşmırlar, ancaq indi elə yaxşı çalır ki, bu da yadımdan çıxdı. Keçmiş bəstəkarlardan ən çox Şopenlə Şuberti xoşlayıram. Bilirdim ki, musiqi müəllimimiz onda düz deyirdi: "Motsart – ilahidir, Bethoven – misilsizdir, Qlük – təkrarsızdır, Bax – nəhəngdir". Doğrudan da, Bax mənə həmişə insanı heyrətə gətirən otuzcildlik "Dini ehkamlar"ı xatırladır. Ancaq Şubertlə Şopen özüm kimi dünyəvidirlər. Onlara daha çox qulaq asıram. Reynə tərəf uzanan bağımızda, salxım söyüdlərin yanında babamın qurdurduğu nişangahlar tərپənirdi. Yəqin, Furmana tapşırırmışdılar ki, onları rəngləsin. Babam hərdən "subay qocalar"dan bir neçəsini haraylayıb bura yığırdı. Evin qarşısındakı meydançada isə on beş nəhəng maşın hazır dayanırdı. On beş sürücü üşüyə-üşüyə hasarların, ağacların

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

arasında dayanıb gözləyir və ya dəstə-dəstə bölünərək daş skamyaların üstündə oturub kart oynayırdılar. "Subay qocalar"dan hansısa "onluq"u vuranda şampan tıxacının partıltısı eşidilirdi. Babam hərdən məni də ora çağırırdı. "Subay qocalar"a çox da çətin olmayan fokuslar göstərər, Adenauru, Erhardı yamsılayardım. Bəzən də xırda səhnələr oynayırdım. Məsələn, "Menecerlər vaqondakı restoranda". Bu nömrələri nə qədər həvəssiz göstərsəm də, gülməkdən qarınlarını tutur və deyirdilər: "Yaman ləzzət verdi". Sonra əlimdə boşalmış güllə qutusu və ya məcməyi onlara yaxınlaşanda çox vaxt kağız pul verərdilər. Bu eybəcər qoca qurdlarla bir-birimizi çox yaxşı başa düşürdük. Düzdür, onlarla heç bir yaxınlığım yox idi, ancaq mən çin mandarini ilə də ümumi dil tapa bilirdim. Bir neçəsi göstərdiyim tamaşalar haqqında fikir də söyləyirdi: "Misilsizdir! Əvəzi yoxdur!" Bəziləri hətta cümlə də deyə bilirdi: "Bu oğlanda nəşə var!" və ya "Gələcəkdə istedadı üzə çıxacaq!"

Şopenə qulaq asanda ilk dəfə ürəyimdən keçdi ki, gərək, özümə bir agent tapam, pul qazanam. Məsələn, babamdan xahiş edə bilərdim ki, kömək eləsin, kapitalistlərin iclasından sonra onlara cürbəcür səhnələr göstərim və ya nəzarət şurasının yığıncağından sonra onun iştirakçılarını əyləndirim. Hətta "Nəzarət şurası" adlı bir nömrə də hazırlamışdım.

Leo içəri girəndə Şopenin musiqi sədalari kəsildi. Qardaşım ucaboy, sarışın bir oğlandır. Gözündəki sağanaqsız eynək onu superintendantə və ya isveç yezuitinə bənzədir. Qara şalvarının şax ütüsü Şopen nəfəsinin son hənirtisini də dağıtdı. Bu şax ütülü şalvarı da, ağ jiletı də, qırmızı köynəyinin görünən yaxalığı da xoşuma gəlmədi. Kiminsə əbəs yerə özünü zərif göstərməyə çalışdığını görəndə, "Etelbert", "Qerentrud" kimi iddialı adlar eşidəndə tamam bədbinləşirəm. Yenə də gördüm ki, Leo, Henriette kimi olmasa da, hər halda, qıza oxşarı var; dik burnu, mavi gözləri, saçları... Ağzı oxşamırdı. Henriette də gözəl, oynaq görünən bu əlamətlər

Leoda çox miskin, quru görünürdü. Heç hiss olunmurdu ki, siniflərində ən yaxşı idmançıdır. İdman dərslərindən azad edilən şagirdə oxşasa da, çarpayısının başı üzərindən beş-altı dənə idmançı tərifnaməsi asılmışdı.

İti addımlarla mənə tərəf gəldi. Ancaq çatmağa lap az qalanda qəflətən dayandı. Əlləri yanına düşdü:

– Nə olub, Hans?

Gözlərini gözümə zillədi, sonra bir az aşağı baxdı. Sanki, orada ləkə görmüşdü. Hiss etdim ki, ağlamışam. Şopenə, Şubertə qulaq asanda həmişə ağlayıram. Sağ əlimlə gözlərimi silib dedim:

– Heç bilməzdim ki, Şopeni belə gözəl çalırsan. Mazurkanı bir də çal.

– Vaxtım yoxdur, məktəbə gedirəm. Birinci dərsdə alman ədəbiyyatından buraxılış imtahanına düşən mövzuları yazdıracaqlar.

– Səni anamın maşını ilə apararam.

– O səfeh maşınla getməyi xoşlamıram.

Anam o vaxt rəfiqələrinin hansındansa bu "əvəzsiz" idman maşını almışdı. Leo çox həssas oğlan idi, nəyisə ona yalandan tərifləyəndə heç dözə bilmirdi. Deməli, bircə yol qalırdı: gərək, onu özündən çıxaraydın. Kimsə varlı ata-anamıza görə ona sataşanda və ya əzizləyəndə pörtür, yumruq davasına çıxırdı.

– Bu gün bir müstəsnalıq elə, pianonun arxasına keç, çal. Bilmək istəmirsən, bu gecə haradaydım?

Qızarıaraq gözlərini yerə dikdi:

– Yox, istəmirəm.

– Qız yanıdaydım... Arvad yanına getmişdim. Arvadımın yanına...

– Doğrudan? – O, başını yerdən qaldırmadı. – Nə vaxt nikahlanıbsınız?

Heç bilmirdi, əllərini harada gizlətsin. Yerə baxa-baxa yanımdan keçib-getmək istədi. Qolundan bərk-bərk yapışdım:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Mariya Derkumun yanında idim... – astadan dilləndim. Qolunu dartıb çıxardı, bir addım geri çəkildi.

– İlahi! Ola bilməz! – Qəzəblə üzümə baxıb nəşə mızıldadı.

– Necə? Nə dedin?

– Dedim ki, doğrudan da, maşınla gedəsi olacam. Apararsan?

– Apararam, – deyə əlimi onun çiyinə qoydum. Beləcə yanaşı addımladıq. İstəmədim ki, üzümə baxsın. Bayırda dedim:

– Get açarı gətir. Anam sənə verər. Vəsiqəni də götür...

Bir də, Leo... mənə pul lazımdır... Səndə qalıb?

– Kassada var. Özün götürə bilərsən?

– Bilmirəm... Yaxşı, göndərərsən...

– Göndərərəm? Çıxıb gedirsən?

– Gedirəm.

O, başını tərpedib pilləkənlə yuxarı qalxdı. Yalnız Leo soruşan anda bildim ki, gedəcəyəm. Mətbəxə girdim. Anna məni narazılıqla qarşıladı.

– Elə bilirdim, yeməyəcəksən, – hiddətlə dilləndi.

– Yemək istəmirəm. Qəhvə içəcəm.

Tərtəmiz silinmiş masanın arxasına keçib Annaya baxdım. O, qəhvədanın süzğəcini götürüb fincanın üstünə tutdu. Biz səhər yeməyini həmişə qızlarla mətbəxdə yeyirdik, çünki bayramsayağı bəzədilmiş masanın arxasında oturanda darıxırdıq. İndi Anna mətbəxdə tək idi. İkinci qulluqçumuz Noretta səhər yeməyini anamın yataq otağına aparmışdı və ona hansı paltarları geymək, hansı kosmetikadan istifadə etmək barədə məsləhət verirdi. Çox güman ki, anam sapsağlam dişləriylə buğda qovurması yeyirdi, üzünə də təbii bitkilərdən hazırlanmış "maska" yaxmışdı.

Noretta isə qəzeti ucadan oxuyurdu. Bəlkə də, səhər ibadəti ilə məşğul idilər. Duanın mətninin yarısını Qötedən, yarısını Lüterdən götürür və çox vaxt da ona bir az "əxlaq prinsipləri" əlavə edirdilər. Ya da Noretta ona həzmə kömək

edən dərmanlar haqqında reklam prospektlərini oxuyurdu. Anamın belə prospektlərlə dolu bir iş qovluğu vardı. Hamısının da üstü yazılı: "Həzm", "Ürək", "Əsəb"... Ona həkim lazım olanda "Tibb aləmindən yeniliklər"dən məlumat top-layır və beləliklə də, məsləhət üçün verəcəyi pula qənaət edirdi. Həkimlərdən hansısa ona sınaq üçün dərman göndərəndə sevincinin hədd-hüdudu olmurdu.

Annanın kürəklərinə baxırdım. Geriyə dönməkdən, mənimlə göz-gözü gəlməkdən, danışmaqdan çəkinirdi. Məni "tərbiyə etmək" xasiyyətindən əl çəkə bilməsə də, dost idik. On beş ildə ki, bizdəydi. Anam onu yevangelist keşişi olan əmioğlumgildən gətirmişdi. Özü Potsdamdan idi və bizim də yevangelist ola-ola Reyn ləhcəsində danışmağımız ona çox qeyri-adi görünürdü, buna heç cür inanmaq istəmirdi. Mənə elə gəlir ki, Bavariya ləhcəsində danışan protestant ona lap doğma görünərdi. Ancaq indi Reyn vilayətinə bir az öyrəşmişdi. Ucaboy, nazıkbədən qız idi və özünün "xanım yerışı" ilə fəxr edirdi. Atasını haradasa xəzinədar idi. Bircə onu bilirəm ki, ora "Doqquzuncu piyada alayı" adlanırdı. Çox çalışırdıq ki, ona başa salaq: bizim evimiz "Doqquzuncu piyada alayı" deyil, ancaq xeyri olmurdu. Söhbət gənclərin tərbiyəsindən düşəndə dediyindən dönmürdü: "Doqquzuncu piyada alayında belə şey mümkün deyildi". Beləliklə də, mən "Doqquzuncu piyada alayı"nın nə olduğunu bilmədim. Bircə onu bildim ki, bu gizli tərbiyə müəssisəsində mənə heç ayaq-yolunu yumağı da etibar etməzdilər. Hər şeydən əvvəl, mənim səhər-səhər necə yuyunduğumu görəndə o dəqiqə "Doqquzuncu piyada alayı"nın qayda-qanunları haqqındakı moizəsinə başlayırdı. "Yorğan-döşəkdən qopa bilməmək kimi dəhşətli adətini" onu lap yandırır və deyirdi ki, "cüzam xəstəliyinə tutulmuşam". Nəhayət, o, geri dönüb əlində qəhvədan masaya yaxınlaşanda gözlərini yerə dikmişdi, hörmət-izzətdən düşmüş yepiskopa qulluq edən rahibəyə oxşayırdı. Mariya ilə oxuyan qızlar kimi, ona da yazığım gəlirdi. Əlbəttə,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

o, öz rahibə instinkti ilə haradan gəldiyimi duymuşdu. Həlbuki hər hansı bir qadınla gizləndə üç il yaşasam da, anam onu hiss etməzdi. Qəhvədanı Annanın əlindən alıb, özümə qəhvə süzdüm. Sonra onun qolundan tutub elə bərk sıxdım ki, istər-istəməz başını qaldırıb doluxsunmuş solğun mavi gözlərini üzümə dikdi. Gördüm ki, doğrudan da, ağlayır.

– Lənət şeytana, Anna, – dedim, – üzümə bax... Mənə elə gəlir ki, sənin o "Doqquzuncu piyada alayı"nda kişi kimi adamın gözünün içinə baxırmışlar...

– Mən kişi deyiləm, – o inildədi. Qolunu buraxdım. Üzünü sobaya çevirdi, günah, rüsvayçılıq, Sodom, Qomorro haqqında nəsə mızıldandı.

– Allah eşqinə, Anna, – dedim, – axı onların Sodomda, Qomorroda nə işlə məşğul olduqlarını yaxşı bilirsən.

Silkələnərək əlimi çiyindənə saldı. Evdən baş götürüb qaçaçağımı ona demədən mətbəxdən çıxdım. Evimizdə yeganə adamdı ki, hərdən Henriette barəsində onunla söhbət edirdim.

Leo çoxdan qarajın qabağında dayanıb qorxa-qorxa saatına baxırdı.

– Anam bu gecə evə gəlmədiyimi bilib? – ondan soruşdum.

– Yox, – deyər açarı mənə verdi və qapını tutdu.

Maşını qarajdan çıxardım, Leonu mindirdim. O, diqqətlə dırnaqlarına baxırdı.

– Əmanət kitabçasını götürmüşəm, – dedi, – tənəffüsdə gedib alaram. Hara göndərəcəyəm?

– Qoca Derkumun adına göndər.

– Sən Allah, bərk sür, – dedi, – gecikirəm.

Sürəti artırdım, bağımızdan çıxdım. Zenitçi dəstəsinə qoşulmağa gedən Henriettenin tramvaya mindiyi yerə çatanda dayanmalı olduq. Henriette yaşda bir neçə qız tramvaya oturdu. Tramvayı ötəndə içəridə Henriette yaşda, Henriette kimi gülən çoxlu qız gördüm. Onlar da mavi şlyapa qoymuş, xəz yaxalılıq palto geymişdilər. Müharibə başlasa, mənim valideynlərim

Henrietteni cəbhəyə necə göndərmişdilsə, bu qızların valideynləri də onları eləcə davaya göndərərdi. Ciblərinə bir az pul, çantalarına da yaxma qoyub deyərdilər: "Uğur olsun!" Çox böyük məmnuniyyətlə qızlara əl edərdim. Ancaq fikrimdən daşındım. Pis qəbul eləyərdilər. Belə səfeh məşində gedən adam heç qıza da əl eləyə bilməzdi. Yadımdadır, bir dəfə bağda oynayan uşağa şokolad verdim, çirkli alnına dağılmış saçlarını sıgalladım. Ağlayırdı və gözlərini ovxaladıqca da yaş üzünə, alnına yayılırdı. İstəyirdim ki, onu kiridəm. Həmin anda iki qadın gəlib dəhşətli bir oyun çıxardılar. Az qaldı, polis çağırılar. Onlarla deyişəndən sonra, doğrudan da, özüm özümlə iblis kimi göründüm, çünki biri elə hey deyirdi:

– Ay eybəcər! Ay eybəcər!

Çox dəhşətli səhnə idi. Qadınların çıxardığı bu oyun mənə iblis kimi iyrənc göründü.

Yüksək sürətlə Koblentserştrasseyə çıxanda fikirləşdim ki, kaş qabağıma bir nazir məşını çıxsa, ona yaxşıca bir "zolaq" çəkəm. Anamın məşınının qabaq təkərlərinin topları irəli çıxmışdı, istənilən məşını sıyırıb keçərdi. Ancaq heç bir nazir belə tezdən yola çıxmazdı. Leoya tərəf döndüm:

– Doğrudan, əsgərliyə gedirsən?

O qızararaq başını tərpətdi:

– Qrupumuzda müzakirə eləmişik, – dedi, – qərara gəlmişik ki, demokratiyaya xeyri dəyər.

– Yaxşı, sən də get o səfəhlərə yoldaş ol. Hərdən çox heyifsilənirəm ki, mən hərbi xidmətə yaramıram.

Leo sualedici nəzərlərlə üzümə baxdı, ancaq mənim baxışlarımla qarşılaşanda üzünü yana çevirdi.

– Niyə heyifsilənirsən?

– Ah, – dedim, – kaş o vaxt bizdə qalan mayorla rastlaşardım. Vinekeni güllələtdirmək istəyirdi. Yəqin, indi ya polkovnikdir, ya da general.

Məşını Bethoven adına gimnaziyanın qarşısında saxlayanda Leo başını buladı:

– Burada yox... İnternatın arxasında saxla.

Bir az irəli sürüb maşını saxladım, əlimi ona tərəf uzatdım. O, nigarançılıqla gülümsədi, əlimi xeyli buraxmadı. Fikrim qarışdığı üçün niyə belə etdiyini başa düşmədim. Onun tez-tez, qorxa-qorxa saatına baxması məni əsəbiləşdirdi. Hələ səkkizə beş dəqiqə qalırdı, kifayət qədər vaxtı vardı.

– Doğrudanmı, əsgərliyə gedirsən? – deyər bir də soruşdum.

– Niyə getmirəm?! – O hirsələndi. – Maşının açarını ver!

Başımı tərpedərək açarı verdim və ondan uzaqlaşdım. Yol gedə-gedə Henriette barədə düşündüm və Leonun əsgərliyə getməsinə böyük ağılsızlıq hesab elədim. Saray bağını keçib universitetə çatdım, oradan da bazara tərəf döndüm. Üşüdüm. Ürəyim Mariyanı istədi.

İçəri girəndə gördüm ki, dükən uşaqla doludur. Onlar rəflərdən konfet, qrifel, pozan götürür, pulunu da piştaxtanın üstünə qoyurdular. Mən oradan sivişib mətbəxə keçəndə qoca Derkum heç başını da qaldırıb baxmadı. Sobaya yaxınlaşıb əllərimi qəhvədanın üstünə qoydum, onları qızdırdım. Elə bildim, Mariya indicə gələr. Siqaretim qurtarmışdı. Heç bilmirdim, qız gedib siqaret gətirəndə onun pulunu verim, ya yox. Özümə qəhvə süzdüm və yenicə gördüm ki, masanın üstündə üç fincan var. Dükana sakitlik çökdü. Qarşımdakı fincanı geri itələdim. Kaş Mariya indi yanımda olaydı! Sobanın böyründəki ləyəndə əl-üzümü yudum, sabun qabındakı dırnaq fırçası ilə saçlarımı düzəltdim və köynəyimin yaxalığını düzəltdim, qalstukunu bir az yuxarı çəkdim, dırnaqlarıma baxdım: təmiz idi. Qəflətən hiss etdim ki, indiyəcən eləmədiyim işlərin hamısını bundan sonra mütləq eləməliyəm.

Qoca Derkum içəri girəndə yenicə oturmuşdum. Həmin dəqiqə ayağa durdum. O da mənim kimi pərt olmuşdu, utanırdı. Qəzəbli olmasa da, çox ciddi görünürdü. Əlini qəhvədana tərəf uzadanda azacıq diksindim, ancaq, bununla belə, hiss olundu. Qoca başını bulayıb özünə qəhvə süzdü.

Qəhvədanı mənə uzatdı. Təşəkkür etdim. Hələ də üzümə baxmırdı. Axşam Mariyanın otağında olanda, bu görüş barədə fikirləşəndə özümü çox inamlı hiss edirdim. Ürəyim siqaret istədi, ancaq masanın üstündəki qutudan götürməyə cəsərətım çatmadı. Başqa vaxt olsaydı, götürərdim. O, başını masaya tərəf əyib oturmuşdu. İri daz kəlləsi, dən düşmüş seyrək saçları kişini çox qoca göstərirdi. Yavaşdan dedim:

– Haqlısınız, cənab Derkum...

Əlini masaya vurub başını qaldırdı, eynəyinin üstündən mənə baxıb dedi:

– Lənət şeytana, mütləq belə eləmək lazım idi? Özü də bütün qonşuların gözünün qabağında?!

Nə yaxşı ki, bu işin özündən narazı deyildi və namus məsələsindən başladı.

– Mütləq lazım idi? Özün bilirsən ki, o lənətə gəlmiş imtahanların xətinə hər zülmə qatlaşırdıq. Ancaq indi... – yumruqlarını düyünlədi və sonra onları elə açdı ki, deyərdin, əlində quş vardı, havaya buraxdı, – hamısı hədəf getdi...

– Mariya haradadır? – deyə soruşdum.

– Getdi... Kölnə getdi...

– Haradadır? – bu dəfə qışqırdım. – Harada?

– Sakit ol, deyəcəm. Bilirəm, indi başlayacaqsan məhəbbətdən, evlənməkdən dəm vurmağa... Lazım deyil... Hamısı qalsın özünə... İndisə çıx get... Heç bilmirəm, sən axırın necə olacaq... Get!

Yanıdan keçib getməyə qorxurdum.

– Bəs ünvanı? – deyə soruşdum.

– Budur, – deyib masanın üstünə bir kağız parçası qoydu. Onu tez götürüb cibimə dürtdüm.

– Özgə nə istəyirsən? – O, səsinə qaldırdı. – Özgə nə istəyirsən? İndi kimi gözləyirsən?

– Pulum yoxdur, – dedim və onun qəflətən güldüyünü görəndə sevindim. Çox qəribə gülüş idi: sərt, qəzəbli... Bir dəfə atam barəsində danışanda da belə gülmüşdü.

– Hə, pul... Zarafata bax... Yaxşı, gəl... – Pencəyimin qolundan tutub məni dükana tərəf dartdı, piştaxtanın arxasına keçib kassanın gözüni açdı, xırda pulları ovuclayıb qabağıma tökdü. Pfenninqlər qəzetlərin, dəftərlərin arasına dağıldı. Əvvəlcə tərəddüd etdim, sonra onları yavaş-yavaş yığışdırmağa başladım. Əvvəlcə ovuclayıb cibimə tökmək istədim, ancaq bu fikirdən vaz keçdim, bircə-bircə götürüb saydım, bir mark düzələn kimi cibimə qoydum. Bunu görən qoca başını buladı, pul kisəsini çıxarıb oradan bir dənə beşmarklıq götürdü, mənə uzatdı. İkimiz də qızardıq.

– Bağışla... – yavaşdan dilləndi, – Bağışla... İlahi... Bağışla...

Elə bildi ki, incimişəm. Mən onu yaxşı başa düşürdüm.

– Bir qutu da siqaret verin, – dedim.

O dəqiqə rəfdən iki qutu götürüb mənə uzatdı. Ağladı. Piştaxtanın üstündən əyilib onun üzündən öpdüm. O, yegənə kişi xeyləğidir ki, üzündən öpmüşəm...

8

Təsəvvür edəndə ki, indi Mariya paltarını geyinəndə, diş məcununun ağzını bağlayanda ona Tsüpfner tamaşa edir, ağlim başımdan çıxırdı. Ayağım getdikcə daha çox ağrıyırdı və gələcəkdə 30-40 mark ilə baş girəlmək ümidim də üzülürdü. Məni bir də o yandırır ki, Mariyanın diş məcununun ağzını necə bağladığına baxmaq Tsüpfnerə ləzzət vermirdi. Katoliklərə çox az bələd olsam da, bilirdim ki, xırda təfərrüatlara varmağı xoşlamırlar. Tsüpfnerin telefon nömrəsini tapıb yazmışdım, ancaq onu yığmağa hələ hazır deyildim. Əqidənin insanı hansı addımlar atmağa məcbur etdiyini heç vaxt bilmək olmur. Bəlkə, Mariya, doğrudan da, Tsüpfnerlə evlənmişdi və onun: "Tsüpfnerin evi eşidir", – deməsinə dözə bilməzdim. Leoya zəng eləmək üçün telefon kitabçasında dini seminariyaların nömrələrini axtardım, ancaq heç

nə tapmadım. Halbuki Bonnda iki belə seminariyanın olduğunu dəqiq bildirdim. Biri Leoninum, digəri isə Albertinum... Axırda özümü toplayıb dəstəyi qaldırdım, məlumat bürosunu yıxdım. Qərribə də olsa, cavab verdilər. Hətta oradakı qız Reyn ləhcəsində danışdı. Bəzən bu Reyn ləhcəsindən ötrü elə qərubsəyirəm ki, düşdüyüm mehmanxanalardan Bonnun telefon şəbəkələrindən birinə zəng vururam və "r" səsi işlədilməyən, hərbi ovqatdan çox-çox uzaq olan həmin ləhcəyə qulaq asıram. Əslində, hərbi intizam çalarını da yaradan elə "r" səsidir.

"Zəhmət olmasa, gözləyin" kəlmələrini beşcə dəfə eşitdim, sonra bir qız cavab verdi. "Katolik keşişləri hazırlayan" müəssisələrin nömrəsini soruşdum və dedim ki, kitabçada "Dini seminariyalar" axtarmışam, ancaq tapa bilməmişəm. Qız güldü:

– Həmin "müəssisələr" in adı – bu sözü çox incə bir kinayə ilə tələffüz etdi – pansiondur.

Və hər ikisinin nömrəsini verdi.

Qızın səsi məni bir az sakitləşdirdi. Çox təbii səsləndi. Bu hər cür naz-qəmzədən, saxta incəlikdən uzaq olan Reyn ləhcəsi idi. Hətta telefonla Karl Emonda teleqram da göndərdim.

Heç bilmirəm, ziyalı kimi görünmək istəyən şəxslər niyə Bonna nifrət etməyi özlərinə borc hesab eləyirlər. Bonnun həmişə özünəməxsus gözəlliyi olub. Özü də yuxulu gözəllik... Axı bəzi qadınların da yuxulu görünməsi onlara xüsusi gözəllik verir... Əlbəttə, Bonnun gözəlliyini şişirtmək olmaz. Ancaq bəziləri onu şişirdir. Şişirtmək yaraşmayan şəhəri təsvir etmək də çətin olur, hər dəfə özünəməxsus bir əlaməti üzə çıxır. Uşaq da bilir ki, Bonnun havası təqaüdə çıxmış qocaların havasıdır. Bu havanın təzyiqi ilə qan təzyiqi arasında nəsə bir əlaqə var. Bonna bircə şey yaraşmır ki, o da sakinlərinin mənasız yerə əsəbiləşməsi, nədənsə özlərini qorumağa çalışmasıdır. Evimizdə nazirlik işçilərilə, deputatlarla, generallarla söhbət etmək imkanım lap çox olub (ana-

mın belə qəbullar düzəltməkdən xoşu gəlirdi) və hamısını da həmişə əsəbi vəziyyətdə görmüşəm. Bəzən də lap ağlamaq dərəcəsinə gələ-gələ özlərini nədənsə, kimdənsə müdafiə edirdilər. Bonndan söhbət düşəndə iztirab dolu kinayə ilə gülümsəyirdilər. Niyə belə əzilib-büzüldüklərinin mənasını anlaya bilmirdim. Əgər bütün gözəlliyi yalnız yuxulu görünməkdən ibarət olan bir qadın qəflətən ortaya çıxıb burcudaburcudə kankan oynamağa başlayırsa, deməli, ona dopinq veriblər. Ancaq bütün şəhərə dopinq vermək olmazdı. Əlbəttə, yaşı keçmiş mehriban bir xala kiməsə kofta toxumağı, əl dəsmallarının qırağına naxış vurmağı, şərab içmək üçün hansı qədəhi masaya qoymağı öyrədə bilər. Ancaq ona demək olmaz ki, homoseksualizm haqqında ikisaatlıq aydın, sanballı bir məruzə oxusun və ya Bonnda hamının həsrətini çəkdiyi qəhbələrin jarqonunda danışsın. Eh, bu saxta ümidlər, saxta utancaqlıq, qeyri-təbii şeylərlə edilən saxta alver... Hətta müqəddəs Roma kilsəsinin xadimləri də qəhbə qıtlığından şikayətlənməyə başlasalar, təəccüblənməzdim. Evi-mizdəki qəbulların hansındasa bir partiya xadimi ilə tanış oldum. "Fahişəliyə qarşı mübarizə komitəsi"ndə işləyirdi və elə mənim yanımdaca pıçılıtlı ilə Bonndakı qəhbə qıtlığından şikayətləndi. Doğrudan da, Bonn o vaxtlar pis şəhər deyildi. Səhsiz-hesabsız dar döngələr, kitab mağazaları, tələbə dəstələri, balaca şirniyyat dükənləri... Hamısının da arxa tərəfində qəhvə içmək üçün xüsusi otaqlar vardı.

Leoya zəng vurmazdan əvvəl eyvana çıxdım, doğma şəhərə göz gəzdirdim. Doğrudan da, qəşəng idi: kilsənin qülləsi, qədim kurfürstlər qəsrinin qübbələri, Bethovenin heykəli, balaca bazar, Saray bağçası... Bu da Bonnun taleyidir ki, hər kəs onun qəribə taleyinə inanmır. Eyvanda dayanıb Bonnun havasını sinədolusu ciyərlərimə çəkdim və bundan elə ləzzət aldım ki, heç özüm də gözləməirdim. Havasını dəyişmək istəyən adam üçün Bonn, lap müvəqqəti də olsa, möcüzəyə dönür...

Ger qayıdıb, tərəddüd etmədən Leonun oxuduğu "müəssisə"nin nömrəsini yığdım. Özümü itirmişdim. Katolik olan gündən bəri Leonu görməmişdim. Bircə dəfə uşaqlara xas olan bir ədəblə mənə məktub yazmışdı: "Əziz qardaşım! Bu məktubla bildirirəm ki, hərtərəfli götür-qoy edəndən sonra katolik kilsəsinə daxil olmağı, keşiş sənətini öyrənməyi qərara aldım. Əminəm ki, lap yaxınlarda görüşüb həyatımda baş verən bu əsaslı dönüş haqqında söhbət edə biləcəyik. Səni sevən qardaşın Leo!" Məktubun əvvəlində, nəyin bahasına olursa olsun, "mən" əvəzliyindən qaçmaq kimi köhnə bir adətə sadıqlıq, "mən bu məktubla bildirirəm ki..." yazmaq əvəzinə, "bu məktubla bildirirəm ki..." işlətmək... Bəli, Leonun bütün varlığı indi bundan ibarət idi. Piano çalmaq kimi parlaq istedadından əsər-ələmət qalmamışdı. Onun hər şeyə rəsmi yanaşması məni daha da bədbinləşdirirdi. Əgər belə getsə, axırda çox nəcib, ağsaçlı bir prelat olacaq. Bu cür məktub yazmaq tərzini atamı da, Leonu da miskinləşdirir. Nə haqda yazsalar da, quru çıxır, sanki, söhbət adicə kömürdən gedir.

"Müəssisə"də kimsə özüne əziyyət verib dəstəyi götürənə qədər xeyli vaxt keçdi. İndiki ovqatıma uyğun olaraq, bu "kilsə arxayınçılığı" barədə bir-iki yağlı söz demək istədim və elə "tfu" sözü ağzımdan yenidən çıxmışdı ki, dəstəyi qaldırdılar, həddən artıq xırıltılı bir səslə cavab verdilər:

– Bəli?!

Pərt oldum. Elə bilirdim, qəhvə, piroq qoxulu incə bir sahibə səsi eşidəcəm. Ancaq bunun əvəzində, donuz əti və kələm qoxuyan xırıltılı kişi səsi cavab verdi. Bu qoxu elə kəskin idi ki, öskürməyə başladım.

– Bağışlayın, – nəhayət, dilləndim, – zəhmət olmasa, ilahiyyat fakültəsində oxuyan Leo Şniri çağırın.

– Mən kiminlə danışırım?

– Şnirlə, – dedim. Çox güman ki, ona çatmadı. Xeyli susdu. Təzədən öskürməyə başladım və birtəhər özümü topladım:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Hərfləyirəm: Şəhər, Nil, İda, Rixard...

– Bu, nə deməkdir? – Səsindən hiss elədim ki, o da mənim kimi ümitsizliyə qapılmış adamdır. Bəlkə də, nəcib, yaşlı, qəlyan çəkən bir müəllimi telefonun yanında oturtmuşdular. Tez-tələsik yaddaşımdakı latın sözlərini bir yerə toplayıb fağır-fağır dedim:

– *Sum frater leonis!*¹

Mənə elə gəldi ki, yersiz hərəkət elədim. Bəlkə də, oradakı tələbələrle danışmaq istəyən çox idi. Bəlkə də, çox adam latınca heç bilmirdi...

Kişi çox qərribə tərzdə pıçıldayıb dedi:

– *Frater tuns est in refectorio*², nahara gedib. – O, səsinə bir az da ucaldı. – Yemək zamanı çağırmaq olmaz.

– Çox təcilidir.

– Ölən var?

– Xeyr, – dedim, – ancaq onun kimi bir şeydir.

– Deməli, bədbəxt hadisə baş verib.

– Xeyr, – dedim, – ruhi bədbəxtlikdir.

– Başa düşdüm, – o, bir az yumşaldı, – içəri qan sızıb.

– Xeyr. Ruhi bədbəxtlikdir. Mənəviyyatla bağlıdır.

Çox güman ki, bu sözdən xəbəri yox idi və ona görə də susdu. Mən titrəməyə başladım:

– İlahi! – dedim. – Axı insan cismə ruhdan ibarətdir.

Nəsə donquldadı. Deyəsən, mənim bu "nəzəriyyə"mə inanmadı. Qəlyanından bir qullab vurub mızıldadı:

– Auqustin... Bonaventura... Kuzanus... Səhv eləyirsiniz...

– Ruhidir... – inadkarlıqla dedim. – Xahiş edirəm, cənab Şnirə çatdırın ki, qardaşı ruhi təhlükə qarşısındadır, nahardan qayıdan kimi ona zəng vursun.

– Ruh... – çox soyuq tərzdə təkrar etdi, – qardaşı... təhlükə... – Bu sözləri elə tələffüz etdi ki, sanki, zibil, zəhrimar, zindan deyirdi. Lap gülünc işdi: nə qədər olmasa da, orada

¹ Mən Leonun qardaşıyam (*lat.*)

² Sənin qardaşın yeməxanadadır (*lat.*)

dərs keçən tələbələr gələcəkdə ruhların xilaskarı olmalı idilər və həmsöhbətim də "ruh" sözünü eşitməmiş olmazdı.

– Təcilidir... Çox təcilidir, – dedim.

Bir neçə dəfə "hm" elədi və deyəsən, heç inanmadı ki, "ruh"la bağlı olan iş belə təcili ola bilər.

– Yaxşı, çatdıraram, – sonra dilləndi. – Şəhərdə nə olub dediniz?

– Heç nə! Heç nə. Bu işin şəhərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Adımı hərfləmək üçün həmin sözü dedim.

– Hə, yəqin, elə bilirsiniz ki, dərslər burada hərflərdən başlayır. Doğrudan, belə fikirləşirsiniz? – Kişidə nəə bir canlanma hiss olundu. Bildim ki, xoşladığı mövzunu tapıb. – İndi çox yumşaq metodlardan istifadə edirlər, – o, səsinə bir az da qaldırdı, – həddən artıq yumşaq...

– Əlbəttə, – dedim, – gərək, məktəbdə kötəkdən çox istifadə olunsun.

– Doğru sözünüzdür? – sevinclə qışqırdı.

– Elədir, – dedim, – o, kötəyi ən çox da müəllimlər yeməlidir. Qardaşıma nə çatdıracağınızı unutmadınız ki?

– Yazmışam... Təcilidir... Ruhla bağlıdır. Qulaq asın, cavan oğlan, yaşca böyük olan adam kimi, sizə bir məsləhət verə bilərəm?

– Oho, buyurun, – dedim.

– Avqustindən əl çəkin. Özünün subyektiv fikirlərini məharətlə cilalamaq hələ ilahiyat demək deyil, bu fikirlər cavanları səhv yola çəkir. Gözünə azacıq dialektika qanunları qatılmış uydurmadır, vəssalam. Bu məsləhətimdən incimədiniz ki?

– Xeyr, – dedim, – elə bu dəqiqə gedib onun yazdıqlarını oda ataram.

– Lap düz eləyərsiniz! – O sevindi. – Oda atın! Allah özü köməyiniz olsun!

Əvvəlcə ona "sağ ol" demək istədim, ancaq fikirləşdim ki, pis çıxar və sakitcə dəstəyi asıb, tərimi sildim. İyə qarşı

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

çox həssas olduğumdan ardi-arası kəsilməyən kələm qoxusu vegetativ əsəb sistemimi əməlli-başlı gərginləşdirmişdi. Kilsə məktəblərində istifadə olunan metodlar barədə düşünməyə başladım. Əlbəttə, yaşlı kişiyyə nəsə bir iş verib onun hələ nəyəsə yaradığını özünə hiss etdirmək nəciblik idi. Amma belə ağır eşidən, kaftarlaşan bir qocanı telefonun yanında oturtmaları ilə heç cür razılaşa bilmirdim. Bu kələm qoxusu mənə internatdan tanış idi. Tərbiyəçilərimizdən biri bizə başa salmışdı ki, kələm ehtirası boğur. Mənim və ya bir başqasının ehtirasının boğulması fikrindən iyrenirdim. Çox güman ki, oradakılar gecə də, gündüz də elə hey "bioloji tələbat" barəsində düşünürlər və haradasa bir rahibə mətbəxdə oturub bişiriləcək xörəklərin siyahısını hazırlayır, onu direktora göstərir. Sonra üzbəüz oturlar və bu haqda danışmasalar da, hər xörəyin adı çəkiləndə fikirləşirlər: bu, ehtirası boğur... Bu, ehtirası coşdurur... Mənə elə gəlir ki, bu səhnə də bizim internatda saatlarla oynadığımız futbol oyunu kimi ədəbsizlikdir. Hamımız bilirdik: o lənətə gəlmiş futbol oyunu bizi əməlli-başlı yormalı idi ki, qızlar haqqında düşünə bilməyək. Ona görə də futboldan zəhləm gedirdi. İndi də təsəvvürümə gətirəndə ki, qardaşım Leo ehtirasını boğmaq üçün kələm yeməlidir, az qalır, durub həmin məktəbə gedəm, oradakı kələmlərin üstünə kislotə tökəm. Onsuz da, həmin oğlanların gələcəyi kələmsiz də çətin olacaqdı. Hər gün dərk eləyə bilmədiyim şeylər barədə danışmaq dəhşətdən də betərdir: ölümlərin zühur etməsi... Əbədiyyət... Bütün günü Allahın üzüm bağında əlləşəsən və birdən də görəsən ki, məhsul həddən artıq azdır... Bunun səbəbini mənə Haynrix Belen danışmışdı. O vaxt Mariya uşaq salmışdı və Belen də bizə qarşı çox mərhəmətli olmuşdu. Deyirdi ki, o, məndən fərqli olaraq, həm mənəvi, həm də maddi cəhətdən Allahın üzüm bağında işləyən qara fəhlədir.

Onda xəstəxanadan saat beşdə çıxmışdıq. Onu evinəcən ötürdüm. Piyada getdik, çünki tramvaya verməyə pulumuz

yox idi. Evinin qapısına çatanda dayandı, cibindəki açar topasını çıxardı. Həmin axşam o, gecə növbəsindən qayıdan fəhlədən heç nə ilə seçilmirdi: yorğun-argın, üzü tükli... Və mən hiss etdim ki, ibadətə başlamaq, Mariyanın dediyi kimi, "sehrli aləmə baş vurmaq" onun üçün çox çətin olacaq. Qapını açanda gördüm ki, qulluqçu onu dəhlizdə gözləyir. Bu, qoca, deyingən bir arvad idi, ayağında çəkəkək vardı, çılpaq baldırlarının dərisi sapsarı görünürdü. Bu arvad nə rahibə idi, nə onun anası, nə də bacısı...

Haynrixin üstünə çəmkirdi:

– Bu, nə deməkdir? Bu, nə deməkdir?

Eh, o miskin subaylıq da bir şey deyilmiş! Bəzi katolik ailələri öz gənc qızlarını keşişlərin evinə göndərməyə qorxurlar və bu, məni heç də təəccübləndirmir. O, qoçaqların hərdən səfehlik etmələrinə də heç təəccüblənmirəm.

Az qaldı, yenə Leonun pansionundakı o kar, qəlyan çəkən kişiyyə zəng vuram. Çox böyük məmnuniyyətlə onunla "bioloji tələbat" barədə söhbətə girişərdim. Tanıdığım adamlardan birinə zəng vurmağa qorxdum. Hər halda, tanımadığım həmin kişi məni daha yaxşı başa düşərdi. Çox böyük məmnuniyyətlə ondan katoliklər haqqındakı fikrimin düz olub-olmadığını soruşardım. Bu dünyada mənim üçün dördcə nəfər əsl katolik vardı: Papa Yohann, Ceyms Ellis, Mariya və bir də qocalmış zənci bokşçusu Qreqori. Sonuncu, az qala, bir dəfə dünya çempionu olacaqdı. Ancaq indi varyete səhnələrində pəhləvanlıq eləməklə dolanır. Hərdən müxtəlif turnelərdə onunla rastlaşırdım. Çox dindar, necə deyərlər, əsl kilsə adamı idi.

Əksəriyyət onu ağıldankəm hesab edirdi, çünki həmişə susar və xiyardan, çörəkdən başqa, heç nə yeməzdi. Ancaq elə qüvvətli idi ki, məni də, Mariyanı da qolları üstünə alıb bütün otaqları gəzdirərdi. Bəlkə də, bunlardan başqa, bir neçə nəfəri də katolik hesab etmək olardı. Məsələn, Karl Emonds, Haynrix Belen və bir də Tsüpfner. Mariyanın əsl

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

katolik olduğuna şübhə eləməyə başlamışdım. Keçirdiyi "metafizik qorxular"ı anlaya bilmirdim. Çıxıb getməsi, bir vaxtlar mənimlə gördüyü işi indi Tsüpfnerlə görməsi, özünün gətirdiyi kitablarda birbaşa "xəyanət", "əxlaqsızlıq" kimi qiymətləndirilirdi. Onun "metafizik qorxular"ı yalnız və yalnız mənim rəsmi nikahlanmağı, uşaqlarımızı katolik ruhunda böyütməyi rədd etməyimlə bağlı idi. Əslində, hələ uşağımız yox idi, ancaq həmişə onları necə geyindirəcəyimiz, necə danışdıracağımız, necə tərbiyə edəcəyimiz barədə danışırırdıq. "Katolik tərbiyəsi"ndən başqa bütün bəndlərdə həmfikir idik. Hətta razılaşdım ki, onlar xaç suyuna da çəkilsin. Dedi ki, bunu yazılı surətdə verməliyəm, yoxsa kilsə kəbinimizi kəsməz. Kilsədə kəbin kəsdirməyə razılıq verəndən sonra məlum oldu ki, həm də rəsmi nikahlanmalıyıq. Onda səbrim tükəndi, dedim ki, bir az gözləyək, onsuz da, bir-iki il hələ heç nəyi həll eləmir. Ağladı ki, onun üçün belə yaşamağın nə demək olduğunu başa düşmürəm, hətta uşaqlarımızı xristian kimi tərbiyə edəcəyimizə də ümidi yoxdur. Bədbəxtliyə bax: yalnız indi üzə çıxdı ki, bu məsələdə biz bir-birimizi düz beş il aldatmışıq. Əslində, kilsəyə getməzdən əvvəl rəsmi nikahlanmanın vacib olduğunu bilmirdim. Ancaq həddibuluğa çatmış bir vətəndaş – "səlahiyyətli tərəf" kimi, görək, bunu biləydim. Bundan, sadəcə olaraq, xəbərim yox idi. Axı bu yaxınlara kimi ağ çaxırın soyuq, qırmızı çaxırınsa isidilib içildiyini bilmirdim! Əlbəttə, belə dövlət idarələrinin olduğundan, orada nikah mərasimlərinin keçirildiyindən, şəhadətnamələr yazıldığından xəbərim vardı. Ancaq elə bilirdim ki, bunların hamısı ateistlər və necə deyərlər, dövlətin xətrini xoş eləmək istəyən adamlar üçündür. Kilsədən əvvəl ora getməyin vacibliyini eşidəndə əməlli-başlı hirsələndim. Mariya deyəndə ki, uşaqların katolik kimi tərbiyə olunması barədə yazılı iltizam da verməliyəm, dalaşmağa başladıq. Düşündüm ki, bu əsl zorakılıqdır və kilsədə ondan tələb olunan yazılı iltizamla bağlı məsələyə Mariyanın da həmin dəqiqə

inanması xoşuma gəlmədi. Axı uşaqları istədiyi vaxt xaç suyuna çəkdirər, istədiyi kimi də tərbiyə edə bilərdi.

Həmin axşam halı xarablaşdı, rəngi qaçdı, çox yorğun göründü, mənimlə danışanda da səsini qaldırırdı. Axırda dedim ki, yaxşı, razıyam, hamısını edəcəyəm, həmin kağıza da qol çəkəcəyəm. O isə hirsələndi: "Sən bunu mücərrəd nizam-intizam prinsiplərinə inandığın üçün deyil, tənbellikdən eləyirsən". Cavab verdim ki, elədir, əslində, tənbellikdən eləyirəm, çünki onu heç vaxt itirmək istəmirəm və lazım gələrsə, onu itirməmək xatirinə katolikliyi də qəbul edəyəm. Hətta bir az coşdum ki, "müjərrəd nizam-intizam prinsipləri" mənə işgəncə kamerasını xatırladır. Onu itirməmək xatirinə hətta katolikliyi qəbul etməyə hazır olduğumu özü üçün təhqir hesab elədi. Halbuki mən bu yolla ona yaltaqlanmaq istəyirdim, ancaq, deyəsən, tərsinə oldu. Dedi ki, söhbət indi "mən"dən, "sən"dən deyil, "nizam-intizam"dan gedir.

Bir axşam biz Hannoverdəki mehmanxanalardan birində oturmuşduq. Bahalı mehmanxanalardan idi, bir fincan qəhvə sifariş verəndə mütləq ağzıyarımçıq gətirirdilər. Belə mehmanxanalarda o qədər kübarlıq var ki, fincanı ağzınacan doldurmaq nəzakətsizlik hesab olunur. Xidmətçilər də nəyin kübarlıq olduğunu buraya gələn kübarlardan yaxşı bilirlər. Bu cür mehmanxanalarda qalanda özümü çox bahalı, çox da darıxdırıcı olan pansiondakı kimi hiss edirəm və həmin axşam da əməlli-başlı yorulmuşdum: üç dəfə dalbadal səhnəyə çıxmışdım. Səhər-səhər polad zavodu səhmdarları, günortadan sonra müəllim olmağa hazırlaşan tələbələr qarşısında, axşam isə varyetedə çıxış etmişdim. Sonuncuda elə cəndərdi əl çaldılar ki, gələcək tənəzzülün ilk işartısını hiss etdim. Həmin səfeh mehmanxanada nömrəyə gətirmək üçün telefonla pivə sifariş verəndə baş xidmətçi buz kimi soyuq bir səslə cavab verdi:

– Baş üstə, cənab!

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Sanki, horra sifariş vermişdim və pivəni gümüş parçada gətirdilər. Yaman yorulmuşdum, bir az pivə içmək, kart oynamaq, çimmək, axşam qəzetlərinə baxmaq və sonra da Mariyanın yanına uzanıb yatmaq istəyirdim: sağ əlimi sinəsinə qoyub, üzümü başına söykəyər və saçlarının ətrindən məst ola-ola yuxuya gedərdim. Zəif alqış sədaları hələ qulağımdan getməmişdi. Bundansa, əl çalması, daha yaxşı olardı. Göstərdiyim nömrələrə qarşı yaranan o yorğun, təkəbbür dolu nifrət bu səfeh parçadakı pivə kimi dadsız-duzsuz idi. Sadəcə olaraq, belə "yüksək səviyyəli" söhbətə girişmək iqtidarında deyildim.

– Hans, söhbət elə bir işdən gedir ki, – o, səsinə bir az alçaltdı və hiss etmədi ki, "iş" sözünün bizim üçün ayrıca mənası var. Deyəsən, unutmuşdu. Qoşa çarpayının ayaq tərəfində var-gəl etməyə başladı. Siqaret tutduğu əli yelləndikcə xırdaca tüstü burumları havaya səpələnmiş nöqtələrə oxşayırdı. Son illərdə papiros çəkməyə başlamışdı və əynindəki açıq-yaşıl koftada çox gözəl görünürdü; dərisi ağpapaq, saçları əvvəlkindən də qara idi. İlk dəfə gördüm ki, boynunda vətərələr var.

– İnsafın olsun, – dedim, – qoy bir az yatım, duran kimi hər şeyi həll edərik. İlk növbədə həmin işi...

Ancaq yenə də heç nə hiss eləmədi, geri çevrilib çarpayının qarşısında dayandı. Dodaqlarındakı ifadədən gördüm ki, belə danışmağının nəsə bir səbəbi var, ancaq boynuna almaq istəmir. Siqareti sümürəndə dodaqlarının ucunda qırıqlar əmələ gəlirdi. Onları birinci dəfə gördüm. Başını bulaya-bulaya üzümə baxdı, köksünü ötürdü və təzədən geri dönüb gəzişməyə başladı.

– Başa düşə bilmirəm...– yorğun-yorğun dilləndim, – əvvəlcə o zəhrimar iltizam barədə mübahisə edirik, sonra da rəsmi nikahın üstündə... Hər ikisi ilə razılaşıram, ancaq sən daha da betər hirsələnirsən...

– Elədir, – dedi, – çox tez razılaşdın. Hiss edirəm ki, mübahisəyə girişməkdən qorxursan. Axı nə istəyirsən?

– Səni! – Heç bilmirəm, qadına bundan da xoş söz demək olardımı?! – Gəl yanımda uzan... Külqabını da gətir... Onda söhbətimiz alınar. – "İş" sözünü onun yanında dilimə gətirə bilmədim. O, başını bulayıb külqabını yanıma qoydu, pəncərəyə tərəf gedib çölə baxdı. Qorxdum. – Bu söhbətdə bəzi şeylər xoşuma gəlmədi, – dedim, – heç biri sənin sözün deyil.

– Bəs kimindir? – lap alçaqdan soruşdu və onun qəflətən yumşalmağı məni çaşdırdı.

– Bu söhbətdən Bonnun, oradakı dərnəyin, Zommervildin, Tsüpfnerin... və o birilərinin qoxusu gəlir, – dedim.

– Bəlkə də... – geri çevrilmədən təsdiqlədi. – Gözünü görmədiyün indi qulağında səslənir.

– Nə demək istədiyini başa düşürəm, – yorğun-yorğun dilləndim.

– Pah, guya, burada katoliklərin qurultayının keçirildiyini bilmirsən...

– Plakatlara görmüşəm.

– Bəs Heribertlə prelat Zommervildin burada olduqları ağılına gəlmədi?

Tsüpfnerin adının Heribert olduğunu bilmirdim. Ancaq hiss elədim ki, məhz onu deyir. Yenə də onların qol-qola gəzdikləri günü xatırladım. Əlbəttə, Hannoferdə həddən çox katolik keşişlərin, rahiblərin olması nəzərimi çoxdan cəlb etmişdi, ancaq ağılıma gəlməmişdi ki, Mariya burada kiməsə rast gələ bilər. Axı boş vaxtımız olanda Bonna getmişdik və Mariya da "dərnək üzvləri" ilə söhbətdən doyunca ləzzət almışdı.

– Bu mehmanxanada qalırlar? – yorğun halda soruşdum.

– Hə.

– Bəs niyə məni onlarla görüşdürmədin?

– Burada tapılırdın ki? Bir həftədir ki, yollardasan. Gah Braunşvayqda, gah Hildeshaymda, gah da Tselledə...

– İndi vaxtım var. Onlara zəng elə, bara düşüb bir az pivə içək.

– Daha yoxdurlar. Bu gün günortadan sonra çıxıb getdilər.

– Çox şadam ki, – dedim, – başqa yerdən gətirilmiş olsa da, "katolik havası" ilə doyunca nəfəs ala bilmisən.

Hamısı öz sözləri idi. Hərdən deyirdi ki, ürəyi "katolik havası" ilə nəfəs almaq istəyir.

– Niyə acığın tutur? – O, hələ də üzü küçəyə dayanmışdı. Yenə siqaret yandırmışdı. Bu da təzə idi. İndiki danışıq tərzi kimi belə tez-tez siqaret çəkməsi də mənə yad idi. İndi, sanki, intellektual səviyyəsi çox da yüksək olmayan adicə qəşşəng qızlardan biri idi, çıxıb getmək üçün bəhanə axtarırdı.

– Acığım tutmur, – dedim, – özün də bilirsən. Boynuna al ki, bilirsən.

Heç nə demədi, yalnız başını yırğaladı. Üzünün ifadəsindən gördüm ki, göz yaşlarını güclə boğur. Axı niyə? Gərək, ağlayaydı. Özü də hıçqıra-hıçqıra ağlayaydı! Lap çox ağlayaydı! Onda durub qucaqlayar, üz-gözündən öpərdim. Ancaq indi heç birini eləmədim. Həvəsim yox idi. Adət xatirinə, borc xatirinə öpmək istəmədim. Durmadım. Tsüpfner, Zommervild barədə düşündüm. Düz üç gün onlarla oturub-durmuş, mənəsə heç nə deməmişdi. Məlum məsələ idi ki, mənim haqqımda da danışmışdılar. Tsüpfner gənc katoliklər ittifaqının ağsaqqallarındandır. Xeyli tərəddüd etdim. Heç bilmirəm, nə qədər keçdi: bir dəqiqə, bir dəqiqə yarım, iki dəqiqə. Axırda durub onun yanına gedəndə başını buladı, əllərimi çiyindən götürdü və yenə də "metafizik qorxusu"ndan, "nizam-intizam prinsipləri"ndən danışmağa başladı. Mənə elə gəldi ki, iyirmi il bundan əvvəl evlənmişik. Lap tərbiyəçi kimi danışdı. Mənsə o qədər yorulmuşdum ki, onun gətirdiyi dəlillərin heç birini tuta bilmirdim, hamısı qulağımın yan-yörəsindən uçub gedirdi. Sözüünü kəsib varyete səhnəsində başıma gələn hadisəni söylədim. Dedim ki, üç il ərzində ilk dəfə belə oldu. Pəncərənin qarşısında yanaşı dayanıb küçəyə baxırıdığ. Katoliklər komitəsinin üzvlərini vağzala daşıyan

taksilərin ardı-arası kəsilmirdi. Rahibələr, keşişlər, ciddi görkəmli "gənc katoliklər"... Onların içində Şnitsleri də gördüm. Çox nəcib görkəmi olan yaşlı bir rahibəni taksiyə mindirirdi. Bizdə qalanda yevangelist idi. İndi ya katolik olmuşdu, ya da qurultayda müşahidəçi yevangelist kimi iştirak edirdi. Ondan hər şeyi gözləmək olardı. Aşağıda çamadan daşıyan kim, xidmətçilərin ovcuna çaypulu basan kim. Yorgun olduğum üçün bu qarmaqarışıqlıqdan başım hərləndi, taksilər, rahibələr, işıqlar, çamadanlar bir-birinə qarışdı. Varyete səhnəsindəki ölüm qoxulu o zəif alqışların səsi də qulağımdan hələ çəkilməmişdi...

Mariya "nizam-intizam prinsipləri" haqqındakı monoloquunu çoxdan qurtarmışdı. Daha siqaret də çəkmirdi. Mən pəncərədən çəkiləndə arxamca gəldi, çiyнімdən yapışıb gözlərimdən öpdü:

– Əzizim, – dedi, – əzizim, yaman yorulubsan. – Onu qucaqlamaq istəyəndə pıçıldadı, – xahiş edirəm... Lazım deyil... Xahiş edirəm...

Ən böyük səhvim də onda oldu ki, buraxdım. Elə paltarlı-paltarlı da çarpayıya uzandım. Həmin dəqiqə də yuxuya getdim və səhər-səhər ayılıb onu yanımda görməyəndə də heç təcəüblənmədim. Masanın üstündə məktub qoyub getmişdi. "Mən öz gələcək yolumla getməliyəm". Demək olar ki, iyirmi beş yaşına çatmışdı, başqa cür də hərəkət edə bilərdi. Ondan incimədim və mənə elə gəldi ki, inciməmək hələ azdır. O dəqiqə oturub uzun bir məktub yazdım. Səhər yeməyindən sonra birini də yazdım. Beləliklə, hər gün ona məktub yazdım və hamısını da Bonna – Fredeboylun ünvanına göndərdim. Ancaq heç birinə cavab gəlmədi...

9

Fredeboylun evində də telefona gec gəldilər. Dəstəkdəki aramsız zəng səsindən əsəbiləşdim. Anladım ki, orada Frede-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

boyl yatır. Yəqin ki, telefonun səsinə oyandı, təzədən yuxuya getdi və bir də ayıldı. Telefon zəngi qulaqlarını deşdikcə necə əsəbiləşdiyini duydum. Əvvəlcə dəstəyi yerinə qoymaq istədim, ancaq fikirləşdim ki, vəziyyətim çox ağırdır, ona görə də qoymadım. Fredeboylun özünü şirin yuxudan eləsəm, zərrə qədər də narahat olmazdım. Eləsi şirin yuxu yatmağa layiq deyil. Xudbinlik xəstəliyinə tutulub. Çox güman ki, yatanda da əli telefonun dəstəyində olur. Ya özü zəng eləyir, ya da nazirlikdən, redaksiyalardan, Mərkəzi Komitədən, Katolik İttifaqından, partiya təşkilatından vurulan zənglərə cavab verir. Ancaq arvadından xoşum gəlir. Fredeboyl gələcək arvadını özü ilə dərnəyə gətirəndə qız hələ məktəbli idi və onun qəşəng gözlərini qırpmadan dini-ictimai mövzuda gedən mübahisələri necə izlədiyini görəndə ürəyim ağrıdı. Hiss etdim ki, rəqsə və ya kinoya getmək onun üçün daha maraqlı olardı. Bu yığıncaq Zommervildin evində keçirilirdi və o da tez-tez məndən soruşurdu: "Sizə çox istidir, Şnir?" Tər məni bassa da, deyirdim: "Xeyr, cənab prelat". Axırda eyvana çıxdım, çünki onların belə çərənciliyinə dözə bilmədim. Əslində, bu çərənciliyi qız özü yaratdı. Söhbət əyalətçiliyin ölçü və sərhədlərindən gedərkən məsələyə heç dəxli olmayan bir fikir söylədi. Dedi ki, Bennin yazdıqlarının bəziləri "çox xoşuna gəlir". Onun nişanlısı hesab olunan Fredeboyl pul kimi qızardı, çünki Kinkelin o məşhur baxışının mənasını başa düşdü: "Bu nədir, onu hələ tərbiyələndirməmişən?!" Beləliklə də, Kinkelin özü qıza "tərbiyə verməyə" başladı. Yazığı "Avropa qanunları" ilə elə "rəndələdi" ki, "yonqarı" ətrafa səpələndi və mənim də qorxaq Fredeboyla acığım tutdu. Kinkellə bir ideoloji cəbhəyə qulluq edəcəyinə "and içdiyi üçün" qıza qahmar çıxmadı. Heç indi də bilmirəm ki, o, hansı cəbhədir: sol və ya sağ. Hər halda, özlərinin "cəbhə"si vardı və Kinkel də Fredboylun nişanlısını "tərbiyələndirməyi" özünün mənəvi borcu hesab elədi. Kinkel və Fredboyl ilə əks "cəbhədə" duran Zommervild də haldan getmədi. Onun da hansı cəbhədə olduğunu bilmirəm: əgər Kinkellə Fredeboyl

"solçu" idisə, deməli, Zommervild "sağ cəbhə"nin nümayəndəsi idi və ya əksinə. Mariyanın da rəngi azacıq qaçdı, amma onun ziyalılardan yaman xoşu gəlirdi. Axıra kimi də Mariyanı bu adətindən çəkindirə bilmədim. Kinkelin ziyalı ədası Fredeboylun gələcək arvadının da çox xoşuna gəldi. Demək olar ki, arsız-arsız, köksünü ötürə-ötürə bu "ibrət dər-si"nə ləzzətlə qulaq asdı. Kinkel ulu kilsə xadimlərindən tutmuş Brextə qədər hamısını qatıb-qarışdırdı və havamı dəyişib geri qayıdanda gördüm ki, içəridəkilərin üzünə meyit rəngi çöküb, özləri də krüşon içirlər; nədir, nədir, yazıq qız deyib ki, Bennin yazdıqlarının bəziləri "çox xoşuna gəlir..."

O, hələ iyirmi iki yaşına çatmasa da, Fredboyldan iki uşağı vardı. Telefon zəng çaldıqca onun vəziyyətini təsvürümə gətirirdim: əmzikli süd şüşələrinin, uşaq üçün səpgi tozlarının, əskilərin, kremlərin arasında itib-batıb, nə edəcəyini bilmir... Çirkli uşaq paltarları dağ kimi qalanıb, yuyulmamış qablar mətbəxdə üst-üstə yığılıb qalıb... Bir dəfə yenə katoliklərin danışığından bezəndə çörək qızdırmaqda, yaxma düzəltməkdə, qəhvə dəmləməkdə ona kömək etməyə başladım. Bu cür işlərdən zəhləm getsə də, hər halda, elə söhbətlərə qulaq asmaqdan qat-qat yaxşıydı...

Dəstəkdə ürkək bir qadın səsi eşidildi:

– Buyurun, eşidirəm.

Elə həmin səsdən duydum ki, mətbəx də, hamam da, yataq otağı da həmişəkindən betərdir. Demək olar ki, bu dəfə qoxu hiss etmədim. Bircə onu bildim ki, əlində siqaret var.

– Danışan Şnirdir, – dedim və gözlədim ki, adəti üzrə, sevincək: "Ah, Bonndasınız?! Nə yaxşı..." Ancaq bu dəfə pərt halda susdu, sonra lap alçaqdan:

– Çox şadam, – dedi.

Nə cavab verəcəyimi bilmədim. Əvvəllər həmişə soruşardı: "Nə vaxt gəlib bizə bir şey göstərəcəksiniz?" İndisə soruşmadı. Pərt oldum. Əlbəttə, özümə görə yox, ona görə... Özümə görə çox da ürəyimə salmadım, ancaq ona görə pərt oldum.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Məktublara görə zəng eləmişəm, – nəhayət, özümü birtəhər ələ alıb dilləndim, – Mariya üçün sizin ünvana göndərdiyim məktublar...

– Buradadırlar... Heç birini açmayıb... Geri qaytarıb.

– Hansı ünvana göndərmişdiniz?

– Bilmirəm, ərim göndərmişdi.

– Geri qayıdan məktubların üstündə yazılan ünvanlara baxmamısınız?

– Məni istintaq edirsiniz?

– Nə danışırırsınız?! – məhribanlıqla dilləndim. – Xeyr, xeyr! Sadəcə olaraq, təmiz ürəklə fikirləşdim ki, məktublarının taleyi ilə maraqlanmağa hüququm var.

– Özümüzdən soruşmadan bizə göndərdiyiniz məktubların?

– Əziz Fredeboyl, – dedim, – xahiş edirəm, bir az insanpərvər olasınız.

Güclə əşidiləcək bir tərzdə güldü, ancaq cavab vermədi.

– Mənə elə gəlir ki, – dedim, – hər hansı bir anda insanlar, heç olmasa, ideoloji baxımdan insanpərvər olmalıdırlar.

– Belə çıxır ki, indiyə qədər sizə qarşı insanpərvər olmamışam?!

– Elədir.

Yenə yavaşdan, güclə əşidiləcək bir tərzdə güldü.

– Bu hadisə məni çox kədərləndirdi, – nəhayət, dilləndi.

– Özgə heç nə deyə bilmərəm. Siz hamımızı pis vəziyyətdə qoydunuz.

– Təlxək kimi?

– Həm də təlxək kimi. Ancaq təkcə buna görə yox...

– Deyəsən, əriniz evdə yoxdur?

– Elədir. İki-üç günə qayıdar. Seçkiqabağı kompaniyalarda iştirak etmək üçün Ayfelə gedib.

– Necə? – Bu, mənim üçün, doğrudan da, yenilik idi. – Hər halda, XDİ¹-ni təbliğ etmək üçün getmiş olmaz.

¹ XDİ – Almaniyada partiya: Xristian Demokratik İttifaqı

– Niyə ki? – Danışq tərzilə açıqca bildirdi ki, söhbəti davam etdirmək ürəyincə deyil.

– Yaxşı, – dedim, – elə isə xahiş edirəm, əziyyət də olsa, o məktubları geri göndərin.

– Haraya?

– Bonna... Bonndakı ünvanıma...

– Məgər siz Bonndasınız? – Mənə elə gəldi ki, özünü: "İlahi, bir buna bax!" – deməkdən güclə saxladı.

– Hələlik! – dedim. – Göstərdiyiniz xeyirxahlığa görə də təşəkkür edirəm.

Onunla belə sərt danışdığım peşman oldum. Ancaq neyləyim, dözə bilmədim. Mətbəxə keçib konyakı soyuducudan götürdüm və bir qurtum içdim. Təsiri olmadı, birini də içdim, yenə xeyri dəymədi. Heç inanmazdım ki, Fredeboyl da məndən üz döndərə bilər. Elə bilirdim ki, nikah məsələləri barədə uzun-uzadı bir müəhazirəyə başlayacaq, Mariyaya niyə elə münasibət bəslədiyim üçün məni qınayacaq. O da hərdən yaman ehkamçı olur, dediyindən dönmürdü. Lakin bu, onda yaxşı alınır. Həmişə Bonna qayıdan kimi ona zəng vururdum. Zarafatla deyirdi ki, gəlim mətbəxdə ona kömək eləyim, uşaqları oynadım. Ya onu yaxşı tanımamışdım, ya da indi hamilə idi, özünü pis hiss edirdi. Nə olduğunu öyrənmək üçün təzədən zəng vurmağa cəsərət eləmədim. Axı mənə qarşı həmişə mehriban olmuşdu. Çox güman ki, məni başından eləmək üçün Fredeboyl ona "dəqiq tapşırıq" vermişdi. Son vaxtlar tez-tez şahidi olurdu ki, bəzi qadınların öz ərlərinə sadıqlığı onları dəlilik dərəcəsinə çatdırır. Fredeboyl hələ çox cavan idi, bu cür soyuqluğu ilə məni nə vəziyyətə saldığımı hiss etməzdi və mən də heç vaxt ona başa sala bilməzdim ki, əri çərənçidir, külək hansı tərəfə əssə, oraya dönəndir, mənəsbəpərəstdir, bu yolda hətta nənəsinə də "qurban verməyə" hazır. Çox güman ki, arvadına demişdi: "Şnirlə əlaqəni kəsmək lazımdır". O da, sadəcə olaraq, mənimlə əlaqəni kəsdi. Ərinə çox sadıqdı və Fredeboyl

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nə qədər ki mənə yararlı adam hesab eləyirdi, arvadı da öz təbiətinə uyğun olaraq mehribanlıq göstərirdi. Ancaq indi təbiəti əleyhinə getməli, mənimlə kobud rəftar etməli idi. Bəlkə də, mən özüm onlara qarşı haqsız olmuşdum və ikisi də öz vicdanlarının hökmü ilə belə hərəkət edirdilər. Əgər Mariya Tsüpfnerlə evlənmişdisə, mənə onunla təzədən calaşdırmaq onlar üçün günah hesab olunardı. Hər halda, Tsüpfner ittifaqın rəyasət heyətində işləyirdi və Fredeboylun da ondan işi keçə bilərdi. Buna görə də Fredeboyl vicdan əzabı çəkməyə bilərdi. Əlbəttə, onlar o vaxt kiməsə yaxşılıq eləyər, həqiqət yolunu seçərdilər ki, bundan nəsə bir xeyir götürsünlər. Mənə Fredeboylun özündən çox arvadı təsir elədi. Onsuz da, kişiyə yaxşı bələd idim və indi də XDİ-ni təbliğ etdiyini eşidəndə də heç təəccüblənmədim.

Konyakı qətiyyətlə soyuducuya qoydum.

İndi bir-bir zəng vurub katoliklərin dərslərini verə bilərdim. Sanki, ayılmışdım və mətbəxdən geri qayıdanda da axşamadım.

Dəhlizdəki paltar dolabı da, süpürgə qoyulan yerin qapısı da pas rəngindəydi...

Bilirdim ki, Kinkeldən bir şey çıxmıyacaq, ancaq, bununla belə, nömrəni yığdım. O, həmişə özünü mənim sənətimin alovlu pərəstişkarı hesab eləyirdi. Bizim peşəyə az-çox bələd olanlar bilirlər ki, teatrda işləyən adicə bir fəhlənin cüzi tərifi də qəlbimizi fərəhlə doldurur, az qala, sevincdən ürəyimiz partlayır. İndi istəyirdim ki, xristian Kinkelin sakit dincliyini pozam. Nə gizlədim, bəlkə, Mariyanın harada olduğunu da öyrənə bilərdim. O, həmin "dərnəyin" başçısı idi. İlahiyyat fakültəsində oxumuş, ancaq qəşəng bir qadına görə təhsilini yarımçıq qoymuş, hüquqşünas olmuşdu. Yeddi uşağı vardı və xalq arasında "ən qabiliyyətli siyasətçilərdən biri" hesab olunurdu. Bəlkə, doğrudan da, elə idi, deyə bilmərəm. Kinkellə tanış olmamışdan əvvəl Mariya onun "Yeni nizam-intizamı aparan yollar" adlı kitabçasını oxumaq üçün mənə verdi. Çox xoşuma gələn həmin kitabı oxuyub qurtarandan sonra

mənə elə gəldi ki, onun müəllifi ucaboy, zərif, sarışın bir adam olmalıdır. Sonra onunla görüşəndə bu kök, bəstəboy, sıx qarasaçlı, öz həyatsevərliyi ilə öyünən bu şəxsin Kinkel olduğuna inana bilmədim. Bəlkə də, mənim təsəvvür etdiyim kimi görünməməsi onu nəzərimdən saldı. Mariya həmişə Kinkeldən ağızdolusu danışmağa başlayanda qoca Derkum onun "Kinkel-kokteyl" olduğunu deyərdi. Deyərdi ki, Kinkelin "tərkib hissəsi" də tez-tez dəyişir, gah Marksla Qvardinin, gah da Blua ilə Tolstoyun qarışığı olur.

Elə birinci dəfə onlara qonaq gəndə pəşman olduq. Çox tez gəlmişdik və gördük ki, iç otaqların hansındasa Kinkelin uşaqları axşam yeməyindən sonra masanın kimin yığırdıracağı barədə ucadan mübahisə edirlər. Kimsə pıçıltı ilə onları sakitləşdirməyə çalışırdı. Nəhayət, Kinkel gəldi. Üzündə təbəssüm vardı və ağızında nəsə çeynəyirdi. Çətinliklə də olsa, bizim belə tez gəlməyimizdən əsəbiləşdiyini gizlədə bildi. Sonra Zommervild göründü. Ancaq o heç nə çeynəmirdi, irişə-irişə əllərini silirdi. Kinkelin uşaqlarının çığirtısı getdikcə ucaldı və onların belə boğuşması nə Kinkelin təbəssümünə, nə də Zommervildin gülüşünə uyğun gəlmədi. Sonra şapalaq səsi eşidildi və mən hiss etdim ki, kip bağlanmış qapıların arxasında gedən boğuşma getdikcə qızışır. Mariyanın yanında oturmuşdum və iç otaqdakı çığırbağır məni o qədər əsəbiləşdirmişdi ki, siqareti siqaretə calayırdım. Həmin anda Zommervild özünün məşhur "güzəştə getməyi bacaran mənalı təbəssümü" ilə gülümsəyə-gülüm-səyə Mariya ilə söhbət edirdi. Qaçaq düşdüyümüz vaxtdan bəri ilk dəfə idi ki, Bonna gəlirdik. Həm həyəcandan, həm ona göstərilən ehtiramdan qürur duyan Mariyanın rəngi qaçmışdı. Onu çox yaxşı başa düşürdüm. Təzədən "kilsə ilə barişdiğine" sevinirdi və Zommervild də ona mehribanlıq göstərirdi. Kinkel də, Zommervild də qızın sitayiş etdiyi adamlardan idi. Məni Zommervildə təqdim etdi və biz təzədən oturanda prelat dedi:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Kömür mədənlərinin sahibi Şnirlərə qohumluğunuz çatır?

Bu sual məni bərk əsəbiləşdirdi. Axı kimin qohumu olduğumu lap yaxşı bilirdi. Hətta Bonndakı uşaqlar da bildilər ki, "çox dindar olan" Mariya Derkum "buraxılış imtahanına lap az qalandaca" kömür mədənlərinin sahibi Şnirlərdən birinə qoşulub qaçıb. Zommervildin sualını cavabsız buraxdım. O gülüb dedi:

– Babanızla hərdən ova gedirəm. Cənab atanızla da hərdən Bonndakı "Kişilər ittifaqı"nda kart oynayırıq.

Buna da hirsələndim. Axı Zommervild o dərəcədə axmaq deyildi ki, "ov", "Kişilər ittifaqı" kimi mənasız söhbətlərlə mənə xoş təsir bağışlamağa çalışırdı. Pərt olduğu üçün ağılına gələni danışan adama da oxşamırdı. Nəhayət, mənim də dilim açıldı:

– Ova? Mən isə elə bilirdim, katolik ruhanilərinə ov etmək yasaqdır.

Araya dözülməz bir sükut çökdü. Mariya qızardı, Kinkel pərt halda, otaqda vurnuxmağa başladı, şüshə ağzı açan burğunu axtardı. Yenicə içəri girən arvadı zeytunla dolu boşqaba duzlu badam tökdü. Hətta Zommervildin özü də qızardı. Yanaqları qırmızı olduğundan bu, ona heç yaraşmadı. Yavaşdan, bir az da incik tərzdə dedi:

– Özüünüz protestant olsanız da, çox məlumatlısınız.

Cavabını verdim:

– Mən protestant deyiləm. Bəzi məsələlərlə də ona görə maraqlanıram ki, onlarla Mariya maraqlanır.

Kinkel şərab süzəndə Zommervild təzədən başladı:

– Bu dünyada qanunlar da var, müstəsna da, cənab Şnir. Mən elə bir nəsilənəm ki, baş meşəbəyi sənəti bizə irsən keçir.

Sadəcə olaraq, "meşəbəyi sənəti" desəydi, onu başa düşərdim. Ancaq "baş meşəbəyi" dediyi üçün yenə də əsəbiləşdim. Lakin dinmədim, yalnız üz-gözümlü turşutmaqla

kifayətləndim. Sonra onlar göz-qaşla danışmağa başladılar. Kinkel baxışları ilə Zommervildə dedi: "Baş qoşmayın, hələ çox cavandır". Zommervild də baxışları ilə cavab verdi: "Bəli, cavandır və həm də çox tərbiyəsizdir". Lap axırda mənə şərab süzən Kinkelin gözləri də dilə gəldi: "İlahi, siz lap uşaq imişsiniz!" Sonra da Mariyaya tərəf dönüb ucadan dedi:

– Atanız necədir? Elə həmin qocadır?

Yazıq Mariyanın rəngi saralmış və elə pərt olmuşdu ki, dinə bilmədi, yalnız başını tərپəttdi. Zommervild dilləndi:

– Görəsən, bizim bu qocaman, mehriban, mömin şəhərimiz cənab Derkumsuz neyləyərdir?!

Yenə də əsəbiləşdim. Qoca Derkum mənə demişdi ki, Zommervild katolik məktəbində oxuyan uşaqlar arasında təbliğat aparırmış ki, ondan konfet, dəftər, qələm almasınlar. Cavabını özüm verdim:

– Bizim bu qocaman, mehriban, mömin şəhərimiz qoca Derkumsuz bundan da zibil olardı. Ən azı, qoca Derkum ikiüzlü deyil.

Kinkel təəccüblə üzümə baxıb badəsini qaldırdı:

– Təşəkkür edirəm, cənab Şnir, gözəl bir sağlıq üçün mənə mövzu verdiniz. Gəlin Martin Derkumun sağlığına içək.

– Bəli, onun sağlığına məmnuniyyətlə içərəm.

Kinkel yenə də göz-qaşla ərinə dedi: "O yalnız cavan, tərbiyəsiz deyil, həm də sırtıqdır".

İndiyəcən də başa düşə bilmirəm ki, nə üçün Kinkel "mənimlə keçirdiyi ilk axşamı" sonralar həyatının ən gözəl dəqi-qələri hesab eləməyə başladı. Az sonra Fredelboyl, onun nişanlısı, Monika Zilvs və Fon Zevern adlı bir nəfər də gəldi. Zevern gəlməmişdən qabaq onun haqqında deyirdilər ki, "katolikliyi" qəbul etsə də, ASDP¹ ilə əlaqəsini kəsməyib və buna da, çox güman ki, ən böyük sensasiya kimi baxırdılar. Həmin axşam Fredeboylu ilk dəfə gördüm. O da başqalarından seçilmirdi. Bütün olanlara baxmayaraq, mən hamısının xoşuna gəldim.

¹ ASDP – Almaniya Sosial Demokrat Partiyası

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Mənimsə Fredeboylun nişanlısını, Monika Zilvesi çıxmaq şərtilə heç biri xoşuma gəlmədi. Fon Zeverndənsə nə xoşum gəldi, nə də zəhləm getdi. Çox cansıxıcı adamdı və sanki, ASDP-nin üzvi ola-ola katolikliyi qəbul edərək sensasiya yaratdığından həzz alırdı. Çox mehriban adam idi, həmişə gülüm-səyirdi və domba gözləri ilə, sanki, deyirdi: "Mənə baxın, görün kiməm!" Deyəsən, o qədər də pis adam deyildi. Fredeboyl mənə qarşı çox diqqətli oldu. Demək olar ki, düz bir saata yaxın Beketti İoneska haqqında danışdı. Hiss etdim ki, çərən-lədiklərinin hamısını kitablardan oxuyub. Səfehlik eləyib boynuma alanda ki, Bekettini mən də oxumuşam, onun qəşəng şümal sifətinə, həddən artıq yekə dodaqlarına sevinc parıltısı qondu. Dedim ki, danışdıqlarının hamısı mənə tanış gəlir, sanki, onları haradasa oxumuşam. Kinkel heyran-heyran ona baxır, Zommervild isə yan-yörəsinə boylanır, göz-qaşla deyirdi: "Görürsünüzümü, biz katoliklər də papağımızı günə yandırmırıq". Bütün bunların hamısı ibadətə qədər oldu. Kinkel araya girdi:

– Odilo, zənnimcə, ibadətə başlamaq olar. Deyəsən, Heribert bu axşam gəlməyəcək.

Hamısı dönüb Mariyaya baxdı və tezcə də bir nəfər kimi gözlərini çəkildilər. Onda nə üçün araya dözülməz sükut çökdüyünün səbəbini anlamadım. Yalnız Hannoverdəki mehmanxanada qəflətən başa düşdüm ki, Tsüpfnerin adı Heribert imiş. O, ibadətdən sonra da olsa, gəlib çıxdı. Artıq müzakirələrin qızğın çağı idi. Tsüpfner içəri girən kimi Mariyanın ayağa durması, ona tərəf getməsi, qeyri-müəyyən tərzdə çiynlərini çəkməsi xoşuma gəldi. Tsüpfner hamı ilə təbəssümlə görüşdü, mənim yanımda oturdu. Sonra Zommervild ərindən boşanmış bir qadınla uzun zaman yaşayan katolik yazıçının başına gələn hadisəni danışdı. Yazıçı həmin qadınla evlənəndə görkəmli prelatlardan biri deyib: "Əzizim Bezevits, doğrudanmı, nikahsız yaşaya bilmədiniz?" Hamısı bu əhvalata ürək-dən güldü. Kinkelin gülüşü isə lap şit çıxdı. Yalnız Tsüpfner gülmədi və buna görə də ondan xoşum gəldi. Heç Mariya da

gülmədi. Çox güman ki, Zommervild bu əhvalatı katoliklərin incə, xeyirxah, mərhəmətli, məzəli, hərtərəfli olduqlarını mənə göstərmək üçün danışdı. Ağıllarına gəlmədi ki, mən də Mariya ilə nikahsız yaşayıram. Ona görə də lap yaxın qonşumuz olan bir fəhlənin başına gələn əhvalatı da mən danışdım. Adı Frelinqen idi və qəsəbədəki balaca daxmasında ərindən boşanmış bir qadınla yaşayırdı, hətta onun üç uşağını da dolandırırdı. Bir gün keşiş gəlib çox ciddi tərzdə onu hədələyir ki, "bu əxlaqsızlığa son qoysun". Son dərəcə dindar olan Frelinq də həmin qəşəng qadını üç uşağı ilə evindən qovur... Onu da dedim ki, qadın uşaqlarını saxlamaq üçün fahişəliyə başladı, Frelinqin özü isə bu ayrılığa dözə bilməyib içkiyə qurşandı. Yenə də araya dözülməz bir sükut çökdü. Mən danışandan sonra həmişə belə olurdu. Nəhayət, Zommervild gülə-gülə dedi:

– Ancaq mənə elə gəlir ki, cənab Şnir, siz bu əhvalatları müqayisə etmək fikrində deyilsiniz?!

– Niyə ki?

– Eləsəniz, deməli, Bezevitsin kim olduğunu bilmirsiniz,

– Zommervild əsəbiləşdi. – Xristian yazıçıları içində ən həssasıdır.

Mən də hirsələndim:

– Əgər bilsəydiniz ki, Frelinq necə həssas idi... Əsl xristian fəhləsi idi...

O, başını bulaya-bulaya üzümə baxıb ümitsiz-ümitsiz əlini yellədi. Araya sükut çökdü. Onu Monika Zolvsin öskürməyi pozdu. Ancaq Fredeboyl olan yerdə ev sahibinin sükutdan qorxmağa haqqı yoxdu. Ani fasilədən istifadə edərək hamını görüşün mövzusunda qaytardı, təxminən, yarım saat "kasıblıq" məfhumunun nisbiliyindən danışdı və bununla da, Kinkelə beş yüz markdan üç min marka qədər məvacib alan kişinin düşdüyü çətin vəziyyət haqqındakı lətifəni danışmağa imkan yaratdı. Elə həmin anda da Tsüpfner qızardığını tüstü arxasında gizlətmək üçün məndən siqaret istədi...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Axırıncı qatarla Kölnə qayıdanda Mariya kimi, mənim də ürəyim ağrıyırdı. Yol pulunu güclə düzəltdişdik. Mariya çox çalışırdı ki, bu görüşə gedək. Oradakı qonaqlıq bizə fiziki cəhətdən də zərbə oldu, çünki belə az yeməyə, çox içməyə öyrəşməmişdik. Bizə elə gəlirdi ki, səfər çox uzun çəkdi və Köln-Vest stansiyasında düşəndən sonra evə qədər piyada getməli olduq. Tramvaya verməyə pulumuz qalmamışdı...

* * *

Kinkelin evində dəstəyi o dəqiqə götürdülər. Qətiyyətli bir oğlan səsi eşidildi:

– Alfred Kinkel eşidir.

– Danışan Şnirdir, – dedim, – atanızı olarmı?

– Keşş Şnir, yoxsa təlxək Şnir?

– Təlxək Şnir.

– Ah, mənə elə gəlir ki, çox da ürəyinizə salmazsınız, elə deyilmi?

– Ürəyimə salmaram? – yorğun-yorğun dilləndim. – Axı nəyi ürəyimə salmalıyam ki?

– Necə? Qəzeti oxumamısınız?

– Hansı qəzeti?

– "Bonnun səsi"ni

– Tənqididir?

– Ah, mənə elə gəlir ki, daha çox nekroloqa oxşayır. Bəlkə, gətirim, oxuyum?

– Yox, sağ ol, – dedim. Oğlanın səsində nəsə bir sadizm vardı.

– Baxsaydınız, pis olmazdı. Nəticə çıxarardınız.

İlahi, bu oğlanın müəllimliyi də varmış!

– Kim yazıb? – deyə soruşdum.

– Kostert adlı bir nəfər. Rur vilayətindəki müxbirimiz.

Əntiqə yazıb, ancaq başdan-ayağa təhqirdir.

– Ola bilər. O da xristiandır.

– Siz xristian deyilsiniz?

–Yox, –dedim.–Belə çıxır ki, atanızla danışı bilməyəcəm?

– Tapşırıb ki, onu narahat etməyək. Ancaq sizin xatirinizə narahat edərəm.

Ömrümdə ilk dəfə sadizmin xeyrini gördüm.

– Sağ olun, – dedim.

Dəstəyi masanın üstünə qoyub otaqdan çıxdı. Yenə də iç otaqdan boğuşma səsi eşitdim. Elə bil, ilanlar müharibəsi başlamışdı. İki erkək, bir dənə də dişi ilan... Görmək, eşitmək istəmədiyim hadisələrin şahidi olanda həmişə əzab çəkirəm və telefonda iyi duymaq kimi qeyri-adi istedadım da xoşbəxtlik deyil, bədbəxtliyimdir. Kinkellərin mənzilindən ət bulyonunun qoxusu gəlirdi, sanki, böyük bir öküzü kəsib bişirmişdilər. İç otaqdakı fısıltı səsləri daha da şiddətləndi, elə bil, oğul atanı və ya ana oğlunu öldürmək istəyirdi. Laokoonu xatırladım və bu cür haray-həşirin, hətta hərdən qulağıma dəyən şapalaq səslərinin, ah-ufların, "alçağın biri, alçaq", "əclaf, donuz" kimi söyüşlərin məhz "alman katolizminin boz kardinalı" hesab olunan bir adamın evindən eşidilməsi qanımı xeyli qaraltdı. Boxumdakı alçaq Kostret yadıma düşdü. Deyəsən, dünən axşam telefonda asıla qalıb məqaləsini diktə eləyib. Ancaq səhər-səhər gəlib mənim qapımın ağzında kötək yemiş köpək kimi zingildəyirdi, özünü din qardaşım kimi qələmə verirdi.

Çox güman ki, Kinkel, sözün əsl mənasında, cırmaq-cırmağa çıxmışdı, telefona gəlmək istəmirdi (iç otaqdakı səsküyün, dava-dalaşın mənasını yenicə anladım). Arvadı ondan da betər hirsələnmişdi. Ancaq oğlu da təzədən qayıdıb yanıdığını, atasının evdə olmadığını demək istəmirdi. Qəflətən sükut çökdü. Sanki, qan gördülər. Doğrudan da, qanlı sükut idi. Sonra kimsə ayağını sürüyə-sürüyə telefona gəldi, dəstəyi götürdü. Elə bildim ki, onu yerinə qoyacaq. Kinkelin mənzilində telefonun harada olduğu dəqiq yadımdaydı. Barok üslubunda çəkilmiş üç madonna şəklinin altına qoyulmuşdu.

Kinkel həmişə deyirdi ki, ucuz şəkillərdir. Dəstəyi assa, daha yaxşı olardı. Ona yazığım gəldi. Mənimlə danışmaq onun üçün indi əsl dəhşət idi. Özüm də bu danışığıdan heç nə gözləmirdim. Nə pul, nə də yaxşı bir məsləhət... Əgər nəfəsi tutuluta tutula danışsaydı, ona daha çox yazığım gələrdi. Ancaq səsi həmişəkindən də quru, həmişəkindən də gümrah çıxdı. Bir dəfə kimsə onun səsinə kərəncayçı dəstəsi ilə müqayisə eləmişdi.

– Salam, Şnir, – onun səsi guruldadı, – çox şadam ki, zəng vurubsunuz.

– Salam, doktor, – dedim, – çox çətin vəziyyətə düşmüşəm.

Mənim bu sözlərimin yalnız biri – "doktor" sözü məkrli idi. Çünki o da atam kimi doktorluq rütbəsini təzəcə "çırpışdırmışdı".

– Şnir, məgər bizim münasibətimiz mənə "Cənab doktor" deyə müraciət etməyinizə əsas verir?

– Münasibətimizin nə səviyyədə olduğunu bilmirəm, – dedim.

Şaqqanaq çəkib güldü. Lap əsl katoliklər kimi ürəkdən, "barok məsumluğu" ilə güldü:

– Sizə qarşı olan xoş münasibətim hələ də dəyişməyib.

Bu sözlərə inanmaq çətin idi. Bəlkə də, onun nəzərində elə dərin uçuruma yuvarlanmışdım ki, məni bir az da itələməyə dəyməzdi.

– Böhran keçirirsiniz, – dedi, – vəssalam... Hələ cavan-sınız, özünüzü ələ alın, hər şey yaxşı olacaq.

"Özünüzü ələ alın" sözləri mənə Annanın "Doqquzuncu piyada polku"nu xatırlatdı.

– Siz nə barədə danışırırsınız? – həlim bir səslə soruşdum.

– Nə barədə danışmalıyam ki?! Sizin sənətiniz, şöhrətiniz barədə.

– Ancaq mən başqa bir iş barəsində danışırım. Özünüz də bilirsiniz ki, mən heç vaxt sənət barədə danışmıram. Hələ şöhrəti demirəm... Mən... mən... mən Mariyanı axtarıram.

Dəstəkdə nəşə qeyri-müəyyən bir səs eşidildi: ya içini çəkdi, ya da gəyirdi. İç otaqdan getdikcə səngiyən boğuşma səsi eşidildi. Kinkel dəstəyi masanın üstünə qoyub təzədən götürdü, səsi alçaldı, boğuldu. Damağına siqaret qoymuşdu.

– Şnir, – dedi, – keçmişlə işiniz olmasın. Gələcəyinizi sənətdə axtarın.

– Keçmişlə işim olmasın? Təsəvvür edin ki, qəflətən arvadınız sizi atıb gedir...

Elə susdu ki, sanki, bununla "kaş gedəydi" demək istədi. Ancaq ağızındakı siqareti sümürə-sümürə başqa sözlər söylədi:

– O, sizin arvadınız deyildi və yeddi uşağınız da yoxdu...

– Belə de... Arvadım deyildi?

– Eh... h, bu romantik anarxizmi qurtarın! Kişi olun!

– Lənət şeytana, – dedim, – elə həmin cinsdən olduğum üçün dözə bilmirəm. Yeddi uşaq məsələsi də hələ gec deyil... Mariyanın iyirmi beş yaşını yenicə tamam oldu.

– Zənnimcə, kişi olan kəs vəziyyətlə barışmalıdır.

– Bu lap xristiansayağı oldu.

– İlahi, bəlkə... Bildiyimə görə, katoliklər ər ilə arvadı iki bədəndə gəzən bir can hesab edirlər.

– Əlbəttə!

– Bəs rəsmi dövlət idarəsində, kilsədə ikiqat, üçqat nikahlanan, ancaq iki bədəndə gəzən, bir can olmayanlar necə? Onlar da ər-arvaddır?

– Hm...

– Qulaq asın, doktor, – dedim, – bəlkə, siqareti ağızınızdan götürəsiniz? Yoxsa adama elə gəlir ki, səhm kağızlarının qiyməti barədə danışırıq. Marçılıtnız, nədənsə, əsəblərimə toxunur.

– Necə? Necə? – desə də, siqareti götürdü. – Unutmayın ki, bu məsələyə necə baxmağınız şəxsi işinizdir. Çox güman ki, frölayn Derkum bu barədə ayrı cür düşünür və öz vicdanının hökmü ilə hərəkət edir. Mən də bircə onu deyər bilərəm ki, düz eləyir.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Elə isə, nə üçün siz iyrənc katoliklərdən heç biri onun harada olduğunu demir? Mariyanı məndən gizlədirsiniz.

– Özünüzü gültünc vəziyyətə salmayın, Şnir! Biz indi orta əsrlərdə yaşamırıq.

– Kaş elə orta əsrlərdə yaşayıydıq. Onda Mariya mənim məşuqəm olardı və siz də onu vicdan adlı kəlbətinlə sıxmazdınız. Ancaq bilirəm ki, qayıdacaq.

– Sizin yerinizə olsaydım, buna çox da inanmazdım, Şnir. Bədbəxtlikdən, sizdə metafizik duyum qabiliyyəti çatışmır.

– Nə qədər ki Mariya mənim ruhumla yaşayırdı, hər şey qaydasınca gedirdi. Elə ki siz ona öz ruhu ilə yaşamağı öyrətdiniz, vəziyyət dəyişdi. Belə çıxdı ki, məndə metafizik duyum qabiliyyəti olmadığından Mariyanın ruhi dünyasından narahat olmağa başlamışam. Əgər Tsüpfnerlə evlənibsə, deməli, böyük bir günaha batıb. Sizin "metafizik duyum qabiliyyətiniz" də deyir ki, onun bu hərəkəti əxlaqsızlıqdır, xəyanətdir və prelat Zommervild də həmin işdə aradüzəldən rolunu oynayıb.

Yavaşdan da olsa, gülə bildi:

– Heribertin, necə deyərlər, alman katolizminin dünyəvi, prelat Zommervildinsə, necə deyərlər, mənəvi atası olduğunu fikirləşəndə adamı gülmək tutur.

– Sizsə alman katolizminin vicdanısınız, – deyə əsəbiləşdim. – Özünüz də bilirsiniz ki, mən haqlıyam.

Bircə anlığa dinməyib, ağır-ağır nəfəs aldı.

– Siz heyrətamiz dərəcədə cavansınız, – dedi, – adamın paxıllığı tutur.

– Boşlayın, doktor! Nə heyrətlənin, nə də mənə qibtə eləyin. Əgər Mariya qayıtmasa, sizin o cazibədar prelatınızı öldürəcəyəm. Mütləq öldürəcəyəm, onsuz da, itirməli heç nəyim qalmayıb.

Susdu və siqareti təzədən damağına qoydu.

– Bilirəm, – dedim, – indi vicdanınız əməlli-başlı coşdu. Əgər Tsüpfneri öldürsəydim, ürəyinizcə olardı. Çünki onun

sizdən xoşu gəlmir, "sağ"ların nümayəndəsidir. Zommervild isə Romadakı möhkəm dayağınızdır. Zənnimcə, haqsız olaraq, sizi orada qatı "sol"çu hesab edirlər.

– Boş-boş danışmayın, Şnir. Axı məndən nə istəyirsiniz?

– Katoliklər mənim əsəblərimlə oynayırlar, – dedim, – çünki düz adam deyillər.

– Bəs protestantlar? – gül-gülə soruşdu.

– Onların da vicdanla alver etməsinə dözə bilmirəm.

– Bəs ateistlər? – O, hələ də gülürdü.

– Onların da yanında dayana bilmirəm, çünki həmişə Allahdan danışrlar.

– Bəs siz özünüz kimsiniz?

– Təlxəyəm, – dedim. – Hazırda öz adından yüksəkdə dayanan bir təlxək! Yer üzündə katolik dininə etiqad edən bir məxluq var ki, o da mənə çox lazımdır. Mariya... Onu da əlimdən almısınız.

– Boş söhbətdir, Şnir. Bu, "yolundan azdırmaq", "əldən almaq" kimi nəzəriyyələri də başınızdan biryolluq çıxarın. Biz iyirminci əsrdə yaşayıyıq.

– Tamamilə düzdür, – dedim, – əgər on üçüncü əsrdə yaşasaydıq, mən gözəl bir saray təlxəyi olardım. Onda heç kardinallar da Mariya ilə evlənib-evlənmədiyimlə maraqlanmazdılar. Ancaq indi hər yoldan ötən katolik qızın vicdanı ilə əylənir, əl boyda bir kağızdan ötrü onu əxlaqsızlığa, xəyanətə sürükləyir. Başınızın üstündəki madonnalara görə də sizi on üçüncü əsrdə kilsədən qovardılar, oralara yaxın buraxmazdılar. Özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, onlar Bavariyanın, Tirolun kilsələrindən çırpışdırılıb. Mən deməsəm də, bilirsiniz ki, kilsəni talamaq bu gün də ən dəhşətli cinayət hesab olunur.

– Bura baxın, Şnir, indi də şəxsi təhqirə keçirsiniz? Sizdən gözləməzdim.

– Neçə ildir ki, mənim şəxsi işlərimə qarışırsınız, dinmirəm. Ancaq mən sizə kiçik bir irad tutanda, həqiqəti deyən-

də şəxsiyyətinizə toxunur, özünüzdən çıxırsınız. Eybi yox, pulum olanda bir xəfiyyə tutaram, o da madonnaları haradan aldığınızı eşələyib tapar.

Daha gülmür, yalnız hərdənbir öskürürdü. Hiss etdim ki, mənim ciddi danışdığımıza hələ də inanmır.

– Dəstəyi asın, Kinkel, – dedim, – asın! Yoxsa başlayaram yaşamaq üçün nə qədər pul lazım olduğundan danışmağa... Sizə də, vicdanınıza da şirin yuxu arzulayıram.

Ancaq yenə də heç nə anlamadı və dəstəyi ondan qabaq özüm asası oldum.

10

Yaxşı bilirdim ki, Kinkel mənə qarşı son dərəcə mehriban olub. Hətta indi pul da istəsəm, verərdi. Ancaq ağzında siqaret metafizikadan danışması, madonnalardan söhbət düşən kimi inciməsi məni əməlli-başlı iyrendirdi. Onunla üzülüşdüm. Elə Fredeboylla da... Qoy rədd olsunlar! Firsət düşər, Fredeboylun da dərslərini verərəm. Ona qarşı "mənəvi silah"la mübarizə aparmağın xeyri yoxdur. Hərdən yaman heyfilsilənirəm ki, indi kimisə duelə çağırmaq mümkün deyil. Tsüpfnerlə mənim Mariya uğrundakı mübahisəmizi yalnız dueldə həll etmək olardı. Ən dəhşətlisi də bu idi ki, həmin mübahisə "nizam-intizam prinsipləri" ilə, "yazılı izahatlar"la, Hannofer mehmanxanasında günlərlə davam edən "gizli danışqlar"la aparılmışdı. Mariya ikinci dəfə uşaq salandan sonra o qədər bədbinləşmiş, o qədər əsəbi olmuşdu ki, hər gün kilsəyə qaçırdı və boş vaxtlarımda onunla teatra, kinoya, müəhazirəyə gedəndə də hirsli görünürdü.

Əvvəlki kimi çay içə-içə kart oynamağı, uzanıb kitab oxumağı təklif edəndə daha da əsəbiləşirdi. Əslində, hər şey onunla başladı ki, son günlər özünü mehriban göstərmək, xətrinə dəyməmək və bununla da, məni sakitləşdirmək naminə kart oynadığını hiss etdim. Artıq mənimlə ən çox xoşladığım

filmlərə – on altı yaşınacan olan uşaqların da buraxıldığı filmlərə də baxmağa getmirdi.

Mənə elə gəlir ki, yer üzündə təlxəyi başa düşən adam tapılmaz. Heç təlxəyin özü də hamını başa düşmür, çünki ortada həmişə nəşə bir paxıllıq, bədxahlıq olur. Mariya mənə başa düşməyə bir az yaxın idi, ancaq tam başa düşə bilmədi. Həmişə deyirdi ki, mən "yaradıcı şəxsiyyət" kimi mədəni inkişafa "çılğın marağ" göstərməliyəm. Ancaq səhv edirdi. Əlbəttə, axşamlar boş olanda eşitsəydim ki, haradasa Bekketin əsərləri oynanılır, taksi tutub gedərdim. Hərdən kinoya da baxıram. Adlarını saya bilsəm, hətta, demək olar ki, çoxuna baxmışam. Özü də yalnız on altı yaşınacan olan uşaqların buraxıldığı filmlərə. Mariya bunu heç vaxt başa düşə bilmədi, çünki onun katolik tərbiyəsinin əsas hissəsi psixoloji informasiyalardan, mistik don geydirilmiş rasionalizmdən ibarət idi və "oğlanları çoxlu futbol oynat ki, qızlar barəsində düşünə bilməsinlər" adlı ideyanın çərçivəsindən kənara çıxıb bilmirdi. Ancaq o vaxtlar mən həmişə qızlar barədə düşünmüşdüm. Sonralar da yalnız Mariya barədə düşünməyə başladım. Hərdən özümə də elə gəlirdi ki, iblisəm. Uşaq filmlərinə də ona görə həvəslə baxıram ki, orada böyükklərin mənasız hərəkətlərindən doğan xəyanət, ayrılıq olmur. Bu xəyanətlərdə, boşanmalarda həmişə kiminsə səadət əsas rol oynayır. "Mənə səadət bəxş elə, əzizim..." və ya "Məgər mənim səadətini əlimdən almaq istəyirsən?.." Bir, iki, bəlkə də, üç saniyə çəkən xoşbəxtliyin necə olduğunu təsəvvür edə bilmirəm. Əsl fahişələr haqqında çəkilmiş filmlərə də məmnuniyyətlə tamaşa edirəm. Ancaq, heyif ki, belələri çox azdır. Əksəriyyəti də o qədər ziddiyyətlidir ki, fahişə haqqında film olduğu da bilinmir. Ancaq elə qadınlar da var ki, nə fahişədirlər, nə də vəfalı arvad. Belələri, sadəcə olaraq, mərhəmətli qadınlardır və onları da kinoya çəkmirlər. On altı yaşınadək olan uşaqların buraxıldığı filmlərin özü də çox vaxt fahişələrlə dolu olur. Heç vaxt başa düşə bilmədim ki,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

uşaqların bu cür filmlərə baxmasına icazə verən senzura bu haqda nə fikirləşir. Buradakı qadınlar ya təbiətən fahişə olurlar, ya da ictimai həyat onları buna məcbur edir. Demək olar ki, heç birində mərhəmət deyilən şey yoxdur. Bir də görürsən ki, cavan, qəşəng, sarışın qızlar uzaq Avropanın kafelərinin birində kankan oynayrlar və kobud kovboylar, qızıl axtaranlar, düz iki il yırtıcı heyvanlardan başqa heç nə görməyən ovçular da gözlərini onlardan çəkmir. Sonra bu kovboylar, qızılaxtaranlar və ovçular həmin qızların arxasınca düşür, onlarla getmək istəyirlər. Çox vaxt da qapılar üzlərinə çırpılır və ya içəridən bir heyvərə çıxıb onları insafsızcasına vurub yerə sərir. Mənə elə gəlir ki, bununla öz comərdliklərini göstərmək istəyirlər. Əslində, mərhəmətin yeganə insani hiss olacağı yerdə qəddarlıq eləyirlər. Təəccüblü deyil ki, bu zavallı heyvanlar bir-birini əzişdirməyə, bir-birinə güllə atmağa başlayrlar. Bu da bizim internatdakı futbol oyununa bənzəyir. Fərqi ondadır ki, bunlar yaşlı kişilərdir və ona görə də qəddarlıq eləyirlər. Mən Amerikanın əxlaq qanunlarını başa düşə bilmirəm. Hərdən fikirləşirəm ki, oradakı mərhəmətli bir qadını – bu işi pula, yaxud ehtirasını söndürməyə görə deyil, sadəcə olaraq, kişilərə yazığı gəldiyi üçün eləyən qadını cadugər adlandırıb tonqala atarlar.

Sənətkarlar haqqında çəkilən filmlərdən də lap zəhləm gedir. Bunları, adətən, elə adamlar çəkir ki, Van Qoqun əsərinə bir qutu tütün verməyə əlləri gəlmir, yarımca qutu veririlər və üstəlik, sonra da pəşmançılıq çəkirlər ki, azacıq dirənsələr, bir qəlyanlıq tütünə də ala bilərdilər. Bu filmlərdə sənətkar qəlbinin iztirablarını, onun düşdüüyü çətin vəziyyətləri, şər qüvvələrlə mübarizəsini keçmişin sənətkarlarına aid edirlər. İndiki dövrdə yaşayıb, özünə siqaret, arvadına ayaq-qabı almağa pul tapmayan sənətkar həmin rejissorları maraqlandırmır, çünki üç nəsil boşboğaz onun dahiliyini təsdiq etməyib. Onlar üçün bir nəsil boşboğazın dediyi kifayət eləmir. Adını da "sənətkar qəlbinin yorulmaz axtarışları"

qoyurlar. Hətta Mariya da buna inanırdı. Heyif ki, həyatda buna bənzər hallar var, ancaq adı başqa cür olmalı idi. Təlxəyə aldadıcı sakitlik, başqalarının "asudə vaxt" adlandırıcıları saatlar lazımdır. Ancaq "bu başqaları" anlamır ki, təlxək yalnız öz vəzifəsini unudandan sonra özünü "asudə vaxt"la aldada bilər. Ona görə anlamırlar ki, yalnız asudə vaxtlarında sənətkarlıqla məşğul olurlar və bu da çox çətin-dir. Sənətdən başqa heç nə barədə düşünməyən "yaradıcı adamlar"ın vəziyyəti isə lap çətin-dir. Onlara "asudə vaxt" lazım deyil, çünki heç yerdə işləmirlər. Kimsə "yaradıcı adam"ı sənətkar adlandıranda dəhşətli anlaşılmazlıqlar ortaya çıxır. "Yaradıcı adamlar" o vaxt sənətdən danışmağa başlayırlar ki, əsl sənətkar həmin anda özünə "asudə vaxt" arzulayır. Belələri əksər hallarda vəziyyəti çox dəqiq qiymətləndirir. Əsl sənətkarın sənəti unuduğu iki-üç, hətta beş dəqiqə ərzində Van Qoqdan, Kafkadan, Çaplındən, Bekettidən danışmağa başlayırlar. Belə anlarda mən özümü öldürüb, canımı qurtarmaq istəyirəm. Hər şeyi unudub, yalnız Mariya ilə gördüyüm "iş", pivə, payız fəslində yerə tökülən yarpaqlar, kart və başqa mənasız şeylər haqqında düşünəndə, bəlkə də, xəyala dalanda Fredeboyl, Zommervild kimisinin biri incə-sənətdən danışmağa başlayır. Məhz Karl Emonds kimi adicə meşşan olmağa çox güclü bir daxili ehtiyac hiss etdiyim anda ya Fredeboyl, ya da Zommervild Klauvidən, İoneskodan danışmağa başlayır. Bu xasiyyətdən bir az Mariyada da var. Əvvəllər lap az idi, lakin son vaxtlar çoxalmışdı. Gitarada çalıb-oxuyacağımı deyəndə, bunu aydınca hiss elədim. Özünün təbirilə desəm, "estetik dünya"sı təhqir olundu. Sənətkar olmayan adamın "asudə vaxtı" təlxək üçün iş vaxtıdır. Yüksək maaş alan menecerdən tutmuş adicə fəhləyə qədər hamı "asudə vaxt"ın qədrini yaxşı bilir. Fərqi yoxdur, kimi onda pivə içir, kimi Alyaskada ayı ovlayır, kimi mark yığır, kimi də impressionistlərin, ekspressionistlərin əsərlərindən kolleksiya toplayır (bircə şey aydındır ki, sənət əsər-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lərindən kolleksiya toplayan adamın özü sənətkar deyil). Belələrinin həmin anda üzlərinin ifadəsi, xüsusi əda ilə siqaret çəkmələri məni dəli eləyir, çünki bu hisslər mənə çox yaxşı tanışdır və nə qədər çəkəcəyini bildiyim üçün onlara paxıllığım tutur. Hərdən təlxəyin də boş vaxtı olur. O, həmin anda yerini rahatlayıb siqaret çəkə-çəkə "asudə vaxt"dan ləzzət alır. Məzuniyyət deyilən şey də adamın axırına çıxır. Ancaq çoxları üç, dörd, altı həftə ondan ləzzətlə istifadə edir. Mariya bir-iki dəfə bu hissləri məndə də oyatmağa çalışmışdı. Onda gah dənizə, gah da dənizdən uzaq yerlərə, gah kurortlara, gah da dağlara getdik. Ancaq səfərimizin ikinci gününü xəstələndim. Bütün bədənim səpdi, ürəyimdən qara qanlar axmağa başladı. Mənə elə gəlir ki, onda paxıllıqdan xəstələnmişdim. Sonra Mariyanın ağılına daha dəhşətli bir fikir gəldi ki, sənət adamlarının məzuniyyətlərini keçirdikləri yerə gedək. Əlbəttə, oradakıların hamısı "yaradıcı adamlar" idi və mən elə ilk axşamı kino sənətində tanınan bir yelbeyinlə Trok, Çaplin və Şekspirin dramlarındakı təlxək obrazları barədə mübahisə edərkən dalaşdım. Onda nəinki əməlli-başlı əzişdirildim (bu "yaradıcı adamlar" sənətkarlığa bənzər peşələrlə yaxşı dolandıqları üçün heç yerdə işləmirlər və ona görə də kələ kimi olurlar), həm də sarılıq xəstəliyi qazandım. Ancaq bu dəhşətlər yuvasından aralanan kimi sağaldım.

Məni ən çox narahat edən sərhəd tanımamağım və ya agentim Tsonererin dediyi kimi, "yığcamlıqdan uzaq olmağımıdır". Göstərdiyim nömrələrdə pantomimlik, artistizm, təlxəklik bir-birinə qarışır. İstədiyim vaxt yaxşı Pyera, istədiyim vaxt da yaxşı təlxək oluram. Nömrələri də tez-tez dəyişirəm. Çox güman ki, "Katolik duası", "Yevangelist duası", "Nəzarət şurasının iclası", "Küçə hərəkəti qaydaları" və sair nömrələrimlə uzun müddət yaşaya bilərdim. Ancaq hər hansı bir nömrəni on, iyirmi dəfə göstərəndən sonra ondan elə bezirəm ki, bir də görürsən, tamaşanın şirin yerində məni, sözün əsl mənasında, əsnəmə tutur, çənəmin uyuşuğunu

güclə açıram. Sonra da öz-özümdən bezikirəm. Təsəvvür edəndə ki, otuz il eyni nömrəni göstərən təlxəklər var, ürəyim əsir, sanki, qabağıma bir kisə un qoyub deyirlər ki, bunu çəngəllə boşaldacaqsan. Gördüyüm iş mənə ləzzət verməyəndə xəstələnirəm. Hərdən beynimə düşür ki, janqlyorluq da eləyim, mahnı da oxuyum. Amma bunların hamısı gündəlik məşqlərdən canımı qurtarmaq üçündür. Hər gün, ən azı, dörd, altı saat məşq eləmək lazımdır. Çox olsa, daha yaxşıdır. Son altı gündə buna da o qədər fikir verməmiş, yalnız gündə bir neçə dəfə başım üzərində dayanmaqla, əllərim üstündə yeriməklə, mayallaq aşmaqla həmişə yanımda gəzdirdiyim rezin kürəcikle gimnastika etməklə kifayətlənmişdim. İndi divanda rahatca uzanıb siqaret çəkə-çəkə öz halıma yanmaq üçün yaralanmış dizim çox yaxşı bəhanə idi. "Nazirin çıxışı" adlı son pantomim nömrəm yaxşı çıxmışdı. Ancaq, heyif ki, yenə də karikaturaçılıq səviyyəsindən yuxarı qalxa bilmədim, lirik səpkidə oynamaq arzularım boşa çıxdı. Hələ indiyəcən əcaib oyunlar çıxarmadan əsl insan xarakteri yarada bilməmişəm. "Rəqs edənlər", "Məktəbə getmək və evə qayıtmaq" adlı nömrələrimdə, ən azı, artistizm vardı, ona görə də cansıxıcı deyildi. Sonra bir kişinin həyatını təsvir etməyə çalışanda yenə də karikaturizmə yuvarlandım. Mariya mənim gitarada çalıb-oxumaq həvəsimi "fərarilik" adlandırmaqda haqlı idi. Gündəlik həyatdakı mənasızlıqları təsvir etmək məndə çox yaxşı alınırdı; əvvəlcə müşahidə edir, sonra hamısını bir yerə toplayır, saf-çürük edir və köklərini axtarıb tapıram. Ancaq burada saf-çürük edərkən əsas götürdüyüm göstəricilərdən deyil, başqalarından istifadə edirəm. Məsələn, böyük vağzalların hamısına hər gün minlərlə adam gəlir. Bunlar şəhərdə işləyənlərdir. Minlərlə adam da şəhərdən gedir. Onlar da kənarda işləyənlərdir. Bəs nə üçün bu adamlar iş yerlərini dəyişmirlər? Şəhərdəkilər şəhərdə, kənardakılar da kənardə işləmirlər? Və yaxud gediş-gəlişin gur vaxtında maşınlar bir-birinə sürtünə-sürtünə keçirlər. İş yerlərini,

mənzilləri dəyişməklə küçələrdəki yanmış qaz iyinə, polislərin tər tökə-tökə əl-qol oynatmalarına son qoymaq olar. Onda yolların kəsişdiyi yerdə elə sakitlik yaranar ki, polislər arxayınca oturub kart da oynayarlar. Bu müşahidədən bir pantomim düzəltmişəm. Yalnız əllərim və ayaqlarım işləyirdi. Sifətimdə dümağ ağarır, ifadəsiz qalırdı. İki əllə, iki ayaqla tələsikliyin törətdiyi dəhşətli qarmaqarışıqlığı bütün varlığı ilə yarada bilirəm. Məqsədim rekvizitdən az istifadə etmək, imkan olan yerdə isə heç eləməməkdir. Məsələn, "Məktəbə getmək və evə qayıtmaq" adlı nömrədə çanta lazım gəlmiş. Əlimi elə tuturam ki, guya, çiyimdədir və küçədə qaynaşan tramvayların arasından sivişib keçir, avtobus gedə-gedə ona minir, elə gedə-gedə də düşürəm. Sonra ağzımı ayırıb vitrinlərə tamaşa edir, tabaşirlə evlərin divarlarını səhv-sühv yazırlarla doldurur, dərəcə gecikirəm. Müəllim məni danlayır və nəhayət, çantanı çiyimdən çıxarıb kiritmişcə yerimə keçirəm. Uşaq həyatındakı incə lirizmi çox yaxşı verirəm. Onun şitliyi də gözəldir. Uşaq da tənhadır, qayda-qanun tanımır və həyatı da başdan-ayağa faciədir. Onun da bir uşaq kimi "asudə vaxtı" olmur. Yalnız "nizam-intizam prinsipləri"ni qəbul eləyəndən sonra "asudə vaxt"ı başlayır. Başqalarının "asudə vaxt"ını necə keçirdiyini görünməmiş bir maraqla izləyirəm. Məsələn, fəhlə işdən çıxan kimi pulunu alıb cibinə qoyur, motosiklinə minir. Birja dəlləli telefon dəstəyini birdəfəlik asır, qeyd dəftərçəsini siyirməyə qoyub ağzını bağlayır. Ərzaq mağazasında satıcı işləyən qız önlüyünü çıxarır, əllərini yuyur, güzgünün qabağında dayanıb saçlarını qaydaya salır, dodaqlarına boya çəkir, sonra da çantasını götürüb yola düzəlir. Bunlar mənə o qədər təbii görünür ki, çox vaxt özümü insan hesab eləmirəm, çünki "asudə vaxt"ım yalnız və yalnız səhnədə göstərdiyim nömrələrdən ibarət olur. Heyvanların da "asudə vaxt"ının olub-olmaması barədə Mariya ilə çox danışıyıq. Məsələn, gövşəyənin inək, hasara qısılıb mürgü döyən eşşək... Deyirdi ki, heyvanların da işlədiyini

və buna görə də "asudə vaxt"larının olduğunu fikirləşmək kafirlikdir. Yuxu "asudə vaxt" kimi bir şeydir, insanlarla heyvanları eyniləşdirən ən gözəl vasitədir. Ancaq "asudə vaxt"ın asudəliyi ondadır ki, ondan şüurlu şəkildə ləzzət ala biləsən. Hətta həkimlərin də "asudə vaxt"ı olur. Lap təzəlikdə hələ keşişlərin də... Bu sözləri eşidəndə əsəbiləşdim. Keşişlərin "asudə vaxt"ı ola bilməzdi, yoxsa, ən azı, sənətkarları başa düşməli olardılar. İncəsənəti, vergini, borcu və bunlara bənzər mənasız şeyləri bilməsələr də olardı, ancaq sənətkar təbiətini başa düşməli idilər. Mariya ilə tez-tez onun inandığı Allahın da "asudə vaxt"ının olub-olmaması barədə mübahisə edirdik. Həmişə də deyirdi ki, var və "Əhdi-ətiqi" götürüb "xəlc olunma" hissəsindən aşağıdakı cümləni mənim üçün oxuyurdu: "Və yeddinci gün Allah istirahət elədi..." Mənsə "Əhdi-cədid"i göstərib deyirdim ki, "Əhdi-ətiq"də Allah istirahət çıxı bilər, ancaq "asudə vaxt"ı olan İsa peyğəmbəri heç cürə təsəvvür etmirəm. Bu sözləri eşidəndə qızarıp və deyirdi ki, "asudə vaxt"ı olan İsa peyğəmbəri təsəvvürə gətirmək də kafirlikdir. O istirahət edib, ancaq "asudə vaxt"ı, çox güman ki, olmayıb...

Mənim yatışımda heyvan yatışıdır. Çox vaxt yuxu görmürəm. Hərdən də beşcə dəqiqə yatıram, ancaq mənə elə gəlir ki, əbədi yuxuya getmişdim, sanki, başımı hansı divarınsa deşiyindən içəri salmışdım. Həmin divarın o tayında qaranlıq bir sonsuzluq, tənhalıq, əbədi dinclik və bir də Henriettenin raketkanı qəflətən yerə salanda, qaşığı əlindən şorbanın içinə düşəndə, qəflətən əlindəki kartları ocağa atanda haqqında düşündüyü heçlik hökm sürürdü. Bir dəfə ondan soruşdum ki, bu hala düşəndə nə barədə fikirləşir. Dedi:

– Doğrudan, bilmirsən?

– Yox.

Həmin anda pıçıldadı:

– Heçlik barədə... Heçlik barədə fikirləşirəm.

Deyəndə ki, axı "heçlik" barədə fikirləşmək olmaz, cavab verdi:

– Olar... Olar... Həmin anda qəflətən içimdə bir boşluq hiss edirəm, sərxoş kimi oluram. Az qalırım, ayaqqabılarımı da, paltarımı da çıxarıb atam, yüngülləşəm.

Sonra da əlavə etdi ki, bu hala düşmək çox ləzzətli olur, ona görə də həmin anı həsrətlə gözləyir. Ancaq gözləyəndə heç vaxt gəlmir. Həmişə qəfildən gəlir və əbədiyyətə dönür. Bir neçə dəfə də məktəbdə bu hala düşmüşdü. Anamın onda telefonla sinif rəhbəri ilə danışarkən necə əsəbiləşdiyi və həmin anda dediyi sözlər hələ də yadımdan çıxmır:

– Bəli, bəli, isteriya çıxarır... Düz deyirsiniz... Ciddi cəza verin...

Qeyri-adi "heçliyin" yaratdığı duyğulara bənzər hissləri hərdən mən özüm də üç-dörd saat davam eləyən riç-raç oyununu zamanı keçirirəm. Bu vaxt həzin xışıldandan, zərlərin şıqqıl-tısından, oynanılan fiqurların səsindən, hədəfə düşən fiqurun tiqqılıtısından başqa heç nə eşitmirdim. Hətta şahmat oynamağa daha çox meyil edən Mariyanı da riç-raç xəstəsi eləmişdim. Bu oyun bizim üçün tiryəkə dönmüşdü. Bəzən dalbadal beş saat, altı saat oynayırdıq və həmin anlarda bizə çay, qəhvə gətirən xidmətçilərin, qulluqçuların üzlərində qorxu qarışıq bir qəzəb ifadəsi duyünlənirdi. Henriettenin tutması tutanda anamın da üzündə həmin ifadə duyünlənirdi. Bəzən də Mariyanın yanından qayıdarkən avtobusda camaatdan eşitdiyim sözləri deyirdilər: "İnanılası şey deyil!" Bir az keçəndən sonra Mariya xallarımızı yazmaq üçün çox mürəkkəb bir sistem kəşf elədi. Sənin fiqurunun harada vurulduğundan və ya özünün harada vurduğundan asılı olaraq, xal toplayırdıq. Beləliklə, çox maraqlı bir cədvəl düzəldirdi və özünün dediyi kimi, "aktiv, passiv xalları bir-birindən aydın seçmək üçün" ona dördrengli qələm də aldım. Qatarla uzun yol gedəndə də oynayırdıq. Ciddi sənişinlər lap mat qalırdılar. Qəfildən hiss edirdim ki, Mariya daha istəmir, ancaq mənə xoş gəlmək,

məni sakitləşdirmək, mənim "sənət dünyam"dakı gərginliyi azaltmaq xatirinə oynayır. Mənimlə oynasa da, fikri başqa yerdə olurdu. Bu da bir neçə ay bundan əvvəl – beş gün boş olmağıma baxmayaraq, Bonna getmək istəmədiyim gündən başlamışdı. Bəli, Bonna getmək istəmirdim. Oradakı cəmiyyətdən qorxurdum, Leoya rast gəlməkdən qorxurdum. Mariya isə elə hey təkrar edirdi ki, yenə də "katolik havası" ilə nəfəs almaq istəyir. Ona Bonn cəmiyyətində keçirdiyimiz ilk axşamdan sonra evə necə yorğun, necə məyus qayıtdığımızı, iyrendiyimizi, vəqonda mənə macal vermədən "əzizim... əzizim..." deməsini, axırda da başını çiynimə söykəyib yatmasını, bələdçilər bayırda stansiyaların adını ucadan dedikcə diksinib ayıldığını xatırlatdım. Onlar hər dəfə: "Zexbem, Valber, Brül, Kalşoyren", – deyə qışqırdıqca səksənirdi, dik atılırdı və sonra yenə də başını çiynimə söykəyib yuxuya gedirdi. Köl-nün Qərb vəğzalında düşəndə də dedi:

– Kinoya getmək bundan yaxşı olardı.

"Katolik havası"ndan ötrü darıxdığımı deyəndə bütün bunları ona xatırlatdım və əvəzində, ya kinoya, ya rəqsə getməyi, ya da riç-raç oynamağı təklif etdim. Ancaq başını buladı, Bonna tək getdi. Mənsə "katolik havası"nın nə demək olduğunu hələ də anlamırdım. Axı biz onda Osnabrük şəhərində idik və oranın havası da "katolik havası"ndan çox seçilməməli idi.

11

Hamama keçib Monika Zilvsin ora qoyduğu məhluldan vannaya səpdim, isti suyu açdım. Çimmək yatmaq kimi, öz növbəsində, yatmaq da həmin "iş"i görmək kimi ləzzətli idi. Mariya özü belə deyirdi və mən də həmişə o barədə düşüncüdümdüm. Heç cür təsəvvür edə bilmirdim ki, indi həmin "iş"i Tsüfnerlə görəcəm. Axı indiyəcən onun alt paltarlarına baxmaq, onlara əl vurmaq ürəyimdən keçmədiyi kimi, belə şeyi

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

təsəvvür etmək də imkanım xaricində idi. Yalnız onu təsəvvür edə bildirdim ki, indi Tsüpfnerlə riç-raç oynayır və həmin anda da aqlım başımdan çıxırdı. Axı necə ola bilərdi ki, mənimlə gördüyü işləri Tsüpfnerlə görəydi və bunların da heç birini xəyanətkarlıq, pozğunluq hesab eləməyəydi?! Yox, Tsüpfner üçün heç yaxma da çəkə bilməzdi. İndi onun siqaretini külqabıdan götürüb çəkdiyini təsəvvür edəndə dəli olurdu və həmin anda Tsüpfnerin papiros çəkməməsi, çox güman ki, şahmat oynamaları fikri də mənə təsəlli verə bilmirdi. Axı nə iləsə məşğul olmalı idilər: ya rəqs etməli idilər, ya kart oynamalı idilər, ya bir-birinə nəsə ucadan oxumalı idilər, ya da hava haqqında, pul barədə söhbət etməli idilər. Mənim haqqımda düşünmədən Tsüpfner üçün yalnız xörək hazırlaya bilərdi. Çünki bu işi mənim üçün nadir hallarda görədi və ona görə də xəyanət, pozğunluq hesab eləməmək olardı.

Yaxşı olardı ki, Zommervildə zəng vuraydım. Ancaq hələ tez idi. Qərara almışdım ki, onu gecə saat üçün yarısında oyadı və incəsənət haqqında çox faydalı bir söhbətə başladım. Yox, ona zəng vurub Mariyanın beyninə nə qədər nizam-intizam prinsipini yeritdiyini, əvəzində, Tsüpfnerdən nə qoparacağını soruşmaq üçün axşam saat səkkiz çox tez idi. Görəsən, on üçüncü əsrdən qalmış abbat xaçı alıb, yoxsa on dördüncü əsrdə Orta Reyn vilayətində düzəldilmiş madonnanı?! Onu necə öldürəcəyim barədə də düşündüm. Quru estetizm ilə məşğul olanları, yəqin ki, qiymətli incəsənət əşyaları ilə qətlə yetirmək daha yaxşı olar; son nəfəslərində də incəsənət əsərlərinin korlanması onları yandırır-yaxar. Madonna büstü o qədər də qiymətli əsər deyil və həm də çox möhkəmdir, onunla öldürüləndə təsəlli tapar ki, büstə xətər toxunmadı. Şəkil də ağır olmur. Uzaqbaşı, çərçivəsi öldürər və onda da təsəlli tapar ki, şəklin özü salamat qaldı. Yaxşısı budur, qiymətli bir şəklin üzünü qaşıyam, boş qalmış kətanı ilə onu boğum, nəfəsini kəsim. Düzdür, çox dəhşətli ölümdür,

ancaq estetika ilə məşğul olanlar üçün bundan yaxşısını fikirləşib tapmaq olmur. Əlbəttə, Zommervild kimi sağlam cüssəli bir adamı o dünyaya göndərmək çox da asan olmayacaq. Çünki ucaboydur, qamətlidir, "ləyaqət sahibi"dir, saçları ağarıb, "xeyirxah"dır, alpinistdir və iki Dünya müharibəsinin iştirakçısı olması, idman yarışlarında gümüş medal alması ilə fəxr edir. Çox güclü, təcrübəli rəqibdir. Gərək, metaldan – tuncdan və ya qızıldan, ya da ki mərmərdən hazırlanmış qiymətli bir incəsənət əsəri tapam, bu da olmasa, Romaya gedəm, Vatikan muzeyindən nəsə çırpışdıram.

Vanna su ilə dolana qədər Blothert adlı bir nəfəri də xatırladım. Cəmi ikicə dəfə gördüyüm bu adam cəmiyyətin sanballı üzvlərindən sayılırdı. Necə deyərlər, Kinkelin "sağ təmayüllü rəqib"i idi. O da Kinkel kimi siyasətlə məşğul olurdu, amma çox "şübhəli əlaqələr"i vardı və özü də "başqa dairə"nin adamı idi. Fredeboyl Kinkel üçün nə demək idisə, Tsüpfner də Blothert üçün o deməkdi; yəni, bir növ, köməkçisi, eyni zamanda "mənəvi varis"i idi. Ancaq indi Blothertə zəng vurmaq, arasında oturduğum dörd divardan kömək ummaq kimi mənasız idi. Yalnız Kinkelin barok üslubundakı madonnalarını görəndə onda həyat əlaməti sezilirdi. Onları çox qərribə tərzdə özünükülərlə müqayisə edirdi və mən də bu müqayisə tərzindən hiss edirdim ki, hər ikisi bir-birinə dəhşətli dərəcədə nifrət edir. Blothert hansı cəmiyyətin sə prezidenti idi və həmin vəzifə Kinkelin də ürəyindən keçirdi. Məktəbdə oxuduqları vaxtdan bir-birinə "sən" deyə müraciət edirdilər. Blotherti ikicə dəfə görmüşdüm və ikisində də diksinmişdim. Ortaboy, sarışın idi, iyirmibeşyaşlı oğlana oxşayırdı. Kiminsə ona diqqətlə baxdığını görəndə irişirdi. Nəsə demək istəyəndə dişlərini düz yarım dəqiqə saqqıldadırdı. Dördcə söz bilirdi və onun da ikisi "kansler", "katalon" idi. Yalnız bunları deyəndə bilinirdi ki, yaşı əllini keçib və həmin anda da gizli eys-ışrətdən vaxtsız qocalmış abituriyentə bənzəyirdi. Bir sözlə, çox qorxulu adam idi. Bəzən də

sözə başlayan kimi qıç olurdu, "ka... ka... ka..." deyə kəkələyirdi və sözün "nsler", "talon" hissələrini birtəhər gətirənə kimi ona yazığım gəlirdi. Mariya deyirdi ki, onun çox "heyretəmiz intellektual səviyyə"si var. Ancaq mən bunu heç vaxt hiss etmədim. Yalnız bircə dəfə onun iyirmidən çox söz deyə bildiyini eşidə bildim. Onda da cəmiyyətdə "ölüm hökmü" müzakirə olunurdu. O "heç bir qeydsiz, şərtsiz" bu hökmün tərəfdarı idi və məni də ən çox təəccübləndirən bu oldu ki, axıracan sözünün üstündə durdu. Ölüm hökmündən danışanda üz-gözündən sevinc yağır, "ka...ka...ka..." – deyə kəkələyirdi. Elə bil, hər dəfə "ka" dedikcə kiminsə boynunu vururdu. Hərdən mənə tərəf baxırdı və həmişə də təəccüblənirdi, sanki, özünü: "Heç inanılası deyil!" – deməkdən güclə saxlayırdı. Ancaq başını bulamaqdan özünü saxlaya bilmirdi. Mənə elə gəlirdi ki, katolik olmayanlar onun üçün bu dünyada mövcud deyildi. Fikirləşirdim ki, qanunda "ölüm hökmü" nə icazə verilsə, katolik olmayanların hamısını dar ağacına çəkdirər. Ancaq özünün də arvadı, uşağı, telefonu vardı...

Sonra yenə anama zəng vurmaq istədim. Axı Blotherti Mariya barədə düşünəndə xatırlamışdım. O da Mariyagilə gedib-gələcək, çünki federal ittifaqda işi olurdu. Blothertinin də onların daimi qonağı olacağını təsəvvür edəndə qorxurdum. Mariyanı çox sevirdim və ola bilsin ki, onun boyskautlara xas olan bir ötkəmliliklə: "Mən hansı yolla getməliyəmsə, həmin yolla da gedəcəyəm", – deməsini də vəhşi heyvanlara yem olmaq üçün onların pəncəsi altına atılan qədim xristian qızının vida sözləri kimi başa düşmək lazımdır.

Sonra Monika Zilvs haqqında da fikirləşdim və anladım ki, nə vaxtsa onun mərhəmətindən istifadə etməli olacağam. Monika çox qəşəng, çox mehriban idi və mənə elə gəldi ki, o, "katolik cəmiyyəti" nə Mariyadan da az yaramır. İstər mətbəxdə eşlənəndə – hərdən yaxma çəkməkdə ona kömək edirdim, istər gülümsəyəndə, istər rəqs edəndə, istərsə də şəkil çəkəndə və hətta çəkdiyi şəkillər xoşuma gəlməyəndə

də o, öz təbiiyini itirmirdi. Ancaq Zommervild öz "yüksək ideallar"ı ilə onun beynini o qədər yeyib ki, az qala, madonnanadan başqa heç nə çəkmirdi. Çalışacağıam ki, onu bu yoldan çəkindirəm. Axı bəzən elə olur ki, adam nə qədər yaxşı çəksə də, çəkdiyi mövzuya inansa da, şəkil yaxşı alınmır. Əslində, madonnaların şəklini çəkməyi uşaqlara və bir də özlərini rəssam hesab eləməyən dindar monaxlara həvalə etsəydilər, daha yaxşı olardı. Fikirləşdim ki, görəsən, madonna şəkilləri çəkməyi Monikanın beynindən çıxara biləcəyəm, ya yox... O, diletant deyil, hələ çox cavandır, iyirmi iki-iyirmi üç yaşı ancaq olar. Şübhəsiz ki, bakirədir. Ancaq məni qorxudan da elə bu faktın özüdür. Ağılıma dəhşətli bir fikir gəldi: bəlkə, bu, katoliklərin növbəti qurğusudur. İstəyirlər, onlar üçün Ziqfridin rolunu oynayım?! Monika bir neçə il mənimlə yaşayacaq, çox mehriban olacaq, sonra isə "nizam-intizam prinsipləri" öz təsirini göstərməyə başlayacaq, axırda da Bonna qayıdacaq, fon Zevrnə evlənəcək... Bu fikir ağılıma gələn kimi qızardım və onu başımdan qovdum. Monika çox yaxşı qız olduğu üçün onu belə məkrli düşüncələrin "qəhrəman"ına çevirmək istəmədim. Əgər bu sevda baş tutsaydı, gərək, onu əvvəlcə Zommervilddən – zahirən atama oxşayan o saray pəhləvanından ayıraydım. Ancaq atamın ən böyük iddiası güc-bəla ilə humanist təbiətli bir istismarçı olmaqdır və bununla da kifayətlənmir. Mənə elə gəlir ki, Zommervild eyni uğurla sanatoriya direktoru da, konsert zalının inzibatçısı da, hər hansı ayaqqabı fabrikinin reklam şöbəsinin müdiri də, şıq estrada müğənnisi də, hətta çox "zövq"lə hazırlanan moda jurnalının redaktoru da ola bilər. Hər şənbə günü Müqəddəs Korbişan kilsəsində vaizlik edir. Mariya iki dəfə məni də dartıb oraya aparmışdı. Bu mərasim o qədər xoşagəlməz idi ki, Zommervildin rəhbərləri onu görsəydilər, belə şeyə bir də icazə verməzdilər. Mənə elə gəlir ki, hərəsindən bir-iki misra götürüb şərbətə oxşayan bir şey düzəltməkdənsə, Rilke, Hofmanstal, Nüman kimi şairləri ayrı-ayrılıqda

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

oxumaq daha yaxşıdır. Zommervild dua etməyə başlayanda məni tər basdı. Vegetativ əsəb sistemim bəzi süniliklərə heç dözə bilmir. Məsələn, "mövcud olanlar qalsın, uçarlarsa uçub getsin..." kimi sözləri eşidəndə qorxuram. Zənnimcə, hər hansı kök, aciz, dediklərini heç də "kitaba düşəsi sözlər" hesab eləməyən bir keşişin minbərə qalxıb camaata bu dinin dərəkölünməz həqiqətləri barədə danışsa, daha yaxşı olardı. Zommervildin vaizliyinin xoşuma gəlməməsi Mariyanı əməlli-başlı kədərləndirdi. İbadətdən sonra Korbişan kilsəsi yaxınlığındakı kafedə keçirdiyimiz anlar əsl əzaba çevrildi. Kafe ibadətdən qayıdan sənətsevərlərlə dolu idi. Sonra Zommervildin özü gəldi, hamı onun başına yığışdı. Biz də onlara qoşulduq. Bayaq minbərdən camaatın başına səpələnən cuyuq sözlər iki dəfə, üç dəfə, hətta dörd dəfə çeynəndi. Gənc, şəkil kimi gözəl, uzun qızılı saçları olan, mələksifətli bir aktrisa – Mariya qulağıma pıçıldadı ki, onun dördüncü hissəsi katolikləşib – az qalırdı, Zommervildin ayaqlarını öpsün. Mənə elə gəldi ki, Zommervildin özü də ona etiraz etməzdi.

Suyu bağlayıb, pencəyimi çıxardım, köynəkləri bir-bir çıxarıb küncə tulladım və yenicə vannaya girmək istəyirdim ki, telefon zəng çaldı. Yalnız bircə adam tanıyıram ki, onun zəngi belə cingiltili, belə uzun ola bilər – agentim Tsonerer... Dəstəyi ağzına o qədər yaxın tutur, o qədər zəhlətökənlik edirdi ki, az qala, hər dəfə seliyinin üz-gözümə sıçrayacağından qorxmağa başlayırdım. Gətirdiyi xəbər xoş olanda söhbətə belə başlayırdı: "Dünənki çıxışınız misilsiz oldu". Bunu sözgəlişi deyir, çünki çıxışından heç xəbəri də olmur. Bəd xəbər vermək istəyəndə isə deyir: "Bura baxın, Şnir, siz hələ Çaplin deyilsiniz..." Əlbəttə, bununla demək istəmirdi ki, mən Çaplin kimi yaxşı təlxək deyiləm. Sadəcə olaraq, onu nəzərdə tuturdu ki, mən onun qədər məşhur deyiləm və ona görə də Tsonererə acıq gələn bir iş tutmağa hələ haqqım çatmır. Ancaq bu gün bəd xəbər verə bilməyəcək. Həmişə

mən tamaşadan imtina eləyəndə başlayırdı ki, "dünya dağılacaq" – indi isə başlaya bilməyəcək. Məni bu dəfə "isteriya çıxarmaq"da, "imtina etmək"də də günahlandırma bilməyəcək. Çox güman ki, Offenbaxdan, Bamberqdən, Nürenberqdən də rədd cavabı vermişdilər və telefonla ona son günlərdə nə qədər ziyan vurduğumuzu deyəcəkdi. Telefon isə hələ də zingildəyirdi. Az qalmışdı, divanın üstündəki yastıqlardan birini götürüb onun üstünə atam. Ancaq hamam xalatını geyinib qonaq otağına keçdim, hələ də zingildəyən telefonun yanında dayandım. Eybi yox, menecerlərin əsəbləri möhkəm, dözümlü olur. Onlar üçün "sənətkar dünyasının kövrəkliyi" kimi sözlərin "Dortmund pivə zavodları birliyi" sözlərindən heç bir fərqi yoxdur. Özləri də dəqiq bilirlər ki, hər hansı bir vicdansız sənət adamı vicdanlı menecerdən min dəfə vicdanlıdır. Menecerlərin elə bir silahı var ki, onlara qarşı vuruşmaq olmur. Onlar yaxşı bilirlər ki, yaradıcı adam gördüyü işi mütləq görməlidir – başqa cür ola bilməz. Məsələn, şəkil çəkməlidir, təlxək kimi ölkəni dolaşmalıdır, mahnı oxumalıdır, daşdan və ya qranitdən nəsə "əbədi bir heykəl" düzəltməlidir. Sənət adamı qadın kimidir, sevməkdən başqa, əlindən heç nə gəlmir və qarşısına çıxan kişi cinsli ilk eşşəyin ağuşuna atılır. Sənət adamı ilə qadınları çox asan istismar etmək olur və hər bir menecerdə də bir faizdən doxsan doqquz faizə qədər sutenyorluq xisləti olur. İndiki telefon zəngi əsl sutenyor zəngi idi. Əlbəttə, Boxumdan nə vaxt qayıdacağımı Kostertdən öyrənmişdi və dəqiq bildirdi ki, indi evdəyəm. Xalatın kəmərinə bağlayıb dəstəyi götürdüm. Pivə qoxusu üzümə vurdu.

– Lənət şeytana, Şnir, – dedi, – adamı da bu qədər gözlətmək olar?!

– İstəyirdim, bir balaca yuyunam, – cavab verdim. – Məgər bu da müqaviləni pozmaq hesab olunur?

– İndiki yumorunuz dar ağacına gedən adamın yumoruna bənzədi.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Bəs kəndir? Hazırdır?
– Gəlin rəmlərlə danışmağı buraxaq, – dedi, – əsas məsələyə keçək.

– Rəmlərlə danışmağa mən başlamadım.

– Fərqi yoxdur, kim başladı, – dedi. – Deyəsən, qərarınız qətidir: sənətkar kimi intihar edirsiniz.

– Möhtərəm cənab Tsonerer, – yavaşdan dilləndim. – Mümkünsə, dəstəyi bir az aralı tutun, ağızınızdan gələn pivə iyi üzümə vurur.

Alverçilərə xas olan jarqonda söyüş söydü, sonra güldü:

– Həyasızlıqdan əl çəkmirsiniz. Nə barədə danışdıq?

– İncəsənət barədə, – dedim. – Ancaq mümkünsə, alverdən danışaq.

– Elə olan halda, bizim danışmağa sözümlü qalmazdı. Bura baxın, sizinlə əlaqəni kəsmək istəmirəm. Məni başa düşürsünüz?

Heyrətdən cavab verə bilmədim.

– Sizi yarımilliyə dövrüyyədən çıxarıram. Sonra yenə dirildərəm. İnanıram ki, Boxumlu qoduc sizi çox incitməyib.

– Əksinə, – dedim, – mənə kələk gəldi, bir şüşə araqımı vermədi. Sonra da birinci dərəcə əvəzinə, ikinci dərəcəli vaqonun bilet pulunu verdi.

– Qonaranızın kəsilməsi ilə razılaşanda sarsaqlıq eləmişiniz. Müqaviləni pozmaq olmaz. Axı tamaşadan yarımçıq çıxmağınızın səbəbi bədbəxt hadisə olub.

– Tsonerer, – astadan dedim, – doğrudan da, bu qədər insanpərvərsiniz, yoxsa...

– Boş-boş danışmayın, sizdən xoşum gəlir. Əgər bunu indiyəcən duymamısınızsa, deməli, mən fikirləşdiyimdən də səfehsiniz. Bundan əlavə, sizin sayənizdə həmişə pul qazanmaq olar. Uşaqlıq eləməyin, içməyi buraxın.

Haqlı idi. Çox düz deyirdi, doğrudan da, uşaqlıq eləyirdim. Buna baxmayaraq, cavab verdim:

– Ancaq mənə çox köməyi dəyir.

- Hansı cəhətdən?
- Mənəvi cəhətdən.
- Boş şeydir, – dedi. – Gəlin mənəviyyatı araya qatmayın. Əlbəttə, müqaviləni pozduğuna görə Mayntsi məhkəməyə vermək və işi udmaq da olar. Ancaq məsləhət görmürəm. Yarımca il fasilə verək, sonra səni yenə dirildərəm.
- Bəs necə yaşayım?
- Hə... Atanız bir az kömək eləyər.
- Bəs eləməsə?
- Onda özünüzə yaxşı bir rəfiqə tapın ki, sizi saxlasın.
- Bundansa velosipedimə minib kəndbəkənd, şəhərbə-şəhər gəzər, fokus göstərəm.
- Səhv eləyirsiniz, indi ən uzaq kəndlərdə də, şəhərlərdə də qəzet oxuyurlar. İndi sizi hər hansı bir "Gənclər İttifaqı"nda gecəsi 20 marka çıxış etməyə də düzəldə bilmərəm.
- Buna çalışmışsınız?
- Əlbəttə, – dedi. – Sizə görə bütün günü telefondan asıla qalmışam. Bir şey çıxmadı. Dünyada heç kəs insanları mərhəmət diləyən təlxək kimi ruhdan sala bilməz. Bu, əlillər arasında gəzən şikəst xidmətçinin müştəriyə pivə gətirməsi kimi bir şeydir. Siz xəyallara qapılırsınız.
- Bəs siz? – deyər soruşdum. O susdu. Mən yenə dilləndim, – məni yarım ildən sonra təzədən səhnəyə qaytara biləcəyinizi nəzərdə tuturam.
- Bəlkə də, elədir, – dedi, – ancaq başqa əlacımız yoxdur. Əlbəttə, bir il gözləyə bilsək, daha yaxşı olardı.
- Bir il! Bilirsiniz, bir il nə qədər çəkir?
- Üç yüz altmış beş gün, – deyib, dəstəyi təzədən ağzına yaxınlaşdırdı, iyrənc pivə iyi üzüm vurdu.
- Bəlkə, başqa adla çıxış edim? – dedim. – Özümə təzə burun düzəltdirim, təzə nömrələr göstərim?! Məsələn, gitara ilə çalib-oxuyum, bir az da janqyorluq eləyim...
- Boş şeydir. Sizin oxumağınız əsl ulmaq, janqyorluğunuz isə xalis diletantlıq olacaq. Bunlar boş şeydir. Ancaq

yaxşı təlxək ola bilərsiniz. Bəlkə də, çox yaxşı... Ən azı, üç ay, gündə də səkkiz saat məşq eləyəndən sonra zəng vurun, gəlib təzə nömrələrinizə baxaram. Lap köhnələr də olar... Ancaq məşq eləyin, lənətə gəlmiş içməyi də buraxın.

Susdum. Necə ləhlədiyi, siqareti necə sümürdüyü aydınca eşidilirdi.

– Özünüzə yenə vəfalı bir sirdaş tapın, – dedi. – İndiyə-cən sizinlə hər yerə gedən qız kimi olsun.

– Hə, vəfalı sirdaş... – dedim.

– Elədir. Qalamı boş şeydir. Heç ağılınıza da gətirməyin ki, mənsiz də keçinərsiniz, miskin cəmiyyətlərdə dilənçilik eləyə bilərsiniz. Bu, üçcə həftə çəkər, Şnir. Uzaqbaşı, yangınsön-dürənlərin yubiley tədbirində fokus göstərərsiniz, sonra da papağınıza əlinizə alıb sədəqə yığarsınız. Əgər qulağıma bu cür sözlər çatsa, bütün qapılar üzünüzdə bağlanacaq.

– Heyvan! – dedim.

– Elədir, – cavab verdi, – ancaq məndən yaxşı heyvan tapa bilməyəcəksiniz. Əgər özünüzdə güvənib dilənçilik eləməyə başlasanız, ən gec iki aydan sonra o dünyalıq olacaqsınız. Bu işə yaxşı bələdəm. Eşidirsiniz?

Mən susdum.

– Eşidirsiniz? – o, bir də astadan soruşdu.

– Bəli, – dedim.

– Sizdən xoşum gəlir, Şnir. Sizinlə işləmək mənə ləzzət verirdi, yoxsa telefonla danışmağa bu qədər pul verməzdim.

– Yeddi dəqiqədən çox danışdıq, – dedim. – Bu ləzzət, sizə, təxminən, iki mark yarımına başa gələcək.

– Elədir, bəlkə də, üç mark olacaq. Ancaq indiki vəziyyə-tinizdə heç bir agent sizin üçün bu qədər pul xərcləməzdi. Deməli, belə danışdıq: üç aydan sonra görüşürük. Özünüzdə ən azı altı sanballı nömrə hazırlayırsınız. Bacarın qocadan bir az çox pul qoparın. Hələlik.

Doğrudan da, dəstəyi qoydu. Mənsə hələ dayanıb kəsik zəng səslərinə qulaq asdım, xeyli gözlədim və uzun

tərəddüddən sonra dəstəyi asdım. O, mənə bir neçə dəfə kələk gəlsə də, heç vaxt aldatmamışdı. Hələ o vaxtlar hər çıxışın qiyməti, bəlkə də, iki yüz əlli mark olan zamanlarda mənimlə yüz səksənə müqavilə bağlayır və çox güman ki, yaxşıca da qazanırdı. Yalnız dəstəyi asandan sonra hiss etdim ki, Tsonerer bu axşam telefonda həvəslə söhbət etdiyim yeganə adam oldu. Yarım il gözlətməkdənsə, hər halda, mənim üçün nəsə tapsa, yaxşı olardı. Bəlkə, hər hansı bir sirk truppası mənim kimi bir adam axtarırdı. Axı çox kök deyildim və yuxarılara qalxanda da başım hər lənəmirdi. Bir az məşq eləsəm, bəzi akrobatik hərəkətləri yerinə yetirə bilərəm, ya da başqa təlxəklə məzhəkə çıxararam. Mariya həmişə deyirdi ki, mənə "tərəf müqabili" lazımdır, onda göstərdiyim nömrələr belə cansıxıcı olmaz. Məlum məsələ idi ki, Tsonerer bütün imkanları götür-qoy etməmişdi. Qərara aldım ki, sonra özüm ona zəng vurum və təzədən hamama qayıtdım, xalata çıxardım, o biri paltarlara qatıb küncə itələdim, vannaya girdim. İsti suda uzanmaq da yatmaq kimi ləzzətli dir. Həmişə səfərdə olanda pulumuzun azlığına baxmayaraq, hamamlı otaq tuturduq. Mariya deyirdi ki, mənim bu bədbəxtliyim ailədən gəlmədir. Ancaq elə deyil. Evimizdə, hər şey olduğu kimi, isti suya da simiclik edirdilər. Hətta bəzi işlərə göz yuman Anna da bu məsələdə güzəştə getmirdi. Çox güman ki, onun "Doqquzuncu piyada alayı"nda isti su ilə dolu vannada uzanmaq ən böyük günah hesab olunmuş.

Vannada uzananda da Mariyanın yoxluğunu hiss etdim. Bəzən mən vannaya girəndə o da öz çarpayısına uzanıb ucdan kitab oxuyardı. Bir dəfə "Əhdi-Ətiq"dən "Süleyman padşahla arvadı Səbanın hekayəti"ni başdan-ayağa, bir dəfə də "Məkkəlilərin döyüş səhnəsi"ni oxudu. Hərdən də Tomas Vulfun "Ey mələkə, öz doğma yurduna bax" adlı romanından parçalar oxuyardı. Ancaq indi pas rəngində olan bu səfeh vannada tək-tənha uzanıb qalmışdım. Hamamın divarlarına

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qara rəngli kaşı düzülə də, vannası, sabun qabı, şırnağın dəstəyi, ayaqyolu oturacağı pas rəngində idi.

Mariyanın səsindən ötrü darıxdım. O dəqiqə də ürəyimdən keçdi: elə şey ola bilməz ki, Tsüpfnerlə "İncil"i oxuyanda özünü xəyanətkar, fahişə hesab eləməsin. Elə şey ola bilməz ki, Düsseldorf mehmanxanasını xatırlamasın; onda "Süleyman padşahla arvadı Səbanın hekayəti"ni oxudu və mən də çox yorğun olduğum üçün elə vannadaca yuxuya getdim. Otaqdakı yaşıl rəngli xalılar, Mariyanın qara saçları, səsi... Sonra siqaret yandırır gətirdi və mən onu öpdüm...

Köpüklü su ilə ağzına qədər dolmuş vannaya uzanıb Mariya barədə düşündüm. Yox, məni xatırlamadan onunla heç bir iş görə bilməzdi. Heç onun yanında diş məcununun ağzını da bağlamazdı! Eh, bir yerdə nə qədər səhər yeməyi yemişdik! Gah yeməyə heç nəyimiz olmamışdı, gah da hər şey olmuşdu. Gah tələmişdik, gah da arxayınca oturmuşduq. Gah səhər tezdən yemişdik, gah da günortadan sonra. Yemək zamanı masanın üstündə gah cem olmuşdu, gah da olmamışdı. Təsəvvürümə gətirəndə ki, Tsüpfner hər gün maşınına minib işlədiyi katolik idarəsinə getməmişdən əvvəl onlar hər gün eyni vaxtda səhər yeməyi yeyirlər, az qaldı, əməlli-başlı dindar olam. Allaha yalvardım ki, kaş onlar heç vaxt bir yerdə səhər yeməyi yeməyəydilər! Tsüpfneri gözlərim önündə canlandırmağa çalışdım: şabalıdı saçlar, dümağ dəri, şax qamət... Sanki, alman katolizminin "Alkiviada"sı idi, ancaq o qədər də yelbeyin deyildi. Kinkelin dediyinə görə, "orta mövqə tutsa da, sola nisbətən sağa daha çox meyil edirdi". Bu "sağa, sola meyillənmək" onların müzakirələrinin əsas mövzularından biri idi. Vicdanla danışıraq, gərək, onu da dörd nəfər əsl katoliklərlə bir sıraya qoyaydım: Papa Yohann, Ellen Ceyms, Qreqori və bir də Tsüpfner. Şübhəsiz ki, onun təpədən dırnağacan Mariyaya vurulmasında qızı günahlar içində boğulmaqdan xilas edib paklığa qovuşdurmaq istəyi də böyük rol oynamışdı. Çox güman ki, o vaxt əl-ələ

gəzmələrində elə ciddi bir şey olmayıb. Sonralar bu barədə Mariya ilə söhbət edəndə onun yanaqlarına xəfif qızartı çökdü və dedi ki, bu dostluğu "bir çox oxşarlıqlar" yaradıb. Məsələn, hər ikisinin atasının nasistlər tərəfindən təqib olunması, katolik dininə mənsub olmaları... Sonra da əlavə etdi:

– Bir də ədası... Özün də bilirsən... O, hələ də xoşuma gəlir.

Soyumuş suyun yarısını axıtdım, təzədən isti su əlavə elədim, məhlul tökdüm. Bu məhlulu hazırlayan zavodun şəriki olan atamı xatırladım. Özümə siqaret də, sabun da, adicə kağız da, şokoladlı dondurma da, sosiska da alanda bilirəm ki, atam hamısının şərikidir. Hətta mənə elə gəlir ki, dişlərimi yumaq üçün fırçanın üstünə sıxdığım iki santimetr yarımliq məcunda da onun payı var. Ancaq, bununla belə, evimizdə pul haqqında danışmaq olmazdı. Hətta Anna anama xərclədiyi pullar barədə məlumat vermək, haqq-hesab kağızlarını göstərmək istəyəndə o, həmişə deyərdi:

– İndi də puldan danışmaq? Dəhşətə bax!

Bizə çox cüzi cibxərcliyi verərdilər. Xoşbəxtlikdən, qohumlarımız çox idi və bir yerə yığışanda əmi-dayıların, xala-bibilərin sayı əlliye-altmışa çatırdı. Bəziləri çox mehriban idi və hərdən cibimizə qəpikdən-quruşdan qoyurdular, çünki anamın "qənaətcilliyi" onların arasında atalar məsəlinə çevrilmişdi. Bundan əlavə, anam kübar nəslindən – fon Hoyenbrodellərin soyundan idi və atam bu gün də onu mərhəmət göstərüb kürəkənliyə qəbul edən adamlara minnətdar idi. Halbuki onun qaynatasının soyadı adicə Tüler idi, ancaq qaynanası, doğrudan da, fon Hoyenbrodellərin nəslindəndi. Almanlar indi 1910-cu ildəkinə nisbətən zadəganlığa, əsil-nəcabətə daha çox meyil edirdilər. Hətta ziyalı hesab olunan bir para adam da kübarlarla tanış olmaq, onlarla oturub-durmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır. Anamın prezidentlik etdiyi Mərkəzi Komitənin diqqətini mütləq buna cəlb etmək lazımdır. Axı bu da irqi məsələdir. Hətta babam kimi ağıllı adam

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

da heç cür unuda bilmir ki, Şnirlər ailəsinə 1918-ci ilin yayında zadəganlıq verilməli idi, necə deyərlər, "bütün sənədlər hazırlanmışdı", ancaq son anda hansı dekretəsə qol çəkməli olan imperator onu bir tərəfə qoyub, neyləsin, yəqin, onda qayğısı çox olub... Əlbəttə, əgər qayğısı olubsa... O vaxtdan yarım əsr keçsə də, Şnirlər ailəsinin "az qala, kübar olması" əhvalatını hər yerdə, həmişə danışirlər. Atam deyir ki, "dekret əlahəzrətin qovluğundan tapılıb". Çox təəccüblüdür ki, heç kəs Dorna gedib həmin sənədi imzaladırmayıb. Mən olsaydım, oraya bir çapar göndərərdim və sənəd də onların istədiyi kimi imzalanardı.

O vaxt Mariyanın çamadanlarımızı necə boşaltdığını xatırladım. Mən o dəqiqə vannaya girirəm. O, güzgünün qabağında dayanıb əlcəklərini çıxarır, saçlarına sığal çəkir, çəngəlləri bir-bir çıxarıb paltarları onlara keçirir, sonra hamısını dolaba düzür. İçəridəki bürünc tutağacın cırıltısı eşidilir. Sonra növbə ayaqqabılara çatır. Onların döşəməyə dəyən dabanlarının şıqqıltısı, pəncələrinin şappıltısı eşidilir. Lap axırda isə özünün kremlərini, laklarını, boya qablarını bədənnüma güzgünün qabağında şüşə lövhənin üstünə düzür. İri krem qabını, nazik lak şüşəsini, pudrasını, dodaq boyasını qoyanda metal cingiltisi eşidilir...

Qəflətən hiss etdim ki, elə vannadaca ağlamağa başlamışam. Həmin anda da fizika elmində böyük bir kəşf elədim: göz yaşlarım buz kimi soyuq idi. İndiyəcən elə bilirdim ki, isti olur. Ötən aylar ərzində bir neçə dəfə bərk sərxoş olanda isti göz yaşları ilə ağlamışdım. Sonra Henrietteni, atamı, katolik olmuş Leonu xatırladım və eyni zamanda da çox təəccübləndim ki, nə üçün o, mənə zəng vurmadı...

12

Osnabrükdə ilk dəfə dilinə gətirdi ki, Bonna getmək istəmədiyim üçün məndən qorxur. Özü isə "katolik havası" ilə

nəfəs almaq üçün mütləq getmək istəyirdi. Bu sözlər xoşuma gəlmədi və dedim ki, Osnabrükdə də katolik çoxdur. Cavab verdi ki, onu başa düşmürəm və düşmək də istəmirəm. İki gün idi ki, Osnabrükdəydik. Növbəti tamaşaya hələ üç gün vardı. Səhər tezdən yağmağa başlamışdı və şəhərdə də xoşuma gələn film göstərilmirdi. Hələ riç-raç oynamağı da təklif etməmişdim. Dünən bu barədə söhbət salanda yalnız dayələrə xas olan bir təmkinlə üzümə baxmışdı.

Onda Mariya uzanıb kitab oxuyurdu. Mənsə papiros çəkə-çəkə pəncərənin qabağında dayanıb Hamburq küçəsinə baxırdım. Hərdən də nəzərlərimi vağzal meydançasına tərəf döndərirdim. Tramvay dayanan kimi adamlar zaldan çıxıb yağışın altında ona tərəf qaçırdılar. Mariya ilə həmin "iş"i də görmək olmazdı. Xəstə idi. Yox, uşaq salmamışdı, ancaq nəsə buna bənzər şey idi. Nə olduğunu dəqiq bilmədim və heç kəs də başa salmadı. Ona elə gəlirdi ki, uşağa qalıb. İndi hər şey keçib-getmişdi. Yalnız səhər-səhər bir-ikisatlığa xəstəxanada qalmışdı. Qayıdanda rəngi avazımışdı, yorğun, əsəbi görünürdü və yəqin ki, belə vəziyyətdə qatarla uzaq yol gedə bilməzdi. Ürəyimdən harası ağrıdığını, necə ağrıdığını öyrənmək keçirdi, ancaq mənə heç nə demədi. Yalnız hərdən, özü də indiyəcən onda görmədiyim bir tərzdə, hirsli-hirsli ağladı.

Gördüm ki, bir oğlan uşağı yolun sol tərəfilə vağzala sarı gedir. Təpədən dırnağacan suyun içindəydi və sel kimi tökülən yağışa baxmayaraq, çantasının ağızını bağlamamışdı. Onun qapağını geri qanıraraq qucağında tutmuşdu və üzünün ifadəsindən şəkillərdə balaca İsayə milad hədiyyəsi – büxur, qızıl, mirra gətirən müqəddəs cadugərlərə oxşayırdı. Çantanın içində islanmış, demək olar ki, cırılmış kitab üzvləri görünürdü. Oğlanın üzündəki dalgınlıq, təntənə, fədakarlıq ifadəsi mənə Henrietteni xatırlatdı. Həmin anda Mariya yerindən soruşdu:

– Nə barədə fikirləşirsən?

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Heç nə...

Gördüm ki, oğlan asta-asta vağzal meydanından keçib içəri girdi. Ona yazığım gəldi. Bu onbeşdəqiqəlik təntənə üçün düz beş dəqiqə acı-acı ağlayacaq, özünü təmizə çıxarmağa çalışacaq. Anası haray-həşir qoparacaq, atasını dərd götürəcək ki, təzə dəftər-kitab almağa pul yoxdur. Mariya bir də soruşdu:

– Nə barədə fikirləşirsən?

Yenə də "heç nə" demək istəyirdim ki, oğlan yadıma düşdü və nə barədə fikirləşdiyimi ona danışmağa başladım. Dedim ki, oğlan indicə yaxın kəndlərdən birindəki evlərinə çatacaq və yalan danışmağa başlayacaq. Çünki heç kəs həqiqətə inanmayacaq. Deyəcək ki, ayağı sürüşüb yıxıldı, çanta gölməçəyə düşdü və ya onu yerə qoyubmuş. Sən demə, ora da düz navalçanın altı imiş və qəflətən üstünə su tökülüb. Bunların hamısını Mariyaya yavaşdan, səsimin ahəngini dəyişmədən danışdım. O isə hirsləndi:

– Bu, nə deməkdir? Belə mənasız şeyləri mənə niyə danışsən?

– Çünki sən soruşanda mən elə o barədə düşünürdüm.

Mariya oğlan əhvalatına inanmadı və mən də əsəbiləşdim. İndiyəcən nə bir-birimizə yalan satmışdıq, nə də bir-birimizi yalan danışmaqda günahlandırmışdıq. Elə hirslənmişdim ki, onu zorla yerindən qaldırdım, ayaqqabılarını geydirdim və ikimiz də vağzala qaçdıq. Tələsdiyimdən çətiri götürməyi də unuttum və əməlli-başlı islandıq. Ancaq oğlanı vağzalda tapmadıq. Gözləmə zalına baxdıq, hətta xüsusi xidmət üçün olan zala da getdik. Axırda arakəsmədə dayanmış nəzarətçidən sonuncu qatarın nə vaxt yola düşdüyünü soruşdum. Dedi ki, Bomte qatarı iki dəqiqə bundan əvvəl tərpənib. Sonra buradan sarışınsaçlı, sümüyünə qədər islanmış bir oğlan uşağının (boy-buxununu da təsvir etdim) keçib-keçmədiyini soruşdum. O şübhələndi:

– Nə olub? Sizdən nəyə çırpışdırıb?

– Xeyr, – dedim, – yalnız onun həmin qatara minib-minmədiyini bilmək istəyirəm.

Mariya da, mən də suyun içindəydik və kişi şübhəli nəzərlərlə bizi təpədən-dırnağacan süzdü.

– Reyn vilayətindəsiniz? – deyə soruşdu. Sualı elə bir tərzdə verdi ki, sanki, nəşə böyük bir günah işlətmişdim.

– Bəli.

– Bu cür məlumatı yalnız rəisin icazəsilə verə bilərəm.

Məlum məsələ idi ki, hansı reynlisə ona pislik eləmişdi. Özü də, çox güman ki, əsgərlikdə. Mən səhnədə texniki işləri görənlə tanış idim, əsgərlikdə bir berlinli onu aldatmışdı. Həmin gündən bütün berlinlilərə – istər kişi olsun, istərsə də qadın – düşməni kimi baxırdı. Bir dəfə berlinli aktrisa çıxış edəndə qəflətən işığı söndürdü və qız da yıxılıb qıçını sındırdı. Ona heç kəs heç nə sübut eləyə bilmədi və günah da "qısa-qapanma"nın boynunda qaldı. Ancaq mən dəqiq bilirdim ki, özü qəsdən söndürdü, çünki qız Berlindən idi və onu da əsgərlikdə bir berlinli aldatmışdı. İndi Ösnabrük vağzalındakı nəzarətçi mənə elə qanlı-qanlı baxdı ki, özümü itirdim.

– Bu xanımla mərc gəlmişik, – dedim. – Mərcə görə soruşdum.

Bu sözlər çox qəlp səsləndi, çünki yalan danışmağı bacarmırdım, o dəqiqə üz-gözümdən bilinirdi.

– Belə de... Reynlilərin necə mərc gəldiklərindən xəbərim var...

Beləsi ilə danışmağa dəyməzdi. Az qaldı, taksi tutam, Bomteyə gedib vağzalda oğlanı gözləyəm. Ancaq o, Bomteyə çatmamış kiçik stansiyaların birində də düşə bilərdi.

Mehmanxanaya qayıdanda sümüyümüzə qədər islanmışdıq və əməlli-başlı üşüyürdük. Mariyanı dartıb birinci mərtəbədəki meyxanaya saldım, piştaxtaya yaxınlaşdıq. Onun çiy-nini qucaqlayıb konyak sifariş verdim. Satıcı – eyni zamanda da mehmanxananın sahibi – bizə elə baxdı ki, sanki, polis çağırmaq istəyirdi. Bir gün bundan əvvəl saatlarla riç-raq

oynamışdıq, nömrəyə gətirmək üçün donuz budu, çay sifariş vermişdik; səhər-səhər də Mariya xəstəxanaya getmiş, sonra da rəngi-rufu qaçmış halda geri qayıtmışdı. O, dolu qədəhləri bizə tərəf necə itələdisə, konyakın yarısı piştaxtanın üzərinə dağıldı və açıqca hiss elətdirdi ki, biz tərəfə baxmaq istəmir.

– Mənə inanmırsan? – Mariyadan soruşdum. – Oğlan əhvalatını deyirəm.

– Niyə?! İnanıram.

Doğrudan da, mənə inandığı üçün deyil, yazığı gəldiyi üçün belə deyirdi. Əməlli-başlı hirsələndim, çünki konyakı dağıtdığı üçün satıcının payını verməyə cəsarətim çatmadı. Böyrümüzdə kök bir oğlan dayanıb ağzını marçıldada-marçıldada pivə içirdi. Hər qurtumdan sonra dodaqlarına yapışub qalan pivə köpüyünü yalayır və mənə elə baxırdı ki, sanki, indicə söhbətə başlayacaqdı. Müəyyən yaşda olan yarımşərxoş almanlarla söhbətdən qorxuram. Həmişə müharibələrdən danışrlar və deyirlər ki, əcəb günlər idi. Yalnız tamam şərxoş olanda bilinirdi ki, qatil imişlər və müharibə də "çox pis deyilmiş". Mariya soyuqdan titrəyirdi və mən boşalmış qədəhləri xidmətçiyə tərəf itələyəndə başını buladı. O, konyakları bu dəfə ehtiyatla uzatdığı, dağıtmadığı üçün yüngülləşdim. Beləliklə də, özümü qorxaq hesab eləmək əziyyətindən xilas oldum. Böyrümüzdəki oğlan qarşısındakı araç qədəhini başına çəkdi və öz-özünə danışmağa başladı:

– Qırx dördə arağı, konyakı vedrə ilə içirdik. Qırx dördə vedrə ilə... Dibində qalanı da yerə töküüb od vururduq ki, heyvərələrə qalmasın... – O güldü. – Bircə damcı da qoymurduq...

Qədəhləri təzədən satıcıya tərəf itələyəndə yalnız birini doldurdu, ikincisini süzməmişdən əvvəl sualedici nəzərlərlə üzümə baxdı və mən yenicə hiss elədim ki, Mariya gedib. Başımı tərpətdim, o, ikinci qədəhi də doldurdu. Hər ikisini axıracan içdim. Hətta bu gün də sevinirəm ki, nə yaxşı onda meyxanadan çıxıb bildim. Mariya nömrədəydi və çarpayıyla

uzanıb ağlayırdı. Əlimi alınə qoyanda onu geri itələdi. Lap yavaşca da, yüngülcə də olsa, itələdi. Yanında oturub əlini əlimə aldım. Ancaq onu geri çəkmədi. Hava qaranlıqlaşdı. Söhbətə başlayana qədər bir saat yanında oturub əlini əlimdə saxladım. Sonra danışımağa başladım. Lap astadan danışır-dım. Oğlan əhvalatını təzədən başladım. Həmin anda əlimi sıxdı, sanki, bununla "inanıram" demək istəyirdi. Xahiş elədim ki, xəstəxanada ona nə elədiklərini ətraflı danışsın. Dedi ki, "qadına aid olan işdir, qorxulu deyil, ancaq iyrəncdir". "Qadına aid olan iş"dən yaman qorxuram. Başım çıxmadığı üçün mənə çox müəmmalı görünür. Artıq üç il idi ki, Mariya ilə bir yerdə yaşayırdıq, ancaq "qadına aid olan iş" barədə ilk dəfə eşidirdim. Əlbəttə, qadınların uşağa qaldıqlarından xəbərim vardı, amma belə xırdalıqları bilmirdim. Bütün bunlar barədə eşidəndə mənə iyirmi dörd yaşım vardı və üç il idi ki, Mariya da arvadım idi. Mariya o vaxt mənə çox şeydən xəbərsiz olduğumu hiss eləyəndə güldü. Sonra başımı sinəsinə sıxıb bir neçə dəfə təkrar elədi:

– Sən yaxşı adamsan. Doğrudan da, yaxşı adamsan.

Mənə bu barədə danışan ikinci adam məktəb dostum Karl Emond oldu. Onun da bütün iş-gücü qadının "uşağa qalmaq ehtimalı" olan günlərin cədvəlini tutmaq idi...

Sonra aptekə gedib Mariya üçün yuxu dərmanı aldım, gözüne yuxu gedənə qədər yanında oturdum. İndiyə qədər də ona həmin gün nə olduğunu, "qadına aid olan iş" in hansı fəsadlar törətdiyini bilmirəm. Səhəri gün şəhər kitabxanasına gedib soraq kitablarında bu barədə yazılanların hamısını oxudum və bir az yüngülləşdim. Günortaya yaxın Mariya Bonna yola düşdü. Tək getdi və özü ilə yalnız əl çantasını götürdü. Məndən gedib-getmədiyimi soruşmadı və çıxanda da dedi:

– Birisi gün Frankfurtda görüşərik.

Günortadan sonra əxlaq, adət-ənənə məsələlərinə baxan polis nəfəri gəldi və mən də çox sevindim ki, nə yaxşı, Mari-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ya yanımda yoxdur, halbuki onun getməsi məni çox pis vəziyyətdə qoydu. Bildim ki, bizi mehmanxana sahibi şeytanlayıb. Əlbəttə, Mariyanı həmişə arvadım kimi qeyd elətdirirdim, amma indiyəcən iki-üç dəfə ilişmişdik. Osnabrükdə isə vəziyyət lap ağırlaşdı. Mülki paltarda bir kişi ilə bir qadın gəlmişdi. Çox nəzakətli idilər. Güman ki, "yaxşı təsir bağışlamaq" üçün bu "nəzakət"i onlara uzun zaman məşq elətdirmişdilər. Polis işçilərinin bəzi "nəzakət qaydaları"ndan lap zəhləm gedirdi. Qadın qəşəng idi, zövqlə boyalanmışdı və yalnız mən təklif edəndən sonra oturdu, hətta siqaret də yandırdı. Həmin anda onun həmkarı "gözucu" otağa göz gəzdirdi.

– Frölayn Derkum yoxdur?

– Xeyr, – dedim, – çıxıb gedib. Birisi gün Frankfurtla görüşəcəyik.

– Artistsiniz?

– Bəli.

Özüm də bilirdim ki, yalan danışırım, lakin mənə elə gəldi ki, "bəli" demək ən sadə yoldur.

– Bizi düzgün başa düşün, – bu dəfə qadın dilləndi, – şəhərimizin qonaqlarından uşaq xaric elətdirənlərin bəzilərini seçib yoxlayırıq. – O öskürdü.

– Başa düşürəm, – dedim. Halbuki soraq kitablarında "uşaq xaric elətdirməyə" rast gəlməmişdim.

Kişi oturmadı. Nəzakətlə təşəkkür edib yenə də otağa göz gəzdirməyə başladı.

– Yaşadığınızı yerin ünvanı necədir? – Qadın soruşdu. Bonndakı ünvanımızı verdim. O ayağa durdu. Kişi qapısı açıq qalmış paltar dolabına nəzər salıb dedi:

– Frölayn Derkumun paltarlarıdır?

– Bəli.

O, "mənalı-mənalı" həmkarına baxdı. Qadın çiyinlərini çəkdi. Sonra özü də çiyinlərini çəkdi, yenə də xalçaya baxdı, əyilib oradakı ləkələrdən birini çox diqqətlə nəzərdən keçirdi

və dönüb üzümə elə baxdı ki, sanki, kimisə öldürdüyümü boynuma almağımı gözləyirdi. Tamaşanın sonuna qədər özlərini nəzakətli apardılar və sonra da çıxıb getdilər. Mən elə həmin dəqiqə çamadanlarımı tələsik yığışdırdım, haqq-hesab kağızını gətirdim, vağzaldan hambal çağırtdırdım və növbəti qatarla yola düşdüm. Mehmanxana sahibinə qalmadığımız günlərin də pulunu verdim. Çamadanları baqajla Frankfurta yazdırdım, özüm isə cənuba tərəf gedən növbəti qatara mindim. Yaman qorxurdum və buradan uzaqlaşmağa çalışırdım. Çamadanları qablaşdıranda Mariyanın cib yaylığında qan ləkəsi görmüşdüm. Perronda dayanıb Frankfurt qatarını gözləyəndə də qorxurdum ki, kimsə indicə arxadan əlini çiynimə qoyub nəzakətlə soruşacaq: "Boynunuza alırsınız?" Həmin anda hər şeyi boynuma alardım. Bonndan keçəndə gecə yarıdan ötmüşdü. Düşməyi ağıma da gətirmirdim. Frankfurta səhər saat dördə çatdım. Çox bahalı bir mehmanxanada yer alıb Bonna – Mariyaya zəng vurdum. Qorxurdum ki, evdə olmayacaq, ancaq dəstəyi o dəqiqə götürdü:

– Hans, Allaha şükür ki, zəng vurdun, yaman narahat idim.

– Narahat idin?

– Hə. Ösnabrükə zəng vurmuşdum. Dedilər ki, gedib-sən. Bu saat Frankfurta gəlirəm. İndi yola düşürəm.

Vanna qəbul etdim, otağa səhər yeməyi gətirdim. Sonra yatdım və Mariya gündüz saat on birdə gəlib məni oyatdı. O, sanki, dəyişmiş, gözəlləşmiş və demək olar ki, kefi açılmışdı. Mən:

– Doyunca nəfəs aldın? – deyər soruşanda Mariya gülərək məni öpdü. Polis barədə ona heç nə demədim.

13

Vannanın suyunu ikinci dəfə təzələmək istədim. Ancaq əmələ gələsi deyildi. Hiss etdim ki, çıxmaq vaxtıdır. Çimmək dizimə xeyir eləməmişdi. Əksinə, yara daha da şişib dağa

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dönmüşdü. Vannadan çıxanda ayağım sürüşdü, az qaldı, bu gözəl kaşların üstünə yığılam. Həmin dəqiqə Tsonerərə zəng eləyib demək istədim ki, mənə akrobat truppalarından birinə düzəltsin. Qurulandım, siqaret yandırdım, güzgüdə özümə baxdım – arıqlamışdım. Telefon zəng çalanda bircə anlığa mənə elə gəldi ki, Mariyadır. Ancaq onun zəngi deyildi. Yəqin ki, Leo idi. Qonaq otağına keçdim, dəstəyi götürüb dedim:

– Eşidirəm.

– Oho, – Zommervildin səsi eşidildi, – çox güman ki, göydə iki dəfə mayallaq vurmağınıza mane olmadım.

– Mən akrobat deyiləm, – hirsələ cavab verdim. – Təlxə-yəm. Bunların fərqi var. Bu fərq də, ən azı, yezuitlərlə dominikanların arasındakı fərq qədər böyükdür. Əgər söhbət nəyisə iki dəfə eləməkdən gedirsə, deməli, kimisə iki dəfə öldürürlər.

O güldü.

– Şnir, Şnir, – dedi, – həqiqətən, sizin barənizdə ciddi narahatçılıq keçirirəm. Doğrudanmı, hamımıza telefonla müharibə elan eləmək üçün Bonna qayıtmısınız?

– Kim kimə zəng vurub? – dedim. – Mən sizə, yoxsa siz mənə?

– Ah... Məgər bunun, doğrudanmı, elə böyük mənası var? Cavab vermədim.

– Yaxşı bilirəm ki, məndən xoşunuz gəlmir, – o, sözüne davam etdi, – ancaq təəccüblənməyin, mənə sizdən xoşum gəlir. Özünüz də etiraf etməlisiniz ki, inandığım bəzi prinsipləri həyata keçirməyə mənə haqqım çatır.

– Lazım olanda da zor gücünə! – dedim.

– Xeyr! – Onun səsi çox aydın idi. – Xeyr, zorla keçirmirəm. Ancaq ərkim çatan bəzi şəxslərə təkid edirəm.

– Nə üçün Mariya deyil, bəzi şəxs deyirsiniz?

– Çünki mənə borcum, imkan daxilində, bu məsələyə obyektiv yanaşmaqdır.

– Çox böyük səhv edirsiniz, prelat, – dedim, – burada lazım olan qədər subyektivlik var.

Hamam xalətində üşüyürdüm. Siqaretim nəm çəkdiyi üçün yaxşı yanmırdı.

– Əgər Mariya geri qayıtmasa, təkcə sizi deyil, Tsüpfneri də öldürəcəm, – dedim.

O hirsələndi:

– Allah xatirinə, Heribertdən əl çəkin.

– Yaman zarafatcılısınız, – dedim, – kimsə arvadımı əlimdən alır və mən də məhz ondan əl çəkməliyəm.

– O, "kimsə" deyil. Frölayn Derkum da sizin arvadınız olmayıb. O da arvadınızı əlinizdən almayıb, Mariya özü gedib.

– Tamamilə könüllü gedib, eləmi?

– Bəli, – dedi. – Ola bilsin ki, təbiiliklə fəvqəltəbiilik arasında tərəddüd edib. Ancaq buna baxmayaraq, tamamilə könüllü gedib.

– Belə de... Buradakı fəvqəltəbiiliyi göstərə bilərsiniz?

– Şnir! – O əsəbiləşdi. – Bütün bunlara baxmayaraq, mən sizi yaxşı təlxək hesab edirəm. Amma ilahiyyatdan başınız çıxmır.

– Ancaq, hər halda, siz katoliklərin dinsiz bir adama qarşı yəhudilərin xristianlara, xristianların da büt-pərəstlərə qarşı olduğu qədər amansızlıq göstərdiyinizi başa düşürəm. "Qanun", "ilahiyat" kimi sözlərdən başqa heç nə bilmirsiniz və hamısı da dövlətin, bəli, dövlətin verəcəyi bir parça mənasız kağızdan ötrüdür.

– Siz səbəblə nəticəni qarışdırırsınız, Şnir. Sizi yaxşı başa düşürəm.

– Heç nə başa düşmürsünüz, – dedim. – Nəticəsi ikiqat xəyanət olacaq. Sizin Heribertə ərə getməklə Mariya birinci cinayəti eləyəcək, sonra da qayıdıb mənim yanıma gələndə ikincisini. Ancaq mən həssas qəlblə yaradıcı adam deyiləm. Ən başlıcası isə, elə xristian deyiləm ki, siz prelatlardan biri desin: "Şnir, yaxşısı budur ki, nikahsız yaşayın".

– Siz öz başınıza gələn hadisə ilə bizim o vaxt haqqında mübahisə elədiyimiz hadisə arasındakı fərqi dini mahiyyətini anlamırsınız.

– Hansı fərqi? Bəlkə, Bezevitsin daha həssas olduğunu və sizin cəmiyyətin səcdəgahına çevrildiyini nəzərdə tutursunuz?

– Xeyr! – O güldü. – Xeyr! Fərq kilsənin bu məsələyə münasibətindədir. B. ərindən ayrılmış biri ilə yaşayırdı və kilsədə nikah kəsdirə bilməzdi. Ancaq frölayn Derkum ərindən ayrılmamışdı və heç nə də nikaha mane olmurdu.

– Mən nikah kəsdirməyə hazır idim. Hətta katolik olmağa da.

– Bəli, nifrətlə hazır idiniz.

– Məndə elə hisslər olmaya-olmaya yalandan özümü dinə inanan adam kimi göstərməliyəm? Gəlin indi də işin formal cəhətini götürək: əgər siz hüquqdan, qayda-qanundan danışırsınızsa, nə üçün belə hisslərin olmadığını mənə irad tutursunuz?

– Mən sizə heç nəyi irad tutmuram.

Susdum. O, düz deyirdi. Bu hökmdən qaçmaq olmazdı. Mariya özü getmişdi və onlar da böyük məmnuniyyətlə qəbul etmişdilər. Mənimlə qalmaq istəsəydi, heç kəs onu getməyə məcbur edə bilməzdi.

– Alo, Şnir? – Zommervildin səsi eşidildi. – Mənə qulaq asırsınız?

– Bəli, – dedim, – qulaq asıram.

Onunla telefon söhbətini başqa cür təsəvvür etmişdim. Gecə saat üçün yarısında yuxudan oyatmaq, dişimin dibindən çıxanı demək, hədə-qorxu gəlmək...

– Sizin üçün nə edə bilərəm? – O, astadan soruşdu.

– Heç nə. Əgər demək istəyirsinizsə, Hannofer mehmanxanasındakı gizli iclasların məqsədi yalnız və yalnız Mariyanın mənə olan sədaqətini daha da möhkəmləndirmək idi, sözlərinizə inanaram.

– Şübhə yoxdur ki, frölayn Derkumun sizə olan münasibətində böhran başladığını hiss etməmişiniz, Şnir.

– Siz də həmin dəqiqə onu tora salıbsınız, məndən ayrılmaq üçün qanunun, kilsənin açdığı yolu göstəribsiniz. Mənsə həmişə elə bilirdim, katolik kilsəsi ayrılməyin əleyhinədir.

– İlahi! Şnir, axı siz məndən – katolik keşişindən tələb edə bilməzsiniz ki, hansı qadınısa nikahsız yaşadığı üçün günahlar içində batıb qalmağa təhrik edəm.

– Niyə təhrik edə bilmirsiniz? Axı siz onu əxlaqsızlığa, xəyanətə sürükləyirsiniz. Əgər buna da ruhani kimi cavab verə bilərsinizsə, buyurun.

– Dinin, kilsənin nüfuzuna qarşı çıxmağınız məni çox heyrətləndirir. Belə düşmənçiliyi yalnız katoliklərdə görmüşəm.

– Özüünüzdən uydurmayın, mən dinə, kilsəyə qarşı çıxmıram. Mən yalnız Zommervildə qarşı çıxıram, çünki siz düz iş görmədiniz, çünki sözlünüzlə əməliniz düz gəlmir.

– İlahi, bu, nə deməkdir?

– Sizin dualarınıza qulaq asanda adam elə bilir ki, ürəyiniz dağ boydadır, ancaq sonra başlayırsınız mehmanxanaların künc-bucağında söz gəzdirməyə, ara qarışdırmağa... Mən qan-tər içində gündəlik çörəkpu lu qazananda arvadımla gizli danışıqlara başlayırsınız, məni vecinizə almırsınız. Düz iş görməmək, sözü ilə əməli düz gəlməmək, bax, budur. Ancaq quru estetika ilə məşğul olan adamdan daha nə gözləmək olar?!

– Söyün, söyün, – dedi. – Nə qədər istəyirsiniz, mənə qarşı haqsızlıq edin. Sizi yaxşı başa düşürəm.

– Heç nə başa düşmürsünüz. Siz o lənətə gəlmiş zəhəri-nizi suya qatıb damcı-damcı Mariyaya içirtdiniz. Mənsə nə içsəm, təmiz içirəm, saf kartof arağını qatışdırılmış konyakdan üstün tuturam.

– Danışın, danışın, – dedi. – Elə danışırsınız ki, sanki, bu iztirabların hamısını daxilən yaşamısınız.

– Bəli, daxilən də yaşamışam, zahirən də. Çünki söhbət Mariyadan gəldirdi.

– Şnir, elə bir gün gələcək ki, mənə qarşı haqsızlıq elədiyinizi özünüz başa düşəcəksiniz. Bu məsələdə də, başqalarında da... – O, sanki, ağlamsındı. – Qaldı, mənim suya nəsə qatıb damcı-damcı içirtməyimə... Bəlkə də, unudursunuz ki, bəziləri susuzluqdan yanır, sadəcə olaraq, nəsə içmək istəyir və belələrini susuzluqdan öldürməkdənsə, bulanıq su vermək daha yaxşıdır.

– Ancaq sizin müqəddəs kitabınızda söhbət təmiz, duru sudan gədir. Niyə eləsinə vermirsiniz?

– Bəlkə də, ona görə ki... – onun səsi titrədi, – ...sizin təbirinizlə desək, mən həmin suyu quyudan çəkib çıxaran zəncirin lap son həlqəsiyəm. Bəlkə də, yüzüncü, mininci həlqəsiyəm və həmin su da mənə çatana qədər bulanır. Bir məsələni də deyim, Şnir... Eşidirsiniz?

– Eşidirəm.

– Siz hər hansı bir qadını onunla yaşamadan da sevvə bilirsiniz.

– Doğrudan? Yəqin ki, indi bakirə Məryəmdən söhbət açacaqsınız.

– İstehza eləməyin, Şnir. Bu, sizə yaraşmır.

– İstehza eləmirəm. Tutaq ki, mən başa düşmədiyim bir şeyə hörmət etməyi bacarıram, ancaq, bununla belə, monastıra getmək istəməyən gənc qıza bakirə Məryəmi nümunə göstərməyi bağışlanılmaz səhv hesab edirəm. Hətta bir dəfə bu barədə mühazirə də oxumuşam.

– Doğrudan? Harada?

– Bonnda. Mariya ilə bir sınıfdə oxuyan qızlara. Buraxılış gecəsi, xüsusi olaraq Kölndən gəlib onlara bir neçə nömrə göstərdim, sonra bakirə Məryəm haqqında söhbət elədik. İnanmırsınızsa, Monika Zilvsdən soruşun, prelat. Əlbəttə, qızlarla sizin "cismani tələbat" adlandırdığınız məsələdən danışa bilməzdim! Eşidirsiniz?

– Bəli, eşidirəm, – dedi, – həm də təəccüblənirəm. Siz getdikcə ədəbsizlik eləməyə başlayırsınız, Şnir.

– Lənət şeytana, prelat, uşaq əkmək üçün gördüyünüz iş də ədəbsizliyin ən böyüyüdür. Əgər xoşunuza gəlicə, "uşaqları dünyaya gətirən ağ leylək" barədə də danışa bilərərik. Bu ədəbsiz iş barədə deyilən sözlər də, oxunan dualar da, yazılan kitablar da riyakarlıqdır. Siz bu işi qəlbimizin dərinliklərində təbiətin qanununa qarşı nikahın qanuniləşdirdiyi vəhşilik hesab eləyirsiniz və ya özünüzü aldadaraq cismani məhəbbəti həmin işlə bilavasitə bağlı olan başqa hisslərdən ayırırsınız. Ancaq, əslində, həmin işlə bağlı olan başqa hisslər daha mürəkkəbdir. Qanuni ərindən zəhləsi gedən arvad da kişiyyə yalnız cismən lazım deyil. Hətta ən alçaq içki düşkünü də fahişə yanına gedəndə onları yalnız "cismani məhəbbət" birləşdirmir. Siz bu məsələyə Yeni il gecəsində atılan fişəng kimi baxırsınız, ancaq o, əslində, dinamitdir.

– Şnir, – onun boğuc səsi eşidildi, – sizin dediyiniz məsələ barədə bu qədər fikirləşməyiniz məni heyrləndirdi.

– Heyrətə bax! – mən də səsimi ucaltım. – Öz arvadına şəxsi mülkiyyəti kimi baxan dardüşüncəli heyvanlara heyrlənsəydiniz, daha yaxşı olardı. O vaxt bu barədə qızlara nə dediyimi Monika Zilvsdən soruşun. Özümün kişi cinsindən olduğumu bilən gündən bəri ən çox bu haqda düşünmüşəm. Bu da sizi heyrləndirdi?

– Sizin hüquq və qanun haqqında heç bir, hətta ən adi təsəvvürünüz belə yoxdur. Bu hisslər nə qədər mürəkkəb olsalar da, onları qanun çərçivəsinə salmaq lazımdır.

– Elədir, – dedim, – sizin qayda-qanunlardan mənə də bir az pay düşdü. Siz insan təbiətini elə bir yola çəkirsiniz ki, adını xəyanət qoya biləsiniz. Təbii nikahla qarşılaşanda isə canınıza qorxu düşür və başlayırsınız dua etməyə, günahlarınızı yumığa, tövbə etməyə... Beləliklə də, hər şeyi qanun çərçivəsinə salırsınız.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

O güldü. Bu gülüşdən alçaqlıq yağır.

– Şnir, – dedi, – sizə nə olduğunu anlamağa başlayıram.

Məlum məsələdir ki, siz də eşşək kimi monoqamsınız.

– Deməli, zoologiyadan da başınız çıxmır. Homo sapiens barədə də heç söhbət ola bilməz. Eşşəklər üzədən çox mömin görünsələr də, monoqam deyillər. Onlarda cinsi əlaqə üçün heç bir qayda-qanun, yasaq yoxdur. Qarğalar, skarbit balıqları, dolaşalar və hərdən də kərgədanlar monoqam olur.

– Çox güman ki, Mariya belə deyil. – Deyəsən, bu sözlərin mənə necə ağır təsir elədiyini hiss elədi və ona görə də astadan sözünə davam etdi, – mən də təəssüf edirəm, Şnir, heç istəməzdim ki, belə olsun. Mənə inanırsınız?

Susdum. Hələ də yanan siqaret kötüyünü xalçanın üstünə tüpürdüm, qıgılıcımların necə dağıldığına, xalçanı xal-xal yandırdığına tamaşa elədim.

– Şnir, – deyə yalvarmağa başladı, – heç olmasa, inanın ki, bütün bunları deməyə çətinlik çəkirəm.

– İnanıb-inanmamağımın sizin üçün fərqi var ki? Əgər elə vacibdirsə, yaxşı, inanıram.

– İndicə insan təbiətindən çox danışdınız, – dedi, – gərək, öz təbiətinizə sadıq qalaraq Mariyanın arxasınca gedəydiniz, onun uğrunda mübarizəyə girəydiniz.

– Mübarizəyə bax! Məgər sizin nikah haqqındakı o lənətə gəlmiş kitabınızda bu söz də var?!

– Frölayn Derkumla nikahınız yox idi.

– Yaxşı, siz deyən olsun. Nikahımız yox idi. Ancaq, demək olar ki, hər gün ona zəng vurmağa çalışır, hər gün məktub yazırdım.

– Bilirəm, bilirəm. İndi gecdir.

– Belə çıxır ki, indi onların nikah kəsdirmələrinə açıqca mane olmaq lazım gələcək.

– Siz buna qadir deyilsiniz. Mən sizi təsəvvür elədiyinizdən yaxşı tanıyıram. Nə qədər istəyirsiniz, məni söyün, nə qədər istəyirsiniz, hədələyin, sözümü deyəcəm. Sizin ən dəhşətli

cəhətiniz ondan ibarətdir ki, günahsızsınız. Hətta deyərdim ki, təmiz adamsınız. Bəlkə, sizə köməyim dəydi. Onu nəzərdə tuturam ki...

O susdu.

– Pulu nəzərdə tutursunuz? – deyə soruşdum.

– Elə pulu da... Ancaq mən iş məsələsini nəzərdə tuturdum.

– Ola bilsin ki, bu məsələyə bir azdan qayıdası olduq. İlkisinə də... Pula da, iş məsələsinə də. Mariya indi haradadır?

Necə nəfəs aldığını eşitdim və bu sükutda ilk dəfə burnuma iy gəldi: odekalon, qırmızı şərab, siqar qoxusu... Ancaq bu iy zəif idi.

– Romaya gediblər.

– Toy səfərinə çıxıblar? – səsim xırıldadı.

– Bəli, elə deyirlər.

– Əlbəttə, fahişəliyi axıra çatdırmaq lazımdır, – deyərək dəstəyi asdım, nə "sağ ol" dedim, nə də "xudahafız". Xalçanın üstünə düşmüş siqaret külü onu xal-xal eləmişdi. Mən hələ də tüstülənən qara nöqtələrə baxdım. Ancaq elə yorulmuşdum ki, onları ayaqlayıb söndürməyə ərindim. Üşüyürdüm, dizim ağrıyırdı. Vannada çox qalmışdım...

Mariya mənimlə Romaya getmək istəmədi. Mən ora getməyi təklif edəndə o qızaraq dedi: "İtaliyaya gedərəm, ancaq Romaya yox". Səbəbini soruşanda sual verdi: "Doğrudan, bilmirsən?" "Yox", – dedim. O dinmədi. Mənsə Papanı görmək üçün çox böyük məmnuniyyətlə onunla Romaya gedərdim. Hətta, bəlkə də, saatlarla Peter meydanında dayanıb gözləyər, o, pəncərəyə çıxanda əl çalar, "Aviva", – deyər qışqırdım. Mariya bu sözləri eşidəndə, demək olar ki, əsəbiləşdi. Dedi ki, mənim kimi bir aqnostikin Müqəddəs Atanın gəlişinə sevinməsi də "pozğunluğun bir növüdür". O, doğrudan da, qısqanırdı. Belə qısqançlığı katoliklərdə tez-tez görürdüm. Onlar öz xəzinələrinin – dini ayinlərinin, keşişlərinin üstündə lap simic adamlar kimi əsirlər. Bundan əlavə, tanıdığım adamlardan ən lovğalarıdır. Hər şeyləri ilə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lovğalanırlar: öz dinlərinin qüvvətli cəhəti ilə də, zəif cəhəti ilə də. Az-çox ziyalı hesab etdikləri adamların hamısından tələb edirlər ki, tezliklə katolikliyi qəbul etsinlər. Bəlkə də, Mariya onda Romaya ona görə getmədi ki, günah iş tutaraq mənimlə yaşadığı üçün orada daha çox utanardı. Bəzi məsələlərdə sadələvh idi və çox da savadlı deyildi. Tsüpfnerlə Romaya getməsi alçaqlıq idi. Yəqin ki, orada qəbul mərasimində olacaqdılar və zavallı Papa da Mariyaya "qızım", Tsüpfnerə də: "Mənim ağıllı oğlum", – deyə müraciət edəcəkdi. Ancaq bilməyəcəkdi ki, qarşısında diz çökənlərin ikisi də əxlaqsızdır, xəyanətkardır. Bəlkə də, Tsüpfnerlə ona görə Romaya getmişdi ki, orada məni xatırlamasın. Mənimlə Neapolda, Venetsiyada, Florensiyada, Parisdə, Londonda, Almaniyanın müxtəlif şəhərlərində olmuşdu. Romada isə mənimlə bağlı heç bir xatirəsi olmayacaqdı və orada doyunca "katolik havası" ilə nəfəs alacaqdı. Qərara aldım ki, Zommervildə təzədən zəng vurub deyəm ki, bayaq mənim monoqamliğıma lağ elədiyi üçün ona əməlli-başlı yazığım gəlir. Ziyalı katoliklərin, demək olar ki, hamısında bu alçaq xüsusiyyət var: dini doqmalar arxasında gizlənir, hər yerdə onlardan yaratdıqları prinsiplər barədə ağızdolusu danışırlar. Ancaq elə ki onları bəzi "təzkibolunmaz həqiqətlərlə üzləşdirirsən, o dəqiqə gülümsəyib "insan təbiəti"nə əl atırlar. Çarəsiz qalanda isə istehzal bir təbəssümlə gülümsəyirlər, sanki, bir az bundan əvvəl Papanın yanında olublar və ondan "səhv eləməmək" dərsi alıblar. Hər halda, kimsə onların soyuqqanlıqla bəyan etdikləri böyük həqiqətləri ciddi qəbul etməyə başlayanda onun adını ya "protestant" qoyurlar, ya da "yumor hissindən uzaq olan adam". Beləliklə, nikah barədə ciddi söhbətə başlayanda o dəqiqə VIII Haynrixi ortaya atırlar. Artıq üç yüz ildir ki, bu silahdan istifadə edir və bununla da, öz dinlərinin necə sərt olduğunu göstərmək istəyirlər. Onun həm də yumşaq, genişqəlblə olduğunu bəyan etmək istəyəndəsə Bezevitsin sərgüzəştlərinə keçirlər,

keşişlər haqqında lətifələr söyləyirlər. Ancaq bunları da "sağ"a, "sol"a meyil etməsindən asılı olmayaraq, "savadlı və ziyalı" hesab elədikləri "müqəddəslər"ə danışdırlar. Bir dəfə Zomervildə deyəndə ki, moizə edərkən Bezevits əhvalatını danışsın, o əsəbiləşdi. Axı katoliklər kafedraya qalxıb ər-arvaddan danışanda əsas silahlarından – VIII Haynrixdən istifadə edirlər. Nikah uğrunda mübarizə aparən krallıq! Hüquq! Qanun! Dini doqmalar!

Ürəyim bulandı. Həm cismən, həm də mənən. Birincisi, ona görə ki, Boxumdakı iyrənc səhər yeməyindən sonra dilimə konyakdan, siqaretdən başqa heç nə dəyməmişdi. İkincisi də, ona görə ki, Tsüpfnerin Romadakı mehmanxanalarından hansındasa Mariyanın öz paltarını necə geyindiyinə tamaşa etdiyini təsəvvürümdə canlandırırdım. Çox güman ki, Tsüpfner onun dolabdakı alt paltarlarını da bir-bir qaldırıb baxacaq. Bu cür sığallı, ziyalı, ədalətli, savadlı katoliklərə canıyən arvadlar lazımdır. Bu baxımdan Mariya Tsüpfnerə əl verməzdi. Tsüpfner kimilərinin paltarında heç bir eyib tapmaq olmaz, çünki dəbdən geri qalmaq istəmirlər. Eyni zamanda dəbə çox uyaraq modabaz kimi görünməkdən də qorxurlar. Belələri hər səhər soyuq su ilə yuyunur və dişlərini o qədər sürtür ki, sanki, bununla dünya rekordu vurmaq istəyir. Belələri üçün Mariya kifayət qədər "ziyalı qadın" deyil və həm də səhər-səhər özünə bəzək-düzək vurmağa çox vaxt sərf eləyir. Tsüpfner isə elə adamlardanır ki, Papanın qəbul otağına girməmişdən əvvəl yaylığını çıxarıb ayaq-qabıqlarını silir. Onların gedib qarşısında diz çökdükləri Papaya da yazığım gəldi. O, mehribanlıqla gülümsəyəcək, bu iki qəşəng, yaraşlıq alman gənclərinin katolik olduqlarına ürəkdən sevinəcək və... yenə də aldanmış olacaq. Axı bilməyəcək ki, iki nəfər xəyanətkara xeyir-dua verir...

Vanna otağına keçib qurulandım, paltarımı geydim, mətbəxə girib qəhvədanı qazın üstünə itələdim. Monika hamısını hazır qoymuşdu. Kibrit piletənin üstündəydi. Ağzı kip

bağlanmış qutudakı üyüdülmüş qəhvə, süzgül də onun böyründə. Qaxac edilmiş donuz budu, yumurta, tərəvəz konservləri də soyuducuda. Mətbəx işləri o vaxt xoşuma gəlir ki, "yalnız böyüklərə aid olan" bəzi söhbətlərdən qaçmaq istəyirəm. Məsələn, Zommervild "şəhvət" haqqında danışanda, Blothert "ka...ka...kansler" deyə kəkələyəndə və ya Fredeboyl Kokto haqqında ustalıqla düzüb-qoşduğu "mühazirəyə" başlayanda kırımışca mətbəxə keçib tübiklərdəki mayonezi boşqablara sıxır, zeytunları yarı bölür, çörəklərin üstünə qaraciyər paşteti çəkirim. Ancaq mətbəxə keçib özüm üçün nəsə hazırlamaq istəyəndə tənhalıq məni elə sıxır ki, əlim heç nəyə yətmir. Məcburiyyət qarşısında qalıb banka ağzı açanda, yumurtanı tavaya vurub sındıranda da məni sonsuz bir kədər bürüyür. Əslində, indiyəcən subaylıq həyatı da keçirməmişdim. Mariya xəstələnəndə və ya iş gedəndə – o, bir müddət Kölndə dəftərxana malları mağazasında işlədi – mətbəx işləri görmək mənim üçün çox da çətin olmurdu və hətta o, ilk dəfə uşaq salanda ev sahibəsi kinodan qayıdandan döşəkağını da yudum.

Çətinliklə də olsa, əlimi yaralamadan paxla bankasının ağzını açdım, qaynanmış suyu süzgülə tökdüm və həmin anda da Tsüpfnerin özü üçün tikdirdiyi ev barədə düşünməyə başladım. İki il bundan qabaq orada olmuşdum.

14

Qaranlıqda Mariyanın həmin evə necə gedəcəyini təsəvvürümə gətirdim. Yenidən çalınmış çəmənlik ay işığında mavi rəngə çalır. Bağban budadığı ağacların şax-süvəlini qarajın yanına yığıb. Naz və yemişan kolları arasındakı zibil vedrəsi ağzına kimi dolub – aparıb atmaq lazımdır. Cümə günüdür. Mətbəxdən balıq iyi gələcəyini biləcək. Evdə hansı "məkə-tub"ları tapacağını da biləcək. Birini Tsüpfner televizorun üstünə qoyub: "Təcili F...nın yanına getməli oldum. Öpürəm.

Heribert". İkincisini isə, qulluqçu qız soyuducunun üstünə qoyub: "Kinoya getdim, saat 10-da qayıdacam. Qrete (və ya Luiza, Birqit)".

Qarajın qapısını açacaq, düyməni basıb işığı yandıracaq. Ağ rəngli divarda motorellərin, sınıq tikiş maşınının kölgəsi görünəcək. Qarajın Tsüpfnerə aid olan hissəsində "Mercedes" dayanıb. Deməli, o, piyada gedib. "Təmiz hava almaq lazımdır. Bir az təmiz hava almaq lazımdır. Təmiz hava". Təkərlərdəki palçıq onun günortadan sonra Ayfelə getdiyindən, "Gənclər İttifaqı"nda mühazirə oxuduğundan xəbər verir ("Birgə olmaq, birgə mübarizə aparmaq, birgə iztirab çəkmək!").

Başını qaldırıb yuxarı baxır. Uşaq otağı da qaranlıqdır. Maşın yollarının, enli gül ləklərinin bir-birindən ayırdığı qonşu evlər... Televizor ekranlarının solğun işıqları... Belə bir vaxtda kişinin – uşaqların atasının evə qayıtması heç kəsin ürəyincə olmur. Eləcə də avara oğulun qayıtması... Onların gəlişi münasibətilə dana kəsən, toyuq boğazı üzən olmayacaq. Deyəcəklər ki, soyuducuda qaraciyər paştetindən bir az qalıb...

Bazar günləri günortadan sonra badminton şarları hasardan aşıb o biri həyəət düşəndə, balaca pişiklər, küçüklər evdən qaçıb qonşuya girəndə, onları: "Ah, nə gözəl pişikdir! Ah, nə gözəl küçükdür!" – deyə alaqağılardan, ya hasardakı deşiklərdən geri verəndə "qardaşlaşma" başlayır. Səslərində əsəbilik hiss olunmur, heç kəsin adı çəkilmir. Səslərin ahəngi çox təsadüfi hallarda pozulur, qonşu evlərin sakit səmasını diksindirir. Özü də heç nədən. Boş şeylərdən... Kiminsə nəlbəkisi cingilti ilə sınında, top gül kollarının arasına düşəndə, uşaqlardan hansısa yerdən bir çınqıl götürüb maşına atanda, yenicə yuyulub-ütülənmiş paltara kiminsə borusundan su düşəndə səslər bir az ucalır. Ancaq yalana, xəyanətə, uşaq xaric elətdirməyə görə çox səs ucaltmaq olmaz.

– Ah, sadəcə olaraq, əsəblərin korlanıb, dərman at.

– Heç nə atma, Mariya.

Evin qapısını açır. Sakitlikdir, istidir. Balaca Mariya yuxarıdakı otaqda yatır. Nə tez oldu bunlar? Bonnda toy elə-diniz, Romaya toy səfərinə çıxdınız, sonra hamilə oldun, xəstəxanaya getdin və nəhayət, qıvrım, şabalıdı saçları olan bir qız dünyaya gəldi! Yadındadırmı, o, evini bizə göstərəndə şövlə dedi:

– Bura on iki uşağa çatar.

İndi hər gün səhər çörəyini yeyəndə mənalı-mənalı üzünə baxır, sanki: "Hə, necədir?" – demək istəyir. Onun "Katolik ittifaqı"ndan, XDİ-dən olan dostları da üç qədər konyak vurandan sonra deyirlər: "On ikiyə çatmağa on bircə uşaq qalıb!"

Şəhərdə söz gəzir ki, sən yenə kinoya gedibsən. Belə gözəl, günəşli gündə kinoya gedibsən. Yenə də kino, kino...

Bütün gecəni dərnəkdə keçirən Blothertin evində "ka... ka... ka..." kəlmələrindən başqa heç nə eşitməyirsən. Bu dəfə "kansler" deyil, "katolon" demək istəyirdi. Bu söz sənə yad olduğu üçün qulağını qıdıqlayır. Sanki, onun içində nəsə diyirlənir, sanki, oradan çiban çıxır. Blothertin adamlarda "katolon"un olub-olmadığını müəyyənləşdirən Qayqer sayğacı var. Bu kişidə var... Bu kişidə yoxdur... Bu qadında var... Bu qadında yoxdur... Elə bil, çobanyastığının ləçəklərini bir-bir qoparıb deyirsən: "Sevir, sevmir, sevir, sevmir... Sevir". Futbol klubları da, bir partiyadan olan dostları da, hökumət də, müxalifət də "katolon" imtahanına çəkilir. Onu irqi əlamət kimi axtarır, ancaq tapa bilmirlər. Burnu skandinaviyalının burnudur, ağzı isə Qall tayfalarının ağzına oxşayır. Yalnız bircə nəfərdə var bu! Matahı çıxmış "katolon" Blothertdə! Onun gözünə görünmə, Mariya! Təzədən ehtirasa gəlib altıncı ehkamin mənasını cavan seminarist kimi təsəvvür edir və bəzi günahlar haqqında yalnız latınca danışır. İn sexto, de sexto. Bunlar da lap "seks" kimi səslənir! Hələ onun əziz balaları! Böyüyü Herbertin on səkkiz, Marqretinsə

on yeddi yaşı var və onlar görüb-götürmək üçün yaşlıların söhbətinə bir az qulaq asa bilərlər. "Katolon", "vətəndaşları ayrı-ayrı silklərə mənsub olan dövlət", "ölüm cəzası" haqqında gedən söhbətlərə! O söhbətlərə ki Blothert onları eşidəndə gözlərində qəribə bir cıqılcım parıldayır, cır səsi aləmi başına götürür, sevincdən doğan göz yaşları bir-birinə qarışır. Sən çox əbəs yerə Fredboylun üfunət qoxusu verən "solçu arsızlığı"nda təsəlli tapmaq istədin, Mariya! Çox əbəs yerə də Blothertin üfunət qoxusu verən "sağ təmayüllü arsızlığı"na hirsələnəcəksən! Dünyada çox gözəl bir söz var: Heçlik! Heç nə barədə düşünmə! Nə kansler, nə də katolon barədə! İndi yalnız vannada uzanıb ağlayan, başmaqlarına qəhvə töküüb içən təlxək barədə düşün!

15

Səs tanış gəlsə də, nə edəcəyimi bilmirdim. Onu tez-tez eşitmiş, ancaq fərqi varmamışdım. Evimizdə qapının zəngi çalınanda qulluqçu qızlar gedib açırdı. Mən içəridə olanda Derkumun mağazasının zəngi də tez-tez çalınırdı, ancaq heç birində yerimdən tərpənmirdim. Köləyə yaşayanda pansionda qalırdıq. Mehmanxanalarda da telefonla zəng edirdilər. İndi qapının zəngini eşitsəm də, kim olduğunu kəsdirə bilmirdim. Doğma zəng deyildi, bu mənəzildə onu ikicə dəfə eşitmişdim: bir dəfə oğlan uşağı süd gətirəndə, bir dəfə də Tsüpfner Mariyaya qızılgül göndərəndə. Gül gələndə mən içəridə uzanmışdım. Yanıma gəlib onları mənə göstərdi, sonra dəstəni burunna yaxınlaşdırıb ləzzətlə iylədi. Onda çox pis vəziyyətdə qaldım, çünki elə bildim, gülləri mənə göndəriblər. Mənə pərəstiş eləyən qızlar bəzən mehmanxanaya gül göndərirdilər. Dedim:

– Qəşəng güllərdir, saxla.

Üzümə baxdı:

– Mənə göndəriblər.

Qızardım. Çox pis vəziyyətdə qaldım. Yadıma düşdü ki, indiyəcən Mariyaya gül göndərməmişəm. Əlbəttə, tamaşa zamanı verilən güllərin hamısını ona gətirirdim, ancaq cibimdən pul verib almamışdım. Onu da deyim ki, səhnədə mənə verilən güllərin çoxunun pulunu özüm verirdim.

– Kim göndərib? – deyə soruşdum.

– Tsüpfner.

– Lənət şeytana, bu, nə deməkdir?

O dəqiqə yadıma əl-ələ verib getdikləri gün düşdü. Mariya qızardı:

– Məgər o, mənə gül göndərə bilməz?

– Gərək, sualı başqa cür verəydin, – dedim. – Nə üçün sənə gül göndərməlidir ki?

– Çünki bir-birimizi çoxdan tanıyıyıq. Bəlkə də, mənə pərəstiş edir...

– Yaxşı, qoy pərəstiş etsin, – dedim, – ancaq belə bahalı güllər göndərmək sırtıqlıqdır. Mənə elə gəlir ki, yersizdir...

Mariya inciyərək otaqdan çıxdı.

Oğlan süd gətirəndə ikimiz də qonaq otağında idik. Mariya gedib qapını açdı, südün pulunu verdi. Bircə dəfə də qonağımız olmuşdu. Katolikliyi qəbul etməmişdən əvvəl Leo gəlmişdi. Ancaq o, zəngi çalmamışdı, Mariya ilə birlikdə yuxarı qalxmışdı.

Qəribə zəng idi: onda həm utancaqlıq vardı, həm də inadkarlıq. Məni dəhşətli bir qorxu bürüdü: yoxsa Monikadır? Bəlkə, Zommervild hansı bəhanə ilə onu yanıma göndərib? Ağılıma min cür fikir gəldi. Yaş başmaqlarla dəhlizə yüyürdüm, ancaq lazım olan düyməni tapa bilmədim. Düyməni axtaranda yadıma düşdü ki, Monikada açar var. Nəhayət, düyməni tapıb basdım, aşağıdan xışıltı eşidildi. Elə bil, arı vızıldadı. Çölə çıxıb liftin qarşısında dayandım. Əvvəlcə qırmızı işıq yandı, sonra lövhədəki rəqəmlər işıqlandı; 1, 2... Əsəbi halda növbə ilə işıqlanan rəqəmlərə baxdım və qəflətən hiss etdim ki, kimsə arxamda dayanıb. Diksinərək geri

döndüm. Qəşəng, sarışınsaçlı, nə çox arıq, nə də çox kök olan bir qadın idi. Ala gözlərindən mehribanlıq yağırdı. Yalnız şlyapası həddən artıq qırmızı idi. Gülümsədim. O da cavabında gülümsəyib dedi:

– Çox güman ki, cənab Şnirsiniz... Mənim adım Qrebzeldir... Qonşunuzam... Sizi belə yaxından görməyimə çox şadam...

– Mən də şadam, – dedim.

Doğrudan da, şad oldum. Şlyapasının həddən artıq qırmızı olmasına baxmayaraq, Qrebzel çox qəşəng görünürdü. Qoltuğunda "Bonnun səsi" qəzeti vardı. Ona baxdığımı görəndə qızardı:

– Belə şeylərə fikir verməyin.

– O küçüyün dərslərini verəcəm, – dedim. – Bilirsiniz, necə alçaq, ikiüzlü tülküdür?! Hələ məni də aldatdı, bir şüşə arağımı vermədi.

O güldü.

– Qonşuluğumuzdan istifadə edərək sizinlə tanış olmağı mən də, ərim də arzulayırdıq. Burada çox qalacaqsınız?

– Bəli, – dedim. – Əgər icazə versəydiniz, bir gün qonaq gələrdim. Sizdə də hər şey pas rəngindədir?

– Əlbəttə. Pas rəngi beşinci mərtəbənin əlamətidir.

Lift üçüncü mərtəbədə çox dayandı. Nəhayət, lövhədəki "4" rəqəmi işıqlandı, sonra "5"... Onun qapısını açdım və... heyrətdən bir addım geri çəkildim. İçəridən atam çıxdı, Qrebzel üçün qapını tutdu və sonra da mənə tərəf döndü.

– İlahi! Ata, sənənsən?!

İndiyəcən ona "ata" deməmiş, həmişə "papa" deyə çağırmışdım.

– Hans! – deyə o, qeyri-müəyyən tərzdə qollarını qaldırdı, sanki, məni qucaqlamaq istədi.

Ondan əvvəl içəri girib paltosunu tutdum, şlyapasını aldım, qonaq otağının qapısını açaraq taxtı göstərdim. Tələsmədən oturdu.

İkimiz də pərt olmuşduq. Pərt olmaq, bəlkə də, valideynlərlə uşaqların bir-birini başa düşməsinin yeganə yoludur. Çox güman ki: "Ata!" – deyə müraciət etməyim ona təsir etdi və bu da öz növbəsində, aramızda yaranacaq mümkün pərtliyi bir az da artırdı. Atam pasrəngli kreslolardan birində oturub başını bulaya-bulaya məni süzdü: ayağımda yaş çəkəkək, su daman corablar, əynimdə də həddən artıq uzun, üstəlik də, sarı-qırmızı rəngli haman xaladı...

Atam boydan uca olmasa da, yaraşıqlıdır. Səliqəsinə çox fikir verməsə də, hər hansı bir iqtisadi məsələ müzakirə olunanda televiziya işçiləri onun üstündə dava salırlar. Üzgözündən xeyirxahlıq, müdriklik yağır və son vaxtlar "kömür mədənlərinin sahibi Şnir" kimi deyil, "televiziya ulduzu" kimi məşhurlaşmışdır. Hər cür kobudluqdan zəhləsi gedir. Baxan deyərki ki, bu görkəmin sahibi mütləq siqar çəkməlidir. Özü də nazik, yumşaq siqar... Ancaq yetmişi haqlamış hər hansı bir kapitalistin siqaret çəkməsi, doğrudan da, əsl igidlikdir, tərəqqidir... Nə üçün onu tez-tez maliyyə məsələlərinin müzakirə olduğu məclislərə dəvət etdiklərinin səbəbini də yaxşı başa düşürəm. Bilirlər ki, bu xeyirxahlıq yalnız görkəmində deyil, həm də təbiətindədir. Atama siqaret verdim və onu yandırmaq üçün bir az aşağı əyləndə kişi dedi:

– Təlxək həyatına yaxşı bələd olmasam da, bəzi şeyləri bilirəm. Ancaq onların qəhvə ilə çimməsi mənim üçün yenilikdir.

Atam hərdən yaman zarafatçı olur.

– Qəhvə ilə çimmirəm, ata, – dedim, – sadəcə olaraq, özümə qəhvə süzmək istəyirdim, ancaq alınmadı.

Hec olmasa, indi ona: "Papa", – deyə müraciət etməliydim. Ancaq gec idi.

– İçmək istəyirsən?

O gülümsədi, şübhəli-şübhəli üzümə baxıb soruşdu:

– Evdə nəyin var?

Mətbəxə keçdim. Soyuducuda bir şüşə konyak, iki-üç şüşə mədən suyu, limonlu limonad və bir şüşə də qırmızı şərab vardı. Hərəsindən bir şüşə götürüb geri qayıtdım, onları masanın üstünə düzdüm. Cibindən eynəyini çıxarıb yarlıqlara baxdı. Başını bulayaraq, ilk öncə, konyakı kənara itələdi. Bilirdim ki, konyak içməyi xoşlayır və incik tərzdə dedim:

– Pis konyaka oxşamır.

– Əla növdür. Ancaq ən yaxşı konyakı da soyudanda keyfiyyətini itirir.

– Aman Allah, məgər konyakı soyuducuya qoymaq olmaz?

Eynəyinin üzərindən mənə elə baxdı ki, sanki, kişiyyə yaraşmayan qəbahət iş tutmuşdum. Atamda özünəməxsus bir quruluq vardı. Məsələn, hər səhər çörəyi üç-dörd dəfə geri qaytarır ki, Anna onu lazım olan səviyyədə qızdırmayıb. Bu lal mübarizə hər gün təkrar olunur, çünki Anna "çörək qızdırmağı" hələ də "anqlo-saksoniya səfəhliyi" hesab edir.

– Kim konyakı soyuducuya qoyur?! – Atam ikrahla diləndi. – Doğrudan, bilmirdin, yoxsa özünü elə göstərirdin? Səni başa düşmək çox çətindir!

– Bilmirdim.

Sınayıcı nəzərlərlə üzümə baxıb gülümsədi və deyəsən, sözlərimə inandı.

– Bilirsən, sənin tərbiyəyə nə qədər pul xərcləmişəm?!

Əslində, bu sözlərdə ərkyanalıq olmalıydı. Elə bir ərkyanalıq ki, yetmiş haqlamış ataya özünün boya-başa çatmış oğlunu məzəmmət etməyə ixtiyar verəydi. Ancaq bu ərkyanalıq alınmadı, çünki "pul" sözü onu boğdu. Başını bulayabulaya limonadı da, qırmızı şərabı da geri itələdi və dedi:

– İndiki şəraitdə mədən suyu hamısından yaxşıdır.

Servantdan iki badə çıxarıb mədən suyunun ağzını açdım. Deyəsən, bu işləri səhvsiz gördüm. Bütün hərəkətlərimi izləyən atam başını razılıqla tərpətdi.

– Hamam xalatında gəzməyim pis çıxmaz ki? – deyə soruşdum.

– Pis çıxar, – dedi. – Xahiş edirəm, əyninə əməlli paltar geyəsən. Bu görkəmin, üst-başından gələn qəhvə iyi heç də yerinə düşməyən komik əhvali-ruhiyyə yaradır. Səninlə ciddi söhbətim var. Bundan əlavə də... belə açıq danışdığım üçün bağışla... Yəqin, özün də bilirəsən ki, mənim hər cür pintilikdən zəhləm gedir.

– Pintilik deyil, – dedim. – Bu da sərbəstliyin bir növüdür.

– Əlbəttə, indiyəcən sözümə neçə dəfə baxdığımı deyə bilmərəm, ancaq bu dəfə məni eşitməyə borclu deyilsən. İndi yalnız xahiş edə bilərəm...

Heyrət məni götürdü. Atam əvvəllər çox utancaq, həm də, demək olar ki, qaraqabaq idi. Ancaq indi televiziyadan "sehrkar bir lətafətlə" müzakirə etməyi, fikir yürütməyi öyrənmişdi. Elə yorğun idim ki, bu lətafətin seyrindən çıxıb bilməzdim. Ona görə də hamama keçib yaş corabları çıxardım, ayaqlarımı sildim, köynək, şalvar, pencək geydim, ayaqyalın mətbəxə qaçdım, hələ də isti olan lobyə qovurmasından bir boşqab doldurdum, üstünə ilıq bişmiş yumurta çırp-dım, qabığa yapışmış qalmış yerlərini qaşığıla qaşıldım, bir dilim çörək, qaşığı götürüb geri qayıtdım. Atam heyrətlə, ikrahla əlimdəki boşqaba baxdı. Üzünə çox böyük ustalıqla həm heyrət, həm də nifrət ifadəsi verməyi yaxşı bacarırdı.

– Bağışla, – dedim, – səhər doqquzda yediyimdir. Zənnimcə, acından huşumu itirib ayaqların altına sərilməyimi istəməzsən.

Zorla da olsa, güldü, başını bulayıb köksünü ötürdü:

– Eybi yoxdur, – dedi. – Ancaq unutma ki, yumurtanın yalnız ağını yemək cana ziyandır.

– Üstündən alma yeyəcəm.

Lobyanı yumurta ilə qarışdırdım, çörəkdən dişlədim, düzəltdiyim həftəbecərdən bir qaşığı götürüb ləzzətlə yeməyə başladım.

- Heç olmasa, üstünə pomidor şirəsi vuraydın.
- Neyləyim, yoxumdur, – dedim.

Tələsik yediyim üçün ağzımı marçıldadır, dişlərimi şaq-qıldadırdım və bu da, deyəsən, atamın xoşuna gəlmədi. Nə qədər çalışsa da, iyrəndiyini tam gizlədə bilmədi. Axırda durub mətbəxə keçdim, soyuducunun qarşısında dayanaraq, yeməyimi axıracan yedim. Yeyə-yeyə də soyuducunun üstündən asılmış güzgüdə özümə baxdım. Son günlərdə sifətimin əzələlərini məşq etdirməyi tamam unutmuşdum. Öz tamaşaçılarına, əsasən, "donuq sifəti" ilə təsir edən təlxəyin sifəti həmişə mütəhərrik olmalıdır. Əvvəllər məşqə başlayanda dilimi çıxarırdım ki, özümə yadlaşmazdan əvvəl özüm-özümə yaxınlaşsam. Sonralar bunun daşımı atdım, sadəcə olaraq, hər gün güzgünün önündə yarım saat dayanaraq özümü unudana qədər əksimə tamaşa etdim. Ancaq mən özümə vurulan adamlardan deyildim və buna görə də, az qala, dəli olurdum. Sadəcə olaraq, güzgüdə sifətinə tamaşa etdiyim adamın özüm olduğumu unudurdum. Məşqim qurtaran kimi güzgünün üzünü o tərəfə çevirirdim. Sonra həmin gün təsadüfən gözlərim güzgüyə sataşanda diksinirdim. Yox, hamamdakı, dəhlizdəki güzgülərdə gördüyüm adam mən olurdum. Uzunburun, solğunbənizli xəyalın, doğrudanmı, belə olduğunu və ya özünü gülcünc vəziyyətə saldığını kəsdirə bilmirdim. O dəqiqə var gücümlə Mariyanın yanına qaçırdım ki, onun gözüne düşən əksimə baxım. Mariya çıxıb gedəndən sonra sifətimin əzələlərini məşq etdirə bilmirdim, çünki dəli olacağımdan qorxurdum. Hər dəfə məşq qurtaran kimi onun yanına qaçar və qıza o qədər yaxın dayanırdım ki, gözlərinə düşən əksimi görürdim. Əksim nə qədər balaca, kobud olsa da, özümü tanıyardım. Bəli, bir az əvvəl güzgüdə görəndə qorxduğum sifət olardı. Belə olan halda Tsüpfnerə necə başa sala bilərdim ki, Mariya olmasa, güzgünün qabağında məşq eləyə bilmərəm?! İndi yeyə-yeyə güzgüdə özümə baxanda diksinmədim, yalnız kədərləndim. Qasığı əlimdən salmadım, boşqabdakı

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lobyanı, yumurtanın ağını, sarısını, getdikcə balacalanan çörək dilimini bir-birindən seçə bildim. Güzgülü hər şeyi olduğu kimi göstərdi: boşqab boşaldı, çörək balacalaşdı... Dodaqlarım azacıq bulaşmışdı və onu pencəyimin qolu ilə sildim. Yox, məşq etməirdim. Axı indi evdə elə bir adam yox idi ki, məni güzgüdəki "mən"dən ayıra bilsin... Asta addımlarla qonaq otağına qayıtdım.

– Nə tez yeyib qurtardın?! – dedi atam. – Çox tələsik yeyirsən. Yaxşı, gəl otur. Heç nə içməyəcəksən?

– Yox. Qəhvə dəmləmək istəyirdim, o da alınmadı.

– Bəlkə, durum dəmləyim?

– Bacarırsan ki?

– Deyilənə görə, mən qəhvəni çox yaxşı hazırlayıram.

– Lazım deyil. Mədən suyu içərəm. Elə vacib deyil.

– Ancaq istəsən, dəmləyə bilərdim.

– Yox, təşəkkür edirəm. Mətbəxi görsən, qorxarsan. Döşəmədə qəhvə göllənib, yanında da ağziyaçlıq konserv qutuları, yumurta qabıqları...

– Yaxşı, özün bilərsən.

Deyəsən, bərk incidi. Mənə mədən suyu süzdü, özünün papiros qutusuunu uzatdı, oradan götürdüyüm siqareti yandırdı, ikimiz də çəkməyə başladıq. Atama yazığım gəldi. Çox güman ki, bayaq əlimdə bir boşqab lobyə ilə içəri girməyimi onu əməlli-başlı karıxdırmışdı. Yəqin, elə bilmişdi ki, mənim evimdə sərsəri həyat keçirən aktyor zövqünə – qarmaqarışıqlığa, divarlarda, tavanda son dəbli naxışlara rast gələcək. Ancaq mənzil təsadüfi, bir-birinə uyğun gəlməyən əşyalarla, həm də, demək olar ki, meşşansayağı bəzədilmişdi və hiss etdim ki, bunları görəndə qanı qaraldı. Servantı reklam jurnalının "məsləhəti" ilə almışdıq. Divardakı şəkillərin hamısı surət idi. Onlardan yalnız ikisi mücərrəd mövzuya həsr olunmuşdu. Komodun üstündən asılmış iki ən gözəl şəkli isə Monika Zilvs akvarellə çəkmişdi: "Reyn mənzərəsi III", "Reyn mənzərəsi IV". Tox qəhvəyi rəngin fonunda güclə sezilən ağ

ləkələr... Evdə olan bir neçə gözəgəlimli əşyanı – stulları, vazları və küncdəki təkərli məcməyini Mariya almışdı. Atam müəyyən ab-havaya öyrəşmiş adamlardan idi və ona görə də buradakı ab-hava onu əsəbiləşdirir, danışmağa qoymurdu.

Dinməzcə hərəyə bir siqaret çəkdik və ikincisini yandı-randa mən sükutu pozdum:

– Burada olduğumu anam dedi?

– Elədir. Onu niyə belə incidirsən?

– Əgər komitənin adından danışmasaydı, söhbət başqa cür alınardı.

– O komitədən niyə xoşun gəlmir? – sakitcə soruşdu.

– Əksinə, – dedim, – irqi ziddiyyətləri barışdırmaq yaxşıdır, ancaq mən, komitədən fərqli olaraq, irq məsələsinə başqa cür baxıram. Məsələn, son vaxtlar hamı zəncilərdən danışır. Hətta istəyirəm, yaxşı tanıdığım zəncilərdən birini anamın himayəsinə verim. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, zəncilərin də yüzlərlə növü var. Komitə heç vaxt işsiz qalmayacaq. Ya da elə qaraçılar... Anam, gərək, onlardan bir-ikisini çaya dəvət eləsin. Elə küçədəcə tutsun. Bu sahədə görüləsi işlər çoxdur.

– Səninlə bu barədə danışmağa gəlməmişəm.

Susdum. Üzümə baxıb yavaşdan dedi:

– Pul barədə danışmaq istəyirəm. – Mən hələ də susurdum. – Zənnimcə, çox çətin vəziyyətə düşmüşsən. Cavab verəcəksən, ya yox?!

– Çətinlik olsa, dərd yarı olardı. Çox güman ki, bir il səhnəyə çıxma bilməyəcəm. Bax... – Şalvarın balağını yuxarı çəkib şişmiş dizimi göstərdim, sonra onu aşağı salıb sağ əlimin şəhadət barmağı ilə sinəmin sol tərəfinə işarə etdim. – Bir də bura...

– İlahi, ürəyin?!

– Bəli, ürəyim.

– Dromertə zəng vurub xahiş edərdəm ki, sənə baxsın.

Ürək sahəsində ən yaxşı mütəxəssisimizdir.

– Məni düz başa düşmədin, – dedim, – Dromertin məsləhətinə ehtiyacım yoxdur.

– Axı dedin ki, ürəyim ağrıyır.

– Bəlkə də, ruhum, qəlbim, içim deməliydim. Ancaq mənə elə gəldi ki, ürək də demək olar.

– Ax, belə de! – onun səsi quru çıxdı. – Başına gələn əhvalat... – Çox güman ki, "Kişilər ittifaqı"nda kart oynayan zaman Zommervild pivə içə-içə "həmin əhvalatı" atama danışmışdı. Durub otaqda var-gəl etməyə başladı, sonra kreslonun arxa tərəfində dayanıb ona söykəndi. Məni yuxarıdan aşağı süzdü.

– Bəlkə də, çox gurultulu səsləndiyi üçün yerinə düşməyəcək, ancaq, bunula belə, deyəcəm: bilirsən, səndə nə çatmır? Kişini kişi eləyən bir keyfiyyət! Kişi düşdüüyü vəziyyətlə barışmağı bacarmalıdır.

– Bunu bu gün artıq bir dəfə eşitmişəm, – dedim.

– Lap üç dəfə eşit! Vəziyyətinlə barış.

– Başqa söz danış! – Yorğun halda dilləndim.

– Elə bilirsən, Leo gəlib deyəndə ki, katolikliyi qəbul edir, mənə asan oldu? Bu xəbər də Henriettenin ölüm xəbəri kimi ağır oldu. Bəlkə də, kommunist olacağını desəydi, mənə bu qədər təsir eləməzdi. Əlbəttə, gənc bir oğlanın sosial ədalət və buna bənzər şeylər barədə saxta xülyalara uyduğunu başa düşmək olar, ancaq bu... – O, hər iki əli ilə kreslonun söykənəcəyindən tutub başını qətiyyətlə buladı. – Yox, bu ola bilməz! Heç vaxt!

Deyəsən, ciddi sözü idi. Rəngi qaçmışdı və olduğundan da xeyli qoca görünürdü.

– Otur, ata, – dedim, – konyak iç.

Oturub başını tərpətdi, servantdan bir qədəh götürüb ona konyak süzdüm. Qədəhi başına çəkdi, nə təşəkkür elədi, nə də "sağ ol" dedi.

– Sən bunu başa düşməzsən! – nəhayət, dilləndi.

– Elədir, – cavab verdim.

– Belə şeylərə inanan cavanlardan ehtiyat edirəm, ona görə də mənə çox pis təsir elədi. Ancaq, bununla belə, barışdım... Bəli, barışdım. Niyə mənə elə baxırsan?

– Üzr istəyirəm, – dedim, – səni televizorda görəndə mənə elə gəldi ki, çox gözəl aktyorsan. Hətta bir az təlxəyə də oxşayırdın.

Şübhəli-şübhəli, demək olar ki, incik tərzdə üzümə baxdı. Tələsik əlavə elədim:

– Düz sözümdür, papa, gözəl oynayırdın.

"Papa" sözünü "təzədən tapdığım" üçün sevindim.

– Bu rolu orada boynuma qoymuşdular.

– Sənə yaxşı yaraşır. Əntiqə oynayırdın...

– Mən rol oynamıram! – O ciddiləşdi. – Oynamaq fikrində də deyiləm.

– Bu, düşmənlərin üçün pisdir.

– Mənim düşmənim yoxdur! – O əsəbiləşdi.

– Bu da düşmənlərin üçün daha pisdir.

Yenə də şübhəli-şübhəli üzümə baxdı, sonra da gülüb dedi:

– Düz sözümdür, mən onlara düşmən kimi baxmıram.

– Bu, mən fikirləşdiyimdən də betərdir. Doğrudanmı, sən həmişə pul barədə söhbət elədiyən adamlar əsas məsələni gizlətdiyinizi bilmir, yoxsa ekrana çıxmamışdan əvvəl belə şərtləşirsiniz?

Atam özünə konyak süzüb sualedici nəzərlərlə mənə baxdı:

– Bəlkə, sənin gələcəyin barədə söhbət edək?!

– Bircə dəqiqə, – dedim. – Sadəcə olaraq, bunu necə elədiyinizi bilmək istəyirəm. Siz həmişə faizdən danışırınsınız. On faizdən, iyirmi faizdən, əlli faizdən... Ancaq nəyin, nə qədər faizi olduğunu heç vaxt demirsiniz. – Üzümə baxa-baxa konyakını götürüb içən atam səfeh bir görkəm aldı. – Düzdür, riyaziyyatı yaxşı öyrənməmişəm, ancaq dəqiq bilirəm ki, yarım pfeninqin yüz faizi yarım pfeninq eləyir, beş milyardın beş faizi isə əlli milyon. Nə demək istədiyimi başa düşürsən?

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– İlahi, doğrudanmı, sənin televizora baxmağa bu qədər vaxtın olur?

– Olur, – dedim. – Sənin təbirincə desək, "həmin əhvalat"dan sonra televizora daha çox baxıram. Adam əməlli-başlı yüngülləşir. Axı kimsə atası ilə üç ildə bir dəfə görüşərsə, onu televizorda da görəndə sevinər. Özü də əlaqədarlıq meyxanada pivə içə-içə... Bəzən, doğrudan da, səninlə fəxr edirəm, çünki nə qədər faizindən söhbət getdiyini soruşmaq istəyənləri böyük ustalıqla azdırırsan.

– Səhv eləyirsən, – soyuq tərzdə dilləndi, – mən heç kəsi azdırmıram.

– Bəs düşmənsiz olmağın səni darıxdırmır ki?

Atam ayağa durub qəzəblə üzümə baxdı. Mən də qalxdım. Hərə öz kreslosunun arxasında dayanıb əlini söykənəcəyə qoymuşdu. Gülə-gülə dedim:

– Əlbəttə, mən təlxək kimi pantomim sənətinin ən müasir formaları ilə çox maraqlanıram. Bir dəfə meyxanadakı arxa otaqda oturub televizora baxanda durub onun səsini kəsdim. Əsl tamaşa idi! *L'art pour l'art*¹ maaş siyasətinə, iqtisadiyyata necə də qarışmışdı! Heyif ki, mənim "Nəzarət şurasının iclası" adlı tamaşama baxmayıbsan.

– Sənə sözüüm var, – o, söhbəti dəyişdi. – Qenneholmla barəndə danışmışam. Xahiş etmişdim ki, bir neçə nömrənə baxsın, sonra da, necə deyərlər, öz fikrini mənə söyləsin.

Qəflətən məni əsnəmək tutdu. Əlbəttə, bu nəzakətsizlik idi və çox pis çıxdığını hiss etsəm də, özümü saxlaya bilmədim. Gecəni pis yatmış, gündüzü də ağrı-acı ilə başa vurmuşdum. Əgər kimsə atası ilə üç ildən sonra təzədən görüşür və ömründə ilk dəfə onunla ciddi söhbət edirsə, əsnəməsi heç də yaxşı hal deyil. Ancaq mən həm həyəcanlı, həm də yorğun idim və təəssüf ki, həmin anda əsnəməyimi saxlaya bilməzdim. Qenneholmun adını eşidəndə, sanki, yuxu dərmanı atdım. Atam kimi adamlar hər şeyin ən yaxşısını axtarır.

¹ Əsl sənət (*fran.*)

Məsələn, dünyanın ən yaxşı ürək həkimi Dromerti, Federativ Respublikanın ən yaxşı teatr tənqidçisi Qenneholmu, ən yaxşı dərzini, ən yaxşı şampan şərabını, ən yaxşı mehmanxanani, ən yaxşı yazıçını... Adam lap bezir... Elə bərkdən əsnədim ki, üyüşmüş çənəmin sümükləri şaqıldadı. Qenneholmun homoseksualist olması faktı da vəziyyəti dəyişmədi, onun da adını eşidəndə qəlbimə sıxıntı çökdü. Bəzən homoseksualistlər çox məzəli olurlar. Ancaq məsələ burasındadır ki, məni ən çox darıxdıran da məzəli adamlardır. Xüsusən də ekssentriklər. Qenneholm yalnız homoseksualist deyil, həm də ekssentrik idi. Anamın düzəltdiyi qəbulların çoxunda iştirak edir və həmsöhbətinə o qədər yaxın dururdu ki, axırncı dəfə yediyi xörəyin qoxusu nəfəsinə qarışub adamın üzünə vururdu. Onu axırncı dəfə dörd il bundan əvvəl görmüşdüm və onda da ağzından kartof salatının iyi gəlirdi. Elə məhz bu iyə görə də al-qırmızı əli, Mefistonun bığlarına oxşayan sarımtıl bığları mənim üçün öz qeyri-adiliyini itirdi. O, çox hazırcavab idi. Hamı da bilirdi ki, hazırcavabdır və buna görə də bütün vaxtı hazırcavablıq eləməli oldu. Yaman yorucu məşğuliyyət idi...

Əsnəyin, müvəqqəti də olsa, keçib-getdiyinə əmin olan kimi dilləndim:

– Bağışla... Bəs Qenneholm nə deyir?

Atam incimişdi. Kimsə özünü onun yanında sərbəst aparanda xətrinə dəyirdi. İndi də əsnəyənin kimliyindən asılı olmayaraq, inciməli idi. Bayaq "lobya şorbası"nı görəndə olduğu kimi yenə də başını buladı.

– Qenneholm sənin inkişafını maraqla izləyir. Sənə münasibəti çox yaxşıdır.

– Homoseksualistlər heç vaxt ümidini üzür, – dedim.
– Onlar çox inadkar olur.

– Bu söhbətləri qurtar! – Atam sərtləşdi. – Sevin ki, belə bir nüfuzlu, peşəkar himayədarın var.

– Yox, yox, buna görə çox xoşbəxtəm.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Ancaq indiyə qədərki yaradıcılığın haqqında iradları var. Deyir ki, Pyeroya¹ oxşayan xüsusiyyətlərdən qaçmalısan. Düzdür, Arlekin² olmaq üçün istedadın var, ancaq heyif-sən, o səviyyəyə enmə. Təlxəkliyə isə heç yaramırsan. Onun fikrincə, həmişə pantomim tamaşalarla məşğul olsan, imkanların artar. Mənə qulaq asırsan, ya yox? – Onun səsi getdikcə sərtləşirdi.

– Əlbəttə, qulaq asıram! – dedim. – Bu ağıllı, yerinə düşən sözlərin hamısını eşidirəm. Gözlərimin yumulmağına fikir vermə.

Atam Qenneholmun fikirlərini bəyan eləyəndə gözlərimi yummuşdum. Belə yaxşı idi, çünki onun arxa tərəfindəki divara söykənmiş tox qəhvəyi rəngli kamodu görmürdüm. Məktəbdəki mebellərə oxşadığı üçün ondan zəhləm gedirdi. Tox qəhvəyi rəngindən, qapqara dəstəklərindən, barı tərəfindəki açıq-sarı rəngli naxışdan... Mariya onu atası evindən gətirmişdi.

– Buyur, buyur, – astadan dilləndim, – davam elə.

Çox yorğun idim, mədəm, başım ağrıyırdı və ayaqüstə yanpörtü dayandığım üçün dizim gərginlikdən daha çox şişirdi. Qapanmış kirpiklərimin arasından öz sifətimi aydınca görürdüm. O sifətimi ki saysız-hesabsız məşqlər zamanı güz-güdə azı min dəfə görmüşdüm. Dümağ qrimlənmişdi, heç bircə əzası da tərپənmirdi. Hətta kirpiklərim, qaşlarım da qımıldanırdı. Yalnız gözlərimin gilələri qorxmuş dovşan balası tək ora-bura vurnuxurdu, Qenneholm kimi tənqidçilərin dediyi kimi, "özlərinin qeyri-adi bir sifəti təsvir edən qeyri-adi istedad"larını göstərmək istəyirdilər. İndi mən ölmüşdüm, öz sifətimlə tək qalmışdım. Mariyanın gözlərinə baxıb xilas olmaq imkanını itirdiyim üçün bu "dustaqlıq" hələ çox çəkəcəkdə.

– Niyə danışırmırsan?! – dedim.

¹ Pyero – Fransız xalq teatrında personaj

² Arlekin – İtalyan xalq teatrında təlxək

– Qenneholm məsləhət gördü ki, səni ən yaxşı müəllimlərdən birinin yanına göndərim. İki, ya üç illiyə. Bəlkə də, yarımilliyə. Onun fikrincə, sən bütün diqqətini yalnız bir sahəyə yönəltməli və elə bir düşüncə tərzinə sahib olmalısən ki, öz saflığına təzədən qayıda biləsən. Və bir də məşq eləmək, məşq eləmək, yenə də məşq eləmək... Mənə qulaq asırsan?

Allaha şükür ki, səsi mehribanlaşmışdı.

– Qulaq asıram, – dedim.

– Maddi cəhətini boynuma götürməyə hazırım.

Mənə elə gəlirdi ki, dizim lap çox şişib, qaz balonuna dönüb. Gözlərimi açmadan əlimi gəzdirə-gəzdirə kreslonun oturacağını tapıb oturdum, kor kimi masanın üstündəki siqaret qutusunu axtarmağa başladım. Atam diksinərək içini çəkdi. Kor rolunu elə gözəl oynayıram ki, görən deyər, doğrudan da, koram. Mənə elə gəlirdi ki, əslində, koram, bəlkə də, gözüm heç vaxt açılmayacaq. İndi mən kor rolunu deyil, görmə qabiliyyətini yenidən itirmiş adam rolunu oynayırdım. Nəhayət, siqareti tapıb damağıma qoyanda hiss etdim ki, atam alışqanını yandırır və onun alovu da əməlli-başlı titrəyir.

– Oğlum, xəstəsən? – Atam qorxa-qorxa soruşdu.

– Xəstəyəm... – Yavaşdan dilləndim və siqaretdən bir qullab vuraraq, tüstünü ürəyimə aldım. – Ölümçül xəstəyəm, ancaq kor deyiləm. Mədə ağrısı, baş ağrısı, dizimin ağrısı... Düşkünlük də bir tərəfdən boğur... Ancaq ən dəhşətlisi budur ki, Qenneholmun haqlı olduğunu bilirəm. Bilirəm ki, təxminən, doxsan beş faiz haqlıdır. Hətta onun daha nələr dediyini də bilirəm. Klaystdan danışdı?

– Danışdı

– Dedi ki, mən əvvəlcə öz ruhumu itirməli, tamam-kamal saflaşmalı və yeni bir ruh əxz eləməliyəm... Belə dedi?

– Hə... Sən bunu haradan bilirsən?

– İlahi, – dedim, – axı mən onun nəzəriyyələri ilə tanışam və onları haradan götürdüyünü də bilirəm. Ancaq mən öz ruhumu itirmək deyil, tapmaq istəyirəm.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Onu itiribsən ki?

– Elədir.

– Harada?

– Romada, – deyə gözlərimi açdım və güldüm.

Doğrudan da, atamın qorxudan rəngi saralmışdı və xeyli də qocalmışdı. İndi yüngülləşərək güldü. Ancaq səşində yenə də qəzəb duyulurdu:

– Ay dəcəl, rola girmişdin?

– Təəssüf ki, hamısı rola girmək deyildi və yaxşı da alınmadı. Qenneholm bunu görsəydi, deyərki ki, naturalizm həddən artıq çoxdur. Elə düz də deyərki... Homoseksualistlər çox vaxt düz deyirlər. Onlarda yalnız qeyri-adi duyum qabiliyyəti olur, vəssalam. Buna da şükür!

– Dəcəlin biri dəcəl! Məni yaxşı aldatdın.

– Yox, – dedim, – səni yaxşı aldada bilmədim. Əsl kor daha yaxşı aldadardı. Kor olduğunu sübut etmək üçün, müt-ləq, dəvdənmək, nədənsə tuta-tuta yerimək vacib deyil. Bəzi korlar, doğrudan, da, kor olmalarına baxmayaraq, kor rolunu oynayırlar. İstəsən, indi sənin gözünün qabağında buradan qapıya qədər elə gedərəm ki, qorxudan qışqırırsan, mənə yazığın gələr və o dəqiqə ayağa durub dünyanın ən yaxşı cərrahı sayılan Freberə zəng vurarsan. İstəyirsən?

Mən artıq ayağa durmuşdum.

– Allah xatirinə, lazım deyil. – Atam üz-gözünü turşutdu.

– Xahiş edirəm, onda sən də otur. Başımın üstündə ayaq-üstə durmağın əsəblərimə toxunur.

Atam əyləşərək özünə mədən suyu tökdü, çəşqın nəzərlərlə üzümə baxdı.

– Səndən heç baş açmaq olmur, – dedi. – Mənə dürüst bir cavab ver. Hara getməyindən asılı olmayaraq, pulunu özüm ödəyəcəm. İstər London olsun, istər Paris, istərsə də Brüssel... Ən yaxşı yolu budur.

– Yox! – Yorgun halda dilləndim. – Əslində, ən pis yoldur. İndən sonra oxumağın mənə xeyri yoxdur. İşləmək yaxşıdır.

On üç, on dörd yaşım olanda oxudum. İyirmi bir yaşına qədər... Ancaq siz bunu hiss eləmədiniz. Əgər Qenneholm deyirsə, mən yenə oxuya bilərəm, deməli, mən fikirləşdiyimdən də axmaqdır.

– O, mütəxəssisdir! Özü də mən tanıdıqlarımın arasında ən yaxşısıdır!

– Hətta sən tanımadıqlarının arasında da ən yaxşısıdır. Ancaq o yalnız mütəxəssisdir, teatrdan, faciədən, komediyaadan, "Commedio dell'arte"dən, pantomimdən yaxşı başı çıxır. Belələri məzhəkə göstərmək üçün yaxasına qara ipəkdən qəşəng bir lent bağlayıb bənövşəyi köynəkdə qəflətən səhnəyə çıxanda heç nə alınmır. Hər hansı bir diletant da onların yerinə utanır. Tənqidçilərin ən pis cəhəti onların həmişə tənqid eləməsi deyil, özlərinə tənqidi cəhətdən yanaşa bilməməsi, yumoru başa düşməməsidir. Əfsuslar olsun ki, belədir. Əlbəttə, Qenneholm, həqiqətən, yaxşı mütəxəssisdir, ancaq deyəndə ki, mən altı il səhnədə çıxış eləyəndən sonra təzədən oxumağa getməliyəm... Yox, mənasız söhbətdir!

– Deməli, sənə pul lazım deyil? – Atamın səsindəki gizli sevinc məni məyus etdi.

– Əksinə, – dedim, – lazımdır.

– Bəs neyləmək fikrindəsən? Belə bir vəziyyətdə yenə səhnəyə çıxmaq istəyirsən?

– Hansı vəziyyətdə?

– O vəziyyətdə ki... – O pərt oldu. – Axı haqqında yazılanları bilməmiş deyilsən.

– Haqqımda yazılanları... Üç aydır ki, ucqar yerlərdə çıxış edirəm, xəbərim yoxdur.

– Hamısını tapdırmışam, sonra da Qenneholmla birlikdə müzakirə etmişəm.

– Lənət şeytana! Bunun üçün ona nə qədər pul vermişən? O qızardı:

– Bunda işin olmasın! Hə, fikrin nədir?

– Məşq etmək. Sonra da işləmək. Yarım il, bir il... Dəqiq deyə bilmirəm.

– Harada?

– Burada. Özgə hara gedə bilərəm ki?

Həyəcanını gizlətməyə çalışsa da, bacarmadı.

– Qorxmayın, nə sizə ağır yük olacam, nə də nüfuzunuza xələl gətirəcəm. Hətta düzəltdiyiniz ziyafətlərə də gələnlə deyiləm.

Atam yenə də qızardı. Bir-iki dəfə onların ziyafətinə getmişdim. Özü də ailə üzvü kimi deyil, yad bir adam kimi. Doyunca zeytun yemişdim, kokteyl, çay içmişdim və çıxıb gedəndə də ciblərimi siqaretlə doldurmuşdum. Bunu hamının gözü qabağında eləmişdim və qulluqçular da utandıqlarından üzlərini yana çevirmişdilər.

Atam yalnız: "Ax!" – deyə bildi və kreslosunu geri çevirdi. Əlacı olsaydı, ayağa durub pəncərənin qabağına gedərdi. Ancaq bu dəfə baxışlarını döşəməyə dikməklə kifayətlənib dedi:

– Məndən olsaydı, Qenneholmun təklif etdiyi bu mötəbər yolu seçərdin. Gələcəyi dəqiq bilinməyən bir iş üçün pul xərcləmək mənim üçün çətinidir. Bəs özün pul yığmamısan? Mən bilən, bu neçə ildə pis qazanmamısan.

– Bircə pfening də yığmamışam, – dedim. – İndi bircə mark pulum qalıb.

Onu cibimdən çıxarıb atama göstərdim. Əyilərək pula elə diqqətlə baxdı ki, sanki, qeyri-adi bir həşəratə baxırdı.

– Sənə heç cür inana bilmirəm. Hər halda, belə bədxərə olmamalı idin. Yaxşı, sənə ayda nə qədər pul lazım olacaq? Hesablamısan?

Ürəyim şiddətlə döyündü. Heç inanmazdım ki, atam mənə qeyd-şərtsiz kömək eləyəcək. Fikrə getdim. Gərək, elə bir məbləğ deyəydim ki, nə az olaydı, nə də çox. Ancaq eyni zamanda da mənə bəs edəydi. Lakin nə qədər lazım olduğunu bilmirdim. İşiq pulu, telefon pulu... Hələ birtəhər dolanmaq da lazımdı... Həyəcandan tərlədim.

– Hər şeydən əvvəl mənə qalın, rezin həsir lazımdır. Bu otaq boyda. Uzununu yeddi, eni beş metr. Bunu Reyndəki şin zavodlarınızın birindən ucuz qiymətə ala bilərsiniz.

– Düzələri, – deyə atam gülümsədi. – Hətta bunu sənə pay kimi də verə bilərsiniz. Eni beş, uzununu yeddi metr... Ancaq, Qenneholmun fikrincə, akrobatika ilə məşğul olmaq sənə yaraşmaz.

– Mən o səviyyəyə enməyəm, papa. Bu həsirdən əlavə, mənə ayda min mark lazım olacaq.

– Min mark?! – O ayağa durdu. Doğrudan da, qorxmuşdu, dodaqları əsirdi.

– Yaxşı, bəs sənə fikrin nədir? – deyə soruşdum.

Onun nə qədər pulu olduğunu, doğrudan da, bilmirdim. Mənim hesabıma görə ayda min mark il ərzində on iki min eləyirdi və bu da onu kasıb salmazdı. Atam, həqiqətən, milyonçu idi. Bunu mənə Mariyanın atası demişdi və bir dəfə də onun gəlirini hesablamışdı. Ancaq nə qədər olduğu yadımda deyildi. Atamın "hər işdə əli", hər yerdə payı vardı. Hətta maye sabun hazırlayan fabrikin də şərikisi idi.

Atam sakit addımlarla otaqda var-gəl etməyə başladı. Dodaqları tərpənirdi, sanki, nəyisə hesablayırdı. Bəlkə də, həqiqətən, hesablayırdı. Ancaq bu hesablama yaman çox çəkdi...

Yenə də Mariya ilə Bonndan çıxıb getdiyimiz günləri xatırladım. Onda valideynlərim çox simiclik elədilər. Atam məktub yazdı ki, əxlaqi nöqtəyi-nəzərdən mənə heç bir maddi kömək göstərməyəcək və ümid edir ki, "öz əlimin qazancı" ilə həm özümü, həm də yoldan çıxardığım o ləyaqətli bədbəxt qızcıqazı dolandıra biləcəm. Mənə məlum olduğu kimi, o, qoca Derkumu həm rəqib, həm də insan kimi həmişə yüksək qiymətləndirmişdir və bu hərəkətim böyük hay-küyə səbəb olacaq...

* * *

Biz onda Köln – Erenfelddəki pansionda yaşayırdıq. Mariyanın anasından qalan yeddi yüz mark bir aydan sonra qurtardı. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, həmin pulu çox qənaətlə, ağılla xərcləyirik.

Biz Erenfelder vağzalıının yaxınlığında yaşayırdıq və pəncərəmizdən vağzal binasının kərpic divarları, kömürlə dolu gəlib boş qayıdan vaqonlar görünürdü. Təsəlliverici mənzərə idi. Hər dəfə o vaqonların tıqqıltısını eşidəndə qəlbim rıqqətə gəlir və arxayın olurdum ki, valideynlərimin maddi vəziyyəti pis deyil. Hamamdakı pəncərədən də navalçalar, paltar zivələri görünürdü. Qaranlıq düşən kimi hərdən gizləncə həyətə atılan konserv qutularının, zibil torbalarının gupputusu eşidilirdi. İlk günlər tez-tez vannaya girib kilsə mahnı-ları zümzümə edirdim. Sahibə əvvəlcə oxumağı qadağan elədi:

– Camaat elə biləcək ki, rütbəsi əlindən alınmış keşiş saxlayıram.

Sonra da vannadan istifadə etməyə qoymadı. Dedi ki, tez-tez çimirəm, suyu çox işlədirəm. O, bəzən həyətə atılan zibil torbalarını açıb içinə baxır, onları kimin tulladığını tapmaq istəyirdi. Orada tapdığı soğan qabığını, qəhvə xıltını, sürsümüyü qəssablardan, tərəvəz mağazalarının satıcılarından aldığı "məlumat"larla tutuşdurur, ancaq "günahkar"ı tapa bilmirdi. Belə tör-töküntü ilə heç kəsin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək olmazdı. Buna görə də yaş paltarlarla dolu səməyə yağdırdığı hədə-qorxuların məzmunu hamıya aid olur və hamı elə bilirdi ki, məhz onu nəzərdə tutur:

– Məni aldada bilməyəcəksən. Bir gün tutacam...

Biz hər səhər pəncərənin yanında uzanıb poçtalyonun addım səslərini gözləyirdik. O, bizə hərdən Mariyanın rəfiqələrindən, Leodan, Annadan kiçik bağlamalar gətirirdi. Bəzən də babam pul çeki göndərirdi. Valideynlərimdənsə çoxlu

nəsihətlər gəlirdi: "Gələcək taleyini özün müəyyənləşdir, bütün çətinlikləri öz gücünlə dəf et!"

Bir az keçəndən sonra anam həтта məktub yazdı ki, "məndən üz döndərib". O, bəzən həddən artıq zövqsüz olur. İndi də Şnitslerin "İki yerə bölünmüş ürək" adlı romanından misal gətirirdi. Romanda söhbət gənc bir qızdan gedir. O, səhv eləmirəmsə, bir aktyordan, "nəcib, eyni zamanda da zəiftəbiətli sənətkar"dan qazandığı uşağı dünyaya gətirmək istəmir və buna görə də valideynləri qızdan "üz döndəririlər". Anam romanın səkkizinci fəslindən bir cümləni sözbəsöz məktuba köçürmüşdü: "Vicdanım məni səndən üz döndərməyə məcbur edir". Ona elə gəlmişdi ki, çox ibrətamiz cümlədir. Hər halda, məndən "üz döndərmişdi". Dəqiq bilirəm ki, bu yolu həm vicdan əzabından, həm də "əlavə xərclər"dən azad olmaq üçün seçmişdi. Evdə hamı elə fikirləşirdi ki, mən qəhrəmanlıq edəcəm, öz sevgilimi dolandırmaq üçün fabrikdə və ya tikintidə işləyəcəm. Ancaq mən bu yolu tutmayanda hamısı məyus oldu. Həтта Leo ilə Anna necə məyus olduqlarını açıqca etiraf etdilər. Elə bildirdilər ki, mən səhərin gözü açılan kimi bir parça çörək və bir dənə də qulplu fincan götürüb evdən çıxacam, bayırda dayanıb əlimlə Mariyanın pəncərəsinə tərəf bir öpüş göndərəcəm, axşam da yorğun-argın, ancaq özümdən razı halda, geri dönəcəm, qəzet oxuyacam, nəsə toxuyan Mariyaya tamaşa edəcəm. Mən isə onların bu xülyalarını həyata keçirməyi ağıma belə gətirmirdim. Hər gün Mariyanın yanındaca otururdum. Bu, ona daha çox xoş gəlirdi. Özümü "sənət adamı" kimi hiss eləyirdim. İlk günlər, doğrudan da, özümü "sənət adamı" sanırdım və biz Bohema haqqındakı uşaqlıq təsəvvürlərimizi həqiqətə çevirirdik, divarları şərab şüşələri, balaca-balaca kisələrlə, əlvan səbətlərlə bəzəyirdik. Həmin illəri xatırlayanda bu gün də riqqətə gəlir, qızarıram. KİRə vaxtını uzatmaq üçün Mariya hər həftənin sonunda sahibənin yanına gedəndə o haray-qışqırıq salar və mənim nə üçün işləmədiyimi soruşardı. Mariya da özünə xas olan pafosla deyərdi:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Mənim ərim sənət adamıdır! Bəli, sənət adamıdır!

Bir dəfə də çirkli pilləkənin üstündə dayanıb sahibənin otağına tərəf qışqırdığımı eşitdim:

– Bəli, bəli, sənət adamıdır.

Sahibənin xırıltılı səsi gəldi:

– Nə? Sənət adamı? Doğrudan, ərinizdir? Nikah idarəsinin işi düzəlib ki!

Ən çox da bizim, az qala, saat ona, on birə qədər yatmağımıza əsəbiləşirdi. Yazıq haradan biləydi ki, bu, səhər yeməyinə, işıq puluna qənaət etməyin ən asan yoludur. Onu da bilmirdi ki, məni məşq etmək üçün kilsənin balaca zalına saat on ikidən sonra buraxırdılar, çünki orada günortaya qədər müxtəlif tədbirlər keçirilirdi. Gah gənc analara məsləhət verilir, gah priçastiyeyə hazırlaşan gənclərə dərs keçilir, gah kulinariya seminarları təşkil olunur, gah da qəsəbə katoliklər ittifaqının iclasları keçirilirdi. Biz Haynrix Belenin keşiş köməkçisi işlədiyi kilsənin yaxınlığında qalırdıq. Məşq eləmək üçün səhnəsi olan həmin zalı da, pansiondakı otağı da bizə Belen düzəltdi. O vaxt katoliklər bizə qarşı çox mehriban idilər. Kilsədə kulinariyadan dərs deyən arvad artıq qalan xörəkləri həmişə bizə verirdi. Çox vaxt şorba, qoğal, hərdən də ət xörəyi qalırdı. Bəzən də Mariya məşğələdən sonra otağı yığışdırmaqda kömək edirdi və qadın da axırda ona ərklə yağdan, qənddən verirdi. Qadın hərdən mənə məşqə başlayana qədər orada qalır, gözləri yaşarana qədər gülür, günortadan sonra da bizə qəhvə hazırlayırdı. Hətta rəsmi evli olmadığımızı biləndən sonra da bizə münasibətini dəyişmədi. Mənə elə gəlirdi ki, o, "sənət adamının, doğrudan da, evlənməsini" təsəvvürünə gətirə bilmir. Bəzən havalar soyuq olanda kilsəyə tez gedirdik. Mariya kulinariya məşğələsində iştirak edir, mən də asılıqandakı balaca elektrik qızdırıcısının yanında oturub kitab oxuyurdum. Zaldakı qaqqıltı nazik divardan eşidilirdi. Sonra yeməklərin kalorisi, vitamini, kalkulyasiyası haqqında ciddi mühazirələr başlayırdı. Ancaq

mənə elə gəlirdi ki, məşğələ əvvəldən axıra qədər şən keçir. Gənc qadınlara məsləhət verilən günlərdə həmin tədbir qurtarana qədər bizi içəri buraxmırdılar. Məsləhətçi həkim çox gənc, mehriban, ədəbli, eyni zamanda da dediyindən dönməyən bir qız idi və mən səhnədə məşq edərkən qalxan tozdan yaman qorxurdu. Bir az keçəndən sonra başladı ki, səhəri günü də içərinin havası tozlu olur və körpələrə pis təsir edir. Beləliklə, arzusuna çatdı, məni səhnəyə məsləhətin başlamasına iyirmi dörd saat qalana qədər buraxmadılar. Buna görə Haynrix Belen, hətta keşişlə söz-sözə gəldi. Mənim hər gün orada məşq etdiyimdən onun xəbəri yox idi və Haynrixə tapşırırdı ki, "Bəşər övladını sev" kəlamından sui-istifadə etməsin. Bəzən Mariya ilə kilsəyə də gedirdim. Ora yaxşı isti olurdu. Həmişə də qızdırıcı boruya yaxın otururdum. Həm də sakitlik olurdu. Küçədəki hay-küy, sanki, çox uzaqlarda idi və buraya da, demək olar ki, çox az adam gəlirdi. Yeddi-səkkiz nəfər ancaq olardı. Hətta bir neçə dəfə mənə elə gəldi ki, mən də o kədərli adamlardan biriyəm və buraya da müqəddəs borcumu yerinə yetirməyə gəlmişəm. Mariya ilə məndən başqa, hamısı qoca arvadlar idi. Haynrix Belenin oxuduğu sönük messa duası bu qaranlıq, çirkli kilsəyə çox yaraşırdı. Hətta bir dəfə xidmətçi gəlməmişdi və mən onun əvəzinə Belənə kömək elədim. Duanın sonunda müqəddəs kitabı sağ tərəfdən sola keçirirlər. Qəflətən hiss etdim ki, Haynrix tez-tez duruxur, ritmi itirir. Ona tərəf yüyürüb kitabı sağ tərəfdən götürdüm, mehrabın ortasına çatanda diz çökdüm, onu sol tərəfə qoydum. Onda mənə elə gəldi ki, Haynrixə bu vəziyyətdə kömək etməmək nəzakətsizlikdir. Mariya qıpqırmızı qızardı, Haynrixin özü isə gülümsədi. Onu çoxdan tanıyırdım. İnternatda qalanda bizim futbol komandasının kapitanı idi. Yaşca da məndən böyükdü. Çox vaxt da ibadətdən sonra keşiş kübbələri saxlanılan otağın qabağında Haynrixə gözləyirdik. O, bizi səhər yeməyinə dəvət edir, mağazadan nisyə yumurta, qaxac edilmiş donuz budu, qəhvə, siqaret

götürürdü. Evində təsərrüfat işlərinə baxan qadın xəstələndə Haynrix uşaq kimi sevinirdi.

Validəylərim məndən üz döndərərək lənətə gəlmiş milyonlarının üstündə oturub öz əxlaq prinsiplərindən zövq aldıkları vaxt bizə kömək əli uzadanların hamısını bir-bir xatırladım.

Atam hələ də kreslonun arxa tərəfində var-gəl edir, dodaqlarını tərpedə-tərpedə nəyisə hesablayırdı. Az qaldı, ona deyəm ki, daha pul lazım deyil. Ancaq, nədənsə, mənə elə gəldi ki, bu pulu ondan istəməyə haqqım çatır. Cibimdə birçə mark pul qala-qala qəhrəmanlıq etmək istəmirdim, çünki sonradan peşman olacağımı bilirdim. Doğrudan da, mənə pul çox lazım idi və evdən çıxdığım gündən bəri atamdan birçə pfenqinq də almamışdım. Yalnız Leo özünün cib xərcliyini bizə bağışlamış, Anna da hərdən özü bişirdiyi ağ çörəkdən pay göndərmişdi. Hətta sonralar babam da hərdən pul, daha doğrusu, on beş, iyirmimarklıq çek göndərməyə başladı. Bir dəfə də hansı səbəbdənsə iyirmi iki marklıq çek göndərmişdi. Onda nə münasibətlə məhz iyirmi iki mark göndərdiyini bu gün də bilmirdim. Hər dəfə çekləri alanda başımıza oyun gəlirdi. Sahibənin bankda hesabı yox idi. Eləcə də Haynrixin. O da bizim kimi belə şeylərdən uzaq idi. İlk çekimizi Haynrix işlədiyi kilsənin ianə fonduna keçirdi, əmanət kassasından bu cür çeklərin növünü, məqsədini öyrənib keşişin yanına yollandı və ondan on beş markı nəğd pulla almaq istədi. Keşiş əməlli-başlı hirsələndi. Haynrixə başa saldı ki, nəğd pul verə bilməz, çünki bunu əsaslandırmaq lazımdır. İanə fondu çox cəncəl işdir, tez-tez yoxlayırlar və o, sadəcə olaraq, yazsa ki, "Kapellan Belenə hesaba keçirdiyi çekin əvəzində borc verilib" hay-küy qalxar, çünki kilsə "şübhəli çeklər"i dəyişən "qara bazar" deyil. Uzaqbaşı, həmin çeki hər hansı bir məqsəd üçün verilmiş sədəqə kimi qanuniləşdirə bilər. Deyək ki, bir Şnirin o biri Şnirə köməyi kimi qeyd edər və mənə də bunun əvəzində, ianə fondundan sədəqə kimi

nəğd pul verər. Ancaq, əslində, buna da icazə verilmir. Beləliklə, mənim on beş markı almağım düz on gün çəkdi. Əlbəttə, onda Haynrixin özünün işi başından aşırıdı və bütün vaxtını da mənim "çək əməliyyatı"ma sərf edə bilməzdi. Həmin hadisədən sonra hər dəfə babamdan çek gələndə məni dəhşət bürüyürdü. Lənətə gəlmiş pul demək də olardı, deməmək də. Və heç vaxt da bizim arzuladığımız kimi olmadı. Axırda Haynrix banka gedib özünə hesab açdırdı ki, bizə gələn çekləri dəyişdirə bilsin. Ancaq o da tez-tez üç-dördgünlük məzuniyyətə çıxırdı. İyirmiikimarklıq çek gələndə üçhəftəlik məzuniyyət götürmüşdü. Məcburiyyət qarşısında qalıb Kölnə yaşayan yeganə uşaqlıq dostum Edqar Vinekeni axtarmağa başladım. ASDP-də işləyirdi və səhv eləmirəmsə, mədəniyyət işləri üzrə referent idi. Onun ünvanını telefon kitabçasında tapdım, ancaq zəng eləməyə pulum olmadı və Köln – Erenfelddən Köln – Kalka qədər piyada getdim. Evdə yox idi. Axşam saat səkkizə qədər qapısının ağzında dayanıb onu gözlədim, çünki sahibəsi məni içəri buraxmadı. Edqar Engels küçəsində uca, qaranlıq bir kilsənin yaxınlığında yaşayırdı (bu günə qədər də bilmirəm ki, ASDP-nin üzvü olduğu üçün Engels küçəsində yaşamağı özünə borc sayırdı, ya yox). Axırda yorulub əldən düşdüm. Acmışdım. Siqaretim də yox idi və bilirdim ki, Mariya evdə narahat olmağa başlayır. Köln – Kalk, Engels küçəsi, yaxınlıqda da kimya fabriki... Melanxolik adama əl verməyən bir mənzərə... Axırda qənnadı dükənina girib piştaxtanın arxasında dayanmış qadından bircə dənə kökə istədim. O, cavan olsa da, çirkin görünürdü. Mağaza bircə anlığa boşalana qədər gözlədim, o dəqiqə özümü içəri saldım, salam vermədən dedim:

– Nə olar, mənə bircə dənə kökə verin.

Qorxurdum ki, indicə kimsə içəri girəcək.

Qadın üzümə baxdı və onun nazik, təbəssümsüz dodaqları əvvəlcə bir az da nazildi, sonra isə yumrulandı, qalınlaşdı. Heç nə deməyib üç dənə kökə, bir dənə də qoğal götürdü,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

onları kağız torbaya qoyub mənə uzatdı. Deyəsən, torbanı alanda "sağ ol" da demədim və tez aradan çıxdım. Edqarın yaşadığı evin qapısının astanasında oturub kökələri, qoğalı yedim və hərdən də cibimdəki iyirmiikimarklıq çekin yerində olub-olmadığını yoxladım. Onun iyirmi iki mark olması çox qərribə idi. Xeyli baş sındırdım ki, niyə məhz iyirmi iki mark göndərüb. Ola bilsin ki, hansı hesabdasa elə bu qədər qalıbmış... Bəlkə də, zarafat eləyirmiş. Ya da, çox güman ki, təsadüfən belə göndərüb. Ancaq ən qərribəsi bu idi ki, iyirmi iki rəqəmindən sonra məbləğ sözlə də yazılmışdı. Deməli, babam bununla nəsə demək istəyirdi. Lakin onda da, sonra da onun nə demək istədiyini başa düşmədim. Bir az keçəndən sonra bildim ki, Kalkda, Engels küçəsində Edqarı cəmi saat yarım gözləmişəm. Ancaq həmin vaxt mənə qüssəkədərlə dolu əbədiyyət qədər görünmüşdü... Evlərin qaranlıq fasadları, kimya fabrikinin damından qalxan tüstü...

Edqar məni görəndə çox sevindi. Üz-gözü işıqlandı, əlini çiyinə vurdu, otağına apardı. Divardan Brextin böyük şəkli, şəklin altında da gitara asılmışdı. Özü düzəltdiyi rəfə çoxlu ucuz kitab düzmüşdü. Sonra çölə çıxdı, məni içəri buraxmadığı üçün sahibəni məzəmmət elədi və bir şüşə araqla geri qayıtdı, dedi ki, indicə teatr komitəsində XDİ-nin qoca qurdları ilə döyüşdə qalib gəlib. Axırda da tələb etdi ki, ayrıldığımız gündən sonra başıma gələnlərin hamısını ona danışım. Uşaq vaxtı bir yerdə çox oynamışdıq. Atasını əvvəlcə çimərlikdə, sonra da bizim evin yanındakı idman meydançasında gözətçi işləyirdi. Edqardan xahiş etdim ki, başıma gələnləri sonraya saxlayaq və indiki vəziyyətimi qısa şəkildə ona başa saldım, dedim ki, çeki dəyişsin. Dostum çox xeyirxah imiş. Məni o dəqiqə başa düşdü, çıxarıb otuz mark verdi, çeki də yaxın qoymadı. Yalvardım ki, onu götürsün. Hətta çeki götür deyəndə, az qaldı, ağlayam. İncisə də, götürdü. Dedim ki, bizə gəlsin, necə məşq etdiyimə tamaşa eləsin. O, məni poçtun yanındakı tramvay dayanacağına

qədər ötürdü. Meydandakı taksinin boş olduğunu görəndə ona tərəf qaçdım, qapını açıb oturdum və bundan sonra dönüb Edqarın karıxmış, avazı olmuş enli, incik sifətinə baxdım. İlk dəfə idi ki, taksiyə minirdim. Həmin axşam taksiyə minməyə bircə adamın haqqı çatırdı ki, o da mən idim. Tramvayda oturub Kölnün bu başından o başına getməyə, Mariya ilə görüşməyi bir saat da gecikdirməyə səbrim çatmazdı. Taksinin sayğacı, təxminən, səkkiz mark yazdı. Sürücüyə əlli pfeninq də çay pulu verib pilləkənlə yuxarı yüyürdüm. Mariya ağlaya-ağlaya boynumu qucaqladı. Elə mən də ağladım. İkimiz də çox qorxmışduq, ayrılıq əbədiyyət qədər uzun çəkmişdi və özümüzü o qədər itirmişdik ki, öpüşməyi də unutmuşduq, yalnız: "Heç vaxt, heç vaxt ayrılmayacağıq", – deyər pıçıldaşırdıq. Mariya astadan dedi: "Bizi yalnız ölüm ayıracaq!" Sonra o, özünün dediyi kimi "hazırlıq işləri" nə başladı, üzünə pudra yaxdı, dodaqlarını boyadı və Venkolstrassedəki meyxanalardan birinə getdik, hərəyə iki pay qulyaş yedik, axırda da bir şüşə qırmızı şərab alıb evə qayıtdıq.

Həmin gün taksiyə mindiyimi Edqar mənə heç vaxt bağışlamadı. Sonralar tez-tez görüşürdük. Hətta Mariya uşaq salanda bizə yenə kömək elədi, pul verdi. Düzdür, taksi məsələsini heç vaxt dilinə gətirmədi, ancaq ürəyində nəsə bir tıqqıltı qaldı. Həmin tıqqıltı bu günə qədər də qalıb...

* * *

– İlahi! – atam ucadan, indiyəcən ondan eşitmədiyim bir səsle dilləndi. – Aydın danış, gözlərini də aç! Daha mənə kələk gələ bilməzsən.

Gözlərimi açaraq onun üzünə baxdım. Atam hirsələnmişdi.

– Məgər danışırdım?

– Hə, – dedi, – öz-özünə nəsə mızıldayırdın, ancaq "lənətə gəlmiş milyonlar" dan başqa heç nə anlaya bilmədim.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Əslində, yalnız bunu başa düşə bilərsən. Daha doğrusu, düşməlisən.

– Bir də "çək" sözünü eşitdim.

– Elədir, elədir, – dedim. – Gəl otur. De görüm, nə qərara gəldin: bir il üçün ayda neçə mark verəcəksən?

Ona tərəf getdim, çiyinlərindən ehmalca tutub kresloya oturdum. O, yenə də ayağa durdu və biz üzbəüz, bir-birimizə lap yaxın dayandıq.

– Məsələni hərtərəfli götür-qoy elədim, – atam yavaşdan dilləndi, – əgər mənim bu sərfəli, etibarlı təklifimi qəbul etməyib işləmək istəyirsənsə, zənnimcə... ayda... iki yüz mark bəs eləyər...

Bildim ki, iki yüz əlli, üç yüz demək istədi, ancaq son anda dilindən iki yüz çıxdı. Deyəsən, sir-sifətimin nə hala düşdüyündən qorxdu, təmkininə xas olmayan bir tələsikliklə əlavə etdi:

– Qenneholm deyirdi ki, yaxşı pantomim aktyoru olmaq üçün asket həyatı sürmək lazımdır.

Dinmədim. Yalnız "ifadəsiz gözlərimi" onun üzünə dikdim. Yox, əsəbiləşməmişdim, sadəcə olaraq, elə heyrətlənmişdim ki, "gözlərimdəki ifadəsizlik" çox təbii alındı, halbuki bu cür baxmağı güclə öyrənmişdim. Atam əsəbiləşdi, üst dodağında xırdaca tər damcıları püçurlandı. Hələ də özümdə ona qarşı qəzəb, kin, nifrət hiss etməirdim. Yavaş-yavaş ona yazığımı gəlməyə başladı.

– Əziz papa, – astadan dilləndim, – iki yüz mark sən fikirləşdiyən qədər də az deyil. Çox yaxşı məbləğdir. Əlbəttə, mübahisə etmək istəmirəm; özün də bilirsən ki, asket həyatı çox gözəl nemətdir. Ən azı, Qenneholmun təklif etdiyi asketizm... Düzdür, o, əsl asketizmi deyil, pəhrizi – yağsız ət, salat yeməyi nəzərdə tutur... Ancaq asketizmin ən ucuz növü aclıqdır... Məlum məsələdir ki, ac təlxək sərxoş təlxəkdən yaxşıdır...

Bu sözləri deyib geri çəkildim, çünki ona çox yaxın dayanmışım üçün üst dodağındakı tər damcılarının böyüdüyünü görür və buna da dözə bilmirdim.

– Bura bax, – dedim, – gəl puldan danışmayaq, əsl centlemenlər kimi söhbət eləyək.

– Yox, doğrudan da, sənə kömək etmək istəyirəm... – atam ümitsiz-ümitsiz dilləndi. – Üç yüz də verərəm.

– Pul barədə söhbəti qurtaraq. Sadəcə olaraq, uşaq vaxtı elədiyimiz qəribə bir kəşfi sənə danışmaq istəyirdim.

– Nəyi? – deyə üzümə elə baxdı ki, sanki, özünün ölüm hökmünü gözləyirdi. Elə bilirdi ki, Qodesberqdə villa tikdirdiyi məşuqəsindən başlayacam.

– Sakit ol, sakit ol, – dedim, – eşidəndə heyətlənəcəksən: uşaqlıq dövrünün ən qəribə kəşfi ondan ibarət idi ki, evdə bizə qarındolusu yemək vermirdilər.

Atam son sözləri eşidəndə diksindi, bir neçə dəfə udqundu, sonra da xırıltılı səsələ güldü:

– Demək istəyirsən ki, doyunca yemirdiniz?

– Elədir ki, var! – Sakitcə cavab verdim. – Heç vaxt doyunca yemədik. Ən azı, evimizdə belə olurdu. Bu günə qədər də bilmirəm ki, xəsislikdən eləyirdiniz, yoxsa həyat prinsipiniz bu cür idi. Kaş xəsislikdən eləmiş olaydınız. Bilirsən, günortadan axşama qədər velosiped sürən, futbol oynayan, Reyn çayında çimən uşaq nə hiss eləyir?

– Mənə elə gəlir ki, iştaha... – o, soyuq tərzdə cavab verdi.

– Yox! Aclıq! Lənət şeytana! Uşaq vaxtı bircə onu bilirdik ki, varlıyıq. Çox varlı... Ancaq o qədər pulun bizə xeyri yox idi... Doyunca yeyə bilmirdik.

– Nəsə çatmırdı ki?

– Elədir ki, var. Axı indicə dedim ki, yemək çatmırdı. Bir də cib xərcliyi. Bilirsən, uşaq olanda həmişə nəyin həsrətini çəkmişəm?

– İlahi, – atam qorxa-qorxa soruşdu, – nəyin?

– Kartofun. O vaxt anamın "arıqlamaq" nəzəriyyəsi vardı. Özün bilirsən ki, o, həmişə vaxtı qabaqlayırdı və bizə də hər cür səfeh, boşboğaz adamlar gəlib-gedirdi. Yemək barədə hərəsinin öz nəzəriyyəsi vardı. Təəssüf ki, bu nəzəriyyələrin

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

heç birində kartofa üstünlük verilmirdi. Siz evdə olmayanda qızlar hərdən bişirirdi. Soyutma bişirib üstünə yağ, duz, soğan vururdular. Bəzən bizi də oyadırdılar. Gecə köynəyində aşağı düşüb doyunca yeyirdik. Ancaq bu şərtlə ki, heç kəsə heç nə deməyəydik. Cümə günləri, adətən, Vinekengilə gedirdik. Onlarda həmişə kartof salata olurdu. Vineken bizim boşqablarımızı ağzınacan doldururdu. Bundan əlavə, bizim çörəkqabında çörək həmişə az olurdu və o dəqiqə də yoxa çıxırdı. "Sağlamlıq nöqtəyi-nəzərindən" iki-üç dilim qurudulmuş çörək qoyulurdu. Biz Vinekengilə gedəndə Edqar həmişə çörək almaqdan qayıdırdı. Anası təptəzə çörəyi sol əli ilə sinəsinə sıxaraq sağ əli ilə ondan iri-iri dilimlər qoparıb bizə verirdi. Biz onu göydəcə qapır, üzərinə alma cemi çəkib yeyirdik.

Atam yorğun halda başını tərپətdi. Siqaret qutusunu ona tərəf uzatdım. Birini götürdü. Onu yandırdım. Kişiyə yazığım gəldi. Yəqin ki, iyirmi səkkiz yaşına çatmış oğlu ilə ilk dəfə ürəkdən söhbət etmək ata üçün çox çətinidir.

– Özgə hansını deyim? – Mən sözümə davam etdim.
– Məsələn, nabat, şar... Anam şara pul verməyi "xalis israfçılıq" sayırdı. Əslində, düz deyirdi, onlara pul vermək xalis israfçılıq idi, ancaq bizim bu israfçılıq həvəsi sizin o lənətə gəlmiş milyonlarınızı "havaya sovurub qurtara" bilməzdi. Bir də ucuz konfetlər! Anamın onlar haqqında çox müdrək yasaq nəzəriyyələri vardı: guya, hamısı "xalis zəhər"dir. Ancaq zəhəri olmayan konfet də vermirdi. Daha doğrusu, konfet üzü görmürdük. İnternatda hamı təəccüblənirdi ki, mən xörəkləri sonalamayan, nə versələr, yeyən, yediyindən ləzzət alan yeganə şagirdəm.

– Hə, görürsənmi, – atam yorğun halda dilləndi, – heç olmasa, onun da bəzi üstünlükləri varmış.

Ancaq bu sözlərdə inam, sevinc hissi yox idi.

– Ah, – dedim, – belə tərbiyə üsulunun nəzəri, pedaqoji əhəmiyyətini çox yaxşı başa düşürəm, ancaq, əslində, bunların

hamısı nəzəriyyə, pedaqogika, psixologiya, kimya... və bir də dəhşətli dilxorçuluq idi... Vinekengildə nə vaxt pul olduğunu bilirdim: cümə günləri. Şnivind, Holleratgil də hər ayın birində və on beşində pul alırdılar. Həmin gün uşaqların payı həmişəkindən seçilirdi. Məsələn, qolbasın dilimi qalın olurdu, qoğal yeyirdilər. Vineken hər cümə günü səhər tezdən saçlarını düzəltməyə gedirdi, çünki gün dönən kimi... Hə, sən bunu da "məhəbbət əyləncəsi" adlandıracaqsan.

– Nə? – Atam səsini ucaltdı. – Hər halda, bununla...

– O qızararaq başını bulaya-bulaya üzümə baxdı.

– Bəli, – dedim, – məhz onu nəzərdə tuturam. Cümə günləri nahardan sonra uşaqları kinoya göndərirdilər. Hətta kinodan əvvəl dondurma yeməyə də gedə bilərdilər. Beləliklə də, anaları bərbərxanadan, ataları isə maaş alıb işdən qayıdandan sonra uşaqlar üç saat yarım evdə olurdular. Özün də bilirsən ki, fəhlələrin mənzili böyük olmur...

– Sənin deməyindən belə çıxır ki... belə çıxır ki, uşaqların həmin vaxtda nə üçün kinoya göndərilməsinin səbəbini başa düşürmüzsünüz?!

– Əlbəttə, hamısını başa düşmürdük. Sonralar həmin günləri xatırlayanda bunun mənasını anladım. Biz kinodan qayıdıb kartof salatını yeyəndə Vinekenin yanaqlarına nə üçün xəff qızartı çökdüyünün səbəbini də sonralar başa düşdüm. Ataları idman meydançasına gözətçi keçəndən sonra vəziyyət dəyişdi. Axı o, indi evdə tez-tez olurdu. Uşaq olanda həmişə hiss edirdim ki, ikisi də özlərini pis iş tutmuş adam kimi aparırlar. Səbəbini sonralar başa düşdüm. Ancaq mənzilləri bir böyük otaq və mətbəxdən ibarət olan üç uşaq atasının başqa çıxış yolu olmazdı...

Atam elə sarsılmışdı ki, məni qorxu hissi bürüdü: bəlkə də, belə söhbətdən sonra pul barədə danışmağı nəzakətsizlik hesab edəcəkdi. Əvvəlcə bizim bu görüşümüzü o, faciə hesab eləyirdi. Ancaq getdikcə bu faciəni nəcib iztirab hissələri kimi qəbul eləyib ondan zövq almağa başladı və çox

güman ki, bu ləzzətdən sonra onu bayaq təklif etdiyi üç yüz mark barədəki söhbətə qaytarmaq çətin olacaqdı. Pul da "cismani tələbat"a oxşayır – heç kəs bu barədə olduğu kimi danışmır, olduğu kimi düşünmür. Bəziləri onu nə vaxtsa ruhani ata Mariyaya cismani tələbatdan danışarkən dediyi kimi – "sublimasiya" hesab edir, bəziləri də ondan söhbət açmağa nəzakətsizlik kimi baxır. Hər halda, heç kəs pula olduğu kimi baxmır. Halbuki, o da yemək, taksi, siqaret, hamamı olan otaq kimi insana çox lazımdır...

Atam iztirab çəkirdi. Bu lap aydınca görünürdü. Dəhşətli səhnə idi. O, pəncərəyə tərəf dönüb yaylığını çıxardı, yaşarmış gözlərini sildi. İlk dəfə idi ki, onun ağladığını, cibindəki yaylıqdan məhz lazım olduğu yerdə istifadə etdiyini – yəni göz yaşlarını sildiyini görürdüm. O, hər səhər iki dənə təmiz yaylıq götürər, axşamlar isə onları azacıq qırışmış halda, özünün istifadə etdiyi vanna otağına tullayardı. Heç biri də kirli olmurdu. Sabun tozu tapılmayan vaxtlarda anam qənaət etmək xatirinə onu çox dilə tutdu ki, bəlkə, bir dəsmaldan iki-üç gün istifadə eləyə.

– Axı sən onu yalnız cibində gəzdirirsən. Heç kirlənmir də... Bundan əlavə, millət qarşısındakı borcları da unutmmaq olmaz.

Anam onda "İsrafçılığa qarşı mübarizə", "Qəpiyin də qədrini bil" kimi şüarlardan istifadə edirdi. Zənnim məni aldatmırdısa, atam həyatında bircə dəfə sözünün üstündə durdu, hər gün iki dəsmal götürdü. Ancaq mən onun üzündə heç vaxt ləkə, tər damcısı görməmişdim ki, dəsmalı çıxarıb onları siləydi. İndisə pəncərənin qabağında dayanıb təkcə göz yaşlarını deyil, həm də "qabalıq əlaməti kimi" üst dodağında puçurlanmış tər damcılarını silirdi. Atam hələ də ağladığı üçün mətbəxə keçdim. Hətta onun astadan hıçqırdığını eşidirdim. Axı adam hamının yanında ağlamaq istəmir və mən də fikirləşdim ki, öz doğma oğlunun, daha doğrusu, yaxşı tanımadığı oğlunun yanında ağlamağı heç bir ata özünə

sığışdırmaz. Mən yalnız bircə adamın yanında ağlaya bilərdim ki, o da Mariya idi. Ancaq atamın öz məşuqəsinin yanında ağlayıb-ağlamadığından xəbərim yox idi. Onu bircə dəfə görmüşdüm və gözəlliyi də, məsum səfehliyi də xoşuma gəlmişdi. Ancaq haqqında çox eşitmişdim. Qohumlarımız onu pulgir adam kimi təsvir edirdilər. Ancaq mənim qohumlarım cəsarət eləyib: "Adama hərdən yemək, içmək, ayaq-qabı almaq lazımdır", – deyənlərin hamısını pulgir hesab edirdilər. Kim desəydi ki, siqaretsiz, isti hamamsız, gülsüz, araqsız yaşamaq olmaz, adı qudurğan kimi tarixə düşə bilərdi. Məşuqə saxlamağın adama necə baha başa gəldiyini təsəvvür edirəm. Axı o, corab, paltar istəyir, evpulu verir. Bunlardan əlavə, məşuqənin kefi həmişə kök olmalıdır ki, bu da atamın təbirincə desək, yalnız "maddi cəhətdən tam təmin olunanda" mümkündür. Atam nəzarət şurasının quru, cansıxıcı iclaslarından sonra onun yanına gedəndə məşuqəsinin kefi kök olmalı idi. Gərək, ondan ətir iyi gələydi, saçlarını düzəltirmiş olaydı. Həmin qadının pulgir olduğunu təsəvvürümə gətirə bilmirdim. Yəqin ki, çox xərc tələb edirdi və bu da mənim qohumlarımızın nəzərində pulgirliyə bərabər idi. Bir dəfə qoca Furmana hərdən kömək eləyən bağban Hengels son dərəcə təvazökarlıqla deyəndə ki, təsərrüfat işlərində çalışan fəhlələrin donluğu üç ildir artıb, ancaq o, hələ də az alır – anam öz cingiltili səsi ilə onlara "Bəzi adamların pulgirliyi haqqında" ikisaatlıq müəhazirə oxudu. Bir dəfə də o, poçtalyonumuza Yeni il hədiyyəsi kimi iyirmi beş pfeninq çaypulu vermişdi. Ancaq səhəri gün həmin iyirmi beş pfeninqi zərfin içində poçt qutumuzda tapanda bərk əsəbiləşdi. Onda poçtalyon qısaca bir məktub da yazmışdı: "Mərhəmətli xanım, sizi qarət etməyə cəsarətim çatmaz!" Əlbəttə, anam o dəqiqə rabitə nazirliyində stats-sekretar işləyən tanışına bu "pulgir, sırtıq poçtalyon"dan şikayət etdi.

* * *

Mətbəxdəki "qəhvə gölməçəsi"nin yanından ehtiyatla keçib əvvəlcə dəhlizə, oradan da vannanın otağına girdim. Vannanın tıxacını çıxaranda yadıma düşdü ki, son illərdə ilk dəfə kilsə məhnləri oxumadan çimdirdim. Ona görə də boş vannanın divarlarına yapışmış qalmış kirli köpüyü şırınaqla yuyayuya astadan "Möminlər" duasını zümzümə etməyə başladım. Sonra "Müqəddəs Məryəm" duasını da oxumaq istədim, çünki yəhudi qızı Məryəmdən xoşum gəlirdi və bəzən ona inanırdım da. Lakin bu duanın da xeyri olmadı, çünki onda katolik ruhu həddən artıq çox idi və mənim də katolik ruhundan, katoliklərdən zəhləm gedirdi. Qərara aldım ki, Haynrix Belenə də, Karl Emondsa da zəng vurum. İki il bundan əvvəl Karl Emondsla bərk dalaşmışdıq və həmin gündən sonra nə danışmışdıq, nə də məktublaşmışdıq. Səfeh bir şeyin üstündə mənə qarşı əclaflıq elədi. Onun kiçik oğluna – biryaşlı Qreqora – südə çiy yumurta qatıb vermişdim. Onda Karl Zabine ilə kinoya, Mariya isə dərnəyin "yığıncağına" getmişdi. Zabine demişdi ki, saat onda südü qızdırım, sonra şüşəyə töküüb Qreqora verim. Ancaq mənə elə gəldi ki, uşaq çox zəifdir, solğundur (hətta ağlamağa da heyi çatmır, eləcə yazıq-yazıq inildəyirdi) və fikirləşdim ki, südə çiy yumurta qatıb versəm, yaxşı olar. Süd qızana qədər onu qucağıma alıb mətbəxdə gəzdirməyə, ovundurmağa başladım:

– Bəh, bəh! Görəsən, balamız nə yeyəcək?! Balaca bir yumurta!

Beləliklə də, yumurtanı sındırıb çalxadım və südə qatdım. Karlın o biri uşaqları dərin yuxuya getdikləri üçün mətbəxdə əl-ayağıma dolaşan olmadı. Mənə elə gəldi ki, yumurta qatılmış südə uşağa ləzzət verdi və o dəqiqə də inildəməyini kəsərək, gülümsəyə-gülümsəyə yuxuya getdi. Karl kinodan qayıdanda mətbəxdəki yumurta qabıqlarını gördü və dedi:

– Çox ağıllı iş görüb yumurta bişirmisən.

Cavab verdim ki, yumurtanı Qreqor yeyib. O dəqiqə tufan qopdu, dişlərinin dibindən çıxanı üstümə yağdırdılar. Zabine əməlli-başlı özündən çıxdı, mənə "Qatil" adlandırdı. Karl da qışqırdı: "Səfilin biri, səfil! Pozğun əclaf!" Bu sözlər mənə o qədər haldan çıxardı ki, Karlı "cırtqoz müəllim" adlandırdım, paltomu götürüb acıqlı-acıqlı onlardan çıxdım. Karl arxamca dəhlizə qədər gəlib qışqırdı: "Məsuliyyətsiz axmaq!" Mən də geri dönüb cavabını verdim: "Cırtqoz meşşan! Avaranın biri, avara!"

Həqiqətən, uşaqlardan xoşum gəlir. Onlarla lap tez dil tapıram. Ən çox da südəmər körpələrlə. Bilirəm ki, yumurta biryaşlı uşağa heç nə eləməz, ancaq Karl mənə "pozğun əclaf" dedi və onun bu sözləri də mənə Zabinenin "qatil" sözündən ağır gəldi. Əlbəttə, həyəcanlanmış ananı başa düşmək, onu bağışlamaq olardı. Ancaq Karl dəqiq bilirdi ki, mən "pozğun əclaf" deyiləm. Ümumiyyətlə, Karlla münasibətimizdə gülünc bir gərginlik vardı, çünki o, qəlbinin dərinliklərində mənim "sərbəst həyat tərzimə valeh olmuşdu". Mən də qəlbimin dərinliklərində onun "meşşansayağı həyat təzi" nə vurulmuşdum. Karla heç vaxt başa sala bilmədim ki, mənim həyatım dəhşətli dərəcədə yeknəsəq keçir, qatarlarda yol getmək, mehmanxanalarda gecələmək, məşq etmək, səhnəyə çıxmaq, riç-raç oynamaq, pivə içmək adamı bezikdirir və buna görə də onun keçirdiyi həyat mənə daha çox cəlb edir. Əlbəttə, hamı kimi, o da elə fikirləşirdi ki, özümüz uşaq istəmirik və Mariyanın tez-tez uşaq salmasından "şübhələnirdi". Bilmirdi ki, uşaq olmasını biz hamıdan çox istəyirik. Bütün bunlara baxmayaraq, teleqram göndərmişdim ki, mənə zəng eləsin. Ancaq ondan pul qoparmaq fikrində deyildim. Artıq dörd uşağı vardı və onları güclə dolandırırdı...

Vannanı təzədən yudum, sonra asta addımlarla dəhlizə çıxıb, açıq qalmış qapıdan qonaq otağına baxdım. Atam yenə də üzünü masaya tərəf dayanmışdı və ağlamırdı. Qızarmış burnu, qırıqlı, nəmli yanaqları onu qoca kişiyə oxşadırdı. Sanki,

üşüyürdü. Üz-gözündən qəribə bir boşluq, səfehlik oxunurdu. Konyak süzüb ona tərəf uzatdım. Alıb içdi. Ancaq o qəribə, səfeh ifadə sifətindən çəkilmədi. Qədəhi boşaldaraq onu səssizcə geri verəndə gözlərində yalvarış ifadəsi düyünlənmişdi və bu hərəkətlərində indiyəcən onda görmədiyim bir yüngüllük hiss olunurdu. Belə görkəmdə detektiv romanlardan, hər hansı bir şərab növündən və mənasız lətifələrdən başqa, heç nə ilə maraqlanmayan adamlara bənzəyirdi. Qırışmış yaş dəsmalı masanın üstünə tullamışdı və mən də onun özünə yaraşmayan bu hərəkətini alçaqlıq kimi qəbul elədim: sanki, tərbiyəsiz uşağa min dəfə deyirsən ki, adam dəsmalı masanın üstünə qoymaz, ancaq buna baxmayaraq, qoyur. Bir az da konyak süzdüm. O, konyakı içdi və əlini qeyri-müəyyən tərzdə yellədi, elə bil: "Xahiş edirəm, paltomu gətir", – demək istədi. Fikir vermədim. Nəyin bahasına olursa olsun, onu təzədən pul barəsindəki söhbətə qaytarmaq istədim. Ağlıma yaxşı fikir gəlmədiyi üçün cibimdəki birmarklığı çıxarıb, onunla adi fokuslar göstərməyə başladım. Sağ qolumu geniş açaraq, kağızı yuxarı qaldırdım, pulu üzüaşağı diyərlətdim, sonra onu aşağı saldım və pul da geri qayıtdı. Göstərdiyim nömrəni iztirab dolu bir təbəssümlə seyr elədi. Sonra pulu o qədər yuxarı atdım ki, az qaldı, tavana dəysin və geri qayıdanda göydəcə tutdum. Atam bayaqkı hərəkətini yenə də təkrar etdi: "Xahiş edirəm, paltomu gətir". Pulu bir də yuxarı tulladım və bu dəfə onu sağ ayağımın baş barmağı ilə tutdum. Atam, az qala, burnuna dəyən ayağımı görəndə əsəbi halda geri çəkildi və donquldandı:

– Qurtar!

Çiyrimi çəkərək dəhlizə keçdim, paltosunu, şlyapasını asılıqandan götürdüm. Artıq böyrümdə dayanıb gözləyirdi. Paltosunu tutdum, yerə düşmüş əlcəklərini qaldırdım. Yenə də gözləri dolmuşdu, dodaqları qəribə tərzdə titrəyirdi, tez-tez burnunu çəkirdi. Axırda pıçılıtlı ilə dedi:

– Bəlkə, mənə bircə kəlmə xoş söz deyəsən?

– Deyərəm! – astadan dilləndim. – Çox sağ ol ki, o səfəhlər üstümə düşəndə sən gəlib əlini çiynimə qoydun. Çox sağ ol ki, o vaxt ağıldankəm mayor Vinekeni güllələtmək istəyəndə onun həyatını xilas etdin.

– Eh, mən bunu, demək olar ki, çoxdan unutmuşam.

– Yenə də sağ ol ki, unutmusan. Ancaq mən unutmuşam.

Gözlərini üzümə dikərək, lal baxışları ilə yalvardı ki, Henriettenin adını çəkməyim və mən də onu dilimə gətirmədim. Halbuki soruşmaq istəyirdim: axı nə üçün o vaxt yaxşılıq eləyib qızı zenitçi dəstəsinə getməkdən çəkəndirmədi?! Başımı tərپətdim, o da nə demək istədiyimi başa düşdü: Henriette barədə danışmayacam. Çox güman ki, nəzarət şurasının icaslarında oturanda qarşısındakı kağıza adam şəkli çəkir, hərdən də "H" hərfi yazır. Bəlkə də, "H" hərfini bir neçə dəfə yazır, bəlkə, qızın adını tam yazır: Henriette. Bu işdə onun günahı yoxdu. Sadəcə olaraq, səfəhliyi faciə ilə sona yetmişdi və ya faciə üçün zəmin yaratmışdı. Bunu dəqiq deyə bilməzdim. Özü nəcib, qayğıkeş, gümüşü saçlı bir kişi idi və çox xeyirxah görkəmi vardı. Ancaq mən Mariya ilə Kölədə yaşayanda bizə Allahın sədəqəsini də göndərmədi. Görəsən, mənim əziz atamı bu qədər amansız, bu qədər qüdrətli eləyən nə idi? Nə üçün o, televiziya ekranında ictimai borcdan, vətənpərvərlikdən, Almaniyadan, hətta özünün də tanımadığı xristianlıqdan elə danışdı ki, istər-istəməz dediklərinə inanmalı olurdun? Belə şeyə yalnız və yalnız pulun gücü çatardı. Özü də taksilərə verdim, süd aldığım, kinoya getdiyim, məşuqəyə xərclədiyim konkret pul deyil, mücərrəd mənada pul! İndi mən atamdan qorxurdum, o da məndən. İkimiz də bilirdik ki, heç birimiz realist deyilik. İkimiz də "real siyasət"dən danışanlara nifrət edirdik. O səfəhlər burada daha böyük məsələdən söhbət getdiyini başa düşməzdilər. Ancaq mən atamın gözlərindən hər şeyi oxudum: təlxəyə pul verə bilməzdi, çünki o, bu pulla davranmağın bircə yolunu bilirdi: xərcləmək! Halbuki pulla davran-

mağın ən pis yolu onu xərcləməməkdir. Bildim ki, indi mənə bir milyon da versə, hamısını xərcləyəcəm və pul xərcləmək də onun nəzərində israfçılıq hesab olunurdu.

Bayaq onu göz yaşları ilə tək buraxıb mətbəxdə, hamamda gözləyəndə ümid etmişdim ki, atam əməlli-başlı sarsılacaq və o səfeh şərtləri bir də xatırlatmadan mənə çoxlu pul verəcək. Ancaq indi gözlərindən görürdüm ki, bunu bacarmır. Bizim heç birimiz realist deyildik və ikimiz də bilirdik ki, yalnız bayağı adamlar realist ola bilərlər. Belələri gəlincik kimidir; çabalaya-çabalaya əlini min dəfə boynuna aparır, ancaq asıldığı kəndiri tapa bilmir!

Onu tam arxayın salmaq üçün başımı yenə də tərptədim; yəni nə pul barədə danışacam, nə də Henriette. Ancaq, bununla belə, Henrietteni təsəvvürümdə canlandırıdım və mənə elə gəldi ki, bu görkəm ona heç yaraşmır; otuz üç yaşı var... Çox güman ki, əvvəlcə iri sənaye sahiblərindən birinə erə gedib, sonra da boşanıb... Amma heç cür inana bilmirdim ki, o, belə qəbullar düzəldə, eşqbazlıq eləyə, "xristianlığın bütün qanunlarına əməl edə", komitənin iclaslarında otura, "ASDP üzvlərinin vəziyyətini daha da ağırlaşdırmamaq xatirinə onlara qarşı xüsusi mehribançılıq" göstərə bilə. Mən bacımı yalnız elə bir adam kimi təsəvvür edə bilirdim ki, fantaziya sarıdan kasad olan realistlər onun hərəkətini snobizm hesab eləsinlər. Məsələn, sayı-hesabı bilinməyən prezidentlərdən birinin üstünə kokteyl "dağıtsın", ya da maşınını lovğa, ikiüzlü bir alçağın "Mercedes"inin üstünə sürsün. Əlindən şəkil çəkmək gəlməyən, dulusçuluq işindən başı çıxmayan bir adam özgə neyləyə bilərdi ki? O da mənim kimi həyat nişanəsi hiss olunan hər yerdə bu qalın divara dirənəcəkdə. Xərcləmək lazım olan yerdə pul qurtarmış olacaq. Onda həmin pul toxunulmaz olacaq, kilsə altarlarındakı müqəddəs rəqəmlərə dönəcək.

Geri çəkilib atama yol verdim. Yenə tərləməyə başladı və ona yazığım gəldi. Qaç-aqa tez gedib qonaq otağında

qalmış kirli cib dəsmalını gətirdim, paltosunun cibinə qoydum. Anam hər ayın başında yuyulmağa verilən paltarların haqq-hesabını aparırdı və onda nəsə əksik gəlsə, kefi pozulardı, qızları oğurluqda, ya da pıntılıkdə günahlandırardı.

– Sənin üçün taksi sifariş verim? – deyə soruşdum.

– Yox, – dedi, – bir az piyada getmək istəyirəm. Furman vağzalı yaxınlığında gözləyir.

Yanımdan keçib getdi, qapını onun üçün açdım, liftə qədər ötürdüm, düyməni basıb onu çağırdım. Yenə də birmarklıq cibimdən çıxarıb geniş açılmış sol ovcuma qoydum, pula baxdım. Atam iyənirmiş kimi baxışlarını yana çevirib başını buladı. Fikirleşdim ki, bəlkə, pulqabını çıxarıb heç olmasa əlli, ya da yüz mark verər. Ancaq keçirdiyi iztirablar, alicənablıq və bir də düşdüyü bu faciəli vəziyyət kişini sublimasiyanın elə bir həddinə çatdırmışdı ki, pul haqqında fikirləşmək ona iyrenc gəlirdi və mənim bu cəhdlərimi də nəsə müqəddəs bir şeyə hörmətsizlik hesab eləyirdi. Liftin qapısını tutdum, məni qucaqladı və qəflətən burnunu çəkərək imsilədi, gülümsəyən kimi elədi və dedi:

– Doğrudan da, səndən qəhvə iyi gəlir... Təəssüf... Sənə yaxşı qəhvə dəmləyərdim, qoymadın... Heç nəyi olmasa da, bunu bacarırdım.

Əllərini boynumdan çəkib liftə mindi, düyməni basdı və qapı örtülməmişdən əvvəl onun bic-bic gülümsədiyini gördüm. Mən də dayanıb lift mərtəbələri keçdikcə yanıb-sönən rəqəmlərə baxdım: dörd, üç, iki, bir... Sonra qırmızı işıq söndü.

16

Evə qayıdıb qapını bağlayanda özümü axmaq vəziyyətdə qalan adam kimi hiss elədim. Gərək, atamın qəhvə dəmləmək təklifini qəbul edəydim, onu bir az da burada saxlaydım. Fincanları düzüb öz bacarığından ləzzət ala-ala qəh-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

vəni süzdüyü anda deyəydim: "Pulu çıxart!", "Pulu bəri ver!" Əsas anı tutanda hər şeyi həll eləmək çox asan olur, əzilib-büzülməyə ehtiyac qalmır. Onda belə deyirlər: "Polşanın yarısı sizin olsun, Rumıniyanın da yarısı bizim. Hə, Slezianın üçdə ikisini istəyirsiniz, yoxsa yarısını? Sizə dörd nazir yeri, bizə də, canımızın canı çıxsın, bir neçə şirkət!" Lap axmaqlıq elədim, gərək, pul qoparmaq istədiyimi hiss etdirməyəydim, onun damarını tutaydım. Sadəcə olaraq, puldan söhbət salaydım. Çoxları üçün ölüm-dirim məsələsini həll edən ölmüş, mücərrəd, haradasa çin-çin yığılıb qalan pullardan danışaydım. Anam həmişə pul məsələsi ortaya çıxanda nifrətlə deyirdi: "Ah, bu əbədi pul söhbəti". Hətta biz dəftər almaq üçün otuzca pfening istəyəndə də bu sözləri deyirdi. Əbədi pul. Əbədi məhəbbət...

Mətbəxə keçib bir dilim çörək kəsdim, üstünə yağ çəkdim, təzədən otağa qayıdıb Bela Brozenin nömrəsini yıxdım. Mənə elə gəlirdi ki, atam bu vəziyyətdə – sarsıntıdan bürüşə-bürüşə evə yox, məşuqəsinin yanına gedər. O qadın da elə qadın idi ki, kişini yatağa uzadacaqdı, yanına isidici qoyacaqdı, isti südə bal qatıb içirdəcəkdı. Anamın qəribə xasiyyəti vardı, kimsə özünü pis hiss edəndə deyirdi: "Özünü ələ al!", "İradəni topla!". Lap bu yaxınlardan da soyuq suyu yeganə müalicə vasitəsi hesab etməyə başlamışdı.

– Brozen eşidir, – telefonda Belanın səsi gəldi və mənə çox ləzzət elədi ki, ondan ətir iyi gəlmədi. Özünün də qəribə səsi vardı. Mələhətli, hərərətli, yatımlı...

Dedim:

– Danışan Şnirdir... Hans Şnir... Xatırlayırsınız?

– Xatırladım, – səmimiyyətlə dedi. – Bəli, bəli... Dərdinizə şərikəm... – Nəyi nəzərdə tutduğunu anlamadım, ancaq sözüünə davam edəndə hər şeyi başa düşdüm. – Unutmayın ki, tənqidçilərin hamısı səfehdir, eqoistdir, yekəxanadır.

Köksümü ötürdüm:

– Əgər buna inana bilsəydim, dərdim olmazdı, – dedim.

– Sadəcə olaraq, inanın! İnanın, vəssalam! Heç təsəvvür edə bilməzsiniz ki, inanmaq üçün dəmir iradə nə qədər kömək edir...

– Əgər onlardan biri məni tərifləməyə başlasa neyləyim?

– Oho!.. – deyə güldü və bu "oho" kəlməsi onun ləhcəsinə zərif bir musiqi kimi səsləndi. – Onda, sadəcə olaraq, inanın ki, vicdanı onu təsadüfən üstələyib, eqoist olduğunu unudub.

Güldüm. Bilmirdim ona, sadəcə, Bela deyim, ya Brozen. Biz bir-birimizi yaxşı tanıyırdıq və heç bir kitabda da atanın məşuqəsinə necə müraciət etmək barədə heç nə yazılmayıb. Axırda "Bela"da dayandım və özüm də hiss etdim ki, sənət adamına yaraşan müraciət forması deyil.

– Bela, – dedim, – iki daşın arasında qalmışam. Atam yanıma gəlmişdi. Hər şeydən danışdıq, ancaq söhbəti pulun üstünə gətirə bilmədim. Özü də... – Hiss etdim ki, qızardı. Onu çox vicdanlı qadın hesab edirdim və inanırdım ki, atamla münasibəti "əsl məhəbbət" məsələsidir, "pul məsələsi"ndən xoşu gəlmir.

– Xahiş edirəm, qulaq asın, – dedim, – indi ağılınıza gətirdiyinizi də unudun, utanıb eləməyin. Sizdən bircə xahişim var: atamla mənim barəmdə söhbət edəsi olsanız, deyirəm, bəlkə, onu inandıra bildiniz ki, mənə təcili pul lazımdır. Nəgd pul. Özü də elə bu dəqiqə. Bircə qəpiyim də yoxdur. Məni eşidirsiniz?

– Bəli! – Bu "bəli"ni elə alçaqdan dedi ki, qorxdum. Sonra eşitdim ki, yavaşdan burnunu çəkir. – Yəqin ki, məni çox pis qadın hesab eləyirsiniz, Hans! – İndi açıq-aşkar ağlıyır. – Özünü pula satan çoxlu qadınlardan biri hesab eləyirsiniz. Haqlısınız, belə də hesab eləməlisiniz... Oh...

– Qətiyyə, yox! – ucadan dedim. – Mən sizi heç vaxt elə qadınlardan hesab eləməmişəm. Doğru sözümdür... – Qorxdum ki, indi başlayacaq öz hisslərindən, atamın hisslərindən danışmağa... Hiçqurtısından görünürdü ki, sentimental qadındır. Hələ, ola bilsin ki, Mariyadan da başlayaydı.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Əslində, – dedim və buna özüm də inanmadım, çünki "özünü pula satan qadınlar" a belə nifrət etməsi mənə şübhəli göründü. – Əslində, – təkrar etdim, – həmişə sizin nəcib bir insan olduğunuza inanmışam və heç vaxt da sizi pis qadın hesab eləməmişəm. – Bu, doğrudan da, belə idi. – Bundan əlavə, – böyük məmnuniyyətlə ona bir də müraciət edərdim, ancaq o lənətə gəlmiş "Bela" sözünü dilimə gətirə bilmədim. – Bundan əlavə, yaşım otuza çatır. Mənə qulaq asırsınız?

– Bəli, – deyə o köksünü ötürdü və sonra elə hıçqırdı ki, sanki, Qodesberqdəki villasında oturub tövbə eləyirdi.

– Çalışın, onun beyninə yeridin ki, mənə pul lazımdır.

– Mənə elə gəlir ki, – onun səsi güclə eşidildi, – onunla birbaşa bu barədə danışmaq düzgün olmaz. Ailəsinə aid olan məsələlər barədə... Yəqin, özünüz də başa düşərsiniz... Danışmaq mənə yasaqdır. Ancaq bunun başqa bir yolu var...

Mən susdum. Hıçqırtı kəsilmişdi, yalnız astadan burununu çəkirdi.

– Hərdən çətinliyə düşmüş həmkarlarım üçün mənə pul verir, – dedi, – kimə verəcəyimi də öz ixtiyarıma buraxır... İndi necə düşünürsünüz, həmin kiçik məbləği müvəqqəti çətinliyə düşmüş bir həmkarım kimi sizə verə bilmərəm ki?

– Əslində, mən, doğrudan da, sizin çətinliyə düşmüş həmkarınızam. Özü də müvəqqəti yox, ən azı, yarımilliyə. Ancaq xahiş edirəm, deyin görüm bu "kiçik məbləğ" nə qədərdir?

O boğazını arıtladı, yenə də "oh" dedi və bu dəfəki "oh" əvvəlki kimi zərif musiqiyə bənzəmədi.

– Çox vaxt konkret vəziyyətlə bağlı olur. Çəkilən xərclərə əlavə kimi verir. Kimisə öləndə, xəstələyəndə, hansı qadınınsa uşağı olanda... Deməyim odur ki, uzun müddətlik olmur, necə deyərlər, əl tutur.

– Nə qədər verir?

Həmin dəqiqə cavab vermədi və mən onu təsəvvürümdə canlandırmağa çalışdım. Onu bircə dəfə, özü də beş il bundan əvvəl görmüşdüm. Onda Mariya məni güclə dartıb operaya

aparmışdı. Brozen tamaşada hansı qrafinsa yoldan çıxardığı sadə kəndli qızının ariyasını oxudu və mən atamın zövqünə təəccüb elədim. Ortaboy, tökməbədənli bir qadın idi. Sarı-sındı və döşləri də bütün opera aktrisalarının döşləri kimi tit-rəyirdi. Balaca bir daxmanın yanında əvvəlcə arabaya, sonra da yabaya söykənib həzin, ancaq təmiz səslə sadə kəndli qızının ürək çırpıntılarını gözəl ifa etdi.

– Alo, – dedim, – alo...

– Oh, – dilləndi və səsi yenə də həzin musiqi kimi səsləndi. – Sualınız çox kəsə oldu...

– Düşdüyüm vəziyyət belə tələb edir, – dedim. Qorxu hissi məni bürüdü. Nə qədər çox susarsa, məbləğ də o qədər az olacaq!

– Yaxşı, – nəhayət, dilləndi, – bu məbləğ on markdan, təxminən, otuz marka kimi olur.

– Məsələn, desəniz ki, son dərəcə çətin vəziyyətə düşmüş bir həmkarınız var, onda necə? Deyək ki, çox ağır bir qəzaya düşüb, ona bir neçə ay yüz mark həcmində kömək eləyə bilərmisiz?

– Əzizim, – yavaşdan dilləndi, – deyirsiniz ki, mən indi də yalan danışım?

– Xeyr, – dedim, – mən, doğrudan, qəzaya düşmüşəm. Bəs biz həmkar deyilik? Sənət adamı deyilik?

– Çalışaram! Amma inanmıram ki, bu tələyə düşsün.

– Necə?

– Bilmirəm, onu inandıra biləcəm, ya yox? Axı mənim elə fantaziyam yoxdur.

Gərək, bu sözləri deməyəydi, çünki onu artıq indiyə kimi gördüklərim qadınların ən səfəhi hesab eləməyə başladım.

– Bəlkə, – dedim, – buradakı teatrda mənə bir iş taparsınız? Əlbəttə, kiçik rollarda... Komik rolları pis oynamıram.

– Yox, yox, əziz Hans, çox vaxt mən özüm də o intriqa-lardan baş tapa bilmirəm.

– Yaxşı, – dedim. – Bir də onu demək istəyirəm ki, lap kiçik məbləğə də razıyam. Xudahafız və çox sağ olun!

Ona nəsə deməyə imkan verməyib dəstəyi asdım. Ancaq hissiyatım mənə dedi ki, bu çeşmədən heç vaxt su gəlməyəcək. Səfeh qadın idi. "Tələyə salmaq" ifadəsi bütün ümidimi üzdü. Kim bilir, bəlkə də, "kömək lazım olan həmkarı üçün verilmiş pulu" götürüb öz cibinə qoyurdu! Atama yazığım gəldi, fikirləşdim ki, kaş onun qəşəng, ziyalı bir məşuqəsi olaydı! Hələ də özümə bağışlaya bilmirdim ki, kişiyə mənim üçün qəhvə dəmləməyə imkan vermədim. Atam onun evində mətbəxə keçib qəhvə dəmləsə, çox güman ki, bu səfeh qan-cıq üzdə gülümsəyəcək, gizlində isə yaxşı dərs demək həsrətində olan müəllimə kimi başını bulayacaq, sonra da ikiüzlülük eləyəcək, qəhvənin tərifini göylərə qaldıracaq, elə bil, ovçu, ovu tapıb gətirmiş itini tərifləyəcək.

Telefondan aralanıb pəncərəyə yaxınlaşanda və onu açıb küçəyə baxanda hiss etdim ki, bərk əsəbləşmişəm. Qorxdum ki, günlərin birində Zommervildin köməyinə möhtac qalam. Birdən-birə cibimdəki birmarklığı çıxarıb küçəyə tolazladım və elə o dəqiqə də peşman oldum. Pulun arxasınca baxdım, görə bilmədim, ancaq həmin anda küçədən keçən tramvayın üstünə düşəndə, deyəsən, səsini eşitdim. Yaxmanı masanın üstündən götürüb küçəyə baxa-baxa yeməyə başladım. Səkkizə az qalırdı və artıq iki saat olardı ki, Bonndaydım. Necə deyərlər, dostlarımla zəngləşmişdim, anamla, atamla danışmışdım və indi cibimdə gələndə olduğundan bir mark az pul qalmışdı. Böyük məmnuniyyətlə aşağı düşüb küçədə birmarklığı axtarardım, ancaq saat artıq doqquzun yarısı olmuşdu, Leo hər an gələ və ya zəng edə bilərdi.

İndi Mariyanın kefi kök olardı, çünki Romada öz sevimli kilsəsinin ağuşunda idi və yəqin ki, Papanın qəbuluna gedəndə hansı paltarını geyəcəyi barədə düşünürdü. Tsüpfner indi ona Jaklin Kennedenin şəklini tapmış olardı, ona ispan mantıyası, duvaq almış olardı, çünki bir az dərinə getsən, Mariya,

az qala, indi alman katolizminin "first lady"¹si idi. Qərara aldım ki, mən də Romaya gedim, xahiş-minnətlə Papanın qəbuluna düşüm. Papa, azacıq da olsa, mənə qoca, müdrik bir təlxəyi xatırladır. Nə olsun, Arlekin obrazı da Berqamonda yaranıb. Hər şeyi bilən, hər şeydən xəbəri olan Qenneholm da dediklərimi təsdiq edə bilər. Papaya başa salacam ki, Mariya ilə mənim kəbinim rəsmi nikahımız olmadığına görə pozulub və xahiş edəcəm ki, məni VIII Haynrixin, bir növ, əksi hesab eləsin: o dindar olsa da, poliqamik idi, mən isə dindar olmaya-olmaya monoqamam. Ona başa salardım ki, alman katolizminin rəhbərləri yekəxanadırlar, alçaqdırlar, onlara çox bel bağlamasın. Bir neçə tamaşa da göstərərdim. Lap sadə səhnəciklər... Məsələn, məktəbə getmək və qayıtmaq... Yox, "Kardinal" nömrəsini göstərməzdim. Xətrinə dəyər... Axı özü də bir vaxtlar kardinal olub. Və o xətrinə dəymək istəmədiyim yeganə adam idi...

Mən həmişə axırda öz fantaziyalarımın qurbanına çevrilirəm. İndi, elə bil, doğrudan da, Papanın qəbulunda idim, diz çökmüşdüm, dindar olmayan bir adam kimi onun xeyir-duasını istəyirdim. İsvəçrəli qvardiyaçılar qapıda dayanıblar... Hansısa xeyirxah bir müsyö güclə sezilən bir riyakarlıqla gülümsəyir... Az qala, inandım ki, Papanın yanında olmuşam, məni qəbul edib. Bu dəqiqələrdə mən, doğrudan da, Papanın yanında idim, necə gülümsədiyini görür, sadə bir kəndli kimi danışdığını eşidir və özüm də ona deyirdim ki, Berqamonlu bir axmaq axırda gəlib Arlekin olub! Leo belə məsələlərdə çox ciddidir və çox vaxt məni "gopçu" adlandırır. Həmişə ona deyəndə: "Yadımdadır ikimiz də köməkləşib bir dirəyi necə kəsdik?" – qəzəblənir, qışqırmağa başlayır: "Biz heç vaxt bir yerdə dirək kəsməmişik". Qərribə də olsa, düz deyir. Onda Leonun beş, ya altı yaşı olardı, mənim də səkkiz, ya doqquz. Gedib samanlıqda bir taxta parçası tapmışdı, hasar dirəyi idi. Elə həmin samanlıqda da paslanmış mişar vardı.

¹ Birinci xanım (ing.)

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Xahiş etdi ki, hərəmiş mişarın bir qulpundan tutub dirəyi kəsək. Soruşdum ki, bu çürük ağacı niyə kəsməliyik? Heç bir səbəb tapa bilmədi, dedi ki, elə-belə kəsmək istəyir. Deyəndə ki, mənasız işdir, kəsmirəm, Leo düz yarım saat ağladı. Xeyli sonra, on il keçəndən sonra Vunibaldın alman dili dərşində Lessinqdən danışanda, dərşin lap ortasında, mövzu ilə heç bir əlaqəsi olmasa da, qəflətən başa düşdüm ki, onda Leo nə istəyirmiş. Sadəcə olaraq, həmin anda onun dirəyi mənimlə kəsməyə böyük həvəsi varmış. Düz on ildən sonra mən bunu başa düşdüm və onun dirəyi kəsə-kəsə necə sevindiyini, gərginləşdiyini, bundan necə ləzzət aldığını duydum. Bütün bunları, sanki, təzədən yaşadım və qeyri-ixtiyarı mişar çəkirmiş kimi irəli-geri hərəkət etməyə başladım. Leonun sevincdən pörtmüş uşaq sifəti gözlərim önündə canlandı, paslanmış mişarı özümə tərəf çəkdim, qolumu boşalt-dım, Leo onu özünə tərəf çəkdi və bu "xırxılama" səhnəsi ta Vunibald saçlarımdan dartıb "məni özümə qaytarana" qədər davam etdi. Həmin vaxtdan, doğrudan da, özümü Leo ilə həmin dirəyi birlikdə kəsmiş hesab eləməyə başladım. Ancaq Leo çox realistdir, bunu heç vaxt başa düşə bilməzdi. Hələ bu günün özündə də bilmir ki, lap səfeh də görünsə, ağılna gələn işi tutmaq lazımdır. Hətta anamın özü də hərdən nəyinsə həsrətini çəkirdi. Məsələn, sobanın qabağında oturub kart oynamaq ürəyindən keçirdi. Ancaq həmişə onun kart oynamağa həvəsi olanda bizlərdən kiminsə olmurdu. Onda da başlayırdı tamaşa göstərməyə: özünü yalandan elə göstərirdi ki, guya, heç nə başa düşmür. Sonra deyirdi ki, ona qulaq asmaq bizim borcumuzdur. Sonra da "İncil" in dördüncü ayəsini misal gətirərdi. Axırda da başa düşürdü ki, yalnız və yalnız borc xatirinə uşaqlarının onunla kart oynamasından istədiyi ləzzəti ala bilməyəcək və ağlaya-ağlaya öz otağına gedirdi.

Bəzən də bizə nəsə boyun olurdu, deyirdi ki, içməyə, ya da yeməyə "xüsusi bir şey" verəcək. Ancaq buna baxmayaraq,

həmin axşam da göz yaşları ilə keçirdi. Anam belə axşamları bizə tez-tez "bəxş edirdi". O bilmirdi ki, bizim hamımızın belə inadla oynamaq istəməməyimizin səbəbi kartların içində ürək yeddiliyin olmamasıdır, hər dəfə kart oynamağa başlayanda Henrietteni xatırlamağımızdır. Ancaq bunu anama heç kəs demirdi. Sonralar onun "xoşbəxt ailə üzvləri kimi sobanın qabağında oturub kart oynamaq" istəyi yadıma düşəndə xəyalımda onunla tək-cə oynamağa başlayırdım, halbuki iki nəfərin qabaq-qabağa oturub kart oynaması həmişə cansıxıcı olur. Onunla, doğrudan da, oynayırdım. Gah "altmış altı", gah da "vur-vurum". Onda alma çiçəyindən dəmlənmiş çay verirdilər, hətta bal da qatırdılar. Anam yalançı bir ciddiliklə şəhadət barmağını mənə tuşlayıb hədələyirdi, hətta siqaret də təklif edirdi... Həmin anda Leo haradasa öz etüdlərini çalırdı və biz hamımız – hətta qızlar da – bilirdik ki, atam yenə "o arvadın yanında"dır". Deyəsən, Mariya da mənim "göçü" olduğumu eşitmişdi, çünki ona nə barədəsə danışanda həmişə şübhələnirdi. Ancaq Osnabrükdə həmin oğlanı, doğrudan da, görmüşdüm. Bəzən mənim özümdə də hər şey tərsinə olur: doğrudan da, gördüyüm şey özümə yalan kimi görünür. Məsələn, heç cür inana bilmirəm ki, qrup yoldaşlarıma bakirə Məryəmdən danışmaq üçün durub Kölnədən Bonna gəldim. Buna görə də çox vaxt hamının həqiqət hesab elədiyi bir şey mənə yalan kimi görünür.

17

Pəncərədən geri çəkildim, küçədəki zirzibilin arasına düşmüş bir markdan əlimi tamam üzdüm, özümə yaxma çəkmək üçün mətbəxə keçdim. Yeməyə də lap az şey qalmışdı: bir şüşə lobyə, bir qutu gavalı cemi (gavalıdan heç xoşum gəlmirdi, ancaq Monikanın bundan xəbəri yox idi), yarım çörək, yarım şüşə süd, qutunun dibində bir az qəhvə,

beş yumurta, üç dilim qaxac edilmiş donuz əti, bir az da xardal. Qonaq otağında, masanın üstündəki qutuda da dördcə dənə siqaret vardı. Özüm özümə elə miskin, elə iyrenc göründüm ki, təzədən məşqlərə başlamaq fikrindən daşındım. Dizim o qədər şişmişdi ki, az qala, şalvara sığmırdı. Başımın ağrısı elə güclənmişdi ki, daha dözə bilmirdim. Elə bil, beynimin içini deşirdilər, qəlbimdən qara qanlar axırdı... Üstəlik də, "cismani tələbat"... Mariya da Romada... İndi Mariya mənə çox lazım idi... Yumşaq dərisi, sinəmdə gəzən əlləri... Zommervild demişkən, məndə "cismani gözəlliyə qarşı böyük həssaslıq, diqqət var", yan-yörəmdə gözəl qadınların olmasını xoşlayıram. Məsələn, elə qonşum Qrebzel... Ancaq özümdə həmin qadınlara qarşı "bioloji tələbat" hiss etmirəm və onların çoxu da buna görə məndən inciyir. Həlbuki hansı birinəsə bu məqsədlə yaxınlaşsam, o dəqiqə polis çağırırdı... Ümumiyyətlə, bu "cismani tələbat" çox mürəkkəb, anlaşılmaz məsələdir. Yəqin ki, monoqam olmayan kişiler üçün əbədi işgəncədir, ancaq mənim kimi monoqamlar üçünsə həmişə kimə qarşısa gizli bir diqqətsizlikdir. Axı qadınların çoxu özünə qarşı məhəbbət hiss etməyəndə inciyir. Hətta son dərəcə həyalı, mömin olan Blothert də bəzən məndən inciyirdi. Hətta qəzetlərdə son vaxtlar "namusa təcavüz" barədə gedən çoxlu yazıları da başa düşürəm. Və təsəvvürümə gətirəndə ki, bütün bunlardan əlavə, dünyada "ər-arvadlıq borcu" da var, əməlli-başlı qorxuya düşürəm. Belə çıxır ki, dövlət və kilsə qanuni şəkildə qadının "namusuna təcavüz etməyə şərait yaradır". Axı zorla heç kəsi mərhəmətli etmək olmaz! Çalışacam ki, Papa ilə bu barədə də danışam. Çox güman ki, ona səhv məlumatlar verirlər. Özümə yaxma çəkib dəhlizə tərəf getdim, paltomun cibindəki axşam qəzetini götürdüm. Onu Kölnəndən gələndə qatarda almışdım. Bəzən axşam qəzetləri mənə çox kömək edir. Məsələn, məni elə bir heçliyə aparır ki, sanki, televizorun qabağında oturub ona baxıram... Qəzeti vərəqlədim,

başlıqlara baxdım. Qəflətən gözümə bir yazı sataşdı və güldüm: doktor Herbert Kalikə "Əməyə görə xaç ordeni" verilmişdi. Bu həmin Kalik idi ki, məni "təslimçiliyə" görə satmışdı və məhkəmədə də ağır cəza, ən ağır cəza tələb edirdi. O vaxt hətta ağına dahiyənə bir fikir də gəlmişdi ki, "son və qəti qələbə" üçün yetimxanadakı uşaqlar da səfərbər olunsunlar. Bilirdim ki, indi "böyüklərdəndir". Qəzet yazırdı ki, bu ordeni "gənclər arasında demokratik ideyaların yayılması işindəki xidmətlərinə" görə alıb.

İki il bundan əvvəl məni evinə dəvət etmişdi ki, barışaq. Belə çıxırdı ki, mən Qeorqun, o yetim uşağın tank əleyhinə qumbara ilə məşq edərkən faciəli şəkildə öldüyünü və ya məni – onyaşlı uşağı "təslimçiliyə" görə satdığını, bunun üçün də dönmədən ən ağır cəza tələb etdiyini ona bağışlamalı idim. Mariya dedi ki, kimsə səni barışıq məqsədi ilə evinə dəvət edirsə, getmək lazımdır və biz də gül alıb onlara getdik... Demək olar ki, Ayfelin özündə qəşəng bir villası və qəşəng bir arvadı vardı. Bir də hər ikisinin fəxrlə "bircə bala-mız" dedikləri uşağı. Arvadı elə gözəllərdən idi ki, bilmirdin, canlıdır, yoxsa gəlincik kimi geyindirib-keçindiriblər. Onun yanında oturanda bütün vaxtı çalışırdım ki, əlimi əlinə, ya da çiyinə toxunduram, ayağına toxunam və dəqiqləşdirəm: canlı adamdır, ya gəlincik?! Bütün söhbət ərzində də ikicə cümlə işlətdi: "Ah, necə də gözəldir!" və "Ah, necə də iyrəncdir!" Əvvəlcə elə bildim, darıxdırıcıdır, sonra tilsimə düşdüm, ağıma gələn şeyləri danışmağa başladım: sanki, qarşıdakı avtomatda nə olduğunu bilmirsən, pul atırsan ki, görəsən, nə çıxacaq. Dedim ki, bu yaxınlarda nənəmin ölməsi barədə yayılan xəbər yalandır, çünki o, on iki il bundan əvvəl ölüb. O isə dedi: "Ah, necə də iyrəncdir!" Mənə elə gəlir "kimsə ölüb" deyəndə istənilən qədər səfeh sözlər tapıb danışmaq olar, ancaq heç vaxt deməzlər: "Ah, necə də iyrəncdir!" Sonra başladım ki, Humelo (əslində, belə adda adam yox idi, özüm tez uydurdum ki, avtomatdan nəsə xoşagələn bir şey çıxsın)

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

fəxri doktor adı alıb. O dedi: "Ah, necə də gözəldir!" Lap axırda deyəndə ki, qardaşım Leo katolik olub, biranlığa tərəddüd etdi və bu tərəddüd mənə ondakı həyat nişanəsi kimi göründü. Gəlincik gözləri kimi iri, ifadəsiz gözlərini mənə zillədi ki, görsün, mən özüm bu hadisəni hansı kateqoriyaya aid edirəm və nəhayət, dilləndi: "İyrəncdir, elə deyilmi?" Beləliklə, onu öz cümlələrindəki sözləri hərdən dəyişdirməyə məcbur etdim. Dedim ki, hər iki cümlədə "ah" kəlmələrini, sadəcə olaraq, atsın, yalnız "gözəldir", "iyrəncdir" desin. O kəkələdi və boşqabıma bir az da xörək qoyandan sonra dilləndi: "Ah, necə də gözəldir!" Həmin axşam ikisinin də "bircə balamız" dediyi o beşyaşlı qoçaqla da tanış olduq. Elə şirin uşaq idi ki, televiziya reklamlarına çəkmək olardı. Dış məcununu reklam edirmiş kimi dümağ dişlərini göstərə-göstərə: "Gecən xeyrə qalsın, papi", "Gecən xeyrə qalsın, mami", – deyərək ayaqlarını cütlədi, əvvəlcə Mariyaya, sonra da mənə yüngülcə təzim etdi. Təəccübləndim ki, niyə televiziyanın reklam şöbəsi onu indiyəcən kəşf etməyib! Lap axırda sobanın qabağında oturub qəhvə, konyak içəndə Kalik yaşadığımız zəmanənin böyüklüyündən danışdı. Bir şüşə də şampan gətirdi, kefi lap kökəldi. Məndən üzr istədi, hətta diz çökdü, özünün dediyi kimi, "kilsədən kənarla" günahlarını yumaq istədi. Az qaldı, arxasından bir təpik ilişdirəm, ancaq masanın üstündəki çörək bıçağını götürüb pendir kəsdim, sonra onu qılınc kimi yuxarı qaldırıb Herberti tənənəli surətdə "demokrat" elan etdim.

Arvadı qışqırdı: "Ah, necə də gözəldir!" Və Herbert riq-qətə gəlib yerində oturanda yəhudi yankiləri haqqında müha-zirəyə başladım. Dedim ki, uzun müddət elə bilmişəm, mənim soyadım Şnir "şnorren"¹ sözündən gəlir, ancaq sonralar sübut olundu ki, "Şnayder"² "şnider" sözündən əmələ gəlib, özüm də nə yəhudiyəm, nə də yanki.

¹ Şnorren – xırdaçılıq etmək (alm.)

² Şnayder – dərziləri (alm.)

Qəflətən Herbertin qulağından yapışdım, çünki birdən yadıma düşdü ki, məktəb yoldaşlarımızdan birini – Qöts Buxeli ari nəslindən olduğunu sübut edən sənəd gətirməyə məcbur etmişdi. Onda Qöts çox çətinliyə düşmüşdü, çünki anası italyalı idi, cənubi İtaliyadakı kəndlərdən birində doğulmuşdu və onun ari nəslindən olduğunu sübut edən nəsə bir sənəd almaq mümkün deyildi. Bundan əlavə, o kəndi indi yəhudi yankiləri tutmuşdu. Həmin günlər Buxel və Qöts üçün təhlükəli, təhqirlərlə dolu günlər idi. Axırda Qötsün müəlliminin ağına belə bir fikir gəldi ki, onlar arayış üçün Bonn Universitetindəki irqi məsələlərlə məşğul olan ekspertə müraciət etsinlər. Həmin ekspert də müəyyənləşdirdi ki, Qöts xalis, ancaq tamam qərbqanlı aridir. Onda Herbert Kalik təzə bir bəhanə tapdı ki, italyanların hamısı satqındır və yazıq Qötsün müharibənin sonunadək bircə xoş günü də olmadı. Yəhudi yankiləri haqqında "mühazirə" oxumaq istəyəndə bütün bunlar yadıma düşdü və qəflətən Herbertin üzünə bir şapalaq çəkdim, əvvəlcə şampan bakalını, onun dalınca da mətbəx bıçağını peçə atdım, Mariyanın əlindən tutub ardımca çəkdim və biz çölə çıxdıq. Oralarda taksi tapa bilmədiyimiz üçün avtobus dayanacağına qədər piyada gəldik. Mariya elə hey ağlayır və deyirdi ki, mən xristiana, insana yaraşan hərəkət eləmədim. Cavab verdim ki, mən xristian deyiləm və heç bir tövbəyə də hazırlaşmıram. Soruşdu ki, mən niyə Herbertin dəyişib demokrat olmasına şübhə edirəm.

– Yox, yox, – dedim, – şübhə etmirəm. Əksinədir... Sadəcə olaraq, ondan xoşum gəlmir və heç vaxt da gəlməyəcək.

Telefon kitabçasını açıb Kalikin nömrəsini axtardım. Onunla telefonda danışmaq üçün əməlli-başlı hazır idim. Yadıma düşdü ki, ona evimizdəki "*jour fixe*"¹də rast gəldim. Bir yəhudi ruhanisi ilə "yəhudi ruhundan" söhbət edərkən başını tərpedə-tərpedə, yalvarıcı nəzərlərlə mənə baxırdı. Yəhudi ravvininə yazığım gəldi. Çox yaşlı, ağsaqqal, xeyirxah

¹ *Jour fixe* – ziyafət (fran.)

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bir ravvin idi və sadəqəlbli olması məni bir az sakitləşdirdi. Əlbəttə, Herbert hər yeni tanış olduğu adama deyirdi ki, əvvəllər nasist, antisemit olub, ancaq sonralar tarix onun göz-lərini açıb. Halbuki amerikanlar Bonna girməmişdən bir gün əvvəl bizim bağda gənclərlə məşq edir və onlara deyirdi: "Yəhudi donuzunu görən kimi qumbaranı atın!" Anamın düzəlttdiyi "jour fixe"lərdə məni həyəcanlandıran həm də keç-miş mühacirlərin sadələvhlüyü idi. Onlar bu ümumi peş-mançılıqdan, demokratiya haqqında deyilən gəlişigözəl söz-lərdən o qədər rıqqətlənirdilər ki, qardaşlaşmaların, qucaq-laşmaların sayı-hesabı olmurdu. Başa düşmürdülər ki, həmin dəhşətlərin sirri ayrı-ayrı detallardadır. Böyük bəd əməllər-dən uşaq da peşman ola bilər: məsələn, siyasi səhvlərdən, ər-arvad xəyanətindən, qətdən, antisemitizmdən. Ancaq o xır-dalıqları başa düşən adam bağışlaya bilərmi?

Atam əlini çiynimə qoyanda Brüllə Herbert Kalikin ona necə baxdıqlarını, özündən çıxmış Herbert Kalikin əlini bizim masaya döyə-döyə: "Amansız olmaq lazımdır, amansız", – demə-sini və ya onun Qöts Buxelin yaxasından yapışıb sinfin qabağına dartmasını, müəllimin yavaşdan etiraz etməsinə baxmayaraq: "Bir buna tamaşa edin! Kim deyər ki, bu yəhudi deyil?" – deməsini bağışlamaq olarmı? Həmin anda beynimdə çox xırdalıqlar, çox təfərrüatlar oyandı... Ancaq gözləri heç dəyişməmişdi. Onu həmin yaşlı, bir az da səfeh görkəmli yəhu-di ravinin yanında görəndə nə edəcəyimi bilmədim. Ravin, sanki, olub-keçənləri unutmuşdu, Herbertin gətirdiyi kokteyli aldı, onun "yəhudi ruhu" haqqında dediyi xoş sözlərə də qulaq asdı. Mühacirlər onu da bilmirlər ki, çox az nasist cəbhəyə göndərilib, cəbhədə ölənlər də başqalarıdır. Məsələn, Vine-kenlərin qonşuluğundakı evdə yaşayan Herbert Knips, çörək-çinin oğlu Qünter Kremer. Onlar "Hitleryuqend" rəhbərləri olsalar da, cəbhəyə göndərildilər, çünki "siyasi duyumlar"ı yox idi, necə deyərlər, o iyrənc "siyasi duyum" oyununu oynaya bilmirdilər. Kaliki heç vaxt cəbhəyə göndərməzdilər, çünki

"siyasi duyum"u o vaxt da yaxşı idi, indinin özündə də. O, anadangəlmə "duyumludur". Əslində, məsələ mühacirlərin düşündüyü kimi deyildi. Onlar üçün iki kateqoriya vardı: günahkarlar – günahsızlar və nasistlər – nasist olmayanlar.

Qaulayter Kirenhan hərdən Mariyanın atasının dükanına gəlir, sadəcə olaraq, rəfdən bir qutu siqaret götürür, pulunu vermir, birini də çıxarıb damağına qoyur, piştaxtanın arxasında dayanmış Derkumla üzbəüz oturur və deyirdi: "Hə, Martin, səni rahat, balaca, işgəncələri az olan bir konslagerə göndərsək, necə olar?" Onda Mariyanın atası deyirdi: "Donuz elə həmişə donuzdur. Sən də həmişə donuz olubsan". Onlar bir-birini altı yaşından tanıyırdılar. Kirenhan qeyzlə deyirdi: "Martin, çox baş aparma! Baş aparma!" Mariyanın atası cavab verirdi: "Hələ bundan artıq aparacam. İndi isə rədd ol, get!" Kirenhan deyirdi: "Elə buna görə də rahat yox, çox pis konslagerə gedəcəksən!" Belə çox davam elədi və əgər Qaulayter hansı səbəbdənsə – bunu biz heç vaxt bilmədik – onu, necə deyərlər, "qanadının altına almasaydı", Mariyanın atasını çoxdan aparmışdılar. Əlbəttə, Qaulayter hamını "qanadının altına almadı". Məsələn, dəri alverçisi Marksı, kommunist Krupeni aparıb öldürdülər. Qaulayterin kefi bu gün də kökdür, özünün tikinti şirkəti var. Bir dəfə Mariyaya rast gələndə deyib ki, şikayəti yoxdur. Mariyanın atası həmişə mənə deyirdi: "Bu nasist məsələsi çox dəhşətli məsələdir. Onu başa düşmək üçün, gərək, təsəvvür edəsən ki, mən yaşadığıma görə, əslində, o Qaulayter kimi donuza minnətdaram. Özü də bu minnətdarlığı yazılı şəkildə verməli oldum".

Bu arada Kalikin nömrəsini tapmışdım, ancaq yığmağa tərəddüd edirdim. Yadıma düşdü ki, sabah anamın "jour fixe" günüdür. Mən də gedə bilərdim, valideynlərimin pullarına alınmış siqaretlə, duzlanmış badam ləpəsi ilə ciblərimi doldurardım, bir qutu zeytun götürərdim, sonra da papağımlı əlimə alıb camaatın arasında gəzər, "ailənin çətinliyə düşmüş üzvü" üçün sədəqə toplayardım. On beş yaşım olanda bir

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dəfə belə eləmişdim. Onda "xüsusi məqsəd" üçün toplamışdım və yüz marka yaxın pul yığılmışdı. Həmin pulu özüm üçün xərcləyəndə heç bir vicdan əzabı çəkməmişdim və sabah da gedib "ailənin çətinliyə düşmüş üzvü" üçün pul istəsəm, yalan danışmış olmazdım. Axı mən, doğrudan da, bu ailənin çətinliyə düşmüş üzvü idim. Sonra da mətbəxə keçər, başımı Annanın sinəsinə qoyub ağlayar, artıq qalmış qolbas dilimlərimdən də bir neçəsini cibimə basardım. Anamın başına yığılmış o səfehlər də mənə bu hərəkətlərimi gözəl bir yumor hesab edərdilər. Hətta anamın özü də üz-gözünü turşuda-turşuda gülümsəyərək bunları gözəl yumor kimi qəbul etməli olardı və heç kəs də bilməzdi ki, bu məsələ ciddidən də ciddidir. O adamlar heç nə başa düşən deyillər. Düzdür, hamısı bilir ki, təlxək, yaxşı təlxək adı qazanmaq üçün melanxolik olmalıdır, ancaq ağllarına gəlməz ki, bu melanxoliklik həmin təlxək üçün ciddidən də ciddi bir məsələdir. Anamın verdiyi "jour fixe" də çox adam görərdim. Zommervild, Kalik, liberallar, sosial demokratlar, altı növ prezident və hətta atom əleyhdarları (anam hətta üç gün atom əleyhdarlarının hərəkətində iştirak etmişdi. Ancaq oradakı prezidentlərdən hansı birisə onu başa salanda ki, ardıcıl anti-atom siyasəti aksiyaların qiymətlərinin kəskin şəkildə düşməsinə gətirib çıxaracaq, elə həmin dəqiqə – sözün əsl mənasında, həmin dəqiqə – telefona tərəf qaçmış, Komitəyə zəng vurmuş, bu hərəkətdən ayrıldığını bildirmişdi). Lap axırda, papağı gəzdirib qurtarandan sonra elə camaatın gözünün qabağında Kalikə bir şapalaq çəkərdim, Zommervildə "ikiüzüzlü keşiş" deyərdim, katoliklikdən xəbəri olmayan "Katolik itfaqı"nın buradakı nümayəndələrini əxlaqsız, xəyanətkar adlandırardım.

Əlimi telefondan çəkdim, Kalikə zəng eləmədim. İstəyirdim, ondan soruşam ki, bu müddətdə öz keçmişindən qopa bilib, ya yox, hökumətlə münasibəti yaxşıdır mı və bir də o "yəhudi ruhu"nu mənə də başa salsın. Bir dəfə də "Hitleryuqend" in yığıncığında "Makavelli və ya hökumətlə münasibət

qurmağın yolları" mövzusunda məruzə etmişdi. Həmin məruzədən bir şey anlamadım, yalnız onu başa düşdüm ki, Kalik çox açıq-aydın şəkildə hakimiyyətə can atdığını bildirdi. Ancaq orada iştirak edən "Hitleryuqend" rəhbərlərinin üzlərindəki ifadədən hiss etdim ki, çox baş apardı. O, Makavellidən yox, yalnız Kalikdən danışdı. Oradakı rəhbərlərin üz-gözündən bilindi ki, hamısı bu məruzəni ictimai həyasızlıq hesab edir. Qəzetlərdə belə sırtıq cavanlardan çox yazırlar. Kalik də "siyasi həyasız" idi, harada çıxış etsə, deyirdilər ki, həyasızdır.

Bu "jour fixe"yə gedəcəyimi fikirləşəndə sevinirdim. Nəhayət, valideynlərimin puluna alınmış şeylərdən mənə də pay düşəcəkdə: zeytun, duzlanmış badam ləpəsi, siqaret. O siqaretlərdən bağlama-bağlama götürəcəm, sonra da ucuz qiymətə satacam. Kalikin sinəsindəki ordeni dartıb qoparacam, ona bir şapalaq da ilişdirəcəm. Onunla müqayisədə, hətta anamda da insani keyfiyyətlər çox idi. Kalikə axırıncı dəfə valideynlərimgilin asılqanında rast gələndə kədərlə üzümə baxıb dedi: "Hər kəsə bir dəfə bağışlanmaq imkanı verilir. Xristianlar da bunu "mərhmət" adlandırır". Ona cavab vermədim. Axı mən xristian deyildim. Yadıma düşdü ki, o vaxt "qəddarlığın erotikliyi"ndən, "seksualizmin Makavelliçiliyi"ndən danışdı. Kalikin "seksual Makavellizmi" yadıma düşəndə onun əlaqədə olduğu fahişələrə yazığım gəlirdi; bədbəxtlər rəsmi kəbin yolu ilə kiminləsə bir yatağa girməyə məcbur edilən qadınlar kimi idi. Onda pul xatirinə Kalik kimiləri və rəsmi kəbin xatirinə öz ərləri ilə pulsuz bu işi görməli olan saysız-hesabsız gənc qızların taleyinə acıyırdım. Axı onlar bu işi çox həvəssiz görürdülər...

18

Kalikin nömrəsi əvəzinə, Leonun qaldığı "müəssisə"nin nömrəsini yığdım. Axı nə vaxtsa yeyib qurtarmalı, şəhəvtlərini söndürməli olan salatları həzm-rabedən keçirməli idilər.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bayaqkı səsi eşidəndə sevindim. O, indi siqaret çəkirdi və ona görə də kələm qoxusu az hiss olunurdu.

– Danışan Şnirdir, – dedim, – yadınıza düşür?

O güldü:

– Bəs necə! – dedi. – Ümid edirəm ki, mənim dediklərimi hərfi mənada başa düşüb öz Auqustininizi yandırmayıbsınız.

– Əksinə, – dedim, – yandırmışam. Onu cırıb qalaq-qalaq sobaya basmışam.

O, biranlığa susdu, sonra xırıltılı səslə dilləndi:

– Yəqin ki, zarafat edirsiniz.

– Xeyr, – dedim, – mən elə məsələlərdə çox ciddiyəm.

– Allah xatirinə, – dedi, – mənim dediyim sözlərdəki dialektikanı tuta bilməmişiniz?

– Xeyr, – dedim, – mən çox kəsə, vicdanlı, sadələvh adamam. Bəs qardaşım necə oldu? Görəsən, cənablar nə vaxt yeməklərini yeyib qurtararlar?

– Çərəzi yenicə verdilər. Çox çəkməz.

– Nə verirlər? Çərəz?

– Bəli. Əslində, deməməliyəm, ancaq sizə deyəcəm. Gavalı kompotu, yanında da sıyıq qaymaq. Yaşxı çərəzdir. Gavalıdan xoşunuz gəlir?

– Xeyr. Heç xoşum gəlmir və niyə gəlmədiyini də bilmirəm.

– Elə isə Hobererin idiosinkrayze haqqında yazdıqlarını oxuyun. Belə şeylər lap ilkin təəssüratlarla bağlıdır, çox vaxtı da anadangəlmə olur. Maraqlıdır, Hoberer 800 halda bunu dəqiq təcrübədən keçirib. Siz melanxoliksınız?

– Bunu haradan bildiniz?

– Səsinizdən bildim. İndi sizə ibadət etmək və çimmək lazımdır.

– Çimmişəm... Ancaq ibadət etməyi bacarmıram.

– Təəssüflər olsun! Onda sizə təzə bir Auqustin pay göndərərəm. Ya da Kirkeqoor...

– Kirkeqoor özümdə var, hələ qalır, – dedim. – Bir söz desəm, qardaşıma çatdırarsınız?

– Böyük məmnuniyyətlə.

– Ona deyin ki, gələndə mənə pul da gətirsin. Nə qədər bacarsa, gətirsin.

O, özlüyündə nəsə mızıldadı və sonra ucadan dedi:

– Bura qeyd edirəm. Nə qədər bacarsa, çoxlu pul gətirsin. Yeri gəlmişkən, Boneventuru mütləq oxuyun. Əntiqə yazır. Özü də on doqquzuncu əsrə çox nifrət eləməyin. Səsiniz elə çıxır ki, sanki, on doqquzuncu əsrə nifrət edirsiniz.

– Elədir, – dedim, – ona nifrət edirəm.

– Səhv fikirdir. Mənasız söhbətdir. Heç onun arxitekturası da, deyilən kimi, pis deyil. – O güldü. – On doqquzuncu əsrə nifrət etməzdən əvvəl XX əsrin sonunu gözləyin. İncimə-səniz, mən də öz çərəz payımı yeyərdim.

– Gavalıdır?

– Xeyr, – deyib astadan güldü. – Mən onların qəzəbinə tuş gəlmişəm, ağaların xörəyindən yox, nöqərlərin yeməyindən veriblər. Bu gün çərəz kimi üstünə şəkər tozu səpilmiş pudinq veriblər. Yeri gəlmişkən, – deyəsən, pudinqdən bir qaşığ ağzına almışdı və onu tez udub kikkildəyə-kikkildəyə danışmağa başladı, – hə, yeri gəlmişkən, mən də onlardan öz qisasımı alıram. Zəng vurub Münhendəki keçmiş ruhani qardaşlığım la saatlarla söhbət edirəm, o da Şelerin tələbəsi olub. Bəzən də Hamburqa zəng edib hansı kinoların getdiyini, Berlinə zəng vurub havanın necə olacağını soruşuram. Bax, beləcə intiqam alıram. Bu təzə avtomat sistemində hara zəng vurulduğu bilinmir. – O, təzədən yeməyə başladı, kikkildədi, sonra pıçıldadı, – axı kilsənin pulu çoxdur, iyirənc dərəcədə çoxdur. Lap varlıların cəsədi kimi pul qoxusu verir. Ancaq kasıbların cəsədinin qoxusu yaxşı olur. Bunu bilirdiniz?

– Xeyr, – dedim və hiss etdim ki, başımın ağrısı kəsib. "Müəssisə"nin nömrəsini qırmızı dairəyə aldım.

– Siz dindar deyilsiniz, elədirmi? "Yox" deməyin. Səsinizdən bilirəm ki, dindar deyilsiniz. Düz tapmışam?

– Düzdür, – dedim.

– Eybi yoxdur... Heç eybi yoxdur... İsa peyğəmbərdə bir cümlə var. Hətta Apostol Paul romalılara yazdığı məktubda onu misal gətirib. Yaxşı-yaxşı qulaq asın: onun haqqında heç nə eşitməyənlər onu görəcək, onun haqqında heç nə bilməyənlər onu başa düşəcək. – O, əsəbi halda kikkildədi. – Başa düşdünüz?

– Bəli, – deyə yorğun səslə cavab verdim.

O, birdən uca səslə:

– Axşamınız xeyir, cənab direktor, axşamınız xeyir, – deyib dəstəyi yerinə qoydu. Son anda səsinde qəzəb dolu bir itaətkarlıq hiss olundu.

Pəncərəyə tərəf gedib küçənin tinindəki saata baxdım. Doqquzun yarısına lap az qalmışdı. Mənə elə gəldi ki, onlara çox yaxşı axşam yeməyi verirlər. Leo ilə böyük məmnuniyyətlə söhbət edərdim, ancaq indi məni yalnız onun borc verəcəyi pul düşündürürdü. Tədricən vəziyyətimin ciddiliyi özümə tam aydın olmağa başladı. Bəzən kəsdirə bilmirəm: görəsən, lap bu yaxınlarda başıma gəlmiş hesab elədiklərim həqiqətdir, yoxsa indi başıma gələnlərin özü?

Hamısını qarışdırıram. Məsələn, and içə bilməzdim ki, Ösnabrükdə o oğlanı görmüşəm. Ancaq and içə bilərdim ki, Leo ilə dirəyi kəsmişik. Heç ona da and içə bilməzdim ki, babamın iyirmiikimarklıq çekini dəyişmək üçün Edqar Vinekenin yanına – Kalka piyada getmişəm. O detalları bircə-bircə xatırlamağım da buna sübut ola bilməz. Nə mənə pul-suz kökə verən qadının yaşıl koftası, nə də qarımın astanasında oturub Edqarı gözləyəndə yanımdan keçən cavan fəhlənin corablarındakı yırtıqlar. Ancaq yüz faiz əmin idim ki, dirəyi kəsərkən Leonun üst dodağında puçurlanan təri görmüşəm. Mariyanın Kölnə ilk dəfə uşaq saldığı axşamı bütün təfərrüatları ilə xatırladım. Onda Haynrix Belen mənim üçün

göncələr qarşısında çıxış təşkil edirdi və bir-iki xırda səhnəcik göstərüb iyirmi mark alırdım. Mariya hər dəfə də mənimlə gedirdi. Ancaq özünü pis hiss etdiyi üçün həmin axşam evdə qaldı. Çıxışdan sonra cibimdə on doqquz mark xalis gəlirlə qayıdanda gördüm ki, evdə heç kəs yoxdur, ancaq yığılmamış yataqda mələfə qanlıdır və kamodun üstündə bir məktub var: "Xəstəxanadayam. Elə qorxulu deyil. Haynrix hər şeyi bilir". Başlalovlu bayıra qaçdım, Haynrixin üz-gözündən zəhər yağan sahibəsindən onun hansı xəstəxanada olduğunu öyrəndim, ora qaçdım, ancaq içəri buraxmadılar, məcburiyyət qarşısında qalıb Haynrix tapdırdım, telefona çağırırdım, yalnız bundan sonra qapıda dayanmış rahibə məni içəri buraxdı. Mən Mariyanın yatdığı palataya çatanda artıq gecə saat on ikinin yarısı idi və hər şey keçib-getmişdi. Çarpayıda uzanmışdı, rəngi avazı olmuşdu, ağlayırdı. Yanında oturan rahibə təsbeh çevirirdi. Mən Mariyanın əlini əlimə alanda da, Haynrix də astadan Mariyaya dünyaya gətirə bilmədiyi vücudun ruhunun hara uçaçağını başa salmağa çalışanda da rahibə sakitcə təsbeh çevirməyinə ara vermədi. Mariya heç cür inanmaq istəmirdi ki, uşağın ruhu – özü uşaq deyirdi – göylərə uça bilər, çünki o, xaç suyuna çəkilməmişdi. Elə hey deyirdi ki, o, cəhənnəmin qapısı ağzında qalacaq və həmin gecə mən ilk dəfə bildim ki, katoliklər dini dərslərdə necə mənasız şeylər öyrənirlərmiş. Haynrix Mariyanın bu qorxuları qarşısında tamam aciz qalmışdı və mən də elə onun bu acizliyindən bir az təsəlli tapa bildim. O dedi ki, Allah mərhəmətlidir və onun bu mərhəməti də "din xadimlərinin hüquqi düşüncə tərzindən böyükdür". Rahibə isə bütün bu vaxt ərzində təsbeh çevirirdi. Dini məsələlərdə çox inadkar olan Mariya isə hey soruşurdu ki, "doqma" ilə "mərhəmətin" sərhədi harada kəşişir. Mən "kəşişmə" sözünü ondan çox eşitmişdim. Özümü içəridə artıq, lazımsız adam hesab eləyərək çölə çıxdım. Dəhlizdəki pəncərələrdən birinə söykənərək, hasarın o tayındakı maşın qəbiristanlığına baxa-baxa

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

siqaret çəkdim. Hasar başdan-başa seçki kompaniyasına həsr olunmuş şüarlarla dolu idi: "Öz gələcəyini ASDP-yə etibar elə!", "XDİ-yə səs ver!" Görünür, bu təsəvvürəgəlməz dayazlıqları ilə otaqlarının pəncərəsindən hasara baxmağa özlərində güc tapa bilən xəstələrin son ümidlərini də tamam qırmaq istəyirdilər. "Öz gələcəyini ASDP-yə etibar elə!" sözləri, doğrudan da, dahiyənə tapılmışdı. "XDİ-yə səs ver!" kimi sadə, quru cümləsi ilə müqayisədə əsl bədii kəşf idi. Az qala, gecə saat iki olmuşdu və mən sonralar orada gördüklərimin həqiqət olub-olmaması barədə Mariya ilə çox mübahisə etməli oldum. Onda sol tərəfdən bir yiyəsiz it gəldi, küçədəki fanarı, sonra da ASDP-nin, XDİ-nin şüarlarını imsilədi, XDİ-nin plakatını "sulayıb" asta-asta yoluna davam etdi, küçənin qaranlıq olan sağ tərəfinə keçdi. Biz sonralar o dəhşətli gecə barədə danışanda Mariya mənimlə mübahisəyə başladı ki, o it də, onun XDİ-nin şüarını "sulaması" da "gözümə görünüb". Dedi ki, mən həmişə onun atasının təsiri altında olmuşam, ona görə də həmin it ASDP plakatlarını "batırmış" olsaydı da, həqiqəti təhrif edərək XDİ-nin plakatını "batırdı" deyəcəm. Ancaq, əslində, onun atası ASDP-yə XDİ-dən çox nifrət edirdi və mən də necə olmuşdu, eləcə də görmüşdüm.

Haynrixin evinə gətirəndə saat beşə az qalırdı və biz Erenfeldlə gedəndə o, evlərin qapılarını göstərə-göstərə yavaşca-dan deyirdi: "Burada mənim "quzularım" yaşayır. Bax, burada mənim "quzularım" qalır". Onun deyingən qulluqçusu qeyzlə dedi: "Bu, nə deməkdir?"

Evə qayıdıb gizlincə hamamda soyuq su ilə mələfəni yudum.

Erenfeld... Kömürlə dolu vaqonlar. Paltar asılmış zivələr. Çimməyə yasaq qoyulması... Hərdən pəncərəmizin önündən vıyılı ilə keçən zibil torbaları, elə bil, açılmamış top güllələri idi... Yerə düşəndə boğuc bir guppultu eşidilirdi, içindəki yumurta qabığı harayasa diyirlənəndə cıqqıltı eşidilirdi. Bizə görə Haynrix keşislə üz-göz oldu, çünki kilsənin

xeyriyyə fondundan pul götürmək istəyirdi. Yenə də Edqar Vinekenin yanına gedəsi oldum, sonra Leo girov qoymaq üçün özünün qol saatını göndərdi, Edqar sosial sığorta fondundan bizə bir az pul qopardı, heç olmasa, dərmanların, taksinin, həkimpulunun da yarısını verə bildik.

Mən Mariyanı, təsbeh çəkən rahibəni, "kəşişmə" sözü-nü, iti, seçki plakatlarını, maşın qəbiristanlığını, mələfəni yuyandan sonra buza dönmüş əllərimi xatırladım. Ancaq bunların heç biri haqqında and içə bilməzdim. Mən heç ona da and içə bilməzdim ki, Leonun "müəssisə"sindəki kişi kil-səyə maddi ziyan vurmaq üçün Berlinin hava bürosuna zəng etdiyini dedi. Axı mən onun üstünə şəkər tozu səpilmiş pudinqi necə marçılıtlı ilə yediyini öz qulaqlarımla eşitdim...

19

Çox fikirləşmədən və nə edəcəyimi bilmədən Monika Zilvsin nömrəsini yıxdım. Elə birinci zəngdə dəstəyi götürdü və: "Bəli" – dedi.

Onun səsini eşidən kimi əhvalım duruldu. Monikanın səsi cingiltilidir, ağıllıdır.

– Danışan Hansdır, – dedim, – istəyirdim...

Ancaq həmin anda sözümlü kəsib dedi:

– Ah, sizsiniz...

Düzdür, bu səsdən heç bir inciklik, heç bir narazılıq duyulmadı, ancaq aydınca hiss olundu ki, mənim yox, baş-qasının zəngini gözləyirmiş. Bəlkə də, rəfiqəsinin, anasının... Mən isə incidim.

– Eləcə, təşəkkür eləmək istəyirdim, – dedim. – Siz yaxşı qızsınız.

Ətir iyi məni vurdu. Özü deyirdi ki, adı "Tayqa"dır, mən isə bircə onu deyə bilərdim ki, belə qız üçün çox tündür.

– Çox təəssüf edirəm, – dedi, – yaqın, kefiniz pozulmuş olar.

Bilmədim, nəyi nəzərdə tutur: Kostertin, bəlkə də, bütün Bonnun oxumuş olduğu tənqidini, yoxsa Mariyanın toyunu. Ya da hər ikisini...

– Sizin üçün nəsə eləyə bilərəm? – deyə astadan soruşdu.

– Eləyə bilərsiniz, – dedim, – durub gələ bilərsiniz, mənim bu yaralanmış qəlbimə, şişib dağa dönmüş dizimə məlhəm qoya bilərsiniz.

Susdu. Elə bilirdim, indi gəlirəm deyəcək və onun, doğrudan da, gələcəyini fikirləşəndə tutuldum. Ancaq bircə bunu dedi:

– Bu gün yox... Qonaq gözləyirəm.

Gərək, heç olmasa, kimi gözlədiyini deyəydi. Ən azı, deyəydi ki, rəfiqəsini, dostunu gözləyir. Qonaq sözündən iyirənirdim.

– Yaxşı, onda sabah gələrsiniz. Çox güman ki, ən azı, bir həftə yatası olacam.

– Sizin üçün başqa nə eləyə bilərdim? Deməyim odur ki, bəlkə, telefon vasitəsi ilə nəsə edə bilərəm.

Səsi, sanki, mənə deyirdi ki, gözlədiyi adam rəfiqəsidir.

– Bəli, – dedim, – mənim üçün Şopenin mazurkasını çal. Major B-Dur, opus 7...

Gülüb dedi:

– Sizdən elə şeylər çıxır ki... – Səsinin tonu məni, sanki, yavaş-yavaş öz monoqamlığıma qaytardı. – Şopeni o qədər də xoşlamıram, ona görə də pis çalırım.

– Allah xatirinə, eybi yoxdur. Notlar yaxındadır?

– Haradasa buralarda olmalıdır. Xahiş edirəm, bircə dəqiqə gözləyin. – Dəstəyi masanın üstünə qoydu və mən bildim ki, otağı axtarır. Geri qayıtması bir neçə dəqiqə çəkdi və həmin anda da Mariyanın bir dəfə dediyi sözlər yadıma düşdü: hətta bəzi müqəddəslərin də rəfiqələri olub. Əlbəttə, onları yalnız mənəvi dostluq birləşdirirdi. Məndə isə heç bu da yox idi.

Monika dəstəyi yenidən götürdü, köksünü ötürərək dedi:

– Budur, tapdım, mazurkalardır.

– Xahiş edirəm, dediyim mazurkanı çalın: major F-Dur, Opus 7, nömrə 1. Bəlkə, istəmirsiniz, qonağınız mazurka çaldığınızı eşitsin?

– Ah, – gülə-gülə dedi. – İstədiyi qədər oturub qulaq assın.

– Qonağınız Zommervild deyil ki? – lap yavaşdan soruşdum və onun təəccüblə içini çəkdiyini eşitdim.–Əgər, doğrudan da, odursa, royaların qapağını qoparıb onun başına çırpın.

– O, buna layiq deyil... Onun ki sizdən çox xoşu gəlir.

– Bilirəm, – dedim, – məndən xoşu gəldiyinə də inanıram. Ancaq kaş cəsarətim çatıb onu öldürə biləydim.

– Bir azca məşq edim, sonra sizin üçün Mazurkanı çalaram, – tələsik dilləndi. – Özüm zəng edərəm.

– Qoy olsun, – dedim və heç birimiz də dəstəyi yerinə qoymadıq. Bilmirəm, nə qədər onun necə nəfəs almasına qulaq asdım. Ancaq onu eşidirdim. Sonra dəstəyi asdı. Onun necə nəfəs aldığına qulaq asmaq üçün dəstəyi xeyli əlimdə saxlamışdım. İlahi, ən azı, qadın nəfəsini duymaq üçün...

Bayaq yediyim lobya mədəmdən daş kimi asılıb qalsa da, ovqatımı xeyli korlasa da, mətbəxə keçib ikinci bankanı da açdım, içindəkini bayaqkı qazana boşaltdım, qazı yandırdım. İçində qəhvə xıltı qalmış kağız süzgəci çıxarıb zibil vedrəsinə tulladım, təzə bir süzgəc götürdüm, içinə dörd qaşığı qəhvə tökdüm, su əlavə elədim və istədim ki, mətbəxi bir az qaydaya salam. Qəhvədanın bulaşmış qapağını sildim, boş bankaları və yumurta qabıqlarını zibil vedrəsinə atdım. Zibilli otaqdan heç xoşum gəlmirdi, ancaq özüm də yığışdıra bilmirdim. Qonaq otağına keçib çirkli qədəhləri gətirdim, kranın altındakı vannaya yığdım. İndi otaqda yerində olmayan heç nə qalmamışdı, ancaq, bununla belə, zibilli görünürdü. Bu işdə Mariyaya söz ola bilməzdi, elə nəzərə çarpan, elə ağır iş də görməzdi, ancaq bircə dəqiqənin içində otaq gül kimi olardı. Bunun sirri onun əllərində idi. Mariyanın əlləri yadıma düşəndə və eyni zamanda təsəvvürüm gətirəndə ki, həmin əlləri indi Tsüpfnerin çiyininə qoyur, məni caynağına

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

almış melanxoliklik ümitsizliyə çevrilirdi. Qadın əlləri çox şey ifadə edə bilər, adamı aldada da bilər, onlarla müqayisədə kişi əlləri mənə çürümüş kötük kimi görünür. Kişilərin əlləri kiminsə əlini sıxmaq üçündür, vurmaq üçündür, həm də güllə atmaq, nizə atmaq üçündür. Sıxmaq, vurmaq, güllə atmaq, haqq-hesab qəbzələrinə qol çəkmək... Kişi əlləri yalnız bunları bacarır və bir də, əlbəttə, işləmək... Qadın əllərisə çörəyin üstünə yağ çəkəndə də, gözə düşən saçları geri atanda da həmin əllər olmur... Heç bir ilahiyyətinin ağına gəlməyib ki, "İncil"də qadın əllərinə bir ayə həsr etsin. Veronika, Maqdalena, Məryəm və Marta... Bunlar hamısı "İncil"də İsayə nəvaziş göstərmiş qadın əlləridir... Bunun əvəzində, qanunlardan, əxlaq prinsiplərindən, incəsənətdən, dövlətdən danışirlər. İsanın özünün qadınlarla, necə deyirlər, az da olsa, şəxsi münasibəti olub. Əlbəttə, ona kişilər də çox lazım idi. Kalik kimi hökumətə yarımanlar, təşkilatlardan və buna bənzər mənasız işlərdən yaxşı baş çıxaranlar! Kişilər ona çox lazım idi: elə bil, harasa köçürsən və sənə də mebel daşıyan, qara işləri görən adamlar lazımdır. Axı Petrusla Yohannes o qədər nərmənazik idilər ki, az qala, onlara kişi demək olmazdı. Halbuki Paulusda romalılara məxsus kişilik vardı. Evi-mizdə, imkan düşən kimi, bizə "İncil"dən oxuyardılar, çünki qohumlarımızın çoxu keşiş idi, ancaq heç biri bizə "İncil"dəki qadınlardan, ya da çətin başa düşülən ədalətsiz Mammondan danışmırdı. Tanıdığım katoliklər "dairəsində" də heç kim ədalətsiz Mammon barədə danışmaq istəmirdi, mən bundan söz salanda Kinkel də, Zommervild də pərt halda gülümsəyirdilər, sanki, İsanı hansısa günah iş üstündə tutmuşdular. Fredeboyl da deyirdi ki, bu ifadə tarixin dolaylarında itib-batıb. Özünün dediyi kimi, həmin ifadədəki "irrasionallıq" ona xoş gəlmirdi. Elə bil, "pul" sözündə "rasionalıq" vardı! Mariyanın əllərinə düşəndə hətta pul da öz "mənfi çalarlar"ını itirirdi. O, pulla çox qəribə tərzdə "davranırdı", həm sağa-sola səpirdi, həm də qədrini bilirdi. Çeklərdən,

başqa növ "ödəmə vasitələri"ndən heç xoşum gəlmədiyi üçün qonorarımı həmişə nəğd pulla alıb evə gətirir, masanın üstünə qoyurdum. Ona görə də gündəlik xərclərimizi iki gündən, uzaqbaşı, üç gündən artığa planlaşdırmırdıq. Demək olar ki, pul istəyənlərin hamısına, hətta dili ilə istəməyənlərə də verirdi. Söhbət əsnasında məlum olurdu ki, ona pul lazımdır, həmin dəqiqə də çıxarıb verirdi. Bir dəfə Qöttingendə restoran xidmətçisinə məktəbə getməyə hazırlaşan oğlu üçün qış paltosu almağa pul verdi. Köməksiz adamlara, yasa gedən nənələrə mütləq əl tuturdu. Bu qarılar "çaşaraq" ikinci dərəcəli vaqonların əvəzinə, birinci dərəcəliyə minirdilər və Mariya da biletlərin əlavəsini verirdi. Onda qatarla uşaqlarının, nəvələrinin, gəlinlərinin, kürəkənlərinin yasına gedən nənələr yaman çox idi. Bəziləri də qocalığından şikayətlənə-şikayətlənə, hıqqıldaya-hıqqıldaya ağır çamadanları, içi hissə verilmiş qolbas, donuz qaxacı, qoğalla dolu bağlamaları ilə yerini bizim kupədə rahatlayırdı. Mariyanın təkidilə onların ağır çamadanlarını, bağlamalarını qaldıraraq yük yerinə qoyurdum, ancaq içəridəkilərin hamısı bilirdi ki, nənəmizin cibindəki bilet ikinci dərəcəli vaqonadır. Bələdçi gəlib nənəyə səhv elədiyini başa salana qədər Mariya tez çölə çıxıb məsələni "qaydasına qoyurdu". Ancaq əvvəlcə nənədən hara getdiyini, kimin öldüyünü xəbər alırdı ki, sonra heç bir anlaşılmaqlıq ortaya çıxmasın. Həmin nənələr də öz minnətdarlıqlarını çox vaxt belə şirin sözlərlə ifadə edirdilər: "Bugünkü cavanlara nahaq yerə "pis" deyirlər". Bəzən də üstünə donuz qaxacı qoyulmuş iri çörək dilimi verirdilər. Onda mənə elə gəlirdi ki, nənələr ən çox Dortmundla Hannover arasında yasa gedib-gəlirlər. Mariya utanırdı ki, biz həmişə birinci dərəcəli vaqonda gedirik və deyirdi ki, kimisə ikinci dərəcəliyə bilet aldığına görə bizim vaqondan bayıra atsalar, dözə bilməz. Çal-çarpaz qohumluq münasibətləri haqqındakı söhbətlərə qulaq asmaqdan, ömründə görmədiyi adamların şəkillərinə səbirlə baxmaqdan da usanmırdı. Bir dəfə də

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bükkeburqlu bir kəndli qadının yanında düz iki saat oturduq. Onun iyirmi üç nəvəsi vardı və hamısının da şəkli yanında idi. Onda biz iyirmi üç tərcümeyi-hala qulaq asdıq, iyirmi üç gənc oğlan və qızların şəklinə baxdıq. Hamısı da bir yana çıxmışdı. Biri Münsterdə inspektor idi, biri dəmiryol xidmətçisinə ərə getmişdi, biri taxta zavodunun direktoru idi, biri də bizim həmişə səs verdiyimiz partiyada rəhbər vəzifədəydi. Arada da dedi: "Bilirsiniz də, hansı partiyanı deyirəm?!" Biri də bundsveerdə idi və onun da haqqında dedi ki, o, həmişə arxayınçılığı xoşlayıb. Mariya deyilənlərə çox böyük maraqla qulaq asdı, özü də "əsl məhəbbət"dən danışırdı. Hər dəfə eyni şeylərin təkrar olması məni yordu. Dortmunla Hannoverin arasında o qədər nəvəsi dəmiryol xidmətçisi olan nənələr vardı ki! Bəzilərinin də gəlinləri cavan ölmüş olurdu, "çünki dünyaya uşaq gətirmək istəmirdilər". İndiki qadınlar da belədir, neyləyəsən! Mariya yaşlı, köməyə ehtiyacı olan adamlara qarşı çox həssas, mehriban idi. İmkan olanda hətta onlara zəng vurmaqda da kömək edirdi. Bir dəfə ona dedim ki, gərək, vağzalda xristian missiyasını yerinə yetirən olaydı. Bir qədər incimiş halda dedi:

– Niyə də olmayım?

Əslində, mən o sözləri acıqla, qəsdlə deməmişdim. İndi də, təxminən, elə bir missiya yerinə yetirirdi və mənə elə gəlirdi ki, Tsüpfner qızı xilas etmək üçün onunla evlənmişdi, Mariya da onu "xilas etmək" üçün Tsüpfnerə ərə getmişdi. Ancaq inanmıram ki, Tsüpfner onun puluna nənələrin biletini ikinci dərəcəli vaqondan birinci dərəcəliyə, ya da adi qatardan sürət qatarına dəyişməyə icazə versin. Əlbəttə, o, simic deyildi, bir növ, aza qane olan idi, ancaq həmişə də zıqqınırdı. Onun bu "gözütoxluluğu" özünün heç nəyə ehtiyacı olmadığına baxmayaraq, başqalarının ehtiyacını duyan Assili Fransın gözütoxluluğuna bənzəmirdi. Təsəvvür edəndə ki, indi Tsüpfnerin pulları onun çantasındadır, lap pis olurdu. "Bal ayı"na, "onun uğrunda mübarizə apar" ideyasına da dözə bilmirdim.

Axı mübarizəni cismən aparmaq olardı. Bir təlxək kimi yaxşı formada olmasam da, istər Tsüpfnerdən, istərsə də Zommervilldən cəld olardım. Onlar döyüş mövqeyi tutana qədər üç dəfə mayallaq aşıb arxalarına keçər, boyunlarından tutub qanırdım. Bəlkə də, bütün qaydalara döyüşməyi nəzərdə tuturdular. "Nibelunqlar nəğməsi"ndəki o "qeyri-adi" döyüş növlərinə, deyəsən, yaxşı bələd idilər. Yoxsa, mənəvi mübarizəni nəzərdə tuturdular? Belə də olsa, onlardan qorxmurdum. Elə isə niyə Mariyanı mənim, bir növ, mənəvi mübarizəyə başlamağıma işarə olan məktublarıma cavab yazmağa qoymadılar? O ikiüzlülər "toy səfəri"ndən, "bal ayı"ndan danışadansa mənə əxlaqsız hesab edirdilər. Kaş biləydilər ki, restoran xidmətçiləri, mehmanxana qulluqçuları toy səfərinə çıxanlardan, bal ayına gedənlərdən nələr danışsınlar! Qatarda da, mehmanxanalarda da hər yetən onların dalınca danışır və uşaq da bilir ki, onlar "bal ayı"nda yalnız "o iş"lə məşğul olurlar. Bəs onların mələfəsini kim yuyur? Axı indi əllərini Tsüpfnerin çiyinə qoyanda yadına düşməlidir ki, onun buz kimi əllərini qoltuğumun altında isitmişdim...

* * *

Həmin əllərlə indi qapını açıb, yuxarıdakı otaqda balaca Mariyanın yatağını düzəldir, aşağı düşüb mətbəxdə çörək qızdırır, su qaynadır, qutudan siqaret götürür... Qulluqçu qızın məktubunu bu dəfə mətbəx masanın üstündən deyil, soyuducudan tapır. "Kinoya getdim. Saat onda qayıdacam". Tsüpfner də məktubu qonaq otağındakı televizorun üstünə qoyub. "Təcili K-gilə getməli oldum. Öpüşlər. Heribert". Bəli, mətbəx masanın əvəzinə, soyuducu, öpürəm əvəzinə "öpüşlər"... Mətbəxdə isidilmiş çörəyin üstünə yağ qalın çəkəndə, fincana iki qaşığı əvəzinə, üç qaşığı qəhvə tökəndə qəflətən hiss edirsən ki, "kökəlməmək üçün pəhriz saxlamaq" mənasız şey imiş və o vaxt ikinci dəfə əlini qoğala uzadanda Blothertin xırçılıtya

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bənzəyən bir səslə dediyi sözləri xatırlayırsan: "İkisinin kalorisi min beş yüzdən çox eləyir. Neylədiyinizi bilirsiniz?" Sonra da sənin qaşığına dikilən o qəssab baxışları. O baxışlar ki dilin demədiyini deyir: "Yox, bilmirsən!", "Ah, müqəddəs ka... ka... du... yox...nslər, yox...talon!", "Bəli, bəli, kökəlməyə başlayırsan!" Pıçapıçın ölüsü olan şəhərə pıçapıç düşür. Axı bu narahatlıq, qaranlıqda tək qalmaq arzusu, kinolar, kilsələr, indi də qonaq otağında bir əlində şokolad, bir əlində qızardılmış çörək dayanmaq nəyinə lazım idi?! Rəqs zamanı böyürdən çıxaraq: "Mərhəmətli xanım, fikirləşmədən deyin ki, ən çox nəyi sevirsiniz? Tez olun" – sualını verən qoçağa nə cavab verdin? Yəqin ki, həqiqəti demiş olarsan: "Uşaqları, tövbəni, kinonu, qreqorian xoralını¹, təlxəkləri". "Bəs kişiləri sevmirsiniz, mərhəmətli xanım?" "Niyə? Birini sevirəm..." – demiş olarsan. "Belələrinə oxşamır... Çoxunun ağı yoxdur". "Dediklərinizi çap etdirə bilərəmmi?" "Xeyr, xeyr, Allah xatirinə, lazım deyil!" Əgər "birini" deyirsənsə, niyə mənim adımla demirsən? Əgər deyirsənsə birini sevirsən, deməli, mənim adımla çəkməlisən, ən çox sevdiyin kişini... Ah, deməli, unudulmuşam, keçmişə dönmüşəm...

Qulluqçu qız evə qayıdır. Qapıya açar salınır, açılır. Qapıya açar salınır, bağlanır. Dəhlizdə işıq yandırılır, söndürülür. İndi də mətbəxin işığı yandırılır, soyuducunun qapağı açılıb bağlanır, mətbəxin işığı söndürülür. Qapı yavaşdan döyülür: "Gecəniz xeyrə qalsın, direktor xanım!" "Gecəniz xeyrə qalsın. Mariya sizi çox incitmədi ki?" "Xeyr, xeyr!" Dəhlizin işığı sönmür, kimsə pilləkənlə yuxarı qalxır (deməli, qaranlıq otaqda tək-tənha oturub kilsə musiqisinə qulaq asırmış).

Eh, o vaxt döşəkəğini yuduğun, sonra da mənim qoltuğumun altında isitdiyən əllərini indi hər şeyə vurursan: patafona, vallara, düymələrə, fincana, çörəyə, uşaqların saçlarına, uşaqların yorğanına, tennis raketkasına...

¹ Xoral – katolik kilsəsində oxunan təksəsli, sərbəst ritimli dini nəğmədir. Papa I Qreqorun (510–604) adı ilə adlanır.

– Niyə daha tennis oynamağa getmirsən?

Çiyinlərini çəkirsən. Həvəs yoxdur. Sadəcə olaraq, həvəs qalmayıb. Siyasətçilərin, katolik rəhbərlərinin arvadlarına tennis oynamaq, mütləq, lazımdır! Yox, yox, bunlar başqa-başqa məfhumlardır. Tennis oynayan qadınlar nazikbədən, elastik, cazibədar olur...

"F. böyük həvəslə səninlə tennis oynayırdı. Ondan xoşun gəlmir?"

"Yox, yox, xoşum gəlir. Səmimidir".

Düzdür, deyirlər o, "dişi-dırnağı" ilə nazir kreslosuna oturub, özü də yaramazdır, intriqabazdır, ancaq buna baxmaya-raq, Heribertə münasibəti səmimidir. Bəzən belə də olur: rüşvətخورlar, kobudlar vicdanlı, təmiz adamları xoşlayırlar. Heribert özünə villa tikdirəndə hər şey necə də sadə, qanuni oldu! Heç bir xüsusi kredit ayrılmadı, tikinti işlərində təcrübəli olan partiya, kilsə dostları "kömək eləmədi". Yalnız evi dikdə tikdirmək istədiyi üçün bir az artıq pul verməli oldu və bunu da "rüşvət" adlandırdı. Sonradan məlum oldu ki, evi dikdə tikdirməkdə səhv eləyib. Kim dikdə ev tikdirirsə, onun qabağında-kı bağı aşağıdan yuxarıya, ya da yuxarıdan aşağıya saldırmalıdır. Heribert yuxarıdan aşağıya saldırdı və səhvi də elə burada oldu. Axı balaca Mariya bir azdan böyüyəcək, top-top oynamaq istəyəcək. Toplar da qonşuların hasarına dəyənə kimi diyirlənir, bəzən də onları aşıb gül bağçalarına düşür, budaqları, çiçəkləri sındırır, ətirli, kövrək otları əzirlər və onda məcbur olursan, üzülə-üzülə qonşulardan üzr istəməyə...

"Belə gözəl məxluqu da acılamaq olar?"

Yox, yox olmaz! Şən bir ovqatla, cingiltili gülüşlərlə özünü yalandan canıyanan göstərmək! Pəhriz saxlamaqdan çatlamış dodaqlardan, dimdik boğazların gərilməmiş əzələlərindən, sanki, şadlıq yağır. Ancaq hamısı bircə davaya, iki-üç yağlı sözə bənddir, o dəqiqə yox olacaq. Sakit yay axşamlarının birində bağlı qapılar, salınmış pərdələr arxasında çini qab-qacaq oradan-ora, buradan-bura vıyılmağa başlayanda

saxta qonşuluq münasibətləri arxasında gizlənmiş o hissələr heçə dönəcək! "Mən deyirdim olsun!" "Sən, sən istəmədin!" Zərif qab-qacaq da mətbəxin divarına çırpılandan sonra zərif olmurlar. Təcili yardım maşınları ulaya-ulaya yamacla yuxarı qalxırlar.

Sındırılmış krokus, əzilmiş otlar, uşağın əlindən çıxıb bağçaya düşmüş balaca top, təcili yardımların ulaşan həyəcan siqnalları elan olunmamış bir müharibənin başladığından xəbər verir. Ah, gərək, bağı aşağıdan yuxarıya düzəlt-dirəydik...

* * *

Telefonun səsindən diksindim. Dəstəyi götürdüm və utanmışımdan qızardım. Monika Zilvs tamam yadımdan çıxmışdı.

– Alo, Hans?!

– Bəli, bəli, – dedim və bilmədim ki, nə üçün zəng vurub. Yalnız "xoşunuza gəlməyəcək" deyəndə mazarca yadıma düşdü. Daha geri çəkilmə bilməzdim, daha deyə bilməzdim ki, istəmirəm. İstər-istəməz o dəhşətli mazarca qulaq asmalı idim. Monika dəstəyi royala üstünə qoyub çalmağa başladı. Gözəl çalırdı, musiqiyə söz ola bilməzdi. Ona qulaq asa-asa kövrəldim, ağlamağa başladım. Gərək, həmin anı təzədən geri qaytarmağa çalışmayaydım: Mariyanın yanından evə qayıtdığım, Leonun öz otağında mazarca çaldığı anı... O anları qaytarmaq olmaz, o anlar barədə heç kəsə heç nə demək olmaz... Bir payız axşamı Edqar Vinekenin bizim bağda 100 metri 10,1 saniyəyə qaçdığı anı da... Saniyəölçəni özüm dayandırdım, məsafəni özüm ölçdüm. Həmin məsafəni həmin axşam 10,1 saniyəyə qaçdı. Onda çox yaxşı formadaydı, ovqatına da söz ola bilməzdi. Ancaq heç kəs buna inanmadı. Bizim böyük səhvimiz idi ki, bu barədə danışırıdık, həmin anı əbədiyyətə döndərmək istəyirdik. Gərək, onda həmin xoşbəxtliyin özü ilə kifayətlənəydik ki, doğrudan da, 10,1 saniyəyə qaçıb. Sonralar o məsafəni

həmişəki kimi 10,9, 11,0 saniyəyə qaçdı, heç kəs də bizə inanmadı, hamı bizi ələ saldı... Elə anların özü haqqında danışmaq səhvdir, onları geri qaytarmağa çalışmaq isə özünə qəsd deməkdir. İndi də telefonda Monikanın çaldığı mazurkaya¹ qulaq asanda özümə bir növ qəsd etmiş oldum. Adət halını alan anlar da olur və onlar da yalnız özlərində təkrar oluna bilir. Məsələn, Vinekenin çörəyi kəsməsi... Bir dəfə həmin anı Mariya ilə təkrar eləmək istədik. Ondan xahiş etdim ki, çörəyi Vineken kimi doğrasın. Ancaq onda nə mehmanxana otağı adı fəhlə mənzili idi, nə də Mariya Vineken... Bıçaq əlindən sürüşüb sol biləyinə batdı və biz üç həftə özümüzə gələ bilmədik. Bəzən sentimentallığın axırı çox pis olur. Gərək, o anlara toxunmayan, heç vaxt geri qaytarmaq istəməyəsən.

Monika mazurkanı çalıb qurtaranda elə pis vəziyyətdə idim ki, heç ağlaya da bilmirdim. Deyəsən, o da bunu hiss etmişdi. Dəstəyi götürüb astadan dedi:

– Gördünüz, mən deyən oldu...

– Öz səhvim idi, – dedim, – sizin günahınız deyil. Bağışlayın...

Birdən mənə elə gəldi ki, sərxoş halda üfunət iyi verən çirkəbə yıxılmışam, özümü qusub batırmışam, ağzımdan iyrənc söyüşlər çıxır və üstəlik də, adam çağırtdırır bu halda şəklimi çəkdirmişəm, həmin şəkli də Monikaya göndərmişəm.

– Olar, sizə yenə zəng vurum? – alçaqdan soruşdum. – Bir neçə gündən sonra. Bu cür yaramazlığın bircə izahı var: elə iyrənc vəziyyətə düşmüşəm ki, təsvir eləyə bilmirəm.

Bircə anlığa onun necə nəfəs aldığından başqa heç nə eşidə bilmədim. Sonra səsi gəldi:

– Mən çıxıb gedirəm... Ondördgünlüyə...

– Haraya?

– İbadətlə məşğul olacam. Bir az da şəkil çəkəcəm.

– Bəs nə vaxt gəlib mənə göbələkli omlet bişirəcəksiniz, o gözəl salatlardan düzəldəcəksiniz?

¹ *Mazurka* – polyak xalq rəqsi

- Gələ bilmərəm... İndi gələ bilmərəm...
 – Bəs sonra?
 – Gələrəm, – dedi.
 Hiss etdim ki, ağlayır və dəstəyi asdı.

20

Mənə elə gəldi ki, başdan-ayağa çirkin içindəyəm. Lazarus kimi iy verirəm, ancaq, əslində, tərtəmiz idim, heç bir iy də yox idi. Mətbəxə keçdim, qazın üstündə lobya olan gözüni söndürdüm, su olanı da söndürdüm, qonaq otağına keçib konyak şüşəsini dodaqlarıma yapışdırdım, ancaq köməyi olmadı. Telefon zəngi məni, sanki, yuxudan oyatdı. Dəstəyi götürüb:

– Bəli, – dedim.

Zabine Emondsun səsi gəldi:

– Hans, bu, nə işdir görürsən? – Cavab vermədim. – Telegram göndərirsən. Əməlli-başlı oyun çıxarırsan. Doğrudan, vəziyyətin ağırdır?

– Kifayət qədər ağırdır, – yorğun səslə dilləndim.

– Uşaqları gəzməyə çıxarmışdım, – dedi, – Karl da birhəftəliyə dərs dediyi uşaqlarla düşərgəyə gedib. Gərək, uşaqların yanında qoymağa adam tapaydım ki, gəlib sənə zəng vuram. – Səsindən tələsiklik, həmişəki kimi bir az da əsəbilik duyulurdu. Özümə yaraşdırıb ondan pul istəmədim. Evləndən sonra Karl dolanmaq üçün qəpiyi qəpik üstünə qoymalı olurdu. Üç uşağı vardı və mən onunla dalaşanda dördüncüsünü gözləyirdilər. Ancaq cəsarət eləyib Zabinedən soruşa bilmədim ki, uşaq oldu, ya yox. Onların evində həmişə nəşə bir əsəbilik hökm sürürdü, addımbaş qeyd dəftərçəsinə rast gəlirdin. Bu dəftərçələrdə Karl haqq-hesab aparırdı ki, maaşı ilə ailəni bir ay necə dolandıra biləcək. Mənimlə tək qalanda isə həddən artıq "açıq" olurdu, özünün dediyi kimi "kişi söhbəti" nə başlayırdı, uşaqların necə doğulduğundan danışdı,

katolik kilsəsinə iradlar tuturdu (özü də mənim yanımda!) və bu zaman elə bir an gəlib çıxırdı ki, qudurmuş itə dönürdü. Elə həmin anda da Zabine içəri girib onu acı-acı süzürdü, çünki yenə də uşağa qalmış olurdu. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada uşağa qaldığı üçün qadının ərinə acı-acı baxmasından dəhşətli heç nə yoxdur. Axırda ikisi də oturub zıqqıldamağa başlayırdı ki, neyləsinlər, bir-birini sevirlər. O biri otaqdan da uşaqların səs-küyü eşidilirdi. Ləyəni ləzzətlə diyirlədən kim, yaş döşəmə əskisini yenicə kağız çəkilmiş divara şappıldadan kim... Karl da burada oturub "nizam-intizamdan", uşaqların valideynlərə mütləq tabeçiliyindən dəm vururdu. Belə anlarda durub qonşu otağa keçməkdən başqa çarəm qalmırdı. Onları sakitləşdirmək üçün səhnəciklər göstərirdim, ancaq yenə də sakitləşməmişdilər, ləzzətdən uğunurdular, məni yamsılamağa çalışırdılar. Axırda məcbur olub onları qonaq otağına gətirirdik, hərəməz birini dizimizin üstündə oturdurduq, hətta qabağımızdakı şərəbdən bir qurtum almağa da icazə verirdik. Karl ilə Zabine də başlayırdılar "uşağa qalmamağın yolları" barədə məsləhətlər "verən" kitablardan, kalendarlardan danışmağa. Ancaq özlərinin də dalbald uşaqları olurdu və ağıllarına da gəlmirdi ki, bizim uşağımız olmadıq üçün belə söhbətlər xətrimizə dəyə bilər. Karl sərxoş olanda başlayırdı Romaya söyüşlər ünvanlamağa, kardinalları, Papanı bir-birinə qatmağa və ən gülməlisi də bu olurdu ki, mən Papanı müdafiə edəsi olurdu. Mariyanın belə şeylərdən daha yaxşı başı çıxırdı və Karlla Zabineni başa salırdı ki, onlar Romada bu məsələyə başqa cür yanaşa bilməzlər. Axırda ikisinin də kefi kökəlirdi, bir-birinə elə baxırdılar ki, sanki, demək istəyirdilər: aha, deməli, siz nəse ələyirsiniz ki, uşağınız olmur. Bütün bu söhbətlər onunla qurtarırdı ki, çox yorulmuş uşaqlardan biri ya Mariyanın, ya mənim, ya da onların hansınınsa əlindəki qədəhi dartırdı, şərəb Karlın həmişə qalaq-qalaq yazı masasının üstünə yığıdığı sinif dəftərlərinin üstünə dağılırdı. Əlbəttə, öz şagird-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lərinə həmişə "nizam-intizam"dan, "qayda-qanun"dan dəm vuran Karl çox pis vəziyyətə düşürdü: üstünə şərab dağılmış sinif dəftərlərini uşaqlara necə qaytaracaq?! Uşaqlar döyülürdü, ağlaşma, şivən başlayırdı və Zabine üzümə elə baxırdı ki, sanki, demək istəyirdi: "Bu da sizin "kişi söhbəti" niz!" Sonra Mariya ilə Zabine qəhvə dəmləmək üçün mətbəxə keçirdilər və çox güman ki, özlərinin "qadın söhbəti" nə başlayırdılar. Yəqin ki, Mariya da mənim kimi, belə söhbətləri xoşlamırdı. Mən Karlla tək qalan kimi məzəmmətlə puldan danışmağa başlayırdı, sanki, demək istəyirdi: "Ona görə səninlə bu barədə danışsın ki, sən yaxşı oğlansın. Ancaq özünü elə göstərsən ki, guya, başa düşmürsən".

Köksümü ötürüb dedim:

– Zabine, mən çox ağır vəziyyətə düşmüşəm. Həm iş cəhətdən, həm mənavi cəhətdən, həm fiziki cəhətdən, həm də maddi... mən...

– Doğrudan da, acsansa... Axı özün də bilirən ki, qazın üstündə sənin üçün bir qazan şorbamız həmişə var.

Susdum. Quru da olsa, səsindəki səmimiyyətdən rıqqətə gəldim.

– Eşidirsən? – deyər o soruşdu.

– Eşidirəm, – dedim. – Ən gec, sabah günorta gəlib o bir qazan şorbani içəcəm. Əgər uşaqlara baxmağa adam axtarsanız, mən...mən... – Kəkələdim. Axı bir vaxt onun üçün pulsuz gördüyüm işi indi pulla görmək yaxşı alınmırdı. Bir də yadıma Qreqora yumurta verməyim – o səfeh hadisə düşdü.

Zabine gülüb dedi:

– Hə, sözün yarımçıq qaldı.

– Demək istəyirəm ki, bəlkə, tanışlarınıza belə bir adam lazımdır... Telefon nömrəmi verin... Mən başqalarından ucuz baxaram...

O susdu və hiss etdim ki, sarsıldı.

– Bura bax, – dedi, – çox danışa bilmirəm. Bir əməlli-başlı de görüm, sənə nə olub?

Deyəsən, Bonnda yeganə adam idi ki, Kostertin tənqidini oxumamışdı və bir də yadıma düşdü ki, Mariya ilə aramızda baş vermiş hadisəni bilməz. O "dairə"dən heç kəsi tanımırdı.

– Zabine, – dedim, – Mariya məni atıb... Tsüpfner adlı bir nəfərlə evlənib...

– İlahi! Ola bilməz! – deyə qışqırdı.

– Elədir, – dedim.

O susdu və mən kiminsə telefon köşkünə yumruqladığını eşitdim. Yəqin ki, axmağın biri idi, kart yoldaşına demək istəyirdi ki, ürək üçlük də gəlsəydi, udardı.

– Gərək, onunla rəsmi evlənəydin, – Zabine astadan dilləndi, – demək istəyirəm ki... Eh, bilirsən də, nə demək istəyirəm...

– Bilirəm, – dedim, – istəyirdim, evlənəm. Sonradan məlum oldu ki, nikah bürosundan o lənətə gəlmiş arayışı almaq lazımdır və sonra da yazılı şəkildə iltizam verməliyəm ki, uşaqları katolik ruhunda tərbiyə edəcəm... Təsəvvür edirsən...

– Elə buna görə çıxıb getdi?

Telefon köşkünün şüşəsi bu dəfə lap bərkdən döyüldü.

– Bilmirəm, – dedim, – ancaq əsas səbəb bu oldu. Başqa məsələlər də var, heç özüm də baş açmıram... İndi isə dəstəyi as, əziz Zabine, yoxsa alman xalqının özündən çıxmış bayırdakı nümayəndəsi səni öldürər. Bu ölkədə heyvərə əlindən tərpanmək olmur.

– Söz ver ki, gələcəksən! Unutma ki, sənin şorba qazanın bütün günü qazın üstündə olacaq. – Hiss etdim ki, səsi lap zəifləyir, axırda isə pıçılı ilə dedi: – Alçaqlığa bax... Sən bir alçaqlığa bax...

Ancaq çaşdığından, deyəsən, dəstəyi aparatın üstündəki çəngələ asmaq əvəzinə, telefon kitabları üçün olan lövhənin üstünə qoymuşdu və bayırda dayanan kişinin səsini eşitdim:

– Axır ki qurtardın!

Ancaq Zabine, deyəsən, çıxıb getmişdi. Cingilti, uca səslə əlimdəki dəstəyə qışqırdım:

– Kömək edin! Kömək edin!

Kişi tez özünü içəri salıb dəstəyi götürdü:

– Sizə necə kömək edə bilərəm?

Onun səsi çox ciddi, kəskin, əsl kişi səsi idi və hiss etdim ki, turşuya qoyulmuş nəşə yeyib. Ola bilsin ki, konservləşdirilmiş siyənək balığı, ya da buna bənzər nəşə yemişdi.

– Alo, alo?!

– Siz almansınız? – deyə soruşdum. – Çünki mən yalnız və yalnız almanla danışırım.

– Bunu çox yaxşı eləyirsiniz, – dedi. – Axı sizə nə olub?

– XDİ üçün narahatam, – dedim. – Siz də ürəkdən XDİ-yə səs verəcəksiniz?

– Özgə kimə səs verməliyəm ki?! – Deyəsən, incidi.

– Elə isə mənə heç nə olmayıb, – deyərək dəstəyi asdım.

21

Gərək, o heyvərəni əməlli-başlı təhqir edəydim. Soruşaydım ki, heç arvadını zorlayıb, ya yox? Kartda xaç ikiliklə oyunu udub, ya yox? İşdə öz həmkarları ilə iki saat müharibə haqqında danışmaq borcunu yerinə yetirib, ya yox? Ancaq səsi ər kişi, əsl alman səsi kimi çıxırdı. "Axır ki qurtardın!" sözləri "Bəsdir, qurtar!" kimi səsləndi. Ancaq Zabine Emond-sun səsi mənim üçün təsəlli oldu. Düzdür, bir az əsəbi, bir az da tələsik idi, ancaq bildim ki, Mariyanın hərəkətini, doğrudan da, alçaqlıq hesab eləyir və şorba qazanı da qazın üstündə mənim üçün həmişə hazır dayanıb. Zabine yaxşı xörək bişirirdi və hamilə olmayanda, bizim "kişi söhbəti"-mizə şübhəli-şübhəli baxanda çox şən olurdu. Onun "kato-lik"liyi Karln "katolik"liyindən seçilirdi və ona görə də xoşuma gəlirdi. Karln "seksual məsələlər" barəsindəki seminariya təsəvvürləri hələ də qalırdı. Zabinenin məzəmmət dolu baxışları onun bütün varlığını ifadə edirdi və Karla – onu bu vəziyyətə salan adama dikiləndə elə tündləşirdi ki, deyərdin, indicə tufan qopacaq. Çox vaxt çalışırdım ki, onun fikrini

dağıdam, səhnəciklərimdən bir neçəsini göstərirəm və o gülməyə başlayır. Özü də çox güldürdü, ürəkdən güldürdü. O qədər güldürdü ki, gözlərindən yaş gəlirdi. Çox vaxt da göz yaşları kəsilmirdi. Axırda da həmin göz yaşlarında güllükdən əsər-ələmət qalmırdı... Mariya onu çölə çıxarıb təsəlli verirdi. Həmin anda Karl günahkar adamlar kimi kədər içində mənimlə otururdu, sonra nə edəcəyini bilməyərək dəftərləri yoxlamağa başlayırdı. Bəzən ona kömək edir, səhvlərin altından qırmızı qələmlə xətt çəkirdim, ancaq mənə inanmırdı, hamısını təzədən bir də yoxlayırdı. Həmişə də əsəbiləşirdi, çünki heç nə gözümdən yayınmırdı, bütün səhvləri tutmuş olurdum. Heç cür inana bilmirdi ki, mən bu işi belə yaxşı, lap onun kimi görürəm. Karlın bircə çətinliyi var ki, o da puldur. Əgər Karl Emondsun yeddiotaqlı bir mənzili olsaydı, heç bir əsəbilik, heç bir söz-söhbət bu evə yol tapa bilməzdi. Bir dəfə Kinkellə "yaşayış minimumu" məfhumu haqqında mübahisə etdim. Kinkel bu məsələlər üzrə ən "dahi" mütəxəssislərdən biri hesab olunurdu. Mən bilən, böyük şəhərlərdə yaşayış minimumunu, ev kirayəsi nəzərə alınmamaqla, adambaşına əvvəlcə səksən dörd, sonra da səksən altı marka qaldıran da o olmuşdu. Əlbəttə, qayıdıb ona demədim ki, bizə danışdığı o iyirənc lətifə ilə hesablasaq, özünün yaşayış minimumu otuz beş dəfə çox olar. Ona görə demədim ki, belə şeylərə "şəxsi intiqam" kimi baxırlar, mədəniyyətsizlik hesab eləyirlər. Ancaq, əslində, başqalarının yaşayış minimumunu belə bir adamın hesablaması mədəniyyətsizlik idi. Bu səksən dörd, sonra da səksən altı markda "mədəni – kütləvi" xərclər də nəzərə alınır. Məsələn, kinoya getmək, qəzet almaq... Mən Kinkeldən soruşanda: "Həmin şəxs bu pulla yaxşı bir filmə, məsələn, tərbiyəvi filmə baxa bilərmi?", – o əsəbiləşirdi. Sonra da soruşdum ki, bəs o "alt paltarlarının təzələnməsi" nə olan şeydir? Bəlkə, nazirlik yaşlı, mehriban bir qoca kişini müvəqqəti işə götürəcək, o da bütün günü Bonnun küçələrini gəzib alt paltarlarını köhnəldəcək, sonra da gedib nazirliyə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

deyəcək ki, bir alt paltarının köhnəlməsi üçün nə qədər vaxt lazımdır? Onda Kinkelin arvadı dedi ki, mən çox təhlükəli dərəcədə subyektiv adamam. Onun da cavabını verdim ki, əgər kommunistlər hər şeyi, məsələn, yemək vaxtını, cib yaylıqlarının köhnəlməsini və buna bənzər mənasız işləri planlaşdırmağa başlasaydılar, onları başa düşərdim. Kommunistlər, ən azı, ikiüzlülük eləyib özlərini "seçmə adamlar" hesab eləmirlər. Ancaq sizin əriniz kimi xristianların belə görünməmiş axmaqlıq eləməsinə inana bilmirəm. O da qayıdıb dedi ki, mən təpədən dırnağacan materialistəm, "qurban", "iztirab", "tale", "kasıblığın böyüklüyü" kimi məfhumları başa düşmürəm. Ancaq mən Karl Emondsda bu "qurbanlığı", "iztirabı", "taleyi", "kasıblığın böyüklüyünü" heç vaxt hiss eləməmişəm. O, yaxşı qazanır və həmin "tale" də, "böyüklük" də özünü onun evində hökm sürən əbədi əsəbilikdə göstərirdi. Çünki Karl hesablaya bilirdi ki, bu pulla heç vaxt çoxotaqlı mənzilin kirayəsini vermək mümkün olmayacaq. İndi başa düşdüm ki, Karl mənim pul istəyə biləcəyim yeganə adamdır və elə həmin anda da vəziyyətim öz çılpaqlığı ilə özümə aydın oldu. Daha bircə qəpiyim də qalmamışdı...

22

Onu da bilirdim ki, fikirləşdiklərimin heç birini eləməyəcəm. Nə Romaya gedəcəm, nə Papa ilə danışıacam, nə də sabah günortadan sonra anamın verdiyi "jour fixe"də siqaret, siqar çırpışdıracam, cibimi yefındığı ilə dolduracam. Hətta Leo ilə dirəyi kəsdiyimə inanmağa da heyim qalmamışdı. Bilirdim ki, kəndirləri bir-birinə calayıb yuxarı dırmaşmaq cəhdim boşa çıxacaq. Elə günlərə qalacam ki, Kinkeldən, Zommervildən, hətta o sadist Fredeboyldan da borc pul istəyəcəm. Yəqin ki, Fredeboyl beşmarklığı gözlərim önündə oynadacaq, lap yuxarı qaldıracaq ki, mən tullanıb onu alım. Monika Zilvs məni qəhvə içməyə dəvət edəndə

sevinəcəm. Ancaq ona görə yox ki, Monika Zilvsdir... Həm də ona görə ki, qəhvə havayı olacaq. O səfeh Bela Brozenə yenə zəng vuracam, ona yaltaqlanacam və deyəcəm ki, bir də məbləğ soruşan deyiləm, nə qədər olsa, qəbulumdur. Bir gün də Zommervildin yanına gedəcəm, onu inandırmağa çalışacam ki, peşman olmuşam, ağılım başıma qayıdıb, katolik olmaq üçün yetişmişəm. Sonra da o dəhşətli an gələcəkdi: Zommervild işi elə quracaqdı ki, mən Mariya ilə, Tsüpfnerlə barışacaqdım. Əgər katolikliyi qəbul etsəydim, çox güman ki, atam mənim üçün daha heç nə etməyəcəkdi. Məlum məsələ idi ki, bu, onun üçün ən dəhşətli xəbər olacaqdı. Əməlli-başlı fikirləşməli idim. Mənim seçimim *rouge et noir*¹ deyildi, əksinə, ya tünd-qəhvəyi olmalı idi, ya da qara; ya daş kömür, ya da kilsə! Onlar məndən nə gözləyirdilərsə, hamısı olacaqdı: əsl kişi, yetkin, daha subyektiv yox, obyektiv, "Kişilər ittifaqı"nda kart çırpmağa hazır olan bir adam! Yox, hələ bir neçə ümid yerim qalmışdı: Leo, Haynrix Belen, babam, Tsonerer. Axırıncı, bəlkə də, məni sentimental bir gitaraçı eləyəcəkdi və mən də oxuyacaqdım: "Külək sənin saçlarını sığallayanda bilirəm ki, mənimsən". Bu mahnını bir dəfə Mariyaya oxudum, qulaqlarını tutub dedi ki, çox dəhşətlidir. Ancaq ən dəhşətli axırda olacaq: kommunistlərin yanına gedib bütün tamaşalarımı göstərəcəm, onlar da deyəcək ki, çox yaxşı antikapitalist səhnəciklərdir.

Əslində, onların yanında bir dəfə olmuşdum, hansı mədəni tədbir çərçivəsindəsə Erfurta getmişdim. Məni vəğzalda çox tənənəli qarşıladılar, iri gül dəstələri verdilər. Mehmanxanada isə alabalıq, soyuducudan yeni çıxmış kürü... Şampan şərabi da istədiyim qədər. Sonra bizdən soruşurdular ki, Erfurtda ən çox nəyə baxmaq istəyirik. Mən dedim ki, böyük məmnuniyyətlə Lüterin dissertasiyasının müzakirə olunduğu yerə baxardım, Mariya isə dedi ki, eşitdiyinə görə, burada katolik ilahiyyat fakültəsi var və o da dinlə çox marqlanır.

¹ Qara-qırmızı (*fran.*)

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Üz-gözlərini turşutdular, ancaq heç nə eləyə bilmədilər, sonu da çox pis qurtardı: həm o mədəni tədbir üçün, həm din xadimləri, həm də bizim üçün. Din xadimləri, yəqin, fikirləşdilər ki, bizim bu səfəhlərlə nəsə bir yaxınlığımız var və hətta Mariya bir professorla əqidə məsələləri barəsində söhbət edəndə də heç biri onunla açıq danışmadı. Professor sözarası ona da işarə vurdu ki, Mariya mənə rəsmi ərə getməyib. Elə partiya rəhbərlərinin yanında dedilər: "Axı siz, doğrudan da, əsl katoliksınız!" Mariya utandığından qızardı və dedi: "Bəli, mən günahlar içində yaşasam da, katolik kimi qalırım". Hiss edəndə ki, bizim rəsmi evli olmamağımız partiya rəhbərlərinin də xoşuna gəlmədi, vəziyyət lap ağırlaşdı. Qəhvə içmək üçün mehmanxanaya qayıdanda həmin rəhbərlərdən biri dedi ki, xırda burjua anarxiyasının bəzi təzahür formalarından xoşu gəlmir. Sonra məndən Laypsiqdə, Rostokda hansı tamaşaları göstərmək istədiyimi soruşdular. Yaxşı olar ki, "Kardinal", "Bonna gəlmə", "Nəzarət şurasının iclası" tamaşalarını göstərəm ("Kardinal"ı haradan bildikləri bizim üçün müəmma qaldı, çünki həmin səhnəciyi özüm tək hazırlamışdım, yalnız Mariyaya göstərmişdim, səhnəyə çıxarmamışdım. Şəhidlər kimi qırmızı geyinən kardinallar). Dedim ki, yox, bunlar olmaz, əvvəlcə buradakı həyat şəraiti ilə bir balaca tanış olmalıyam, çünki komikliyin mənası insanlara başqalarının deyil, məhz öz həyatlarında baş verən hadisələri bədii formada özlərinə çatdırmaqdadır və sizin ölkədə nə Bonn var, nə nəzarət şurası, nə də kardinallar. Narahat oldular, hətta birinin rəngi qaçdı, dedi ki, məni başqa cür təsəvvür edirmişlər. Dedim ki, elə mən özüm də buranı başqa cür təsəvvür edirdim. Çox pis vəziyyət alınmışdı. Dedim ki, eybi yox, buradakı vəziyyətlə bir az tanış olaram, məsələn, "Vilayət komitəsinin iclası", "Mədəniyyət şöbəsinin yığıncağı", "Partiya qurultayı öz rəyasət heyətini seçir", ya da "Gül-çiçək şəhəri Erfurt" kimi tamaşalar hazırlayıb göstərərəm. Onda da Erfurt vağzalinın ətrafında gül-çiçəkdən

başqa, hər nə desən, vardı. Həmin anda tədbirin təşkilatçısı ayağa durub dedi ki, onlar fəhlə sinfinə qarşı aparılan təbliğata yol verə bilməzlər. Artıq ona "rəngi qaçmışdı" demək olmazdı, əməlli-başlı avazıymışdı. Ancaq bir neçəsi də özlərində cəsarət tapıb irişdi. Dedim ki, mən çox da kəskin olmayan "Partiya qurultayı öz rəyasət heyətini seçir" kimi tamaşada fəhlə sinfinə qarşı heç bir təbliğat görmürəm və həmin anda axmaq bir səh-və yol verdim, "Partiya qurultayı" əvəzinə, "Bardiyə qurultayı" dedim və onda rəngi avazıymış fanatik partiya rəhbəri özündən çıxdı, əlini masaya elə çırpdı ki, qoğalın üstünə yaxmaq istədi-yim sıyıq qaymaq əlimdən boşqaba düşdü. O dedi:

– Sizi bura dəvət etməkdə çox yanılmışıq! Çox yanılmışıq!

Dedim ki, elə isə qayıdıb gedə bilərəm. Dedi:

–Bəli, gedərsiniz... Özü də xahiş edirəm, növbəti qatarla.

Dedim, burada elə bir çətin şey yoxdur, sadəcə olaraq, "Nəzarət şurasının iclası" əvəzinə, "Vilayət komitəsinin icla-sı" deyərəm. Yəqin ki, burada da əvvəlcədən həll olunmuş qərarlar çıxarılır. Onda lap nəzakətsizlik elədilər, durub bala-ca zaldan çıxdılar, içdiyimiz qəhvələrin pulunu da ver-mədilər. Mariya ağladı. Az qalmışdı, onlardan birini vuram. Növbəti qatara minmək üçün vağzala girəndə nə hambal vardı, nə də mehmanxana xidmətçisi. Çamadanlarımızı özü-müz sürüməli olduq. Mənim də ən zəhləm gedən şey elə bu idi. Xoşbəxtlikdən, Mariyanın səhər-səhər tanış olduğu bir gənc ilahiyatçı vağzal meydanında bizə rast gəldi. Bizi görəndə qızardı, hələ də ağlayan Mariyanın əlindən qara çamadanı aldı. Mariya da elə hey ağlaya-ağlaya üzrxahlıq elədi ki, nahaqdan özü üçün çətinliklər yarada bilər.

Doğrudan da, çox pis alındı. Cəmi altı, ya yeddiyə saat Erfurtda qaldıq, ancaq hamı ilə dalaşdıq. Din xadimləri ilə də, partiya rəhbərləri ilə də...

Bebrada qatardan düşüb mehmanxanada qalanda da Mariya bütün gecəni ağladı, səhər-səhər duran kimi həmin

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

o din xadiminə uzun-uzadı bir məktub yazdı, ancaq bilmədik ki, məktub ona çatdı, ya yox.

Mənə elə gəlirdi ki, nə vaxtsa Mariya ilə, Tsüpfnerlə barışa bilərəm, ancaq heç vaxt, heç vaxt təzədən o rəngi avazımış partiya rəhbərinin ayağına gedib "Kardinal" səhnəciyini göstərməyəcəm. Hələ Leo, Haynrix Belen, Monika Zilvs, Tsone-ner, babam və bir də Zabine Edmondsgildə bir qazan şorba dururdu, uşaqlara baxıb bir az da pul qazana bilərdim. Hələ bir iltizam da yazacağam ki, onlara yumurta verməyəcəm. Yəqin ki, heç bir alman anası buna dözə bilməzdi. Başqalarının "incəsənətin obyektiv vacibliyi" adlandırdığı şeyə bir qoz, ancaq nəzarət şurası olmayan yerdə nəzarət şurasına lağ eləməyi mən alçaqlıq hesab edirəm.

Bir dəfə "General" adlı uzun bir səhnəcik fikirləşmiş, xeyli müddət onun üzərində işləmiş, sonra da səhnədə göstərmişdim. Bax, bizlərdə buna uğur deyərlər: yəni kimə ləzzət elədisə – güldü, kimə toxundusa – əsəbiləşdi. Çıxışdan sonra qəlbim iftixarla dolu qrim otağına qayıdanda gördüm ki, balacaboy, yaşlı bir qadın məni gözləyir. Mən çıxışlardan sonra çox əsəbi oluram, Mariyadan başqa, heç kəsi görmək istəmirəm. Ancaq Mariya, nədənsə, həmin qadını qrim otağına buraxmışdı. Mən qapını arxamca bağlar-bağlamaz qadın sözə başladı, dedi ki, onun əri də general imiş, həlak olub, ancaq ölməmişdən əvvəl ona məktub yazıb xahiş edib ki, təqaüd istəməsin. Sonra da əlavə elədi:

– Siz hələ çox cavansınız! Ancaq bəzi şeyləri başa düşmək üçün kifayət qədər yaşınız var.

Bu sözləri deyən kimi də çıxıb getdi. Həmin gündən sonra "General" səhnəciyini göstərə bilmədim. Özünü "solçu" hesab eləyən mətbuat yazdı ki, ola bilsin, irticadan çəkinirəm. Özünü "sağçı" adlandıran mətbuat da başladı ki, guya, bununla Şərqi qazanına su tökdüyümü başa düşmüşəm. Müstəqil mətbuat yazdı ki, mən artıq radikalılıqdan əl çəkmişəm, sənətkarlıq borcumu unutmuşam. Ancaq hamısı

başdan ayağa mənasız sözlər idi. O səhnəciyi ona görə göstərmirdim ki, yəqin, hamının gülüb ələ saldığı, ehtiyac içərisində dolanan həmin balacaboy yaşlı qadın yadıma düşürdü. Ləzzət almadığım bir işi heç vaxt görmürəm. Bunu hər hansı bir jurnalistə başa salmaq da çətin olardı. Çünki onlar nəyisə həmişə özləri iyləyib "tapmalı", "duymalı" idilər. Jurnalistlərin çoxu buna inanmaq istəmir ki, o, sənətkar deyil və heç vaxt da sənət adamı ola bilməyəcək. Ona görə də "iyləyib tapmaq", "iyi duymaq" qabiliyyətləri də itib gedir və başlayırlar başları çıxmayan şeylərdən danışmağa. Xüsusilə də, gənc, qəşəng qızların yanında. Bu sadələvh qızlar da onları göylərə qaldırırdılar: filan "təsirli" qəzetdə öz "tribunası var!" Fahişəliyin heç kəsə məlum olmayan elə qəribə formaları var ki, adı fahişəlik onun yanında heç nədir. Adi fahişəlikdə verdinin pulun əvəzinə, heç olmasa, nəşə alırsan...

Əslində, mən "pullu məhəbbət" in bu mərhəmətindən də istifadə edə bilməzdim, çünki pulum yox idi. Ancaq Mariya indi Roma mehmanxanasındakı otağında güzgünün qabağında dayanıb özünün ispan mantiyasını yoxlayır: axı alman katolizminin "first lady" sini layiqincə təmsil etməli idi. Bonna qayıdandan sonra "çay süfrələri" nə dəvət olunacaq, gülüm-səyəcək, komitələrə üzv yazılacaq, "Dini sənət əsərləri" sərğilərini açacaq və "özünə yaraşan" bir dərzi axtarmağa başlayacaq. Çünki Bonnda rəsmi adamlara ərə gedən qadınların hamısı "özlərinə yaraşan dərzi" axtarmağa başlayırdılar.

Mariya alman katolizminin "first lady" si kimi əlində çay fincanı və ya kokteyl bakalı deyəcək:

– Sabah Kröqertın layihəsi əsasında ucaldılmış "Bakirə Məryəm" heykəlinin açılışını edəcək o balaca, suyuşirin kardinalı görübsünüz? Ah, İtaliyada hətta kardinalların özü də gözəl kavalərlərdir. Elə suyuşirindirilər ki...

İndi düz-əməlli taytıya da bilmirdim, əlac sürünməyə qalırdı. Elə sürünə-sürünə də eyvana çıxdım ki, vətən havası ilə bir az nəfəs alım. Ancaq bunun da köməyi olmadı. Çoxdan

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bonnda idim, az qala, iki saat olardı və bu qədər vaxtdan sonra Bonnun havası "havasını dəyişmək istəyənlərə" o qədər də ləzzət vermirdi.

Yadıma düşdü ki, Mariyanın katolik kimi qaldığı üçün onlar, əslində, mənə minnətdar olmalı idilər. Kinkelin, Zommervildin hərəkətləri onu o qədər məyus etmişdi ki, dəhşətli əqidə böhranı keçirirdi. O qoçaq Blothert də müqəddəs Fransiskanı, az qala, ateist eləmişdi. Bir ara xeyli kilsəyə getmədi, mənimlə kilsədə kəbin kəsdirmək fikrindən də daşındı. Elə bil ki, acığa düşmüşdü və həmişə də dəvət olunduğuna baxmayaraq, biz Bonndan çıxıb gedəndən yalnız üç il sonra o "dairə"yə təzədən gedib-gəlməyə başladı. O vaxt Mariyaya dedim ki, kilsəyə getməmək üçün "məyusluq" əsas ola bilməz. Əgər o, doğrudan da, bu əqidənin sahibidirsə, yüz dənə Fredeboyl kimisi həmin əqidəni sındıra bilməz. Bundan əlavə – elə beləcə də dedim – orada Tsüpfner də var. Düzdür, bir az qurudur, mənim adamım deyil, ancaq katolik kimi imanlıdır. Yəqin ki, imanlı katoliklər çoxdur. Mərasimlərinə onunla birgə getdiyim bir neçə keşişin adını çəkdim, Papanı, Harri Kuperi, Aleks Qinnesi xatırlatdım. Sonralar Papa ilə Tsüpfner katolikliyin "məhəkdaşı"na çevrildilər. Qəribədir ki, həmin vaxtlarda Haynrix Belenlə yaxınlıq eləmir, əksinə, deyirdi ki, "qır-saqqızdır" və mən ondan söhbət salanda pərt olurdu, şübhələnməyə başlayırdım ki, "Mariya ilə yaxınlıq eləməyə" çalışır. Düzdür, bu barədə ondan heç vaxt heç nə soruşmadım, ancaq çox şübhələnirdim. Onun ev qulluqçusunu xatırlayanda Haynrixin qızlarla "yaxınlıq eləməsinin səbəbi"ni başa düşürdüm. Bu fikir ağılıma gələndə iyirəndim, ancaq, bununla belə, internatdakı o iyirənc şeyləri xatırlayanda Haynrix Beleni də başa düşürdüm...

İndi yadıma gəldi ki, əqidə böhranı keçirəndə təsəlli kimi, Papa Yohannı və Tsüpfneri ona özüm nişan vermişəm. Mən katolizmə qarşı çox ədalətli olmuşam və səhvim də elə burada olub, ancaq mənim nəzərimdə Mariya o qədər təbii katolik

olub ki, ondakı bu təbiiliyi qoruyub saxlamağa  alısmıřam. Yatıb qalanda oyatmıřam ki, kilsəyə gecikm sin. Çox vaxt da taksi sifariř vermiř m ki, vaxtında çata bilsin. Yevangelistl rin daha çox yařadıęı ř h rl rd  qalanda ora-bura zəng vurub katoliklərin harada ibadət etdiyini  yr nmıř m ki, gedə bilsin. H miř  də deyib ki, buna görə mənə "xüsusi" m h b-b t bəsləyir və sonra da mənə lənətə g lmıř o yazılı iltizama qol  ekdirm k istəyirdi ki, uřaqların katolik ruhda tərbiyə olunmasına maneçilik t r tm y c m. Uřaqlarımız barədə tez-tez danıřardıq. Uřaqlarımız olacaęına çox sevinirdim, x yal n onlarla söhbət edirdim, qucaęımda g zdirirdim, s d  çiy yumurta qatıb verirdim. Ancaq onda bircə məsələ məni çox narahat edirdi ki, biz h miř  mehmanxanalarda qalmalıydıq v  mehmanxanalarda da yalnız milyon uların, řahların uřaqlarına yaxřı baxırdılar. řah olmayanların, milyonçu olmayanların uřaqlarına, xüsusən də oęlanlarına nə vaxtsa böyürə-böyürə dey c kdil r: "Bura sənin evin deyil!" Belə dem kl rinin də u c əsas səbəbi var; guya, uřaq  z evlərində  z n  donuz kimi aparır, uřaq yalnız o vaxt razı qalır ki,  z n  donuz kimi apara bilir və bir də uřaq  z n  heç vaxt sərbəst hiss el m m lidir. Qızların bu sahədə bəxti gətirib: "N  řirin-ř k r baladı", – deyib onları  zizl yirl r, ancaq valideynləri yanında olmayan oęlan uřaqlarına aęızlarına gələni deyirlər. Hər bir alman u c n oęlan tərbiyəsiz uřaqdır v  heç vaxt dilə gətirilməyən "tərbiyəsiz" sifəti, sadəcə olaraq, isiml  qarıřıb, yəni "oęlan" deyən kimi bilinir ki, "t rbiy sizdir". Əgər kimsə bir çox valideynin  z uřaqları ilə danıřark n hansı sözlərdən istifadə etdiyini m  yy nl řdirm k istəsə, deyəcək ki, onlarla müqayisədə "Bild"¹ qəzetində iřl n n sözlər Qrimm qardařlarının naęıllarındaki řirin sözlərə bənzəyir. Çox  ekm y c k ki, alman valideynləri  z uřaqları ilə Kalikl rin dilində danıřacaq: "Ah, necə də gözəldir!", "Ah, necə də iyrəncdir!" Hərdən də  z iradlarını lap "aydın" ř kil-

¹ "Bild" – Almaniyada çıxan bulvar qəzeti

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

də bildirəcəklər: "Heç bir etiraz ola bilməz!", "Sənin belə şeylərdən başın çıxmaz!" Hətta Mariya ilə gələcəkdə uşaqlarımızı necə geyindirəcəyimiz barədə də danışırdıq. Onun "açıqrəngli, son dəbdə tikilmiş gödəkçə"dən xoşu gəlirdi. Mənsə idman gödəkçəsi istəyirdim, çünki bilirdim ki, uşaq açıqrəngli, dəblə tikilmiş gödəkçədə heç vaxt gölməçədə oynaya bilməz. Ancaq idman gödəkçəsi gölməçədə oynamaq üçün çox rahat idi. Özü də mən, ilk öncə, qızlar barədə düşündüm: isti geyindirəsən, paltarını çox da uzun olmaya. Axı gölməçəyə daş atanda oradan qalxan su damcıları paltoya çatmayacaq, ayaqlarını batıracaq. Əgər əlindəki konserv qutusu ilə gölməçədən su götürsə və qutunu da bir az əyri tutsa, onun əlindəki çirkli su, bəlkə də, heç paltoya çatmadı, elə ayaqlarına töküldü, onlarica batırdı. Mariya isə deyirdi ki, açıqrəngli paltar onu həmişə ehtiyatlı olmağa məcbur edəcək. Ancaq uşaqlara gölməçədə oynamağa icazə verib, verməyəcəyimizi aydınlaşdırı bilmirdik. Mariya həmişə cavabdan qaçaraq gülümsəyir və deyirdi: "Hələ baxarıq!"

Ancaq Tsüpfnerlə uşaqları olsa, onlara nə gödəkçə, nə də açıqrəngli paltar geyindirə biləcək. Onların uşaqları gödəkçəsiz, paltosuz gəzəcək, çünki biz Mariya ilə bütün paltolarını geninə-boluna müzakirə etmişdik. Hətta uzun, gödək alt paltarları, corabları, ayaqqabıları müzakirə etmişdik. Əgər özünü fahişə, xəyanətkar kimi hiss etmək istəmirsə, gərək, onda uşaqlarını çılpaq gəzdirə. Bilmirəm, hələ uşaqlarına nə yedizdirəcək. Uşaq üçün olan bütün qida məhsulları, onları yedirtmək yolları barədə də uzun-uzadı danışmışdıq. İkimiz də bütün günü ağzından sıyıq, süd düşməyən gombul uşaqları xoşlamırdıq; istəməirdim ki, mənim uşaqlarını zorla yedirtsinlər. Zabine Emondsun ilk iki uşağının, ən çox da böyüyünün – Karl ona qəribə ad qoymuşdu; Edeltrud! – yeməyi ağızlarına necə dürtüştürdüyünə baxanda iyirənirdim. Hətta o lənətə gəlmiş yumurta məsələsi barədə də Mariya ilə mübahisəmiz olmuşdu. Mübahisə zamanı qəflətən

dedi ki, yumurta varlı adamların yeməyidir, sonra da qızardı, ona təsəlli verəsi oldum. Artıq buna öyrəşmişdim; hamı mənə başqa cür baxır, mənimlə başqa cür rəftar edirdi, çünki kömür mədənlərinin sahibi olan Şnirlərdən idim. Mariya bu məsələdə iki dəfə səhvə yol verirdi: birincisini, elə ilk gün onun yanına mətbəxə düşəndə və bir də indi yumurta barədə danışanda. Valideynlərin varlı olması çox pis şey imiş! Xüsusən də həmin vardan sənə pay düşməyəndə! Bizim evdə yumurta çox nadir hallarda yeyilərdi, çünki anam onu "son dərəcə ziyanlı" hesab edirdi. Edqar Vineken isə, əksinə, kasıb ailədən olduğuna görə əzab çəkirdi. Hər yerdə "fəhlə uşağı" kimi təqdim olunurdu. Hətta elə keşişlər vardı ki, onu başqa cür təqdim edirdilər: "Əsl fəhlə uşağıdır!" Sanki, bu sözlərlə demək istəyirdilər: "Görürsünüzmü, heç buynuzu da yoxdur, lap ziyalı kimi görünür!" Əslində, bu, irqi məsələdir, anamın Mərkəzi Komitəsi bununla məşğul olmalıdır. Bu məsələdə yalnız Vinekenlərlə Mariyanın atası, necə deyərlər, xətrimə dəymirdilər. Onların heç biri "kömür mədənləri sahibi Şnirlər"dən olduğumu üzümə vurmur, nə də bunu çələng eləyib başıma taxmırdı.

23

Bir də onda ayıldım ki, hələ eyvanda dayanıb Bonna baxıram. Məhəccərdən bərk-bərk yapışmışdım, dizim bərk ağrıyırdı və bayaq tulladığım birmarklıq mənə təzə dərd olmuşdu. Böyük məmnuniyyətlə gedib onu götürərdim, ancaq indi evdən çıxıb bilməzdim, Leo hər an gələ bilərdi. Axı nə vaxtsa gavalılarını, qaymaqlarını yeyib qurtarmalı, sonra da süfrə duası verib durmalı idilər. Nə qədər diqqətlə baxsam da, pulu görə bilmədim. Bina çox hündür idi və bir də yalnız nağıllarda pullar elə parıldayırdı ki, tapa bilirsən. Birinci dəfə idi ki, pul və onunla bağlı olan şeylərin peşmançılığını çəkirdim; bayaq tulladığım bir marka on iki dənə siqaret ala

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bilərdim, ya da iki dəfə tramvaya minərdim, ya da üstündə sosiska olan bir parça çörək. Peşman olmasam da, bir az təəssüf hissi ilə Aşağı Saksoniyadan olan nənələrin biletlərini birinci dərəcəli vqona dəyişmək, ya da sürət qatarında getmək üçün əlavə kimi verdiyimiz pulları xatırladım. Bu, elə bir təəssüf hissi idi ki, sanki, hansı qızısa öpüşlərə qərq edirsən, o da axırda başqasına ərə gedir. Leoya çox bel bağlamaq olmazdı, çünki pul haqqında onun qəribə təsəvvürləri var, təxminən, rahiblərin "ər-arvad məhəbbəti" haqqındaki təsəvvürlərinə bənzəyir.

Hər tərəf işıqlı olsa da, küçədə heç nə parıldamırdı, nağıllarda olan "ulduzlu taler" görünmürdü. Yalnız avtomobillər, tramvaylar, avtobuslar və bir də Bonnun camaatı... Deyəsən, pul elə tramvayın damında qaldı, depoda kimsə onu tapacaq.

Əlbəttə, gedib yevangelist kilsənin ağışuna sığına bilərdim. Ancaq "ağışa sığınmaq" barədə düşünəndə üşənirdim. Lüterin ağışuna sığınardım, lakin "yevangelist kilsənin ağışuna" heç vaxt! Əgər ikiüzlülüyə başlayırdımsa, gərək, əməlli-başlı ikiüzlülük edəydim, elədiklərimdən əməlli-başlı həzz alaydım. Məsələn, mənə çox ləzzət eləyərdi ki, "katolik rolunu oynayam", özümü yarım il birtəhər saxlayam, Zommervildin moizələrinə qulaq asmağa gedəm. Onda "katalonlar" yaraya düşmüş qurdlar kimi "yan-yörəmdə" civildəşməyə başlayacaqlar. Ancaq bununla nə vaxtsa "Kömür şirkəti"nin filiallarından birində haqq-hesab çeklərinə qol çəkmək imkanımı birdəfəlik itirəcəm. Bəlkə də, anam özünün işlədiyi Mərkəzi Komitədə mənə bir yer eləyəcək, mən də oturub "İrqi nəzəriyyə" ilə məşğul olacam. Amerikaya gedəcəm, oradakı qadın klublarında canlı şahid kimi alman gəncliyinin keçirdiyi peşmançılıq hissləri barədə mühazirələr oxuyacam. Ancaq bircə məsələ vardı ki, mən özüm peşman olası heç bir iş görməmişdim və deməli, yalandan peşmançılıq hissi keçirməli olacaqdım. Əlbəttə, onlara tennis meydançasında bir ovuc torpağı Herbert Kalikin üzünə necə atdığımı,

"arakəsməyə" necə salındığımı, Kalikdən, Brüldən, Lövenixdən ibarət "məhkəmə heyəti"nin qarşısında necə dayandığımı danışa bilərdim. Ancaq bunları danışmağımın özü də ikiüzlülük olacaq. Mən həmin anları olduğu kimi təsvir edə bilməzdim, orden kimi boynumdan, döşümdən asmağı bacarmazdım. Axı hamı öz həyatının qəhrəmanlıq anlarının ordenini boynunda, döşündə gəzdirir. Keçmişin quyruğundan yapışıb qalmağın özü də elə ikiüzlülükdür, çünki heç kəs həmin anın nə vaxt olduğunu bilmir. Henriette də mavi yaylığını başına örtərək Leverkusen yaxınlığında müqəddəs alman torpağını yəhudi yankilərindən qorumaq üçün tramvaya minib gedəndə bunu bilmirdi...

Yox, mənə ləzzət verəcək ən yaxşı ikiüzlülük "katolik kartı ilə oynamaq" olardı. Burada bütün kartlar uduşlu olur.

Universitetin damları üzərindən saray bağındaki ağaclara nəzər saldım. Mariya həmin bağın arxasında, Bonnlə Qodesberqin arasında yaşayacaqdı. Çox gözəl! Onun yaxınlığında olmaq lap yaxşı idi. Fikirləşə bilməzdi ki, mən onsuz da həmişə səfərlərdə oluram. Deməli, gözünlün altına almali idi ki, mənə rast gələ bilər, əxlaqsız, xəyanətkar olduğunu başa düşər, qıpqırmızı qızarar. Ya gödəkçə, ya palto, ya da xəz palto geyindirilmiş uşaqları ilə mənə rast gələndə qəflətən uşaqlar ona çılpaq görünəcək!

Mərhəmətli xanım, şəhərdə söz gəzir ki, uşaqlarınız çılpaq gəzir. Yox, lap ağ eləyirsiniz! Həllədicə anda bircə sözü səhv salmışınız, mərhəmətli xanım! Gərək, "birini" yox, "ərimi sevirəm" deyəydiniz. Şəhərdə yenə də söz gəzir ki, burada hamının bir-birinə bəslədiyi, hamının "Qoca" adlandırdığı o gizli "nifrət hissi" nə gülübsünüz. Sizə elə gəlir ki, hamı adamı çaşdıracaq dərəcədə həmin "Qoca"ya oxşayır. Nəhayət, siz də onun kimi elə hesab edirsiniz ki, hamınız əvəzolunmaz adamlarsınız. Ancaq hamınız da detektiv romanlar oxuyursunuz. Detektiv romanların üz qabığı zövqlə bəzədilmiş otaqlara yaraşmır. Danimarkalıların yadından çıxıb öz üslub-

larını detektiv romanların üz qabığına həkk eləməyiblər. Finlandiyalılar bic tərənəcəklər, həmin kitabların üz qabıqlarını stullara, kreslolara, qədəhlərə, qazanlara yaraşdıracaqlar. Blothertin evində də detektiv romanlar çoxdur, biz həmin axşam onlara gedəndə heç əməlli-başlı gizlətməmişdilər, adam baxanda utanırdı.

Mərhəmətli xanım, həmişə qaranlıqlarda, kinolarda, kilsələrdə olacaqsınız, günəş işıqlı tennis meydançalarından qorxaraq qaranlıq mənzillərinizdə kilsə musiqisinə qulaq asacaqsınız. Həmişə söz-söhbət, kafedral kilsələrdə otuz dəqiqə, qırx dəqiqə çəkən tövbələr... Öz növbəsini gözləyənlərin baxışlarındakı gizli narazılıq... İlahi, görəsən, nə olub ki, belə çox tövbə eləyir? Belə gözəl, nəcib, özünəyaraşan əri var, özü də tərbiyəli adamdır. Balaca qəşəng qızı, iki maşını... Dəmir arakəsmənin arxasındakı narahatlıq çoxalır, məhəbbət, nikah, borc, yenə də məhəbbət haqqında pıçılıtlar eşidilir, axırda o sual səslənir:

– Əqidəniz möhkəm olmalıdır... Sizə nə olub, qızım?

Danışa bilmirsən, heç o haqda da fikirləşə bilmirsən. Yalnız mən bilirəm, sənə nə olub. Sənin təlxəyin çatmır. Onun rəsmi adı komik aktyordur, heç bir kilsənin də üzvü deyil...

* * *

Eyvandan vanna otağına keçdim ki, qrimlənim. Atamın qabağına qrimsiz çıxmaqda, qrimsiz onunla üzbəüz oturmaqda səhv elədim. Neyləyim, ağıma gətirməzdim ki, durub gələcək. Leo həmişə çalışdı ki, mənim, həqiqətən, nə fikirləşdiyimi duysun, mənim həqiqi sifətimi, mənim daxilimi görsün. Bütün bunların hamısını bilməli idi, çünki qrimli olmayanda mənim "maskalanmağımdan", "oyunlarımdan", özünün dediyi kimi "qeyri-ciddi əməllərimdən" qorxurdu. Mənim qrim çamadanım hələ Boxumla Bonn arasında yol

gəlirdi. Vanna otağındakı balaca ağ dolabı açanda artıq gec idi... Gərək, əvvəlcədən fikirləşəydim ki, oradakı şeylər də dəhşətli dərəcədə sentimentallaşa bilər. Həmişə burada Mariyamin şüşəcikləri, digər hamam ləvazimatları olurdu. Ancaq indi heç biri yox idi və bu "yoxluq" məni daha da yandırdı. Kaş ondan nəşə qalmış olaydı. Hamısını aparmışdı. Bəlkə də, Monika Zilvsin mənə yazdığı gəlib hamısını yığışdırmışdı. Güzgüdə özümə baxdım: gözlərimdə heç bir ifadə yox idi. Güzgülün qabağında yarım saat dayanıb özümə tamaşa edəndə, sifətimin əzələlərini ovuşdurub yumşaldanda ilk dəfə o gözlərə ifadəsizlik vermək lazım gəlmədi. Sifətim intihar etməyə hazırlaşan adamın sifəti kimi idi və onu qrimləməyə başlayanda ölü sifətinə bənzədi. Əvvəlcə ona vazelin çəkdim, yarısı qurumuş ağ qrim tubiki sındırdım, sıxaraq içində qalanan hamısını çıxardım və sifətimi dümağ ağartdım. Zərrə qədər də qara, qırmızı yer qalmadı, hətta qaşlarını da ağartmışdım. Bu ağılığın fonunda saçlarım parik kimi görünürdü, ağızım isə qaralırdı, göy rəngə çalırdı, açıq-mavi rəngli gözlərim daşa dönmüş səmaya bənzəyirdi, imanını çoxdan itirdiyinə inanmaq istəməyən kardinalın gözləri kimi ifadəsiz idilər. Ancaq bu dəfə özüm özümdən qorxmadım. Bu sifətlə şöhrətlənərdim, hətta nə qədər ümitsiz, səfeh görünsə də, "ikiüzlülük" oyununa da başlaya bilərdim. Elə bir oyun ki yalnız Edqar Vineken ona inanmazdı. Düzdür, bu oyun o qədər də "ləzzətli" olmayacaqdı, ancaq neyləmək olardı, öz "dadsızlığı" ilə saxtalar içində ən "vicdanlısı", xırda-para günahlar arasında ən xırdası idi. Deməli, qaraya, tünd-qəhvəyiyə, maviyə alternativ olan bir rəng də vardı, ancaq ona qırmızı demək evfemizm olardı, çox nikbin çıxardı. Elə isə boz demək olardı – üstünə səhər günəşinin şöhli qızartısı çökmüş boz! Kədərli "oyun"a yaraşan kədərli rəng! Bəlkə də, bu kədərli oyunda təlxək üçün heç vaxt bağışlanmaz bir səhvə yol vermiş, kimdəsə özünə mərhəmət hissi oyatmaq istəmiş təlxəyə yer tapırdı. Ancaq ən pisi o idi ki, Edqarı

aldada bilməzdim, onunla "ikiüzlülük" oyununu oynaya bilməzdim. Onun yüz metri 10,1 saniyəyə qaçdığı yeganə şahidi mən idim və Edqar da cəmi iki-üç adamdan biri idi ki, məni olduğum kimi qəbul edirdi. O, bəzi adamlardan başqa heç kimə inanmırdı, halbuki başqaları insanlardan başqa, hər şeyə inanırdılar: məsələn, Allaha, mücərrəd pula, "dövlət", "Almaniya" kimi şeylərə. Ancaq Edqar bunların heç birinə inanmırdı. O vaxt taksiyə minəndə əməlli-başlı xətrinə dəymişdi. İndi təəssüflənirəm ki, gərək, o vaxt Edqara hər şeyi başa salaydım. Qalan heç kəsə heç nədə izahat verməyə borclu deyildim. Güzgüdə aralandım. Orada gördüyüm adam çox xoşuma gəlmişdi. Ağlıma da gətirmirdim ki, orada gördüyüm adam elə mən özüməm. O artıq təlxək deyildi, ölü rolunu oynayan meyit idi.

Yataq otağımıza keçdim. Mariyanın paltarlarını görə-cəyimdən qorxdığım üçün hələ ora girməmişdim. Həmin paltarların çoxunu mən almışdım, hətta böyük, gen olanda da dərzilərə kəsdirməyə özüm aparmışdım. Qırmızı ilə qara-dan başqa bütün rəngdə olan paltarları geyə bilirdi. Hətta boz rəngli paltarda da qəşəng görünürdü. Ancaq çəhrayı və yaşıl rənglər ona daha çox yaraşır. Bəlkə, qadın paltarları sahəsində yaxşı mütəxəssis kimi pul da qazana bilərdim, ancaq bu da monoqam, üstəlik də, homoseksualist olmayan bir kişi üçün cəhənnəm əzabına dönərdi. Kişilərin çoxu arvadlarına çek verib deyirlər ki, get hansı paltar dəbdədirsə, ondan al. Əgər bənövşəyi rəng dəbdədirsə, çek sarıdan korluq çəkməyən bütün qadınların hamısı bənövşəyi paltar geyinir. Ona görə də hər hansı yığıncaqda "sayılıb-seçilən" qadınların hamısı bənövşəyi paltarda ora-bura qaçılanda həmin yığıncaq güclə yaşamağa ruhlandırılan qadın yepiskoplarının baş məclisinə bənzəyir. Axı çox az qadına bənövşəyi rəng yaraşır. Ancaq Mariyaya yaraşır. Mən hələ evimizdə qalan vaxtlarda birdən-birə qonur-çuval paltarlar dəbə mindi və ərlərinin "layiqli paltar geyinməyi" tapşırırdığı

o zavallı cüceler anamın təşkil etdiyi "jour-fixe"lərə, sanki, çuvala bürünüb gəlirdilər. O qadınlardan bir neçəsinə lap yazığım gəlirdi, xüsusən də, saysız-hesabsız prezidentlərdən hansılarına ucaboy, kök arvadına o qədər yazığım gəlirdi ki, az qalırdı, yaxınlaşıb üstünə süfrədən, pərdədən nəsə atım. Əri – o küt heyvan isə heç nə eşitmir, heç nə görmürdü. Hər hansı bir homoseksualist desəydi ki, indi belə dəbdədir, arvadını çəhrayı gecə köynəyində bazara göndərərdi. Səhəri gün də gedib yüz əlli yevangelist keşişin qarşısında "Nikah və idrak" mövzusunda mühazirə oxuyurdu. Bəlkə də, heç xəbəri yox idi ki, arvadının dizləri eybəcər görünür, ona gödək geyinmək olmaz.

Paltar dolabının qapısını tez açdım ki, özümü güzgüdə görməyim. Mariyadan heç bir nişanə qalmamışdı. Heç nə! Azacıq ətir iyi gəlirdi. Gərək, bir az insafly olaydı, mənim də paltarlarımı götürüb aparaydı. Ya kiməsə bağışlayardı, ya da yandırardı. Mənim paltarlarımın hamısı dolabda idi: heç vaxt geyinmədiyim yaşıl rəngli məxmər şalvar, qara rəngli şotland pencəyi, qalstuklar, aşağıda da üç cüt ayaqqabı. Bilirdim ki, balaca siyirmədəki şeylər yerindədir: corablar, əl yaylıqları... Niyə belə elədiyini bilirdim: axı xristianlar "şəxsi əmlak" məsələsində çox dəqiq, ədalətli olurlar. Çəkməcəni açmağa heç ehtiyac yox idi, özünə aid olan hər şeyi götürmüşdü, mənimkilərsə qalmışdı. Gərək, bir az insafly olaydı, mənim cır-cındırım da götürəydi ki, paltar dolabı belə görünməyəydi. Ədalət hissi, adamı qılınc kimi doğrayan dəqiqlik! Çox güman ki, mənə yazığı gəlmişdi, onu xatırlada biləcək heç nə saxlamamışdı. Yəqin, hələ ağlayıb da. Filmlərdə ərini qoyub gedən, gedəndə də: "Səninlə keçirdiyim günləri heç vaxt unutmayacam!" – deyən qadınlar kimi göz yaş axıdıb. Bu səliqəli, tərtemiz dolab (hətta kimsə onu əski ilə silmişdi də!) mənə qoyub getdiyi dəhşətli dərd oldu. Sahmanlı, iki hissəyə bölünmüş dolab... Onun paltarı ayrı, mənimki ayrı... Elə bil, onun içində çox uğurlu bir əməliyyat aparılmışdı.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ondan heç bir nişanə qalmamışdı. Hətta koftasından təsadüfən bircə düymə də düşməmişdi...

Dolabın qapısını açıq qoydum ki, güzgüdə özümü görməyim və geri qayıtdım, konyak şüşəsini pencəyimin cibinə qoydum, qonaq otağına keçib divana uzandım. Dizim çox şişmişdi, ancaq uzanan kimi ağrısı dayandı. Qutuda dördcə siqaret qalmışdı və onlardan da birini götürüb damağıma qoydum.

Fikirləşdim ki, görəsən, hansı yaxşı olardı: paltarlarını burada qoysaydı, yoxsa indiki kimi tərtəmiz yığıb aparsaydı? Heç məktub da yazıb qoymamışdı: "Səninlə keçirdiyim günləri unutmuyacam!" Bəlkə də, belə yaxşı idi. Ancaq, gərək, heç olmasa, düyməsinin biri qopub düşmüş olaydı, ya da kəmərinə götürməyi unudaydı. Ya da dolabdakıların hamısını aparaydı, od vurub yandırardı...

Henriettenin ölüm xəbəri gələndə biz nahara hazırlaşırıdıq. Anna, nədənsə, elə fikirleşmişdi ki, onun kağız dəsmalı çox da kirlənməyib və o, servantın üstündəki sarı çəngəlin üstündə idi. Hamımız ona baxdıq: üstündə cem və bir də balaca, bozarmış ya şorba, ya da sous ləkəsi qalmışdı. Mən onda ilk dəfə hiss elədim ki, kimsə çıxıb gedəndə, ya öləndə ondan qalan əşyalar çox qorxunc olur. Anam yeməyə cəhd etdi və sanki, bununla demək istədi: "Həyat davam edir..." ya da buna bənzər nəsə... Ancaq mən dəqiq bildirdim ki, elə deyil, davam eləyən həyat yox, ölümdür. Vurub onun əlindən çəngəli saldım, bağa qaçdım və təzədən haray-həşir qopmuş evimizə qayıtdım. İsti şorba anamın sifətini yandırmışdı. Yuxarı – Henriettenin otağına qaçdım, pəncərəni taybatay açdım və əlimə keçənlərin hamısını bağa atdım: qutuları, paltarları, gəlincləri, papaqları, ayaqqabıları, şlyapaları. Çəkməcəni dartıb açanda alt paltarlarını və yəqin ki, onun üçün çox qiymətli olan qəribə xırda əşyalar gördüm: qurudulmuş sünbül, daşlar, güllər, kağız parçaları, çəhrayı lentlə sarınmış bir dəstə məktub, tennis oynamaq üçün yüngül ayaqqabılar, raketkalar, idman yarışlarında aldığı

kuboklar... Bir sözlə, əlimə nə keçdisə hamısını bağa tulladım. Sonralar Leo deyirdi ki, mən onda "dəli olmuşdum", bunların hamısını bircə göz qırpmında eləmişəm, heç kim də mane ola bilməyib. Axırda da bütün siyirmələri, sadəcə olaraq, çevirib içindəkiləri bayıra boşaltdım, qaraja qaçdım, içində həmişə ehtiyat benzin olan ağır qabı sürüyə-sürüyə bağa gətirdim, onu bayıra atdığım şeylərin üstünə çiləyib od vurdum. Kənarında qalanların da hamısını ayağımla alovun üstünə itələdim. Ətrafa səpələnmiş kağız parçalarını, qurudulmuş gülləri, sünbülləri, məktub qalağını bircə-bircə yığıb oda atdım. Sonra qaça-qaça gedib yemək otağından o kağız dəsmalı çəngəllə birlikdə gətirdim, "tonqal"a tulladım. Leo sonralar deyirdi ki, bütün bunların hamısı heç bircə dəqiqə də çəkməyib, heç kəs nə baş verdiyini anlamayıb, yalnız onda ayılıblar ki, alov ərşə qalxıb, mən də o şeylərin hamısını oda atıb qurtarmışam. Hətta bir amerikan zabiti də peyda olub, elə bilib ki, gizli sənədləri – "Böyük alman veervolfu"nun protokollarını yandırırım. Ancaq o gəlib çıxanda hər şey külə dönmüşdü, yalnız yanıq iyi gəlirdi. O əyilib bir az kənarında qalmış məktub qalağını götürmək istəyəndə qoymadım, əlinin üstündən vurub onu yerə saldım, benzinin qalanını da alovun üstünə çilədim. Bir az keçməmiş yangınsöndürənlər gəldi. Gülünc-gülünc uzun, qalın şırnaqlarla gəlmişdilər və arxadan kimsə uca, gülünc bir səslə indiyəcən eşitdiyim əmrlərin ən gülüncünü verdi: "Suyu buraxın!" Heç utanmadan külün üstünə su çilədilər. Pəncərələrdən birinin çərçivəsi alovdan azacıq qarsıdığı üçün yangınsöndürənlərdən biri şırnağı ora tutdu, içəridə nə vardısı, hamısı suyun içində üzməyə başladı. Sonralar döşəmənin parketi bir-bir qalxmağa başladı, anamın haray-qışqırığı aləmi başına götürdü, bütün sığorta şirkətlərinə zəng vurub aydınlaşdırmağa başladı ki, döşəmə sudan, yoxsa alovdan bu günə düşüb və bunu sığortalanmış əmlak hesab etmək olarmı?!

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Konyak şüşəsini dodaqlarıma yaxınlaşdırıb bir qurtum aldım, qaytarıb cibimə qoydum, əlimlə dizimin yarasını yoxladım. Uzananda ağrı az olurdu. Bir az özümə gəlib fikrimi cəmləşdirə bilsəydim, şiş də, ağrı da keçib-gedərdi. Gedib küçədən boş bir portağal qutusu tapardım, vağzalı girəcəyində oturdum, gitara çaldım və mərhəmət diləkli kilsə nəğmələri – litanayalar oxuyardım. Şlyapamı, ya da papağımı yanıma – pilləkənin üstünə qoyardım, guya, özü ora düşüb. Əgər kiminsə ağına gəlib nəsə atsa, başqaları da ona baxıb atacaqlar. Mənə pul çox lazım idi, çünki siqaretim qurtarırdı. Yaxşı olardı ki, papağın içinə özüm bir-iki qara qəpik və bir neçə dənə də beşpəninlik qoyaydım. Çox güman ki, Leo mənə, az da olsa, pul verəcəkdə, hələlik bəs eləyərdi. Özümü artıq orada oturan görürdüm; qapqara vağzal sütunlarının fonunda dümağ qrimlənmiş bir sifət, mavi köynək, üstündən də qara şotland gödəkçəsi, yaşıl məxmər şalvar... Və mən "öz sənətimə başlayıram", səsim küçənin hay-küyünə qarışır: *Rosa mystica – ora pro nobis – turris Davidlica – ora pro nobis – virgo fidelis – ora pro nobis*¹. Romadan qatarlar gələndə qədər orada oturacam, mənim "*coniux infidelis*"²im öz katolik əri ilə gələndə görəcəm. Yəqin ki, nikah mərasimi çox da asan olmayıb: Mariya dul deyildi, ərindən boşanmamışdı və mənim təsadüf nəticəsində dəqiq bildiyim kimi – bakirə də deyildi. Zommervild saçlarını yoluşduracaq, çünki duvaqsız nikah onun estetik konsepsiyasına tamamilə zidd idi. Bəlkə, aldanmış qız, sabiq bir təlxəyin məşuqəsi üçün ayrıca kilsə qanunları vardı? Görəsən, bəs kəbin mərasimini icra edən yepiskop nə düşündü? Onlar razı olmazdılar ki, rütbəcə yepiskopdan aşağı olanlar kəbinlərini kəssin. Mariya mənə bir dəfə dartıb yepiskopların idarəsinə aparmışdı: mitranı başa qoymaq, mitranı başdan götürmək, boynuna ağ lent

¹ Bakirə Məryəmə müraciətlə: Ey müqəddəs qızılgül – bizim üçün dua et! – Ey Davidin istinadgahı – bizim üçün dua et! – Ey vəfali qadın – bizim üçün dua et! (*lat.*)

² Vəfasız arvad (*lat.*)

salmaq, boynundakı ağ lenti götürmək... Yepiskop ağacını ora aparmaq, yepiskop ağacını bura gətirmək... Ağ lenti çıxarıb qırmızı lent bağlamaq... Bütün bunların hamısı mənə ləzzət verdi. Axı mənim kövrək sənətkar təbiətim təkrarın gözəlliyindən zövq almağı bacarırdı!

Yadıma açarlar haqqındakı pantomim səhnəciyi düşdü. Gedib bir az plastilin alardım, açarı onun üstünə sıxıb götürürədim, orada qalmış boş yerə su tökərdim, "bişmək" üçün soyuducuya qoyardım. Bəlkə, balaca bir dondurucu da tapmaq olardı, hər axşam səhnəcik göstərəndə açarları onun içində "bişirərdim". Həmin açarlar da tamaşa zamanı əriyib gedərdi. Gələcəkdə bu ideyadan yararlanmaq olardı, ancaq indi ondan əl çəkməli oldum, çünki bir az mürəkkəb idi, çoxlu rekvizitlərdən, texniki vasitələrdən asılı qalmalı olurdum. Təsədüfən nə vaxtsa müharibədə reynlinin aldatmış olduğu bir texnik köməkçisi həmin dondurucunun qapağını açıq qoyardı və tamaşa da pozulardı. Yox, əvvəlki yaxşı idi. Dümağ qrimlənmiş əsl sifətimlə Bonn vağzalinın pilləkənlərində oturaram, mərhəmət diləklə kilsə nəğmələri oxuyaram, gitaranı dınqıldadaram... Yanımda da nə vaxtsa Çaplini yamsılamaq üçün aldığı şlyapa. Çatışmayan yalnız dəmir pullar idi. Birpfeninqlik olsa, lap yaxşı... Bir dənə birpfeninqlik, bir dənə də beşpfeninqlik. Yox, üç dənə dəmir pul olsaydı, lap yaxşı alırdı: birpfeninqlik, iki pfeninqlik, bir də beşpfeninqlik. Camaat görməli idi ki, mən xırda-xuruş sədəqədən zəhləsi gedən dindar fanatik deyiləm. Onlar görməli idilər ki, hər hansı dəmir pul, hətta mis də qəbulumdur. Sonralar oraya gümüş pul da qoyacam. Görsünlər ki, yaxşı pul verən də var. Hətta şlyapanın içinə bir dənə də siqaret qoyacam, çünki bəzilərinə əlini pul qabına atmaq darsa, siqaret qutusuna atmaq daha asan gəlir... Əlbəttə, nə vaxtsa kimsə gəlib başımın üstünü kəsdirəcək, deyəcək ki, asayışı qoruyur, "küçə müğənniliyi üçün icazə vərəqəsi" istəyəcək. Ya da "Allahın adına ləkə gətirənlərlə mübarizə" komitəsinin nüma-

yəndəsi gələcək, mənim oxuduqlarımı dinə zidd hesab eləyəcək. Şəxsiyyət vəsiqəsi istəyənlər üçünə yanıma həmişə kömür briketi qoyaram, çünki "Şnirin kömürü ilə qızın!" reklamını uşaq da tanıyır. Qara rənglə yazılmış "Şnir" sözünün altından qırmızı xətt çəkəcəm, hələ, bəlkə, onun qarşısına "H" hərfi də yazdım! Çox nadir, ancaq tez başa düşülən bir vizit kartı olacaq: "İcazə verin, özümü təqdim edim: Şnir". Nə vaxtsa atam, doğrudan da, mənim üçün nəşə bir iş görə biləcək, özü də xərci çıxmayacaq. İstəsə, mənim üçün "küçə müğənniliyi"nin icazəsini ala bilərdi. Bunun üçün baş bürqəmisterə bircə zəngi kifayət edərdi. Ya da "Kişilər ittifaqı"nda kart oynayanda birbaşə özünə deyərdi. Bu işi mənim üçün mütləq görməlidir. Ondan sonra mən vağzalın pilləkənində rahatca oturub Romadan gələn qatarı gözləyərdim. Əgər onda Mariya məni qucaqlamayıb yanımdan keçməyi bacarsa, deməli, özümü öldürməkdən başqa çarəm qalmayacaq. Ancaq indi yox... Özümü öldürmək fikri ağıma gələndə tərəddüd etdim, ona görə ki, "özündən narazılıq" kimi görünərdi.

Sadəcə olaraq, Mariyadan əl çəkmək istəmirdim. Nə vaxtsa Tsüpfnerdən boşana bilərdi və onda ikimiz də Bezevitsin "ideal vəziyyət"inə düşərdik. Onda mənim məşuqəm kimi olacaqdı, çünki kilsə onun nikahını heç vaxt geri oxumayacaqdı. Həmin vaxt elə eləməliydim ki, televiziya məni "kəşf etsin", təzədən şöhrət zirvəsinə qalxım. Belə olanda kilsə də bizə göz yumacaqdı... Onda heç kəs məndən Mariya ilə kilsədə nikahlanmağı tələb etməyəcəkdə. Onda VIII Haynrixdən qalmış toplarını mənə tuşlamayacaqdılar.

Özümü yaxşı hiss etməyə başladım. Dizimin şişi çəkilib, ağrısı azalırdı. Başağrısı ilə melanxoliklik hələ də qalırdı. Ancaq bunların ikisi də mənim üçün ölümün özü qədər doğma idi. Sənət adamının ölümü, yaxşı keşişin də dua kitabçası həmişə yanında olmalıdır. Hətta mən öləndən sonra nə olacağını da bilirəm: sözsüz ki, Şnirlər üçün düzəldilən tabutdan

mənə də düzəltdirəcəklər. Anam ağlayacaq və deyəcək ki, məni başa düşən yeganə adam olub. Mən öləndən sonra hamıya deyəcək: "Bizim Hans həqiqətdə belə idi..." Ancaq bu günə kimi elə bilir ki, mən "eşqbazam", "pulgirəm" və ömrünün axırına qədər də elə biləcəkdidi. Deyəcək:

– Bəli, bizim Hans çox istedadlı idi. Ancaq, təəssüf ki, həm də çox eşqbaz, pulgir idi. Təəssüf ki, çox intizamsız idi... Ancaq istedadına söz ola bilməzdi.

Zommervild də deyəcək:

– Bizim gözəl Şnirimiz... Çox sevimli idi... çox... Ancaq, təəssüf ki, bütün varlığı ilə kilsəyə qarşı idi, metafizik hissələrdən çox uzaqdaydı...

Blothert yanıb-yaxılacaq ki, hələ də özünün "ölüm hökmü" haqqındakı fikirlərini qəbul etdirə bilməyib, yoxsa məni ictimaiyyət qarşısında dar ağacına çəkdirərdi. Fredeboyl üçün "heç bir sosioloji təsnifata uyğun gəlməyən təkrarsız adam" olacam. Kinkel ağlayacaq, özü də ürəkdən ağlayacaq, bütün varlığı sarsılacaq, ancaq onda çox gec olacaq... Monika Zilvs dul qalmış arvadım kimi hıçqıracaq və peşman olacaq ki, niyə o gün gəlib mənə omlet bişirmədi. Mariya, sadəcə olaraq, inanmayacaq ki, mən ölmüşəm, Tsüpfnerdən ayrılacaq, bütün mehmanxanaları gəzəcək, əbəs yerə məni soruşacaq...

Atam isə bu faciəyə dözə bilməyəcək və çox peşman olacaq ki, niyə çıxıb gedəndə dəhlizdəki asılqanın taxtasının üstünə gizlicə bir-iki dənə kağız pul qoymadı. Karl ilə Zabina ürəkdən ağlayacaqlar. Elə ağlayacaqlar ki, dəfn mərasiminə gələnlərin hamısı ağzını büzəcək. Zabina yenə də özünün əl dəsmalını yadından çıxarıb evdə qoyduğu üçün əlini gizlicə Karlın paltosunun cibinə salacaq. Edqar özünü məcbur edib göz yaşlarını boğacaq, bəlkə də, dəfndən sonra bizim bağda o vaxt yüz metri qaçdığı yerə gələcək, oradan bir də keçəcək, tək-tənha qəbiristanlığa qayıdacaq, Henriette üçün qoyulmuş xatirə lövhəsinin üstünə iri bir qızılgül dəstəsi qoyacaq. Məndən başqa heç kəs bilmir ki, o, Henrietteyə vurulmuşdu...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Heç kəs bilmir ki, mənim yandırdığım məktublarnın hamısının sonunda yazılmışdı: "E.V.". Mən bir sirri də özümlə qəbrə aparacağam: bir dəfə gördüm ki, anam gizlicə zirzəmidəki anbara yaxınlaşdı, qaxac olunmuş donuz budundan üç dilim kəsdi, elə oradaca da ayaqüstü yedi. Yox, yemədi, gözünə təpdi. Əlbəttə, burada elə bir pis şey yox idi, sadəcə olaraq, mat qalmalı işdi. Və mən bundan riqqətə gəldim... Zirzəmiyə köhnə tennis şarlarını axtarmağa düşmüşdüm, halbuki bizə ora getməyə icazə vermirdilər. Onun addım səslərini eşidəndə tez işığı söndürdüm və qaranlıqda anamın içində alma mürəbbəsi olan qabı necə götürdüyünü, sonra qaytarıb yerinə qoyduğunu gördüm, üzü o tərəfə olduğu üçün dirsəklərinin hərəkətindən bildim ki, nəşə kəsir, sonra da kəsdiyi dilimləri əli ilə qatlayaraq ağzına tıxdı. Mən bunu heç kəsə deməmişəm və deməyəcəm də. Bu sirr mənimlə bərabər mərmər sinədəşının altında uyuyacaq... Bilmirəm, nədəndir: özüm kimiləri çox sevirəm, yəni insanları!

Mənim kimi adamlardan hansısa öləndə kədərlənirəm. Hətta anamın da qəbrinin üstündə ağlayardım. Qoca Derkumun dəfnində məni saxlamaq olmurdu. Elə hey tabutun üstünə torpaq tökürdüm. Kimsə arxadan pıçıldadı ki, belə yaramaz, ancaq dayanmadım, Mariya beli əlimdən alanacan torpaqladım... Sonra Derkumun mağazasını da, evini də görmək istəmədim. İstəmirdim, ondan nəşə yadigar qalsın. Heç nə... Mariya da ağıllı tərpendi, mağazanı satdı, pulunu da "uşaqlarımıza" saxladı.

Gitaranı götürmək üçün dəhlizə gedəndə artıq axsamırdım. Onu köynəyindən çıxardım, qonaq otağında iki stulu qarşı-qarşıya qoydum, telefonu yanıma çəkdim, uzanaraq gitaranı dınqılatmağa başladım. Bu dınqıltılar mənə ləzzət elədi. Çalmağa başlayanda demək olar ki, bütün ağrı-acını unutdum: *mater amabilis* – *mater admirabilis*¹... *Ora pro nobis* sözlərini özüm oxumadım, gitarada dilləndirdim.

¹ Sevimli ana – bizimlə fəxr edən ana (*lat.*)

Deyəsən, yaxşı alınırdı. Əlimdə gitara, yanımda şlyapa! Necə varamsa, eləcə də vağzalda dayanıb Romadan gələn qatarı gözləyəcəm. *Mater boli consilli!* Onda mən Edqar Vineken-gildən qayıdanda Mariya demişdi ki, biz heç vaxt, heç vaxt ayrılmayacağıq, "bizi yalnız ölüm ayıra bilər". Mən də hələ ölməmişdim. Vineken həmişə deyirdi: "Kim mahnı oxuyursa, deməli, yaşayır" və yaxud: "Ağzında dad varsa, deməli, hələ hər şey itirilməyib". Mən indi mahnı oxuyurdum və yemək istəyirdim. Mariyanın necə oturaq həyat keçirəcəyini heç cür təsəvvürümə gətirə bilmirdim. Biz həmişə şəhərdən şəhərə getmiş, mehmanxanadan mehmanxanaya köçmüşdük. Haradasa bir-iki gün qalanda o, həmişə deyirdi:

– Boş çamadanlar ağızlarımı əjdaha kimi açıb deyirlər ki, bizi doldurun...

Və biz də onları doldurub yola düşürdük. Mən haradasa bir-iki həftə qalmalı olanda Mariya düşürdü şəhərin canına, baxmadığı yer qalmırdı. Birlikdə kinoya, kilsəyə gedir, bulvar qəzetləri oxuyur, riç-raç oynayırdıq. İndi, doğrudanmı, Tsüpfnerin Yohannit Ordeninin üzvi elan edilməsi münasibətilə təşkil olunmuş təntənəli mərasimdə iştirak etmək, kanslerlərlə, prezidentlərlə bir sırada dayanmaq istəyir, evdə isə Orden mantiyasındakı mum ləkələrini ütü ilə aparmağa çalışır?

Düzdür, Mariya, bunların hamısı zövq məsələsidir, ancaq heç biri sənin zövqünə uyğun deyil. İbadətə gecikməyəsən deyə, hər gün səni tezdən oyadan, vaxt az qalanda isə taksi tutub kilsəyə göndərən, ancaq özü heç bir dinə inmayan təlxəyə inansan, daha yaxşı olardı... Axı mənim yaşıl trikomu yumağın lazım deyil...

24

Telefon zəng çalanda bir anlığa çaşbaş qaldım. Bütün fikrim-zikrim qapıda idi ki, birdən Leo gələr, zəngin səsini eşitmərəm. Gitaranı yerə qoydum, gözlərimi döyə-döyə xeyli

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bayaqdan zingildəyən aparata baxdım, sonra dəstəyi götürüb dedim:

– Bəli!

– Hans, sənsən?

– Mənəm, – dedim, – yaxşı ki, gəlirsən...

O susdu, boğazını arıtladı. Əvvəlcə səsinə tanımadım.

– Sənə pul verəcəm, – dedi.

"Pul" sözü qəribə səsləndi. Ümumiyyətlə, Leonun pul haqqında qəribə təsəvvürləri var. Demək olar ki, pula ehtiyacı yoxdur: siqaret çəkmir, içmir, axşam qəzetləri oxumur, yalnız hərdən kinoya gedir. Özü də, ən azı, beş nəfər inandığı adam "yaxşı filmdir" deyəndən sonra. Bu da iki-üç ildən bir olur. Tramvaya minmir, piyada getməyi xoşlayır. "Pul" sözünü eşidən kimi əhvalım pozuldu. "Bir az pul" demiş olsaydı, bilərdim ki, iki, ya üç mark olacaq. Qorxu hissini boğub xırıltılı səslə soruşdum:

– Nə qədərdir?

– Oh... Altı mark yetmiş pfening.

Bu, Leo üçün böyük məbləğ idi və mənə elə gəlir "gündəlik tələbat" adlanan şeyləri almaq üçün ona iki ilə bəs edərdi: hərdən qatara bilet, bir balaca qutu nanəli konfet alardı. Bir-iki qəpik də dilənçiyə verərdi. Onun özünə kibrit lazım deyildi, ancaq hərdən "rəhbər"lərin siqaretini yandırmaq üçün bir qutu alardı, bu da bir ilə bəs edərdi. Qəribədir ki, həmin qutunu bir il cibində gəzdirməyinə baxmayaraq, hər dəfə çıxaranda elə bilərdin, təzə alıb. Əlbəttə, hərdən dəlləyə də getməli olurdu. Ancaq onda pulu atamın "təhsil xərcləri" üçün ona açdırdığı "hesab"dan götürürdü. Əvvəllər hərdən konsertə də bilet alırdı, ancaq sonralar anama verilmiş pul-suz dəvətnamələrlə getməyə başladı. Axı varlı adamlara kasıblardan çox hədiyyə verirlər. Varlılar nəsə almalı olanda da çox vaxt ucuz alırlar. Anamda topdansatış firmalarının kataloqu vardı. Desəydilər ki, anam hətta poçt markalarını da ucuz qiymətə alır, inanardım. Altı mark yetmiş pfening

Leo üçün əməlli-başlı pul idi. İndiki halda elə mənim özüm üçün də... Ancaq hələ bilmirdi ki, mən əvvəllər bizim evdə deyildiyi kimi, "sıfırdıyam, heç yerdən də gəlirim yoxdur".

– Yaxşı, Leo, – dedim, – çox sağ ol. Gələndə bir qutu siqaret də alarsan.

Cavab vermədi, yalnız boğazını arıtladığını eşitdim. Bir də soruşdum:

– Məni eşidirsən? Necə? – Bəlkə də, mənə gətirəcəyi puldan siqaret alsın deməyim xətrinə dəymişdi.

– Bəli, bəli, eşidirəm – duruxdu, kəkələməyə başladı.

– Deməyə də çətinlik çəkirəm... Gələ bilməyəcəm...

– Necə? – qışqırdım. – Gələ bilməyəcəksən?

– Doqquza on beş dəqiqə qalır... Doqquz tamamda mən burada olmalıyam.

– Bir az geciksən, olmaz? – dedim. – Kilsə üzvlüyündən çıxararlar?

– Zarafatı burax, – o, incik halda dilləndi.

– Bəlkə, icazə alasan? Xahiş edəsən, buraxalar?

– İndi gecdir, gərək, bunu günortadan deyəydim.

– Sadəcə olaraq, geciksən necə?

– Ciddi xəbərdarlıq alacam, – astadan dedi.

– Latın dilini hələ unutmamırsansa bu, nəşə "bağ" sözü ilə bağlı olmalıdır.

Yavaşdan güldü:

– Daha doğrusu, "bağban qayçısı" ilə... Çox pis şeydir...

– Yaxşı, – dedim, – səni məcbur eləməyəm ki, sonradan çəkməyə düşəsən. Ancaq istəyirdim ki, yanımda kimsə olsun.

– Vəziyyət mürəkkəbdir, – dedi, – gərək, məni başa düşsən. Ciddi xəbərdarlıqdan qorxmazdım, ancaq bu həftə ərzində ikinci dəfə xəbərdarlıq alsam, adım "qara dəftər"ə düşəcəm. Bunun üçün də "skrutinum"da cavab verəsi olacam.

– Harada? Xahiş edirəm, yavaş-yavaş de.

O köksünü ötürdü, nəşə donquldandı, sonra da yavaş-yavaş dedi:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Skru... ti... num...

– Lənət şeytana, Leo, elə səslənir ki, sanki, həşəratlar civil-dəşir. "Qara dəftər" də, yəqin, Annanın "Doqquzuncu alay"ının dəftərindən olar. Orada da həmin dəqiqə "qara dəftər"ə yazırdılar, elə bil, kimsə cinayət törədib.

– Allah xatirinə, Hans, deyirsən, indi də telefonda "bizim tərbiyə sistemi" barədə mübahisəyə başlayaq?

– Xətrinə dəyirsə, daha demərəm. Ancaq, çox güman ki, bunun hansısa bir yolu var. Gizli yolları deyirəm... Məsələn, "Doqquzuncu alay"da olduğu kimi... Ya da buna bənzər bir yol... Mənə elə gəlir, ən ciddi sistemdə də nəsə bir zəif yer tapmaq mümkündür.

– Bəli, əsgərlikdəki kimi, burada da elə yollar var... Ancaq onlardan zəhləm gedir. Mən öz düz yolumla getmək istəyirəm.

– Mənim xətrimə bircə dəfə qorxmayıb o hasardan aş a bilməzsən?

O köksünü ötürdü və mən təsəvvür etdim ki, indi necə başımı buladı.

– Sabah gəlsəm, olmaz? Mühazirəyə girmərəm, doqquzda yanında olaram. Çox təcildir? Yoxsa yenə də harayasa gedirsən?

– Yox, – dedim, – Bonnda xeyli qalacam. Heç olmasa, Haynrix Belenin ünvanını ver, zəng vurum gəlsin. Bəlkə, Kölnədir, ya da başqa yerdə... Dizim yaralanıb... Pulum yoxdur... Agentim yoxdur... Mariya da çıxıb gedib... Elə sabah da belə qalacaq: yaralı olacam, pulum olmayacaq... Nə agentim, nə də Mariya olacaq. Görürsən, o qədər də təcili deyil. Bəlkə, Haynrix artıq keşiş olub, mopedi, ya da buna bənzər nəyisə var. Məni eşidirsən?

– Eşidirəm, – deyə yorğun halda cavab verdi.

– Xahiş edirəm, onun ünvanını, telefon nömrəsini ver.

Susdu. Dərindən köksünü elə ötürdü ki, deyərdin, yüz il tövbə masasında oturub, bəşəriyyətin indiyəcən işlətdiyi bütün günahlara, buraxdığı səhvlərə də o, cavabdehdir.

– Yaxşı, – nəhayət, sanki, məcburiyyət qarşısında qalıb dilləndi. – Deməli, xəbərin yoxdur?

– Yoxdur, yoxdur, – qışqırdım. – Allah eşqinə, Leo, bir az aydın danış.

– Haynrix daha din xadimi deyil, – yavaşdan dilləndi.

– Mənim bildiyimə görə, din xadimi ömrünün sonuna kimi din xadimi olaraq qalır.

– Elədir, – dedi, – demək istəyirdim ki, daha orada işləmir. Çıxıb gedib. Neçə aydır ki, izsiz-tozsuz yoxa çıxıb.

Sözlər onun ağzından, elə bil, kəlbətinlə çıxırdı.

– Eybi yox, – dedim, – bir də görəcəksən gəlib çıxdı. – Birdən nəsə yadıma düşdü, – tək gedib?

– Yox, – Leo ciddiləşdi, – bir qızla qaçıb. – Bu sözlər elə səsləndi ki, sanki, dedi: "Haynrix cüzam xəstəliyinə tutulub".

Qıza yazığım gəldi. Çox güman ki, katolik idi və yazıq indi keçmiş bir din xadimi ilə hansı xarabadasa oturub "cismani tələbat"ın bütün xırdalıqlarına dözü, paltarları, kəmərləri hara gəldi tullanıb, siqaret kötökləri ilə dolu nəlbəkilər, yarısı cırılmış kino biletləri ətrafa səpələnib. Pul qurtarmağa başlayıb və qız çörək, siqaret, ya da bir şüşə şərab almaq üçün pilləkənlə aşağı düşəndə deyingən sahibə öz otağının qapısını açır və yazıq qız ağzını açır: "Mənim ərim sənət adamıdır!", "Bəli, sənətkardır!" – deməyə macal tapmır. İkisinə də yazığım gəldi. Ancaq qıza Haynrixdən çox yazığım gəldi. Belə hallarda, xüsusən də çox tanınmayan, Haynrix kimi "problemlili" kaplanlar "qaydanı pozanda" kilsə tam ciddi olurdu. Ancaq, yəqin ki, Zommervild kimilərinə göz yumardı. Özü də onun qulluqçusunun ayaqlarının damarları görünmürdü, qəşəng bir qız idi, çiçək kimi açılırdı. Adını da Madalena qoymuşdu. Əntiqə xörəklər bişirirdi, həmişə də gözəl, şən görünürdü.

– Olsun, – dedim, – onu hələlik siyahımdan silərəm.

– İlahi! – Leo təəccübləndi. – Sən nə yaman daşqəlblə imişsən, elə bilirdim, bunu başqa cür qəbul edəcəksən.

– Mən Haynrrixin yepiskopu deyiləm və belə işlərlə də maraqlanmıram. Yalnız bəzi təfərrüatlar mənə təsir eləyir. Yaxşı, bəlkə, Edqarın ünvanını, telefon nömrəsini biləsən?

– Vinekeni deyirsən?

– Onu deyirəm. Yəqin, Edqar yanında olar? Sən Kölnə gələndə o da bizdə idi. Uşaq vaxtı həmişə onlarda oynayırdıq, kartof salata yeyərdik.

– Əlbəttə, – dedi, – əlbəttə, yadımdadır. Ancaq eşitdiyimə görə, Vineken indi Almaniyada deyil. Kimsə mənə dedi ki, hansı komissiyanınsa tərkibində ya Hindistana, ya da Tailanda gedib, yadımda qalmayıb...

– Dəqiq bilirsən? – deyə soruşdum.

– Dəqiqdən də dəqiq! Hə, indi yadıma düşdü, Heribert demişdi.

– Kim? – qışqırdım. – Kim demişdi?

O susdu. Daha köksünü ötürmürdü və mən indi bildim ki, niyə bura gəlmək istəmir.

– Kim? – deyə bir də qışqırdım, ancaq cavab gəlmədi. Artıq o da tövbə masasında oturub boğazını arıtılmağa öyrəşmişdi. Mariyanı kilsədə gözləyəndə hərdən belə səsləri eşirdim. Alçaqdan dedim:

– Yaxşısı budur, heç sabah da gəlməyəsən. Mühazirəni buraxma, heyifdir. Bircə sualıma da cavab ver. Mariyanı görübsən?

Deyəsən, doğrudan da, indiyə kimi köksünü ötürməkdən, boğazını arıtılmaqdan başqa, heç nə öyrənə bilməmişdi. Yenə köksünü ötürdü. Özü də lap dərinə... Bədbəxt adamlar kimi...

– Cavab verməsən də olar, – dedim. – Bu gün telefonla iki dəfə danışdığım o qəşəng oğlana salam de...

– Ştruderi deyirsən? – astadan soruşdu.

– Bilmirəm, adı nədir, ancaq səsi telefonda çox mehriban çıxırdı.

– Onu heç kəs burada ciddi qəbul etmir, – dedi. – Onu, necə deyirlər, yazıqları gəlib burada saxlayırlar ki, ac

qalmasın. – Hətta özünü toplayıb gülmək də istədi. – Hərdən sürünə-sürünə gəlib telefona cavab verir, ağılına gələni də sayıqlayır.

Ayağa durub pərdənin arasından meydandakı saata baxdım. Doqquza üç dəqiqə qalırdı.

– İndisə getmək vaxtıdır, – dedim, – yoxsa adın "qara dəftər"ə düşər. Sabah da mühazirəni buraxma.

– Xahiş edirəm, məni düzgün başa düş, – deyə o yalvarmağa başladı.

– Lənət şeytana, – dedim, – səni başa düşürəm. Hətta lazım olduğundan yaxşı başa düşürəm.

– Axı sən necə adamsan?

Sözünü kəsdim:

– Mən təlxəyəm, – dedim, – həyatın bütün anlarını da yadımda saxlamağa çalışıram. Salamət qal!

Dəstəyi yerinə qoydum.

25

Yadımdan çıxdı, Leodan əsgərlik təəssüratlarını soruşmadım, ancaq eybi yox, nə vaxtsa imkan düşər, soruşsaram. Onsuz da, deyəcək ki, "yaxşı baxırdılar", evdə heç elə yeməklər yeməyib. Çətinlikləri də "tərbiyəvi cəhətdən lazımlı" hesab edəcək, xalq arasından çıxmış adamlarla ünsiyyəti isə "əsl həyat məktəbi" adlandıracaq. Bəlkə də, heç soruşmadım. Onsuz da, bu axşam özünün "seminarist yatağında" gözlərini də yummayacaq, vicdan əzabında qovrula-qovrula otərəf-butərəfə çevriləcək, özündən soruşacaq ki, mənim yanıma gəlməməkdə düz elədi, yoxsa səhv. Ancaq ona deməyə sözüüm çox idi! Ona deyəcəkdim ki, ilahiyyəti Cənubi Amerikada, Moskvada, ya da dünyanın istənilən şəhərində öyrənsin. Təki Bonnda öyrənməsin! Axı, nəhayət, anlamalı idi ki, onun əqidə adlandırdığı şeyə Bonnda, Zommervild, Blothert kimilərinin yanında yer yoxdur. O, Bonnda həmişə sonradan

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

"katolikləşmiş" Şnir olacaq, bəlkə də, keşiş rütbəsinə qədər yüksələcək və əslində, bununla "qiymətli kağızlar"ın qiymətini bir az da qaldırmış olacaq. Bütün bunlar barədə onunla mütləq danışmalı idim. Yaxşı olardı ki, evimizdə, anamın təşkil etdiyi "jour-fixe"lərin birində söhbət edəydik. İki qardaş, evin iki "vəfasız" oğlu, mətbəxdə Annanın yanında oturdıq, qəhvə içərdik, keçmiş, o "şan-şöhrətli" günləri, bağda qumbara ilə tankları necə partlatmağı məşq elədiyimizi xatırlayırdıq. Bir də bizdə yerləşdirilmək üçün əsgər gətirmiş hərbi maşınların qapımızın ağzında necə dayandığını... Bir zabit – deyəsən, mayor idi – feldfebellər və əsgərlər... Bir maşın da bayraqları vardı. Ancaq işləri-gücləri qayğanaq yemək, konyak içmək, siqaret çəkmək, bir də mətbəxdə qızlarla mazaqlaşmaq idi. Hərdən rəsmiləşirdilər, yəni ciddiləşirdilər; həmin anlarda evin qabağında sıraya düzülürdülər, zabit isə sinəsini qabağa verərək, əli də mundirin yaxasında – polkovnik rolunu oynayan istedadsız aktyorlar kimi çığıra-çığıra "son və qəti qələbə"dən danışdı. Elə gülünc, elə mənasız görünürdü ki, adam lap pərt olurdu. Bir dəfə xəbər çıxdı ki, Vineken gecə bir neçə qadınla meşədən – alman və amerikan əsgərlərinin cəbhə xəttindən keçərək çörəkxanada işləyən qardaşığılə gedib, oradan çörək alıb. Bunu eşidəndə əsgərlər elə ciddiləşdilər ki, az qala, bu işin sonu faciə ilə bitəcəkdi. Zabit Vinekeni də, onunla gedən qadınları da cəsusluqda, xəyanətdə günahlandıraraq güllələtmək istəyirdi (Vineken istintaq zamanı demişdi ki, orada hətta amerikan əsgərləri ilə söhbət də edib). Ancaq atam, əgər yaddaşım məni aldatmırsa, həyatında ikinci dəfə qəzəbləndi, qadınları onlar üçün düzəldilmiş "həbsxanadan" çıxardı, aparıb çayın sahilində qayıqlar saxlanılan komada gizlətdi. Onda, doğrudan da, igidlik elədi, zabitin üstünə qışqırdı, zabit də onun üzünə qayıtdı. Həmin anda hirsindən titrəyən zabitin döşündəki ordenlərin cingildəməsi onu çox gülünc göstərirdi. Anam isə öz şirin ləhcəsilə deyirdi:

– Cənablar! Cənablar, sərhədi aşırırsınız...

Əslində, anama təsir eləyən iki "cənab"ın bir-birinə qışqırması idi. Atam dedi:

– O qadınların başına bir iş gəlməmiş məni güllələyin! Xahiş edirəm...

O, doğrudan da, pəncəyinin düymələrini açıb sinəsini zabitə tərəf irəli verdi. Ancaq əsgərlər amerikalı Reynin sahilində görün kimi əkildilər. Yalnız bundan sonra yazıq qadınlar komadan çıxdılar. Əslində, mayoru – deyəsən, doğrudan, mayor idi – belə gülünc vəziyyətə salan ordenləri idi. Onun sinəsini bu ordenlərlə bəzəmiş olmasaydılar, bəlkə də, özünü bir az ləyaqətli aparmağa gücü çatardı. Anamın təşkil etdiyi "jour-fixe"lərdə sinələri ordenlərlə bəzənmiş o alçaq meşşanları görəndə həmin zabit yadıma düşür və Zommervildin "Kilsəyə xidmətinə görə" ordeninə şükür oxuyuram. Zommervild, doğrudan da, kilsəsinə sədaqətlə xidmət edir, "yaradıcı şəxsiyyətlər"ə təsiri böyükdür, orden taxmağın da yerini qəşəng bilir. Onu yalnız kilsə mərasimlərində, təntənəli ibadətlərdə, televiziya çıxanda taxır. İnsafla desəm, onda bir az utancaqlıq hissi qalmışdı, ancaq sonralar televiziya onu da əlindən aldı. Əgər bizim əsr nə iləsə yadda qalası olsa, fahişələr əsri kimi qalacaq. Camaat da getdikcə fahişə leksikonuna öyrəşməyə başlayır. Bir dəfə hansısa telemüzakirədən sonra (deyəsən, "Müasir incəsənət din yönümlü ola bilərmi?" mövzusunda idi) Zommervildə rast gəldim və o soruşdu:

– Hə, yaxşı idim? Xoşuna gəldim?

Bu, fahişələrin öz müştərilərini yola salarkən verdikləri suallar idi, sözbəsöz təkrar edirdi. Bircə o qaldı desin ki, "məni öz dost-tanışlarına də məsləhət gör!" Ona görə də dedim:

– Xoşuma gəlmədiniz və heç dünən də tamamilə xoşuma gəlmirdiniz.

Az qala, o dünyalıq oldu, halbuki yazığım gəlib onun dünənki çıxışı haqqında fikirləşdiklərimin hamısını demə-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dim. Doğrudan da, adam lap iyənirdi. Özünü savadlı göstərib xal qazanmaq xatirinə müsahibini, yazıq bir sosialisti "yıxıb sürüdü", "mitilini atdı", "heçə döndərdi". Məkrlə ondan soruşdu:

– Deməli, siz gənc Pikassonu mücərrəd sənətin nümayəndəsi hesab edirsiniz?

Və on milyonlarla televiziya tamaşaçısı qarşısında həmin o yaşlı, ağsaqqal, mızıldaya-mızıldaya hansısa "öhdəçilikdən" danışan kişini: "Aha, siz, yəqin, sosialist incəsənətini nəzərdə tutursunuz... Yoxsa, sosialist realizmini?" – deməklə yerə vurdu.

Səhəri gün küçədə ona rast gəlib deyəndə ki, xoşuma gəlmədi – meyit olub getdi. On milyonlarla adamdan birinin xoşuna gəlməməsi ona yaman yer elədi! Halbuki bütün katolik qəzetləri onun tərifi göylərə qaldırdı. Yazdılar ki, o, "nəcib bir əməl" uğrundakı döyüşdə qalib gəldi.

Son üç siqaretimin birini də yandırdım, gitaranı təzədən götürüb özüm üçün dınqıldatmağa başladım. Leonu görəndə ondan nə soruşacağım, ona nələri danışacağım barədə fikirləşdim. Onunla ciddi söhbət etmək istəyəndə həmişə ya imtahanlara hazırlaşır, ya da skurtinimundan qorxurdu. Onu da götür-qoy elədim ki, doğrudan da, o litanayları oxuyacam, ya yox. Yox, yaxşısı budur, onları heç oxumayım. Kiminsə ağına gələcək ki, mən də katolikəm, deyəcəklər ki, mən də "onlar"danam və bu da katoliklər üçün yaxşıca bir təbliğat vasitəsi olacaq, çünki hər şeydən öz "xeyirlərinə" istifadə etməyi bacarırlar. Bütün bunların hamısı son nəticədə anlaşılmazlıqlara, çaşbaşılığa gətirib çıxaracaq. Heç kəs başa düşməyəcək ki, mən katolik deyiləm və sadəcə olaraq, bu litanaylardan, həm də onların həsr olunduğu yəhudi qızından xoşum gəlir. Başlayacaqlar hər şeyi tərsinə yozmağa və məndə min cür "katalon əlamətləri" tapacaqlar, televiziya sürüyəcəklər, "qiymətli kağızlar"ın qiymətini bir az da qaldıracaqlar. Görək, başqa mahnı mətni tapam. Heyif! Mən,

doğrudan da, bu litanayları həvəslə oxuyardım, ancaq Bonn vağzalıının pilləkənlərində bunu başqa cür başa düşəcəkdilər. Özü də lap yaxşı məşq etmişdim. Ora pro nobis sözlərini gitarada gözəl dilləndirirdim.

Ayağa durub "çıxış"a hazırlaşmağa başladım. Şübhəsiz ki, küçələrdə gitara ilə mahnı oxuduğumu eşidən kimi agentim Tsonerer "mənimlə qurtaracaq". Əgər, doğrudan da, xoşladığım litanayları, Tantum Erqonu, vannada uzanarkən uzun illər məşq elədiyim kilsə mahnılarını oxusaydım, bəlkə də, bir az "yumşalardı". Bu, təxminən, Madonna rəsmləri ilə alver etmək kimi bir şey olardı. Hətta məni sevdiyinə də inanırdım. Axı bu dünyanın adamları qeybdən xəlf olmuş dünyanın adamlarından çox səmimi idilər. Ancaq, bununla belə, vağzalıının pilləkənində oturub oxuyandan sonra mənimlə, necə deyərlər, "biryolluq qurtaracaq".

İndi yeriyəndə axsamağım çox bilinmirdi. Deməli, portağal qutusu lazım gəlməyəcəkdi, sadəcə olaraq, sol qoltuğuma divanın yastığını alaram, gitaranı da sağ qoltuğuma vurub "işə gedərəm". Hələ iki siqaretim qalırdı. Onlardan birini çəkərəm, birini də qara şlyapanın içinə qoyaram. Biri kifayət eləyər. Ancaq yanında da bircə dənə qəpik pul görünsə, lap yaxşı olardı. Şalvarımın ciblərini bir də yoxladım, həttə onları çölə çıxarıb silkələdim: bir-iki dənə kino bileti, riç-raq oynamaq üçün kiçik fiqurlar, çirkli kağız dəsmal yerə düşdü, ancaq pul çıxmadı. Dəhlizdəki paltar dolabını ələk-vələk elədim: paltar şotkası, Bonnun kilsə qəzetinin qəbzi, bir şüşə pivə üçün jeton tapdım, ancaq yenə pul çıxmadı. Mətbəxdəki bütün siyirmələri alt-üst elədim, yataq otağına cumdum, düymələrin, yaxalıqların, sancaqların, corabların, əl dəsmallarının arasını, yaşıl məxmər şalvarın ciblərini axtardım, ancaq pul çıxmadı ki, çıxmadı. Əynimdəki qara şalvarı çıxarıb əski parçası kimi döşəmənin üstünə atdım, ağ köynəyimi də onun yanına tulladım. Açıq-mavi rəngli trikonu başıma keçirdim. Yamyaşıl şalvar, açıq-mavi rəngli köynək.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Dolabın qapısını açıb güzgüyə baxdım; müsibət idi, hələ heç vaxt belə görkəmdə olmamışdım. Qrimi çox qalın çəkdiyimdən və o da uzun illər evdə atılıb qaldığından yağı qurumuşdu və mən güzgüdə gördüm ki, çat-çat olub. Bu çatlar sifətimi yerin altından tapılmış heykəl sifətinə oxşadırdı. Qara saçlarım da parikə bənzəyirdi. Həmin anda ağılıma gələn sözləri mahnı kimi oxumağa başladım: "Zavallı Papa Yohann, heç ASDP-yə qulaq asmır, nə nağara vurur, nə də qırağa çıxır..."

Başlanğıc üçün pis deyildi və "Allahın adına ləkə gətirənlərlə mübarizə" cəmiyyətinin nümayəndəsi bu mahnıda dinə qarşı heç nə tapa bilməzdi. Hələ bir neçə bənd də əlavə edəcəm, ballada üstündə bəstələyib oxuyacam. Hələ ağlayardım da, ancaq qrim imkan verməz. Yaxşı tutmuşdu, çatlar da, bəzi yerlərdə ağ rəngin itməsi də əntiqə görünürdü. Göz yaşları hamısını yuyub aparardı. Ağlamaq istəsəm, "işdən" sonra da ağlayardım. Peşəkar görkəm adamı hər şeydən qoruyur, onu "ölüm-dirim məsələsi"nə çevirənlər yalnız müqəddəslər və diletantlardır. Özümə uzaqdan baxmaq üçün güzgüdə aralandım. Mariya məni bu görkəmdə görəndən sonra da gedib Tsüpfnerin mantiyasındakı mum ləkəsini ütü ilə aparmağa çalışsa, deməli, çoxdan ölüb və biz artıq ayrılmışıq. Onda gedib qəbrinin üstündə ağlayaram... Ancaq ümid edirəm ki, mənim yanımdan keçəndə hamısının cibində kifayət qədər qəpik pul olacaq. Leo bir qəpikdən çox atacaq, Edqar Vineken Tailanddan qayıtmış olacaq və bəlkə də, köhnə bir qızıl pul atdı. İskiyada dincələn babam qayıdan kimi mənə, ən azı, bir çek yazacaq. Özüm də artıq çeki nəğdləşdirməyi öyrənmişəm. Yəqin ki, anam da üç və ya beş pfeninqindən keçər. Monika Zilvs, bəlkə də, əyilib üzümdən öpəcək. Zommervild, Kinkel və Fredeboyl mənim bu düşüklüyümə əsəbiləşəcək, papağıma hətta siqaret də atmayacaqlar. Cənubdan qatarlar gəlməyən saatlarda velosipedimə minib Zabine Emondsgilə gedəcəm, şorbamı içəcəm. Bəlkə də, Zommervild Romaya zəng vurub Tsüpfnerə deyəcək ki, Bonna çatmamış

Qodesberqdə düşünlər. Onda da velosipedimə minib tez ora gedəcəm. Villanın qabağındakı bağda oturub mahnımı oxuyacam. Mariya gəlib məni belə görəcək, öldüsü-qaldısı bilinəcək. Bircə atama yazığım gəldi. Yaxşı elədi ki, qadınları güllələnməkdən qurtardı! Yaxşı elədi ki, o vaxt əlini mənim çiynimə qoydu. Yalnız indi güzgüdə gördüm ki, ona oxşayıram. Özü də lap çox oxşayıram. Yalnız indi başa düşdüm ki, o, nə üçün Leonun "katolikləşməsinə" qəti razı deyil. Leoya isə yazığım gəlmədi, çünki onun öz əqidəsi vardı.

* * *

Mən liftlə aşağı düşəndə saat hələ onun yarısı olmamışdı. Yadıma xristian cənab Kostert düşdü. Hələ mənə bir şüşə araq, bir də birinci dərəcəli vaqonla ikinci dərəcəlinin fərqini borclu idi. Ona markasız bir məktub göndərüb kefinə soğan doğrayacam. Hələ baqajımın qəbzini də göndərməli idi. Yaxşı ki, qonşuma – o gözəl Qrebelə rast gəlmədim. Yoxsa hər şeyi ona başa salmalı olardım. İndi yalnız kömür briketi – mənim vizit kartım çatmırdı.

Bayırda sərin bir mart axşamı idi və gödəkçəmin yaxalığını qaldırdım, şlyapanı başıma basdım, cibimdə qalmış yeganə siqaretin yerində olub-olmadığını yoxladım. Yadıma konyak şüşəsi düşdü, onu da yanıma qoysaydım, qərribə səhnə alınardı. Ancaq yox, qapağından bilinir ki, bahalıdır və onda heç kəsin mənə yazığı gəlməz. Bir qoltuğumda balınc, bir qoltuğumda da gitara təzədən vağzala qayıtdım. Yolda hamının "məzəli" adlandırdığı zəmanənin çox izlərinə rast gəldim. Fidel Kastronun maskasını taxmış sərxoş bir oğlan mənə ilişmək istədi, ancaq başımdan elədim. Vağzalın pilləkənlərində bir neçə matador və ispan Donnaları taksi gözləyirdi. İndi yadıma düşdü ki, bu gün karnaval var. Lap yerinə düşdü. Peşəkar aktyor üçün ən yaxşı gizlənmək yeri həvəskarların arasındır. Balıncı aşağıdan üçüncü pilləkənin üstünə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qoyub oturdum, şlyapamı çıxarıb siqareti onun içinə tulladım. Ancaq düz ortaya deyil, azacıq yana tərəf qoydum ki, guya, yuxarıdan atıblar və oxumağa başladım: "Zavallı Papa Yohann..." Mənə fikir verən olmadı. Əslində, belə yaxşı idi. Bir saatdan, iki saatdan, üç saatdan sonra yavaş-yavaş diqqəti cəlb etməyə başlayacam. İçəridən dikturun səsi eşidiləndə oxumağıma ara verdim. Hamburqdan gələn qatarı elan edirdi və yenə oxumağa başladım. Şlyapaya düşən ilk dəmir pul məni diksindirdi: birqəpiklik idi və düz siqaretin üstünə düşüb onu kənara diyirlətdi. Onu yerinə qaytarıb təzədən oxumağa başladım...

Hayriy B ll NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

O İLLƏRİN ÇÖRƏYİ
(povest)

O İLLƏRİN ÇÖRƏYİ

(povest)

I

Hedviq bazar ertəsi gəldi. Əgər o səhər ev sahibəsi atamın məktubunu qapının altından mənim otağıma atmasaydı, mən yorğanımı başıma çəkib, əvvəllər, hələ şagird yataqxanasında qaldığım vaxtlardakı kimi, ləzzətli xumarlanacaqdım. Ancaq ev sahibəsi dəhlizdən məni səs-ləyirdi:

– Sizə evdən kağız var!

Hələ yaxşı işıqlanmamış otağın bozumtraq havasında mən qapının altından sürüşüb keçən ağappaq zərfi görəndə yerimdən dik atıldım, çünki zərfin üstünə adi dairəvi ştamp əvəzinə, dəmiryol poçtunun yumurtavari möhürü vurulmuşdu. Mənim atam teleqram vurmağı heç xoşlamırdı, şəhərdə tək yaşadığım yeddi il ərzində o, mənə cəmisi iki dəfə bu cür möhürü olan məktub göndərmişdi: birincidə anamın öldüyünü xəbər vermişdi, ikincidə isə atam öz başına gələn fəlakəti yazmışdı – o vaxt atamın hər iki qıçı sınımışdı, bu, üçüncü məktub idi, zərfi açdım və məktubu oxuyandan sonra ürəyim yerinə gəldi.

Atam yazırdı:

"Sənin otaq tutduğun Mullerin qızı Hedviq bu gün 11.47 qatarı ilə gələcəkdir, yadından çıxmasın. Qızı yaxşı qarşıla, mümkünsə, bir dəstə gül də al apar və bacardığın hörməti ondan əsirgəmə. Bu qızın vəziyyətini özün təsəvvür elə: ilk dəfədir ki, o, tək-tənha şəhərə gəlir və nə küçələri, nə də yaşayacağı rayonu tanıyır; şəhərdə hər şey onun üçün yaddır, böyük vağzaldan və basırıqdan qorxur. Unutma ki, onun cəmisi iyirmi yaşı var və şəhərə gəlir ki, oxuyub müəllim olsun. Təəssüf ki, daha sənin hər bazar günü mənə baş çəkməyə imkanın yoxdur, çox təəssüf.

Səmimi salamla, atan".

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Hedviqin gəlməsi ilə əlaqədar olan bu məsələnin üstündə mən sonralar da dönə-dönə düşünmüşəm. Əgər o gün Hedviqi vağzalda qarşılamaşaydım, görəsən, mənim həyatım nə cür olacaqdı: adamlar səhv edib özgə bir qatara mindiyi kimi, mən də bambaşqa bir həyata qədəm qoyacaqdım. Mən elə bir həyata daxil olacaqdım ki, Hedviqlə rastlaşanacan bu həyat mənim nəzərimdə dəhşətli yox, demək olar ki, qənaətbəxş görünürdü. Bu məsələni öz aləmində götür-qoy edərkən mən məhz belə zənn eləyirdim, lakin vağzalın bambaşqa platformasında dayanmış o qatar – o həyat ki, az qala, astanasından içəri keçməkdə idim, indi fikirləşdikcə görürəm ki, əvvəllər qənaətbəxş bildiyim o həyat mənim üçün cəhənnəm əzabı olacaqdı. İndi mən xəyalən o həyatı gözümlün qarşısına gətirirəm, mən orada danışırım, gülürəm, bəzən insan yuxuda heç anadan olmamış əkiz qardaşını gördüyü kimi, mən də o həyatı görürəm; həmin qardaş danışır, gülür, o qardaş ki, bəlkə, lap saniyənin də neçədə bir hissəsi qədər yaşamışdı, ana bətninə düşmüş toxumun ömrü qədər ömür eləmişdi, toxum ölmüşdü, qardaş yaranmamışdı.

Ancaq o gün mən atamın məktubu təcili poçtla göndərməyinə təəccüb elədim, Hedviqi qarşılamaq üçün vaxt tapıbtapmayacağımı fikirləşdim, çünki paltaryuyan maşınların təmiri və yoxlanması ilə məşğul olduğum vaxtdan bəri şənbə və bazar ertəsi günləri mənim üçün ən qızgın iş günləri idi. Çünki şənbə və bazar günləri boş-bekar vaxtlarında kişilər paltaryuyan maşınların başında min cür hoqqa çıxarırlar, əldə etdikləri bu bahalı ləvazimatın gücünü və keyfiyyətini onlar öz əlləri ilə yoxlamaq, görmək istəyirlər, mən də telefonun yanında oturub çağırış gözləyirəm, bəzən çağırışla şəhərin lap kənar yerlərinə getməli oluram. Maşında nəyin yandığını bilmək üçün hər hansı bir müştərinin qapısından içəri girmək mənim üçün kifayətdir: gah kontakt və məftillərin yanıq iyi gəlir, gah da maşın sabun püskürür. Elə püskürür ki, sanki, cizgi filminə baxırsan. Məni büsbütün haldan, halətdən düşmüş kişilər və gözlərinin

yaşını axıdan arvadlar qarşılayırlar; maşını işlətmək üçün bir neçə düyməni basmaq lazımdır, ancaq onlar gah düymənin birini basıb o birini basmağı unudurlar, gah da səhvən bir düyməni iki dəfə basırlar. Laqeydliyimdən həzz ala-ala mən alət dolu çantamın ağızını açıram, dodağımı əda ilə büzüşdürüb maşının xarab olmuş yerlərinə baxıram, dəmir-dümürü sərbəstcə işə salıb kontaktları birləşdirirəm, açarları bərkidirəm, təlimatda tələb olunduğu kimi, sabun tozunu köpükləndirirəm və nəzakətlə gülümsəyərək paltaryuyan maşının quruluşunu maşın sahiblərinə təzədən izah eləyirəm; sonra maşını işə salıram və əllərimi yuya-yuya maşın sahibinin texnika barəsindəki çərən-pərən söhbətinə ədəblə qulaq asıram, o isə ürəkdən sevinir, elə bilir ki, mən onun texnika sahəsindəki biliyinə məftun olmuşam. Ancaq mən təmirə nə qədər vaxt sərf elədiyimi və təmir yerinəcən neçə kilometr yol gəldiyimi yazıb qol çəkdi-rəndə çox zaman maşın sahibləri bir şey başa düşməzlər, rahatca maşınıma əyləşib başqa çağırış yerlərinə sürürəm.

Mən gündə on iki saat işləyirdim, üstəlik, bazar günləri də; hərdən "Jos" kafesində Volf və Ulla ilə görüşürdüm; bazar günləri kilsəyə axşam ibadətinə gedirdim, həmişə də gecikirdim və günahların bağışlanması mərasiminin başlanıb-başlanmadığını keşişin hərəkətlərindən duymağa çalışırdım, bu mərasimin hələ irəlidə olduğunu görəndə ürəyim sakitləşirdi, yorğunluqdan özümü rastıma çıxan ilk skamyanın üstünə salırdım və bəzən buradaca yuxuya gedib, kilsə xidmətçisi zəngi çalanacan yatırdım. Bəzən mən özüm özümə nifrət eləyirdim, öz işimə də, öz əllərimə də.

Həmin bazar ertəsi səhərin gözü açıldandan bəri mən özümü yorğun hiss eləyirdim; hələ bazar günündən qalma altı çağırış məni gözləyirdi və mən ev sahibəsinin artırmadan müştərilərə telefonla verdiyi cavabları eşidirdim:

– Yaxşı, mən ona çatdırıram!

Mən yerimin içində oturub papiros çəkir, atamı xatırlayırdım.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Məktubu saat onda Kiohda dayanan qatarla yola salmaq üçün atamın şəhər küçəsi ilə nə minvalla getdiyini təsəvvür eləyirdim; onun kilsə yaxınlığındakı meydançadan nə cür keçdiyini görürdüm, sonra atam Mullerin evi qabağından keçirdi, əyri-üyrü ağacları olan xiyabanla yeriyirdi; yolunu qısaltmaq üçün o, böyük darvaza qapılarını açıb, qaranlıq dalanla məktəb həyətinə girirdi; gimnaziya binasının sarı divarları boyunca atam öz sinfinin pəncərələrinə baxa-baxa gedərkən mən onun həyətin ortasındakı ağacın yanından necə keçdiyini xəyalıma gətirirdim, müdam bu ağacdən qapıçının saxladığı itin sidiyinin qoxusu gəlirdi; mən atamın balaca hasar qapısını necə açdığını görürdüm – bu qapı, adətən, səhərlər, saat 7.56-dan səkkizcən açıq olurdu və başqa yerlərdən oxumağa gələn şagirdlər məktəblə üzbəüz vəğzaldan birbaşa bu qapıya doğru cumurdular. Bu vaxtlar qapıçı Honşeyd hasarın yanında dayanıb yerli gimnaziya şagirdlərinin kənardan gələnlərə qarışub həmin bu darvazadan keçməsinə imkan vermirdi və məhz yerli olduğuna görə vəğzal rəisinin oğlu Alfred Qrus gimnaziyaya gəlmək üçün çölbıyabana düşüb uzun, dolanbacı yollardan keçməli olurdu.

Yay axşamları qırmızı günəş siniflərin par-par parıldayan pəncərələrində mıxlanıb qalırdı. Kiohda olduğum son il mən atamla axşamlar dəfələrlə bu yolları gedib-gəlmişdim; çünki biz qatarla anam üçün məktub və bağlama göndərirdik; bizim şəhərdən əks tərəfə gedən qatar saat on birin yarısında Brohenə yetişirdi, mənim anam orada xəstəxanada yatırdı.

Evə dönəndə çox vaxt atam məktəb həyətidən keçən həmin yolla qayıtmağı münasib sayırdı, çünki bu yolla gedəndə o, vaxta dörd dəqiqə qənaət edə bilirdi və çox eybəcər evləri olan bir məhəlləni görməkdən canını qurtarırdı; bir də atam çox vaxt öz sinfindən gah kitab, gah da bir qalaq dəftər götürməli olurdu. Gimnaziyaadakı o yay axşamlarını xatırlayanda heyrətimdən donub qalırım: boz dumana bürünmüş dəhlizlər gözümün önünə gəlir, sinif otaqlarının qarşısındakı

asqıları, onlardan asıla qalmış bir-iki papağı görürəm; təzəcə təmizlənmiş döşəmə; həlak olmuş əsgərlərə qoyulmuş gümüşü tunc heykəlin solğun parıltısı və onunla yanaşı, divarda qar kimi ağaran böyük dördbucaqlı yer – əvvəllər Hitlerin şəkli asılan o yer mənim gözüüm önündə dayanır, mən müəllimlər otağının qarşısında Şariqorstun daim parıldayan, qan kimi qırmızı yaxalığı görürəm.

Bir dəfə müəllimlər otağında mən masanın üstündəki möhürlü attestat vərəqini çırpışdırmaq istədim, ancaq onu büküb qoltuğuma soxmaq istərkən təptəzə vərəq elə bərk-dən xışıldadı ki, üzü şkafa sarı dayanmış atam bu səsi eşidib geri döndü, attestatı hirslə dartıb əlimdən aldı və əvvəlki yerinə tulladı. Atam əzilmiş kağızı hamarlamadı və bu hərəkətimə görə məni tənbeh də etmədi, lakin həmin gündən etibarən, mən dəhlizdə – Şariqorstun qan kimi qırmızı yaxalığı və şəkli yuxarı sinfin qapısı üstündən asılmış İfiqeniyanın qırmızı dodaqları qarşısında tək-tənha dayanıb atamı gözləməli oldum; burada mən dəhlizi çən kimi bürümüş ala qaralıq havadan doyunca nəfəs ala bildirdim, bir də deşikdən qorxa-qorxa yuxarı sinif şagirdlərinin dərs keçdiyi otağa baxmağa mənim imkanım vardı. Ancaq bu deşikdən də ala qaralıq havadan başqa heç bir şey görünmürdü. Bir dəfə mən dəhlizin təmizlənmiş döşəməsi üstündə kart kağızı tapdım: qırmızı tuz deyilən bu kağız da Şariqorstun yaxalığı və İfiqeniyanın dodaqları kimi qırmızı idi; təzə döşəmə yağının qoxusu məktəb xörəyinin iyini mənim yadıma saldı. Sınıf otaqlarının qarşısındakı linoleumun üstündə mən qaynar xörək qazanlarının dairəvi ləkələrini aydınca seçə bildim, burnuma şorba qoxusu dəydi və bazar ertəsi bu qazanlardan birinin bizim sinfin qabağında qoyulacağını fikirləşəndə məndə elə bir aclıq baş qaldırdı ki, nə Şariqorstun qırmızı yaxalığı, nə İfiqeniyanın qırmızı dodaqları, nə də tapdığım qırmızı kart kağızı bu aclığın qabağını ala bildi; gimnaziyadan qayıdanda mən atamdan xahiş etdim ki, yolüstü çörəkçi Fundala baş çəksin, onun

kefini xəbər alsın və elə-belə, söz arasında ondan bir kömbə çörək, yaxud içində Şariqorstun yaxalığı kimi qırmızı cemi olan bir parça piroq istəsin. Sakit, qaranlıq küçələrlə biz geri qayıdanda çörəkçinin evinə təsadüfi gəldiyimizi sübuta yetirmək üçün atamın Fundala deyəcəyi sözlərin hamısını mən ürəyimdə aktyorlar kimi məşq eləyirdim.

Atamın çörəkçiyə və çörəkçinin atama deyəcəyi sözləri qabaqcadan öz-özümə deyəndə mən çox vaxt öz məharətimə mat qalırdım, çörək dükanına yaxınlaşdıqca beynim daha da iti işləyirdi və atamla Fundal arasında gedəcək dialoq yeni-yeni sözlərlə zənginləşirdi. Hər dəfə biz çörək dükanına sarı gedəndə atam cəsərlə başını tərpedirdi, çünki atam Fundalın oğluna dərs deyirdi və uşaq çox pis oxuyurdu, lakin biz çörəkçinin qapısına çatanda o, həmişə ayaq saxlayırdı. Mən atamın bu qapıda nələr çəkdiyini bilirdim, ancaq yenə də öz dediyimi deyirdim. Həmişə bu qapının qabağında atam kino-komediyalardakı əsgərlər kimi iti hərəkətlə dönüb birbaşa Fundalın evinə gedirdi və qapının zəngini basıb cavab gözləyirdi. Bu əhvalat, bir qayda olaraq, bazar günləri saat onda baş verirdi və həmişə də həmin vaxtda eyni lal səhnə təkrar olunurdu; heç vaxt Fundalın özü qapını açmırdı, ancaq bu anda atam o qədər həyəcanlı olurdu ki, qapını açan adama "axşamınız xeyir" deməyi də unudurdu; Fundalın oğlu, qızı, yaxud arvadı – bir sözlə, qapını açan kəs bu vaxt üzünü qaranlıq dəhlizə tutub çıxırırdı:

– Ata, gələn cənab müəllimdir!

Atam səssiz-səmirsiz gözləyirdi, mənə bir qədər aralıda dayanıb bu evdə bişən axşam yeməklərinin qoxusunu burnuma çəkirdim: həmişə bu evdən pörtülmüş ət, yaxud qızardılmış donuz piyinin qoxusu gəlirdi; anbarın qapısı açılanda isə isti çörəyin iyi ətrafa yayılırdı. Sonra Fundal peyda olurdu, o, bizim yanımızdan keçib çörək dükanına girir, oradan bir kömbə çörək götürüb sallaya-sallaya gətirirdi. O, çörəyi atama sarı uzadırdı və atam, dinməz-söyləməz, çörəyi ondan

alardı. Birinci dəfə buraya gələndə biz özümüzlə nə zənbil, nə də kağız götürmüşdük, atam çörəyi qoltuğuna vurmuşdu, mən səssiz-səmirsiz atamın dalınca addımlayaraq, yolboyu onun üzündəki ifadəyə baxmışdım: o gün atamın görkəmi həmişəki kimi şən idi, məğrur idi və kağızsız, zənbilsiz apardığı bu bir kömbə çörəyin ucbatından onun nələr çəkdiyini heç kəs duya bilməzdi. Mən çörəyi atamdan alıb aparmaq istədim, o, çörəyi vermədi, əvəzində, mehribancasına mənim üzümə gülümsədi. Buna görə də sonralar biz bazar axşamları anama məktub yollamaq üçün vəğzala gedəndə mən heç vaxt evdən çanta götürməyi yaddan çıxarmırdım. Elə bir vaxt gəlib çıxdı ki, aylarla mən, lap çərşənbə axşamından başlayaraq, bazar günü alacağımız o çörəyin fikri ilə yaşadım. Bir axşam Fundal özü qapıya çıxdı və bu dəfə çörəksiz qayıdacağımızı mən onun üz-gözündən oxudum: çörəkçinin qara gözləri o gün qəzəblə bizim üzümü zilləndi, onun iri çənəsi mənim gözlərimdə heykəllərin daş çənəsinə bənzədi; çörəkçi çənəsini zorla tərpedərək dedi:

– Mən çörəyi kartoçka ilə buraxıram, ancaq lap kartoçka olanlara da mən bazar axşamları çörək vermirəm.

O, qapını bizim üzümü zərərçürdürüb getdi, həmin qapı ki indi yerli caz-klubu üzvlərinin toplandığı kafenin qapısıdır. İndi o qapıda qan kimi qırmızı bir plakat da vardır: şən, gülümsər, nəşəli zəncilər dodaqlarını orkestr borularının qızıl müştüyünə dayayıblar.

O gün özümü zərərçürdürüb ələ alıb, Fundalın qapısından evimizə tərənincə, bizə bir neçə saniyə vaxt gərək oldu; dərisi sürtülmüş boş çantamı mən aparırdım, atam həmişəki kimi şən, məğrur yeri yirdi. O, yolun bir yerində ayaq saxlayıb dedi:

– Dünən məktəbdə mən onun oğluna "bir" verməyə məcbur oldum.

Balınca dirsəklənib papiros çəkə-çəkə mən mətbəxdə qəhvə döyən ev sahibəsinin səsinə eşidirdim – o, öz balaca qızına öyüd-nəsihət verirdi. Mənim yorğanı başıma çəkib

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

təzədən yatmağım gəlirdi və mürgüləyə-mürgüləyə bir vaxt şagird yataqxanasında keçirdiyim qayğısız günləri xatırlayırdım: yataqxanada olanda mən özümü xəstəliyə vurub, elə ustalıqla üz-gözümü turşudurdum ki, rəisimiz dindar Derixs mənə yatdığım yerdəcə çay və qrelka verilməsini əmr eləyirdi; o biri uşaqlar səhər yeməyinə gedəndə mən şirin yuxuya gedirdim və bir də saat on birə yaxın, süpürgəçi otağı süpürməyə gələndə, yuxudan ayılırdım. Süpürgəçinin familiyası Vitsel idi və mən onun göy gözlərinin iti baxışından qorxurdum; döşək ağlarını rahlayıb, adyalları qaydaya sala-sala gəlib mənim çarpayımaya çatanda o, yan ötürdü, elə bil cüzam tutmuş xəstənin yanından keçirdi və məni hədələyirdi. Vitselin qorxunc səsi indi də qulağımda səslənir: "Səndən heç nə çıxmıyacaq! Səndən adam olmayacaq!"

Anam öldüyünə görə hamı mənimlə xoş rəftar eləyəndə Vitselin rəhmdilliyi mənə onun həmişəki rəftarından da ağır gəlirdi. Ancaq bundan sonra da elə ki bir neçə dəfə mən peşəmi dəyişməli və özgə yerdə oxumalı oldum, onun rəhmdilliyi yerli-dibli yoxa çıxdı. Kapellanın nə vaxt mənə iş tapaçağını gözləyərkən mən yataqxanada avaralanıb bekarçılıqdan mətbəxdə kartof təmizləyəndə, yaxud əlimdə şotka dəhlizdə veyil-veyil gəzəndə, elə bil, təkcə Vitsel məni görürdü.

O, həmişəki kimi öz mötəbər sözlərini deyirdi: "Səndən heç nə çıxmıyacaq! Səndən adam olmayacaq!". Başqaları qanadlarını açıb qarılıdaysa-qarıldaya adamı təqib edən nəhəng quşdan necə qorxurlarsa, eləcə də mən Vitseldən qorxurdum və onun səsinə eşidən kimi mətbəxə qaçıb Fitxerin yanında özümü asudəliyə verirdim; burada özümü təhlükədən kənar hiss edirdim, mən Fitxerə kələm duzlamağa kömək eləyirdim və əvəzində, o, mənə normadan əlavə pudinq verirdi; xidmətçi qızların oxuduğu şirin nəğmələrlə xumarlına-xumarlına mən iri balta ilə kələm doğrayırdım. Mahnıda Fitxerin ədəbsiz hesab elədiyi, misal üçün: "Onu sevib-oxşadı zülmət gecə sübhəcən" kimi misraları xidmətçilər arada buraxmalı və

burunlarında nə isə mızıldamalı idilər. Mətbəxdəki kələm qalağı mənim gözlədiyimdən tez qurtarırdı və süpürgəçi Vitselin tənəsi altında mən yenə də əlimdə şotka dəhlizi dolanmağa məcbur olurdum. Sonra Kapellan, Vikveberin karxanasında mənə iş tapdı. Bunacan mən bankda şagird, dükanda köməkçi, xarrat yanında əlaltı işləmişdim, indi Vikveberin karxanasında elektrik montyorluğunu öyrənməyə başladım.

Bu yaxınlarda, daha doğrusu, yataqxanadan çıxdığım vaxtdan yeddi il keçəndən sonra mən Vitseli tramvay dayanacağına gördüm; maşını saxlayıb düşdüm, onu maşıma dəvət elədim, Vitsel razılaşıdı, ancaq qapısının qabağında maşımdan düşəndə o, mənə təşəkkür eləyib, demək olar ki, dostcasına dedi:

– Çox sağ ol... Ancaq bir kəsin maşını olması heç də o demək deyildir ki, ondan bir şey çıxıbdır!

Mən nə yorğanı başıma çəkdim, nə də Vitselin haqlı olub-olmadığını araşdırdım, məndən hal-hazırda adam çıxıb-çıxmaması məsələsinin mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi.

Ev sahibəsi yemək gətirəndə mən hələ də çarpayının üstündə əyləşib qalmışdım. Atamın məktubunu ona verdim və o, məktubu oxuyunca mən özümə qəhvə süzdüm, buterbrod düzəltdim.

Ev sahibəsi məktubu məcməyinin üstünə, qənddanla yanaşı qoyub:

– Mütləq, – dedi. – Siz onu mütləq qarşılamalısınız. Siz ona hər cür qulluq göstərməlisiniz, onu yeməyə dəvət etməlisiniz. Onu da bilin ki, bu cavan qızlar çox vaxt möhkəm yemək istəyirlər, ancaq üzdə özlərini tox tuturlar...

Ev sahibəsi çıxdı, çünki dəhlizdə telefon zəng eləyirdi; mən onun telefonda verdiyi cavabı eşitdim: "Yaxşı, yaxşı, mən ona çatdıraram. Oldu". Ev sahibəsi qayıdıb gəldi və dedi:

– Kurbelştrasedən bir arvad zəng eləmişdi, telefonda zülüm-zülüm ağlayırdı, yazığın paltaryuyan maşını xarab olub. Yalvarırdı ki, tez gələsiniz.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Gedə bilməyəcəyəm, – dedim – hələ heç dünənki sifarişləri qurtarmamışam.

Ev sahibəsi çiyinlərini çəkib getdi; Mullerin heç tanımadığım qızı haqqında düşünə-düşünə mən nahar elədim, yuyunub özümü sahmana saldım. Əslində, bu qız şəhərə fevral ayında gəlməli idi və o vaxt mən onun atasının göndərdiyi məktuba gülmüşdüm. Mullerin xətti mənə tanış idi, çünki bu xətlə o, bir vaxt məni ingilis dilindən yazdığım məsrəfsiz yazıların altından qiymət qoymuşdu. Bundan əlavə, onun yazı tərzı də gülməli idi. Muller yazırdı:

"Mənim qızım Hedviq Pedaqoji Akademiyaya daxil olmaq üçün fevral ayında şəhərə gələcəkdi. Otaq tapmaq işində siz ona kömək etsəydiniz, mən sizə xeyli minnətdar olardım. Çox güman ki, siz məni, az da olsa, xatırlayırsınız: mən vaxtı ilə sizin bir neçə il ərzində elm öyrəndiyiniz Hofman fon Fallersleben adına məktəbin direktoruyam" – bu cür son dərəcə alicənab üslubda Muller mənim tərcümeyi-halıma aid olan bir faktı da təsvir eləmişdi; belə ki, mən iki il səkkizinci sinifdə oturdudan sonra, on altı yaşında ikən, hələ gimnaziyanı qurtarmamış, məktəbi buraxmışdım. Sonra Muller yazırdı: "Hər halda, ola bilsin ki, Siz məni yaddan çıxarmısınız və güman edirəm ki, bu xahişim Sizi o qədər də çətinə salmaz. Qızımın yaşayacağı yer nə çox qəşəng, nə də çox pis olmalıdır; otağı Pedaqoji Akademiyanın yanında tutsanız, daha yaxşı olar, bir də – əgər mümkündürsə – otaq şəhərin ucqar yerində olmasın; bundan əlavə, qeyd etməyi lazım bilirəm ki, tutulan otaq, hər halda, baha deyil, ucuz olmalıdır".

Bu məktubu oxuyarkən gözlərim önündə canlanan Muller mənim tanıdığım Mullərə əsla bənzəmədi. Çünki Muller mənim xatirimdə üzüyola, başısağrı, dalğın və hətta bir qədər də bədbin adam kimi qalmışdı. Bu məktubda isə Muller simic idi, xırdaçı idi və bu cəhətləri ilə o, mənim təsəvvür elədiyim Mullerlə bir sraya sığmırdı.

Ürəyimdə bu adama qarşı heç bir kin-küdurət olmasa da, məktubdakı bircə "ucuz" sözü mənim Mullerə nifrət etməyim üçün kifayət idi – çünki mən "ucuz" sözündən iyrənirəm. Mən bilirəm ki, bir vaxt ətin girvənkəsi cəmisi bir marka olub, yaxşı avadanlıqlı otaq səhər yeməyi ilə birgə on marka başa gəlirmiş, cibində otuzca pfenniqlik olanlar qızlarla rəqs etməyə gedə bilibləmiş. Bu barədə hərdən atam da bəzi şeylər danışardı. Bu haqda danışanda həmişə adamlar "ucuz" sözünü qərribə bir əda ilə deyirlər, sanki, onlara qulaq asan şəxs yağın dörd qat bahalanmasında müqəssirdir. Mən hələ on altı yaşda ikən, göz açıb özümü şəhərdə tək-tənha gördüyüm vaxtdan, şeylərin qiymətini bilməyə məcbur olmuşdum, çünki bu şeylərin heç birini almağa mənim pulum yox idi; aclıq mənə hər şeyin dəyərini öyrətmişdi, dükanlardakı təzə çörək ağılımı başımdan çıxarırdı. Axşamlar mən saatlarla küçələri dolaşaraq, yalnız bir şey haqda düşünürdüm – çörək. Çörək görəndə gözlərim parıldayır, çörək görəndə dizlərim bükülürdü; mən içimdən bir ac canavarın baş qaldırdığını duyurdum. Çörək. İnsanlar nəşəxor olan kimi, mən çörəxor olmuşdum. Mən öz-özümdən qorxmağa başlamışdım və yataqxanada bir vaxt bizə cürbəcür şəkillər göstərərək, Şimal qütbünə səyahətdən mühazirə oxuyan bir kişi bir an belə fikrimdən çıxmırdı, həmin kişi bizə qütbə insanların təzəcə tutulmuş balıqları parçalayıb çiy-çiy udmasından danışmışdı. Lap indinin özündə də mən maaş alıb cibimdə kağız və dəmir pullar küçə ilə gedəndə o vaxtların ac canavar qorxusu hərdən ruhuma hakim kəsilir; vitrində təzə çörək görəndə mən özümü dükanə salıb üzəndən dadlı görünən kökələrin hərəsindən birini alıram, sonra rastıma başqa dükən çıxır – oradan da çörək götürürəm, adamların yanından keçə-keçə mən qoltuğumu qırmızı qazmaqlı xırdaca, xırtıldayan bülləklərlə doldururam və aldığım bu çörəyi mən sonra ev sahibəsi üçün mətbəxə aparıram, çünki tək-cə mənə qalsa, aldığımı heç dörd-də birini də yeyib qurtara bilmirəm, çörəyin xarab olmasını düşünəndə isə beynimdən, az qalır, alov çıxsın.

Mənim ən dəhşətli günlərim anamın ölümündən sonra başladı; daha mən elektrik montyorluğu öyrənmək istəmişdim, ancaq burası da vardı ki, bunacan çox peşələr dəyişmişdim: mən bankda şagird işləmişdim, dükanda satıcılıq eləmişdim, xarrat yanında köməkçi olmuşdum və bu işlərin heç birində iki aydan artıq qərar tuta bilməmişdim, nəhayət, axırncı peşəm də məni yormuşdu, təzə sahibkardan o qədər iyənmişdim ki, axşamlar basırıq tramvayda işdən yataqxanaya qayıdanda hirsimdən başım gicəllənirdi; ancaq mən bu dəfə axıracan dözdüm, çünki bu peşəyə layiq olduğumu sahibkara da, başqalarına da sübut eləmək istəyirdim. O vaxtlar mənim həftədə dörd dəfə müqəddəs Vinsenit xəstəxanasına getməyə ixtiyarım vardı. Orada anamın uzaq qohumlarından biri aşpaz işləyirdi; orada mənə bir nimçə şorba və bir tikə çörək verirdilər; mətbəxə açılan pəncərənin qabağında həmişə üç-dörd nəfər ac otururdu, oturanlar əsas etibarilə, qocalar idi. Mətbəx pəncərəsi açılıb, Klara bacının dolu əlləri görünən kimi qocalar öz titrək əllərini qabağa uzadırdılar, mənse irəli cumub şorba dolu kasanı Klara bacının əlindən, az qala, qapmaq istəyirdim. Şorbanı bizə həmişə axşamdan xeyli keçmiş, xəstələr yatandan sonra paylayırdılar, çünki xəstələri şübhələndirmək, burada onların hesabına yersiz ehsan verildiyini aşkara çıxarmaq olmazdı; buna görə də dəhlizdə – bizim oturduğumuz yerdə, yalnız yemək masasının üstünü işıqlandıran ikicə onbeşlik lampa yanırdı. Burada adamlar kölgə kimi otururdu, təkcə ağızların marçılıtsı eşidilirdi, bəzən marçılıtu dayanırdı – Klara bacı pəncərəni bir də açıb bizə boşqab dolusu pudinq verirdi. İçinin yarması yumuşaq olan pudinqin üzü yarmarkalarda satılan ucuz şirnilər kimi qırmızı idi; onu almaq üçün biz pəncərəyə doğru cumanda Klara bacı ah çəkib başını tərpedirdi və çox vaxt o, bizə baxanda gözünün yaşını zorla saxlayırdı. Sonra Klara bacı: "Gözləyin", – deyə bir də mətbəxə gedirdi və oradan kuzə dolusu duru sous gətirirdi; sous kükürd kimi sarı idi,

o qədər sarı idi ki, şit bayağı rəsmlərdə təsvir olunan günəşə bənzəyirdi. Biz şorbamı da, pudinqi də, sousu da yeyirdik, üstəlik, pəncərənin üçüncü dəfə açılacağına ümid bəsləyirdik. Hərdən bizə bir parça çörək verirdilər və ayda bir dəfə Klara bacı bizi özü üçün aldığı siqaretə qonaq eləyirdi; bu qiymətli nemətdən hərəyə ya biri, ya ikisi düşürdü, ancaq çox vaxt Klara bacı pəncərəni açıb deyirdi ki, daha onun bizə verməyə heç nəyi yoxdur. Klara bacının bu minvalla çörək-lədiyi adamlar hər ay dəyişirdi, xəstəxanaya yeni aclar dəstəsi gəlirdi və biz həftədə dörd dəfə buraya gəlməyə ixtiyarı olan dəstəyə qoşula bilirdik, üstəlik, həmin o dördüncü gün bazar gününə düşürdü, bu günlər bizə hərdən ət suyunda bişirilmiş kartof verirdilər; yeni dəstəyə qoşulmaq üçün mən, həbsə alınmış adamlar özlərinin azad olacağı günü gözlədikləri kimi, ayın axırını dəhşətli səbirsizliklə gözləyirdim.

O vaxtdan bəri mənim bu "ucuz" sözümdən zəhləm gedir, çünki bu sözü mən həmişə öz sahibkarımın ağzından eşitmişəm; Vikveber adamların elə bir dəstəsinə mənsubdur ki, belələrinə, bir qayda olaraq, "yaxşı adam" deyirlər; bu adam çalışqandır, zirəkdir, öz işini çox yaxşı bilir; hətta özünə görə xeyirxahlığı da vardır. Onun karxanasında işə girəndə hələ mənim on altı yaşım tamam olmamışdı. O vaxt Vikveber iki nəfər usta köməkçisi və dörd şagird saxlayırdı. Bundan başqa, onun bir neçə ustadı da vardı, ancaq o zaman Vikveber balaca bir fabriki açmışdı və ustaları çox vaxt fabrikdə işlədirdi. Vikveber zahirən çox yaraşlıq kişi idi, sağlamdı, deyib-güləndi. Bundan iki ay sonra mən bu adama ona görə nifrət eləməyə başladım ki, onun mətbəxindən ömrümdə dilimə dəyməmiş xörəklərin qoxusu gəlirdi: təzə piroqun, qızardılmış ətin, isti donuz piyinin qoxusu; daxilimdə vəhşi heyvan kimi məskən salmış aclıq, yeməklərin qoxusuna tab gətirmirdi, o, qarnımda üsyan qaldırırdı və bu vaxt nəsə turş və isti bir şey içimdən boğazıma gəlirdi; mən Vikveberə ona görə nifrət eləyirdim ki, hər səhər iş gedəndə özümə qırmızı cəmlə bir-birinə yapış-

mış ikicə loğma çörək və bir qazança soyuq şorba aparırdım, güman edirdim ki, xörəyi yaxın tikintilərin birində qızdıraram, lakin onu çox vaxt yoldaca soyuq-soyuq yeyirdim. Həmişə iş yerinə çatanda boş qazançam mənə alət yığdığım çantada taqıldayırdı və ümidim təkcə ona qalırdı ki, müştəri qadınlar mənə bir parça çörək, bir nimçə şorba, yaxud başqa yeməli bir şey verəcəklər. Çox vaxt, doğrudan da, mənə bir şey çatırdı. O vaxt mən olduqca sakit, uzun, arıq bir oğlan idim və içimdə ağ qurd gizləndiyini, görünür, heç kəs bilmirdi. Bir dəfə qadınlardan birisi eşitmədiyimi zənn eləyib, öz yanımdaca mənə təriflədi və axırda belə dedi: "Çox nəcib görkəmi var bunun!"

O vaxt mən ürəyimdə fikirləşdim:

"Çox gözəl, deməli, mənə nəcib görkəmi var", – və bundan sonra yataqxanamızda, əl-üz yuduğumuz yerdəki aynaya mən daha diqqətlə baxmağa başladım; aynanın qabağında dayanıb öz solğun, uzunsov sifətimi dönə-dönə nəzərdən keçirdim – gah dodaqlarımı qabağa uzadır, gah gözlərimi bərəldib dayanırdım, "Deməli, nəcib görkəmli adamlar belə olur" – deyə düşünürdüm və sonra aynadan mənə baxan solğun sifətimə müraciət eləyib ucadan deyirdim: "Kaş bir şey olaydı, yeyəydim!.."

O vaxtlar atam hər məktubunda mənəim güzəranımdan hali olmaq üçün şəhərə gələcəyini yazırdı; ancaq gəlib çıxmırdı. Evimizə ayağım düşəndə atam məndən şəhərdə camaatın necə yaşadığını xəbər alırdı və mən ona "dəllal bazarından", yataqxanamızdan, öz iş-gücümüzdən danışırırdım; mənəim söhbətimə qulaq asaraq atam çarəsiz halda, başını tərpedirdi və bəzən, heç özüm də istəmədən, şəhərdə ac qalmağımı ağzımdan qaçıranda atam mətbəxə cumub orada dişədəyər nə vardısı, hamısını yığıb gətirirdi: alma, çörək, marqarin, bəzən atam mənə kartof qızartması düzəltmək üçün pilətinin qabağında dayanıb tavaya kartof doğrayırdı; bir dəfə o, əlində bir baş kələm, rəngi solmuş, çarəsi üzülmüş halda, mətbəxdən qayıdıb gəldi.

– Başqa bir şey tapmadım, – dedi. – Mən bilən, bundan salat düzəltmək olar.

Nə qədər ac olsam da, atamın verdikləri həmişə boğazımda qalırdı. Sanki, cinayət eləyirdim, mənə elə gəlirdi ki, hər şeyi olduğu kimi demirdim, şəhər həyatından danışdıqlarım həqiqətə uyğun deyildir. Hər dəfə evimizə gələndə mən şəhərdə çörəyin, yağın, kömürün neçəyə olduğunu atama xəbər verirdim, atam həmişə dəhşətə gəlirdi, lakin, deyəsən, hər dəfə hər şeyi unudurdu, ancaq yenə də hərdən mənə pul göndərir və yazırdı ki, özümə çörək alım. Atamdan pul gələndə mən özümü "dəllal bazarına" salıb, iki, yaxud üçgirvənkəlik təptəzə çörək alırdım, bir skamyanın üstündə oturdum, ya özümü bir xarabalığa verib kirli əllərimlə çörəyi parçalayıb ağızıma dürtürdüm; bəzən çörəkdən buxar qalırdı, çörəyin içi isti olurdu və bir anlığa mən əlimdə canlı bir şey tutduğumu, onu parçaladığımı zənn eləyirdim; bizə Şimal qütbünə səyahətdən mühazirə oxuyan kişi bu vaxtlar mənim yadıma düşürdü, orada diri balıqları parçalayıb çiy-çiy yeyən adamları təsəvvürümə gətirirdim. Bəzən mən çörəkdən bir az saxlayırdım, onu qəzetə büküb alət yığdığım çantaya qoyurdum, ancaq yüzçə addım getməmiş dayanırdım, çörəyi çantamdan çıxarıb son tikəsinəcən yeyirdim. Dükandan üçgirvənkəlik çörək alanda mən o qədər doyurdum ki, şam yeməyimi axşam yataqxanada uşaqlardan birinə verirdim, özüm isə əlüstü çarpayıya yığılıb, adyala bürünərək, hündür yataqda tirtap uzanırdım; belə vaxtlarda toxluq məni, az qala, məst eləyirdi, çünki qarnım bolluca isti, şirin çörəklə dolu olurdu. Mən saat səkkizdə yerimə uzanırdım və düz on bir saat yatmağa vaxtım olurdu, o vaxtlar mən yuxudan da doya bilmirdim. Onda anam xəstə idi, ola bilər ki, buna görə atam özgə şeylər barədə düşünməyə vaxt tapmırdı; hər halda, həmişə evə gələndə mən "aclıq" sözünü dilimə gətirməməyə çalışırdım, öz dərdlərimi, müsibətlərimi atamdan gizlədirdim, çünki aşkar görürdüm ki, onun payına

düşən ərzaq mənimkindən də qat-qat azdır; atamın sifəti saralmışdı, o, son dərəcə arıqlamışdı və durduğu yerdəcə gözləri axırdı. Sonra biz anama baş çəkməyə gedirdik. Onun çarpayısının yanında oturanda anam da yemək üçün mənə mütləq bir şey təklif eləyirdi, xəstəxanada payına düşəndən və qıraqdan gələn sovqatdan o bacardığı qədər qısıb, mənim üçün saxlayırdı: meyvə, bir şüşə süd, yaxud bir parça piroq. Mən bu şeyləri yeməyə ürək eləməirdim, çünki anamın vərəmdən yatdığını və ona yaxşı yemək lazım olduğunu bilirdim. Ancaq anam əl çəkmirdi, deyirdi ki, əgər mən yeməsəm, bu şeylər qalıb xarab olacaq. Atam isə deyirdi: "Sənə yemək lazımdır, Klara, sənə sağalmaq lazımdır". Anam üzünü divara sarı çevirib ağlayırdı və onun qabağına tökdüyü şeylərin bir tikəsi də mənim boğazımdan keçmirdi. Anamla yanaşı başqa bir arvad da yatırdı, bu arvadın da gözündə nəsə ac canavarlara məxsus bir ifadə vardı və mən yaxşı bilirdim ki, bu arvad anamın qabağından qalan şeyləri birnəfəsə yeməyə hazırdır; anamın isti əli mənim əlimə toxunurdu, anamın ac arvaddan necə qorxdığını mən onun gözlərindən oxuyurdum. Anam yalvara-yalvara deyirdi:

– Ye, mənim balam, axı mən bilirəm ki, sən acsan, bilirəm ki, şəhərdə vəziyyət pisdır.

Mən başımı tərpedirdim. Anamın əllərini sığallayırdım və astadan anama yalvarırdım ki, daha təkid eləməsin; anam gülümsəyirdi və bir daha yeməkdən söhbət salmırdı; O, məni başa düşürdü. Mənsə fürsətdən istifadə edib deyirdim:

– Bəlkə, evimizə gəlsəydin, bundan rahat olardın, ya da, bəlkə, səni başqa palataya köçürsəydilər, yaxşı olardı...

Anam mənə belə cavab verirdi:

– Başqa palata yoxdur, evə də ona görə buraxmırlar ki, xəstəliyim yoluxucudur.

Sonra atamla mən həkimlə danışanda, laqeyd olduğuna görə, həkimə nifrət eləyirdim; bizimlə danışa-danışa həkim nəsə başqa bir şey barədə fikirləşirdi; atamın suallarına

cavab verə-verə o gah qapıya, gah pəncərəyə baxırdı və həkimin qırmızı nazik dodaqlarından bilinirdi ki, anam öləcəkdir. Ancaq anamın yanında yatan arvad daha tez öldü. Bir dəfə bazar günü biz səhər-səhər xəstəxanaya gələndə onun çarpayısını boş gördük; arvadın əri də burada idi, onun öldüyünü, görünür, ərinə təzəcə xəbər vermişdilər və kişi indicə gəlib mərhumun şeylərini dolabçadan yığışdırırdı; baş sancağı, pudra qabı, alt paltarı və bir qutu kibrit; bu işi o dinib-danışmadan, tələsə-tələsə gördü və hətta bizim salamımızı da almadı. Ölən arvadın əri balacaboy, arıq kişi idi və onun bir suyu durnabalığına bənzəyirdi – dərisi qara idi; bapbalaca, yupyumru gözləri vardı; o, şeyləri qoltuğuna yığıb dayanmışdı, bir banka ət konservini dolabçadan tapmamışdı, şəfqət bacısı palataya girəndə kişi birdən cısqırmağa başladı:

– Konserv haradadır? Mən onu dünən gətirmişəm, dünən axşam, saat onda işdən qayıdan vaxt gətirmişəm və əgər xəstə gecə ölübsə, konserv yeməyə onun vaxtı olmayıb.

Əlində tutduğu baş sancağını o, az qala, şəfqət bacısının gözüne soxurdu, ağzının qıraqlarını sarı köpük basmışdı. Kişi fasiləsiz zarıyırdı:

– Ət haradadır? Əti bura verin! Əgər mənim bankamı verməsəniz, sizin yurd-yuvanızı alt-üst eləyəcəyəm!

Şəfqət bacısı qızardı, o da ucadan cısqırmağa başladı, mən qızın üzünə baxırdım və onun əti oğurladığını düşünürdüm. Kişi özündən çıxmışdı: şeyləri yerə töküüb ayaqlayır və səsi gəldikcə bağırırdı:

– Əti bura verin, qəhbələr! Oğrular, qatillər, mənim bankamı verin!

Bu əhvalat bir neçə saniyə davam elədi, sonra atam adamları köməyə çağırmaq üçün dəhlizə qaçdı, mən kişi ilə şəfqət bacısının arasına girdim, çünki bu adam şəfqət bacısını vurmağa başlamışdı, ancaq kişi balaca idi, məndən çox zirək idi, buna görə də öz xırdaca qara əllilə şəfqət bacısının döşünə bir neçə yumruq vura bildi. Vura-vura kişi dişlərini

qıncırdıb gülümsəyirdi, sanki, ürəyindən tikan çıxırdı; o, siçovula bənzəyirdi və bizim yataqxanada xidmətçi qadının qurduğu tələyə düşmüş siçovullar kimi dəhşətli idi.

– Əti bura ver, qəhbə! Tez ol, mənim bankamı ver! – deyərək, atam qayıdıb gələncən çığırdı. Atamın gətirdiyi sanitarlar balacaboy kişinin peysərindən yapışıb dəhlizə sürüdülər; ancaq qapılar örtüldəndən sonra da bir müddət bayırdan onun səsi gəlirdi:

– Mənim bankamı verin, oğrular!

Zahirən ara sakitləşəndən sonra biz hər üçümüz bir-birimizin üzünə baxdıq və anam yavaşca dilləndi:

– Bu kişi içəri girən kimi həmişə onlar pul üstə savaşırdılar, arvad ona yemək pulu verirdi, kişi qışqırır bağırırdı, deyirdi ki, şeylərin qiyməti bahalanıb, ancaq arvad heç vaxt ona inanmırdı; bir-birinə olmazın sözlərini deyirdilər, buna baxmayaraq, o, yenə də kişiyə pul verirdi.

Anam susdu, mərhumun çarpayısına baxdı və astadan əlavə elədi:

– Düz iyirmi il bunlar ər-arvad olublar, bircə oğlanları olub, o da müharibədən qayıtmayıb. Hərdən arvad oğlunun şəklini yastığının altından çıxarıb ağlayırdı. Şəkil hələ də oradadır, pul balıncın altındadır. Kişi onları görmədi. Ancaq əti, – deyərək anam daha yavaşdan dilləndi, – əti arvadın özü yemişdi.

Bu sözləri eşidəndə mən gecələr anamla yan-yanası yatan o acgöz, qaraqabaq arvadı gözümün qabağına gətirdim, onun can verə-verə konserv bankasından əti necə yedi-yini təsəvvür etməyə çalışırdım.

Həmin il anamın ölümündən sonra atam mənə tez-tez məktub yazmağa başladı və bu vaxtlar ondan aldığım məktubların biri o birindən uzun olurdu, mənim necə yaşadığımı görmək üçün şəhərə gələcəyini atam, az qala, bu məktubların hamısında xəbər verirdi, ancaq o gəlib çıxmıdı və mən yeddi il şəhərdə tək-tənha yaşadım. Sonra atam təklif elədi ki, mən yerimi dəyişim, Kiohada öz peşməmə uyğun bir mək-

təb tapım, ancaq mən şəhəri buraxıb getmədim, çünki bu vaxtlar mən yavaş-yavaş işə alışırdım. Vikveberin fırıldaqlarından hali olmağa başlayırdım və oxumağı məhz burada başa vurmağı lazım bilirdim. Həm də mən o vaxt Veronika adlı bir qızla tanış olmuşdum. Veronika sarışın qız idi. Olduqca mehriban sifəti vardı: o, Vikveberin kontorunda işləyirdi və biz tez-tez görüşürdük. Yaya axşamları Veronika ilə mən Reyn sahilinə gəzməyə gedirdik, yaxud bir yerdə oturub dondurma yeyirdik; gəzməyə çıxdığımız vaxtlarda biz çaya enib ayaqlarımızı suya sallayaraq, qaranlıqda göy bazalt səkinin üstündə əyləşirdik. Mən Veronikanı öpürdüm. Aylı gecələrdə bütün çay ovucun içi kimi görünəndə üzə-üzə biz çayın ortasında yırğalana-yırğalana qalmış sınıq gəmiyə yan alırdıq, bir vaxt gəmi gözətçisinin öz arvadı ilə əyləşdiyi dəmir skamyanın üstündə otururduq; skamyanın arxasında yerləşən kayutanın taxtalarını çoxdan söküb aparmışdılar, biz onun ancaq dəmir pərinə söykənərdik və aşağıda – gəminin altında yırğalanan suyun şırıltısına qulaq asırdıq.

Vekveberin qızı kontorda işə başlayanda Veronikanı işdən çıxardılar və onunla biz gec-gec görüşməyə başladılar. Bir ildən sonra Veronika mənim indiki mənzilimdən azca aralıda özünün süd dükanı olan bir dul kişiylə əraət getdi. Maşınım təmirdə olan vaxtlar tramvayla işə gedəndə mən süd dükanında Veronikanı görürəm; o, yenə sarışın və gülərüzlüdür, ancaq ötüb-keçmiş yeddi il öz işini görmüşdür; Veronika həddən çox kökəlmişdir, dükanın dalındakı həyətdə onun uşaqlarının paltarları ipdən sallanır; çəhrayı rəngli paltar, yəqin ki, balaca qızınkıdır, göy isə oğlanınkı... Bir dəfə mən dükanın qapısından baxıb, Veronikanın öz yekə, qəşəng əlləri ilə qablara süd boşaltdığını gördüm. Hərdən Veronika çörək zavodunda işləyən xalası oğlundan mənim üçün çörək alıb gətirərdi; o, məni özü yedirtməyi xoşlardı və çörəyin hər parçasını ağzıma qoyanda onun qəşəng əlləri gözümün lap qabağında dayanardı. Bir gün mən anamdan qalmış üziyü

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Veronikaya göstərdim və onun baxışında xəstəxanada anamla yanaşı yatan qadının baxışındakı acgöz parıltını gördüm.

Bəli, bu yeddi il mənə şeylərin qiymətini çox yaxşı öyrədib və buna görə mənim "ucuz" sözümdən zəhləm gedir; dünyada "ucuz" şey yoxdur, çörəyə qoyulan qiymət isə həmişə lazım olduğundan artıqdır.

İndi mən dirçəlmişəm – gərək ki, belə deyirlər – dirçəlmişəm, öz peşəmi elə dərinədən öyrənmişəm ki, daha mən Vikveber üçün əvvəlki kimi ucuz fəhlə qüvvəsi deyiləm. Mənim balaca bir maşınım var, pulunu da son qəpiyədək vermişəm, indi neçə ildir ki, mən Vikveberdən asılı olmamaq və istədiyim vaxt maya qoyub onun rəqibləri ilə işləmək üçün pul yığıram. Əlaqə saxlayıb iş gördüyüm adamların əksəriyyəti mənimlə yaxşı rəftar eləyir və mən də, öz növbəmdə, xoş rəftarı əsirgəmirəm. Demək olar ki, mənim bütün işlərim qaydasındadır. İndi mən özüm qiymətə minmişəm, əllərim və texniki biliyim qiymətə minib. İllərlə qazandığım təcrübə və müştərilərlə xoş rəftar eləməyim məni irəli aparıb. Belə rəftarıma və qüsursuz davranışıma görə məni tərifləyirlər; çünki mənim işim nəzakətli olmağı tələb edir, bir də gözüyumuğu təmir edə bildiyim maşınların satılmasında mən həm də müvəkkiləm. Özümün qiymətimi mən indi də qaldıra bilərəm, işlərim yağ kimi gedir, üstəlik, bu vaxt ərzində çörəyin qiyməti də, bir növ, qaydaya düşmüşdür.

Bir sözlə, bu günəcən mən sutkada on iki saat işləyirdim, səkkiz saat yatırdım, hələ dörd saat da asudə vaxtım qalırdı: asudə vaxtlarımda mən öz sahibkarımın qızı Ulla ilə görüşürdüm. Biz onunla nişanlanmışdıq, daha doğrusu, formal cəhətdən nişanlı deyildik, buna baxmayaraq, hər yerdə onu mənim gələcək arvadım hesab eləyirdilər; doğrudur, bu haqda bir söz deyən yox idi, ancaq hamı əmin idi ki, mən Ulla ilə evlənəcəyəm.

Ulla bir yana dursun. Tanış olduğum adamların heç birini mən, müqəddəs Vintsent xəstəxanasındakı Klara bacını

yad elədiyim qədər xoş təəssüratla yada sala bilmirəm. Mənə şorba, çörək, qırmızı pudinq, kükürd kimi sarı sous verən, yəqin ki, cəmisi iyirmiyəcən siqaret bağışlayan Klara bacı heç cür xatirimdən çıxmır; onun verdiyi pudinqlər indi mənə dadsız görünərdi, Klara bacının siqaretlərini indi mən əlimə də götürməzdim, ancaq öz ürəyimdə mən, nə vaxtdan bəri monastır qəbiristanlığında yatan Klara bacıya, onun şişkin üzünə, mətbəx pəncərəsini son dəfə çırpıb gedəndə bizə dərdli-dərdli baxan nəmli gözlərinə Ulla ilə gəzərkən tanış olduğum adamların heç birinə duymadığım dərin məhəbbət və hörmət duyuram; tanış olduğum bu adamların əlindən də, gözündən də mən nəyinsə qiymətini oxuyuram. Bu adamlara aid olan hər cür yaxşı fikirləri beynimdən qovuram, onları fikrən ifşa eləyirəm, bu adamlardan gələn gözəl qoxuları unutmğa çalışıram, belələrinin yalnız üzdə olan ləyaqətini çox ucuz bir şey kimi götürüb kənara tullayıram. Bu adamlarla rastlaşanda mən hələ də içimdə mürgüləyən canavarı oyadıram; başımı gözəl qızların çiyinə qoyub rəqs eləyəndə mən o ac canavarın dəhşətlə ulayan səsini eşidirəm və ovcuma, çiyinə qoyulmuş ağ, qəşəng əllər mənim nəzərimdə əlimdən çörəyimi qapmaq istəyən iti canavar pəncəsinə çevrilir. Klara bacıdan sonra çox az adamlar tapılmışdı ki, mənə bir şey verib əvəzini istəməsin: yalnız atam, anam və bəzən də fabrikdə işləyən qızlar, qadınlar.

II

Ülgücün ağzını kağız salfetə silib təmizlədim; əl-üz yuduğum yerdə bu salfetdən həmişə bir dəstə olur, onları mənə sabun firmasının müvəkkili bağışlayır; salfet vərəqlərinin üstündə qan kimi qırmızı qadın dodaqları təsvir olunur və qan kimi qırmızı dodaqların altında yazılır: "Dodaqlarınızın boyasını dəsmalla silməyin!" Mənim əl-üz yuduğum yerdə başqa cür salfetlər də var: bu salfetlərin hər birində ağ dəs-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

malı nazik ülgüclə ortadan kəsən kişi əlinin şəkli çəkilməşdir və vərəqlərin altında yazılmışdır: "Ülgücü təmizləyərkən bu salfetdən istifadə edin!" Ancaq mən üzümü qırxanda üstündə qan kimi qırmızı qadın dodaqları təsvir olunan salfetdən istifadə eləyirəm. O biri salfetləri isə ev sahibəsinin uşaqlarına bağışlayıram.

Mən yazı masasını üstündən pul götürdüm – işdən qayıdan da pulları mən cibimdən çıxarıb, necə gəldi, masanın üstünə atıram – sonra Volfun dünən gətirdiyi bir yumaq məftili götürdüm və qapıdan çıxanda telefon zənginin səsini eşitdim. Ev sahibəsi: "Yaxşı, mən ona çatdıraram!" – deyə telefonla cavab verdi və mənim üzümə baxıb dinməz-söyləməz dəstəyi qabağa uzatdı. Mən başımı tərpedib etiraz etmək istədim, ancaq ev sahibəsi elə tərs-tərs üzümə baxdı ki, yaxınlaşıb dəstəyi götürməyə məcbur oldum. Telefondakı qadın səsi ağlaya-ağlaya nəsə dedi, lakin mən bu sözlərdən yalnız bir neçəsini eşidə bildim:

– Kurbelstraße küçəsi, gəlin... xahiş edirəm, gəlin...

– Yaxşı, gəlirəm, – dedim. Ağlayan qadın dili dolaşadolaşa məni bir daha sözə tutdu və bu dəfəki sözlərdən də mən ancaq bəzilərini baş düşdüm.

– Mərc eləmişik... Ərim... gəlin, xahiş eləyirəm, tez gəlin...

Mən təkrarən:

– Yaxşı, gəlirəm, – gedim və dəstəyi yerinə qoydum.

– Gül almağı yaddan çıxarmayın – deyə ev sahibəsi məni bir də xəbərdar elədi. – yemək məsələsi də fikrinizdə olsun. Unutmayın ki, qız düz nahar vaxtı gələcək.

Gül almağı unutdum; şəhərin lap ucqar bir yerindən tələm-tələsik qayıdıb mərkəzə gəlməli oldum, istəsəydim, həmin yerdə mən başqa bir təmir işinə də baxardım, getdiyim yolu iki dəfə hesablayıb, işə sərf olunan vaxtı ikiqat artıq yaza bilərdim. Lakin tələsmək lazım idi, mən oradan qayıdanda on ikinin yarısı idi, qatar isə saat 11.47-də gələcəkdi.

Bu qatar mənə tanış idi; çünki Kiohda atama baş çəkib, bazar ertəsi günləri bu qatarda mən dəfələrlə şəhərə qayıtmışdım. İndi maşınımı vağzala sürə-sürə mən qızı təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım.

Yeddi il əvvəl, evimizdə olduğum axırıncı ildən mən Hedviqi bir neçə dəfə görmüşdüm; həmin il düz on iki dəfə mən xarici dil dəftərimi qoltuğuma vurub Mullerin evinə getmişdim, başqa müəllimlərlə yanaşı, bu dəftərlərə atam da baxırdı. Hər dəftərin axırıncı səhifəsində vərəqin lap aşağısında üç xarici dil müəllimi səliqə ilə imza qoyurdu: "Mu" – Muller demək idi, "Sbk" – Subansk və "Fen" – Fendrix, mənim atamın soyadı; mən özüm də bu soyadı daşıyıram.

Mullerin evinin çöl divarındakı qara ləkələr daha aydın yadımda qalıb: yaş torpaqdan qalxan rütubət birinci mərtəbənin pəncərəsi də daxil olmaqla, yaşıl rəngli divarlarda bulud kimi, dəri altda boğulmuş qan kimi qara ləkələr əmələ gətirmişdi; bu əfsanəvi naxışlar mənim nəzərimdə bir sehrli atlazın xəritələrinə bənzəyirdi; yayda yaş ləkələr yanlardan qurumağa başlayırdı və bu qərribə xəritələr kif tək ağ naxışlarla əhatə olunurdu, hətta yayın ən isti vaxtlarında da buradakı qara, göyümtül ləkələri görmək olurdu. Qışda və payızda qara, turşumuş rütubət kif tək ağ naxışların üstündən aşırırdı və suçəkən kağızının üstünə tökülmiş mürəkkəb kimi divarların canına hopurdu. Mullerin özü də, onun yüngül ev başmaqları da, pinti geyimi də yaxşı yadımdadır: Muller şalvarını çəkə-çəkə dolanardı. Mən onun uzun qəlyanını, üstünə dəri çəkilmiş qalın kitablarını unutmamışam, Mullerin dəhlizdə asılmış şəkli də fikrimdən çıxmayıb: burada başına alabəzək tələbə şapkası qoymuş cavan Muller dayanmışdı və şəklin altında dəbdəbəli hərflərlə gərək ki, "Tevtoniya", yaxud sonu "... oniya" ilə qurtaran başqa bir şirkətin adı yazılmışdı. Hərdən mən Mullerin oğlunu da görürdüm; o, məndən iki yaş kiçik idi, haçansa mənimlə bir sınıfdə oxumuşdu və məni çoxdan ötüb-keçmişdi. Onun irisümüklü bədəni və

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qısa kəkili vardı, özü camış kimi bir şey idi; o, mənimlə bir dəqiqədən artıq vaxt keçirmirdi; görünür, bu görüşdən xoşlanmırdı. Çünki mənimlə söhbət edərkən oğlancığaz, onun fikrincə, qəlbimə toxunacaq hər bir şeydən: rəhmdillikdən, lovğalanmaqdan və yaxud xoşagəlməyən qeyri-təbii təklifsizlikdən özünü güclə saxlayırdı. Mullerin oğlu məni qarşılayaraq yoğun, xırıltılı səsi ilə yalnız salam verirdi və atasının otağına gedən yolu göstərirdi. On iki, onüçyaşlı balaca qızla mən burada cəmi iki dəfə rastlaşmışdım; birinci dəfə o, həyətdə boş gül dibçəkləri ilə oynayırdı; mamır kimi yaşıl divarın dibində qız quru, açıq-qırmızı dibçəklərdən qala düzəlmişdi və anası: "Hedviq", – deyə qışqıranda mən qızın necə qorxub diksindiğini gördüm. Sanki, qızın qorxusundan dibçəklərdən qurulmuş qala da lərzəyə gəldi, lap başdakı dibçək diyirlənib yerə düşdü və həyətin qara, nəm sementi üstündə çilik-çilik oldu.

İkinci dəfə mən bu qızı Mullerin otağı qabağındakı dəhlizdə gördüm: bu dəfə o, paltar zənbilinin içində öz gəlinciyini yatırtmağa yer düzəldirdi; onun sünbülü saçları nazik boynuna tökülmüşdü və dəhlizin qaranlığında bu saçlar yaşıl rəngə çalırdı. O, gəlinciyin üstünə əyilib, mənim bilmədiyim bir nəğməni burnunda mızıldaıyır və müəyyən fasilədən sonra dodaqlarını tərpedib eyni sözləri təkrar eləyirdi: "Züseyya... zu... zu... zuzuveyya". Paltar zənbilinin yanından keçib Mullerin otağına gedəndə qız mənim üzümə baxdı və mən qızın sifətini yaxından gördüm: onun arıq, solğun sifəti vardı və nazik sünbülü telləri üzünə tökülmüşdü. Yəqin ki, elə bu qız həmin o Hedviq idi, mən otağı onun üçün tutmuşdum.

Mənim Mullerin qızı üçün axtarmalı olduğum otağı bizim şəhərdə, ən azı, iyirmi min adam axtarır; lakin belə otaqlar çox nadir hallarda ələ düşür, bu cür otağı kirayəyə verənlər isə insan deyil, göydən insanların arasına düşmüş mələkdir; mənim qaldığım otaq da belə nadir ələ düşən otaqlardandır, onu mən hələ yataqxanadan çıxmamış, bu haqda atamla

razılığa gəlməyə çalışdığım vaxtlarda tutmuşam. Otağım böyükdür, içində əl-ayağa dolaşan bir şey yoxdur, buradakı mebel köhnə olsa da, rahatdır, yaşayış üçün münasibdir; bu otaqda qaldığım dörd il mənə əbədiyyət kimi görünür: ev sahibəsinin uşaqları mənim gözümlə qabağında doğulub və gecə mamaça dalınca şəxsən özüm getdiyimə görə onlardan ən kiçiyinin xaç atası mən olmuşam. Yuxudan tez durmalı olduğum vaxtlarda neçə-neçə həftələr boyu mən balaca Robert üçün süd qızdırmışam, uşağı xırdaca şüşədən əmizdirmişəm, çünki gecə işləri ev sahibəsinə yorub əldən salırdı, o, yuxudan gec dururdu, onu oyatmağa isə mənim ürəyim gəlmirdi. Ev sahibəsinin əri üz-gözümdən artistlik tökülən bir qism adamlara mənsubdur ki, camaat arasında belələrini bəxtigətirməmiş adam hesab eləyirlər, şəraitin qurbanı sayırlar; bu adam saatlarla özünün puç olmuş gəncliyindən danışır, dünyadan, insanlardan – hər şeydən şikayət eləyir, deyir ki, guya, müharibə onun cavanlığını oğurlamışdır. Hərdən o, öz-özünə qışqırır:

– Bizi aldatdılar, – deyir, – aldadıb ömrümüzün ən yaxşı illərini – iyirmidən iyirmi səkkizcə – əlimizdən aldılar!

Və bu puç olmuş cavanlıq min cür axmaqlıqlar eləmək üçün onun əlində bir vasitədir, arvadı isə ona nəinki bir söz demir, hətta özünü görməməzliyə vurmağa çalışır; kişi şəkil çəkir, eskiz düzəldir, musiqi qoşur.

O heç bir işi layiqincə görmür – şəxsən mən belə nəticəyə gəlmişəm – onun gördüyü işlər ara-sıra pul gətirsə də, mənim bu işlər barəsindəki fikrim heç vaxt dəyişməyib. Qaldığım mənzilin hər yerindən bu adamın əli ilə çəkilmiş şəkil, cızmaqaralar asılmışdır: "Taurus dağlarında yazıçı evi", "Heykəltəraş evi". Bütün bu şəkillərdə arxitektora məxsus bir ədə ilə saysız-hesabsız ağaclar çəkilmişdir; mənimsə arxitektorların çəkdiyi bu ağaclardan heç xoşum gəlmir, çünki onları mən düz beş ildir ki, hər gün görürəm. Düz beş ildir ki, mən bu adamın öyüd və nəsihətlərini tanış həkimin yazdığı həb kimi uduram.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Görürsən ki, o, misal üçün, belə bir mövzuda söhbət açır:
– Sizin yaşda olanda mən də bu şəhərdə tək yaşayırdım və elə qorxunc təhlükələri dəf etməli olurdum ki, onların sizin başınıza gəlməyini istəməzdim.

Mən bilirəm ki, təhlükə deyəndə bu adam, pozğun qadınların yaşadığı məhəllələri nəzərdə tutur.

Ev sahibəsinin əri olduqca mehriban adamdır, ancaq onun səfəhliyinə də, mənəcə, söz ola bilməz; özünü arvadına sevdirməkdən başqa bu adamın əlindən bir iş gəlmir, bir də arvad üçün qəşəng uşaqlar əkməyi bacarır. Mənim ev sahibim hündürboylu, ağbəniz qadındır, bir vaxt mən ona dəlicəsinə vurulmuşdum, mən xəlvətcə onun önlüyünü, əlcəyini öpürdüm və ərinə, o gicbəsərə qısqanmaqdan gecələr yata bilmirdim. Ancaq ev sahibəm öz ərini sevir, gözəlliyinə, mərifətinə heyran qaldığım belə yaxşı bir qadının sevimlisi olmaq üçün, görünür, çox çalışqan və işgüzar olmaq vacib deyilmiş. Tez-tez ev sahibəsinin əri məndən bir neçə mark pul qoparıb sərsəri həyat keçirən şairlərin, rəssamların topladığı kafeyə gedir, belə vaxtlarda o, saçlarını pırtdaşdırır, boynuna eybəcər qalstuk keçirir, üstəlik, şüşə dolusu arağı birdən başına çəkib, kim bilir, özünü nəyə oxşadır; mən bu adama pul verirəm, çünki onu aldadıb, arvadının kefini pozmaq istəmirəm. Bunu onun özü də bilir, çünki bu adamda elə bir biclik vardır ki, onsuz avaralar acından qırılardı. Bu adam, özünü böyük istedad sahibi kimi göstərməyi bacaran avaralardandır, lakin mən onda zərrə qədər də istedad olduğuna inanmıram.

Doğrusu, mən həmişə elə bilirdim ki, şəhərdə mənim otağım kimi ikinci bir otaq tapmaq olmaz, sonra Mullerin qızı üçün də mərkəzdə belə yaxşı bir otaq tapıb mat qaldım. Bu otaq camaşırxana ilə bir binada yerləşir. Bu camaşırxanada mən paltaryuyan maşınların işinə nəzarət eləyirəm – mən rezin hissələrin möhkəmliyini yoxlayıram, hələ sıradan çıxmamış naqilləri dəyişirəm, vintləri bərkidirəm ki, boşalıb

düşməsinlər. Mən şəhərin mərkəzini xoşlayıram – son əlli ildə öz sakinlərini, ev sahiblərini dəyişmiş bu məhəllələr mənim nəzərimdə ilk dəfə toya geyilib, sonra gitara çalmaqla özünə çörəkpulu qazanan kasıb bir musiqiçiyə bağışlanan fraka bənzəyir; sanki, bu frakı lombarda qoymuşlar və oradan götürməmişlər, nəhayət, frak köhnə şeylərlə alış-veriş eləyən dəllalın əlinə keçmişdir, açıq hərrac bazarından aldığı bu frakı dəllal, hər hansı bir nazirin qəbuluna çağırılan var-yoxdan çıxmış zadəganlara icarəyə verir.

Camaşırxana olan binada mən Mullerin bütün tələblərinə uyğun yaxşı bir otaq tutmuşdum; otaq genişdir, içinin bərbəzəyi də pis deyil, otağın keçmiş ağalara məxsus qəşəng bir bağçaya açılan böyük pəncərəsi var; şəhərin bu mərkəz yerində saat beşdən sonra tam asudəlik olur.

Mən bu otağı fevral ayının birindən kirə eləmişdim. Sonra işlər dolaşdı; yanvarın axırında Muller qızının xəstələndiyini bildirdi, qızın mart ayının on beşindən tez gələ bilməyəcəyini xəbər verdi, üstəlik, məndən xahiş elədi ki, çalışıb kirayəsiz-filansız otağı onun qızı üçün saxladım. Mən Mullərə qəzəbli bir məktub yazıb şəhərdə mənzil şəraitinin necə çətin olduğunu izah etdim, ancaq ondan cavab məktubu alanda möhkəm pərt oldum, çünki olduqca yumşaq dillə yazılmış bu məktubda Muller altıhəftəlik mənzil kirayəsini verməyə razı olduğunu bildirmişdi.

Şəhərə gələcək o qız çox nadir hallarda mənim yadıma düşsə də, Mullerin mənzil kirayəsini, doğrudan da, verib-verməməsi ilə maraqlandım. Muller pulu tutduğum evin ünvanına göndərmişdi və ev sahibəsi ilə mən bu haqda söhbət eləyəndə otağa baxdığım vaxt soruşduqlarını o, məndən bir daha soruşdu.

– O, sizin adamınız deyil, doğrudanmı, aranızda bir şey yoxdur?

– Vay dədəm, vay, – dedim. – Mən ki sizə demişəm: qızla mənim heç tanışlığım da yoxdur.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Mən razı olmaram ki,... – deyə ev sahibəsi dilləndi.

– Bilirəm, – dedim, – bilirəm, siz nəyə razı olmazsınız, ancaq yenə deyirəm ki, mən onunla tanış deyiləm.

– Yaxşı, – deyə ev sahibəsi gülümsədi və bircə bu gülüm-səməyinə görə o, mənim gözümdən düşdü. – Bilirsinizmi, niyə soruşuram, çünki nişanlı olanlara mən hərdən güzəşt ələyirəm.

– Vay dədəm, vay, – dedim, – bircə bu qalmışdı. Arxayın olun, sakit olun, siz Allah. – Ancaq ev sahibəsi, deyəsən, yenə də sakitləşmədi.

Mən vağzala bir neçə dəqiqə gec çatdım və perron bileti götürmək üçün pulu avtomata salaraq, bir vaxt qoltuğumda xarici dil dəftərləri qaranlıq dəhlizdən keçib Mullerin otağına gələrkən orada gördüyüm "Züveyya" oxuyan qızı təsəvvürümə gətirməyə çalışdım. Perrona sarı qalxan pilləkənlərin yanında dayanıb fikirləşdim: sifəti ağ, yaşı iyirmi, müəllim olmaq üçün şəhərə gəlir; belə düşünə-düşünə yanımdan keçən sənişinlərə nəzər saldım və mənə elə gəldi ki, bütün dünya iyirmi yaşda olan ağbənizli qızlarla doludur – qatardan çoxlu bu cür qızlar endi; hamısının da əlində çamadan, yerışı bir, baxışı bir... Sanki, onların hamısı şəhərə müəllim olmağa gəlirdilər. Yorulduğumdan bu qızlardan söz soruşmağa məndə hal yox idi; mən siqaretimi çəkib, pilləkənin o biri başına keçdim və alçaq divarın dalında öz çamadanımın üstündə oturmuş bir qız gördüm, yəqin ki, bayaqdan bəri bu qız orada – mənim arxa tərəfimdə oturmuşdu: onun qara saçları vardı, əynindəki palto isti bir gecənin yağışından cücərib qalxmış təptəzə ot kimi yamyaşıl idi: palto o qədər yaşıl idi ki, ondan otun ətri gəlməliydi; qızın saçları qara bir şiferli damın yağışdan sonrakı rənginə çalırdı, onun ağ sifəti hələ parıltısı solmamış büllur divarda mahir bir əllə işlənmiş təzə boyanı xatırladırdı. Mən onun üzünə rəng çəkdiyini düşündüm, ancaq səhv eləmişdim. Onun ağ sifətinə, son dərəcə yaşıl paltosuna baxa-baxa mən ürəyimə vahimə çökdüyünü duydum. Bu vahimə kəşf etdiyi torpağa ilk dəfə qədəm qoyan

səyyahların ürək çarpıntısına bənzəyirdi; bu səyyahlar başqa bir ekspedisiyanın artıq yolda olduğunu bilirlər; bəlkə də, başqa bir səyyah dəstəsi onların ilk dəfə gördüyü bu torpağa öz bayrağını sancmışdı. Bu qızın qarşısında mən keçdikləri uzun yolların, əzab və işgəncələrin, ölüm-dirim mübarizəsinin hədəyə gedəcəyindən qorxan səyyahlar kimi qorxdum.

Bu qızın sifəti mənim bütün varlığımı yarıb keçmişdi, dəmirkəsən bir ştap yumşaq mumun içinə necə asanlıqla keçirsə, eləcə də bu sifət mənim ürəyimə batmışdı; mənə elə gəlirdi ki, içimdən parçalanmışam, təkcə qanım axmır; bir anlığa mənim bu sifəti yox etməyim gəlirdi – necə ki rəssam bircə dəfə üzünü çıxardığı rəsmi orijinalını məhv etmək istəyir.

Mən siqareti tullayıb, özümdən qatarın durduğu yerəcən olan altıaddımlıq səkini qaça-qaça keçdim. Lakin ürəyimi çuğlamış vahimə qıza yaxınlaşan kimi çəkilib getdi. Mən qıza müraciət elədim:

– Sizə kömək lazımdır mı?

O gülümsədi və başını tərpədirib cavab verdi:

– Bəli, siz mənə Yudenqasse küçəsinin harada olduğunu deyə bilərsiniz.

– Yudenqasse? – deyə mən təəccüblə dilləndim, elə bil, yuxuda öz adımla eşitmişdim, lakin kiminsə məni çağırıldığını yaxşı dərk eləməmişdim; mən özümdə deyildim və ilk dəfə idi ki, bu halın nə demək olduğunu duyurdum. – Yudenqasse, – deyə təkrar elədim, – bəli, Yudenqasse. Gedək.

O ayağa durdu və bir qədər çaşqın halda, ağır çamadanı yerdən götürdü; mən çox həyəcanlı idim və bu ağır çamadanı özümün aparmalı olduğumu heç ağılıma da gətirmirdim; çünki o anda mən zahirən ədəb qaydalarından çox-çox uzaqda idim. Bu qızın Hedviq olduğuna şübhə edirdim. Bu qızın kim olduğunu, əslində, mən, gərək, "Yudenqasse" sözünü eşidəndə biləydim. Lakin o anda mən buna əmin deyildim və hələ əmin olmadığım bu fikir, az qala, ağılımı başımdan çıxar-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

mışdı. Burada nəsə bir dolaşılıq vardı; çünki öz aləmində mən Mullerin qızını yalnız sarışın bir qız hesab eləyirdim və bu qız mənim yanımdan keçib-gedən, gələcəkdə müəllim olacaq saysız-hesabsız sarışın qızlardan biri olmalı idi. Mullerin qızının məhz sarısaçlı olduğuna mən o qədər inanmışdım ki, qarşımda dayanmış bu qızı mən indiyəcən təsəvvür elədiyim qıza heç cür oxşada bilmirdim; lap indinin özündə də çox vaxt mən onun Hedviq olmasına şübhə eləyirdim və bu adı inamla deməyə dilim gəlmir, elə zənn edirəm ki, onun əsl adını mən hələ sonra öyrənəcəyəm.

Qızın sual dolu nəzərlərinə cavab olaraq mən:

– Bəli, bəli, – dedim, – buyurun gedək!

Qızı ağır çamadanla irəliyə buraxıb, özüm onun dalınca çıxış darvazasına doğru addımladım.

Onun arxasınca getdiyim həmin o yarımdəqiqəlik vaxtda mən bu qızı mütləq ələ alacağımı düşündüm və bundan ötrü hər şeyi dağıdıb paymal etməyə hazır olduğumu hiss elədim. Mən artıq ongirvənkəlik çəki ilə paltaryuyan maşınlarını sındırıb çilik-çilik etdiyimi gördüm. Mən qızın kürəyinə, ağır çamadan apardığına görə soluxub daha da ağarmış əllərinə, boynuna baxdım. Onu mən vəğzal məmuruna qısqandım, çünki qızın ayaqları nəmli döşəməyə toxundu. Çamadanı ondan almalı olduğumu ağıma gətirəndə biz artıq vəğzalın darvazası yanında idik. Mən cəld hərəkətlə qıza yanaşdım.

– Bağışlayın, – dedim və çamadanı onun əlindən aldım.

– Xoşdur, – deyər qız cavab verdi, – çox şadam ki, siz məni qarşılamağa gəlmisiniz.

– Məgər siz məni tanıyırsınız? – dedim.

– Əlbəttə, – dedi və gülə-gülə əlavə elədi, – atanızın iş masasının üstündə sizin şəkliniz vardır.

– Atamı tanıyırsınız?

– Bəli, – dedi, – mən onun şagirdi olmuşam.

Çamadanı yük yerinə yerləşdirdim, qızın əlindəki əl çantasını da oraya qoydum, maşına oturanda ona kömək elədim

və bu vaxt iki dəfə mənim əlim Hedviqin əlinə və dirsəyinə toxundu. Onun yumru, möhkəm dirsəyi vardı, əli böyük idi, ancaq ağır deyildi; o anda mən Hedviqin əlində qəribə bir sərinlik duydum, sükanın arxasında oturmaq üçün maşının o biri tərəfinə keçəndə mən radiatorun qabağında dayandım, guya, motoru yoxlamaq üçün, kapotu qaldırdım; əslində isə, məqsədim qabaq şüşədən qızın üzünə baxmaq idi. Bayaqqı vahimə yenə də ürəyimə çökmüşdü, ancaq bu dəfə mən özünün kəşf etdiyi torpağa ilk dəfə qədəm qoyan səyyah kimi, başqa birisinin bu torpağı tutmağından qorxmurdum, çünki, onsuz da, mən bu qızdan əl çəkməyəcəkdim, bu gün də, sabah da, hamısını bir yerə cəmləyəndə adına həyat deyilən hələ başlanmamış gələcək günlərdə də mən bu qızla bir yerdə olacaqdım. İndi məni qorxudan başqa şey idi, indi məni qorxudan bu şey hələ sonra baş verəcəkdə, mənim minmək istədiyim qatar artıq səfərə hazır idi, bir azdan tərpnəcəkdə, sərnişinlər yerlərini tutmuşdular, semafor açılmışdı və qırmızıpapaqlı adam, yola düşmək işarəsi olaraq, dəmir çubuğunu yerə qaldırmışdı; hamı məni gözləyirdi, çünki mən qatarın səkisində dayanmışdım və artıq bir ayağım vaqonun içində idi, ancaq mən birdən-birə səkidən yerə atılmalı oldum. Mən bu hərəkətim üçün deməli olacağım sözləri fikirləşdim, saysız-hesabsız izahatlar verəcəyimi düşündüm və bu vaxt başa düşdüm ki, izahat verməkdən, üzrxahlıq eləməkdən mənim heç xoşum gəlməmişdir. Nəhayətsiz, məzmunсуз çərəncilik, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu aşkar etmək məqsədilə saatlarla davam edən boş laqqırtı, küsü, danlaq, məktublar, telefon zəngləri, boynumda olan və üstümə götürməli olacağım təqsir – hamısına indi nifrət edirdim. Bunacan yaşadığım həyat, bu günəcən tam qənaətbəxş hesab etdiyim gələcək güzəranım gözlərimin önündə-cə məndən uzaqlaşdı. Mənim keçmiş həyatım artıq yer üzündə olmayan bir adam üçün düzəldilmiş mürəkkəb maşın kimi, sürətlə getməkdə idi. Mən artıq yer üzündə yox

idim və mənsiz yola düşmüş o maşın gedə-gedə dağılıb tökülürdü: vintləri yerindən qopub çıxır, porşenləri közərib yanır, dəmir hissələri qopub ətrafa səpələnir, yanıq qoxusu gəlirdi.

Mən kapotu çoxdan bağlamışdım və radiatorun üstündə dirsəklənib maşının qabaq şüşəsindən qızın üzünə baxırdım. Şüşənin üstündəki yağışsilən qanadcıq Hedviqin sifətini iki hissəyə ayırmışdı və qıza baxdıqca mən onun sifətindəki gözəlliyi indiyəcən heç bir kişinin görmədiyini ağıma sığışdırı bilmirdim. Necə olmuşdu ki, kişilər bu gözəlliyi kəşf etməmişdilər, necə olmuşdu ki, onlar Hedviqin qarşısında beləcə – mənim kimi donub qalmamışdılar? Kim bilir, bəlkə də, o, mənim gözümə göründüyü andan bu qədər gözəl olmuşdu?

Maşının qapısını açıb Hedviqlə yanaşı oturanda qız mənim üzümə baxdı və bu baxışda mən deyəcəyim bir sözdən, yaxud edəcəyim bir hərəkətdən onun necə qorxduğunu gördüm. Mən ona heç nə demədim, motoru dinməz-söyləməz işə salıb maşını şəhərə doğru sürdüm. Sükanı hər dəfə sağa döndərdikcə mən çevrilib qızın üzünə baxır, onun yandan necə göründüyünə fikir verirdim; o da mənə eyni nəzərlə baxırdı. Biz Yudenqasse küçəsinə çatdıq, onun düşəcəyi evin qabağında maşını dayandıрмаğa hazırlaşdığım vaxtacı birlən fikrimi dəyişdim, çünki maşından düşüb qızın yaşayacağı mənzilə girəndən sonra mən özümü necə aparacağımı qərara ala bilməmişdim, buna görə də Yudanqasseni boyaboy keçib şəhəri hərlənərək Hedviqi təzədən vağzala gətirib çıxardım və həmin yolu bir də qayıdıb, bu dəfə evin qabağında maşını saxladım.

Bir kəlmə də dinib-danışmadan mən Hedviqin maşından çıxmasına kömək elədim, qızın iri əlini bir daha əlimə götürdüm və onun yumru dirsəyinin sol ovcuma toxunduğunu duydum. Çamadanı götürüb mən ön qapıya sarı getdim, zəngi basdım və qız əlində çanta arxadan özünü mənə yetirəndə mənim geri dönməyə cəsarətim çatmadı. Əlimdə çamadan

qaça-qaça pilləkənləri çıxdım, çamadanı qapının qabağında yerə qoydum və bu vaxt Hedviqin əlində çanta aramla yuxarıya qalxdığını gördüm. Ona necə müraciət etməli idim – mən bunu bilmirdim; mənə elə gəlirdi ki, nə Hedviq adı, nə də fröylayn Muller bu qıza yaraşmır. Buna görə də heç bir ad çəkmədən dedim:

– Yarım saatdan sonra sizin dalınızca gələcəyəm, bir yerdə nahar etməyə gedəcəyik, yaxşımı?

Fikirli halda harasa baxa-baxa o, razılıqla başını tərpətdi və elə bil, nəşə uddu. Daha mən ona heç bir söz demədim, pilləkənləri qaça-qaça endim, maşında oturdum və motoru işə salıb, yola düşdüm. Hara getdiyimi bilmədən getdim. O vaxt mən hansı küçələrlə getdiyimi və gedə-gedə nə barədə düşündüyümü yadıma sala bilmirəm. Bircə o yadımdadır ki, çox vaxt tək getdiyim və ancaq nadir hallarda Ullanı yanımda oturduğum maşın birdən-birə mənim nəzərimdə tamam boşalmışdı və bir saat əvvəl mən Hedviqsiz vağzala gedəndə bu maşında özümü necə hiss etdiyimi xatırlamağa çalışırdım.

Lakin keçmiş indi məndən çox uzaqda idi və daha olub-keçənləri xatırlamaq mümkün deyildi. Öz maşınımda necə vağzala gəldiyimi təsəvvür eləyə bilsəm də, Hedviqsiz gedən adamı özümə oxşada bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, o adam mənim əkiz qardaşımdır, onunla biz iki yerə bölünmüş alma kimi bir-birimizə oxşayırdıq, lakin bizim aramızda bundan başqa heç bir uyğun cəhət yox idi.

Sükanı cəld hərəkətlə döndərüb maşını gül mağazasının qabağında saxlayanda mən özümə gəldim; maşından düşüb mağazaya girdim. Burada hava sərin idi, güllərin şirin ətri gəlirdi və məndən başqa mağazada heç kəs yox idi. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada yaşıl rəngli qızılgüllər də olmalıdır, yaşıl açılmış qızılgüllər...

Sonra mən portmanatı cibimdən çıxarıb oradan pul götürməyə hazırlaşdığımı qarşıdakı aynada gördüm, biranlığa öz-özümü tanıya bilmədim və qızardım, çünki "yaşıl

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qızılgül" sözlərini ucadan deyəndə bunu kiminsə eşitdiyini zənn elədim. Ancaq bu anda mən özümü tanıdım, sifətimi bürümüş qızartıdan tanıdım və düşündüm: deməli, bu adam mənəm, mənim, doğrudan da, alicənab görkəməm vardır. Haradansa arxa tərəfdən qoca bir qadın çıxdı, onun necə gülümsədiyini mən uzaqdan-uzağa gördüm: qadının qayıрма dişləri görünürdü. Ağzındakı son tikəni çeynəyib udandan sonra mən onun təbəssümü də udduğunu zənn elədim. Qadının məni qırmızı gül alanlardan hesab elədiyini onun sifətindən gördüm; gülümsəyə-gülümsəyə o, gümüş qabda qoyulmuş qırmızı güllərin ən böyük dəstəsinə yanaşır; barmaqlarını lap ehmalca güllərə çəkərək, onları sığalladı, ancaq onun bu hərəkəti, nədənsə, mənə şit göründü; mən ev sahibinin əri cənab Brotiqin dediyi fahişəxanaları fikrimə gətirdim və burada nədən xoşum gəlmədiyini dərk elədim: bura fahişəxanaya bənzəyirdi, heç vaxt fahişəxanada olmasam da, mənə belə gəlirdi.

– Qiyamət güllərdir, elə deyilmi? – deyə qadın fərəhlə səsləndi. Ancaq mən qırmızı gül istəmirdim, bu cür güllərdən mənim heç xoşum gəlmirdi.

Mən boğuc səslə:

– Ağlardan verin, – dedim və qadın gülümsəyə-gülümsəyə içində ağ güllər olan tunc qaba doğru getdi.

– Hə, – dedi, – indi bildim, gülü toy üçün alırsınız!

– Bəli, – dedim. – Toy üçün alıram.

Pencəyimin cibində iki kağız pul və xeyli xırda pul vardı; mən pulların hamısını çıxarıb piştaxtanın üstünə qoydum və uşaq vaxtı şirniyyat dükənina girib, cəmi pulumu piştaxtanın üstünə qoyaraq: "Hamısına konfet" – deyə dilləndiyim kimi sevinclə dedim:

– Hamısına ağ gül... və çoxlu yaşıl yarpaq!

Qadın, barmağının ucunda pulları götürdü, saydı və gül-çiçək bükdüyü kağızlardan birinin üstündə cızma-qara eləyib, bu pullara görə mənə neçə gül verməli olduğunu hesabladı.

Haqq-hesab gedəndə o gülümsəmirdi, ancaq içində ağ güllər olan tunc qaba yanaşanda qadının sifətində yenidən təbəssüm görüldü. Gül dükanını ağzına götürmüş kəskin, ürək vuran ətir öldürücü zəhər kimi birdən-birə məni tutdu və mən cəld hərəkətlə qabağa yeriyərək pulları götürüb bayıra çıxdım.

Tələsə-tələsə maşına oturduqda mən, sanki, başqasının gözü ilə uzaqdan-uzağa özümü gördüm, mağaza kassasını yarıb qaçan adam kimi sürətlə maşını sürüb buradan uzaqlaşdım və vağzal qarşımda görəndə mənə elə gəldi ki, düz min ildir, gündə min dəfə bu binanı görürəm. Baxmayaraq ki, vağzal saatında hələ on birə on dəqiqə işləmişdi və on ikinin tamamına on beş dəqiqə qalmış perron bileti götürmək üçün mən avtomata pul salmışdım; pulu gödəninə ötürüb, istehzal bir tərzdə şaqqıldayaraq, karton bileti asanlıqla qabağa tüpürən avtomatın dırıltısı hələ də qulağımda idi, lakin ötən bu iyirmi beş dəqiqədə mən kim olduğumu, nə iş gördüyümü, boy-buxunumu büsbütün unuda bilmişdim.

Vağzal ətrafında dövrə vuraraq mən sənət bankının binası ilə üzbəüz olan gül mağazasının qabağında dayandım, maşından düşüb satıcıdan üçmarklıq sarı zambaq istədim, mənə on ədəd zambaq verdilər; sonra mən cibimdən üç mark da pul çıxarıb, on dənə də zambaq götürdüm və onları maşına gətirib, dal oturacağa – içinə alət yığdığım balaca çamadanın yanına qoydum. Mən kioskun qabağından keçib banka girdim və pencəyimin döş cibindən çek kitabçasını çıxarıb yavaş-yavaş kassa pəncərəsinə yanaşanda özüm öz nəzərimdə bir qədər gülünc görüldüm: mən qorxurdum, qorxurdum ki, öz pulumu özümə qaytarmasınlar. Çek kitabçasının yaşıl cildində mən banka qoyduğum pulun məbləğini yazdım – 1710 marka 80 pfenniq və tələsmədən çeki doldurdum; çekin birinci xəttində sağ tərəfdən alacağım məbləği rəqəmlərlə göstərüb, aşağıda həmin rəqəmləri sözlə yazdım – "bir min yeddi yüz". Sonra öz adımla – Valter Fendrix sözlərini

yazıb qol çəkəndə mən saxta bir iş tutduğumu zənn elədim. Çeki kassada oturmuş qıza verəndə də mən qorxurdum, ancaq o, mənə heç baxmadı da. Çeki alıb konveyer lentinin üstünə atdı və əvəzində, mənə sarı karton nömrə verdi. Mən kassanın qabağında dayanıb çeklərin bir başqa konveyer lenti üzərində necə kassirə qayıtdığına baxırdım. Mənim çekim də tezliklə qayıtdı və kassir nömrəmi deyəndə mən heyrət elədim; karton nömrəni ağ mərmər lövhənin üstündən kassirə uzadıb pulları aldım – onu yüzmarklıq, on dördü əllimarklıq kağız pul.

Pulları cibimə qoyub bankdan çıxanda ürəyimdən qəribə hisslər keçdi: bu pullar mənim idi, onları mən yığmışdım, yaxşı qazancım olduğuna görə çətinlik çəkmədən yığmışdım, lakin gözümlə qarşısındakı ağ mərmər sütunlar, küçəyə açılan zərli qapı, orada dayanmış qapıçının təmtəraqlı görkəmi – bunların hamısı bir yerdə, məndə elə bir duyğu oyatmışdı ki, sanki, mən öz pullarımı oğurlamışdım.

Ancaq sükan dalına keçən kimi bütün bunlar mənə gülünc göründü və mən maşını sürətlə sürüb təzədən Yudenqasse küçəsinə gəlib çıxdım.

Fray Qroltun darvazası qabağında dayanıb zəngi basdım, baş tərəfdən cəftəni çəkdiilər və mən qapını çiyənimlə itələyib, yorulmuş, əldən düşmüş halda, pilləkənlərlə yuxarı qalxdım: çünki öz içimdə mən ağır bir qorxu yükü qaldırırdım. Mən gülləri tərsinə, kağız torbada kartof aparənlər kimi tutmuşdum. Mən birbaş irəli gedirdim, nə sağıma, nə solu-ma baxırdım. Hətta ev sahibəsinin yanından keçəndə belə mən onun üzümə necə baxdığını görmədim, çünki bu anda mənim heç kəsin üzünə baxmağım gəlmirdi.

Hedviq, kitab əlində pəncərə qabağında oturmuşdu, ancaq mən baxan kimi hiss elədim ki, o, kitab oxumur; mən artırmadan ehmalca sürüşüb yavaş-yavaş onun qapısına tərəf addımladım, qapını xəlvətcə açdım, lap oğru kimi açdım; baxmayaraq ki, heç vaxt bu yolun yolçusu olmamışdım və dədə-

babam mənə bu sənətin sirlərindən agah etməmişdi. Qız kitabı örtdü və bu anı hərəkət elə o andaca mənim üçün unudulmaz bir xatirəyə çevrildi, onun üzündə gördüyüm təbəssümü mən sonralar da unuda bilmədim; kitab örtülərkən eşitdiyim səs hələ də qulağımdadır, vərəqlərin arasına əlfəcik əvəzinə qoyulmuş dəmiryol biletinin necə kənara tullandığını indi də xatırlayıram; bilet yerə düşdü, bizim heç birimiz əyilib onu götürmədik.

Mən qapının qabağında durub bağdakı qoca ağaclara baxırdım, Hedviqin çamadandan çıxarıb, necə gəldi, masanın üstünə, stulların başına tulladığı pal-paltara baxırdım; bayaq onun əlində tutduğu kitabın cildində "Pedaqoji dərslik" sözləri yazılmışdı – bu sözləri mən uzaqdan-uzağa oxudum. Hedviq pəncərə ilə çarpayı arasında dayanmışdı, qollarını aşağı salmışdı, yumruqlarını bir qədər sıxmışdı – təbil çalmağa hazırlaşan, lakin hələ ağacları əlinə götürməmiş adamın əlləri kimi. Mən dayanıb ona baxırdım, ancaq tamam başqa bir şey haqda düşünürdüm, mən Vikveberin karxanasında peşə öyrənən şagirdlərdən birinin bir vaxt danışdığı əhvalatı xatırladım. Şagird olduğum birinci il Qremmiç adlı o oğlanla mən çox yoldaşlıq eləmişdim. Qremmiç uzun, arıq adam idi və qolları biləkdən dirsəyəcən əl qumbarasının qəlpələrindən çapıq-çapıq, deşik-deşik olmuşdu. Müharibə vaxtı qadınlarla yaxın əlaqəyə girəndə bu adam onların üzünü bəzən dəsmalla örtməyindən danışmışdı və o vaxt bu söhbət mənə o qədər də dəhşətli görünməmişdi. Yalnız indi, altı il keçəndən sonra əlimdə gül Hedviqin qarşısında dayanarkən mən o söhbətin necə dəhşətli bir söhbət olduğunu duydum və ömrümdə Qremmiçdən eşitdiyim o sözlər qədər qorxunc söz eşitmədiyimi hiss elədim. Karxanada peşə öyrənən başqa adamlar da mənə çox iyrənc əhvalatlar danışmışdılar, lakin onlardan heç biri qadının üzünü dəsmalla örtməmişdi və məhz buna görə Qremmiçdən savayı, bütün adamlar indi mənim illərimdə günahsız mələk olmuşdu. İndi mən Hedvi-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qin sifətini düşünürdüm, başqa bir şey barədə düşünməyə halım yox idi!

Hedviq:

– Çıxın gedin, – dedi, – bu saat çıxın gedin.

– Bəli, – dedim, – gedirəm.

Lakin gedə bilmədim; bu saat Hedviqlə eləmək istədiyimi mən hələ heç bir qadınla etməmişdim; görəsən, bu istəyə nə ad vermək olardı? Bunu demək üçün saysız-hesabsız sözlər vardı və onların, az qala, hamısını mən hələ şagird yataqxanasında olanda öyrənmişdim, sonralar bu sözləri texnikumda tələbə yoldaşlarımdan eşitmişdim; ancaq o gün Hedviqlə üz-üzə duranda bildiyim sözlərin heç biri ürəyimin istəyi ilə uyğun gəlmirdi və indinin özündə də mən o hissi ifadə eləmək üçün müvafiq söz axtarıram. O istəyin bütün qüdrətini göstərmək üçün "məhəbbət" sözü də tam kifayət deyildir, lakin bu söz Hedviq kimi bir qadınla rastlaşarkən kişinin ürəyindən keçənləri başqa sözlərdən yaxşı ifadə elə bilir.

Hedviqin üzündən də mənim üzümdəki ifadə oxunurdu – qorxu, vahimə, burada ehtiras deyilən şey yox idi, məhz bu da cürbəcür əhvalatlar danışan kişilərin qadınlarda axtarıqları və heç vədə tapmadıqları şey idi; bircə anda dərk elədim ki, heç Qremmiç də müstəsna deyildir; qadınlara üzünə saldığı dəsmalın arxasında o, gözəllik axtarırmış: mənə elə gəlirdi ki, Qremmiç axtardığı gözəlliyi tapa bilirdi – bunun üçün qadının üzündəki dəsmalı götürmək kifayət idi. Mənim tutqun sifətimdən Hedviqin üzünə düşmüş kölgə tədricən çəkilib gedirdi, qızın sifəti yavaş-yavaş açılırdı. Ağ sifət, o sifət ki ilk baxışdan iti bir bıçaq kimi mənim şüuruma batmışdı.

Hedviq dedi:

– İndi çıxın gedin.

Mən soruşdum:

– Güllər xoşunuza gəlirmi?

– Gəlir, – dedi.

Mən gülləri kağızdaca Hedviqin çarpayısı üstünə qoyub, onun yaşıl yarpaqlara necə həvəslə sıǵal çəkdiyinə tamaşa elədim. Hedviq gülləri səliqə ilə düzdü, bəzi çiçəklərin yerini dəyişdi, bəzi qönçələri qaydaya saldı, sanki, hər gün ona gül gətirirdilər.

Sonra Hedviq:

– O güldanı, zəhmət olmasa, mənə verin, – dedi və mən böyürümdəki kamodun üstündən güldanı götürüb ona sarı uzatdım; Hedviq bir neçə addım mənə tərəf gəlib güldanı alarkən bircə saniyəliyə mən onun əlinin əlimə toxunduğunu hiss elədim və həmin saniyədə də ürəyimdən keçənlərin hamısını fikrimdə dolandırdım: mən onu baǵrıma basa bilərdim, öpdükcə öpər və buraxmazdım, lakin mən bunu eləmədim, arxamı yenə də qapıya çevirib Hedviqin qrafından güldana su tökməyinə baxdım; güldan adicə saxsı güldan idi, lakin qız onu pəncərənin qabaǵına qoyanda güllər mənim gözümə daha da gözəl göründü.

– Gedin, – deyə o, bir daha təkrar elədi və mən dinməz-söyləməz qapını açıb dəhlizə çıxdım. Dəhliz qaranlıq idi, çünki orada pəncərə yox idi, təkcə qapının tutqun şüşəsindən az-maz işıq gəlirdi. Mən Hedviqin dalımcə gəlməsini istəyirdim, arxadan çağırıb bir söz deməyini arzulayırdım, ancaq o gəlmirdi.

Mən pilləkənlərlə aşağı enib çöl qapısında dayandım, papiros çəkdim, gün işığına qər q olmuş küçəyə baxdım və ev sakinlərinin soyadları yazılmış cədvəli oxudum: Hünert, Şmits, Stefanides, Krell, sonra Hedviqin sahibəsi – Qrolt gəlirdi, sonra isə paltaryuyan yerin adını göstərən kiçik lövhə "FLİNK– Camaşırxana".

Hələ siqaretimi çəkib qurtarmamış mən küçənin o biri tərəfinə keçib yolun qıraǵında dayandım və gözlərimi əks tərəfdəki qapıya zillədim. Bu vaxt yaxından frau Flinkin səsini eşidib diksindim, görünür, camaşırxana sahibəsi aǵ xalatdaca küçənin bu tərəfinə keçmişdi, lakin mən onu görməmişdim.

– Nə xoş təsadüf, cənab Fendrix! – deyə o, sevinclə dilləndi. – Siz bura lap vaxtında gəlib çıxmısınız: paltaryuyan maşınların biri yaman qızmağa başlayıb; işçi yaxşı baxmayıbdır.

– Söndürün, – dedim – işlətməyin. – Heç fray Flinkin üzünə də baxmadım. Mən gözlərimi Hedviq olan evin qapısından çəkmək istəmirdim.

– Məgər gəlib baxa bilməzsiz?

– Xeyr, – dedim, – gəlib baxa bilməyəcəyəm.

– Siz ki burada dayanmışınız.

– Bəli, – dedim, – mən burada dayanmışam, ancaq maşına baxa bilməyəcəyəm: mən burada dayanmalıyam.

– Bu lap ağ oldu ki! – deyə frau Flink peşman halda dilləndi. – Burada durmusunuz, ancaq birdəqiqəliyə maşına baş çəkmək istəmirsiniz.

Gözümün ucu ilə gördüm ki, frau Flink qayıdıb getdi və bir dəqiqə keçməmiş camaşırxanada işləyən qızlardan dörd-beş nəfəri qarıya çıxdı. Onlar mənə baxıb gülüşməyə başladılar, lakin gülüş mənə zərrə qədər əsər eləmədi.

Mən düşünürdüm. Düşünürdüm ki, insan suda boğulan vaxt, yəqin, bu cür vəziyyətdə olur: bomboz su adamın içinə dolur – filan qədər su; sən küt bir səsdən başqa heç nə eşitmirsən, heç nə görmürsən, boz, dadsız su isə sənə şirin gəlir.

Beynim işləyirdi. Sanki, o, maşın idi – söndürməyi unutmuşdular; birdən-birə mən bir cəbr məsələsinin həllini tapdım, iki il bundan əvvəl texnikumda imtahan verəndə həll eləyə bilmədiyim məsələnin. Bunu tapmağım ürəyimi hədsiz sevinclə doldurdu; mən uzun müddət dilinin ucunda gəzdirdiyi bir adı, yaxud sözü qəfildən tapan adamlar kimi, ürəkdən sevindim.

Bu vaxt, doqquz il bundan qabaq məktəbdə öyrənə bilmədiyim ingilis sözləri mənim ağıma gəldi və kibrit sözünün ingiliscə "match" olduğunu bu anda dərk elədim.

"Ted atasına kibrit gətirdi və Tedin atası o kibritlə qəlyanını yandırdı. Sobada odun yanıb qurtardı və Tedin atası

sobaya odun doldurub, özünün Hindistanda olduğu illərdən danışmağa başladı". Oduna ingilis dilində "loğ" deyirdilər və indi mən o vaxt ən birinci şagirdlərin belə tərcümə edə bilmədiyini bu cümləni asanlıqla tərcümə elədiyimi gördüm. Mənə elə gəlirdi ki, yatmışam və yuxuda kimsə heç vaxt oxumadığım, heç kəsdən eşitmədiyim sözləri mənim qulağıma üyüdüüb tökür. Ancaq gözlərim qapıda idi, təkcə qapını görürdüm, onun dalından gec-tez Hedviq çıxacaqdı; bu, təzə bir qapı idi, qəhvəyi rənglə rənglənmişdi və mənə elə gəlirdi ki, ömrümdə bu qapıdan başqa heç nə görməmişəm.

Mən canımda heç bir ağrı hiss eləməirdim, bəlkə də, bədənim kütləşmişdi: mən özümü həmin o, bozuntul su altında hiss eləyirdim, lakin belə bir vaxtda beynim həmişəkindən də iti işləyirdi; düşünürdüm ki, bir vaxt fray Flinkdən üzr istəməli olacağam, çünki o, həmişə mənə yaxşılıq eləmişdi. Hedviqə mənzil tapmışdı, yorğun vaxtlarımda bəzən məni qəhvəyə qonaq eləmişdi. Bəli, bir vaxt mən ondan mütləq üzr istəməli olacaqdım. Mən hələ çox işlər görməli idim, çünki hər şey yadımda idi, hətta Kurbelstrassedən zəng eləyib, telefonda ağlayan qadın da yadımda idi, o, hələ də mənim yoluğu gözləyirdi.

İndi mənim bildiklərim, həmişə bildiyim şeylər idi, lakin son altı ildə mən bunları boynuma almamışdım, etiraf eləməmişdim: bilirdim ki, mən öz sənətimə nifrət eləyirəm, az-çox bələd olduğum bütün başqa sənətlər kimi, bu sənətdən də zəhləm gedir. Mənim paltaryuyan maşınları görməyə gözüüm yox idi, ərdoğ qoxusu mənim üçün bütün qoxulardan iyirəndi. Sənətimin bircə yaxşı cəhəti vardısı, o da pul idi. Bu peşə mənə pul gətirirdi, pullar isə cibimdə idi, mən cibimi yoxladım, onlar yerində dururdu.

Bir siqaret də yandırdım, şüursuz, ixtiyarsız yandırdım: mən qutunu cibimdən çıxarıb siqaret götürəndə gözlərim önündə qapı bir anlığa qırmızı rəngə boyandı; sonra benzinli çaxmağın alovunda mən qapının siqaretimdən qalxan göyüm-

tül tüstüyə büründüyünü gördüm, lakin siqaret ağzımda pis dad verdi; mən onu su axarına atdım. Bir də könlümə siqaret düşəndə qutu boş idi – mən bunu üstəncə əlimi qutuya vuranda hiss elədim və boş qutunu çıxarıb bayaqkı siqaretin dalınca su axarına tulladım.

Sanki, canımdakı ağrı və əzablar haradasa məndən qıraqda idi – aqlıq da, ürək bulanması da. Ürəyimi bulandıran o şey kimyəvi təcrübə şüşələrində hərəkət eləyən maye kimi damarlarımda dövr eləyirdi. Mən nəğmə oxumaq bilmirdim, lakin burada gec-tez Hedviqin çıxacağı qapı ilə üzbəüz dayanarkən mən oxuya bilərdim – mütləq oxuya bilərdim.

Sahibkar Vikveberin kim olduğunu mən əvvəllər də bilirdim. Bu adam, heç bir qanunu pozmasa da, mənə nəzərimdə cibgir idi, fırldaqçı idi, lakin mən bu cibgirliyin, fırldaqçılığın hansı yollarla, hansı əməllərlə törədiyini indicə, buradaca, həmin qapının qabağında, kələ-kötür daşlarla döşənmiş yolun kənarında dayanarkən dərk eləməyə başlamışdım; burada mən cibgirliyin riyazi tənliyini tapmışdım. Mən bu adamın fabrikində iki il işləmişdim, sonra mən buradaca buraxılan cihazları yoxlamağa, dəyişməyə başlamışdım. Bu cihazların satış qiymətini də mən qoymuşdum. Vikveberlə, Ulla ilə birgə qoymuşdum. Xammal ucuz idi, keyfiyyətli idi, təyyarələr və yeraltı gəmilər üçün işlədilən materialdan heç də geri qalan deyildi. Bu xammalı Vikveber vaqon-vaqon alırdı və biz hər bir elektrik qaynadıcısının düz doxsan mark olduğunu hesablamışdıq; üç kömbə çörəyin qiyməti də bu qədər eləyirdi (əgər bazar, onların sözü ilə desək, az-çox "həddində" idisə). Bazar "həddindən artıq düşəndə" isə hər bir elektrik qaynadıcısı iki kömbə çörək demək idi. Hesabdar dəftərxanasının üstündəki kabinetdə mən özüm bu qaynadıcıları təcrübədən keçirib, üstlərində "F" hərfi və tarix yazırdım. Sonra şəyird oğlan onları anbara aparırdı və orada qaynadıcıları yağlı kağıza bükürdülər; bir il əvvəl mən özüm bu cihazlardan birini atam üçün almışdım və onu Vikveber

mənə fabrik qiymətinə satmışdı. Anbardarın müşayiəti ilə mən anbara girib oradan özüm üçün elektrik qaynadıcısı seçdim. Mən cihazı maşına qoyub evimizə apardım və onu qurub düzəldəndə üstündə öz əlimlə yazdığım "F" hərfini və tarixi oxudum: 19.2.47. Mən əməlli pərt oldum və bütün bu məsələlərin həlli mənə bir məchul kəmiyyəti olan riyazi misal qədər çətin göründü, lakin indi Hedviqin qapısı qabağında dayanarkən mən heç bir çətinlik çəkmirdim – mən o məchul kəmiyyəti tapmışdım: əvvəllər üç kömbə çörək qiymətinə satılan cihazlar indi iki yüz çörəyin qiymətinə satılırdı; hələ güzəştə aldığım qaynadıcının özünə də mən yüz otuz kömbə çörəyin pulunu vermişdim. Rəqəmlər təəccüblü və dəhşətli idi, məchul kəmiyyət yaman böyük çıxmışdı. Mən baha, ucuz ütülər haqqında düşünürdüm, qaynadıcılar haqda düşünürdüm, iki il dalbadal üstündə "F" hərfi yazdığım elektrik cihazları gözlərimin qarşısında dayanmışdı.

Küçənin kənarında dayanıb Hedviqin qapısına baxa-baxa mən bir vaxt dağda ata-anamla keçirdiyim günləri xatırladım və o vaxt ürəyimdə qəzəb doğurmuş bir əhvalatı yadıma saldım. Orada atam qara bürünmüş hündür dağların fonunda anamın şəklini çəkmişdi; anam açıqrəngli palto geyinmişdi, saçları isə zil qara idi. Bu ağappaq mənzərənin qoyunda qara olan yalnız saçları idi, lakin sonra evdə atam neqativi mənə göstərəndə onun üstündə mən ağsaçlı bir zəncinin surətini gördüm, qarlı dağları isə nəhəng kömür qayalarına bənzətdim. Mənim buna acığım tutdu və bu kimyəvi prosesin izahı, nə qədər asan olsa da, məni açmadı. Mən düşündüm və yenə də düşünürəm ki, kimyəvi düsturlarla, məhlul və duzlarla heç kəsə heç nəyi başa salmaq olmaz, ancaq qara kameranın o qəribə əməli məni vəcdə gətirmişdi; sonra atam mənim uşaq könlümü razı salmaq üçün anamın şəklini öz şəhərimizdə, qara paltoda, bir yığın daş kömürün fonunda çəkdi; bu dəfə isə mən neqativ üzərində ağsaçlı zəncinin ağ paltoda, olduqca hündür qarlı dağların qarşısında dayan-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dığını gördüm; burada qara görünən yalnız anamın sifəti idi, çünki anamın sifəti, əslində, ağ idi, onun qara paltosu və qara kömür isə neqativdə o qədər ağ, o qədər parlaq idi ki, elə bil, anam gülümsəyərək qarlı dağların qoynunda dayanmışdı.

Atamın çəkdiyi bu ikinci şəkil də mənim heyrət və hiddətimi azaltmadı; çəkilən fotosəkillər o vaxtdan bəri məni maraqlandırmır. Həmişə mənə elə gəlir ki, neqativləri suya salıb şəkil eləmək mənasızdır, çünki hazır şəkillər həmin o neqativlərə heç də bənzəmirilər: mən neqativlərin özünə baxmaq istəyirəm. Bir də atamın qaranlıq otaqda, qırmızı işıqda neqativləri qəribə, sehrli, balaca ləyənlərdə çimdirməyi mənə ləzzət verirdi. Atam onları o qədər çimdirdirdi ki, nəhayət, qar dönüb qar olurdu, kömür dönüb kömür, lakin nə o qar əsl qar idi, nə kömür əsl kömür... Neqativlərdə isə, hər halda, qar yaxşı kömürə bənzəyirdi, kömür əsl qara oxşayırdı. Məni sakitləşdirmək məqsədi ilə atam deyirdi ki, əşyaların bircə doğru əksi varsa, o da gözəgörünməz kamerada, yəni Allahın insana bəxş etdiyi şüur və idrakıdır, lakin atamın bu sözləri də o vaxt mənə son dərəcə dayaz görünürdü, çünki "Allah" sözü böyükələrin dilində kiçikləri aldatmaq üçün bir vasitə idi və bu sözün arxasında onlar həqiqəti gizlətməyə çalışırdılar.

Ancaq burada, bu daş döşəməli yolun kənarında dayanarkən mən atamın o sözlərlə nə demək istədiyini ilk dəfə başa düşdüyümü zənn elədim: inandım ki, artıq mənim də burada, məhz burada başımdan aşan bomboz suların altında çəkilməmiş bir əksim var, mən bu şəklin haradasa olduğuna inandım və ürəkdən onu görməyə can atdığımı duydum. Bu saat mənimlə ingiliscə danışan olsaydı, mən ingiliscə cavab verə bilərdim və burada, daş döşəməli yolun kənarında, Hedviqin evi qarşısında əvvəllər mənim üçün qaranlıq olan saysız-hesabsız suallar indi aydın olmuşdu, o suallar ki bir vaxt mən onları aydınlaşdırmağa qorxurdum, o şeylər ki bir kəsə açılıb-ağartmağa ürəyim gəlmirdi: indi anladım ki, mənim üçün hər axşam kilsəyə günahların bağışlanması mərasimi

başlanmazdan əvvəl getməyin, ta kilsə boşalanacan orada oturmağın nə qədər əhəmiyyəti vardır. Mənə kilsə xidmətçisinin əlində açarlar cingildəyəne qədər, restoran ofisiantlarının stulları masaların üstünə yığarkən nə demək istədiyini keşişin açarları cingildətməsindən duyanacan kilsədə oturmaq lazım idi. Mən kilsəyə həmişə mərasimin son dəqiqələrində getsəm də, oradan qovularkən restoranları istəmədən tərək edən adamlar kimi kədərlənirdim. Burada mən əvvəllər heç vaxt dərk edə bilmədiyim bir şeyi dərk etdiyimi düşündüm: düşündüm ki, Vikveber eyni vaxtda həm alçaq, həm də mömin bir adam ola bilər. Bu alçaqlıq əsl alçaqlıq, möminlik əsl möminlikdir; Vikveberə olan nifrətim məndən ayrılıb uzaqlaşdı, bu nifrət bir uşağın bütün bazar günü həvəslə oynadıb, sonra havaya buraxdığı şara bənzəyirdi. Şar göylərdə kiçildikcə kiçilir, tədricən gözdən itir. Hətta mən o anda qəlbimdən gələn ahın həzin səsinə eşitdim və Vikveberə olan nifrətim də bu ahla uçub getdi.

– Uç, – deyə fikirləşdim və birsaniyəliyə gözümlü qapıdan çəkib, ürəyimdən uçub gedən ahın dalınca baxmaq istədim, həmin saniyədə də mən öz içimdə – nifrətimin məskən saldığı yerdə boş bir fəza, çəkisiz bir heçlik yarandığını duydum, sanki, bu boşluq məni qaldırıb öz üstündə sazladı, dalgalar balığı saxladığı kimi saxladı; lakin bu vəziyyət cəməsi bircə an çəkdi, sonra mən içimdəki boşluğun qurğuşun kimi ağır bir şeylə dolmaqda olduğunu duydum – bu laqeydlik idi, öldürücü laqeydlik.

Mən hərdən qolumdakı saata nəzər salırdım, lakin saatın nə böyük, nə də kiçik əqrəbinə baxırdım; elə bil, gözlərim yalnız aşağıda, altı rəqəminin üstündə, sanki, təsadüfən çəkilmiş balaca dairəni görürdü; yalnız bu dairəcik mənə vaxtı göstərirdi, yalnız bu dairəcikdə fırlanan balaca əqrəb məni narahat eləyirdi; balaca əqrəb sürətlə tərənirdi, o, nəyə gözəgörünməz bir şeydən nazik təbəqələr yonub tökən ayrıca bir mexanizmə bənzəyirdi – onun doğrayıb tökdüyü şey vaxt idi;

balaca əqrəb boşluğu burur, oyur və həmin boşluqdan narın toz qoparırdı və sehrli ovuntu üstümə səpələnərək, mənə tər-pənməz bir şalbanə çevirirdi.

Mən qızların camaşırxanadan çıxıb nahara getdiyini, onların nahardan qayıtdığını gördüm. Frau Flink camaşırxananın qapısında dayanmışdı; o, başını bulayırdı. Mənim arxamdan adamlar gəlib-keçirdilər, Hedviqin çıxacağı evin yanından da adamlar keçirdi və onlar bir anlığa qapının qabağını kəsirdilər; mən görməli olduğum işləri düşünürdüm, görüləsi iş çox idi; yazıb maşında qoyduğum kağızda beş müştərinin ünvanı vardı, saat altıda isə "Yos" kafesində Ulla ilə görüşməli idim, lakin bayaqdan bəri mən Ulla haqda bir saniyə də düşünməmişdim.

Martın on dördü idi, bazar ertəsi günü də Hedviq qapının dalından çıxmaq bilmirdi. Mən saati qulağıma tutdum və balaca əqrəbin necə qəribə bir canfəşanlıqla boşluğu dəlik-dəlik oymağına qulaq asdım, qara dəliklər, yumru dəliklər – onlar birdən-birə gözlərim qarşısında rəqs etməyə başladılar, onlar Hedviqin qapısı üzərində fırlandılar və oradan qopub, suya atılmış dəmir pullar kimi, göylərin açıq maviliyinə qərç oldular; sonra ətrafımda mənim gözlərim önündəcə biranlığa yenə də saysız-hesabsız dəlmə-deşiklər açıldı. Vikveberin fabrikində yüzlərcə ağ dəmir lövhələrdən birinin üstündə açdığım neçə-neçə dördbucaqlı deşiklər gözümə göründü və bu deşiklərin hamısından baxaraq, mən bircə qapını gördüm, eyni qapını yüz dəfə təkrarən gördüm – bir rəngdə, bir boyda olan saysız-hesabsız xırdaca qapılar arta-arta, çoxala-çoxala, böyük vərəqin üstünə yapışdırılmış neçə-neçə eyni poçt markasına bənzəyirdilər: daxili yanacaq mühərrikləri üçün şam kəşf eləyən ixtiraçının sifəti bu markaların üstündə dönə-dönə gözümə göründü.

Cibimdə siqaret olmadığını bilə-bilə mən əlacsız, çarəsiz halda, ciblərimi eşələdim, maşında siqaretim vardı, lakin maşın Hedviqin çıxacağı qapıdan, təxminən, iyirmi addım

sağda idi və mənə elə gəlirdi ki, durduğum yerlə maşınının arasında böyük bir dərya dayanmışdır. Mən Kurbelstrasse-dən telefonla ağlaya-ağlaya danışan qadını yadıma saldım – hər hansı bir maşının öhdəsindən gələ bilməyəndə bütün qadınlar beləcə ağlayırlar. Mən Ullanı xatırladım, onun haqqında fikirləşməməyin mənasız olduğunu başa düşdüm və bu barədə düşünməyə başladım: bu qərarı mən ölü olan bir otaqda qəfildən işıq yandırmağı qərara almış bir adam kimi qəbul elədim. Otaq qaranlıq ikən oradakı ölünü yatmış hesab etməmək də olar, onun hələ tərpendiyini, nəfəs aldığını zənn etmək olar, lakin birdən-birə parlayan gur işıq bir andaca hər yanı işıqlandırır və məlum olur ki, artıq bu otaqda adamlar yasa hazırlayırlar; şamdanlar yerindədir, çəlləklərə süni palmalar qoyulub və sol tərəfdə ölünün ayağı yanında, qara parçanın altından dikələn şey – dəfn bürosu xidmətçisini çəkicidir, bu çəkicə sabah o, tabutun qapağını mıxlayacaq. Çəkicin səsi indidən eşidilir – heç bir melodiyası, heç bir incəliyi olmayan yorucu, usandırıcı bir səs.

Ullanın heç nədən xəbəri yox idi, buna görə də onun haqqında düşünmək daha çətin idi, daha heç nəyi dəyişmək mümkün deyildi, qərarımı dəyişmək mənim üçün mıxlanmış tabutun qapağının mıxlarını çıxarmaq kimi bir iş idi, ancaq Ulla bunu bilmirdi.

Əgər onunla evlənsəydim, mənim yaşayışım nə cür olacaqdı? Bunu təsəvvürümə gətirdim; yəqin ki, həmişə onun nəzərində mən əl qumbarasından düzəldilib royalaın üstünə qoyulmuş bir külqabı olacaqdım; bazar günləri qəhvədən sonra külqabına papiros külü tökürlər, bazar ertəsi külü boşaldırlar və bunu hər dəfə eləyəndə adamlar eyni əcaib hissi keçirirlər, çünki bir vaxt son dərəcə təhlükəli olan bu əşya indi belə adi bir işə yarayır; bundan əlavə, qumbaradan külqabı düzəldən bic-bicəngə öz kəşfinin böyrünə bir məftil də bərkidib, məftili çox ustalıqla gecə lampalarının çini düymələri kimi parıldayan ağ düymələrə bərkidib. Düyməni basan-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

da gözəgörünməz batareya bir neçə məftili köz kimi qızardıb siqaret yandırmaq üçün hazırlayır, beləliklə də, əvvəllər son dərəcə təhlükəli olan bir əşya öz vəzifəsini dəyişib son dərəcə dinc məqsədlərə xidmət eləyir; onun basmac düyməsini doqquz yüz doxsan doqquz dəfə qorxmadan basmaq olar, lakin heç kəs bilmir ki, doqquz yüz doxsan doqquz dəfə basılan düymə mininci dəfəsində ustalıqla düzəldilmiş bu oyuncağı partladacaqdır. Bu partlayışın təhlükəsi çox da böyük deyildir; bir neçə qəlpə ətrafa səpələnəcək, lakin onlar ürəyi yaralamayacaqdır, adam qorxacaq və bundan sonra o, ehtiyatlı olmağa çalışacaqdır.

Ullanın aləmində də bu xəbərdən sonra, yəqin ki, elə bir dəhşətli şey olmayacaqdı: bu əhvalat onun lap ürəyinə toxunmayacaqdı, lakin ürəkdən başqa hər yerini yaralayacaqdı. O danışacaqdı, fasiləsiz danışacaqdı və mən əvvəlcədən yaxşı bilirdim ki, Ulla nə deyəcəkdə. O, bir növ, haqlı olacaqdı. Ulla haqlı olmaq istəyəcəkdə və bununla da, özünü safa çıxarıb müəyyən qədər qürrələncəkdi, mənimsə haqlı olan adamları görməyə gözüüm yoxdu, özlərinin haqlı olduğunu sübuta yetirib qürrələnlərə nifrət eləyirəm. Mənim nəzərimdə belə adamlar bəzi abunəçilərə bənzəyirlər, belələri aldıkları qəzətdə xırdaca petit hərfərlə ali dövlət orqanları əleyhinə yazılan məqalələri nəzərdən qaçırır, sonra qəzet bağlananda ədəbsizcəsinə hay-küy salmağı sevirələr. Halbuki onlar qəzətdəki iri başlıqları gözdən keçirmək əvəzinə, xırdə hərfərlə yazılmış yazıları sığorta sənədi sahibləri kimi diqqətlə oxumalı idilər.

Bayaqdan bəri baxmadan da gördüyüm o qapı gözüümün qabağından çəkilib gedəndən sonra mən burada Hedviqi gözlədiyimi dərk elədim. Daha qapı görünmürdü – mənə yaxşı tanış olan yekə, tünd-qırmızı bir maşın onun qabağını kəsmişdi, maşının üstündə açıq-sarı hərfərlə "Vikveberin sanitar xidməti" sözləri yazılmışdı. Mən küçənin o biri tərəfinə addımladım, çünki qapını gözdən qoymaq istəməirdim.

Mən olduqca yavaş-yavaş gedirdim, sanki, suyun altında idim. Nəfəsim tənəgiydi – yəqin ki, suların dibi ilə, yosun meşələrinin və balıqqulağı təpələrinin arası ilə, huyuxmuş balıqların yanından addımlayıb sahilə çıxdıqdan sonra havadakı, bizim heç vaxt hiss etmədiyimiz, çəkisizliyi duyan adamlar belə nəfəs alırlar.

Mən yük maşınının yanından keçdim və bu dəfə qapını görəndə anladım ki, Hedviq aşağı düşməyəcəkdir; o, yuxarıda, öz çarpayısında saniyə əqrəbinin boşluqdan oyub tökdüyü gözəgörünməz toza bürünərək yatırdı.

Nə yaxşı ki, bayaq gül gətirəndə o, məni evdən çıxartdı, o, mənim nə etmək istədiyimi vaxtında başa düşmüşdü – buna özüm də sevinirdim, lakin mən qorxurdum ki, biz ikinci dəfə beləcə üz-üzə dayananda Hedviq məni bayıra çıxarmasın, mən hələ baş verməmiş o andan qorxurdum, o an ki bu gün, gec, ya tez baş verəcəkdə – həmin bu bazar ertəsi günü.

Hedviqin çıxacağı qapıya olan marağım büsbütün öldü, mənim burada durub qapıya baxmağım axmaqlıq idi, ev sahibəsinin önlüyünü öpmək kimi bir axmaqlıq idi. Bunu duya-duya mən siqaret götürmək üçün öz maşınımın yaxınlaşdım. Maşının qapısını açıb, sağdakı yan qutudan gedilən yolların və işə sərf edilən saatların haqq-hesabını apardığım dəftərçənin altından siqaret götürdüm, onu yandırıb qapını örttdüm. Mən nə edəcəyimi bilmirdim: pilləkənlərlə yuxarı qalxıb Hedviqin yanına gedim, yoxsa Kurbelstraße küçəsinə – telefonda ağlaya-ağlaya danışan o arvadın evinə?

Birdən-birə Volf əlini çiynimə qoydu: çiynimdə bir ağırlıq duydum – üstümdə su ağırlığı duyduğum kimi; mən çəpəki sol tərəfimə baxıb, hətta bu əlin özünü də görə bildim. Bu əl dəfələrlə irəli uzanıb mənə siqaret təklif eləmişdi və dəfələrlə məndən siqaret almışdı, bu əl güclü və qeyrətli adamın əli idi; mart günəşinin işığında Volfun barmağındakı nişan üzüyü parıldayırdı. Çiynimdəki əlin aram-aram titrəməsin-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dən bildim ki, Volf gülür, asta-asta, xısın-xısın gülür, çünki texnikumda oxuyanda müəllimin dediyi məzəli sözlərə də o, beləcə gülərdi. Hələ heç çevrilib Volfun üzünə baxmamış mən bir vaxtlar atamın məni dilə tutub keçmiş məktəb yoldaşlarımla görüşə göndərdiyi zaman keçirdiyim hissələri yaşadım: sinif yoldaşları – mən onların bəzisi ilə üç il, bəzisi ilə dörd il, bəzisi ilə düz doqquz il bir yerdə olmuşdum, göydən bombalar töküləndə mən onlarla bir yerdə gizlənmişdim; yoxlama işləri bizim üçün ən böyük çarpışma demək idi, bu çarpışmalarda biz həmişə çiyin-çiyinə dayanmışdıq; məktəbin alovlanan binasını biz birlikdə söndürmüşdük, yaralanmış latın dili müəlliminin yarasını birgə sarıyıb, onu öz evinə birgə aparmışdıq, biz hamımız birlikdə iki il dalbadal bir sinifdə oxumuşduq; elə zənn etmək olar ki, bütün bu əhvalatlardan sonra biz əbədi olaraq bir-birimizə bağlanmalı idik, lakin biz bir-birimizə bağlı deyildik – nə əbədi, nə müvəqqəti. Məktəb yoldaşlarımla görüşdüyüm o axşam gizlicə çəkdiyim ilk siqaretin xoşagəlməz dadı mənim üçün yeganə xatirə oldu və o axşam darıxdığımdan, sıxıldığımdan mən pivəpaylayan qadının qolundan tutmaq istədim, bu adamı birinci dəfə görsəm də, o, mənə olduqca tanış gəlirdi, az qala, anam qədər yaxın göründü, çünki bəzi məktəb yoldaşlarımla müqayisədə pivəpaylayan qadın daha əziz idi, xüsusən, o yoldaşlar ki ideallarını itirdiklərini bəhanə eləyib insaniyyətdən məhrum olmuşdular; bu adamların heç vaxt ideali olmamışdı və burada ideal özü ona görə yüksək görünürdü ki, onu bu uğursuz sarsaqlar itirmişdilər. O axşam mən öz keçmiş məktəb yoldaşlarımla yanında darıxırdım. Təkəbbürlü, özündənrazi, ayda nə qədər maaş aldığı soruşanda utanmadan gop eləyən bu adamların arasında mən hələ altıncı sinifdə oxuyarkən ölüb getmiş Yurgen Brolaskinin yeganə dostum olduğunu düşündüm; mən Yurgenlə ikicə kəlmə də kəsməmişdim, çünki o vaxt Yurgen mənim nəzərimdə ətiacı bir çərənçi idi; bir yay axşamı o, suda batıb ölmüşdü: taxta-

şalban mişarlayan maşının yaxınlığında, sahil küçəsinin göy daşları arasından baş qaldırmış iyde ağaclarının yanında su Yurgeni aparıb körpünün altına soxmuşdu; orada – taxta-şalbanların çaydan çıxarıldığı o sement yolda bircə üzgüçü trususunda ayaq diyircəyi ilə sürüşüb suya çatmaq olurdu; sahil küçəsinin daşları arasından cürbəcür otlar çıxırdı və orada özü üçün odun yığan gözətçi otların arası ilə gəzinər-kən, dodağının altında: "Bəsdir, daha bəsdir", – deyərdi. Arıq, çənəsi uzun Brolaskinin ayaq diyircəyi yox idi, geydiyi ətrəngi üzgüçü trususunu anası öz alt paltarından kəsib tikmişdi və hərdən mənə elə gəlirdi ki, Yurgen məhz bu trusunu bizdən gizlətmək üçün sudan çıxmaq istəmir; sudan çıxanda da o, qıraqda çox dayanmırdı, sal daşlardan birinin üstündə azca oturub dizlərini qucaqlayır, üzünü Reynə tutaraq, böyük körpünün axşamlar taxtakəsən maşının yanınacan uzanıb gedən göyümtül kölgəsinə baxırdı. Yurgenin çaya necə atıldığını heç kim görməmişdi, axşamçağı anası ağlaya-ağlaya küçələri gəzib, qapılardan onu soraqlayanacan heç kəs Yurgeni axtarmamışdı. Ana şəhəri qapı-qapı gəzib soruşurdu:

– Mənim oğlumu görməmişən ki? Yurgeni görməmişən ki? – Ona hər yerdə "yox" cavabı verirdilər. Ertəsi gün Yurgenin atası ordensiz, yefreytor mundirində oğlunun məzarı başında dayanıb bizim oxumağımıza qulaq asırdı: "Ölüm səni tez apardı məzara..."

Məktəb yoldaşlarımla görüş axşamında mən ancaq Brolaskini yadıma salırdım və pivəpaylayan qadının əlimə alıb sıgallamaq istədiyim ağ, gözəl əllərini düşünürdüm; orada mən Brolaskinin anasının alt paltarından tikilmiş ətrəngi üzgüçü trususunu xatırlayırdım, o trusunun qadın corablarındakı kimi enli rezini vardı və onunla birgə Yurgen körpünün göy kölgəsində yox olmuşdu.

Ölüm səni tez apardı məzara...

Mən yavaşca Volfa sarı döndüm, onun yeddi ildən bəri tanıdığım sağlam, xeyirxah üzünə baxdım və nədənsə, azca

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

utanan kimi oldum, buna bənzər bir hissi mən o vaxt attestat vərəqəsini əlimdə tutanda keçirmişdim.

– Sən mənə kömək eləməlisən, – deyə Volf qolumdan yapışdı – maşının xarab yerini tapa bilmirəm. Gəl, tez ol.

O, ehmalca qolumdan çəkib məni kor kimi darta-darta camaşırxanaya apardı. Gündə neçə dəfə iylədiyim qoxu bur-
numa dəydi – kirli paltar qoxusu. Döşəmə üstündə qalaq-
qalaq paltar gördüm, ağ xalatl qızları, frau Flinki gördüm
və mənə tanış olan bu sifətləri bu dəfə bir-birindən zorla ayıra
bildim, sanki, bombardmandan sonra üzləri toz dumanına
bürünmüş adamları yenidən görürdüm, o adamlar ki artıq
ölmüş hesab olunurdular.

Kiməsə dedi:

– Yaman qızrlar. Hamısı az qalır ki, yansın, üç dəfə yox-
lamışıq, bir şey çıxmayıb, özü də bütün maşınlar.

Volfdan soruşdum:

– Süzgəcdən açıb boşaltmısınız?

– Hə, – dedi, – hamısı şora bağlamışdı, boşaltdım, ancaq
sonra yenə də bütün maşınlar qızdılar.

Frau Flink:

– Ən yaxşı müştəriləri itirirəm, – dedi. – Hünnenhof
mənim ən yaxşı müştərimdir, əgər döşəkağları axşamacan
hazır olmasa, inan ki, o da əlimdən çıxacaq.

– Şlanqları maşınlardan çıxart, – deyə Volfa göstəriş
verdim və onun vintləri burub şlanqları açmağına baxa-baxa
mən qızların mehmanxana xidmətçisi ilə döşəkağları barədə
elədiyi söhbətə qulaq asdım; bəzən bu qızlar nazir və aktyor-
ların döşəkağlarını gətirib sevinə-sevinə mənə göstərirdilər,
onlar xarici ölkələrdən təşrif gətirmiş adamların yanına
gələn məşuqələrin döşəkağlarındakı ətrin qoxusunu iylədir-
dilər və bütün bu şeylər o vaxt mənə maraqlı görünürdü;
lakin indi qızların danışığında mənim üçün qəribə heç nə
yox idi, nazirlər və sairə görkəmli şəxslər mənim nəzərimdə
mənasız bir şey olmuşdular, hətta onların şəxsi həyatı da

məni maraqlandırmırdı; bu adamların bütün sirləri, mənim nəzərimdə, paltaryuyan maşınlardan axıb gedən su ilə yuyulub gedəsi bir şey idi. Mən buradan çıxıb getmək istəyirdim, çünki paltaryuyan maşınlarını görməyə gözüm yox idi, ərdov qoxusundan zəhləm gedirdi.

Qızlar hırıldaşa-hırıldaşa məşhur bir kino aktyorunun döşəkağısını əldən-ələ verirdilər.

Volf bütün şlanqları açıb, üzünü mənə tutdu, bu saat onun görkəmi, bir növ, başıboş adamların görkəminə bənzəyirdi.

– Su kəmərinə bir yerdə təmir eləməyiblər ki? – deyən mən frau Flinkdən soruşdum.

– Eləyiblər, – dedi, – dünən Körbmaherqassədə yolu sökürdülər, bizim su oradan gəlir.

Volf kranları aç-aça dilləndi:

– Bəli, – dedi. – Su lil gəlir, pashıdır.

– Qoy axsın, – dedim, – ta durulanacan axsın, sonra şlanqları yerinə salarsan, hər şey qurtarıb gedər. Siz yaxşı müştərilərinizi itirməyəcəksiniz, – deyən mən frau Flinkə müraciət elədim. – Ağlar axşama hazır olacaqdır. – Bunu deyib, camaşırxanadan çıxdım, yenə küçə, yenə qapı, sanki, hər şey yuxuda baş verirdi, bir mənzərə o birini əvəz eləyirdi.

Mən qapıda dayanmış maşının pilləsində oturdum, lakin daha əvvəlki diqqətlə qapıya baxmadım; bir saniyəliyə mən öz beynimin, fotoaparata kimi qaranlıq olan kamerasına baxdım və orada heç vaxt heç kəsi söyməyən, heç vaxt heç kəsin üstünə qışqırmayan, insanlığına, ülviliyinə inandığım yeganə adamı gördüm – öz atamı. Əvvəllər içinə domino daşları yığıdığımız göy taxtadan düzəldilmiş qutu onun qarşısında idi. Bu qutuya atam eyni boyda olan vərəqlər yığırdı, bu vərəqləri o, artıq qalmış kağızlardan kəsib düzəldirdi, kağız yeganə şey idi ki, onu atam heç kəsə vermirdi. O başladığı, lakin yazıb bitirmədiyi məktub kağızlarının ağ yerini kəsib götürür, şagird dəftərlərindən boş qalmış vərəqləri

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

çıxarır, toy yerindən, yas yerindən gələn dövətnamələrdən də yazılmamış yerləri cırırdı; ona hər hansı bir nümayişdə iştirak eləmək üçün kağız göndəririlər, o kağızın ağ səhifəsini atam kəsirdi, atama nazik vərəqlər yollayıb ondan azadlıq işi üçün pay verməsini xahiş edirdilər, bu vərəqlər də səliqə ilə kəsilib qutuya yığılırdı – çap hərfləri ilə yazılmış bütün kağızlar atamı indi də uşaq kim sevindirirdi, çünki onların hər birindən atam, ən azı, altı vərəq düzəldə bilir, bu vərəqləri o, köhnə domino qutusunda yığır və qiymətli şey kimi saxlayır. Mənim atam kağız aludəsidir – bütün kitabların arasında onun kağızları vardı, cibinin pul qabını da o, kağızla doldurur; bu kağızlarda atam hər şeyi yazır: istər vacib, istər qeyri-vacib. Evdə olanda mən bu kağızları tapırdım, tapdığım kağızlardan birinin üstündə mən "Alt tumanı üçün düymə" sözlərini oxumuşdum, o biri kağızda "Motsart" sözü yazılmışdı, üçüncüdə, "pilağeuze – pilağeuze". Bir dəfə gözümə başqa bir vərəqə sataşdı və orada bu sözləri oxudum: "Tramvayda bir adam gördüm, onun qəribə sifəti vardı, yəqin ki, İsa peyğəmbərin sifəti də ölüm ayağında belə imiş". Bir şey almaq üçün mağazaya gedəndə atam bütün vərəqlərini çıxarıb kart kağızları kimi qabağına düzür, sonra onları "əhəmiyyətli" və "əhəmiyyətsizlərə" bölüb, sanki, kart oyunundakı kimi tuzlara, padşahlara, qızlara, əsgərlərə ayırır.

Atama məxsus olan bütün kitabların səhifələri arasında vərəqlər var və onların çoxusu köhnəlib saralmışdır, çünki atam öz qeydlərini nəzərdən keçirməyə bəzən aylarla vaxt tapmır. Məktəblilər tətillə buraxılında o, vərəqlərin hamısını götürür, kitablarda işarələdiyi səhifələri yenidən oxuyur, vərəqləri nizama salır. Atamın üst-üstə qaladığı vərəqlərdə çox vaxt ingiliscə, yaxud fransızca kəlmələr, sintaktik birləşmələr, danışıq dilinin yeni üslub xüsusiyyətləri yazılır; bir sözün, yaxud ifadənin mənasını bilmək üçün atam iki-üç dəfə onu mətndə oxumalıdır. Bundan əlavə, o tapdığı, kəşf elədiyi

grammatik yeniliklər barədə müxtəlif yerlərə məktub göndərir. Atam lüğət kitabları buraxmaqla məşğul olan nəşirlərə çox mədəni tərzdə müraciət eləyir, həm də öz inadını yeridib, onların yaxasından əl çəkmir.

Bunlardan başqa, atamın həmişə cibində gəzdirdiyi bir vərəq də vardır, çox vacib məsələyə aid olduğuna görə, buradakı sözlər qırmızı karandaşla yazılır, mən hər dəfə evimizə gələndə bu kağız öz ömrünü bitirir və sonra təzədən peyda olur. Həmin vərəqin üstündə atam yazır: "Gədə ilə söhbət etməli!"

Texnikumda oxuduğum illər mən atamın inad və mətənətini özümdə görüb heyrətə gəldim: o vaxt məni bildiyim, anladığım şeylər maraqlandırmırdı, mən bilmədiyim, anlamadığım şeyləri öyrənməyə can atırdım; buna görə də hər təzə çıxan maşını gözüyumulu söküb yığmağı öyrənməyincə mənə rahatlıq yox idi, lakin mənim bu bilmək, öyrənmək həvəsim atamın həvəsindən çox fərqlənirdi – biliyimi artırmaqla mən artıq pul qazanmaq istəyirdim, atam isə bunun üçün çalışmırdı.

Tapdığı bircə təzə sözün ona neçəyə başa gəldiyini atam heç ağına da gətirmir. Bundan ötrü o, neçə yerə kitablar göndərir, neçə yerdən kitablar alır və gediş-gəliş üçün pul sərf eləyir. Hər hansı bir zooloq tapdığı yeni növ heyvanı necə sevirsə, eləcə də atam kəşf elədiyi sözləri və üslub yeniliklərini sevir. Öz kəşfləri üçün pul almağı heç vaxt atam fikrinə də gətirmir.

Volf əlini yenə də çiynimə qoydu və bu vaxt mən pilləkəndən qalxdığımı, yoldan keçib öz maşınıma tərəf getdiyimi hiss elədim. Mən maşının qabaq şüşəsindən içəriyə, bayaq Hedviqin olduğu yerə baxdım – ah, o yer indi nə yaman boş görünürdü.

Volf mənim üzümə baxdı.

– Nə olub? – dedi. – Sən bizim əziz frau Flinkə neynəmişən? Onun ağı başından çıxıb.

Cavab vermədim. Əlini çiynimdən çəkmədən Volf məni maşının yanından dartıb Körbmaherqasse küçəsinə tərəf apardı.

– O, mənə zəng eləmişdi, – dedi. – Telefonda çox qəribə danışdı, buna görə də mən hər şeyi buraxıb təcili buraya gəlməli oldum, çünki bu səsli adamı maşın təmir eləməyə çağırırdılar.

Cavab vermədim.

Volf məni arxasınca dartdı:

– Gedək! – dedi. – Bir fincan qəhvə içmək pis olmaz.

Mən:

– Bəli. Bir fincan qəhvə içmək mənim üçün pis olmaz, – deyə astadan cavab verdim. Volfun əlini çiynimdən götürüb onun qabağınca yola düşdüm; Körbmaherqasse küçəsində balaca bir kafe vardı, mən oranı tanıyırdım.

Elə bu vaxt cavan bir qadın ağ kətan kisədən kafenin vitrininə kökə boşaldırdı; mən şüşənin arxasında üst-üstə qalanan kökələrin hamar, qəhvəyi qarınıq gazlarını, kövrək çiyinciyəzlərini görürdüm, onların yuxarı hissələri ağappaq idi, çünki çörəkçi kökələri həmin yerdən kəsmişdi. Cavan qadın qalxıb getdi, lakin kökələr vitrin şüşəsinin dalında hələ də hərəkətdə idilər. Kökələr mənim nəzərimdə balıncə bənzəyirdilər, akvariuma doldurulmuş hamar, sürüşkən balıqlara...

– Bura gedək? – deyə Volf məndən xəbər aldı.

– Bəli, – dedim, – elə bura.

O, qabağa düşüb başını yırğalaya-yırğalaya yeridi, mən onu piştaxtanın yanından hərleyib balaca, bomboş otağa salanda Volf gülümsədi:

– Qiyamət yerdir, – dedi və oturdu.

– Bəli, – deyə mən təkrar elədim, – qiyamət yerdir.

Volf ucadan dilləndi:

– Oh! – dedi. – Səndə bir iş var, deyəsən. Nə cür iş olduğu da məlumdur. Üzünə baxan kimi bilinir.

– Mənim üzümə baxan kimi nə bilinir? – dedim.

– İşə düşmədik? – deyə Volf qımışaraq dilləndi. – Heç nə bilinmir. Ancaq sifətin, bir növ, boğazına çatı salıb ömrünü bağışlayan adamların sifətinə oxşayır. Deyəsən, bu gün sənin ipinə odun yığmaq olmayacaq.

Cavan qadın qəhvə gətirdi. Volf qəhvəni o biri otaqda sifariş eləmişdi.

Volf dedi:

– Atam bərk hirsələnib. Səhərdən telefon yerindən çıxır. Sən isə tapılmırsan ki, tapılmırsan, Frau Brotiqə verdiyin nömrə ilə də səndən bir xəbər tutmaq mümkün olmadı. Kişini incitmə, – deyə Volf əlavə elədi, – yaman qəzəbi tutur. Özün bilirsən ki, iş məsələlərində onun zarafatdan xoşu gəlmir.

– Bəli, – deyə mən təkrar elədim, – iş məsələlərində onun zarafatla arası yoxdur.

Qəhvəni içəndən sonra mən o biri otağa keçib, cavan qadından üç kökə istədim; kökə ilə birgə o, mənə boşqab və bıçaq da verdi, lakin mən bıçağı götürmədim. Kökələri boşqaba qoyub Volfun yanına qayıtdım. Bir kökəni əlimlə bölüb iki parça elədim və onun birini yeyən kimi içimdən ürək bulanmasının çəkilib getdiyini hiss elədim.

Volf təəccübləndi.

– Ay Allah, – dedi, – indi də oturub yavan çörək yeyəcək!

– Bəli, – dedim, – indi mən oturub yavan çörək yeyəcəyəm.

– Səninlə söz danışmaq mümkün deyildir – deyə Volf narazı halda dilləndi.

– Bəli, – dedim, – mənimlə danışmaq mümkün deyildir. Çıx get.

– Yaxşı, – deyə Volf gülə-gülə ayağa durdu. – Bəlkə, sabah ağlın yerinə gələ.

O, cavan qadını o biri otaqdan çağırıb iki fincan qəhvənin və üç ədəd kökənin pulunu verdi. Volf kafe xidmətçisinə çay-pulu da vermək istədi, lakin qadın pulu götürmədi, qaytarıb Volfun qüvvətli, ağır əlinə saydı; Volf başını bulayaraq, pulu cibinə atdı. İkinci kökəni böləndə Volfun məni necə heyrtle

süzdüyünü baxmadan da hiss elədim, onun baxışları əvvəlcə boynumda dolandı, sonra, elə bil, oradan sürüşüb üzümə düşdü, saçlarımı gəzdirdi və əllərimin üstündə dayandı.

Mənim əllərimə baxa-baxa Volf dilləndi:

– Onu da deyim ki, o məsələ baş tutubdur.

Mən sualedici nəzərlə onun üzünə baxdım. Volf dedi:

– Məgər Ulla "Tritoniya" üçün sifariş məsələsini sənə danışmayıb?

– Əlbəttə, – dedim, – dünən Ulla bu məsələni mənə danışmışdır.

– Sifariş almışdıq, – deyərək Volf sevinclə səsləndi. – Bu səhər bizə xəbər verdilər ki, işə girişmək olar. Cümə günü başlayacağıq. Güman eləyirəm ki, o vaxtacan sən də ağıln başına gələr. İndi mən atama nə deyim? Ona nə cavab verim? Kişi lap özündən çıxıb: o sarsaq əhvalatdan sonra onun bu cür hirsələnməyi olmamışdı.

Mən kökəni yerə qoyub ayağa durdum.

– Hansı əhvalatdan sonra? – dedim.

Volfun üzünə baxa-baxa mən onun bu söhbəti başlamağına peşman olduğumu gördüm, lakin söhbət başlanmışdı və mən əlimi şalvarımın dal cibinə salıb pul çıxarmaq istəyirdim: cibimi əlləşdirə-əlləşdirə, birdən hiss elədim ki, oradakı pulların hamısı yüz və əllimarklıqdır. Mənə xırda lazım idi, buna görə də pencəyimin cibinə baxdım, oradan iyirmi iki mark kağız pul və əlli pfenniq xırda çıxarıb, Volfun sağ əlindən yapışdım, əlini açdım və pulları ovcuna qoydum.

– Bu, həmin əhvalatın puludur, – dedim. – Mənim oğurladığım plitkaların qiyməti iki mark iyirmi beş pfenniq idi. Apar ver atana, mən oradan düz on ədəd plitka götürmüşdüm.

Mən bir qədər susdum. Sonra lap astadan əlavə elədim:

– O əhvalat altı il bundan qabaq olmuşdur, ancaq siz onu unutmamısınız. Yaxşı ki, indi sən o əhvalatı mənim yadıma saldın.

– Mən buna təəssüf eləyirəm.

– Fərqi yoxdur. Bu gün, bax, buradaca sən o əhvalatı mənim yadıma saldın, bu da sənin pulun, apar atana ver.

Volf yalvardı:

– Götür pulunu, – dedi, – belə şey olmaz.

– Niyə olmur? – dedim. – O vaxt oğurlamışdım, indi qaytarıram. Daha sizə borcum qalmadı ki?

Volf dinmirdi və bu vaxt mənim ona yazığım gəldi, çünki o, nə edəcəyini bilmirdi; o, pulları ovcunda tutmuşdu və alnından tər axıdırdı, onun pul tutduğu yumruğunu da tər basmışdı. Volfun üz-gözü də dəyişmişdi; qabaqlar ustalar üstünə çığıranda, yaxud ədəbsiz lətifələr danışanda mən onun sifətini belə görmüşdüm.

– O əhvalat olan vaxt hər ikimizin on altı yaşımız vardı, – dedim, – biz bir yerdə oxumağa başlamışdıq, indi sənin iyirmi üç yaşın var, ancaq o əhvalatı unutmamısan; pulları bura ver, görürəm, əzab çəkirsən. Mən onu poçt ilə sənin atana göndərərəm.

Mən onun tərdən yaşarmış isti əlini açdım və pulları götürüb təzədən pencəyimin cibinə qoydum.

– İndi gedə bilərsən, – dedim, ancaq Volf yerindən tərpənmədi. O, mənim üzümə baxırdı. Altı il bundan əvvəl, həmin o oğurluq əhvalatı aşkara çıxanda da Volf mənim sifətimə eynən bu cür baxırdı: mənim müqəssir olmağıma Volf inanmırdı və cingiltili, təsirli, titrək səsi ilə o, məni müdafiə eləyirdi; biz yaşlı olsaq da, o vaxt Volf mənə özümdən qat-qat kiçik görünürdü, çünki bu adam bir kiçik qardaş kimi mənim günahımı öz boynuna götürmək istəyirdi, mənim çəkməli olduğum cəzanı çəkməyə hazır olduğunu bildirirdi; o gün Volfun atası öküzlər kimi nərilədi və axırda öz oğluna sillə vurdu, mənə o anda yüz kömbə çörək verməyə hazır idim – təki oğurluğu boynuma qoymayaydılar. Lakin mən oğurluğu boynuma aldım, həyətdə, karxananın qabağında təslim oldum; mən təslim olanda axşam idi, onda karxana da zülmətə bürünmüşdü, onbeşlik lampa pəhlə patronundan zəif işıq saçırdı və

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

noyabr küləyi lampanı yırgalayırđı. Burada mənım Vikveberə dediyim bircə "hə" sözü Volfun, öz cingiltılı uşaq səsi ilə, etiraz əlaməti olaraq, söylədiyi sözlərin hamısını məhv elədi və onların hər ikisi həyətdən keçib evlərinə getdilər. Volfun uşaq təxəyyülünə görə, "yaxşı oğlan" məfhumuna aid olan xüsusiyyətlərin hamısı məndə vardı və məni birdən-birə bu tituldan məhrum eləmək onun üçün çətin idi. O gün tramvaya minib yataqxanaya qayıdanda öz nəzərimdə mən küt və bədbəxt bir adama çevrilmişdim; mən satıb çörəyə verdiyim plitkalara görə əzab çəkirdim, çünki onda şeylərin dəyər məsələsindən az-çox başım çıxırdı. Volfun nəzərində "yaxşı oğlan" olmağım da məni az maraqlandırırđı, lakin mən istəməirdim ki, nahaqdan-nahaqa bu adam "yaxşı oğlan" adını mənım üstümdən götürsün.

Ertəsi gün qoca məni kontora çağırđı. Veronikanı bayıra yollayıb bir müddət barmaqları arasında siqaretini oynatdı, sonra heç vaxt başından götürmədiyi yaşıl fetr şlyapasını çıxarıb yerə qoydu.

– Kapellan, Derixsə zəng eləmişdim, – dedi. – Ananın ölməyini o, mənə xəbər verdi. Daha biz səninlə o barədə danışmayacağıq, heç vaxt danışmayacağıq, eşitdinmi? Get.

Mən kontordan çıxdım və qayıdıb karxanaya gedə-gedə öz-özüm düşündüm: görəsən, bundan sonra biz nə barədə danışmayacağıq? Anamın ölümü barədəmi? Mən Vikveberə əvvəlkindən də artıq nifrət elədim; niyə nifrət elədim, bilmirəm, ancaq bunun səbəbsiz olmadığına ürəkdən inandım. Bundan sonra bizim aramızda o barədə söhbət olmadı, heç vaxt olmalı və bundan sonra mən heç vaxt oğurluq eləmədim – mən istəməirdim ki, anamın ölümünə görə onlar məni bir daha bağışlasınlar.

Üzümü Volfa tutub:

– Get, – dedim, – get.

– Mən çox təəssüf eləyirəm, – deyə o, dodağının altında dilləndi, – mənə... mən...

O, mənim üzümə baxdı və mən bu baxışdan duydu ki, dünyada yaxşı oğlanlar olduğuna Volf hələ də inanır.

– Bəsdir, – dedim, – bu məsələni yadından çıxart, xoş gəldin.

Bu anda Volfun görkəmi, qırx yaşa çatıb, əvvəllər özünün ideal saydığı bir şeyi itirdiyini zənn eləyən adamların görkəminə bənzəyirdi; o, bir qədər süstləşmişdi, lakin həmişəki kimi mehriban idi, "yaxşı oğlan" məfhumuna aid olan cəhətlərin bir çoxu Volfun özündə vardı.

– Bəs mən nə deyim atama?

– Səni o göndərib?

– Xeyr. Ancaq yəqin bilirəm ki, acığı tutubdur. Bu saat hər yerə zəng eləyib səni axtarır, çünki "Tritoniya" məsələsini həll etmək üçün o, mütləq, səni tapmalıdır.

– Mən heç bilmirəm ki, sabah nə edəcəyəm.

– Doğrudanmı, bilmirsən?

– Bəli, – deyə təkrar elədim, – doğrudan da, bilmirəm.

– Camaşırxanada işləyən qızların dediyi düzdürmü? Deyirlər ki, sən bir qızın dalınca düşmüşsən.

– Bəli, – dedim, – qızların dediyi doğrudur; mən bir qızın dalınca düşmüşəm.

– Vay, ilahi, – deyə Volfu həyəcanla səsləndi, – cibində bu qədər pul səni tək buraxmaq düz iş deyil.

– Elə məhz bu qədər pulla mənə tək buraxmaq vacibdir, – dedim. – Yeri get və Allah xatirinə, daha məndən atana nə deyəcəyini soruşma.

Volf getdi; mən onu vitrinin yanından qollarını sallayıb necə keçdiyini gördüm: o, növbəti döyüşə gedərkən uduzacağını əvvəlcədən duyan boksçuya bənzəyirdi. Volf Körbmaherqasse küçəsinə çıxıb tində gözdən itənə kimi mən yerimdən tərپənmədim, sonra kafenin açıq qapısı qabağında dayandım. Vikveberin maşını yerindən tərپənib vağzal tərəfə gedənəcən gözlədim. Sonra mən bayaq oturduğumuz otağa qayıtdım, fincanda qalmış qəhvəmi ayaqüstü içdim, boşqabdakı

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

üçüncü kökəni cibimə qoyub, saatıma baxdım. Bu dəfə mən saatın yuxarı tərəfinə baxdım – o yerdə ki zaman asta-asta, səssiz-səmirsiz hərəkət eləyirdi, mənim zənnimcə, indi altının yarısı, yaxud altı tamam olmalı idi, lakin hələ saat dörd idi. Piştaxtanın dalında durmuş qadına "xudahafız" deyib, birbaşa maşına doğru yeridim; maşında qabaq oturmaqların arasındakı kəsik yerdə bir vərəq kağız vardı: səhər müştərilərin adını yazdığım bu kağızı cırıb su axarına tulladım. Mən yenə də yolun o biri tərəfinə keçmək, orada dayanıb xəyala dalmaq, dərindən-dərinə suların dibinə qərç olmaq istəyirdim; lakin bu fikir indi mənə gülünc göründü, mən daxilən utandım və Hedviq olan evin qapısına yaxınlaşıb zəngi basdım. Bir dəfə, iki dəfə, üç dəfə və nəhayət, mən əlimi yanına salıb qapının o tərəfində zəngin səsinə qulaq verdim, lakin içəridə zəng səsi eşidilmədi; mən dübarə zəngi basdım, ancaq yenə də onun səsinə eşitmədim. Yenə ürəyimə vahimə çökdü. Bundan bir neçə saat əvvəl, vağzal səkisinin o biri tərəfinə keçib Hedviqə yanaşarkən necə qorxmışdumsa, indi də o cür qorxmağa başladım. Sonra qulağıma ayaq səsi gəldi – elə bir səs ki o heç cür frau Qroltaya mənsüb ola bilməzdi. Yeyin-yeyin yeriyən addımlar pilləkənləri enib küçə qapısına tərəf gəldi və Hedviq qapını açdı. İndi onun boyu mənim zənn elədiyimdən xeyli uca görünürdü, Hedviqlə mən, təxminən, bir boyda idik, qəfil-dən üz-üzə gələndə hər ikimiz qorxduq. O, əli ilə qapını saxlayaraq dalı-dalı çəkildi: mən bu qapının necə ağır olduğunu bilirdim, çünki frau Flink üçün paltaryuyan maşınlar gətirəndə biz onu əlimizlə saxlamışdıq, o vaxtacan saxlamışdıq ki, Flink özü gəlib qapının dəmirini yerinə salmışdı.

– Qapının üstündə dəmir var, – dedim.

– Haradadır? – deyə Hedviq soruşdu.

Mən qapını çöl tərəfdən taqqıldadıb, yuxarıdakı dəmirin yerini göstərdim.

– Buradadır, – dedim. Bu anda qızın sol əli və sifəti bir neçə saniyəliyə qapının dalında gözdən itdi. Sonra küçədən düşən

gur işıq Hedviqin üzünü işıqlandırdı və mən onun üzünə diq-qətlə tamaşa eləməyə başladım; bu baxışlara tab gətirməyin necə çətin olduğunu bilirdim, çünki mən onun sifətini bir şəkil kimi seyr eləyirdim, buna baxmayaraq, Hedviq mənim üzümə baxdı və bu anda mən ürəyimə çökmüş vahimənin yoxa çıxdığını duydum. Sanki, Hedviqin sifəti yenə də ürəyimi deşərək, könlümün dərinliyinə keçmişdi və orada bir xoş ağrı yaratmışdı.

– O vaxt siz sarışın qız idiniz, – dedim.

– Nə vaxt? – deyə Hedviq soruşdu.

– Yeddi il əvvəl, o vaxt mən şəhərə gəlməyə təzəcə hazırlaşırdım.

– Bəli, – deyə Hedviq gülümsədi, – onda mən sarışın, qanı az və cansız idim.

– Səhər vağzalda sizi arxamda qoyub, sarıbəniz qız axtara-axtara qalmışdım.

– O qədər də çox gözləmədim, – deyə Hedviq etiraz elədi, – siz mənə yaxınlaşanda mən təzəcə əyləşmişdim. Sizi o saat tanıdım, ancaq istəmədim ki, qabaqca mən danışıq. – O, yenə də gülümsədi.

– Nə üçün? – deyə mən xəbər aldım.

– Çünki çox acıqlı görkəminiz vardı. Yaşlı, həm də təşəxxüslü adama oxşayırdınız, mən təşəxxüslü adamlardan qorxuram.

– Mənim barəmdə nə düşündünüz? – dedim.

– Heç nə, – deyə Hedviq cavab verdi, – fikirləşdim ki, deməli, həmin oğlan budur – o cavan Fendrix; atanıza göndərdiyiniz şəkildə siz bundan çox-çox cavan görünürsünüz. Sizin haqqınızda orada pis-pis sözlər danışırlar. Bir nəfər mənə demişdi ki, guya, söz oğurluq eləmişiniz.

Hedviq qıpqırmızı qızardı və mən yəqin elədim ki, daha onun qanı az deyildir. Mənim bu al-qırmızı sifətə baxmağa halım yox idi.

– Qızarmayın, – deyə mən astadan dilləndim, – qızarmaq lazım deyil. Mən, doğrudan da, oğurluq eləmişəm, lakin

bu əhvalat altı il əvvəl baş verib və mən... Mən indi də o işi edə bilərdim. Bunu sizə kim danışıb?

– Qardaşım danışıb, – deyə Hedviq cavab verdi, – özü də mənim qardaşım pis oğlan deyildir.

– Bəli, o, pis oğlan deyildir, – deyə mən təkrar elədim, – və şübhə eləmirəm ki, mən sizin yanınızdan çıxandan sonra siz oturub mənim oğurluq eləməyim barədə düşünmüşünüz.

– Bəli, mən bu barədə düşünmüşəm, ancaq çox düşünməmişəm.

– Məsələn, nə qədər düşünmüşünüz?

– Bilmirəm, – deyə Hedviq gülümsəyə-gülümsəyə cavab verdi, – düşünməli başqa şeylər də vardı. Məsələn, mən acmışdım, ancaq aşağı düşməyə qorxurdum, bilirdim ki, siz küçədə dayanmışınız.

Mən pencəyimin cibindən kökəni çıxartdım. Hedviq gülümsəyə-gülümsəyə kökəni alıb iki böldü. Hedviqin uzun, ağ və möhkəm barmağı çörəyin içinə keçdi, sanki, o, barmağını yumşaq yastığa batırmışdı. Hedviq kökədən bir parça qoparıb ağzına qoydu, ancaq o, ikinci tikəni udmamış mən soruşdum:

– Mənim oğurluq etməyimi, bilmirsiniz ki, sizin qardaşınıza kim danışıb?

– Bunu bilmək sizin üçün çox vacibdir?

– Bəli, – dedim, – çox vacibdir.

– Yəqin, o adamlar danışıb ki, siz... – Hedviq qızardı, – o adamlar ki bunu görüblər. Qardaşım deyirdi ki, o, bu məsələni lap yaxın bir adamdan eşidib. – Hedviq çörəkdən bir tikə də yeyib, yan yörəsinə baxa-baxa astadan əlavə elədi, – bayaq sizi evdən qovmağıma təəssüf eləyirəm, neynəyim, qorxurdum. Ancaq mən sizi heç də qardaşım deyən o əhvalata görə qovmamışdım.

– Əgər burada, doğrudan da, həqiqi bir oğurluq məsələsi olsaydı, mən buna ürəkdən sevinərdim, ancaq bu işin iyrənc-liyi orasındadır ki, mən oğurluq yox, axmaqlıq eləmişdim.

O vaxt mən çox cavan idim, hədsiz dərəcədə qorxaq idim, elə bir iş indi olsaydı, mən daha usta tərpnər idim.

Hedviq çörəyin bir tikəsini də ağzına qoyub dedi:

– Siz buna heç peşman da olmamısınız? Hə?

– Xeyr, – dedim, – bir damcı da; amma o işin üstü açılanda mənim başıma çox iyrənc bir əhvalat gəlmişdi, mən özümü safa çıxara bilməmişdim. Onlar məni bağışlamışdılar, ancaq bilirsinizmi, bu cür bağışlamaq adama necə təsir eləyir? Müqəssir olmaya-olmaya bağışlanmaq!

– Yox, – deyə Hedviq cavab verdi, – bilmirəm, ancaq hiss eləyirəm ki, hər halda, belə şey adama yaxşı təsir eləməz. – Sonra o gülümsəyərək soruşdu, – daha cibinizdə çörək yoxdur ki? Çox ehtiyatlı adamsınız, deyəsən, cibinizdə çörək gəzdirirsiniz? Neynəyirsiniz çörəyi? Quşları yemləyirsiniz, yoxsa, bəlkə, özünüz aclıqdan qorxursunuz?

– Bəli, – dedim, – mən aclıqdan həmişə qorxuram. Çörək istəyirsinizmi?

– Bəli.

– Gedək, mən sizin üçün alım.

– Elə bil, səhrada qalmışam, – deyə Hedviq gülümsədi, – yeddi saatdır ki, dilimə heç nə dəyməyib.

– Gedək, – deyə mən təkid elədim.

O susub, ciddi görkəm aldı. Sonra aram-aram dilləndi:

– Etiraz eləmirəm, bu şərtlə ki, mənə söz verəsiniz. Söz verəsiniz ki, bir də o cür qəfildən mənim otağıma girməyəcəksiniz və o qədər gül gətirməyəcəksiniz.

– Mən sizə söz verirəm, – dedim.

O əyilib qapının dalındakı dəmiri qaldırdı və dəmir divara dəyib taqqıldadı.

– Çox uzağa getməyəcəyik, – dedim, – bu döngəni dönən kimi çatırıq, gedək.

Lakin o örtülməkdə olan qapını çiyini ilə saxlayaraq, əvvəlki kimi tərpnəmiz dayanmışdı və mənim qabağa düşməyimi gözləyirdi. Mən ondan bir qədər qabağa düşdüm,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gedə-gedə arabir çevrilib dalımca baxdım və ancaq bu vaxt gördüm ki, Hedviq özü ilə balaca əl çantasını da götürüb. Kafedə, piştaxtanın dalında bu dəfə kişi dayanmışdı, o, yekə bir bıçaqla təzə alma piroqu kəsirdi; üstünə yaşıl alma cemi çəkilmiş piroqun üzündəki xəmir qatı yum yumşaq idi və onu əzməmək üçün kişi əlindəki bıçağı ehtiyatla piroqa batırırdı. Biz səssiz-səmirsiz piştaxtanın yanında yan-yanə dayanıb piroq kəsən kişinin əllərinə tamaşa eləyirdik.

Mən yavaşca Hedviqin qulağına pıçıldadım:

– Piroqdan başqa burada toyuq bulyonu da, ətli şorba da olur, – dedim.

– Bəli, – deyə kişi başını qaldırmadan təsdiq elədi. – Bu yeməklər bizdə olur – Onun qara, sıx saçları ağ papağı altından qırağa çıxmışdı, kəndli arvadlarından süd iyi gələn kimi, bu adamdan da çörək qoxusu gəlirdi.

Hedviq dedi:

– Şorba lazım deyil, piroq yaxşıdır.

– Neçə qıça? – deyə kişi xəbər aldı və piroqun son parçasını kəsib, bıçağı çıxararaq, gülümsəyə-gülümsəyə öz əlinin əməlinə baxdı. Sonra onun ensiz, qırmızı sifəti təbəssümdən qırıq-qırıq oldu:

– Mərc gəlinirsinizmi? – dedi. – Mən sizinlə mərc eləyirəm ki, bu piroqun hər parçası ölçüdə də, çəkiddə də bir-birinin tam eynidir. Olsa-olsa, iki-üç qram fərqi ola bilər, bunsuz mümkün deyil. Mərc eləyək?

Mən gülümsəyərək:

– Yox, – dedim, – mənə sərf eləməz, çünki bu mərci mən, çox güman ki, uduzuram.

Piroq kilsə binasının kərpici dəmirləri olan dairəvi pəncərəsinə bənzəyirdi.

– Elədir ki, var! – deyə kişi ucadan səsləndi. – Bu mərci siz, çox güman ki, uduzarsınız. Sizə neçə qıça piroq verim?

Mən Hedviqin üzünə baxdım. Hedviq gülümsəyərək dedi:

– Biri lap azdır, ikisi lap çox.

– Deməli, bir qıça yarım? – deyə kişi bıçağı əlinə götürdü.

Hedviq soruşdu:

– Məgər belə də olur?

Kişi:

– Niyə olmur ki? – dedi və əlindəki bıçaqla piroqlardan birini tən ortadan kəsdi.

– Deməli, hərəmişə qıça yarım piroq və qəhvə, – deyə mən söhbətə yekun vurdum.

Bayaq Volf ilə oturduğumuz masanın üstündə fincanlar hələ də dururdu, çörəyin ovuntusu da boşqabın içində idi. Volfun əyləşdiyi stulda indi Hedviq oturmuşdu; mən cibimdən bir qutu siqaret çıxarıb ona da təklif elədim. Hedviq siqaret götürmədi.

– Sağ ol, – dedi, – istəmirəm, bəlkə, sonra çəkdim.

– Sizdən bir şey soruşmaq istəyirəm, – deyə mən bayaqkı yerimdə oturdum, – bunu mən bir vaxt atanızdan soruşmaq istəyirdim, ancaq, əlbəttə, cəsərim çatmadı.

Hedviq dedi:

– O nə məsələdir ki?

– Necə olub ki, – dedim, – sizin familiyanız Müller yox, Muller olubdur?

– Əh, – dedi. – Bunun axmaq bir tarixi var, buna görə mən bəzən hirsələnirəm.

Soruşdum:

– Niyə?

Hedviq dedi:

– Babamın familiyası Müller imiş, özü də çox varlı adammış və varlı olduğuna görə bu familiya döşünə yatmayıb, "ü"nü "u" eləmək üçün əmək-əmək pul xərcləyib, axırda da məqsədinə çatıb. Mənim ona acığım tutur.

– Nə üçün?

– Ona görə ki, mən bu Müller familiyasını fəxr ilə daşıyardım, təki babam bu günahsız "ü"nü çevirib "u" eləməyə xərclədiyi pulu mənə qoyub gedəydi. Kaş o pullar indi mən-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

də olaydı, onda mənim oxuyub müəllim olmağa ehtiyacım qalmazdı.

– Məgər siz müəllim olmaq istəmirsiniz? – dedim.

– Demək olmaz ki, istəmirəm, ancaq bundan ötrü ürəyim də axmır. Atamsa deyir ki, mütləq oxumalısan, oxumalısan ki, özünü dolandırasan.

– Əgər, – dedim, – razı olsanız, mən sizi dolandıraram.

Hedviq qızardı, mənsə sevindim. Ürəyimdəki sözü demək üçün, nəhayət, fürsət tapmağıma sevindim, o sözü Hedviqə məhz bu şəkildə deməyim də məni, üstəlik, sevindirdi. Buna baxmayaraq, mən piroq kəsən kişinin həmin anda otağa girməyinə şad oldum. O, bizə qəhvə gətirdi, qəhvədanı masanın üstünə qoyub bulaşmış qabları yığışdırdı və dedi:

– Piroqla yemək üçün yaxşı qaymaq var. İstəyirsinizmi?

– Bəli, – dedim, – gətirin.

O getdi, Hedviq fincanlara qəhvə süzdü; sifətidəki qırmızılıq hələ çəkilib getməmişdi, onunla göz-gözə durmamaq üçün mən Hedviqin başı üzərində divardan asılmış şəkllə baxırdım. Baxdığım şəkil tanımadığım bir qadına qoyulmuş mərmər heykəlin surəti idi. Mən bu heykəlin yanından çox keçmişdim, lakin onun kim olduğuna heç vaxt fikir verməmişdim. İndi şəklin altında yazılmış "İmperatriça Avqustanın heykəli" sözlərini oxuyub sevindim, çünki bu qadının kim olduğunu, nəhayət ki, bilmişdim. Kafe sahibi bizə piroq gətirdi. Mən öz fincanıma süd töküb qəhvə ilə qarışdırdım, bir parça piroq götürdüm və bu vaxt Hedviqin də yeməyə başladığını görüb sevindim. İndi Hedviq bayaqkı kimi qırmızı deyildi, o, gözünü boşqabdan çəkmədən dilləndi:

– Sizdən yaxşı adam dolandıran çıxar: bir qucaq gül, bir dənə kökə – o da ayaqüstü.

– Sonra da qaymaqla piroq, – deyə mən zarafatla cavab verdim, – qəhvəsi də yanında, axşam isə, anam demişkən, əməlli-başlı yemək.

Hedviq dedi:

– Mənim də anam belə deyir. Deyir ki, heç olmasa, gündə bir dəfə əməlli-başlı yemək lazımdır.

– Deməli, saat yeddidə görüşürük! – dedim.

Hedviq soruşdu:

– Bu gün?

– Bəli, – dedim.

– Yox, – deyə Hedviq etiraz elədi, – bu axşam mümkün deyil. Mən atamın qohumlarından birinin evinə qonaq getməliyəm, o, şəhərdən uzaqda olur və mənim yolumu çoxdan gözləyir.

– Deməli, onunla görüşmək sizin üçün daha xoşdur?

– Xeyr, – deyə Hedviq cavab verdi, – bu həmin qadınlardandır ki, pəncərənin pərdəsinə baxıb, onun son dəfə nə vaxt yuyulduğunu ilk baxışdan müəyyən eləyə bilir, özü də heç vaxt səhv eləmir. O, bizi bir yerdə görsəydi, deyərdi ki, bu adam səni yoldan çıxarmaq istəyir.

– Sənin qohumun bu dəfə də səhv eləməzdi, – dedim, – mən sizi yoldan çıxarmaq istəyirəm.

Hedviq:

– Bilirəm, – dedi, – amma mənim o evə getməyim gəlmir.

– Getməyin, – dedim, – bu axşam mən sizinlə yenə görüşmək istərdim. Bir də o adamdan ki xoşun gəlmir, onun evinə getməyə dəyməz.

Hedviq razılaşdı.

– Yaxşı, – dedi, – ancaq burası da var ki, əgər mən getməsəm, o özü gəlib aparacaqdır. Onun öz maşını var, həm də olduqca diribaş adamdır, daha doğrusu, dediyini eləyəndir – atam onun haqqında belə deyir.

– Mənim bu cür adamlardan zəhləm gedir.

– Mənim də, – deyə Hedviq cavab verdi. O, piroqun son tikəsini yeyib qurtardı və boşqaba tökülmüş qaymağı qaşıqla yığmağa başladı.

– Bu gün saat altıda mən də bir yerə getməliyəm, – dedim, – ancaq heç cür qərara gələ bilmirəm. Mən bir qızla görüş-

məliyəm, o qızla ki bir vaxt evlənməyi qət eləmişdim, görüşüb deməliyəm ki, daha mən onunla evlənməyəcəyəm.

Hedviq qəhvədanı götürüb, fincana qəhvə süzmək istəyirdi, birdən əl saxlayıb dedi:

– Bu məsələni o qıza bu gün deməyiniz məndən asılı deyil ki?

– Yox, – dedim, – yalnız özümdən asılıdır və necə olur olsun, bu gün deməliyəm.

– Onda gedin deyin. Axı kimdir o qız?

– Bu, həmin qızıdır ki, – dedim, – mən onun atasından oğurluq eləmişəm. Sizin qardaşınızla bu bərədə danışan adam da, yəqin ki, məsələni o qızın özündən eşidibdir.

Hedviq ucadan dilləndi:

– Onda, sözlünüzü qıza demək sizin üçün asan olacaq!

– Asan da var, asan da, – dedim. – Bu, mənim üçün qəzetə yazılmadan imtina etmək kimi bir şey olacaqdır. Mən qəzetin halına yanmayacağam, ona yazdırmaq üçün çəkdiyi zəhmətə görə bir çaypulu da ala bilməyən poçtolyonun halına yanacağam.

– Gedin, – deyə Hedviq məsləhət gördü, – mən də o arvadın yanına getməyəcəyəm. Siz nə vaxt getməlisiniz?

– Altiya qalmış, – dedim, – ancaq hələ beş də olmayıb.

– Mən burada oturacağam, – deyə Hedviq astadan dilləndi, – siz kağız mağazasına baş çəkin, mənim üçün poçt kartoçkası alın, söz vermişəm ki, hər gün evə məktub yazım.

– Yenə qəhvə istəyirsinizmi? – dedim.

– Yox, – dedi, – yaxşı olar, bir siqaret verəsiniz.

Mən qutunu qabağa uzatdım və o, siqaret götürdü, Hedviqin siqaretini yandırandan sonra o biri otağa keçib kafe sahibinin pulunu verərkən mən Hedviqə tamaşa elədim.

Siqareti əlində tutmağından bilinirdi ki, o, həmişə papiros çəkən deyil. Mən pulu verib qayıdanda o, başını qaldırıb:

– Bəs niyə getmirsiniz? – dedi.

Mən çıxdım və çıxarkən onun çantasını necə açdığını gördüm; çantanın Hedviqin paltosu kimi yaşıl astarı vardı.

Körbmaherqasse küçəsini boya-boy keçib, yolumu Netsmaherqasse tərəfə saldım. Hava sərinləşmişdi və bəzi vitrinlərdə artıq işıq yanırdı. Mən kağız mağazasını tapanacan Netsmaherqasse küçəsinin axırınacan gedib çıxmalı oldum.

Mağazada, dəbdən düşmüş qədim rəflərdə satılacaq mallar səliqəsiz halda, üst-üstə qalanmışdı, piştaxta üzərində bir dəstə oyun kartı dururdu; yəqin ki, kimsə onu almış, lakin bəzi kartların cırıq olduğunu görüb onları elə öz qabının yanında burada qoyub getmişdi. Burada bir neçə şərikli avtoqələm vardı və onları yoxlamaqdan ötəri piştaxtanın üstündə bloknot da qoyulmuşdu. Mən piştaxtaya dirsəklənib həmin bloknota baxdım; onu qərribə imzalarla və əyri-üyrü xətlərlə yazıb doldurmuşdular. Kimsə bir küçənin adını yazmışdı: "Bruloştrasse". Qalın yazıların əksəriyyəti alıcıların fəaliyyətini göstərirdi və hər yazının ilk hərfi axırıncıya nisbətən daha bərk basılmışdı. Bloknotun üstündə qalın, qabarıq hərflərlə yazılmış "Mariya Keliş" sözlərini mən lap asanlıqla oxudum. Sonra gözümlə başqa bir imzaya sataşdı, bunu yazan, elə bil, pəltək adamın dilini yamsılamaq istəmişdi: "Robert-Br-Robert Brax"; bu sözləri yazanın xətti kobud və dəbdən düşmüş xətt idi və mənə elə gəlirdi ki, bu, qoca adama mənsubdur. Kimsə yazmışdı: "Heynrix", bloknotun başqa bir yerində həmin xətlə "dağçıçəyi" sözü qeyd olunmuşdu. Bloknotda qadın xətti ilə yazılmış bir neçə söz lap uzaqdan oxunurdu: "köhnə daxma".

Nəhayət, cavan bir qadın piştaxtaya yanaşdı; o, xoş sifətlə mənim üzümə gülümsəyərək, cırıq kartları götürüb qutuya qoydu.

Əvvəlcə mən ondan beş ədəd şəkilli poçt kartoçkası istədim. Cavan qadın bir dəstə kartoçka gətirib qabağıma qoydu və mən üstədən beşini götürdüm. Götürdüyüm poçt kartoçkasında parkların və kilsələrin şəkləri vardı, bir şəklənin altında

"Noldevolun heykəli" sözləri yazılmışdı və mənəm tanımadığım bu tunc heykəldə kürk geymiş bir kişi əlindəki lülələnməmiş kağızı açırdı.

– Kimdir bu Noldevol, – deyə mən kartoçkalardan birini geri qaytararaq, cavan qadına müraciət elədim.

Səliqə ilə daranmış qara saçları və qırmızı mehriban sifəti olan bu cavan qadın kartoçkanı alıb zərfə qoydu. Bu adamda monastıra getmək istəyən qadınların görkəmi vardı.

– Noldevol, – deyə o, mehribanlıqla gülümsədi, – Noldevol şəhərin şimal hissəsini tikibdir.

Şəhərin şimal hissəsi mənə tanış idi. Orada kirayə verilən hündür evlər 1910-cu ilin meşşan evi simasını hələ də təmsil etməkdə idi; oranın küçələrində tramvaylar gedirdi: tramvayların enli, yaşıl vaqonları mənə romantik görünürdü. Yəqin ki, 1910-cu ildə atama da üstüörtülü faytonlar romantik görünürmüşlər.

Mən üzümü qadına tutub:

– Sağ olun, – dedim və öz-özümə fikirləşdim: "Deməli, belə işlər üçün bir vaxt adamlara heykəl qoyurmuşlar".

– Daha bir şey lazım deyil ki? – deyə cavan qadın məndən xəbər aldı.

– Bəli, – dedim, – zəhmət olmasa, mənə bir sarğı da kağız verin, bax, onu, o yaşıl sarğımı.

Qadın vitrini açıb, göstərdiyim sarğımı oradan götürdü və onun üstündəki tozu sildi. Sonra o, böyründəki böyük kağız topasından bir parça kəsib, yaşıl sarğımı bükdü və bu vaxt mən onun xırdaca, qəşəng, ağappaq əllərinə ürəkdən məftun oldum; mən birdən-birə avtomat qələmimi cibimdən çıxarıb, müştərilərin cızma-qara elədiyi bloknotun üstündə Mariya Klişin altında öz adımlı yazdım. Niyə yazdım, bilmirəm, bircə onu bilirəm ki, öz adımlı o kağızda qeyd etməyə yaman həvəsım gəlirdi.

– Qələminizi doldurmaq istəyirsiniz, eləmi? – deyə cavan qadın şən səslə dilləndi.

– Yox, – dedim və üzümə qızartı çökdüyünü duyaraq, əlavə elədim, – sağ olun, mən qələmimi təzəcə doldurmuşam.

O gülümsədi, elə bil, hər şeyi başa düşmüşdü. Mən pulları piştaxtanın üstünə qoyub, pencəyimin cibindən çek dəftərçəmi çıxartdım, piştaxtanın üstündə iyirmi iki mark əlli pfenniq məbləğində çek yazdım. Çekin üstündə baş tərəfdən "Borcun ödənilməsi üçün" sözlərini də çəpinə qeyd eləyəndən sonra mən içində poçt kartoçkalrı olan zərflər cibimdən çıxartdım və kartoçkalrı oradan götürüb çeki zərflərə qoydum. Zərf çox ucuz zərf idi, bu cür zərflər, adətən, adama ya vergi idarəsindən, ya da polis-dən göndərilir. Vikveberin ünvanını yazanda mürəkkəb yayıldı və mən yazdığımı pozub təzədən ehtiyatla yazmalı oldum.

Sonra qadının qaytardığı puldan bir mark özünə verib dedim:

– Zəhmət olmasa, mənə poçt markası verin: bir onpfennikli, bir dənə də "Ehtiyacı olanlara kömək üçün".

Cavan qadın siyirməni çəkdi, dəftərçədən marka qoparıb mənə verdi. Mən onları zərflərin üstünə yapışdırdım.

Mən çox pul xərcləmək istəyirdim, buna görə də pulumun artığını piştaxtanın üstündə qoyub, rəfləri bir də nəzərdən keçirdim: orada bizim texnikumda işlədiyimiz qalın dəftərlərdən vardı, mən yumşaq, yaşıl cildli dəftərlərdən birini piştaxtadan götürüb qadına verdim. Cavan qadın böyründəki kağız topasından bir parça da kəsib, dəftəri бүkdü və bu balaca sarğıni əlimə götürəndə mən başa düşdüm ki, bu dəftərdə Hedviq heç vaxt mühazirə yazmayacaq.

Qayıdıb Netsmaherqasse küçəsi ilə gedərkən mənə elə gəlirdi ki, bu gün heç vaxt qurtarmayacaqdır; axşam hələ də düşməmişdi, yalnız vitrin lampalarının işığı bir qədər gurlaşmışdı. Mən yenə də həvəslə pul xərcləyirdim, lakin işıqlı vitrinlərdən mənə cəlb eləyən bir şey idi; mən yalnız tabut dükanının qabağında azca ayaq saxladım, lampaların zəif işığında tünd-qəhvəyi və qara rəngli qutulara baxıb yoluma düzəldim və Körbmaherqasse küçəsinə dönərkən Ulla yadıma düşdü.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Onun öhdəsindən gəlmək bayaq mənə göründüyü kimi də asan olmayacaqdı. Mən bunu dərk elədim. Ulla məni çoxdan tanıyırdı, yaxşı tanıyırdı, mən də onu tanıyırdım: Ullanı öpə-öpə bəzən onun yumşaq qəşəng qız sifətinin arxasında mən ölü kəlləsi görürdüm, bilirdim ki, Ullanın atasının başı bir vaxt belə bir kəlləyə çevriləcəkdir; yaşıl fetr şlyapalı bir kəllə.

Ulla ilə birlikdə mən onun atasını elektrik plitkəsi oğurlamaqdan çox-çox sərfəli və gəlirli tərzdə aldadırdım. Dəmir tullantılarını axtarmağı bəhanə eləyib, mənim rəhbərliyim altında bir dəstə adam uçurulası evlərin xarabalarını gəzər-kən yaxşıca pul qazanırdıq; hündür nərdivan qoyub çıxdığımız otaqların heç dağılmamış yerləri də olurdu və uçmamış mətbəxlərdə, hamam otaqlarında biz təptəzə şeylər tapırdıq: belə yerlərdə bəzən bizim rastımıza bir vinti də yerindən tərpənməmiş qızdırıcı bak və kalonkalar çıxırdı, biz burada minalanmış, qarmaqlardan asılmış dəsmala şüşə rəflərin üstündə dodaq boyasına, üzqırxana rast gəlirdik. Vannalar vardı ki, hələ içinin suyu qurumamışdı və sabun köpüyü əhəng kimi dibində ağarırdı. Salamət qalmış hamam otaqlarında təmiz suyun üstündə, qaranlıq zirzəmilərdə can vermiş uşaqların rezin oyuncaqları üzürdü. Mən sınımamış güzgülərə baxırdım, adamlar ölməzdən bir neçə dəqiqə qabaq son dəfə bu güzgülərə baxmışdılar. Bu aynaların üstündə mən hirsimdən, hiddətimdən öz sifətimi çəkiclə vurub qırıq-qırıq eləyirdim, gümüş ovuntu dodaq boyasının və üzqırxan alətlərin üstünə səpələnirdi. Mən vannaların tıxacını çıxarırdım, təmiz su dördmərtəbədən süzülüb aşağı tökülürdü, rezin oyuncaqlar isə aram-aram vannanın əhəngli dibinə yadırdı.

Bir dəfə biz bir tikiş maşını tapdıq; onun nazik iynəsi palıdı rəngli parçanın üstündə idi, bu parça ilə bir oğlan uşağına şalvar tikmək istəyirmişlər. Bu maşını mən yerə atdım, atdım ki, uçuq divarlara, qalın daşlara dəyib parça-parça olsun, lakin onu niyə atdığımı heç kəs başa düşmədi. Rastımıza çıxan güzgülərin üstündə öz sifətimi məhv etmək mənə daha

xoş gəlirdi; sındırdığımız aynaların gümüş qırıntıları güclü şələlə kimi ətrafa səpələnirdi. Uçulmuş evlərin vanna otaqlarında mən çox güzgülər sındırırdım, nəhayət, Vikveber təəcüb eləməyə başladı. Talan elədiyimiz evlərdən həmişə aynasız qayıtmağımız onu şübhəyə saldı və xaraba axtaranların dəstəsi başqa bir ustaya tapşırıldı.

Lakin çox keçməmiş mənə yenə də öz işimə göndərdilər, çünki cavan bir fəhlə gecə ilə xarabaya soxulub, oradan elektrik paltaryuyan maşını çıxarmaq istərkən yıxılıb ölmüşdü. Onun üçüncü mərtəbəyə necə çıxmağından heç kəs baş açmadı, lakin o, üçüncü mərtəbəyə çıxa bilməmişdi, böyük şkaf boyda maşını iplə aşağı sallamaq istəmişdi və özü maşınla birgə oradan yerə gəlmişdi. Biz gəlib hadisə yerinə çatanda oğlanın əl arabası günün işığına qərq olmuş küçədə dururdu. Buraya polis işçiləri gəlmişdi, onlardan biri ipin uzunluğunu ölçüb, başını yelləyə-yelləyə yuxarıya, mətbəxin açıq qapısına baxırdı; mətbəxdə süpürgə görünürdü, süpürgəni göy şirəli divara söykəmişdilər. Cavan fəhlənin mətbəxdən çıxardığı paltaryuyan maşın yerə düşüb qoz kimi parçalanmışdı, maşının silindrşəkili orta hissəsi bayıra atılmışdı, lakin dəniz otlarının arasında çürüməkdə olan döşəklərin üstünə düşmüş oğlana, elə bil, heç bir xəta toxunmamışdı: onun həmişə olduğu kimi dodaqları qəzəblə sıxılmışdı – bu dodaqlar, bu ağız dünyada ədalətə, mərhəmətə inanmayan ac adamın ağzı idi... Ölən fəhlənin adı Alons Frukler idi və o, Vikveberin fabrikinə cəmisi üçcə gün əvvəl daxil olmuşdu. Mən onun cənəzəsini meyitxanadan gəlmiş maşınla apardım və küçədə dayanmış bir qadın bunu görüb:

– Qardaşınızdırmı?

– Bəli, – dedim, – qardaşımdır.

Sonra, günortaçağı mən Ullanın qələmi qırmızı mürəkəbə batırıb, xətkəslə onun adını maşın cədvəlindən pozduğunu gördüm; cədvəldə çəkilən xətt düpdüz, səliqəli, qan kimi, Şariqortsun yaxası kimi, İfiqueniyanın dodaqları və tuzda təsvir olunan ürək kimi qırmızı idi.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

...Mən kafeyə qayıdanda Hedviq başını əlləri arasına alıb oturmuşdu; onun yaşıl cempəri yuxarı qalxmışdı. O, qollarını masaya dirəmişdi və qollar Hedviqin üzünə söykənmiş iki şüşəyə bənzəyirdi; butulkalar ağız tərəfdən dar olduğu kimi Hedviqin qolları da dirsəkdən yuxarı getdikcə sısqalaşırdı və bu qəşəng qollar onun yumru sifətinə bir az da yaraşlıq verirdi; gözləri tünd-qəhvəyi rəngdə idi, lakin baxışlarının dərinliyində nəsə bal rənginə çalan bir işıq, bir işartı vardı və həmin işıqda mən öz kölgəmi görürdüm. Lakin Hedviq mənə baxmırdı, kənara baxırdı və yəqin ki, bu saat o, uzaq bir evin qapısını görürdü. Qoltuğumda xarici dil dəftərləri düz on iki dəfə içəri girdiyim o qapıdan mənim ürəyimdə tutqun və dağınıq bir xatirə qalmışdı. Bəlkə, Hedviqin xəyalı dəhlizin döşəməsinə salınmış qırmızımtıl parçanın yanına getmişdi, bəlkə də, həmin parça tünd-qəhvəyi rəngdə idi, bilmirəm, çünki ora gün işığı düşmüşdü. Bu saat Hedviq atasının tələbə şapkasında çəkəndiriyi şəkli görə bilərdi, şəklin altında sonu "... oniya" ilə bitən hər hansı bir foto şirkətinin əda ilə yazılmış adını oxuya bilərdi. Bəlkə, Hedviq nanəli çayın ətrini duyurdu, tütün qoxusunu burnunda hiss eləyirdi. Bəlkə də, bu saat onun fikri not kağızlarının üst-üstə qalandığı taxçada idi. Oradakı not dəftərlərindən birinin üstündə bir dəfə mən bu sözləri oxumuşdum: "Qriq, Anitranın rəqsi".

İndi mənim də həmin dəhlizi Hedviqin özü kimi yaxından görməyim gəlirdi; bu məqsədlə də mən, bəlkə, lap çoxdan unuduğum əşyaları yadıma salmaq istədim; mən hafizəmi, yaddaşımı pəncək astarı kimi yırtıb dağıtmağa başladım; belə olur ki, sən astarın bir yerində pul olduğunu yəqin eləyirsən. Sanki, sən o pulu üstədən əlinlə tutmusan, bu son puldur, son ümiddir. Bu son pul, bu son ümid sənün üçün olduqca dəyərli bir şeyə çevrilir, çünki onunla iki kökə, bir siqaret, yaxud bir qutu nanəli konfet almaq olar; kilsə həblərinə bənzəyən ağ konfetin meyxos şirinliyi aclığın qabağını saxlaya bilir; mən unuduğum o şeyləri xatırlamağa çalışırdım, lakin

heç nə yadıma düşmürdü, elə bil, ciyərimə nasosla hava doldururdum, ciyərlər isə işdən düşmüşdülər.

Elə ki astar cırılır, əlində toz görürsən; yun tüklər görürsən. O qiymətli pulu barmaqların arasında sıxırsan və onun cəmisi on pfenniç olduğunu yəqin bilə-bilə sən pencəkdən bir mark pul tapdığına özünü inandırmağa çalışırsan. Lakin ələ gələn on pfenniçdir və sən onu qiymətli bir şey kimi aşkara çıxarmışsan... Mən Hedviqilin dəhlizinə girən yerdə yuxarıda İsanın çarmıxa çəkilməmiş xaçını yadıma sala bilməmişdim, xaçın qabağında qəndil vardı. Bunu mən onların evindən çıxanda görərdim.

– Gedin, – deyə Hedviq dilləndi, – mən sizi burada gözləyəcəyəm. Gec gəlməyəcəksiniz? – o, mənə baxmadan danışdı.

– Bu kafe, – dedim, – saat yeddidə bağlanır.

– Məgər siz yeddidən gec gələcəksiniz? – dedi.

– Yox, – deyə cavab verdim, – heç də gec gəlməyəcəyəm.

Siz buradamı olacaqsınız?

– Hə, burada olacağam, – dedi. – Gedin.

Mən poçt kartoçkalarını masanın üstünə qoydum, markaları da oraya qoyub çıxdım; mən təzədən Yudenqasse küçəsinə gəldim və maşına əyləşib, Hedviq üçün aldığı şeyləri dal oturaçağa atdım. Öz işimdən qorxduğum kimi, mən maşınımın da həmişə qorxurdum – bunu indi dərk elədim, lakin maşın sürmək mənim üçün siqaret çəkmək kimi vərdişə çevrilmişdi: bayaq yolun kənarında dayanıb qapıya baxa-baxa siqaretləri necə qeyri-ixtiyari hərəkətlə yandırdığım kimi maşını işə saldım. Elə bil, yuxuda idim və yuxumda maşın sürürdüm. Hər şey rahat, hər şey yerbəyerində, sanki, mən səssiz-səmirsiz bir aləmdə maşınımı sürüb gedirdim.

Yudenqasse ilə Körbmaçesse küçəsinin kəsişdiyi yerdən keçib Rengenplats tərəfə gedəndə yolda Hedviqin yaşıl cemperini mənim gözümə dəydi. Cemper haradasa Körbmaçerqassenin dərin bir guşəsində zülmətə qarışıb yoxa çıxdı və mən yolun ağzındaca maşını döndərərək onun dalınca get-

dim. Əvvəl Hedviq qaçırdı, sonra o ayaq saxlayıb, qoltuğunda bir kömbə çörək, küçənin başqa səmtinə keçmək istəyən bir kişiyə yanaşdı. Mən onlarla qarşılaşmaqdan ehtiyat eləyib maşını saxladım və bu vaxt qoltuğunda çörək aparən kişinin əlləri ilə Hedviqə nəsə göstərdiyini gördüm. Hedviq yenə də yüyürməyə başladı. Netsmaherqasse küçəsi ilə qaça-qaça o, bayaq mənim kartoçka aldığı kağız ləvazimatı mağazasının yanına çatdı və oradan dönüb mənə tanış olmayan dar, qaranlıq bir küçə ilə yeriməyə başladı. Mən maşını yavaş-yavaş onun arxasınca sürürdüm. İndi Hedviq qaçmırdı, o yeridicə qolundakı qara əl çantası atılıb-düşürdü. Küçəni yaxşı görmək üçün mən bir saniyəliyə işıq söndürdüm, sonra gur işıq Hedviqin daxil olduğu balaca bir kilsənin tağına düşəndə xəcalətimdən qızardım. Mənim bu anda keçirdiyim hissi, yəqin ki, film çəkərkən proyektorun şüası ilə birdən gecənin zülmətini yarıb qucaqlaşmış iki nəfərin üstünə çıxan kino adamı keçirə bilərdi.

III

Mən kilsənin ətrafında sürətlə dövrə vurub maşını döndərdim və birbaşa Rentgenplats tərəfə getdim. Düz altı tamamda oraya çatdım və Çandlerştrassedən burulub Rentgenplatsa dönəndə Ullanın ət dükanının qabağında durduğunu gördüm; mən onu bayaqdan görürdüm, bir dəstə maşının arası ilə öz maşınımı yavaş-yavaş bu meydançaya doğru sürəndə mən uzaqdan-uzağa Ullaya baxırdım. O, başına qara şlyapa qoymuşdu. Əyninə sukeçirməyən qırmızı plaş geymişdi və bu plaş bir vaxt Ullaya dediyim sözləri mənim yadıma saldı: mən ona demişdim ki, qırmızı plaşda səndən xoşum gəlir.

Mən maşını meydanın bir küncündə qoyub Ullanın yanına qaçdım. O, məni görən kimi dedi:

– Orada maşın qoymaq olmaz. Sonra iyirmi mark cəriməyə düşərsən.

Onun sifətindən bilinirdi ki, Volf ilə danışıbdır: Ullanın çəhrayı dərisinə qara kölgə qonmuşdu. Onun başı üzərində, ət dükanının vitrinində iki parça donuz piyi, vazalar və mərmər etajerlər arasından konserv qablarının hündür bir qalası ucalırdı və bankaların üstündə tünd-qırmızı hərfələrlə yazılmışdı: "Ət".

– Qoy dursun, – deyə mən Ulladan xahiş elədim, – onsuz da, vaxtımız azdır.

Ulla etiraz elədi:

– Nə çətin iş imiş, – dedi, – açarı bəri ver. O yanda yer boşalıb.

Mən açarı Ullaya verib, onun necə ustalıqla maşını qadağan olunmuş yerdən döndərərək, meydanın o biri tərəfinə – indicə boşalmış yerə sürməyinə tamaşa elədim. Sonra poçt qutusuna yaxınlaşıb Ullanın atasına çatacaq məktubu saldım.

– Nə çətin iş imiş, – deyə Ulla qayıdıb açarı mənə verərəkən təkrar elədi. – Guya ki, sənin artıq pulun var.

Dərindən ah çəkərək, mən Ulla ilə, az qala, qurmaqda olduğum birgə ailə həyatının nəhayətsiz, ömrün özü qədər uzun illərin gözümün qabağına gətirdim. Bu adam otuz-qırx il məni qınayacaqdı, o, mənə tənəli, tikanlı sözlər atacaqdı və bir müddət bu sözlər quyuya atılan daş kimi astadan əksədə verib, sonra tam cavabsız qalacaqdı. Quyudan birdən-birə daşlar çıxmasına Ulla təəccüb edəcəkdə, heyrlənəcəkdə. Bu saat Ulla ilə "Yos" kafesinə gedərkən mən daş püskürən bir quyu görürdüm.

– Volf ilə söhbət etmişəm? – dedim və Ulla "hə" cavabı verdi.

Kafenin girəcəyində mən onun qolundan yapışdım.

– Artıq danışmağın mənası varmı? – dedim.

– Bəli, biz danışmalıyıq! – deyə Ulla məni "Yos" kafesinə itələyərək, ucadan səsləndi. Biz içəri keçib həsir pərdəni qaldıranda mən hiss elədim ki, bizim burada görüşəcəyimizin Ulla üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Hələ mən kursda oxu-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yanda Volf və Ulla ilə biz burada tez-tez görüşürdük, sonra mən imtahan verdim, texnikumu bitirdim, lakin bizim bu görüş yerimiz dəyişmədi; burada biz neçə-neçə fincan qəhvə içmişdik, neçə-neçə dondurma yemişdik; indi mənimlə yan-yanaşı dayanıb ətrafa göz gəzdirərək boş masa axtaran Ullanın gülümsəməyindən bildim ki, o, məni tələyə salmaq üçün buraya gətirmişdir, çünki burada hər şey onun üçün əlverişli idi: divarlar da, masalar da, stullar da, yeməklərin qoxusu da, hətta xidmətçinin baxışı da Ulla üçün əlverişli idi; bütün dekorasiyasını yaxşı tanıdığı bu səhnədə Ulla mənimlə döyüşmək istəyirdi, lakin bilmirdi ki, biz lap dünən burada oturmuş olsaq da, mən o üç-dörd ili xatirimdən silmişəm; indi mənim üçün o illər yalnız təzə tapıldığı vaxtda qiymətli görünən bir şeyə çevrilmişdir. Uca Monblan dağının zirvəsinə çıxan bir şəxs çatdığı əlçatmaz yüksəklikdən bir xatirə qalsın deyə oradan götürdüyü adi bir daşı necə saxlayırsa, eləcə də mən həmin illəri indiyəcən xatirimdə saxlamışdım; sonra zirvədən götürülmüş o daş, hərəkətdə olan qatarın pəncərəsindən bayıra atılır – yer üzündəki milyon tonlarla daşın eyni olan, kibrit qutusu boyda o adi daş relslərin arasındakı çınqillara qarışib yoxa çıxır.

Elə dünən axşam biz xeyli vaxt bu kafedə oturmuşduq; kilsədə axşam mərasimindən sonra Ulla məni buraya gətirdi; mən iş vaxtı kirlənmiş əllərimi tualetdə yudum, qutab yeyib, çaxır içdim, dünən xidmətçinin verdiyi haqq-hesab kağızı indi də mənim cibimdə idi. Onun üstündə: "Altı mark, əlli səkkiz pfenniq" yazılmışdı. Bu kağızı mənə verən qızın özü də burada idi: o, kafenin aşağı başında dayanıb, axşam qəzetlərini divara vururdu.

– Oturaq? – deyə Ulla mənə müraciət elədi.

– Yaxşı, – dedim, – oturaq.

Frau Yos piştaxtanın arxasında dayanıb, şokoladlı konfetləri gümüş maqqacla büllur qablara düzürdü. O, bizi həmişə xoş sifətlə qarşılayıb, ürəkdən salamlayırdı, çünki bu

adam "gəncliyə rəğbət bəsləyənlərdən" idi. Güman eləyirdim ki, heç olmasa, bu dəfə o, bizi rahat buraxacaqdır, lakin belə olmadı. Frau Yos piştaxtanın dalından çıxıb qollarını irəli uzadaraq bizə doğru gəldi, əlimdə açar və şlyapa olduğuna görə, o, mənim biləklərimdən yapışdı və ucadan dilləndi:

– Çox şadam ki, siz yenə gəlmisiniz!

Üzümün qızarmaqda olduğunu hiss edərək, mən utana-utana badamşəkili, gözəl gözlərinə baxdım, mənim qadınlara necə xoşuna gəlməyimi bu gözlərdən asanlıqla oxumaq mümkün idi. Gecə-gündüz şokoladlı konfetlərlə əlləşən frau Yosun özü də konfetə oxşayırdı; o, konfet kimi şirin, konfet kimi incə, konfet kimi yeməli idi; onun həmişə maqqac tutan nazik barmaqları vaxt-bivaxt gərilməmiş vəziyyətdə olurdu. Quş kimi atıla-atıla gəzən bu bəstəboy qadının gicgahından arxaya daranmış bəyaz saçları bəzi şokoladlı konfetlərin üstünə çəkilən qaymaq kimi ağ şirəyə bənzəyirdi; onun başına – bu balaca yumurtaşəkili kəlləyə şəhərimizdə şokoladlı konfetləri yaymağın bütün topoqrafiyası yerləşirdi; o, kafeyə gələn qadınlardan hansının hansı növ konfet xoşladığını əzbərdən bilirdi və bununla kişilərin də könlünü şad eləyirdi. Buna görə də frau Yos bütün oğlanların daimi məsləhətçisi, bayram günləri öz varlı müştərilərinin arvadlarına hədiyyə göndərən böyük mağazaların etibarlı adamı idi. Ər və arvadlardan hansı birinin ailə namusuna xəyanət etməyə hazırlaşdığını, yaxud xəyanət etməkdə olduğunu frau Yos onların alıb apardığı konfetin növündən bilirdi; o özü cürbəcür konfet komplektləri icad eləyirdi və onları çox ustalılıqla işə keçirirdi.

Frau Yos əlini Ullaya uzadıb, onun üzünə gülümsədi; mən maşının açarlarını cibimə qoydum və bu vaxt o, əlini bir daha mənə sarı uzatdı. Mən onun qəşəng gözlərinə daha diqqətlə baxaraq düşündüm: görəsən, yeddi il əvvəl buraya gəlib, həmin bu konfetüzlü xanımdan bir tikə çörək istəsəydim, o, mənimlə necə danışırdı? Və bu anda frau Yosun gözləri, sanki, birdən-birə bürüdü, qəzəbləndi, zalımlaşdı,

badamı gözləri dişi qaz gözünə döndü. Mən onun incə barmaqlarını iti caynaqlara çevrildiyini gördüm, mən onun xırdaca zərif əllərinin xəsislikdən bürüşüb saraldığını gördüm və elə kəskin hərəkətlə əlimi frau Yosun əlindən dartıb çıxardım ki, o diksindi, qayıdıb başını bulaya-bulaya piştaxtanın dalına keçdi; indi onun sifəti palçığa düşmüş şokoladlı konfetə bənzəyirdi, konfetin içinin şirəsi yavaş-yavaş axıb gedirdi, özü də şirindən, şəkərdən məhrum turş şirəsi.

Ulla məni dalınca dartıb apardı və biz qırmızı pasrəngli payəndazın üstü ilə, masaların dalında əyləşmiş adamların yanından keçib, kafenin sıx yerinə – Ullanın gözaltı elədiyi iki boş stula tərəf addımladıq. Kafedə tutulmamış miz yox idi, yalnız üçadamlıq bir masanın dalında iki boş stul vardı. Orada bir nəfər kişi əyləşmişdi, ağzında siqar, qəzet oxuyurdu; o, hər dəfə nəfəs aldıqca siqaret külünün arasından bozuntul tüstü qalxırdı və külün xırda-xırda tozları onun qara kostyumunun üstünə səpələnirdi.

– Burada oturaq? – dedim.

– Daha boş yer yoxdur, – deyə Ulla cavab verdi.

– Mənə qalsa, başqa bir kafeyə gedərdik.

Ulla qəzet oxuyan kişiyə aşkar nifrətlə baxıb, yan-yörəsinə göz gəzdirdi və aşağı tərəfdə masanın dalında bir kişi ayağa durub arvadının göy paltosunu tutmağa hazırlaşanda mən Ullanın gözündə sevinc parıldadığını gördüm. Onun arxasınca boş stula doğru gedə-gedə mən bizim məhz burada görüşməyimizin Ulla üçün necə böyük əhəmiyyətə malik olduğunu bir daha hiss elədim. O, kiçik əl çantasını üstündə göy paltolu qadının çəkmə qutusu olan stulun bir qırağına qoydu və göy paltolu qadın başını yelləyə-yelləyə öz qutusunu götürüb, o başda xidmətçilə haqq-hesab çəkən ərinin dalınca getdi.

Ulla bulaşmış qabları kənara itələyib küncdəki stula əyləşdi, mən onun yanında oturdum və cibimdən siqaret çıxarıb Ullaya təklif elədim; Ulla siqaret götürdü, mən onun siqaretini yandırdım, özüm də siqaret otladım və tüstüsünü sinəmə

çəkərək, içində qaymaq bulaşığı, gilənar çərdəyi olan boşqablara, südə, şirəyə bulaşmış qəhvə fincanlarına baxdım.

– Mən bunu əvvəlcədən bilməli idim, – deyə Ulla söhbətə başladı, – hesabdar otağı ilə fabrikin arasındakı şüşə divardan baxıb sənin işləklərini görəndə bilməli idim. Qızların çörəyindən bir parça alıb yemək üçün sən fırıfıra kimi onların başına fırlanırdın; o bəstəboy, sısqa qız var idi – rotor hərələyən qızı deyirəm – o, xəstə, eybəcər, üzündə sızanaqsız yer olmayan qızın bir dəfə cəmli çörəyinin yarısını bölüb sənə verdiyini gördüm, sən onu alıb gözüünə təpdin.

– Hələ bu, harasıdır ki? – dedim. – Mən onu öpürdüm də, kinoya da aparırdım və qaranlıqda onunla əl-ələ yapışub gəzirdim də, o ölənin gün mən usta köməkçisi olmaq üçün imtahan verirdim. Qəbri üstünə gül alıb aparmaq üçün mən düz birhəftəlik maaşımdan keçdim. Güman eləyirəm ki, bir tikə cəmli çörəyini o, mənə halal etmiş olar.

Dinməz-söyləməz mənim üzümə baxdıqdan sonra Ulla bulaşmış qabları bir az da o yana itələdi, mən qabları qabağa çəkdim, çünki boşqablardan biri, az qala, sürüşüb düşəcəkdə.

– Siz, – dedim, – onun qəbrinə bir dəstə gül göndərməyi və yaxud ailəsinə başsağlığı verməyi şəninizə sığışdırmadınız, ancaq zənn eləyirəm ki, sən onun adını maaş cədvəlindən pozanda mürəkkəblə düz və səliqəli xətlə pozmusan.

Bu vaxt kafe xidmətçisi bizə yanaşdı, boşqab və fincanları məcməyiyə yığıb soruşdu:

– Qəhvə, eləmi?

– Xeyr, – dedim, – mən qəhvə istəmirəm.

Ulla dedi:

– Mən istəyirəm.

– Bəs sizə nə gətirim? – deyə kafe xidmətçisi məndən soruşdu.

– Fərqi yoxdur, – dedim.

– Cənab Fendrixə bir fincan nanəli çay verin, – deyə Ulla söhbətə qarışdı.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Hə, – dedim, – mənə çay verin.

– Başıma xeyir, – deyə kafe xidmətçisi ucadan səsəndi,
– bizdə nanəli çay yoxdur, ancaq qara çay var.

– Yaxşı, mənə qara çay gətirin, – dedim və qız çıxıb getdi.

Ullanın üzünə baxdım və məni dəhşət бүürüdü: ilk dəfə deyildi ki, Ullanın qalın, qəşəng dodaqları bir andaca dəyişib, onun maaş cədvəlində çəkdiyi düz xətt kimi nazik olurdu. Sonra mən saatımı qolumdan açıb qabağıma qoydum; yeddiyə on dəqiqə işləmişdi, mənə yeddiyə on beş dəqiqə qalmış getməli idim, bir dəqiqə də olsa, gecikmək olmazdı.

– Vaxt vardı ki, səninlə ikicə dəqiqə artıq danışmaq üçün mən bu vaxtda qazandığım iyirmi markdan məmnuniyyətlə keçərdim, səni evinizə yola salıb ayrılanda bu iki dəqiqəni mən ən qiymətli çiçək kimi sənə bağışlaya bilərdim, ancaq sən özün onu özündən oğurladın. Mənim üçün iki dəqiqə iyirmi mark pul demək idi.

– Əlbəttə, – deyə Ulla astadan dilləndi, – sən çox alicənab olmusan, biri on markdan gül hədiyyə edirsən.

– Bəli, – dedim, – mən belə lazım bilirdim, axı biz bir-birimizə heç vaxt heç nə bağışlamamışıq. Heç vaxt, elə deyilmi?

– Doğrudur, – deyə Ulla təsdiq elədi, – çünki məni belə öyrədiblər. Mənə deyiblər ki, hədiyyəni boş yerə verməzlər, hədiyyə verilən kəs ona layiq bir iş görməlidir. Sənin buna layiq olduğunu mən heç ağılıma da gətirməmişəm, lap mənim özüm də, mən özüm də, yəqin ki, hədiyyə verilməyə layiq adam olmamışam.

– Xeyr, – dedim, – buna layiq olmamısan, sən mənim yeganə hədiyyəmi geri qaytarmısan. Üstəlik, gəzməyə çıxdığımız zaman bir yerdə cərimə verəndə də biz bu haqda möhürlü kağız yazdırmağı heç vaxt unutmamışıq, onu biz növbə ilə almışıq: bir dəfə sən, bir dəfə mən. Əgər öpüşün də haqq-hesabı olsaydı, yəqin ki, sən onu yazdırıb qovluğa tikərdin.

Ulla dedi:

– Öpüşün də haqq-hesabı vardır və bir vaxt onu səndən tələb edəcəkdir.

Kafe xidmətçisi gəldi. Mənə çay, Ullaya qəhvə gətirdi. O gətirdiyi boşqabları, fincanları, süd dolçalarını, qənd nəlbəkilərini, çayla yeyilən yumurta üçün xırdaca qədəhi masanın üstünə düzənəcən mənim aləmində əbədiyyət qədər uzun vaxt keçdi. Sonra kafe xidmətçisi içində namnazik limon kəsikləri və limonu götürmək üçün gümüş maqqaclar olan boşqabı da masanın üstünə qoydu.

Ulla dinmirdi, mən onun susub-susub birdən qışqıracağından qorxurdum: çünki bir dəfə atası ona etibnamə vermək istəmədikdə Ullanın səsi gəldikcə qışqırdığını eşitmişdim. Vaxt isə tərپənmək bilmirdi: yeddiyə on üç dəqiqə işləmişdi.

– Bu, nədir?! – deyə Ulla astadan dilləndi. – Heç olmasa, bu saati götür buradan!

Mən menyü kağızını saatin üstünə qoydum.

Mənə elə gəlirdi ki, bütün bunları mən min dəfə görmüşəm, eşitmişəm və qoxulamışam. Bütün bu eşitdiklərim, sanki, qrammofon valının səsi idi – bizdən bir mərtəbə yuxarıda yaşayanlar hər axşam eyni vaxtda bu valı oxudurlar. Bütün bu gördüklərim, sanki, film idi, eyni bir film idi ki, həmişə onu cəhənnəmdə göstərirdilər. Burada burnuma dəyəən iylərin hamısı qəhvə, tər, ətir, likör və siqaretlərin iyi məni iyrəndirirdi. Burada mənim Ullaya dediyim və Ulladan eşitdiyim sözlər də dəfələrlə təkrar olunmuşdu; bu sözlər yalançı sözlər idi – onlardan riyakarlıq qoxusu gəlirdi və bu sözlər bir vaxt mənim şəhərdəki acliğım və "dəllal bazarı" barədə atama dediyim sözlərə çox oxşayırdı, çünki belə sözləri dilə gətirən kimi, onların yalan olduğunu hiss eləyirsən. Bu haqda düşü-nərkən birdən-birə Yelena Frenkelin verdiyi cəmli çörək mənim yadıma düşdü; bu mənzərə gözlərim önündə elə aşkar canlandı ki, mən ağzımda ucuz, qırmızı cəmin dadını duydum. Ürəyim Hedviqi və Yurgen Brolaskini suların dibinə batırmış körpünün həmin o göy kölgəli yerini istədi.

– Mən hələ də bu işdən baş çıxara bilmirəm, – deyə Ulla araya söz saldı, – çünki sənin bütün əməllərin pul üçündür, sən hər şeyi puldan ötrü eləyirsən. Bəlkə, qızın pulu vardır?

– Xeyr, – dedim, – onun pulu yoxdur, üstəlik, mənim oğurluq elədiyimi də bilir; sizlərdən kimsə bu əhvalatı birisininə danışıb və həmin adam qızın qardaşına deyib. Bayaq Volf da bu əhvalatı mənim yadıma saldı.

– Bəli, – deyə Ulla dilləndi, – yaxşı eləyib ki, yadına salıb. İndi sən çox alicənab olmusan. O qədər böyümüsən ki, elektrik plitkalarını çırpışdırdığın, yəqin ki, yadımdan çıxıb. Satıb siqaret aldığı plitkaları!

– Həm siqaret, həm də çörək aldığı, – dedim, – çörək... Onu nə səndən görmüşdüm, nə də sənin atandan, təkcə Volf mənə hərdən verərdi, o da həmişə yox. O, aclığın nə demək olduğunu bilmirdi, ancaq biz bir yerdə işləyəndə Volf öz çörəyini mənə verirdi. İnanıram ki, – deyə mən astadan əlavə elədim, – əgər sən də bircə dəfə mənə çörək vermiş olsaydın, mən bu saat burada oturub sənənlə bu şəkildə danışmağa cürət eləməzdim.

– Biz həmişə öz işçilərimizə tarif üzrə nəzərdə tutulduğundan artıq pul vermişik və bizim fabrikdə işləyənlər həmişə ərzaq payı alıblar, nahar vaxtı isə müftə şorba içiblər. Əclaf! – deyə Ulla qışqırırdı, – Nankor, naşükür, əclaf!

Mən saatın üstündən menyü kağızını götürdüm, hələ heç yeddinin yarısı da olmadığını görüb, saati dübarə kağızın altında gizlətdim.

– Öz əlində tutduğun o maaş cədvəlini götür, bir də bax, – dedim, – diqqətlə bax: yazdığın soyadları bir də oxu, ucadan kilsədə dua oxuyan keşişlər kimi ehtiramla oxu və hər soyadı oxuduqca de: "Bağışla bizi!" Sonra bütün bu soyadları topla və alınan rəqəmi min kömbə çörəyə vur, hasili bir daha minə vur, onda görəcəksən ki, bankda hər gün üst-üstə gələn pullarla birgə sənənin atanın adına nə qədər lənət yığılıbdır. Bu lənətlərin sayını ancaq bir şeylə hesablamaq olar: çörəklə, o illərin çörəyi ilə; o illər mənim xatirimdə qatı

dumana bürünübdür; sizin verdiyiniz o şorba axşamlar işdən qayıdanda isti və turşumuş zəhərə dönüb tramvaylarda bizim ağızımıza gəlirdi, zəifliyimiz, gücsüzlüyümüz mədələrimizin hıçqırtısı ilə birgə içimizdən baş qaldırırdı; bizim həzz aldığımız yeganə bir şey vardısı, o da nifrət idi; indi məndə nifrət yoxdur, – deyə astadan əlavə elədim, – o, mənim içimdən quş kimi pərvaz edibdir, mədəmin hıçqırtısı kimi yoxa çıxıbdir. Eh, Ulla, – deyə mən bayaqdan bəri ilk dəfə onun üzünə baxıb, yavaşca dilləndim, – doğrudanmı, sən məni inandırmaq istəyirsən ki, verdiyiniz şorba və maaşa əlavə elədiyiniz beş-üç mark pul bizim üçün kifayət idi? Sən bunumu mənim boynuma qoymaq istəyirsən? Heç olmasa, yağlı kağızlara бүkdüyümüz bağlamaları yadına sal.

O, qəhvəsini səssizcə qarışdırdı, sonra başını qaldırıb üzümə baxdı və mənə öz siqaretinin qutusunu uzatdı; mən siqaret çıxartdım, onun siqaretini odladım, özüm də siqaret yandırıb çəkdim.

– Sizin o əfsanəvi oğurluğu səsə salmağınız mənim heç halıma da təfəvüt eləmir, ancaq, doğrudanmı, sən məni inandırmaq istəyirsən ki, tutduğun o maaş cədvəllərində adı olan adamların bir tikə artıq çörək qazanmağa haqqı yox idi?

Harasa, kənar bir yerə baxa-baxa Ulla hələ də susurdu, mən buna əhəmiyyət vermədən sözümə davam elədim:

– O vaxtlar mən evimizə gedəndə bir tikə çörəkdən ötrü atamın kitablarını oğurlayırdım. Bu kitabları atam dəlicəsinə sevirdi, onları çətinliklə alıb yığmışdı, bu kitablardan ötrü o özü tələbə vaxtı ac qalmışdı; onun iyirmi kömbə çörək qiymətinə aldığı kitabları mən satıb yarım kömbə çörəyə verirdim – sənın atan da indiyəcən bu cür nisbətlə bizə maaş vermişdir. Bizdən çıxılan faizin sayı-hesabı yoxdur – mənfi iki yüzdən sonsuzluğacan.

– Biz özümüz də faiz veririk, – deyə Ulla astadan dilləndi, – bizim nə qədər faiz verməyimizdən heç sənın xəbərini də yoxdur.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Doğrudur, – dedim, – siz də faiz verirsiniz və verdiyiniz bu məbləğ sizin nəzərdə tutduğunuzdan qat-qat çox olur; lakin o kitabları satmağa aparanda mən heç nəyi nəzərdə tutmurdum, daha doğrusu, kitabların ancaq qalınlığını nəzərdə tuturdum; atamın kitabı çox idi, mənim zənnimə görə, o, evdən kitab aparıldığını bilməməli idi, mən ancaq sonralar başa düşdüm ki, səhv eləmişəm, atam hər kitabın yerini bilir, çobanlar sürüdəki qoyunları necə tanıyırsa, eləcə də atam özünün hər kitabını tanıyır; kitabların arasında köhnəlmiş, əzilmiş, bapbalaca bir kitab da vardı, mənə o kitabdən verilən pula bir qutu kibrit almaq olardı, lakin sonra mən o balaca kitabın düz bir vaqon çörək dəyərində olduğunu bildim. Nəhayət, atam işin üstünü açmalı oldu, mənimlə bu haqda danışanda o utandı, qızardı və xahiş elədi ki, mən bu işi onun öhdəsinə buraxım; bundan sonra kitabları atam özü satmağa başladı, satıb pulunu mənə yolladı və bu pulla mən çörək aldım.

"Çörək" sözünü eşidəndə Ulla diksindi və mənim ona yazığımı gəltdi.

– Dur məni vur, – dedi, – nə qədər vurursan, vur, çayı üzümə at və könlün istəyən qədər danış, nə bilirsən, de, indiyəcən danışmırdın, indi ki dilin açılıb, de gəlsin. Ancaq səndən xahiş eləyirəm, o "çörək" sözünü bir də dilinə gətirmə, mənə yazığın gəlsin, – deyə Ulla pıçılta ilə dilləndi və mən də ona astadan cavab verdim:

– Bağışla, bir də demərəm.

Mən ehmalca başımı qaldırıb Ullanın üzünə baxdım və onun görkəmi bu dəfə məni daha da qorxutdu: mənimlə yan-yanə oturmuş Ulla gözlərimin önündəcə durmadan dəyişirdi, sözlərimin, baxışlarımın, menyü kağızının altında hərəkət eləyən xırdaca əqrəbin təsirindən dəyişirdi; artıq əvvəlki Ulla yox idi və dediyim bu sözləri mən əvvəlki Ulla üçün hazırlamışdım. Mən onun danışdıqca danışacağını və hər şeyi zalımcasına sübuta yetirib, axır başda haqlı çıxacağını düşünmüşdüm, əslində isə, bütün bu vaxt ərzində

danışan mən olmuşdum, zalım olan da mən idim, haqlı çıxan da mən idim.

Ulla da mənim üzümə baxdı və mən aşkar hiss elədim ki, bir azdan o qaranlıq karxananın yanından keçib, çınqıl tökül-müş, gəndalaş əkilmiş dar yolda atası evinə gedəndə gözlərindən yaş axıdacaqdır. Ulla mütləq ağlayacaqdı – bu ağlayan Ulla isə mənim tanıdığım Ulla ilə əsla bir sərəya sığmırdı.

Mənim düşündüyümə görə, qalibiyyət Ullanın tərəfində olmalı idi, ancaq burada qalib gələn mən olmuşdum və bu qələbənin dadını turş bir şey kimi ağzımda hiss eləyirdim.

Qabağındakı qəhvədən bir qurtum belə içmədən Ulla xırdaca qaşığı fincanın içində oynadırdı; mən qəfildən onun səsinə eşidib diksindim.

– Mən sənə istədiyini məbləğdə çek yazıb verərdim, tək sən öz lənət və qarğışlarını bizim üstümüzədən götürəydin. Hər halda, bu, o qədər də ürəyətən şey deyil ki, bütün bu illər ərzində sən belə-belə şeylər barədə fikirləşmişən və mənə bir kəlmə də söz demədən ürəyində lənətlərin haqq-hesabını aparmısan.

– Həmişə belə fikirləşməmişəm, – deyə mən etiraz elədim, – məsələ tamam başqa cürdür, yalnız bu gün, bəlkə də, lap elə indicə o köhnə lənətlər mənim yadıma düşdü; hərdən çeşmənin gözüne qırmızı boyaq tökürsən ki, görəsən, rəngli su haracan gedib çıxacaq, bəzən görürsən ki, illər gəlib-keçir və təsadüfən, heç gözləmədiyini bir yerdə həmin boyaqlı suya rast gəlirsən. Mən bu gün həmin suya rast gəlmişəm. Bu gün çeşmələrdən su axmır, qan axır və çeşmənin gözüne tökülən o boyanın indiyəcən harada gizləndiyini mən bu gün dərk eləmişəm.

– Ola bilər ki, sən haqlısan, – deyə Ulla dilləndi, – mən özüm də bu gün, lap indicə hiss elədim ki, pul nə deməkdir. İndi pul mənim üçün də mənasız bir şeydir və bu saat mən heç bir tərəddüdsüz sənə ikinci çeki yazıb verə bilərəm, üstəlik, çek kitabçasını da verə bilərəm və onunla sən bankdan

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

istədiyın qədər pul götürə bilərsən. İndi belə şey heç mənım halıma da təfəvüt eləməz, ancaq əvvəllər mən başqa cür düşünürdüm. Ola bilər ki, sən haqlısan, lakin daha gecdir.

– Bəli, – dedim, – daha gecdir və sənın indiki vəziyyətin böyük meydanda cıdır atları ilə lotereya oynayan adamların vəziyyətinə bənzəyir. Sənın min mark qoymaq istədiyın at finişə birinci gəlmişdir, bu at üçün yazılmış kağız əlindədir, əgər min markı vermiş olsaydın, çoxlu pul qazana bilərdin, lakin sən udmamısan, buna görə də əlindəki kağız əhəmiyyətini itirmişdir və onu yadigar saxlamağın da heç bir mənası yoxdur.

Ulla dedi:

– O adama qalan özünün min markıdır, ancaq sən, yəqin ki, bu pulları da həmin kağızla birgə xəndəyə tullayardın.

– Bəli, – dedim, – yəqin ki, belə eləyərdim.

Mən fincandakı soyuq çaya süd töküb, üstünə limon sıxdım və südün necə çürüyüb qıvrıla-qıvrıla fincanın dibinə yatmağına baxdım. Ullaya siqaret təklif elədim, o, başını tər-pətdi, özümün də çəkməyim gəlmədiyinə görə siqareti yığışdırdım. Menyü kağızını ehmalca masanın üstündən götürdüm, yeddiyə on dəqiqə qaldığını görüb, təzədən saatın üstünü örtmək istədim, lakin Ulla bunu sezdi.

– Get, – dedi, – mən hələ getməyəcəyəm.

– Səni evinizə aparımmı? – dedim.

– Yox, – dedi, – mən hələ oturacağam. Get.

Lakin mən hələ də ayağa durmurdum.

– Əlini mənə ver, – deyə Ulla xahiş elədi və mən onun xahişini yerinə yetirdim. Harasa, başqa bir yerə baxa-baxa o, bir-saniyəliyə mənım əlimi öz əlində saxladı, sonra buraxdı, elə qəfildən buraxdı ki, əlim sürüşüb masanın qırağına dəydi.

– Bağışla, – deyə Ulla müqəssir halda dilləndi, – mən belə eləmək istəmirdim, qətiyyən, istəmirdim.

Mənım əlim bərk ağrıdı, ancaq inandım ki, bunu Ulla qəsdən eləmədi.

– Mən sənin əllərinə çox baxmışam, – deyə o, astadan danışmağa başladı, – sən əlinə alət götürəndə, yaxud cihazları əlləşdirəndə – mən bu əllərin hərəkətini çox izləmişəm. Sən hər cür təzə maşını söküb qurmağı bacarırdın; sökdüyün hissələri öyrənə-öyrənə yerinə yığırdın. Baxan kimi bilmək olurdu ki, sən öz peşən üçün yaranmışsan, onu sevirсэн. Sən öz çörəyini qazanmağa qadirsən, buna görə də sənə çörək bağışlamağın mənası yox idi.

– Mən öz peşəmi sevmirəm, – dedim, – boksçular boksa necə nifrət eləyirlərsə, eləcə də mən öz peşəmə nifrət eləyirəm.

– İndi get, – deyə Ulla astadan dilləndi. – Get! – deyə o, bir də xahiş elədi və mən dinməz-söyləməz yola düzəldim, nə bir kəlmə söz dedim, nə də çevrilib geri baxdım. Mən lap piştaxtanın yanınacan iti addımlarla yeriyib, orada ayaq saxladım və keçiddə, masaların arasında dayanıb çayın və qəhvənin pulunu kafe xidmətçisinə verdim.

IV

Mən qayıdıb bir də Yudenqasse gedəndə qaranlıq düşmüşdü və hələ də bazar ertəsi idi; maşını sürətlə sürürdüm. Lakin, onsuz da, yubanmışdım, saat yeddi olmuşdu, Nuderbreytdə yol bağlanmışdı və bu vaxtlar burada yolun bağlı olduğunu mən ağıma gətirməmişdim, nə edəcəyimi bilmədən maşını həmin küçədən döndərüb, yaxındakı qaranlıq yolla sürməyə başladım və gəlib Hedviqi son dəfə gördüyüm balaca kilsənin yanına çıxdım.

Mənim birdən yadıma düşdü ki, onların ikisi də: Hedviq də, Ulla da mənə "get" dedilər.

Yenə də maşını kağız mağazasının, tabut dükanının yanından sürərək, kafeyə yaxınlaşdım və orada işıq olmadığını görüb qorxdum. Geri qayıdıb, təzədən Yudenqasseyə getmək istədim, bu vaxt kafenin qapısında dayanmış Hedviqin yaşıl cempəri gözümə sataşdı və mən həmin andaca kəs-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

kin hərəkətlə maşının əyləcini çəkdim. Sökülüb təzədən düzəldilmiş daş döşəməli yolda təkərlər sürüşdü və mənim sol qolum qarıya dəydi. Maşından çıxıb, qaranlıqda dayanmış Hedviqin yanına gedəndə mənim hər iki əlim ağrıyırdı; Hedviq qarının qabağında durmuşdu, axşamlar mənim qaranlıq küçələrdə gördüyüm və hərdən mənə söz atan qızlar kimi durmuşdu; o, paltosuz idi, tək cemperdə, özünün yamyaşıl cemperində dayanmışdı: qara saçları onun ağ sifətinə kölgə salmışdı, cemperin boğazından bir ağ kağız kimi görünən boynu sifətindən də ağ idi, Hedviqin dodaqları, elə bil, qara tuşla çəkilmişdi.

O nə dinir, nə danışır, nə də başını qaldırır mənim üzümə baxırdı. Mən dinməz-söyləməz Hedviqin qolundan yapışdım və onu çəkib arxamca apardım.

Adamlar maşını dövrəyə almışdılar, çünki əyləcin səsi ətrafa hay salmışdı. Mən qarını açıb Hedviqi, az qala, zorla içəri saldım, özüm də keçib oturdum və maşın yerindən qopub qabağa şütüdü, biz vağzaldan uzaqlaşdıq və yalnız bu vaxt mən fürsət tapıb Hedviqin üzünə baxa bildim. O, gəc tək ağappaq idi və heykəl kimi düz dayanmışdı.

Mən maşını bir fənər işığının yanına sürüb saxladım. Küçə qaranlıq idi və fənərdən düşən şüa parkın bir hissəsini işıqlandırmışdı. Oradakı yaşıl çəmənliyin çevrəşəkili bir parçası fənər işığına qərq olmuşdu; ətrafda nə səs vardı, nə səmir.

– Bir nəfər mənimlə söhbətə girişdi, – deyə Hedviq diləndi. – İndi sən məni evə aparacaqsan...

Hedviqin həzin səsi mənim ürəyimdə səsləndi, çünki onun dediyi bu cümlədə "sən" sözü qeyri-adi dərəcədə süni səslənmişdi:

– Əlbəttə, mən səni evə aparacağam, – dedim, – ah, ay Allah!

– Hələ saxla, bir dəqiqə dayan, – deyə Hedviq gözlərini mənə zillədi. Bayaq mən onun üzünə necə diqqətlə baxırımsa,

eləcə də Hedviq mənim üzümə baxdı, lakin ona baxmağa daha mənim cəsarətim çatmadı. Alnımı tər basdı, qollarımda ağrı duydum və bu gün, bu bazar ertəsi mənə dözülməz dərəcədə uzun göründü, iyirmidördsaatlıq bir gün bu qədər uzun ola bilməzdi. Bayaq Hedviqin otağından nahaq yerə çıxdığımı mən indi dərk elədim: mən bir səyyah kimi bu torpağı tapmışdım, lakin burada özümdən heç bir nişan qoymamışdım, bu, füsunkar bir torpaq idi, lakin yad idi, gözəl olduğu qədər də yad idi.

– İlahi, – deyə Hedviq astadan dilləndi, – nə yaxşı ki, sən ondan da yaraşıqlısan. Sən ondan qat-qat yaraşıqlısan, ancaq kafedəki kişi çox eybəcər adam imiş. Düz yeddinin tamamında məni bayıra çıxartdı. Gərək, sən gecikməyəydin. İndi sür, gedək.

Mən maşını aram-aram sürürdüm və getdiyimiz qaranlıq küçələr mənim nəzərimdə bataqlıqlar üstədən keçən dar yollara bənzəyirdi ki, burada maşın hər dəqiqə bata bilərdi. Maşını partlayıcı şey daşıyan adamlar kimi, ehtiyatla sürə-sürə mən Hedviqin səsinə qulaq asırdım, əllərinin əlimə toxunduğunu duyurdum. Bu saat bu qaranlıq küçələrdə maşında Hedviqlə yanaşı gedərkən mən ürəyimdə çox qəribə hisslər keçirirdim – yəqin ki, yalnız o dünyada məhşər günü Allah qarşısında sınaqdan çıxanlar özünü mənim kimi hiss eləyə bilərdi.

– Az qala, mən onunla çıxıb gedəcəkdim, – deyə Hedviq sükutu pozdu. – O dayanıb bir az da gözləməli idi, ancaq gözləmədi. O, mənimlə evlənmək istəyirdi, istəyirdi ki, arvadını boşasın. Dediyyə görə, uşaqları da vardı, ancaq özü pis deyildi. Sənin maşının görünən kimi qaçıb getdi, o, mənimlə çox dayanmadı. Tələsə-tələsə bir neçə söz dedi, o, doğrudan da, bərk tələsirdi. Onun cəmisi bir dəqiqə vaxtı vardı və bu birçə dəqiqədə mən onunla bir adamın ömrünü yaşadım; mən xəyalən onun qoynuna girdim və qoynundan çıxıb saçlarımı sığaladım; mən onun üçün balalar doğdum; mən onun corabını yamadım: axşamlar işdən qayıdanda portfelini əlindən aldım,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

səhərlər işə gedəndə mən onu öpüb yola saldım; o, özünə diş düzəltirdi, buna mən də sevindim, o, maşından artıq pul gətirdi, biz evdə ailə şənliyi düzəlttik, mən piroq bişirdim, sonra biz kinoya getdik, o, mənə albalı cemi kimi qırmızı şlyapa aldı; sənin ürəyindən keçəni o, mənimlə elədi və onun hər naş hərəkəti mənim xoşuma gəldi; bu bircə dəqiqədə mən onun neçə-neçə kostyum dəyişdiyini gördüm; o başladı. Sonra bu kostyum da köhnəldi, biz onun üçün bir kostyum da aldığımızı; uşaqlar böyüdülər və onlar da başlarına albalı cemi kimi qırmızı şlyapa qoydular; mən onlara yağışda küçəyə getməyi qadağan elədim, çünki bir vaxt mənə də bunu qadağan eləmişdilər. Ona görə qadağan elədim ki, yağış altında paltar tez köhnəlir, çünki mənim özümü də küçəyə buna görə buraxmırdılar... Sonra o öldü və onun iş yerindən mənə başsağlığı göndərdilər. Xəyalımda mən onu şokolad fabrikində kalkulyator vəzifəsinə qoymuşdum və bir axşam o, firmanın "Yusupov" konfetindən nə qədər gəlir əldə etdiyini mənə demişdi. Tapşırmışdı ki, bunu heç kəsə deməyim, ancaq mən özümü saxlaya bilməyib bu sirri süd dükanında ağzımdan qaçırmışdım, O, cəmisini bir, ya iki dəqiqə dayanıb gözləməli idi, ancaq dayanmadı, sənin maşının bu yana dönən kimi əkildi, dovşan kimi qaçıb getdi. "Siz elə bilməyin ki, xanım qız, mənim təhsilim yoxdur", – axıncı sözü bu oldu.

Mən maşını yavaş sürməyə başladım, çünki sol qolum bərk ağrıyırdı və sağ qoluma şiş gəlməkdə idi; Yudenqasse ilə gedərkən sürəti daha da azaltdım, indi maşın, elə bil, uçmağa hazır olan körpünün üstü ilə gedirdi.

– Neynəmək istəyirsən? – deyə Hedviq soruşdu. – Olmaya burada dayanmaq fikrindəsən?

Mən qorxa-qorxa Hedviqin üzünə baxdım, yəqin, bayaqkı adam da Hedviqə belə baxmışdı, Hedviq dedi:

– Mənim otağıma getmək olmaz, çünki Hilda Kaments orada məni gözləyir. Pəncərədə işıq gördüm, maşını da qapının qabağındadır.

Həmin qəhvəyi rəngli qapının yanından mən maşını yavaş sürüb keçdim... O qapı ki mənim gözümlün qabağından heç vaxt çəkilib getməyəcəkdi... Fotoaparatin qaranlıq kamerasında ağ kağız üstündə əks olunan şəkillər kimi o, mənim beynimdə öz saysız-hesabsız əksini tapacaqdı; mən bu qapının şəkli çəkilmiş topa-topa kağızlar görəcəkdim, dövlət mətbəəsində buraxılan yeni markalar kimi eni, uzununu olmayan kağızlar...

Qapının qabağında tünd-qırmızı bir maşın dayanmışdı. İndi nə etməli olacağımızı mən Hedviqdən baxışımla xəbər aldım və o izah elədi:

– Hilda Kaments atamın tanışdır. Sür, o döngəyə gedək; o tərəfdə asudəlikdir, bayaq otağın pəncərəsindən görmüşəm, düz yoldur, qara daşlar döşənib, ortasından da gil zolaq gedir. Bayaq öz-özümə təsəvvür eləyirdim ki, sən orada yıxılmışan, ölmüşən və elə qorxurdum ki! Qorxurdum ki, sən bir də qayıtmayasan.

Maşını Körbmaherqasse küçəsi ilə sürdüm, yenə də yavaş gedirdim və mənə elə gəlirdi ki, daha heç vaxt sürətlə gedə bilməyəcəyəm. Biz çörək dükanının yanından bir neçə ev də keçəndən sonra Hedviqin dediyi boş sahəyə çatdıq və buradan Hedviq olan evin arxa divarını gördük; bir tərəfdən hündür ağaclar divarın qabağını kəsmişdi, lakin başqa tərəfdən şaquli istiqamətdə uzanıb gedən pəncərələr lap aşkar görünürdü; birinci mərtəbədə işıq yanmırdı, ikincidə yanırıdı, üçüncü də həmçinin.

– Mənim otağım, bax, odur, – deyə Hedviq dilləndi. – O arvad əgər pəncərəni açası olsa, biz buradan onun qaraltısını görəcəyik; bayaq sən, az qala, kor kimi tələyə düşəcəkdin, o da bizi dartıb öz mənzilinə aparacaqdı; onun qiymət mənzili var, çox gözəl bəzəyibdir, burada hər şey təbii görünür, ancaq ilk baxışdan hiss eləyirsən ki, bu mənzildə heç nə təsadüfi deyildir, hər şey çox ustalıqla düzəldilmişdir. Elə bilirsən ki, kinodan çıxmısan və sən büsbütün

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

kinonun təsiri altında ikən birisi sizə yaxınlaşıb deyir: "Pis film deyil, ancaq musiqisi elə-belə, babattəhər..." Bax, odur, dayanıbdır...

Mən gözümlü Hedviqin üzündən çəkib pəncərəyə baxdım və başında ucuz bir şlyapa olan bir qadının orada dayanıldığını gördüm. Onun gözlərini görə bilməsəm də, mənə elə gəldi ki, o dayanıb bizim maşına baxır və bu adamın gözləri başqasının həyatında qayda-qanun yaratmağı sevən qadınların gözüünə bənzəyir.

– Sür, sizə gedək, – deyə Hedviq təklif elədi, – sür, gedək, qorxuram ki, burada bizi görsün və durduğumuz yerdə iş düşək; əgər ələ keçsək, gərək, bütün axşamı bu adamın evində oturub, tərifi çayından içək, heç uşaqlarının yuxudan durmağına da ümid eləmək olmaz. Ümid eləmək olmaz ki, o, uşaqlara baş çəkib bizi, heç olmasa, bir neçə dəqiqə rahat qoya; çünki bu adamın uşaqları da nümunəvi uşaqlardır, axşam yeddidə yatıb, səhər yeddidə dururlar. Sür, gedək. Yəqin ki, əri də evdə deyil; başqa mənzilləri qaydaya salıb pul qazanır. Onun nizama saldığı mənzillər də təsadüfən yaraşığa minmiş mənzillərə bənzəyir. Sür, gedək!

Biz təzədən yola düşdük. Mən maşını Körbmaher və Netsmaherqasse küçələrindən sürüb, yavaşca Nudelbrayteyə döndərdim Rentgenplatsdan keçərək, ət dükanının vitrinində üst-üstə qalanmış konserv qablarına baxdım və bir daha Ullanı xatırladım, onunla keçirdiyim illəri yada saldım; indi o illər yuyulandan sonra balacalanmış köynək kimi məni sıxırdı, lakin vaxt insanı sıxmaya da bilirdi – mənim üçün belə bir vaxt bu gün günortadan sonra, Hedviq gələn dəqiqədən başlanmışdı.

Mən yorulmuşdum, gözlərim ağrıyırdı, düz və uzun Münhenerstrasse ilə üzüaşağı gedərkən yolun sağ tərəfində mənim maşımın, demək olar ki, tək idi; küçənin sol tərəfi ilə, bir-birini ötüb-keçməyə çalışaraq bir axın maşın stadionu tərəf gedirdi – deyəsən, orada bu gün boks, yaxud velosiped

yarışı keçiriləcəkdə; maşınlar qulaq batıran təntənəli fit verə-verə bir-birini arxada qoyub ötürdülər və onların işığı mənim gözümə düşürdü; gur işıq gözlərimi qamaşdırırdı, ağrıdan ara-sıra mən xəstə kimi inildəyirdim: mənə elə gəlirdi ki, eni-uzunu olmayan gözqamaşdırıcı nizələrin arasından keçib-gedirəm və bu nizələrin işığı gözümə, ürəyimə batır. Sanki, mənə işıqla qırmanclayırdılar, qamçılıyırdılar və bu işıq mənim işığa olan keçmiş nifrətimi yadıma salırdı. Neçə illər boyu mən səhərlər gözlərimi açan kimi işığa nifrət eləyirdim; adam olmaq üçün, adam içinə çıxmaq üçün düz iki il mən saat altının yarısında oyanıb, bir fincan acı çay içəndən sonra düsturları əzbərləyirdim, zirzəmidə, balaca karxanada dəmir-dümürlə əlləşirdim – mən cihazları sökürdüm, yığırdım, müayinədən keçirirdim və bütün bu təcrübələr çox vaxt elektrik sahəsindəki gərginliyi artırıb işıq məftillərinin yanmasına və yuxarıda yaşayan adamların cısqırığına səbəb olurdu. Bu iki ildə otaqda – masanın üstündə, yaxud zirzəmidə – alətlərin arasında həmişə mənim zəngli saatım səslənmişdi və yalnız saat səkkizdə zəngdən sonra mən işi buraxıb, yuyunmaq üçün yuxarıya çıxmırdım, nahar eləmək üçün mətbəxə – ev sahibəsinin yanına gedirdim; başqaları səhər yeməyinə oturanacan mən həmişə ikisaatyarımlıq iş görmüş olurdum. Bu iki saata nifrət də eləyirdim, onu sevirdim də, lakin mən bu vaxtı heç vaxt boş buraxmırdım. Sonra öz işıqlı otağında əyləşib nahar eləyəndə mən özümü işıq dəryasında hiss eləyirdim. İşıq məni indiki kimi qırmanclayırdı, elə hey qamçılıyırdı.

Münhenerştrasse getdikcə qurtarmaq bilmirdi. Nəhayət, biz stadionu ötüb-keçdik və mənim işıq nizələrindən canım qurtardı.

Mən maşını öz evimin qabağında saxlayanda Hedviq tərəddüd elədi, yalnız biranlıq – maşın sürətdən düşənəcən tərəddüd elədi; mən qapını açıb ona əl verdim və özüm qabağa düşüb, yorğun-argın pilləkəni yuxarı qalxdım.

Saat səkkizin yarısı idi və bu bazar ertəsinin əbədiyyət olduğuna daha məndə şübhə yeri qalmamışdı, əslində isə, mənim evdən çıxdığım vaxtdan hələ on bir saat da keçməmişdi.

Pilləkənləri çıxax-çıxa mən yuxarıdan gələn səsə qulaq asırdım; orada ev sahibəsinin uşaqları gülə-gülə şam eləyirdilər; ayaqlarımı zorla qaldırmağımın səbəbi də mənə indicə məlum olmuşdu; çəkmələrimin altına gilli palçıq yapışmışdı; Körbmaherqasse küçəsinin ortasındakı çuxurda Hedviqin tufilləri də palçığa bulaşmışdı.

Öz otağıma girə-girə mən Hedviqə müraciət eləyib:

– İşığı yandırmayacağam, – dedim, çünki gözlərimin ağrısı məni incidirdi.

Hedviq:

– Yaxşı, yandırma, – dedi və o, otağa girəndən sonra mən qapını bağladım.

Küçənin o biri tərəfindəki evin pəncərəsindən otağa işıq düşürdü. Bu işıqda mənim yazı masamın üstündəki xırdaca ağ vərəqləri görmək olurdu; frau Brotiq bu vərəqlərdə pal-taryuyan maşınlarının təmirinə ehtiyacı olan müştərilərin ünvanlarını yazmışdı. Əvvəlcə mən ev sahibəsinin həmin kağızların üstünə qoyduğu daşı götürdüm, onu əl qumbarası kimi oynadaraq pəncərəni açıb həyəət tulladım və daş qaranlıq xiyabanda diyirlənə-diyirlənə gedib zibil vedrəsinə dəydi. Sonra, pəncərəni bağlamadan mən qaranlıqda vərəqlərin üstündəki ünvanları oxudum. Burada yeddi müştərinin adı vardı. Vərəqi cırıb, yaxındakı zibil qutusunda atdım.

– Sabunun varmı? – deyə Hedviq mənim arxa tərəfimdən səsəndi. – Əlimi yumaq istəyirəm, mən olan otaqda su lil gəlirdi, həm də paslı idi.

– Sabun aşağı gözdə, sol tərəfdədir, – dedim.

Sonra mən siqaret çıxarıb yandırdım və kibriti külqabına atmaq üçün əks tərəfə çevriləndə güzgüdə Hedviqin üzünü gördüm; onun dodaqları mənim ülgüç ağzı sildiyyim salfet kağızlarının üstündə çəkilən qadın dodaqlarına bənzəyirdi;

su şırıldaıyrdı, Hedviq əlini yuyurdu və onun əllərini bir-birinə necə sürtdüyü eşidilirdi. İndi nəsə olmalı idi. Mən nəsə gözləyirdim. Qapı ehmalca döyüldü və mən gözlədiyim şeyin nə olduğunu dərk elədim. Qapını döyən ev sahibəsi idi; mən cəld qapıya tərəf getdim, qapını azca araladım və özümü dəhlizə saldım.

Ev sahibəsi önlüyünü əynindən təzəcə çıxarmışdı, indi onu əlində bükürdü. Onun evində dörd il yaşasam da, bu adamın frau Vitselə bənzədiyini mən ancaq indi görə bildim; onlar bir-birinə çox oxşayırdılar, ancaq bu iki adam arasında nəsə ümumi bir keyfiyyət vardı. Mən yalnız indicə, elə bu andaca ev sahibəsinin yaşı barədə fikirləşdim – onun yaşı qırx olardı, bəlkə, qırxdan da çox idi. Siqareti damağına qoyub, önlüyünün cibində kibrit gəzirdi, lakin kibrit tapılmırdı, mən də ciblərimi döyəclədim, məndə də yox idi – mənimki otaqda qalmışdı; damağımda tüstülənən siqareti ona verdim, öz siqaretini yandırır dərin bir qullab vurandan sonra o, mənimkini özümə qaytardı; bu adam papirosu yalnız kişilərə məxsus iştahla və acgözlüklə çəkirdi.

– Bugünkü gündən olmazdı, – deyə o, söhbətə başladı, – yazıb-yazıb axırda boşladım: bir də yazmağın nə mənası vardı? Onsuz da, siz yox idiniz. Kurbelstrassedəki o yazıq arvad da, yəqin, ağlaya-ağlaya qaldı.

Mən onun boz, azca badamı gözlərinə baxıb çiyinlərimi tərptədim. Ev sahibəsi soruşdu:

– Gül buketi aldınızımı?

– Xeyr, – dedim, – yadımdan çıxdı.

O susdu və çaşqın halda siqareti barmaqları arasında oynadaraq, çiyinini divara söykədi. Hiss elədim ki, ev sahibəsi ürəyindəki sözü deməyə çətinlik çəkir. Mən bu işdə ona kömək eləmək istədim, lakin söz tapmadım. O, sol qolu ilə alınının tərini silib:

– Yeməyiniz mətbəxdədir, – dedi.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Mənim yeməyim həmişə mətbəxdə olurdu. Buna görə də özgə söz tapmayıb:

– Sağ olun, – dedim və divara çəkilmiş kağızın üstündəki naxışlara baxa-baxa astadan əlavə elədim, – buyurun, eşidirəm sizi.

– Doğrusu, deməyə dilim gəlmir, çətinlik çəkirəm, ancaq deməliyəm... deməliyəm ki, qızın gecə sizinlə qalmağına mən razı deyiləm.

– Siz onu gördünüzmü? – dedim.

– Yox, – deyə ev sahibəsi cavab verdi, – ancaq hər ikinizin ayaq səsini eşitdim, çünki evdə səs-səmir yox idi və... və mən hər şeyi başa düşdüm. O, burada qalacaqmı?

– Bəli, – dedim. – O... o, mənim arvadımdır.

Ev sahibəsinin heç dodağı da qaçmadı.

– Sizə harada kəbin kəsiblər? – deyə o, ciddi tərzdə üzümə baxdı, mənə gözümü divarlara çəkilmiş kağızını narıncı naxışlarına zilləyib susdum.

– Eh, – deyə ev sahibəsi narazı halda dilləndi, – görürsünüz ki, bu barədə danışmağa özüm də xəcalət çəkirəm, ancaq mən belə şeyi qəbul eləyə bilmərəm. Belə olmaz. Mən məcburam ki, sizə xəbərdarlıq eləyəm, nəinki xəbərdarlıq, məcburam ki...

– Təcili doğumlar kimi, bu cür təcili toylar da olur, – dedim.

– Xeyr, – deyə o etiraz elədi, – bu, ədəbazlıqdır. Bu saat biz nə səhradayıq, nə də insan ayağı dəyməyən adada, o yerdə ki keşiş-filan yoxdur.

– Biz hər ikimiz səhradayıq, – dedim, – hər ikimiz insan ayağı dəyməyən adadayıq və mən bizə kəbin kəsəcək bir nəfər də keşiş tanımıram.

Bayaq maşınlardan gözümə düşən işığın ağrısı hələ də çəkilib getməmişdi, buna görə də mən gözlərimi yumdum; yorulmuşdum, ölümcül dərəcədə yorulmuşdum, qollarım ağrıyırdı. Divar kağızlarının üstündəki üçbucaqlı naxışlar gözlərimin önündə fırlanırdı.

– Bəlkə, siz belə bir keşiş tanıyırsınız? – dedim.

Ev sahibəsi:

– Yox, – dedi, – tanımıram.

Mən telefonun yanındakı masanın üstündən külqabını götürdüm, öz siqaretimi basıb söndürəndən sonra onu frau Brotiqə uzatdım, o, əlindəki siqaretin külünü qaba tökdü və qabı məndən aldı.

Ömrümdə heç vaxt mən özümü bu qədər yorğun hiss etməmişdim. Narıncı naxışlar tikan kimi gözümə batırdı və ürəyimdə ev sahibəsinin ərinə nifrət oyadırdı, çünki kağızı o almışdı, çünki, onun fikrincə, belə şeylər dəbdə idi.

– Heç olmasa, öz atanız barədə fikirləşin. Siz ki onu çox istəyirsiniz.

– Bəli, mən atamı çox istəyirəm, bu gün onun haqqında çox fikirləşmişəm, – dedim və yenə də atam yadıma düşdü, onun böyük bir vərəqin üstündə qan kimi qırmızı mürəkkəblə yazdığı sözlər gözümün qabağına gəldi: "Gədə ilə söhbət aparmalı!"

Sonra mən frau Brotiqin gözlərində Hedviqin kölgəsini gördüm. Bir qara ləkə kimi Hedviq ev sahibəsinin mehriban gözlərinə düşmüşdü. Mən arxaya çevrilib onun üzünə baxmadım, lakin Hedviqin əlini çiynimə qoyduğunu duydum, hiss elədim ki, o, dodaqlarını rəngləyib, çünki Hedviqin nəfəsindən dodaq boyasının məstedici qoxusu gəlirdi.

– Tanış olun, – dedim, – frau Brotiq, bu da Hedviq.

Hedviq ev sahibəsinə əl verdi və frau Brotiqin əlini onun ovcunda görəndə mən ilk dəfə hiss elədim ki, Hedviqin böyük, qüvvətli və ağ əlləri var.

Bir müddət hər üçümüz susduq və bu sakitlikdə mən mətbəxdə kran lüləsindən su damcıladığını eşitdim, küçə ilə gedən bir kişinin addım səsləri qulağıma dəydi və addımların səsinə bildim ki, o adam işdən çıxıb evə gedir; bu saat mənəm heç gülməyə də halım yox idi, ancaq gülümsəyirdim, üzümdə təbəssüm yaratmaq üçün dodaqlarımı tərpətməyə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

belə qüvvəm olmasa da, gülümsəyirdim, frau Brotiq külqabını telefonun altındakı stulun üstünə qoyub, önlüyünü də oraya atdı; külqabından kül qalxdı və onun narın tozu pudra kimi, göy xalçanın üstünə səpələndi. Ev sahibəsi çəkdiyi siqaretin oduna bir siqaret də yandırıb dedi:

– Mən, görünür, sizin cavan olduğunuzu yadımdan çıxarmışam, ancaq durmağın da mənası yoxdur, gedin, mənə məcbur eləməyin ki, qızı bayıra atım.

Mən geri dönüb, Hedviqi də arxamca otağa çəkdim; qaranlıqda ciblərimi eşləyib xeyli vaxt maşının açarını axtarırdım sonra, nəhayət, onu masanın üstündə tapdım və biz palçıqlı çəkmələrimizi arxamızca sürüyərək pilləkənlərdən aşağı endik; yaxşı ki, mən maşını qaraja salmamışdım, küçədə qoymuşdum. İndi yorğunluq mənə daha çox əziyyət verirdi. Sol qolum keyimişdi, şişmişdi, kafedə mərmər masaya dəymiş sağ qolumun ağrısı da get-gedə güclənirdi. Ac və yorğun halda, mən qayıdıb təzədən şəhərə gedirdim. Hedviq susurdu, o, balaca cib güzgüsünü əlində tutub, yalnız dodaqlarına baxırdı; sonra Hedviq çantadan boya çıxartdı və ehmalca, incə hərəkətlə bir daha dodaqlarını rənglədi.

Nudelbrayte küçəsində yol yenə də bağlı idi. Mən buradan maşını döndərüb Netsmaherqasse küçəsindəki kilsənin yanından keçərək, Körbmaherqasseyə çıxanda və oradakı gilli yolda dayananda hələ səkkiz olmamışdı.

Hedviqin otağında hələ də işıq yanırıdı. İrəli gedə-gedə mən tünd-qırmızı rəngli maşını qapının qabağında görüb geri qayıtdım və bütün məhəlləni dolanıb, yenə də Körbmaherqassedəki boş sahədə dayandım. Ətraf sakit, hava qaranlıq idi, biz susurduq; bəzən mən ac olduğumu hiss eləyirdim, aclıq çəkilib gedirdi, sonra yenidən baş qaldırırdı və hər dəfə bu hadisə təkrar olunanda zəlzələdən sonra torpaq necə titrəyirsə, eləcə də mənim bədənim titrəyirdi.

Titrəyə-titrəyə mən Vikveberə göndərdiyim çəkin daha heç bir əhəmiyyəti olmadığını düşünürdüm; Hedviq məndən

nə peşənin sahibi olduğumu soruşmamışdı, o, mənim adımlı da bilmirdi, ara-sıra mən bütün bu məsələləri öz aləmində götür-qoy eləyirdim. Qollarımın ağrısı get-gedə güclənirdi, gözlərim daha bərk ağrıyırdı. Mən yorulub haldan düşmüş gözlərimi bircə anlığa yumdum və bu anda mənə elə gəldi ki, narıncı naxışlarla dolu olan işıqsız, havasız bir yerdə – sonsuzluqda üzürəm.

Mən yaxşı bilirdim ki, elə bu gün, cəmisi dörd saatdan sonra Hedviqin otağında işıq sönəcəkdir. Tünd-qırmızı rəngli maşın gedəcəkdə və onun motorunun səsi kəsiləcəkdə. Sanki, mən bu səsi indidən eşidirdim, gecənin sinəsini dəlib deşə-deşə, sükutu və zülməti arxada qoyaraq səs uzaqlaşacaqdı. Sonra biz pilləkənlərlə yuxarı qalxacağıq və qapıların ehmalca açıb, ehmalca bağlayacağıq...

Hedviq güzgüsünü çıxarıb bir daha dodaqlarına baxdı, sanki, dodaqlarının kifayət qədər qırmızı olmadığını görüb, onları bir də boyadı və bu anda mənim sonra biləcəyim bir şey özüm üçün aydın oldu.

İndiyəcən heç vaxt nə ölüm mənə bu qədər yaxın olmuşdu, nə də mən ölümdən bir belə uzaq olmuşdum; mən Vifleyemədə öldürülmüş uşaqların səsini eşitmişdim. Paltaryuyan maşınla birgə üçüncü mərtəbədə yerə gəlmiş Frukların o vaxt heç kəsin eşitmədiyi ölümqabağı iniltisi də bu səsə qarışıb mənim qulaqlarımda səslənirdi; mən caynağına keçirdiyi qurbanları parça-parça eləyən şirlərin nəfəsini duyurdum, onların iti dırnaqlarını öz canımda hiss eləyirdim, dənizlərin duzlu suyu, deryaların dibsiz dərinliklərindən qalxan damcılardan acı tamı indi mənim ağızımda idi; mən elə şəkillərin seyrinə dalmışdım ki, öz məcrasından çıxan çay kimi onlar salındıqları çərçivədən çıxmışdılar; mən heç vaxt baxmadığım mənzərələrə baxırdım, heç vaxt görmədiyim üzləri görürdüm və bütün bu gördüklərimin arxasında Hedviqin sifəti dururdu. Körpü altında batan Brolaski gözümün qabağına gəlirdi, mən Frukları və Yelena Frenkleri götür-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

düm, lakin bütün bunların arxasında Hedviqin sifəti aşkar seçilirdi və mən bu sifətin əbədi və ölməz olduğunu duyurdum; sanki, Hedviqin üzünə dəsmal tutulmuşdu, o, bu dəsmalı qəfildən götürəcəkdə və özünü Qremmiqə göstərəcəkdə. Hava qaranlıq olduğundan mən, əsl həqiqətdə, Hedviqin üzünü görə bilmirdim, lakin bu üzü görmək üçün daha mənim baxmağım lazım deyildi.

Beynimin qaranlıq kamerasında yüzlərcə şəkillər həkk olunmuşdu – onlar get-gedə artırdı, çoxalardı; indi mən tamam başqa adam idim və bağrıma basdığım Hedviqi özüm özümə qısqaırırdım; mən Hedviqlə danışan o naməlum adamı, onun sarı dişlərini və portfelini görürdüm; mən Motsartı görürdüm – o, bizimlə qonşuluqda yaşayan musiqi müəllimi frölayn Klontikin üzünə gülümsəyirdi; mən Kurbelştras-sedən olan qadını da görürdüm – o ağlayırdı; bütün bu mən-zərələr gözümlün qarşısından gəlib-keçərkən hələ də bazar ertəsi idi və mən bu bazar ertəsindən əl çəkmək istəyirdim, hara getmək istədiyimi heç özüm də bilmirdim. Təkcə bir şeyi bilirdim – geri!

Hayrix Böll NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

HEKAYƏLƏR

ÇAĞIRILMAMIŞ QONAQLAR

Mən heyvanlara düşmən deyiləm, əksinə, onlardan xoşum da gəlir. Məsələn, pişiyi qucağımda oturdub, itimizi tumarlamaqdan, qonaq otağının künc-bucağında tısbağanı yemləyən uşaqlarıma tamaşa eləməkdən xüsusi zövq alıram. Hətta vanna otağında saxladığımız begemot belə qəlbimə yol tapıb və otaqlarda kefləri istəyən kimi cövlan edən adadovşanları da daha əsəblərimə toxunmur. Bundan əlavə, hər axşam evə qayıdanda çağırılmamış qonaqlar görməyə öyrəşmişəm: ya cikkildəyən bir cücə olacaq, ya da arvadımın sığınacaq verdiyi sahibsiz it... Çünki arvadım yaxşı arvaddır, istər heyvan olsun, istər insan – heç kəsi qapıdan qaytarmır və çoxdandır ki, uşaqların axşam duasına cəfəng bir cümlə də əlavə olunub: "İlahi, bizə dilənçidən, heyvandan göndər..." Ən dəhşətli də odur ki, arvadım nə ticarət agentlərinə, nə də çərçilərə yox deyə bilir, ona görə də evimiz lazımsız şeylərlə dolub. Hara baxırsan sabun, almaz, diş fırçası, cır-cındır... Çəkməcələr də sığorta, ticarət müqavilələri ilə dolu... Düzdür, oğlanlarım təhsil müddətinə, qızlarım isə cehiz üçün sığorta olunublar, ancaq məlum şeydir ki, onları nə toya, nə də ikinci dövlət imtahanına kimi cır-cındırla, ya da sabunla yedirtmək olmaz. Almazı da insan orqanizmi nadir hallarda həzm eləyə bilir...

Yəqin, özünüz başa düşərsiniz, mən, əslində, çox səbirli adam olsam da, bəzən hövsələdən çıxıram. Bir də görürsən, özümdən asılı olmayaraq, masanın altında yerini rahatlayıb, arxayınca yerkökü xırtıldadan dovşanlara həsrətlə baxıram, ya da vanna otağındakı su təknəsini əməldən çıxaran begemotun küt baxışları ilə rastlaşanda dilimi çıxarıram. Həmin anda kahının yarpaqlarını gəmirən tısbağanın da mənim ürəyimdən

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

keçənlərdən, yəni təzə dəmlənmiş qəhvə ətri, siqaret, çörək, yumurta, ləzzətli araq həsrətindən xəbəri olmur. Dərdi başından aşan adamlar o araqı içəndə canlarına xoş bir hərərət yayılır... Onda yeganə təsəllim itimiz Bello olur – o yazıq da mənim kimi acından əsnəyir. Sonra da çağırılmamış qonaqlarımız gəlir: özüm kimi üzütüklülər, ya da qucağı çağalı analar... Onlar da isti süddən, yumşaldılmış suxarıdan vururlar bədənə... Həmin anda özümü birtəhər saxlayıb sakitcə dayanıram.

Hətta elə günlər olur ki, təzəcə bişmiş sapsarı kartof görəndə də ağzım sulanır, çünki – mən bunu çəkinə-çəkinə, utan-utana, qızara-qızara boynuma alıram – bizim mətbəx çoxdan bu cür təamların üzünü görmür. Heyvan və insan qonaqlarımızla birlikdə ayaqüstü, əlimizə keçəndən həftəbecər eləyib yeyirik...

Xoşbəxtlikdən, arvadımın da uzun müddətə bəzi lazımsız şeyləri almaqdan canı qurtarıb, çünki ehtiyat pulumuz tükənib, gəlir yerlərim də hələlik bağlanıb. Ona görə də məcbur olub, axşamlar tanınmamaq üçün paltarımı dəyişir, uzaq kəndlərə lap su qiymətinə almaz, sabun satmağa gedirəm. Axı vəziyyətimiz çox pisləşib. Ancaq sabunumuz, almazımız hələlik boldur, düymə də – nə cürünü istəsən... Gecəyarı evə dönürəm və başlayıram ciblərimi eşələməyə. Uşaqlarımın, heyvanlarımın, arvadımın gözlərinə işıq gəlir, çünki geri qayıdanda bazarlığı özüm eləyir, çörək, alma, piy, kartof – bir sözlə, uşaqların da heyvanlar kimi çox xoşladıkları şeylərdən alıram və başlayırıq ləzzətlə yeməyə... Kefləri durulan heyvanlarla uşaqlarım başıma yığışır, arvadım üzümə gülür və qonaq otağının qapısını da açıq qoyuruq ki, begemot özünü yalnız hiss eləməsin, vanna otağından onun xorultusu eşidilsin. Çox vaxt da arvadım boynuna alır ki, zirzəmidə bir qonaq gizlədib və onu da yemək yeyib əsəblərim sakitləşəndən sonra üzə çıxarır. Utancaq, üzütüklü kişilər gəlib oturur, arvadlar uşaqlarımızın arasında özlərinə yer eləyir, ağlayan uşaqlara süd qızdırır... Beləliklə də, mən indiyə qədər

üzünü görmədiyim heyvanlarla tanış oluram; qağayı, tülkü, donuz... Hətta bir dəfə də balaca bir təkdonqarlı dəvə gəlib çıxmışdı...

– Gör nə qəşəngdir! – deyə arvadım üzümə baxdı və mən də məcbur olub, – "hə, qəşəngdir..." – dedim, narahat-narahat, acgözlüklə yeməyin üstünə düşüb, hərdən də bizi çəp-çəp süzən bu bədrəng heyvana baxdım. Xoşbəxtlikdən, dəvə bir-cə həftə qaldı və onda da mənə alver işim yaxşılaşmışdı. Satdığım malların keyfiyyəti, ucuzluğu öz bəhrəsini vermişdi. Hətta bəzən qayıq, fırça və nadir hallarda pula gedən şeylər də satırdım. Beləliklə, zahirən də olsa, kefimiz kökəldi və iqtisadi məsələlərdən başı çıxmayan arvadım bir dəfə mənə narahat edən bir cümlə işlətdi: "Vəziyyətimiz düzəlməyə başlayıb..." Ancaq görürdüm ki, sabun ehtiyatı tükənir, almazın sayı azalır, fırça, cır-cındır ehtiyatı da heç cür artmaq fikrində deyil...

Elə həmin vaxtda, yəni mənəvi cəhətdən təpərləndiyim zamanlarda, axşamların birində şad-xürrəm yığışıb oturmuşduq ki, evimiz silkələnməyə başladı. Elə bil, zəlzələ oldu, divardakı şəkillər titrədi, masa yırğalandı, boşqabımdakı qızardılmış qolbas yerə düşdü. İstədim, yerimdən sıçrayam, baxam görəəm, nə olub, ancaq uşaqların xıslın-xıslın gülüşdüklərini eşidəndə dayandım.

– Bu, nədir? – deyə qışqırdım və kəşmə-kəşlərlə dolu həyatımda ilk dəfə, doğrudan da, özümdən çıxdım.

– Valter! – deyə yavaşdan dillənən arvadım çəngəli yerə qoydu. – Elə bir şey deyil... Vollodur...

O ağlamağa başladı. Mən həmişə onun göz yaşları qarşısında aciz qalmışam. Axı mənə yeddi uşaq bağışlayıb!

– Vollo kimdir? – deyə yorğun-yorğun soruşdum və həmin anda ev yenə yerindən oynadı.

– Vollo... – deyə kiçik qızım tez dilləndi, – bizim zirzəmi-dəki filin adıdır.

Boynuma alıram ki, özümü itirdim və məlum şeydir ki, özümü niyə itirdim. Axı indiyə kimi qonaq saxladığımız ən iri

heyvan təkdonqarlı dövə olmuşdu və mənə elə gəldi ki, fil bizim ev üçün çox böyükdür, çünki sosial tikinti idarəsinin imtiyazlarından hələlik istifadə eləyə bilmirdik...

Məndən də çox özlərini itirmiş arvad-uşağım tez məlumat verdilər: onu müflis olmuş sirk sahibi gətirib bizdə qoyub. O da heç bir çətinlik çəkmədən kömür tökdüyümüz yerdən sivişib zirzəmiyə girib...

– Şar kimi yumrulanıb keçdi, – deyə böyük oğlum diləndi. – Çox qanacaqli heyvandır...

Mən bu sözlərin doğruluğuna şübhə etmədim.

Vollonun qalmasına razılaşdım, sevincək olmuş arvad-uşağı başıma yığıb zirzəmiyə düşdüm. Heyvan o qədər də böyük deyildi, qulaqlarını yırğalayırdı və deyəsən, yeri də rahat idi. Qabağına da bir qucaq quru ot qoyulmuşdu...

– Qəşəng deyil?! – deyə arvadım soruşdu. Ancaq bu dəfə onun sözlərini təsdiqləmədim. Mənə elə gəldi ki, "qəşəng" sözü burada heç yerinə düşmür. Arvad-uşaq filə yapışmadığını görüb, xeyli pərişan oldu və zirzəmidən çıxanda arvadım dedi:

– Nə pis adamsan! İstəyirsən, onu hərrac bazarına sürsünlər?!

– Hərrac bazarının bura nə dəxli?! – dedim. – Niyə pis adam oluram! Axı rəqabətdə uduzan tərəfə kömək çıxanı cərimələyirlər!

– Mənim üçün fərqi yoxdur, o heyvana toxunmaq olmaz!

Gecəyarısı sirk sahibi bizi oyatdı. Utancaq, qarasaç bir kişi idi və soruşdu ki, bəlkə, bir heyvan da götürək...

– Olub-qalanımdır... Özgə heç nəyim yoxdur, – dedi, – bircə gecəliyə... Yeri gəlmişkən, fil neyləyir?

– Yaxşıdır! – arvadım tez cavab verdi. – Təkcə yeməyi xoşuma gəlmir.

– Olan işdir... Yerini dəyişib, ona görədir... Heyvanlar yaman həssas olur... Hə, pişiyi də bircə gecəliyə saxlayarsınız!

Kişi bu sözləri deyib üzümə baxdı. Arvadım məni yana çəkib pıçıldadı:

– Belə daşqəlbli olma!
– Daşqəlbli?! – dedim. – Yox, mən daşqəlbli olmaq istəmirəm. İstəyirsən, onu da mətbəxə qoy...

– Maşındadır, – deyib, kişi aralandı.

Pişiyyəni rahatlamağı arvadımın öhdəsinə buraxıb, yerimə girdim. O gəlib uzananda, rəngi avazımuşdı və mənə elə gəlirdi ki, bir az da titrəyir.

– Soyuqdur? – deyə soruşdum.

– Hə... Heç özüm də bilmirəm, niyə belə üşüyürəm...

– Yorğunluqdan olar, – dedim.

– Bəlkə də... – deyə arvadım qərribə baxışlarla mənə süzdü. Kirişməyə yatdıq və yuxuda gördüm ki, arvadımın o qərribə baxışları yenə mənə zillənib və nədənsə, həmişəkindən tez durmalı oldum. Fikirləşdim ki, üzümü qırxsam, pis olmaz.

Mətbəxdəki masanın altında çox da böyük olmayan bir şir uzanıb sakitcə yatmışdı. Yalnız quyruğu asta-asta tərənirdi... və tərənirdikcə də həzin bir xışıltı eşidilirdi...

Ehtiyatla üzümü sabunladım, çalışdım ki, səs olmasın, ancaq başımı sağa döndərüb, sol yanağımı qırmaq istəyəndə gördüm ki, şir gözlərini açıb mənə baxır. "Onlar, doğrudan da, pişiyə oxşayır", – ürəyimdən keçirdim. Şirin nə fikirləşdiyini isə bilmədim. O elə hey mənə baxır, mən də üzümü qırxırdım. Onu da deyim ki, şirin yanında dayanıb üzünü qırxanda adam yaman qərribə hisslər keçirirmiş! Yırtıcı heyvanlarla davranmaq təcrübəm çox az olduğundan ona tərs-tərs baxmaqla kifayətlənib, üzümü quruladım, yataq otağına qayıtdım. Arvadım oyanmışdı və mənə görə kimi nəşə demək istədi, ancaq aman vermədim:

– Hələ bir danışmaq da istəyirsən! – dedim.

Arvadım ağlamağa başladı, əlimi onun çiyinə qoydum:

– Adama birtəhər gəlir, – dedim. – Özün görəcəksən...

– İndi birtəhər olmayan nə var ki! – deyən arvadıma cavab verməyə söz tapa bilmədim.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Artıq dovşanlar ayılmış, uşaqlar isə vanna otağında səs-küy qoparmışdılar. Begemot da – onun adı Qotlib idi – "səhər sazi"na başlamamışdı, hələ yatırdı. O da, demək olar ki, həmişə yatır...

Dovşanları mətbəxə buraxdım, çünki yeməkləri oradakı dolabın altında olur. Onlar şiri imsilədilər, şir də onları və çox çəkmədi ki, heyvanlarla dolanmağın çəmini bilən uşaqlarım da mətbəxə doluşdular. Mənə elə gəldi ki, hətta şir bir az gülümsədi də... Üçüncü oğlum həmin dəqiqəcə ona ad qoydu: Bombilus! Adı beləcə də qaldı.

Bir neçə gündən sonra fili də, şiri də gəlib apardılar.

Açığını deyim ki, filin getməsi lap ürəyimdən oldu, çünki axmaq heyvan idi. Ancaq şir öz mehriban, sakit ciddiliyi ilə qəlbimə yol tapa bilmişdi, ona görə də getməsi ürəyimi ağrıtdı. Ona yamanca öyrəşmişdim. Əslində, sidq-ürəkdən bağlandığım ilk heyvan idi. Uşaqların dəcəlliyinə səbirlə dözürdü, dovşanlarla da səmimi-qəlbədən dostlaşmışdı. Elə öyrətmişdik ki, qolbasla kifayətlənirdi. Əslində, bu heç də ət xörəyi deyildi...

Vollonun getməsinə nə qədər sevindimsə, Bombilusun ayrılığı ürəyimi o qədər göynətdi. Sirk sahibi onları maşına mindirəndə ürəyimdən keçənləri arvadıma da dedim.

– Oh... – dedi arvadım, – sən də daşqəlblil olarsanmış...

– Doğru sözündür?!

– Hə, – dedi, – hərdən elə olursan...

Ancaq heç inanmıram ki, o, doğru deyir...

ÇÖRƏYİN DADI

Zirzəmidən gələn kəsif, turşumuş qoxu üzünə vurdu. Yavaş-yavaş sürüşkən pilləkənlərlə aşağı düşdü, alaqaranlıq bir yerə çıxaraq, dəvdənə-dəvdənə irəlilədi. Haradansa damırdı; ya evin damı zədələnmişdi, ya da su borusu partlamışdı. Toz-torpağa, zirzibilə qarışan su pilləkənləri akvarium şüşəsi kimi sürüşkən eləmişdi. Yoluna davam etdi. Qapılardan birindən işıq gəlirdi, alaqaranlıq dəhlizin sağ tərəfindəsə bir lövhə asılmışdı: "Rentgen otağı.İçəri girmək olmaz". İşığa tərəf getdi. Sarımtıl, öləzimiş bir işıq idi və şöləsinin titrəyişindən bilirdi ki, şam işığıdır. Gedə-gedə qaranlıq otaqlara baxdı. Hamısında üst-üstə yığılmış masa-stullar, yumşaq divanlar, bir-birinə sıxılmış dolablar...

İşıq gələn otağın qapısı tamam açıq idi. Böyük altar şamının yanında mavi mantolu bir rahibə dayanmışdı və pardaxlı qabda salat qarışdırırdı. Qabdakı göyerti yarpaqları ağ rəngə boyanmışdı və o gördü ki, yerə düzülmiş qablardakı şorba asta-asta çalxalanır. Rahibənin iri, qırmızıya çalan əlləri altında qabın divarları boyu fırlanan yarpaqlar aşaraq yerə düşür, rahibəsə onları sakitcə götürüb təzədən qaba qoyurdu. Şamdanın yanında iri bir tənəkə qazan vardı və ondan güclə sezi-lən şorba, isti su, soğan, ədviyyat qoxusu gəlirdi.

Ucadan dilləndi:

– Axşamınız xeyir!

Rahibə geri döndü, enli, qırmızıya çalan yanaqlarına qorxu çökdü, astadan dedi:

– İlahi!! Nə istəyirsiniz?

Uşaq əllərinə oxşayan zərif əllərinə xırdaca-xırdaca göyerti yarpaqları yapışmışdı və onlardan sıyıq sous süzülürdü.

– İlahi!! – qız təzədən dilləndi. – Məni lap qorxutdunuz. Nəyə istəyirsiniz?

– Acmışam! – yavaşdan dedi.

Daha rahibəni görmürdü; baxışları sağa – qapısı açıq qalmış, daha doğrusu, sınımış dolaba sancılmışdı. Sınımış qapının yarısı çərçivədən asıla qalmış, üstü pardaxlı taxta qırıqları doşməyə səpələnmişdi. Dolabda çörək vardı! Çoxlu çörək... Üst-üstə qalanmışdı, qırçın-qırçın düzölmüşdü o çörəklər... O dəqiqə ağzı sulandı, uduqdu və ürəyindən keçirdi: "Çörək yeyəcəm! Hər halda, çörək olacaq!" Rahibəyə baxdı. Qızın baxışlarından məsumluq, ürəkəlik yağırdı.

– Acsınız? – qız dilləndi. – Acıbsınız? – O, sualedici nəzərlə salat qabına, şorba qazanına və çörəklərə baxdı.

– Çörək! – O, güclə dilləndi. – Xahiş edirəm, çörək...

Qız rəfə yaxınlaşıb bir çörək götürdü, onu masanın üstünə qoydu, siyirmədə bıçaq axtarmağa başladı.

– Sağ olun! – dedi yavaşdan. – Bıçaq lazım deyil... Çörəyi əllə də kəsmək olur...

Rahibə salatı və şorba qazanını götürüb çıxdı...

Tələsik çörəyi parçaladı. Çənəsi əsirdi... Hiss etdi ki, ağzının, almacıq sümüklərinin bütün əzələləri titrəyir... Sonra dişləri çörəyin parçalanmış hissəsindəki yumşaq yerə sancıldı... Yeməyə başladı. Yedi... yedi... Çörək köhnə idi, bir həftədən qalmış olardı. Qurumuşdu, üstündə də hansı fabrikinsə gırmızımtıl rəngə çalan yarlığı vardı. Dişlərilə çörəkdə "lağım atmağa" başladı, quruyub qaxaca dönmüş yerlərini ovcuna yığdı, bir parça da qopardı, sağ əli ilə həmin parçanı yeyə-yeyə qaxaca dönmüş yerlərini sol ovcunda sıxdı... Elə hey yeyir, yeyirdi... Sonra oradakı qutuların birinin kənarında oturdu... yedi... Hər dəfə təzə bir parça qoparanda kəsilmiş yerin yumşaq tərəfindən dişləyirdi, çörəyin bütün dadını ağzında hiss eləyirdi... Hər dəfə dişlədikcə də bu quru çörək onun ağzını, sanki, nəvazışlə oxşayırdı...

ƏDALƏTLİ DANİEL

Nə qədər ki qaranlıq idi, yanında uzanmış qadın onun sifətini görmürdü, dözə bilirdi. Düz bir saat idi ki, qadın danışırdı və elə hey "hə", "əlbəttə, elədir", "hə, haqlısan" demək o qədər də çətin deyildi. Yanında uzanan qadın arvadı idi. Ancaq həmişə onun haqqında düşünəndə "qadın" sözü ağlına gəlirdi. Çox gözəl qadın idi və hətta belə bir arvadının olmasına paxıllıq edənlər də vardı. Arvadını qısqanmağa əsas çox idi, ancaq özü qısqanc adam deyildi. İndi sevinirdi ki, qaranlıq arvadının sifətini ondan gizlədir, sevinirdi ki, gərginləşmir. Bütün günü işıqda kiməsə başqa bir sifət göstərməkdən yorucu heç nə yoxdur və onun da işıqda arvadına göstərdiyi sifət qondarma idi.

Qadın dedi:

– Uli keçməsə, dəhşət olacaq. Mariya buna dözməz. Özün bilirsən ki, o, nələr çəkib... Elə deyil?

– Əlbəttə, elədir, – o cavab verdi, – bilirəm...

– Yavan çörək yeyib. Adam inana bilmir ki, bütün bunlara dözüb... Həftələrlə quru taxtanın üstündə yatıb... Uli doğulanda Erix itkin düşmüşdü... Uşaq bu imtahandan keçməsə, heç bilmirəm, necə olacaq. Düz demirəm?

– Hə, düz deyirsən...

– Çalış imtahan keçirilən sinfə girməmişdən əvvəl uşağı gör, ona bir-iki xoş söz de... Sən əlindən gələni edəcəksən, elə deyilmi?

– Elədir...

Düz otuz il bundan əvvəl, bir yaz günündə onun özü də qəbul imtahanı vermək üçün şəhərə gəlmişdi. Həmin axşam bibisigil yaşayan küçəyə düşən günəş işığı qıpqırmızı idi və onda onbiryaşlı oğlana elə gəlmişdi ki, kimsə evlərin damına

qıgılıcım səpələyir, ətrafdakı yüzlərlə pəncərədə həmin qırımızı rəng metal kimi parıldayır.

Sonra yeməyə oturdular və onda da pəncərələrə yaşıl rəngə çalan bir qaranlıq qonmuşdu. Yarım saat belə oldu və qadınlar bilmədilər, işığı yandırsınlar, ya yox. Onun bibisi də tərəddüd edirdi. Axırda düyməni burdu və bununla da, sanki, yüzlərlə qadına işarə verdi, bütün pəncərələrdən süzülən sarımtıl işıq yaşıl rəngə çalan qaranlığın bağına sancıldı. Bu işıqlar, elə bil, tikanlı kal meyvələr kimi qaranlıqdan asıla qalmışdılar.

– Keçə biləcəksən? – deyə bibisi sual verdi və həmin anda pəncərənin qabağında qəzet oxuyan əmisi başını buladı, sanki, bununla demək istədi ki, yersiz suallar verməsin, xətrinə dəyər.

Sonra bibisi onun yerini mətbəxdəki taxtın üstündə saldı və döşək əvəzinə, onun altına sıyrıqlı yorğan saldı. Əmisi öz yorğanını, bibisi isə yastığını verdi.

– Tezliklə sənin də öz yorğan-döşəyin olacaq, – dedi bibisi, – indi yat, gecən xeyrə qalsın.

– Gecəniz xeyrə qalsın.

Bibisi işığı söndürüb yataq otağına keçdi.

Əmisi getmədi və özünü elə göstərdi ki, guya, nəşə axtarır. Əlləri oğlanın üzünə toxunaraq pəncərənin qarşısında nəşə axtardı, sonra təzədən onun üzünə toxunaraq geri qayıtdı. Bu əllərdən meyxana, qətran qoxusu gəlirdi. Əmisinin utancaqlığı qurğuşun kimi havadan asılı qaldı, demək istədiyini demədən yataq otağına keçdi.

"Keçəcəm", – deyə oğlan tək qalan kimi ürəyindən keçirdi və indi, yəqin ki, sobanın qarşısında oturub nəşə toxuyan anası gözləri önündə canlandı. O, hərdən əllərini qoynuna qoyur, qorxa-qorxa müqəddəslərdən hansınasa dua edirdi. Ən çox pərəstiş etdiyi Judas Tedousa dua edirdi? Yoxsa gimnaziyaya girməyə hazırlaşan bu kəndli oğlan üçün Don Boskoya dua etmək lazım idi?

– Elə şeylər var ki, onlar, gərək, heç vaxt olmasın, – yanında uzanmış qadın dilləndi. Hiss etdi ki, o, cavab gözləyir və ona görə də yorğun halda dedi:

– Elədir...

Və birdən ümitsizliklə hiss etdi ki, dan sökülür, açılan səhər onun qarşısında çətinlər çətini olan bir vəzifə qoyur: özü üçün ayrı bir sifət qondarmaq!

"Yox, – deyər ürəyindən keçirdi, – çox vaxt baş verməli olmayan şeylər də baş verir..."

O vaxt, otuz il bundan əvvəl qaranlıq mətbəxdə özünü daha inamlı hiss edirdi. Riyaziyyat, inşa haqqında düşünürdü. İnanırdı ki, hər şey yaxşı olacaq. Yəqin ki, insanın mövzusu belə olacaq: "Şahidi olduğun ən qəribə hadisə" və dəqiq bilirdi ki, nəyi yazacaq: Tomas dayının qaldığı ruhi xəstəxanaya getdiyini, qəbul otağındakı yaşıl rəngli stullar və bir də onun dediyi yeganə cümləni: "Kaş bu dünyada ədalət olaydı". Həmin cümləni çox vaxt onun özünə də deyirdilər...

– Sənə qırmızı rəngli gözəl bir isti köynək toxumuşam...
– Anası dedi bu sözləri. – Sən axı... rəngli şeyləri çox xoşlayırdın...

– Kaş bu dünyada ədalət olaydı...

Onlar havadan, inəklərdən və bir az da siyasətdən danışdılar. Tomas dayı isə bircə cümlə deyirdi:

– Kaş bu dünyada ədalət olaydı...

Və sonra onlar divarları yaşıl rəngli dəhlizlə geri qayıdanda arıq bir kişinin çiyinlərini qısararaq sakitcə bağa tərəf baxdığını gördü. Darvazaya çatmağa az qalanda mehriban, xoş təbəssümlü bir kişi onlara tərəf gəldi və dedi:

– Madam, mənə "əlahəzrət" deməyi unutmayın...

Anası yavaşdan dedi:

– Əlahəzrət...

Bir qədər sonra onlar tramvay dayanacağına gözləyərkən geri dönüb bir daha ağacların arasında gizlənmiş yaşıl rəngli binaya baxdılar və gördülər ki, arıq kişi hələ də çiyin-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lərini qısaraq pəncərədən baxır. Həmin anda bağdan gülüş səsi eşidildi, sanki, kimsə korşalmış qayçı ilə tənəkə kəsirdi...

– Qəhvən soyuyur... – Bu sözləri arvadı olan qadın dedi:
– Nəsə bir şey ye..

Qəhvə dolu fincanı ağzına yaxınlaşdırdı, nəsə yedi.

– Bilirəm, – deyə qadın əlini onun çiyinə qoydu, – bilirəm ki, sən yenə də "ədalət" barədə düşünürsən. Məgər uşağa azacıq kömək etmək ədalətsizlikdir? Ulini sevmirsən?

– Sevirəm, – dedi. Və doğrudan da, belə idi: Ulini sevirdi. Nərmənazik, mehriban, çoxbilmiş bir oğlan uşağı idi. Ancaq gimnaziyada oxumaq onun üçün əzaba çevriləcəkdi: şöhrət-pərəst ananın təhriki ilə çoxlu əlavə dərslərə getməli olacaq. Nə qədər çalışsalar da, nə qədər xahiş-minnət eləsələr də, orta səviyyəli bir şagird olacaq. Ömrü boyu gücü çatmayan bir iddia yükü daşımaq məcburiyyətində qalacaq.

– Uliyə kömək etməyə söz verirsən, elə deyilmi?

– Elədir, – dedi, – ona kömək edəcəm.

Və arvadının qəşəng yanaqlarından öpüb evdən çıxdı.

Yavaş-yavaş gedirdi. Siqaret yandırdı, qondarma sifətin-dən canını qurtardı, sərbəstliyindən ləzzət aldı, öz doğma sifətinə qayıtdığına sevindi. Xəz mallar mağazasının vitrininə baxdı. Üstünə qəhvəyi rəngli suiti və xallı pələng dərisi qoyulmuş qara məxmərin üstündə sifətinin əksi görünürdü. Solğun, bir az da şişkin görünən, təxminən, qırx yaşlarında olan şəkək, bəlkə də, abırsız bir kişinin sifəti idi. Bir il öncə rəhmətə getmiş dostu Alfred həmişə deyirdi: "Sən hələ də bəzi kin-küdurətli xasiyyətlərindən əl çəkməyibsən və bütün hərəkətlərində də emosiyaya üstünlük verirsən".

Alfred bunu pis mənada demirdi, əksinə, onu daha dəqiq səciyyələndirməyə çalışırdı, ancaq insanı heç vaxt sözlərin köməyi ilə olduğu kimi səciyyələndirmək olmazdı. Ona elə gəlirdi ki, "kin-küdurət" sözü ən ziyanlı, ən miyanə sözlərdən biridir. O vaxt, otuz il bundan əvvəl mətbəxdəki taxtın üstündə uzananda fikirləşirdi ki, belə bir inşanı heç kim

yazmayacaq. Yəqin ki, heç kəsin başına belə qərribə iş gəlməmişdi və yuxuya getməmişdən əvvəl başqa şeylər haqqında da düşündü: bu taxtın üstündə doqquz il yatacaq, mətbəx masasının üstündə ev tapşırıqlarını edəcək.. Düz doqquz il... Əbədiyyətin özü qədər uzun çəkəcək bu doqquz ili anası həmişə evdəki sobanın qarşısında oturub nəsə toxuyacaq, dualar zümzümə edəcək. Qonşu otaqda əmisi ilə bibisi nə barədəsə alçaqdan söhbət edirdilər və o, bircə sözü eşidə bildi – öz adını: Daniel... Deməli, onun haqqında danışirdilər. Heç nə başa düşməsə də, bilirdi ki, yaxşılığına danışirlər. Onu çox sevirdilər. Özlərinin uşağı yox idi. Qəflətən onu qorxu bürüdü. "İki ildən sonra, – deyə ürəyi döyünə-döyünə fikirləşdi, – bu taxt mənim üçün balaca olacaq... Bəs harada yatacam?"

Bir xeyli narahatçılıq içində bu barədə düşündü, sonra öz-özünə dedi: "İki il..." Sonu-sonucu görünməyən bir vaxtdır bu... Hər gün işıqlanan nə qədər qaranlıqlar olacaq... Və qəflətən özü də bir parça qaranlığa qarışdı. İmtahana qalan bir gecənin qaranlığına... Dolabla pəncərənin arasında asılmış şəkil yuxusuna girdi. Üz-gözlərindən qəzəb yağan kişilər hansı fabrikinsə qapısına yığışmışdılar. Birinin əlində didik-didik olmuş qırmızı bayraq vardı. Bayaq alaqqaranlıqda güclə hərifləyib oxuduğu sözü yuxusunda aydınca oxudu: TƏTİL...

Suiti və xallı pələng dərilərinin arasındakı qara məxmərə, sanki, gümüşü rənglə həkk olunmuş solğun sifətindən ayrıldı... Ancaq tərəddüdlə ayrıldı, çünki bu sifətin arxasında uşaqlığını gördü...

On üç il sonra məktəbin müşaviri ona dedi:

– Tətıl... Tətıl... Fikrinizcə, bunu ibtidai sinif şagirdlərinə inşa mövzusu kimi vermək olar?

Onda bu mövzunu verməmişdi və o vaxt da, yəni 1934-cü ildə əmisigilin mətbəxindəki həmin şəkli də coxdan götürmüşdülər. Ancaq ruhi xəstəxanadakı Tomas dayısına baş çəkmək, yaşıl rəngli stullardan birinin üstündə oturaraq siqa-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ret çəkmək, Tomas dayıya qulaq asmaq olardı. Tomas dayı, sanki, yalnız ona ünvanlanan qədim bir kilsə nəğməsinə – litanaya cavab verirdi. Kirimişcə oturub diqqətlə qulaq asırdı. Ancaq onun yanına gələn adamların dediklərinə yox, gözəgörünməyən bir xorun sızıltısına qulaq asırdı. Bu xor, sanki, dünya üzünə çəkilmiş bir pərdənin arxasından dünyaya litanay pıçıldayır və ona da yalnız Tomas dayı cavab verirdi. Və həmin cavab da belə olurdu: "Kaş bu dünyada ədalət olaydı..."

Həmişə pəncərənin qabağında dayanıb bağa baxan kişi o qədər arıqlamışdı ki, günlərin birində dəmir barmaqlıqların arasından sürüşüb yerə yıxıldı, acı gülüşlərini də özü ilə apardı. Ancaq əlahəzrət hələ yaşayırdı və Hemke də hər dəfə ora yolu düşəndə, kişiye yaxınlaşıb təbəssümlə pıçıldayırdı: "Əlahəzrət". Bir dəfə qapıçı ona dedi:

– Belələrinin canı itin canıdır... Çətin ölərlər...

Ancaq yeddi il keçəndən sonra əlahəzrət də öldü, Tomas dayı da... Onları qətlə yetirdilər... Və dünyanın üzünə çəkilmiş pərdənin arxasından litanay oxuyan xor əbəs yerə öz duasına cavab gözləyirdi... Axı bu cavabı yalnız Tomas verə bilərdi...

Hemke məktəbin yerləşdiyi küçəyə döndü və imtahana gələn şagirdləri görəndə qorxdı: kimisi anası, kimisi isə atası ilə gəlmişdi və hamının da üzündə həyəcan dolu saxta bir təbəssüm ifadəsi vardı. İmtahanqabağı həmişə belə olurdu: anaların üzündə ümitsizlik dolu bir sevinc, ataların üzündə isə ümitsizlik dolu biganəlik...

Onun diqqətini azacıq aralıqdakı uşaq evin astanasında tək-tənha oturmuş bir uşaq cəlb etdi. Hemke dayandı və hiss etdi ki, onu bürüyən qorxu hissi daha da çoxalır, üşənməyə başlayır. "Ehtiyatlı olmaq lazımdır, – deyər üyrəyindən keçirdi, – özümə fikir verməsəm, günlərin birində Tomas dayı yatan yerə gedəsi olacam, bəlkə də, onun sevimli cümləsini təkrar edəcəm".

Qapının astanasında oturan uşaq ona oxşayırdı. Otuz il bundan əvvəlki Hemkeyə yaman oxşayırdı və ona elə gəlirdi ki,

aradan keçən həmin otuz il birdən-birə toz kimi uçub-getdi, sanki, heykəlin üstünə qonmuş tozu üfürüb təmizlədin...

Səs-küy... Gülüş səsləri... Günəş qarı ərimiş damların üstündə parıldayırdı. Yalnız xarabalıqların gün düşməyən yerlərində qar qalmışdı...

Onda əmisi onu buraya lap tezdən gətirmişdi... Tramvayla körpünün üstündən keçdilər, kəlmə də kəsmədilər. Əmisi oğlanın qara corablarına baxıb düşündü ki, utancaqlıq da xəstəliyin bir növüdür. Onu da göyöskürək kimi müalicə etmək gərəkdir. Əmisinin, üstəlik də, özünün utancaqlığı onu, sanki, boğurdu. Boğazına qırmızı şarf dolamış, qəhvə şüşəsini pencəyinin sağ cibinə qoymuş əmisi bomboş küçədə onun böyründə lal-dinməz dayanmışdı. Qəflətən: "İşə getdim!" – deyib aralandı. Oğlan qapılardan birinin astanasında oturdu; yanından göy-göyərtili dolu əl arabaları keçdi, çörəksatan uşaqlar harayasa çörək apardılar. Südsatan qız əlində bardaq qapı-qapı gəzdi və hər qapının ağzında maviyə çalan süd izləri qaldı. Ona elə gəldi ki, bəlkə də, heç kəsin yaşamadığı bu evlər çox zəngin evlərdi. Zənginlik əlaməti hesab elədiyi sarı rəng xarabalarında da qalmışdı...

– Sabahınız xeyir, cənab direktor! – Yanından keçən bir nəfər onu salamladı. Başını yüngülcə tərپetdi. Bilirdi ki, içəri girən kimi həmkarları deyəcək: "Qoca yenə nəsə özündən uydurub..."

"Mənim üç yolum var, – deyə ürəyindən keçirdi. – Ya indicə qapının astanasında oturmuş uşağa çevrilər, ya solğun-bənizli, şişkin sifətli kişi kimi qalar, ya da Tomas dayı olaram". Ən xoşagəlməzi özü kimi qalmaq idi; qondarma sifət gəzdirmək kimi ağır yük daşımalıydı. Uşaq olmaq da çox ürəyincə deyildi; sevdiyi, nifrət etdiyi kitablar... Bu kitabları mətbəxdəki masanın üstünə sərrib acgözlüklə oxumuşdu, su kimi içmişdi. Dəftər, qaralama kağızı çatmırdı, hamısını qeydlərlə, hesablamalarla, inşa mövzuları ilə doldurmuşdu. Bütün bunlar üçün həftədə 30 pfenni q lazım idi, onu da tapmaq

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

olmurdu. Axırda müəllimi dedi ki, məktəbin zirzəmisində qədimdən qalmış dəftərlərin ağ vərəqlərindən istifadə etsin. Ancaq o, bir üzü yazılmış vərəqləri də cırdı, qara sapla onlardan qalın dəftər tikdi... İndi hər il həmin müəllimin qəbrinin üstünə qoymaq üçün kəndə gül göndərir...

"Heç kəs bilmədi ki, bütün bunlar mənim üçün nəyin bahasına başa gəldi... – deyər ürəyindən keçirdi. – Heçcə kəs... Bəlkə, Alfred bilirdi. Ancaq o da bütün bunları ifadə etmək üçün səfeh bir söz tapmışdı: gizli kin-küdurət... Bu barədə kiminləsə danışmaq, onu kiməsə başa salmağa çalışmaq da mənasızdır. Hər axşam yanımda uzanan o gözəlsifətli qadın isə heç vaxt başa düşməzdi..."

Bir anlığa keçmişdən ayrılmağa tərəddüd etdi. Ən yaxşısı – Tomas dayının yerinə olmaq, dünyanın üzünə çəkilməmiş pərdənin o tərəfindən litanay oxuyan xora həmişə eyni, yeganə cavabı vermək idi...

Yox, təzədən həmin uşaq olmaq çətin idi. İndiki zəməndə hansı oğlan uşağı qara corab geyinər?! Burada orta yolu seçmək lazım idi – yəni solğunbənzli, şişkin sifətli kişi kimi qalmaq. Axı həmişə orta yolu seçmişdi...

Oğlana tərəf getdi. Onun kölgəsini üzərində hiss edən uşaq başını qaldırdı, qorxa-qorxa tanımadığı kişiylə baxdı.

– Adın nədir? – Hemke soruşdu.

Oğlan tez ayağa durdu, yanaqları allandı:

– Virtsoq.

– Hərflər de... – Hemke qeyd dəftərçəsini çıxardı və uşaq adını hərfləməyə başladı:

– V...i...r...t...s...o...q

– Haralısan?

– Vollershaymlı

"Allaha şükür ki, mən olduğum kənddən deyil" – Hemke ürəyindən keçirdi. – "Soyadı da bizlərdən deyil... qohumlarımızın uşağı deyil..."

– Bəs şəhərdə kimin yanında qalacaqsan?

– Xalamgildə.

– Çox gözəl... İmtahanı da yaxşı verərsən... Yəqin, qiymətlərin də yaxşıdır, müəllimlərdən müsbət xasiyyətnamən də var... Düz deyirəm?

– Elədir, mənim qiymətlərim həmişə yaxşı olub!

– Qorxma, – dedi Hemke, – hər şey yaxşı olacaq, sən...

Kəkələdi... Yəqin ki, Alfred bunu hisslərə qapılmaq, gizli kin-küdurət adlandırardı. Sonra yavaşdan dilləndi:

– Buz kimi daşın üstündə oturma, soyuqlayarsan...

Qəflətən geri dönüb dalandarın oturduğu otaqdan keçərək məktəbə girdi. Uli ilə, Ulinin anası ilə rastlaşmaq istəmir-di. Dəhlizdəki pəncərənin pərdəsi arxasında dayanaraq bir daha bayırda gözləyən uşaqlara, onların valideynlərinə tamaşa etdi və hər il olduğu kimi, yenə də kədərləndi, ona elə gəlirdi ki, bu onyaşlı uşaqların sifətində sıxıntılı bir gələcəyin izi var.

Uşaqlar məktəbin qapısı ağzında tövlədən azad olmuş qoyun sürüsü kimi basabas salmışdılar. Onlardan ikisi, ya üçü orta səviyyəli olacaq, qalanları isə özlərini pis cəhətdən göstərəcək. "Alfredin həyasızlığı mənə də keçib", – deyə ürəyindən keçirdi və kömək diləyən baxışlarla Virtsoqu axtardı. O, yenə öz yerində oturmuşdu və başını aşağı salaraq xəyala dalmışdı.

"O vaxt özümü yaman soyuğa vermişdim..." – Hemke ürəyindən keçirdi. – "Bu uşaq imtahan verəcək... Əgər mən... əgər mən... Əgər mən neyləsəm?!"

Yox, əziz Alfred, gizli kin-küdurət, emosiya indi mən keçirdiyim hissləri ifadə edə bilməz!

Müəllimlər otağına keçib onu gözləyən həmkarlarını salamladı, onun paltosunu tutan dalandara dedi:

– Uşaqları buraxın gəlsin.

Həmkarlarının üz-gözündən oxudu ki, özünü qəribə aparıb. "Yəqin, küçədə yarım saatdan çox dayanıb balaca Virtsoqa baxmışam", – deyə ürəyindən keçirdi, qorxa-qorxa saata baxdı: doqquza dörd dəqiqə işləyirdi...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Cənablar, – deyə ucadan dilləndi, – nəzərə alın ki, bugünkü imtahan bəzilərinin on beş il sonra verəcəkləri doktorluq imtahanlardan daha vacib, daha önəmlidir...

Həmkarları onun çox danışacağını gözləyirdilər. Tanıyanlar onun addımbaşı dediyi həmin sözü gözləyirdilər: "Ədalət". Ancaq o, özgə heç nə demədi, yalnız həmkarlarının birindən pıçıldı ilə soruşdu:

– İnsanın mövzusu nədir?

– "Şahidi olduğun ən qəribə hadisə".

Sonra Hemke müəllimlər otağında tək qaldı. Sən demə, mətbəxdəki taxtın iki ildən sonra ona balaca olduğundan qorxması əbəs imiş, çünki imtahan verə bilmədi, halbuki insanın mövzusu "Şahidi olduğun ən qəribə hadisə" idi. Onları məktəbin qarısından içəri buraxdıqları ana qədər özünə inanırdı, ancaq məktəbə girən kimi həmin inam əriyib yoxa çıxdı.

İnsanı yazmağa başlayanda nə qədər çalışsa da, onu Tomas dayı ilə bağlaya bilmədi. Tomas birdən-birə ona yaman doğma oldu. Elə doğma ki onun haqqında inşa yaza bilmədi. Əvvəlcə başlığı yazdı: "Şahidi olduğun ən qəribə hadisə". Onun altında isə "kaş bu dünyada ədalət olaydı" yazmaq istədi. Ədalət sözünü də səhv yazdı... Deyəsən, sonu qisasla bitən "ədavət" sözü ilə qarışıq saldı...

Onun "ədalət" ilə "ədavət" in ayrı-ayrı şeylər olmasını başa düşməsi üçün on ildən çox vaxt lazım oldu...

Bu on ilin ən dəhşətlisi imtahandan kəsildəndən sonrakı il oldu. Zahirən daha gözəl görünən bir həyata qədəm basanda gördü ki, burada da adamlar o biriləri kimi amansızdırlar, heç nə bilmirlər, heç nədən xəbərləri yoxdur. Ataları ilə bircə telefon danışığından sonra bütün ağrı-acılarını, dərd-qəmlərini unudurdular. Anaların təbəssümü və bir də bazar günü ibadətdən sonra bir-birinin əlini sıxması... Ardınca da tələsik deyilən sözlər. Bu da dünyanın ədaləti... Ancaq o bir də Tomas dayının istədiyini istəyirdi, ancaq tapmırdı ki, tapmırdı... Bu

arzusu ona ləqəb də qazandırmışdı: "Ədalətli Daniel". Qapı açılarda diksindi. Dalandar Ulinin anasını içəri ötürdü.

– Mariya?! Bu, nə deməkdir? Niyə...

– Daniel, mən...

Qadının sözünü kəsdi:

– Vaxtım yoxdur! Bircə saniyə də...yoxdur...

Və tələsik otaqdan çıxdı, ikinci mərtəbəyə qalxdı. Aşağıda gözləyən anaların səs-küyü güclə eşidilirdi. Həyətə açılan pəncərənin qabağına gəldi, damağına bir siqaret qoydu, ancaq yandıрмаğı unutdu.

"Bütün çətinliklərə sinə gərmək, nə istədiyimi aydınlaşdırmaq üçün mənə otuz il lazım olub. Ədaləti sonu qisas olan ədavətdən ayırmışam. İndi işləyib çörək pulumu qazanıram, hamıya sərt üzümü göstərirəm və çoxlarına elə gəlir ki, məqsədimə çatmışam. Ancaq mən məqsədimə çatmamışam. Hələ indi başlayıram. Daha bu sərt üzüm mənə lazım deyil, köhnəlmiş papaq kimi çıxarıb atacam. İndi başqa bir üzüm olacaq... Bəlkə də, öz üzüm olacaq..."

Ancaq Virtsoqu bu çətin illərdən azad edəcək. Heç bir uşağı özünün keçdiyi uşaqılıq illəri keçirməyə qoymayacaq! Bircə uşağı da... Ən azı da bu gün rast gəldiyi, ona çox oxşayan uşağı...

ELZA BASKOLAYTIN ÖLÜMÜ

Bizim əvvəllər yaşadığımız evin zirzəmisini Baskolayt adlı bir ticarətçiyə kirəyə vermişdilər. Dəhliz həmişə portağal qutuları ilə dolu olurdu və oradan çürümüş meyvə iyi gəlirdi: Baskolayt hamısını dəhlizə yığıb hazır qoyurdu ki, zibildəşənlar gəlib aparsınlar. Südrəngli şüşənin arxasından onun şərq prussiyalılara xas olan gur səsinə eşidirdik: zəmanənin pis olduğundan şikayətlənirdi. Ancaq Baskolayt ürəyinin dərinliyində çox şən adam idi. Yalnız uşaqlara məxsus olan həssaslıqla duyurduq ki, onun bu şikayəti üzəyərdir və bizim də üstümüzə yalandan qışqırır. Həmişə iki-üç pilləkən yuxarı qalxar, cibinə doldurduğu almaları, portağalları top kimi bir-bir bizə atardı.

Onda çox adam Baskolaytı qızı Elzaya görə tanıyırdı. Bilirdik ki, Elza rəqqasə olmağa hazırlaşır. Bəlkə də, elə rəqqasə idi. Ancaq, hər halda, çox məşq edirdi. Özü də mətbəxin böyründəki, divarlarına sarı rəng çəkilmiş otaqda məşq edirdi. Sarışın, nazikbədən, solğunbənzil qız idi, əynində yaşıl rəngli idman trikosu gah barmaqlarının ucunda dövrə vurur, gah da qu quşu kimi süzür, tullanır, yerində fırlanırdı. Qaranlıq düşəndə mənim yataq otağımdan hər şey görünürdü; al yaşıl rəngli paltardakı arıq bədəni, gərginləşmiş solğun bənzil. Tullanarkən sarışın saçları hərdən tavandan asılmış çırağa toxunur, onu yelləndirirdi və həmin anda qaranlıq həyətdəki sarımtıl işıq dairələri bir az genişlənirdi. Bir də görürdün, kimsə həyətdən qışqırır: "Qəhbə!" Mən onda bilmirdim, "qəhbə" nə deməkdir. Bəziləri də deyirdi: "Yaramazlığa bax!" Mənə elə gəlirdi ki, "yaramazlığın" nə olduğunu bilirəm və inanmırdım ki, Elzanın bununla nəsə bir əlaqəsi olsun.

Həmin anda Baskolaytın mətbəxinin pəncərəsi taybatay açılırdı və içəridəki tüstü-dumanla birlikdə onun iri, daz kəlləsi də çölə çıxırdı, açılmış pəncərədən həyəətə işıq düşürdü və bir qatar söyüş də həmin işığa qarışırdı. Ancaq bu söyüşlərdən heç birini başa düşmürdüm. Bütün bunlara baxmayaraq, tezliklə Elzanın otağının pərdəsi qalınlaşdı, daha həyəətə oradan işıq düşmədi. Ancaq mən yenə də hər axşam tutqun işıq görünən pəncərəyə baxırdım, heç nə görməsəm də, bilirdim ki, Elza Baskolayt al-yaşıl trikosunu geyinib, arıq və sarışındır, yuxarıdan asılmış papaqsız çırağın altında süzür. Sonralar biz oradan köçdük, mən yaşa doldum, "qəhbə"nin nə olduğunu bildim, inanmağa başladım ki, "yaramazlığın" da nə olduğun başa düşürəm. Çoxlu rəqqasə gördüm, ancaq heç biri Elza Baskolayt kimi xoşuma gəlmədi. Onun haqqında heç nə bilmədim. Biz başqa şəhərə köçdük, müharibə başladı, özü də lap çox çəkdi və mən Elza Baskolaytı tamam unudum. Hətta qayıdıb bu şəhərə köçəndə də yadıma düşmədi. Böyük topdansatış firmasında sürücü işləyəne qədər özümü müxtəlif sənətlərdə sınaqdan keçirdim. Məlum oldu ki, mən yalnız bu yük maşınının dilini bilirəmmiş. Hər səhər tezdən siyahını alır, alma, portağal qutuları, gavalı zənbilləri ilə yüklənmiş maşını şəhərə sürürdüm.

Günlərin bir günü yenə maşını yükləmək üçün anbarın qarşısında saxlamışdım və müdir də əlində siyahı yüklənən malları yoxlayırdı. Bu vaxt hesabdar, qapısına banan reklam edən şəkillər vurulmuş otağından çıxıb müdirdən soruşdu:

– Baskolayta da nəsə göndərəcəyik?

– Nə sifariş verib? Yenə göy üzüm?

– Bəli, – deyə hesabdar gicgahına qoyduğu qələmi götürdü və təəccüblə müdirə baxdı.

– Hərdən nəsə sifariş verir, – dedi müdir, – özü də göy üzüm. Niyəsini bilmirəm, ancaq göndərə bilməyəcəyik, – sonra da əyinlərinə boz xalat geyinmiş fəhlələrə tərəf döndü, – işinizdə olun!

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Hesabdar öz otağına çəkildi və mən həmin andan sonra izləyə bilmədim ki, siyahıda olanların hamısı yükləndi, ya yox. O dəqiqə dördkünc, gur işıqlı mətbəx pəncərəsi, arıq, solğunbənzli, al-yaşıl triko geyinmiş Elza Baskolaytın necə rəqs etdiyi gözlərimin önündə canlandı və mən bu səfər marşrutu dəyişdim.

Bir vaxtlar yanında oynadığımız küçə lampalarından biri hələ qalmışdı, ancaq papağı yox idi. Evlərin çoxu uçub-dağılmışdı, maşın tez-tez çala-çuxura düşürdü. Əvvəllər uşaqların arı kimi vızılдаşdığı küçədə indi bircə uşaq görünürdü. Qarayanız, solğunbənzli oğlan idi, yorğun halda uçuc bir divarın üstündə oturub ağ rəngə çalan toz-torpaqda fiqurlar çəkirdi. Yanından keçəndə baxışlarını qaldırdı, ancaq o dəqiqə də başını aşağı saldı. Baskolaytın evinin qarşısında əyləci basıb düşdüm. Balaca vitrinləri toz basmışdı, piramida şəklində üst-üstə yığılmış qutular uçub-dağılmışdı, sarı rəngli qutular zirzibilin içində qaralmışdı. Divar uzununu yuxarı baxıb tərəddüdlə qapını açdım, yavaş-yavaş aşağı düşdüm. Qapının lap yaxınlığındakı qutularda üst-üstə yığılmış əzik-üzük ədvələr kəskin nəm iyi verirdi. Sonra da Baskolaytın çiyinlərini, papağının altından çıxmış ağ saçlarını gördüm. Hiss etdim ki, böyük çəlləkdən sirkəni şüşəyə boşaltmağa çətinlik çəkir. Axıra kimi də bacarmadı, şüşənin ağzını krana düz tutmadığı üçün turşumuş maye onun barmaqları arasından süzülərək döşəmədə gölməçə yaratdı. Həmin anda çürümüş, turşumuş iyi verən döşəmə ayaqları altında cırıldıyırdı. Piştaxtanın yanında qırmızımtıl palto geyinmiş arıq bir qadın dayanıb biganəliklə ona baxırdı. Deyəsən, şüşəni birtəhər doldura bildi, onun qapağını burdu və mən bayaq qapıdan içəri girəndə dediyim sözləri təkrar etdim:

– Sabahınız xeyir.

Heç biri cavab vermədi.

Baskolayt şüşəni piştaxtanın üstünə qoydu. Sifəti solğun idi, qırılmamışdı və qadının üzünə baxıb dedi:

– Qızım ölüb... Elza...

– Bilirəm, – qadın əsəbiləşdi. – Beş ildir, bilirəm... Qab-qacağı yumaq üçün qum da verin.

– Qızım ölüb... – deyən Baskolayt təəccüblə, yazıq-yazıq qadına baxdı.

Qadın isə dedi:

– Qurusundan... Bir kilo.

Baskolayt piştaxtanın altından qaralmış bir çəllək dartıb çıxardı, tənəkə kürəkciyi onun içinə salıb qarışdırdı. Əlləri əsə-əsə sarımtıl qumdan kağız torbaya yığdı.

– Qızım ölüb! – dedi. Qadın susdu. Mən ətrafa baxdım, toz basmış əriştə qutularından, kranından yavaş-yavaş damcılayan sirkə çəlləyindən, qumdan, sarışın bir oğlan uşağının irişə-irişə çoxdan yoxa çıxmış şokolad yeməsinə təsvir edən pardaxlı lövhəcikdən başqa, heç nə görmədim. Qadın şüşəni tor zənbilə qoydu, qumu onun böyründə yerləşdirdi, piştaxtanın üstünə bir neçə dəmir pul atdı, geri dönüb mənim yanımdan keçəndə əlini gizlicə gicgahına apardı, yəni "başı xarab olub" dedi və gülümsədi.

Yadıma keçmiş günlər düşdü. O qədər balaca idim ki, burnum piştaxtaya dəyirdi, ancaq buna baxmayaraq, hansı qənnadı firmasınınsa şüşə qutusunu görə bilirdim. İndi həmin şüşə qutunun içində toz basmış un kisəcikləri vardı. Birdən mənə elə gəldi ki, balacalaşdım, burnum o çirkli piştaxtaya dəydi, ovcumda konfet almağa gətirdiyim pfenniqləri sıxmışam. Gördüm ki, Elza Baskolayt rəqs edir, camaat həyətdən qışqırır: "Qəhbə!", "Yaramazlığa bax!"

Baskolaytın səsi məni ayıltıdı...

– Qızım öldü...

Bu sözləri qeyri-ixtiyari deyirdi, heç bir hiss-həyəcan yox idi. Şüşəli piştaxtanın yanında dayanıb küçəyə baxırdı.

– Elədir, – dedim.

– O öldü! – dedi.

– Elədir, – dedim. Arxası mənə tərəf dayanmışdı, əlləri də bomboz, ləkə-ləkə olmuş qısa xalataının cibində...

– Üzümü çox xoşlayırdı... Özü də göy üzümü... Ancaq öldü...

Məndən heç soruşmadı ki, nə istəyirəm, ya da nə buyururam. Sadəcə olaraq, şüşəli piştaxta ilə kranından yavaş-yavaş damcılayan sirkə çəlləyinin arasında dayanıb çölə baxır, öz-özünə deyirdi: "Qızım öldü!", "O öldü!" Və heç mən tərəfə də baxmırdı.

Deyəsən, lap əbədiyyətin özü qədər orada dayandım, özümü tamam unudtum, xatirələrin qoynunda itib-batdım, həzin bir şırıltı ilə yan-yörəmdən axıb gedən zamanı hiss etmədim. İçəri bir qadın girəndə özümə gəldim. Boydan balaca, kök bir qadın idi. Baskolayt ona tərəf çevrilib dedi:

– Qızım öldü...

– Bilirəm, – deyən qadın qəflətən ağlamağa başladı. – Bir kilo qum... Quru olsun...

Baskolayt piştaxtanın arxasına keçib kürəkciyi çəlləyin içinə saldı.

Mən çıxıb gedəndə qadın hələ də ağlayırdı.

Bayaq uçuq divarın üstündə oturmuş qarayanız, solğun-bənizli oğlan mənim maşınımın üzəngisinə qalxmışdı, diqqətlə içəri baxırdı. Sonra əlini açıq pəncərədən içəri salıb əvvəlcə sağ, sonra da sol dönüm lampalarını yandırdı. Qəflətən məni yanında görəndə diksindi, əlimi uzadıb tutdum, qorxu yağan solğun sifətinə baxdım, maşındakı qutudan bir alma götürüb ona verdim. Onu buraxanda təəccüblə üzümə baxdı. Elə baxdı ki, özüm də diksindim, bir alma da götürdüm... Birini də götürdüm... Ciblərinə doldurdum, sonra qoynuna yığdım... yığdım..

Sonra maşına minib getdim...

ÖLMƏZ TEODORA

Həmişə Benqelman küçəsindən keçəndə akademiyanın bu yaxınlarda "Ölməzlər" siyahısına daxil etdiyi Bodo Benqelmanı xatırlayıram. Hətta Benqelman küçəsinə yolum düşməyəndə də tez-tez Bodo haqqında düşünürəm. Həmin küçə birinci nömrədən başlayıb yüz yetmiş səkkizdə qurtarır, mərkəzdəki gecə barlarının reklamları önündən keçərək, şəhərin kənarındakı çəmənliyə qədər uzanır. Bu çəmənlikdə otlayan inəklər böyürə-böyürə kiminsə gəlib onları sulamağa aparacağını gözləyir...

"Bekerin ucuz mallar mağazası" da, lombard da Bodonun adını daşıyan küçədə yerləşir və mən də Bodonu xatırlamaq üçün tez-tez "Bekerin ucuz mallar mağazası"na, lombarda gedirəm.

Saatımı lombarddakı piştaxtanın arxasında oturmuş məmura tərəf itələyəndə, o da gözüünə zərrəbin taxaraq, onu yoxlayandan sonra ikrahla: "Dörd mark", – deyib geri sürüşdürəndə, mən əyilərək qəbzə qol çəkib onu təzədən geri itələyəndə, axırda da yavaş-yavaş kassaya tərəf gedib orada alacağım pulu gözləyəndə Bodo Benqelman barədə düşünmək üçün kifayət qədər vaxtım olur. Axı bir zaman onunla bu kassanın qabağında dayanıb çox gözləmişdik...

Bodonun "Reminqton" markalı makinası vardı, şeirlərini də həmişə dörd nüsxədə çap eləyirdi. Düz beş dəfə əbəs yerə onu lombarda qoyub, əvəzində, borc pul götürmək istədik. Ancaq makina həddən artıq köhnə idi, sökülüb-dağılırdı və ona görə də lombardın rəhbərləri yola gəlmədi, dedilər ki, qanunu poza bilmərik. Onda heç kəsin girov götürmək istəmədiyi (özü də ayda iki faiz sələmlə!) bu makinanı düz üç

nəsil – dəmir məmulatı ilə alver eləyən babası, vergi məsələləri üzrə müşavir işləyən atası və nəhayət, özü, şair Bodo – tıqqıldatmışdı.

Məlum məsələdir ki, Benqelmanın xatirə muzeyini yaradıblar. Oradakı şüşənin altında qırmızımtıl rəngli, ucu çeynək-çeynək olmuş bir qələm saxlanılır. Yanında da belə yazılıb: "Bodo Benqelman öz şeirlərini bu qələmlə yazmışdır".

Əslində, Bodo özünün beş yüz şerindən yalnız ikisini bacısının çantasından oğurladığı həmin qələmlə yazmışdı. O, şeirlərinin çoxunu bənövşəyi rəngli karandaşla, bəzilərini də makina ilə yazırdı.

Sonralar, vəziyyətimiz çox ağırlaşanda, həmin makinanı lap su qiymətinə – altı mark səksən pfenninqə Hayzinq adlı bir kişiye satdıq. O heç bilmədi ki, həmin makinanın dillərindən nə qədər ölməz şeirlər çıxıb. Hayzinq indi Humbolt küçəsində yaşayır və köhnə şeylər alıb-satmaqla dolanır. Bodo özünün "Bayquş kimi tək qalmış çərçinin hücrəsi" adlı şerində ona əbədi bir heykəl ucaldıb.

Beləliklə, indi Bodonun xatirə muzeyində onun öz şeirlərini yazdığı makina deyil, dəstəyində bacısı Lotte Benqelmanın dişlərinin yeri qalmış bu qələm nümayiş etdirilir! Həmin qələmin vaxtilə kimə məxsus olduğunu Lotte də çoxdan unudub və tez-tez gəlib onun qarşısında dayanır, ağlayır, olmayan bir iş üçün göz yaşları axıdır. Lap dəqiq yadımdadır ki, Bodo iki kotleti, xeyli salatı, bir dənə iri, vanilinli pudinqi və iki dilim də pendiri aşırandan sonra bacısının öz mənasız-məzumsuz inşalarını cızma-qara elədiyi həmin qələmlə "Payız dumanı çökmüş ürək", "Ağla, ağla" adlı şeirlərini birnəfəsə yazdı. Bodo ən yaxşı şeirlərini, adətən, toxqarnına yaradardı və ümumiyyətlə, o da bütün dərddli adamlar kimi qarınqulu idi. Poetik yaradıcılığı səkkiz ildən çox dövrü əhatə etsə də, bacısının qələmindən on səkkizcə dəqiqə istifadə eləmişdi.

Lotte indi qardaşının poetik şöhrəti ilə öyünür. Düzdür, Hoze adlı bir kişi ilə ailə qurub, ancaq yenə də özünü hər

yardə "Bodo Benqelmanın bacısı" kimi təqdim edir. Ancaq yaman əclaf qız idi. Bodo şeir yazanda gedib onu şeytanlayırdı. Çünki Benqelmanlar ailəsində şeir yazmaq "lazımsız iş", "vaxt itirmək" hesab olunurdu.

Bodonun dərdi çəkiləsi dərd deyildi. Poeziya onun ən zəif yeri idi və yazmaya bilmirdi. Yazmağa başlayanda da Lotte onu görür və görən kimi də haray-qışqırığı dəhlizi, mətbəxi başına götürürdü. Sonra da sevinə-sevinə özünü cənab Benqelmanın kabinetinə salırdı:

– Bodo yenə şeir yazır!

Dəhşətli dərəcədə ciddi adam olan cənab Benqelman çığırırdı:

– O donuz haradadır? (Benqelmanlar ailəsinin lüğət tərkibində bir az qabalıq vardı!)

Sonra da "əzisdirmə" mərasimi başlayırdı. Bütün lirik şairlər kimi kövrək olan Bodonun əl-ayağını bağladıb pilləkənlə aşağı sürüyür və cənab Benqelmanın istifadə etdiyi dəmir xətkəslə döyürdülər.

Axırda Bodo gəlib öz şeirlərini bizdə yazmağa başladı. İndi onun yetmişə yaxın çap olunmamış şeiri məndədir. Hamısını da ondan yadigar saxlayıram. Həmin şeirlərdən biri belə başlayır: "Ay satqın, sözgəzdiren Lotte..." (Bodo şeirdə alliterasiya formasına yenilik gətirən şair hesab olunur).

Bodo bu əzəblər içində boğula-boğula, döyülə-döyülə on səkkiz yaşına çatdı və orta yetkinlik dövrünün ən gözəl çağlarına qədəm qoydu. Onu divar kağızı satan bir tacirə şeyird verdilər. Buradakı şərait Bodonun poetik məhsuldarlığının inkişafı üçün böyük zəmin yaratdı. Sərxoş tacir çox vaxt piştaxtanın altına girib yatır, Bodo da nümunə üçün qoyulmuş divar kağızlarının arxasına şeir yazırdı.

Beləliklə, Bodo on doqquz yaşına çatdı və dekabr ayının birində bütün şeyirdlik dövrü üçün yığılıb qalmış əlli mark məvəcibini aldı. Şeirlərindən üç yüzünü seçib, üç yüz müxtəlif redaksiyaya göndərdi və heç birinə də cavab məktubu-

nun haqqını əlavə eləmədi. Bu, ədəbiyyat aləmində hələ indiyənəcən görünməmiş bir cəsarət idi. Dörd ay keçəndən sonra iyirmi yaşın içində olan Bodo birdən-birə məşhurlaşdı.

Şeirlərindən yüz əlli ikisi çap olundu və qan-tərə batan poçtalyon da hər səhər Benqelmanların evinin qarşısında öz velosipedindən düşəsi oldu. Bodonun sonrakı gəlirini hesablamaq üçün şeirlərinin sayını qəzetlərin sayına vurmaq, alınan rəqəmi də qırx dəfə artırmaq lazımdır.

Ancaq, heyif ki, öz şöhrətindən ikicə il ləzzət ala bildi. Axırda da gülməkdən qıc olub öldü. Bir gün mənə etiraf elədi ki, "şöhrəti adicə poçt xərxi ilə də qazanmaq olar". Sonra da pıçılıtlı ilə sözüünə davam etdi:

– Axı mən o şeirləri elə-belə, maraq üçün göndərmişdim.

Bu sözləri deyib şaqqanaq çəkdi, güldü, güldü.. və birdən də keçindi! Bu sözlər onun nəslrlə dediyi yeganə sözlər idi və mən də hamısını olduğu kimi, gələcək nəslə çatdırıram.

Bodoya ən çox şöhrət qazandıran "Teodora haqqında nəğmələr" kitabı oldu. Kitaba hələ də tayı-bərabəri tapılmayan iki yüz odlu-alovlu məhəbbət şeri salınıb. Onun mövzusu barədə müxtəlif tənqidçilər müxtəlif ədəbi esselər yaratmış və Teodoranın kim olduğunu müəyyənləşdirməyə çalışmışlar. Hətta biri utanmaz-utanmaz onu hələ də yaşayan çağdaş bir şairə ilə eyniləşdirərək elə inandırıcı dəlillər gətirmişdi ki, Bodonun üzünü belə görməyən yazıq şairə çox pərt olmuş, məcburiyyət qarşısında qalaraq özünün Teodora olduğunu etiraf etmişdi. Lakin həmin qız o deyil. Dəqiq bilərəm ki, o deyil, çünki Teodoranı yaxşı tanıyıram. Onun adı Kete Barutiskidir, özü də "Bekerin ucuz mallar mağazası"ndakı altıncı piştaxtanın arxasında dayanıb, yazı ləvazimatı satır. Bodonun bütün şeirləri "Bekerin ucuz mallar mağazası"ndan alınmış kağızlara yazılıb. Onunla bu piştaxtanın önündə çox dayanmışıq... Yeri gəlmişkən, Kete Barutski cazibədar qızıdır. Sarışındır, azacıq da fısıldayır. Böyük ədəbiyyatdan xəbəri yoxdur və axşamlar tramvayda həmin

mağazada işləyənlər üçün güzəştli qiymətə satılan "Bekerin ucuz kitabları" nı oxuyur.

Bodonun özü də qızın hansı kitabları oxuduğunu bildirdi. Ancaq bu, onun məhəbbətinə zərrə qədər də xələl gətirmirdi. Tez-tez mağazanın qarşısında durub Keteni güdür, gah yay axşamlarında, gah da payızın çiskinli günlərində onun arxasınca sürünür, yaşadığı qəsəbəyə qədər gedib çıxırdıq. Qız indi də orada qalır.

Heyif ki, Bodo çox utancaq olduğu üçün ürəyini qıza açma bilmədi. Qəlbi od tutub yansa da, məhəbbətini dilinə gətirmə bilmədi. Hətta məşhurlaşandan sonra pul sel kimi axanda da ilahələr kimi gülümsəyən, ilahələr kimi fısıldayan o qəşəng qızı – balaca Kete Barutskini görmək xatirinə alverini yenə də "Bekerin ucuz mallar mağazası"nda eləyirdi. Elə buna görədir ki, "Teodora haqqında nəğmələr kitabında" "sehrli cəh-cəhi", "həlim ifadəsi" tez-tez işlənib...

Bodo ona tez-tez şeirlə yazılmış imzasız məktublar göndərirdi. Ancaq mən – epik janrda yazan sadə adam kimi çox sadə bir təşbehlə deyə bilərəm ki, həmin məhəbbət məktublarının son mənzili Barutskinin sobası olurdu...

Hətta indinin özündə də "Bekerin ucuz mallar mağazası"na tez-tez gedirəm. Axır vaxtlar Keteni cavan bir oğlanla görürəm. Aydın məsələdir ki, o, Bodo qədər utancaq deyil. Özü də geyimindən çilingərə oxşayır...

Əlbəttə, mən də bu ədəbi mübahisələrə qoşularaq Bodonun yaratdığı "Teodora"nın Kete Barutski olduğunu sübut eləyə bilərəm. Ancaq eləmək istəmirəm, çünki Kete ilə çilingərin sədətinə qiymirəm. Yalnız hərdən həmin mağazaya gedib rəngbərəng kağızların, "Bekerin ucuz kitabları"nın arasında eşələnir, pozan axtarır, Keteyə baxır və... tarixin nəfəsini duyuram.

PİS ROMANLARDA OLDUĞU KİMİ

Bu axşam Tsumpenlər ailəsini şam yeməyinə dəvət etmişdik. Yaxşı adamlar idi və onlarla tanışlığımıza görə qayınatama minnətdardım. Toyumuzdan sonra kişi həmişə çalışır ki, mənə gələcək işlərimdə yardımçı ola biləcək adamlarla tanış etsin və Tsumpen də mənə lazım olan adam idi. O, böyük qəsəbələr üçün sifarişləri tənzimləyən komissiyanın sədri idi və mən də bu izdivac vasitəsilə ekskvasiya işləri görən bir firmanın şəriki olmuşdum.

Həmin axşam həyəcanlı idim, ancaq arvadım Berta mənə sakitləşdirdi:

– Artıq onun gəlməsi faktı nəsə deməkdir. Çalış ki, söhbəti çox ehtiyatla sifarişin üstünə gətirə biləsən; özün bilir-sən, sabah sifarişin kimə veriləcəyi müəyyənələsək.

Qapıdakı pərdənin arxasında dayanıb Tsumpeni gözləyirdim.

Siqaret çəkdim, köttüyünü ayaqlayıb, balaca həsiri onun üstünə itələdim. Azacıq sonra isə hamam otağının pəncərəsi önündə dayanıb Tsumpenin bu təklifi, nə yaxşı, qəbul etdiyi barədə fikirləşirdim. Axı bizimlə şam etməyin onun üçün elə bir mənası yox idi və sabah da sifarişin kimə veriləcəyinin müəyyənələsəcəyi faktını nəzərə alsaq, bu dəvəti, əslində, heç qəbul etməməli idi. Şəxsən mən etməzdim!

Sifariş barədə də düşündüm. Böyük sifariş idi və mən 20.000 mark irəli düşə bilərdim. Əlbəttə, çox istəyirdim ki, bu pulu qazanım.

Berta mənə paltar da seçmişdi: qara pencək, bir az açıq-rəngli şalvar və miyanə rəngli qalstuk. Belə şeyləri evlərində, həm də pansionatdakı rahibələrdən öyrənmişdi. Qonağa

nəyi nə vaxt təklif etməyi də yaxşı bilirdi: nə vaxt konyak, nə vaxt vermut şərbəti... Sonra da çərəz... Adamın belə şeylərdən başı çıxan arvadının olması çox yaxşıdır.

Ancaq Bertanın özü də həyəcanlı idi. Əllərini çiyinə qoyanda barmaqları boğazıma toxundu və mən onların nəm, soyuq olduğunu hiss etdim.

– Hər şey yaxşı olacaq, – dedi. – Sifariş sənə verəcəklər.

– İlahi! – dedim. – Mənim üçün əsas 20.000 markdır. Özün də bilirsən ki, bu pul bizə çox lazımdır.

– Söhbət puldan gedəndə Allahın adını çəkməzlər! – Bu sözləri Berta yavaşdan dedi.

Evimizin qabağında qara rəngli bir maşın dayandı. Hara maşını olduğunu bilmədim, ancaq İtaliya istehsalına oxşayırdı.

– Ehtiyatlı ol, – Berta pıçıldadı, – zəng çalınana kimi gözlə, qoy iki-üç saniyə keçsin, sonra yavaş-yavaş qapıya tərəf get, onu aç.

Tsumpenlər pilləkənlə yuxarı qalxdılar. Kişi tökməbədənli, ucaboy bir adam idi, gicgahlarına dən düşmüşdü. O tip adamlardan idi ki, belələrinə otuz il bundan əvvəl "qadın ölüsü" deyirdilər. Xanım Tsumpen isə arıq, qaraşın qadın idi və mən belələrinə baxanda həmişə limon yadıma düşür. Tsumpenin üz-gözündən bilinirdi ki, bizimlə şam etmək onun üçün dəhşətli dərəcədə cansıxıcı olacaq.

Qapının zəngi çalındı, bir saniyə gözlədim, iki saniyə gözlədim, sonra yavaş-yavaş qapıya tərəf gedib onu açdım.

– Çox xoş gəlib, səfa gətirmisiniz, – dedim.

Əlimizdə konyak qədəhləri bir-bir otaqlara baxdıq. Tsumpenlər məmnuniyyətlə bizim mənzilimizlə tanış olmaq istəyirdilər. Berta mətbəxdə qaldı ki, balaca qoğalların üstünə xama sıxsın. Bunları çox gözəl düzəldir; ürək formasında, beşbarmaq, evcik şəkildə... Mənzilimiz Tsumpenlərin xoşuna gəldi. İş otağımdakı iri yazı masasını görəndə bir-birinə baxıb gülümsədilər və həmin anda yazı masası özümə də çox böyük göründü.

Tsumpen toyumda nənəmin bağısladığı rokoko üslubunda düzəldilmiş dolabı, yataq otağımızdakı barok üslubundakı madonnanı təriflədi.

Biz qonaq otağına qayıdanda Berta artıq masa açmışdı. Bunu da çox gözəl eləmişdi. Qəşəng, həm də təbii görünürdü və rahat bir şam yeməyi oldu. Kitablar, filmlər, son seçkilər barədə danışdıq və Tsumpen masanın üstünə qoyulmuş müxtəlif pendir növlərini, frau Tsumpen isə qəhvəni, tortu təriflədi. Sonra toy səyahətində çəkdiyimiz şəkilləri onlara göstərdik: Bröte sahillərinin, ispan eşşəklərinin, Kasablanka küçələrinin şəkillərini...

Yenə də konyak içdik və mən durub nişanlı olarkən çəkdiyimiz şəkilləri gətirmək istəyəndə Berta işarə verdi ki, lazım deyil və mən də şəkil dolu qutunu gətirmədim. İkiçə dəqiqə araya sükut çökdü, çünki daha danışmağa mövzu qalmamışdı, hamımız da sifariş barədə düşünürdük. Mən 20.000 mark barədə fikirləşirdim ki, Tsumpen saata baxıb dedi:

– Təəssüf ki, saat 10-dur. Biz getməliyik. Çox gözəl axşam idi.

Frau Tsumpen də əlavə etdi:

– Çox gözəl idi. Ümid edirəm ki, siz də nə vaxtsa bizə gələcəksiniz.

– Böyük məmnuniyyətlə gələrik, – dedi Berta və yarım dəqiqə də beləcə dayandıq. Yenə də hamı sifariş barədə düşünürdü. Hiss etdim ki, Tsumpen onu bir kənara çəkib sifariş barədə danışacağını gözləyir. Ancaq mən bunu etmədim. Tsumpen Bertanın əlini öpdü, mən irəli keçib qapıları açdım, aşağıda da frau Tsumpen üçün məşının qapısını tutdum.

– Niyə onunla sifariş barədə danışmadın? – Berta müləyim bir səslə soruşdu. – Axı bilirdin ki, sabah sifariş veriləcək.

– Aman allah! – dedim. – Heç bilmədim, söhbəti bunun üstünə necə gətirim.

– Bağısla... – dedi, – gərək, bir bəhanəylə onu iş otağına çəkəydin və bu barədə danışaydın. Özün də gördün ki, o,

incəsənətlə çox maraqlandır. Gərək, deyəydin ki, orada on səkkizinci əsrdən qalma bir sinə xaçın var, bəlkə, ona baxmaq istəyir. Sonra da...

Susdum. Berta köksünü ötürdü və önlüyünü döşünə taxdı. Onun arxasınca mətbəxə getdim, artıq qalan qoğalları çeşidləyib soyuducuya yığıdım və döşəmənin üstündə sürünə-sürünə xama qabının qapağını axtardım. Konyakın qalanını götürdüm, siqarları saydım. Tsumpen birçə dənə çəkmişdi və mən külqabını təmizlədim, elə ayaqüstü bir parça tort yedim, qəhvədana baxdım ki, bəlkə, dibində qalmış ola. Mətbəxə qayıdanda gördüm ki, maşının açarı Bertanın əlindədir.

– Nə olub? – deyə soruşdum.

– Biz mütləq getməliyik! – dedi.

– Haraya?

– Tsumpengilə... Bəs nə bilmişdin?

– İndi saat on birin yarısı olacaq...

– Lap gecə yarı olsa da... Bildiyimə görə, söhbət burada 20.000 markdan gedir. İnanmıram ki, sən yenə naz edəsən...

Özünü qaydaya salmaq üçün mətbəxə keçdi və mən də onun arxasında dayanıb dodağındakı boyanı sildiyinə, yerinə təzəsini çəkdiyinə tamaşa elədim. İlk dəfə gördüm ki, ağzı böyükdür, sadədir. Qalstukuma sancaq taxanda onu əvvəllər olduğu kimi, öpə bilərdim, ancaq öpmədim.

Şəhərdəki bütün kafelər, restoranlar çilçırağa qərq olmuşdu. Camaatın çoxu bayırda oturmuşdu və küçə fanarlarının işıqları dondurma qablarının, qədəhlərin üstündə əks olunurdu. Berta baxışları ilə mənə ürək-dirək verdi, ancaq Tsumpengilə çatanda maşından düşmədi.

Qapının zəngini basdım və onun belə tez açıldığına lap mat qaldım. Frau Tsumpen də məni görəndə təəccüblənmədi. Əynində sarı güllərlə haşiyələnmiş gen-bol ev paltarı vardı və yenə də limon yadıma düşdü... Özü də bayaqkından tez...

– Bağışlayın, – dedim, – ərinizlə işim vardı.

– İndi evdə yoxdur, – cavab verdi, – yarım saatdan sonra qayıdacaq.

Dəhlizdə çoxlu qotik, barok, rokoko üslubunda düzəldilmiş madonna heykəlləri gördüm. Ancaq bilmirdim, rokoko üslubunda madonna olur, ya yox...

– Çox gözəl, – dedim, – icazənilə, yarım saatdan sonra gələrəm.

Berta gedib axşam qəzeti almışdı. Qəzeti oxuyur, siqaret çəkirdi və onun yanında oturanda dedi:

– Mənə elə gəlir, arvadı ilə də danışa bilərdin.

– Sən haradan bildin ki, kişi evdə yoxdur?

– Çünki onun hər çərşənbə bu vaxt "Qaffel– klub" da oturub şahmat oynadığını bilirəm.

– Bəs niyə əvvəlcədən demədin?

– Məni düzgün başa düş, – deyə Berta qəzeti qatladı.

– Sənə kömək etmək istəyirdim. İstəyirəm ki, belə işləri düzüb-qoşmağı özün öyrənəsən. Halbuki atama zəng vursaq, bir dəqiqənin içində telefonla işi sənin xeyrinə həll edərdi. Ancaq mən istəyirəm ki, bunu özün edəsən.

– Olsun, – dedim. – Bəs indi neyləyək? Yarım saat onu gözləyək, yoxsa yuxarı qalxıb arvadı ilə danışaq?

– Yuxarı qalxsaq, yaxşıdır, – dedi Berta.

Maşından düşüb liftlə yuxarı qalxdıq.

Frau Tsumpen bayaq tək gələndə olduğu kimi, yenə də təəccüblənmədi. Bizə: "Xoş gəlibsiniz", – dedi və onun arxasınca ərinin iş otağına getdik. Balaca qədəhlər gətirdi, onlara konyak süzdü və biz heç sifariş barədə danışmağa başlamamış mənə sarı rəngli bir qovluq uzatdı. Qovluğun üstündə "Tanenidill qəsəbəsi" sözləri yazılmışdı. Qorxa-qorxa gah Frau Tsumpenə, gah da Bertaya baxdım. Hər ikisi gülümsədi, Frau Tsumpen dedi:

– Qovluğunu açın!

Onu açdım içində çəhrayı rəngli ikinci bir nazik qovluq vardı: "Tanenidill qəsəbəsi – ekskavasiya işləri". Bu qovluğunu

da açdım, üstündə mənim adıma yazılmış smeta xərcləri göstərilən vəraq vardı. Vərəqin yuxarı küncündə kimsə qırmızı qələmlə yazmışdı: "Ən ucuz təklif!"

Hiss etdim ki, sevincimdən pörtmüşəm, hiss etdim ki, ürəyim döyünür və o dəqiqə 20.000 mark barədə düşündüm.

– Aman allah! – deyib qovluğu bağladım. Bu dəfə Berta da mənə nəsihət verməyi unuttu.

– Şərəfə! – Frau Tsumpen gülümsədi. – İçək!

İçdik və mən ayağa durub dedim:

– Bəlkə də, səfehlik kimi görünəcəm... Bəlkə də, məni başa düşəcəksiniz... Evə getmək istəyirəm.

– Sizi çox yaxşı başa düşürəm, – Frau Tsumpen dilləndi. – Ancaq indi xırdaca bir iş qalıb. – O, qovluğu götürüb vəraqlədi. – Hər kub metr üçün təklif etdiyiniz qiymət sizinkinə ən yaxın təklifdən 30 pfenni qazdır. Təklif edirəm ki, qiyməti 15 pfenni artırın və belə olan halda da sizinki ən ucuz təklif kimi qalacaq, əvəzində, 4500 mark irəli düşəcəksiniz. Elə bu dəqiqə düzəldin.

Berta tez qələmini çantasından çıxarıb mənə uzatdı. Ancaq o qədər həyəcanlanmışdım ki, əlim qələm tutmurdu. Qovluğu Bertaya uzatdım və gördüm ki, sakitcə hər kub metr üçün olan qiyməti dəyişdirdi, cəmini təzədən yazdı, qovluğu Frau Tsumpenə uzatdı.

– Bu da belə... – dedi Frau Tsumpen. – İndi qaldı birçə məsələ... Zəhmət olmasa, çek dəftərinizi çıxarın, 3 min marklıq çek yazın. Özü də nəğd götürmək üçün təsdiqlənmiş olsun.

Frau Tsumpen bu sözləri mənə dedi, ancaq Berta tez çek dəftərimizi çıxarıb məbləği yazdı.

– Hesabımızda bu qədər pul yoxdur axı, – yavaşdan dilləndim.

– Sifariş edilən kimi avans verilir, onda həmin məbləğ olacaq, – dedi Frau Tsumpen.

Bəlkə də, həmin anda mən heç nə başa düşmədim. Liftlə aşağı düşəndə Berta dedi ki, özünü xoşbəxt hiss edir, ancaq mən dinmədim.

Qayıdanda Berta başqa yol seçdi. Sakit bir qəsəbədən keçdik. Açıq pəncərələrdən işıq gəlirdi, camaat eyvanda oturub şərab içirdi. Işıqlı, isti bir gecə idi...

– Çeki Tsumpen üçün yazdın? – yavaşdan soruşdum.

Berta da yavaşdan cavab verdi:

– Əlbəttə!

Bertanın sükanı rahatca fırladan balaca, qaralmış əllərinə baxdım. "Bu əllər çek də yazır, qoğalın üstünə xama da sıxır", – deyə fikirləşdim və baxışlarımı bir az yuxarı qaldırdım, ağzımı gördüm və indi də onu öpməyə həvəsim olmadı.

Həmin axşam Bertaya maşını qaraja salmağa kömək etmədim. Qabları yuyanda da yaxın getmədim. Bir şüşə konyak götürüb iş otağıma getdim, yazı masamın arxasına keçdim. Nə barədəsə fikirləşdim, durub yataq otağına keçdim, barok üslubundakı madonnaya baxdım, ancaq yenə nə barədə fikirləşdiyim yadıma düşmədi.

Telefon zəngi məni xəyaldan ayırdı. Dəstəyi götürüb Tsumpenin səsini eşidəndə təəccüblənmədim.

– Xanımınız kiçik bir səhvə yol verib, – dedi. – Hər kub metri on beş yox, iyirmi pfenninqə qaldırıb.

Bir anlığa fikrə getdim, sonra dedim:

– Bu, səhv deyil... Mənim razılığım ilə edib.

Əvvəlcə susdu, sonra güldü:

– Belə çıxır ki, siz əvvəlcədən müxtəlif variantlar hesablamısınız.

– Elədir, – dedim.

– Çox gözəl, elə isə minmarklıq bir çek də yazın.

– Beş yüz! – deyib fikirləşdim; lap o pis romanlarda olduğu kimidir. Eynən elədir...

– Səkkiz yüz.

Mən yenə də güldüm:

– Altı yüz!

Bu sahədə təcrübəm olmasa da, bildim ki, yeddi yüz əlli deyəcək. Və doğrudan da, bu sözləri eşidəndə:

– Oldu, – deyib dəstəyi asdım.

Mən pilləkənlərlə düşüb çeki maşında gözləyən Tsumpenə verəndə hələ gecəyarı olmamışdı. Tək idi və mən iki qatlanmış çeki ona uzadanda güldü.

Yavaş-yavaş evə döndüm. Berta görünmürdü. İş otağına girəndə də, sonra mətbəxə qayıdıb soyuducudan bir stəkan süd götürəndə də gözümə dəymədi. Ancaq nə fikirləşdiyini bilirdim..

Fikirləşirdi ki, tək qalım, bununla barışım, olanları dərk edir..

Ancaq mən bunu heç vaxt dərk edə bilmədim. Heç dərk olunası da deyildi..

SOLĞUNBƏNİZLİ ANNA

Mən müharibədən yalnız 1950-ci ilin yazında qayıtdım və gördüm ki, şəhərdə tanıdığım adam qalmayıb. Xoşbəxtlikdən, mənə valideynlərimdən bir az pul qalmışdı. Şəhərdə bir otaq kirayələdim, bütün günü çarpayıda uzanıb siqaret çəkdim, gözlədim, ancaq nə gözlədiyimi özüm də bilmədim. İşləməyə həvəsim yox idi. Sahibəyə pul verirdim, o da mənə lazım olan şeyləri alır, xörəyimi də bişirirdi. Hər dəfə qəhvəni və ya yeməyi otağıma gətirəndə o qədər qalırdı ki, axırda bezirdim. Oğlu Kalinovka adlanan bir yerdə ölmüşdü və o, içəri girən kimi məcməyini masanın üstünə qoyub evin alqaranlıq küncündə olan çarpayına tərəf gəlirdi. Mənsə həmin çarpayıda uzanıb bütün günü özüm üçün mürəgü döyürdüm, siqareti divara sıxıb söndürürdüm. Ona görə də divar bütün çarpayı boyu qapqara ləkələrlə dolu idi. Sahibənin rəngi solğun, özü də arıq idi və gözümü açıb onun bu sifətini görəndə qorxurdum. Əvvəlcə elə bilirdim, ağılı itirib, çünki iri gözləri par-par yanırdı və həmişə də məndən oğlunu soruşurdu:

– Dəqiq bilirsiniz ki, onu tanıyırdınız? O yerin adı Kalinovkadır. Orada olmamısınız?

Doğrudan da, Kalinovka adlı yer eşitməmişdim və hər dəfə də üzümü divara tərəf çevirib deyirdim:

– Yox, həqiqətən, tanıyıram... Yadıma gəlmir...

Sahibə ağılı itirməmişdi, abırlı bir qadın idi və hər dəfə oğlunu məndən soruşanda ona yazığım gəlirdi. Özü də tez-tez soruşurdu – gündə üç dəfə, dörd dəfə... Mətbəxə yolum düşəndə istər-istəməz oğlunun oradakı divanın üstündən asılmış rəngli şəklinə baxmalı olurdum. Gülərtiz, sarışın bir oğlan idi və həmin şəkli də tankçı paltarında çəkdiymişdi.

– Qarnizonda çəkiblər, – deyirdi sahibə, – döyüşə getməmişdən əvvəl.

Şəkil kəmərdən yuxarı çəkilmişdi, başında dəbilqə vardı, arxa planda kol-kos basmış bir qəsr xarabalıqlarının izləri görünürdü.

– Tramvayda konduktor işləyirdi, – qadın deyirdi, – çox işgüzar idi.

Və hər dəfə də tikiş maşınının üstündən – yamaq vurmaq üçün oraya yığıldığı əski parçaları ilə sap düyçələri arasından içi oğlunun şəkilləri ilə dolu karton qutunu götürərdi. Mən də məcbur olub həmin şəkillərin çoxuna baxmalı olurdum: məktəbdə çəkilmiş kollektiv şəkillər. Hamısında da ortada domuşmuş bir oğlan dizlərinin arasında şifer lövhə tutub. Həmin lövhələrdə də VI, VII, VIII rəqəmləri yazılmışdı. Kommunion şəkilləri ayrıca yığılıb qırmızı lentlə bağlanmışdı. Fraka oxşayan qara pencək geyinmiş, əlində böyük bir çanta tutmuş oğlan uşağı qızılı rəngli çəlləyi təsvir edən bir şüarın qarşısında dayanmışdı. Sonra da çilingər şəyirdi kimi dəzgahın yanında çəkirdiyi şəkillər gəlirdi. Sifəti hispas içindəydi, əlində də dişli çəkil.

– Bu, onun sənəti deyildi, – deyirdi anası, – çox ağır idi.

Bunu deyəndən sonra əsgərliyə getməmişdən əvvəl çəkirdiyi axırıncı şəkli göstərirdi. Əynində konduktor geyimi vardı, 9 nömrəli tramvayın sonuncu dayanacağında, dövrə vurub qayıtdığı yerdə çəkirmişdi və mən müharibədən əvvəl tez-tez siqaret aldığım limonad köşkünə tanıdım. Oradakı çinar ağacları hələ də dururdu. Tağlı əlaqapısında qızılı rəngli şir heykəli olan villanı da tanıdım. Həmin villa indi yox idi. Və həmin anda yadıma cəbhədə tez-tez xatırladığım qız düşürdü. Qəşəng qız idi, solğun bənizi, nazik uzun gözləri vardı, həmişə də 9 nömrəli tramvaya axırıncı dayanacaqda minirdi.

Hər dəfə sahibənin oğlunun 9 nömrəli tramvayın dayanacağında çəkirdiyi şəklə uzun-uzadı baxır və çox şeyləri

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

xatırlayırdım: qızı, o vaxt işlədiyim sabun fabrikinə. Tramvay dönərkən relslərin xırçılığını eşidirdim, yayda köşkün yanında dayanmağım, qıpqırmızı limonad gözlərim önünə gəlirdi. Siqareti reklam edən yaşıl rəngli şüar və yenə də qız.

– Bəlkə, onu tanıyırdınız? – deyə sahibə bir də soruşurdu.

Mən başımı bulayıb şəkli yerinə qoyurdum. Pardaxlı şəkil idi və səkkiz il bundan əvvəl çəkildiyinə baxmayaraq, təptəzə görünürdü.

– Yox, yox, – deyirdim, – Kalinovkanı da tanıyıram. Doğru sözümdür.

Onda mən tez-tez mətbəxə getməli olurdum, ya da o, tez-tez mənim otağıma gəlirdi. Beləliklə də, bütün günü unutmaq istədiyim müharibə haqqında düşünməli olurdum. Və siqaretin külünü çarpayının altına tökür, kötüyü də divara sıxıb söndürürdüm.

Hərdən axşamlar çarpayımın uzaqda ya qonşu otaqda yaşayan qızın addım səslərini, ya da mətbəxin böyründəki otaqda qalan yuqoslaviyalının deyinə-deyinə işığın düyməsini axtardığını eşidirdim.

Yalnız bu evdə üç həftə qalandan və Karlın şəklinə əlli dəfə baxandan sonra qəflətən gördüm ki, qarşısında gül-gülə, əlində də konduktor çantası şəkil çəkdiyi o tramvay vaqonu boş deyil. İlk dəfə diqqətlə həmin şəkli baxdım və gördüm ki, vaqonda oturub gülümsəyən bir qız da ora düşüb. Bu, cəbhədə tez-tez xatırladığım həmin qız idi. Sahibə mənə yaxınlaşıb diqqətlə üzümə baxdı və dedi:

– Deyəsən, onu tanıdınız, hə? – Sonra arxaya keçib çiyinlərim üzərindən şəkli baxdı və həmin anda önlüyündən gələn təzə noxud iyi məni vurdu.

– Yox, – yavaşdan dilləndim, – ancaq qızı tanıdım.

– Qızı? Hə, onun nişanlısı idi. Ancaq, bəlkə də, yaxşı oldu, onu bir də görmədi.

– Niyə? – deyə soruşdum.

Cavab vermədi, qayıdıb pəncərənin yanındakı stuluna oturdu, noxudları qabığından çıxarmağa davam etdi. Sonra da mənə baxmadan soruşdu:

– O qızı tanıyırdınız?

Şəkli əlimdə bərk-bərk tutaraq sahibəyə baxdım, ona sabun fabrikindən, 9 nömrəli tramvayın sonuncu dayanacağından, həmişə orada tramvaya minən qəşəng qızdan danışdım.

– Vəssalam? Elə bu?

– Elədir, – dedim.

O, noxudları süzgəcə töküüb, suyun kranını burdu və mən arxadan onun ensiz kürəklərinə baxdım.

– Qızı görsəniz, başa düşəcəksiniz ki, niyə oğlumun onu bir daha görməməsi daha yaxşı olub.

– Onu görsəm?

O, əlini önlüyü ilə quruladı, mənə yaxınlaşıb ehtiyatla şəkli əlimdən aldı. Sifəti daha da balacalaşdı, baxışları məndən ötərək harayasa zilləndi və əlini yavaşca mənim sol qolumun üstünə qoydu:

– Sizinlə qonşu olan otaqda qalır. Annanı deyirəm... Ona "Solğunbənzli Anna" deyirik, onun sifəti dümağdır. Doğrudan, onu indiyəcən görməmişiniz?

– Yox, – dedim, – onu hələ görməmişəm... Ancaq bir-iki dəfə səsini eşitmişəm. Ona nə olub ki?

– Əslində, deməməliyəm, amma bilsəniz, yaxşıdır... Sifəti tanınmaz olub, çapıq-çapıqdır. Bir az aralı bomba düşüb, yeli onu vitrinə çıxırıb. Görəndə tanımayacaqsınız.

Həmin axşam dəhlizdə ayaq səsləri eşidənə qədər gözləməli oldum və birinci dəfə yanıldım. Uzundraz yuqoslaviyalı idi və özümü tələsik dəhlizə atdığımı görüb təəccüblə üzümə baxdı. Pərt olub, "Axşamın xeyir" deyərək otağıma qayıtdım.

Nə qədər çalışsam da, onun çapıq-çapıq olmuş sifətini təsəvvürümə gətirə bilmədim. Gözlərim önünə gələndə də çapıqlı sifəti gözəl görünürdü. Sabun fabriki, valideynlərim və əvvəllər tez-tez görüşdiyüm qız yadıma düşdü. Adı Eliza-

bet idi, deyirdi ki, onu Muti çağırım, öpəndə də həmişə gülürdü və mən axmaq vəziyyətində qalırdım. Cəbhədən ona açıqca yazırdım, o da mənə özü bişirdiyi şirniyyatdan göndərirdi. Bu şirniyyat da həmişə gəlib çıxana kimi qırıq-qırıq olurdu. Hərdən siqaret, qəzet də göndərirdi. Qəzetin arasında məktub da olurdu: "Siz qalib gələcəksiniz və mən fəxr edirəm ki, sən də qaliblər arasında olacaqsan".

Mən isə qaliblər arasında olacağım fəxr etmirdim. Məzuniyyət alıb evə qayıdanda ona heç nə yazmadım, bizim binada yaşayan bir siqaretsatanın qızı ilə tanış olub, onunla gəzdim. Firmadan aldığı sabunları siqaretsatanın qızına bağışladım, gah kinoya, gah da rəqsə getdik. Bir gün də valideynləri evdə olmayanda onlara getdik, otağın qaranlıq olduğundan istifadə edərək onu qucaqlayıb divanın üstünə yıxdım. Ona tərəf əyiləndə əlini uzadıb işığı yandırdı, irişməyə başladı. Gur işıqda gördüm ki, Hitlerin rəngli şəkli divardan asılıb. Şəklin ətrafında jurnallardan kəsilmiş çoxlu şəkil, açıqca vurulmuşdu. Çəhrayı rəngli divar ürək formasına salınmış qəddar sifətlərlə dolu idi.

Qız divanın üstündə uzanaraq qaldı, mən isə siqaret yandırır çölə çıxdım. Sonralar həmin qızların ikisi də mənə açıqca göndərdilər, yazdılar ki, mən özümü yaxşı aparmadım. Heç birinə cavab vermədim.

Annanı çox gözlədim, qaranlıqda çox siqaret çəkdim, çox şeylər barədə fikirləşdim. Qapıya açar salınanda qorxudan tərpnə bilmədim. Hiss etdim ki, öz otağının qapısını açdı, alçaqdan zümzümə eləyə-eləyə otərəf-butərəfə getdi. Durub dəhlizə çıxdım, gözləməyə başladım. Qəflətən onun otağına sakitlik çökdü, nə addım səsləri, nə də zümzümə eşidildi. Qapını döyməyə də qorxdum. Uzundraz yuqoslaviyalının öz otağında alçaqdan deyindiyini, mətbəxdəki krandan axan suyun şırıltısını eşitdim. Annanın otağında isə sakitlik idi, mənim otağımın aralı qalmış qapısından divara sıxıb söndürdüyüm siqaretlərin qara ləkələri görünürdü.

Deyəsən, uzundraz yuqoslaviyalı yatağına girdi, çünki addım səsləri kəsildi, yalnız donqultusu eşidilməyə başladı. Mətbəxdəki kranın suyu da kəsilmişdi, yalnız qəhvədanın qapağının səsi gəldi. Annanın otağından səs gəlmirdi. Ancaq bildirdim ki, sonralar mənə danışacaq: mən qapının qabağında dayananda nə fikirləşirmiş. Və doğrudan da, danışdı.

Gözlərimi zilləyib diqqətlə çərçivənin böyründəki şəkə baxdım: gümüşü rəngə çalan bir göl təsvir olunurdu. Gölün ortasında qəhvəyi saçlarından su daman bir su pərisi sahil-dəki yamyaşıl kolların arasında gizlənmiş kəndli oğlana naz-lana-nazlana göz vururdu. Su pərisinin sol döşünün yarısını görə bildirdim. Boğazı dümağ və bir az da uzun idi.

Nə qədər belə dayandığımı bilmədim və bir də gördüm ki, əlim dəstəkdədir, ancaq onu burub qapını açmamışdan qabaq hiss elədim ki, Anna artıq mənindir. Sifəti göyümtül rəngə çalan çapıqlarla dolu idi və otağından qızardılmış köbək iyi gəlirdi. Qapıya tərəf gəldiyini görüb, onu tam açdım, əlimi onun çiyinə qoyub gülümsəməyə çalışdım...

BIÇAQOYNADAN

Yupp bıçağın ucundan tutmuşdu və onu asta-asta yellədirirdi. İri, çarxlanmış çörək bıçağı idi və o dəqiqə də bilinirdi ki, çox itidir. Qəflətən onu yuxarı atdı; viyılı eşidildi, qürub edən günəşin al şəfəqləri altında bıçağın tiyəsi bircə anlığa qızıl balıq kimi parıldadı, tavana dəyib sürətlə onun üstünə qayıtdı; Yupp bir göz qırpımındaca başına taxta parçası qoymuşdu və bıçaq ona sancılıb titrəməyə başladı. O, taxtanı başından götürüb bıçağı çıxardı, hirsə yellədərək qapıya tərəf tolazladı. Bıçaq qapı ilə çərçivənin arasındakı boşluğa batdı, titrədi, yavaş-yavaş əyildi və axırda yerə düşdü...

– Zəhrimara qalsın! – Yupp astadan pıçıldadı. – Fikirləşirdim ki, pul verib kassadan bilet alanlar belə nömrələrə həvəslə baxarlar. Bilirsən niyə? Lap Roma sirklərindəki kimi adamın həyatı bircə tükədən asılı olur... Şikəst də qala bilər...

O, bıçağı qaldırıb bir neçə dəfə yellətdi, sonra onu pəncərənin çərçivəsinə tolazladı. Elə bərk atdı ki, şüşələr cingildədi, az qaldı, çərçivədən qopub düşsün. Onun bıçağı bu cür inamla, hökmə atması mənə keçmiş, qanlı-qadalı illəri xatırlatdı. Onda da cib bıçağını qaldığımız bunkerin dirəklərinə sancırdı...

– Cənabları güldürmək üçün hər şeyə hazırım, – deyə o, sözüünə davam etdi. – Hələ qulağımı da kəsərəm, ancaq, heyif ki, onu yerinə tikən tapılmayacaq. Gəl görüm... – O, dartıb qapını açdı, məni irəli buraxdı və biz bir pilləkən meydançasına çıxdıq. Buranın divarında, demək olar ki, kağız qalmamışdı, hamısını cırıb sobanı qalamışdılar, yalnız yapışqan möhkəm tutan yerə gücləri çatmamışdı. Sonra uçub-tökülən vanna otağından keçdik, eyvana oxşayan bir yerə gəlib çıxdıq. Onun da betonu uçub dağılırdı, mamır basmışdı. Yupp əlini göyüz uzatdı:

– Bıçaq nə qədər uzağa getsə, təsiri də o qədər yaxşı olar. Ancaq, gərək, lap yuxarıda bir şey olsun ki, ona dəyib eyni sürətlə qayıtsın, gəlib mənim bu xeyirsiz başıma düşsün. Bir bax... – deyə o, yuxarını göstərdi. Orada uçub dağılmış tirlər havadan asıla qalmışdı.

– Burada məşq eləmişəm. Düz bir il... Bax, belə... – Bıçağı göyə atdı. O, elə bil, quş kimi süzdü, tirlərdən birinə dəyib göz qırpımındaca geri qayıtdı, Yuppun başındakı taxtaya sancıldı. Zərbə çox tutarlı idi, ancaq o heç gözünü də qırpmadı. Bıçaq bir neçə santimetr taxtaya işləmişdi.

– Bu ki qiyamətdir! – deyə qışqırdım. – Adamın ağı başından çıxır! Buna nə sözləri! Əsl nömrədir!

Yupp soyuqqanlıqla bıçağı taxtadan çıxartdı, sapından tutub havaya qaldırdı:

– Elə ona görə də hər axşam on iki mark verirlər. Böyük nömrələrin arasında bıçaq oynadıram... Ancaq çox sadədir: bircə adam, bir bıçaq, bir də taxta parçası... Olaydı bir yarıçılpaq qadın, mən də ülgüc kimi bıçaqları sancaydım düz burnunun ucunda taxtaya... Onda lap aləm olardı! Ancaq belə qadını tap görüm, haradan tapırsan?!

Mən yenə qabağa düşdüm, otağa qayıtdıq. Bıçağı ehtiyatla masanın üstünə, taxta parçasını da onun yanına qoydu, əllərini ovuşdurdu. Dinməzcə sobanın yanındakı yeşiklərin üstündə oturduq. Cibimdəki çörəyi çıxarıb ona dedim:

– İcazə ver, səni də qonaq eləyim.

– Məmnuniyyətlə yeyərəm! Qoy mən də qəhvə dəmləyim. Sonra da mənimlə gedib çıxışıma baxarsan.

Sobaya odun atdı, qazançanı da onun üstünə qoydu.

– Adam heç bilmir, neyləsin, – dedi, – mənə elə gəlir, görkəmə çox pisdir, bəlkə də, bir az feldfebelə oxşayıram... Elədir?

– Boş sözdür, – dedim. – Sən axı heç feldfebel olmayıbsan. Camaat əl çalanda gülümsəyirsən?

– Əlbəttə! Hələ baş da əyirəm.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Mənsə bacarmazdım! Yox, qəbiristanlıqda elə şeyi heç bacarmaram! Ancaq bunun özü də çox böyük səhvdir, adam, gərək, elə qəbiristanlıqda gülməyi bacarsın.

– Başa düşmədim...

– Çünki onlar hələ ölməyib! Heç biri ölməyib! Aydın oldu?

– Başa düşürəm... ancaq inanmıram...

– Bax, indi bir az oberleytenanta oxşadın...

– Hə, aydın məsələdir ki, bu, hələ çox çəkəcək. İlahi, nəsə xoşlarına gələndə sevincimin hədd-hüdudu olmur. Hamısı çırağ kimi sönüb... Onları bir az güldürüb, əvəzində, pul alıram... Bəlkə, biri, tək bircəciyi çıxıb gedəndən sonra məni unutmayacaq, "lənət şeytana..." – deyəcək, – "o bıçaqoynadan heç qorxmur". Mənsə həmişə qorxuram. Lənət şeytana... Çünki onların hamısı həmişə nədənsə qorxur. Qorxunu qara kölgə kimi həmişə özləri ilə sürüyürlər. Onlar həmin qorxunu bircə anlığa unudub güləndə sevinirəm. Gülümsəmək üçün bu bəs deyil?"

Mən dinmədən suyun pıqqıltısına qulaq asırdım. Yupp qəhvəni bomboz tənəkə qutuda dəmlədi və növbə ilə həmin bomboz tənəkə qutudan qəhvə içib, üstündən də mənim çörəyimi yedik.

Bayırda şər qarışırdı və içəri dolan tutqun, sərin hava süd rənginə çalırdı...

– Bəs sən nə işlə məşğul olursan? – deyə Yupp məndən soruşdu.

– Heç nə ilə... Birtəhər başımı gırləyirəm.

– Çətin peşədir.

– Elədir, bir tikə çörək üçün yüz qapı döyürəm, nə iş düşsə, eləyirəm.

– Hm... Həvəsin varsa, bir nömrə də göstərim.

Başımı tərپətdim. O ayağa durub işığı yandırdı, divara tərəf getdi, xalçaya oxşayan örtüyü yana çəkdi. Qırmızımtıl rəngli divarda kömürlə çəkilmiş bir kişi şəkli göründü. Baş

tərəfində şişə oxşar dairə çəkilməmişdi, deyəsən, papağı idi. Sən demə, burada qapı var imiş, şəkil də onun üstündə çəkilib. Sonra sınıq-salxaq çarpayının altından qəhvəyi rəngli qəşəng bir çamadan çıxarıb masanın üstünə qoydu. Ancaq onu açmazdan əvvəl mənə sarı gəldi, dörd dənə papiros kötüyünü qabağıma qoyub:

– Bunlardan iki dənə nazik papiros bük, – dedi.

Yerimi dəyişdim ki, onun nə edəcəyini yaxşı görüm. Sobanın ilıq hərəti o dəqiqə üzümə vurdu. Çörək bükdiyüm kağızı altına qoyub, kötökləri ehtiyatla açmağa başladım. Həmin anda Yupp çamadanın kilidini şaqquqlu ilə açıb, içindən qəribə bir düyünçə çıxardı. O, cəld hərəkətlə düyünçəni açıb içindəki qutunu masanın üstünə qoydu. Bir yığın taxta saplı bıçaq idi.

Papiros kötöklərindən çıxan tütünü iki yerə bölüb eşmə bükdüm:

– Götür, – dedim.

– Sağ ol, – deyə o, qutunun içindəkiləri mənə göstərdi.

– Ata-anamdan bircə bu qalib. Hamısı yanıb, dağılıb, qalanı da oğurlanıb. Əsirlikdən cır-cındır içində qayıdanda heç nəyim yox idi. Ancaq günlərin bir günü yaşlı, mərhəmətli bir xanım – anamın tanıdığı axtarıb məni tapdı, bu balaca, qəşəng çamadanı verdi. Anam bomba qəlpəsinə tuş gəlməmişdən bir neçə gün əvvəl aparıb onlara qoyubmuş. Çox qəribədir... Ancaq hamımız da bilirik ki, ölüm qorxusu yaxınlaşanda adam ən qəribə şeyləri xilas etməyə çalışır. Ən vaciblərini yaddan çıxır... İndi olub-qalanım bu çamadanda qalanlardır: tənəkə qazança, on iki dənə çəngəl, on iki dənə bıçaq, on iki dənə qaşığı və bir dənə də iri çörək bıçağı. Qaşıqla çəngəlləri satıb bir il dolandım, bıçaqlarla məşq elədim. Bu on üç bıçaqla. Bir bax...

Kağızı bürməyə papirosumu yandırdım, sonra onu Yuppa uzatdım. Yupp papirosu alt dodağına yapışdırıb düyünçənin ipini gödəkçəsinin düyməsinə bağladı, onu əlində oyan-buyana çevirdi. Elə bil, boynundan silah asılmışdı. Sonra

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

təsəvvürəgəlməz bir cəldliklə bıçaqları düyünçədən çıxardı, mən onun nə etdiyini kəsdirənə kimi, on ikisini də qapıdakı "kişi"yə atdı. Bu kişi şəkli, müharibənin son günlərində məğlubliyyətin ilk elçiləri kimi bütün küçə və döngələrdən boylanışan, böyrüstə qalmış plakat, afişa dirəklərinin tutqun kölgələrinə bənzəyirdi. Bıçağın ikisi onun papağına, dördü çiyinlərinə, altısı isə qollarına sancılmışdı.

– Qiyamətdir! – deyə qışqırdım. – Qiyamət! Bax, buna nömrə deyərəm! Özü də heç nədən!

– Təkcə kişisi çatmır. Qadın olsa, lap yaxşı... Ah... – O, bıçaqları bir-cə-bir-cə qapıdan dənlədi, onları ehtiyatla düyünçəyə yığdı. – Heç kəs istəmir. Arvadlar qorxur... Kişi də indi qızıl qiymətinədir... Özüm başa düşürəm, qorxulu şeydir...

O, bıçaqları yenə ildırım sürətilə qarıya atdı, oradakı qara kölgə zərgər dəqiqliyi ilə iki yerə bölündü. On üçüncü – iri bıçaq ox kimi onun "bağrına" sancılmışdı.

Yupp nazik, eşmə papirosu bir dəfə də sümürüb, kötiyünü sobaya atdı:

– Gəl, – dedi, – deyəsən, getmək vaxtıdır.

O, başını pəncərədən çölə uzatdı, "lənətə gəlmiş yağış"ın qarəsınca nəsə donquldandı, sonra dedi:

– Səkkizə lap az qalır, çıxışım da doqquzun yarısındadır.

O, bıçaqları balaca dəri çamanda yığan zaman mən pəncərədən çölə baxırdım. Köhnəlmiş bağ evləri yağışda ləngər vururdu və asta-asta yırğalanan çinarların arasındakı divarın arxasından tramvayın uğultusu eşidildi. Ancaq heç yerdə saat görə bilmədim.

– Vaxtı haradan bilirsən?

– Hiss eləyirəm. Bunu da məşq eləmişəm.

Matdım-matdım onun üzünə baxdım...

O, əvvəlcə paltomu geyməkdə mənə kömək elədi, sonra plaşını əyninə taxdı. Çiynimi iflic vurub, qolumu çox qaldıra bilmirəm, ancaq bir tikə çörək üçün yüz qapı döyməli oluram. Papaqlarımızı başımıza qoyub, qaranlıq dəhlizə çıxdıq

və mən axır ki bu evin harasındasa səs-küy, gülüş, boğuc donqultular eşitdiyimə çox sevindim...

– Bir iş də var, – deyə Yupp pilləkənləri düşə-düşə sözə başladı. – Çalışıb bəzi kosmos qanunlarını da öyrənmişəm. Bax, belə... – O, çamadanı yerə qoyub, qollarını yana açdı, həmin anda bəzi antik şəkillərdə təsvir olunduğu kimi, uçmağa hazırlaşan İkarusa bənzədi. Utancaq sifətində qəribə bir ifadə düyünləndi – coşqunluq, donuqluq qarışıq... Elə bil, sehlənmişdi. Yaman qorxdum.

– Bax, belə... – deyə yavaşdan dilləndi. – Sadəcə olaraq, fəzanı qucaqlayıram, hiss edirəm ki, qollarım uzanır, uzanır... Axırda gedib başqa qanunlar hökm sürən bir aləmə çıxır. Orada qəribə, sehlri pillələr var, onlardan tuta-tuta gedir... Sonra da o qanunları acgözlüklə, görməmiş kimi yığıb-yığışdırır, özümlə gətirirəm... – Uyuşmuş qolları yanına düşdü. – Gəl, – dedi və sifətinə yenə utancaqlıq çökdü.

Bayırda sakit, sərin bir yağış yağırdı. Yaxalıkları qaldırıldıq, soyuqdan büzüşə-büzüşə hərəməz öz dünyamıza çəkildik... Küçələrə qaranlığa bürünmüş duman çökürdü. Uçub dağılmış bəzi evlərin zirzəmisindən – qarqara xarabalıqların altından öləzmiş işıq gəlirdi. Özümüz də hiss etmədən zığpalçılıq bir küçəyə düşmüşdük və qaranlıq qatılaşdıqca sağ-solumuzdakı miskin komalar, sanki, seyrək ağacların arası ilə çayın dayaz yerinə düşmüş conkalar¹ kimi üzürdü. Sonra tramvay yoluna keçdik, qəsəbənin mədən yollarına oxşayan küçələri ilə zibil tullantılarının arasında itib-batan ara-sıra, kirli-pasaqlı evlərin arası ilə irəliləyib, nəhayət, izdihamlı bir küçəyə çıxdıq. Xeyli də bu izdihamın arası ilə getdik, axırda qaranlıq bir döngəyə burulduq. "Ziben Mülen" sirkinin yaş asfalt üzərində bərq vuran gur reklam işıqları göründü...

Sirkin foyesi bomboş idi. Tamaşa çoxdan başlamışdı və soluxmuş qırmızı pərdələrin arasından içəridəkilərin uğultu səs-küyü eşidilirdi.

¹ Conka – Çində yelkənli gəmi

Yupp gülə-gülə divardakı şəklə işarə elədi. O, kovboy kostyumunda mehriban təbəssümlü rəqqasələrin arasında dayanmışdı. Qızların sinəsi əlvan "daş-qaş"larla dolu idi və şəklin altında "Bıçaqoynadan" yazılmışdı.

– Gəl, – deyə Yupp heç özümə gəlməmiş məni qaranlıq bir dəhlizə dartdı. Alaqaranlıq dolama pilləkənlərlə yuxarı qalxdıq. Tər iyindən, qrim qoxusundan bilinirdi ki, bura səhnəyə lap yaxındır. Yupp qabaqda gedirdi. Qəflətən dayanıb çamadanı pilləkənin üstünə qoydu, çiyindən yapışıb astadan soruşdu:

– Sən ürəkli oğlansan?

Bu sualı çoxdan gözləyirdim, ancaq belə qəfil olduğu üçün diksindim.

– Ümidi hər şeydən üzülmüş adam ürəkli olar, – dedim. Ancaq çox güman ki, həmin anda üzümdə qorxu nişanəsi vardı.

– Belə yaxşıdır, – deyə o, zorla gülümsədi. – Hə, nə deyirsən?

Cavab vermədim. Qəflətən çılğın bir gülüş dalğası bizi vurdu, sanki, dar qapıdan üstümüzə sel gəldi. Elə güclü idi ki, mən səksəndim, qeyri-ixtiyari üşərgələndim.

– Qorxuram, – deyə pıçıldadım.

– Özüm də qorxuram... Etibar eləmirsən?

– Niyə... Nə sözdür bu... Yeri... – tələsik dilləndim və onu irəli itələdim. – Mənim üçün fərqi yoxdur.

Ensiz bir dəhlizə gəlib çıxdıq. Sağ-solumuzda kobud taxtalarla kəsilmiş kabinələr var idi. Rəngarəng paltarlar geymiş adamlar ora-bura vurnuxurdu. Hay-hayı gedib, vay-vayı qalmış pərdənin arasından nəhəng ağzını açıb-yuman təlxək görünürdü. Yenə çılğın gülüş dalğası bizi vurdu və Yupp məni həmin kabinələrdən birinə çəkib, qapını bağladı. İçəri dar və bomboş idi. Divara güzgü vurulmuş, onun yanındakı yeganə mismardan isə Yuppun kovboy kostyumu asılmışdı. Sınıq-salxaq kətilin üstündə də bir dəst köhnə kart vardı.

Yupp yaman tələsirdi. Əvvəlcə yaş paltomu çıxardı, öz kovboy kostyumunu qoparıb kətilin üstünə tullandı, onun yerinə paltomla plaşını asdı. Kabinənin divarları ilə üzüyuxarı sürüşən baxışlarını Dorida¹ üslubunda tikilmiş qırmızı rəngli sütunun kəlləsindəki elektrik saatına sataşdı: doqquza iyirmi beş dəqiqə işləmişdi.

– Beşcə dəqiqə qalıb, – deyə kostyumun qırışlarını sığalayan Yupp mızıldandı.

– Əvvəlcə məşq edəcəyik?

Həmin anda kimsə kabinənin qapısını döyərək qışqırdı:

– Hazırlaş!

Yupp yaxasını düymələyib kovboy papağını başına qoydu. Əsəbi bir gülüşlə soruşdum:

– Ölümə məhkum olunmuş bir adamı dara çəkməyi əvvəlcədən məşq etmək istəmirsən?

Yupp çamadanı götürüb məni çölə itələdi. Dəhlizdə dazbaş bir kişi dayanıb səhnədə səndirləyə-səndirləyə gəzişən təlxəyə baxırdı. Yupp onun qulağına nəsə pıçıldadı, mən heç nə anlamadım, kişi isə diksinib, gah mənə, gah da ona baxdı və başını buladı. Yupp kişinin qulağına yenə nəsə pıçıldadı.

Mənim üçün daha heç nəyin fərqi yox idi, qoy lap gözümlə baxa-baxa deşik-deşik eləsinlər! Onsuz da, bir tərəfimi iflic aparıb, bütün gün ərzində çəkdiyim ölüvay bir siqaret olub, sabah da bir tikə çörək üçün yüz qapıya gedəcəm. Ancaq sabah... Alqış sədalarından pərdə yelləndi. Üz-gözündən yorğunluq yağan təlxək səndirliyə-səndirliyə pərdənin arasından dəhlizə keçdi, qaşqabağını tökərək bir neçə saniyə orada dayandı, sonra səhnəyə qayıdıb mehriban təbəssümlə baş əydi. Orkestr tuş çaldı. Yupp elə dazbaş kişinin qulağına nəsə pıçıldayırdı. Təlxək düz üç dəfə dəhlizə girib səhnəyə qayıtdı, təbəssümlə baş əydi. Sonra orkestr marş çalmağa başladı və Yupp çamadanı götürüb cəsarətli addımlarla səhnəyə çıxdı. Adda-budda əl çaldılar. Yorğun-yorğun, onun kartları divar-

¹ *Dorida* – Qədim Yunanıstanın bir vilayətinin adıdır.

dakı mismarlara taxdıǵına, sonra bıçaqları bir-bir onlara sancmasına tamaşa elədim. Düz ortasından vururdu. Alqış sədaları çoxaldı, ancaq tez də kəsdi. Sonra çörək bıçağı və taxta ilə nömrəni göstərdi. Bütün bunlara çox laqeydlilə baxsam da, hiss edirdim ki, işlər yaxşı getmir. Səhnənin o biri tərəfindən kasıb geyinmiş bir neçə qız ona baxırdı...

Dazbaş kişi qəflətən qolumdan yapışib məni darta-darta səhnəyə çıxardı, əlini yelləderək təntənəli şəkildə Yuppə salam verdi, süni polis səsi ilə dedi:

– Axşamınız xeyir, cənab Borqalevski.

– Axşamınız xeyir, cənab Erdmenqer, – deyə Yuppə da eyni təntənə ilə cavab verdi.

– Sizə bir at oğrusu gətirmişəm. Özü kimi səfehli yoxdur, cənab Borqalevski. Asılmamışdan qabaq o tərtəmiz bıçaqlarınızla bunu bir az qıdıqlayın. Səfehin biridir...

Mənə elə gəldi ki, onun səsi çox gülünc, qəlp çıxdı; lap o ucuz ənlük-kirşana, süni kağız güllərə bənzədi. Zala nəzər saldım və həmin andan etibarən, min rəngə çalan, ehtirasdan alışıb-yanan, gərginlik içində qovrulan, sanki, qaranlıqda dayanıb ovu üstünə sıçramağa girəvə gözləyən "qırxbaşlı əjdaha"ya fikir vermədim...

Tüpürdüm hər şeyə! Projektorların gur işığı gözlərimi qamaşdırırdı və əynimdəki cındır pencəkdə, ayağımdakı cırıq ayaqqabılarda elə, doğrudan da, at oğrusuna oxşayırdım.

– Oho, qoyun qalsın, cənab Erdmenqer, bu dəqiqə dərsini verərəm.

– Yaxşı, verin! Bıçağa qənaət eləməyin.

Cənab Erdmenqer irişə-irishə, iti addımlarla səhnədən çıxanda Yuppə mənim yaxamdan yapışdı. Haradansa bir qırıq kəndir tulladılar və Yuppə məni Dorida üslubunda tikilmiş sütunlardan birinə sarıdı. Bu sütunun arxasında göy rəngli qapı vardı. Öz biganəliyimdən, sanki, özüm də məst olmuşdum. Sağ tərəfdən həyəcanlanmış tamaşaçıların uğultusunu eşidir və hiss edirdim ki, Yuppə düz deyirmiş, hamısı qan

görmək həvəsindədir. Bu həvəs boğuc havada titim-titim titrəyirdi və orkestrin həzin, sentimental ah-naləsi fəci bir komediyanın yaxınlaşdığını xəbər verirdi. Əsl qan töküləcək... Əvvəlcədən haqqı verilmiş qan... Tarım çəkilməmiş kəndir məni əməlli-başlı saxlayırdı, ona görə də özümü tamam boş tutub, gözlərimi bir nöqtəyə zillədim...

Yupp melodramatik baxışlarla süzə-süzə, işgüzarlıqla bıçaqları bir-bir kartlardan qoparıb düyünçəyə yığanda orkestrin səsi yavaşdı. Hamısını yığıandan sonra üzünü tamaşaçılara tutdu. Onun səsindeki sünilik də adamı iyrendirirdi:

– Mən indi bu cənabın boyuna bıçaqdan çələng hörəcəyəm. Ancaq özünüz şahid olun ki, bıçaqlar korş deyil, – deyərək o cibindən bir parça nazik ip çıxardı, bıçaqları bircə-bircə düyünçədən götürüb onu iki yerə böldü, sonra hamısını qaytarıb yerinə yığdı. Həmin anda mənim baxışlarım lap uzaqlara, sanki, başqa bir aləmə gedib çıxmışdı...

Tamaşaçıların gərginliyi havanın özünü də elektrik cərəyanına döndərmişdi. Yupp mənə yaxınlaşdı, guya, kəndiri bərkidirdi və astadan dedi:

– Tərpənmə... Qəti tərpənmə... Ürəkli ol, əzizim!

Onun birdən-birə tərəddüd eləməsi gərginliyi daha da artırır; ancaq elə həmin anda onun əlləri havaya pərvazlandı, deyərdin, bir dəstə quş pırıltı ilə havaya qalxdı, bayaq pilləkəndə gördüyüm o sehrli ifadələr təzədən sifətində düyləndi. Sanki, bu sirli hərəkətlərlə tamaşaçılar qarşısında and içirdi. Deyəsən, qərribə bir inilti eşitdim və başa düşdüm ki, mənə işarə edir.

Nəzərlərimi uzaqlardan qaytarıb Yuppa tərəf çevirdim. Üzbəüz dayanmışdıq və baxışlarımız da bir-birinə sancılmışdı. Sonra o, əlini yavaş-yavaş qutuya tərəf apardı və mən başa düşdüm ki, yenə işarə verir. Sakitcə, lap sakitcə dayanıb, gözlərimi yumdum...

İnsan nə qərribə hisslər keçirə bilərmiş... Bilmirəm, bəlkə də, bu, ikicə saniyə çəkdi... Bıçaqlar həzin bir vıyılıt ilə, yeli

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

üz-gözümü qıdıqlaya-qıdıqlaya kulisin qapısına sancıldıqca elə bilirdim, napnazik taxtanın üstü ilə ucu-bucağı görünməyən bir uçurumu keçirəm. İnamla yerisəm də, bütün bədənim əsirdi. Qorxurdum, ancaq tam əmin idim ki, yıxılmayacağam. Bıçaqları saymırdım, lakin axırıncısı sağ qolumun yanından keçib qarıya sancılarda gözlərimi açdım...

Sürəkli alqışlar qopdu və mən gözlərimi tam açıb gördüm ki, rəngi saralmış Yupp əlləri əsə-əsə kəndiri açır. Sonra məni darta-darta səhnənin ortasına gətirdi. O da baş əydi, mən də. Sürəkli alqışlar altında o, əli ilə mənə işarə etdi, mən də ona. Sonra təbəssümlə o, mənə, mən də ona, ikimiz də gülümsəyə-gülümsəyə tamaşaçılara baş əydik.

Kabinəyə qayıdanda heç birimiz danışmırdıq. O deşilmiş kartları kətilin üstünə tulladı, paltomu mismardan götürüb geyinməyimə kömək elədi. Sonra öz kovboy kostyumu-nu həmin mismardan asdı, plaşı geydi və ikimiz də papağımızı başımıza qoyduq. Mən qapını açanda balacaboy, dazbaş kişi içəri dürtüldü, "Məvacibin qırx mark oldu" – deyərək, pulu Yuppa uzatdı. Başa düşdüm ki, Yupp bu gündən mənim şefim oldu və təbəssümlə ona baxdım. O da mənə baxıb gülümsədi...

Yupp qolumdan yapışdı və biz ensiz, alaqaranlıq, boyat qrim qoxulu pilləkənlərlə aşağı düşdük. Əsas qarıya çatan-da Yupp gülə-gülə dedi:

– İndi də gedək siqaret, çörək alağ!

Yalnız bir saat keçəndən sonra başa düşdüm ki, indi mənim də əməlli-başlı bir sənətim var. Elə sənət ki bir yerdəcə dayanıb xəyala dalmaq lazımdır, vəssalam... Özü də çox yox, on beş, iyirmicə saniyə... Dayan ki, sənə bıçaq atsınlar...

TİBTEN STANSİYASI

Daşqəlbli adamlar mənə yaraşdırmadıqları bir sənətə bu qədər canfəşanlıq göstərdiyimi heç cür anlaya bilmirlər. Əlbəttə, bu sənət təhsilimə uyğun gəlmir, heç uşaq vaxtı beşiyimin başında oxunan laylalarda da adı çəkilməyib, ancaq neyləyim, özümün xoşum gəlir, çünki çörəyim ondan çıxır.

Mən insanlara harada olduqlarını deyirəm. Onlar öz doğma vağzallarında uzaq-uzaq yerlərə gedən qatarlara minir, bizim vağzala çatanda ayılır, yuxulu-yuxulu qaranlığa boylanırlar: bəlkə, düşəcəkləri yeri keçiblər? Ya da heç çatmayıblar? Ola bilsin ki, elə buradır (axı bizim şəhərin görməli yerləri çoxdur, ona görə də turistləri cəzb edir). Bax, mən həmin adamlara harada olduqlarını xəbər verirəm. Qatar vağzala girəndə mikrofonu qoşuram və paravozun təkərləri dayanan kimi tərəddüdlə üzümü qaranlığa tutub deyirəm:

– Tibten stansiyası! Siz Tibten stansiyasına çatıbsınız. Tibirtiusun qəbrini ziyarətə gələnlər düşsünlər!

Səsimin əks-sədası perronlardan keçib təzədən oturduğum kabinəyə qayıdır. Qaranlıqda boğulan sözlər yaman qəlp səslənir...

Bəziləri əllərində çamadan tələsə-tələsə vaqonlardan düşür. Onlar Tibtenə gələnlərdir. Mən də həmin adamların pillələri necə düşdüynə, birinci perronda təzədən üzə çıxdığına, biletlərini keçiddə dayanmış yuxulu məmurlara verdiyinə tamaşa edirəm. Təsadüfi hallarda gecənin bu vaxtı alver məqsədi ilə düşürlər; onlar da nəsə almaq üçün Tibten qurğuşun mədənlərinə gələnlər olur. Çoxunu isə 1800 il əvvəl bir Tibten gözəlinə görə özünə qəsd etmiş romalı balası Tibirtiusun qəbri çəkib gətirirdi. Onun başdaşı bizim diyar-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şünaslıq muzeyində saxlanılır və üstündə də bu sözlər həkk olunub: "O lap uşaq idi, ancaq məhəbbət axırına çıxdı".

Deyilənə görə, atası qoşun təchizatçısı imiş, qurğuşun almaq üçün Romadan buraya gəlibmiş...

Əlbəttə, hər gecə qaranlıqlara: "Tibten stansiyası! Siz Tibten stansiyasına çatırsınız! Tibirtiusun qəbrini ziyarətə gələnlər düşsün!" – sözlərini demək üçün mənə nə beş universitet qurtarmaq, nə də iki dəfə dissertasiya yazmaq lazım idi. Ancaq özüm öz sənətimdən çox razıyam. Həmin sözləri astadan deyirəm. Elə astadan ki yatanlar ayılmasın, ayıqlar da ötürməsin...

Günorta ayılıb pəncərədən baxanda görürəm ki, gecə həmin sözlərin qatardan çəkib saldığı adamlar əllərində xəritə, şəhərin canına daraşib. Bizim səyahət bürosu həmin xəritələri dünyanın hər yerinə göndərib. Onlar da artıq səhər yeməyini yeyə-yeyə "Tibten" sözünün latın dilindəki "Tibirtunum" sözündən olduğunu, uzun illərin süzɡəcindən keçərək bu şəkllə düşdüyünü oxuyublar və indi də Tibirtiusun – 1800 il bundan əvvəl yaşamış romalı Verterin başdaşına baxmağa tələsirdilər. Qırmızı rəngə çalan başdaşının üstündə əbəs yerə qollarını bir qızın dalınca açmış oğlan uşağının profili yonulmuşdu. "O, hələ uşaq idi, ancaq məhəbbət axırına çıxdı!" Qəbrində tapılan şeylər də onun lap uşaq olduğuna dəlalət edirdi: fil sümüyü rəngində olan materialdan hazırlanmış fiqurlar – iki fil, bir at, bir dənə də doq¹. Brüsler özünün "Tibirtiusun qəbri haqqında nəzəriyyə"ində iddia edir ki, onlar şahmatın hansı növündəsə istifadə olunmuş. Ancaq mən bu nəzəriyyəyə inanmıram və yüz faiz əminəm ki, Tibirtius onlara oyuncaq kimi baxıb. Fil sümüyündən hazırlanmış həmin fiqurlar, biz marqarın alarkən üstündə verdikləri fiqurların eynidir. Hər yarım futun üstündə birini verirlər və onlar da elə eyni məqsədə xidmət edir – uşaqlar alıb oynatsın...

¹ Doq – it cinsi

Bəlkə də, burada "Tibirtius – bizim şəhərdə ölmüş romalının taleyi" adlı əla bir roman yazmış sevimli yazıçımız Folker fon Folkersenin adını çəkmək yerinə düşərdi, ancaq mənə elə gəlir ki, bu əsərdə də yanlışlıq var, çünki müəllif fiqurlar məsələsində Brüslerin nəzəriyyəsinə istinad edir.

Söhbət ki gəlib bu yerə çıxdı, indi, gərək, düzünü boynuma alam: Tibirtiusun qəbrindən tapılan fiqurların əslı məndədir. Onları muzeydən oğurlayıb, yerinə marqarinin üstündə aldıqlarımı qoymuşam – iki fil, bir at, bir də doq. Bu fiqurlar da Tibirtiusunku kimi ağıdır, eyni ölçüdə, eyni çəkidedir...

Beləliklə, dünyanın hər yerindən turistlər axışıb Tibirtiusun qəbrinə, oyunaqlarına baxmağa gəlirlər. Anqlo-Saksoniyanın bütün gözləmə zallarını da "Come to Tibten"¹ yazılmış şüarlar bəzəyir və mən gecələr: "Tibten stansiyası! Siz Tibtenə çatıbsınız! Tibirtiusun qəbrini ziyarətə gəlmənlər düşsün!" – deyərkən, öz vağzallarından bizim şüarların sehrinə düşən adamlar o dəqiqə düşürlər... Əlbəttə, gəlib, doğrudan da, tarixiliyinə heç bir şübhə olmayan qumdaşına, məhəbbətin bədbəxt elədiyi, kükrəyən qurğuşun mədənlərində boğulmuş romalı gəncin ürəkləri yerindən oynadan surətinə baxırlar və həmin baxışlar yavaş-yavaş heyvan fiqurlarının üstünə gəlir.

Kövrəlmiş əcnəbilər və həmvətənlı qız-gəlinlər o gəncin qəbri üstündə qızılgüldən taya qururlar, onun haqqında çoxlu şeirlər də yazılır. Mənim atımla itim də (onları ələ gətirmək üçün düz iki fut marqarin almalı oldum!) bir çox lirik şeirlərin qəhrəmanına çevrilib. O qədər də məşhur olmayan bir şairin şeri belə başlayır: "Oynayırdın atla, doqla – biz oynayan kimi..."

Beləliklə də, "Klüshenners Alqelb-Marqarine" firmasının zorla adama caladığı fiqurlar gəlib muzeyə çıxıb – qalın şüşənin altındakı qırmızı məxmərin üstünə...

Çox vaxt günortadan sonra işə gedəndə yolumu muzeydən salıb onlara tamaşa edirəm. Sarımtıl rəngə çalır və mənim

¹ Tibtenə gəlin! (ing.)

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

siyirməyə atdığı əsillərindən heç nə ilə fərqlənmişəm. Oğurladığım fiqurları marqarinin üstündə aldıklarımın arasına tullanmışam və hərdən özüm də onları ayırmağa çalışıram, ancaq bir şey çıxmır...

Fikirli-fikirli işə gedirəm, papağımı çıxarıb asıram, pencəyimi soyunuram, çörəyimi siyirməyə qoyuram, siqaret, qəzeti götürüb yerimi rahatlayıram və qatar gəlib dayanan kimi deməyə borclu olduğum sözləri deyirəm: "Tibten stansiyası! Siz Tibtenə çatıbsınız! Tibirtiusun qəbrini ziyarətə gələnlər düşsün!" Bunları da astadan deyirəm. Elə astadan ki yatanlar ayılmasın, ayıqlar ötürməsin. Bir az da təkidlə deyirəm ki, mürgü döyənlər yaxşı-yaxşı fikirləşsinlər: bəlkə, elə onlar da Tibtenə gəlirlər?!

Və heç cür başa düşə bilmirəm ki, niyə bu sənəti mənə yaraşdırmırlar...

CIRTDAN VƏ GƏLİNCİK

Marsrutumuz çox dəqiq göstərib. Biz – statistika idarəsinin altınəfərlik "ordusu" – hər gün müxtəlif istiqamətlərdə şəhərdən çıxırıq...

Bu gün mən Kölndən qatara minəndə hələ qaranlıq idi. Onda kilsə mənə yaman böyük görünürdü. Böyük idi və divarları da çat-çat olmuşdu. Qatar Doytsda dayananda isə çox kədərli bir hadisə baş verdi: nə minən oldu, nə də düşən. Ancaq maşinist də, növbətçi də, bələdçi də öz siqnallarını verdilər və paravoz tərpənənə kimi lampalar göydə sayırışdı, qışqırtı, fit səsləri eşidildi. Yalnız Mülhayma çataçatda hava işıqlanmağa başladı: Kölndən şərqdəki təpələrin arxasından boylanan günəşin şüaları altında böyük bir qüllə qaranlığı yarıb çıxdı və mən gördüm ki, saat yenicə altı olub.

Biz çalışırıq ki, məlumatımız, imkan daxilində, əhatəli olsun, ona görə də hər cür formalizmdən qaçırıq, anket doldurmuruq. Bir qeyd dəftərçəsi, bir karandaş və bir də hamının itaət elədiyi planımız olur. Şefin ən yeni ideyalarından biri də odur ki, camaatı lap tezdən tutaq, necə deyərlər, "yorğan-döşəkdə" haqlayaq. Nə isə, çox müəmmalı, çətin iş idi...

Qərəz, mən tezliklə paltomun yaxasını düymələyib, papağımı götürəsi oldum, stansiyaya çataçatda bayırdan səs eşidilirdi: Opladen!... Opladen!...

Əlimdəki ünvana vağzaldan, təxminən, səkkiz dəqiqəyə getdim: qırmızı kərpicdən tikilmiş balaca bir ev idi. Zəngi basıb gözlədim. Çox gözlədim, ancaq səs-səmir yox idi. Yanımdan adamlar otərəf-butərəfə keçir, qəribə nəzərlərlə mənə süzürdülər, amma içəridən soraq çıxmırdı və sarımtıl pərdə heç tərpənmirdi. Yalnız pəncərənin qabağında, şüşə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ilə pərdənin arasında çinidən düzəldilmiş cırtıdan oturmuşdu – qucağında da qarmon. Adama elə gəlirdi ki, donuq barmaqları ilə hansı havanısa axtarır, ancaq tapa bilmir. Gözlərini harayasa uzaqlara zilləyib dişlərini ağardırdı və mən ona xeyli tamaşa eləyəndən sonra gördüm ki, külqabının içində oturub, papağının içinə də bir siqaret qoyublar.

Yenə zəngi basdım. Bu vaxt mənə bir qadın yaxınlaşdı. O, azacıq bundan qabaq əlində südqabı yanımdan keçib-gətməmişdi və indi çox yorğun görünürdü.

– Kimi istəyirsiniz?

– Mayksneri, – dedim.

O, başını yırğaladı:

– O ki ölüb...

– Bəs arvadı?

– Xəstəxanadadır...

O, başını yırğalaya-yırğalaya aralandı, bir az gedəndən sonra çevrilib geri baxdı, çünki mən hələ də dayanıb cırtıdan baxırdım. Sonra asta-asta vəğzala tərəf getdim. Belə hallarda başqa ünvanlara getməyə bizə ixtiyar verilmir. Ölü ölüyündə qalır və siyahıda onun qarşısından xətt çəkilir.

Düsseldorfda gedən qatara mindim, ehtiyatla Opladendəki ünvanın qarşısında bir quş qoydum və qəzet oxumağa başladım. Ancaq cırtının ümitsiz baxışları gözlərim önündən çəkilmirdi. Mənə elə gəlirdi ki, onun irişməsi də təsadüfi deyil...

Düsseldorf vəğzalından tez çıxdım. Bizim işdə azmaq söhbəti ola bilməz. Hətta tramvayın nömrəsini də verirlər. Bu tramvaylar bizi axtardığımız evin lap yanına, yaxınlığına aparır. Tramvaya mindim, konduktorun pulunu verdim, on dəqiqədən sonra bir siqaret mağazasının yanında düşdüm və içəri girdim. Dağ kimi qalanmış siqaret yeşiklərinin arxasından bir qadın çıxdı. Ucaboy idi və heykəl tək dümdüz dayanmışdı. Deyərdin, yarısı düzəltmədir, çünki qolları dirəkədən aşağı tərənirdi. Mən eləcə onun üzünə baxırdım.

– Nə buyurursunuz? – deyə soruşdu.

Sözə başlamaq üçün dərindən nəfəs aldım, eyni zamanda vəsiqəmi çıxarıb əlimdə hazır saxladım. Adətim idi, bilə-bilə girişi gurultu ilə başlayırdım, üstəlik, sualları bir-birinin ardınca yağdırırdım ki, bir az tutarlı çıxsın. Bundan əlavə, onların üzünə baxmıram.

– Mən İnteligensiya institutundan gəlmişəm, – dedim, – biz çalışırıq ki, hər yerdə, günün hər vaxtı, hamının bəzi şeylər haqqında fikrini öyrənək. İcazə versəydiniz, sizə bir neçə sualla müraciət edərdik. Mənə elə gəlir ki, bunların öz aramızda qalacağını demək...

– Soruşun, – o, sakitcə mənim sözümlü kəsdi. Dodaqları azacıq aralandı və çox yorğun görünən sifətində təbəssüm gəzdi.

– Allaha inanırsınızmı? – deyə soruşdum.

Onun əlləri piştaxtadan üzüldü, əvvəlcə ürəyini, sonra başını tutdu, ağırlaşmış göz qapaqlarını geniş açdı və mən onun iri, sakit, qonur gözlərini gördüm. Sonra başını yırğaladı.

– Allahı necə təsəvvür edirsiniz?

– Allah kədərlidir, – o, çox sakit danışdı, – biz, gərək, ona təsəlli verək.

Biranlığa susdum, "Təşəkkür edirəm", – deyə çıxdım.

Eyni sualları iyirmi dəqiqədən sonra pərdənin dalında oturub küçədəki gediş-gəlişə tamaşa eləyən bir kişiyyə verdim. Adı Balun idi, çənəsi gömgöy kəsilmişdi, əllərini isə tük basmışdı. O, pərdənin sancaqları ilə oynayırdı və geri çevrildə gördüm ki, üz-gözü meyit rəngindədir:

– Allah var imiş, ancaq onu öldürüblər, təzədən də zühur eləməyib.

Üçüncü evin yarısı uçub dağılmışdı. Həyətdə, axırncı yağışdan qalmış gölməçədə bir uşaq oynayırdı. Onun rəngi sapsarı idi və yaxınlaşanda bir qadının mahnı oxuduğunu eşitdim. Çox gözəl oxuyurdu. Uşaq da onunla bərabər züm-zümə edirdi. Ehtiyatla pilləkənləri qalxdım. İkinci mərtəbədə-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ki qapılardan biri açıq idi: mən əyilib xəmir yoğuran bir qadının çiyinlərini gördüm. Həmin oxuyan qadın idi. Mənim addım səslərimi eşidən kimi səsinə kəsdi, geri çevrildi. Qara saçları solğun sifətinə dağılmışdı və lal-dinməz üzümə baxırdı.

– Frau Dits? – deyə soruşdum.

O, başını yırğaladı, mən sözə başladım və xüsusi vurğu ilə dediyim sözlərin oynaq ritmi özümü də rıqqətə gətirdi.

Qadın əvvəlcə dinmədi. Əllərini önlüyünə silib diqqətlə məni süzdü: "İki Allah var", – dedi. – "Biri varlıların Allahı, biri də kasıbların". Nəfəsim tənqiyirdi və birtəhər ikinci sualı verdim. O, çox fikirləşmədi. "Biri qəddar və gücsüzdür", – dedi, – "o biri isə mülayimdir, ancaq güclüdür... Güclü".

– Təşəkkür edirəm, – dedim, ancaq getmədim. Xeyli bir-birimizə baxdıq. Bir anlığa ətrafa sükut çökdü, sonra ikimiz də gülümsədik və pilləkənlərlə aşağı düşdüm.

Növbəti qatara çatmaq üçün yüyürməli oldum. Boş yer tapıb oturdum, qeyd dəftərçəmi çıxarıb Düsseldorf təəssürratlarımı yazmağa başladım. Şefimiz deyildəndən çox, yazılana inanırdı. O, söhbətimizi sözbəsöz eşitmək üçün gələcəkdə bizə balaca maqnitafon da verməyi planlaşdırıb. Biz təkcə şəraitə qısaca şərh edəcəyik. Ancaq, deyəsən, hələlik bunun xərcindən qorxurlar...

Saat on ikiyə yaxın Qelzenkirxendə idim. Yağış başlamışdı və mən elə bu yağışdaca küçələri yavaş-yavaş dolaşırdım. Axırda bir sakit qəsəbəyə gəlib çıxdım. Havada nəsə bir yanıq qoxusu var idi. Baxımsız qalmış həyət-bacaları zəncirotu basmışdı və mənə verilən ünvanı axtara-axtara gəlib bir ərzaq malları mağazasına çıxdım. Tutqun havada reklam lövhələri güclə seçilirdi və yaş pəncərələrin arxasındakı şeylər, elə bil, akvariumda üzürdü. Qonşu binaya girdim. Bura bərbərxana idi. Səssizlik idi və salon da, elə bil, mürgü döyürdü. Zəlin o biri başında kauçukdan hazırlanan şeyləri tərifləyən reklam işıldayırdı. Onun yanında hansı kremdənsə ləzzət alan bir kişinin gülümsər sifəti görünürdü. Birdən divardakı

güzgülərdə özümü gördüm. Yaman yazıq görkəməm var idi. "Ehey", – deyə çağırıdım və gözlədim. Ancaq gələn olmadı. Deyəsən, qonşu otaqda uşaqlar oynayırdı, çünki oradan boğuc səs-küy eşidilirdi. Oturub qəlyanımı doldurdum, yandırıb rəfdən bir illustrasiya jurnalı götürdüm. Üç həftə bundan qabağın jurnalı idi. Üz qabığı artıq çoxdan unudulmuş bir kino aktrisasının şəkli bəzəyirdi. Ancaq o, burada əsrin ən gözəl qadını kimi verilmişdi. İkinci səhifədə isə üz-gözündən nur yağan bir general təsvir olunmuşdu. Elə bil, and içirdi ki, onun günahı yoxdur. Ancaq nədə? Bunu yazmamışdılar...

Bu vaxt qapı zərblə açıldı və cavan bir qız uşağı özünü hövlnak içəri saldı. Onun şən sifəti mənə tanış gəlirdi. Əlindəki qeyd dəftərçəsini görən kimi, məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdüm.

– Salam, usta, – o, bunları mənə deyirdi, – mən İntelligensiya İnstitutundan gəlmişəm. Sizə bir neçə sualla müraciət etmək olar?

– Buyurun, – dedim, qəlyana dərin bir qullab vurub tüstünü havaya buraxdım.

– Allaha inanırsınız?

– Bəli, – dedim.

– Allahı necə təsəvvür edirsiniz?

– Mən xristianam.

– Oh! Çox gözəl... Çox gözəl... Doğru deyirsiniz?

– Doğru sözümdür.

– Çox sağ olun, – deyib qeyd dəftərçəsini çantasına qoydu, pilləkənləri yüyürə-yüyürə düşdü və qapını arxasınca çırpdı. Mən də yavaş-yavaş ayağa durdum və birdən mağaza sahibini yanımda görəndə lap matım-mutum qurudu. Cavan oğlan idi, saçları pırpızlaşmışdı. Deyəsən, nəyəsə əsəbiləşmişdi. O gültümsədi.

– Bağışlayın, – dedi, – çoxdan gözləyirsiniz?

– Xeyr, xeyr, – təbəssümlə cavab verdim.

– Nə buyurursunuz?

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Almaz verin, – dedim, – on dənə. Ancaq xahiş edirəm, tez olsun.

O qaça-qaça gedib bir qutu gətirdi, pulunu verib, tələsik çıxdım. Həmkarımı tində haqladım və onun arxasınca düşdüm. Bu yağışlı havada çox gəzdik, demək olar ki, bütün şəhəri dolaşdıq – böyük-böyük zavodların, mədənlərin, tikintilərin yanından, izdihamlı küçələrdən, böyük bir parkdan keçib getdik. O, mənim günortadan sonra axtaracağım ünvanlara gədirdi. Yəqin, səyahət bürosu nəyisə dolaşmışdı.

Biz yorğun-argın vağzala qayıdanda şər qarışmışdı. Ancaq evə qayıtmağa həvəsim yox idi. Vağzalı yanındakı kinoteatra girdim. İçəri isti, sakitlik idi və film başlanan kimi məni yuxu tutdu. Çıxanda hələ də yağırı. Cənub tərəflərə gedən bir qatara mindim, elə otura-otura xeyli yatdım və o dayananda oyandım. Yenə də mürgüləyirdim ki, qaranlıqdan səs gəldi: "Opladen! Opladen!" Sıçrayıb qalxdım, papağımı götürüb tələsik düşdüm. Ancaq qatar tərpənəndən sonra bildim ki, mənim Opladendə heç bir işim yoxdur. Növbəti qatar bir saatdan sonra olacaqdı və mən qeyri-ixtiyari səhər-səhər getdiyim evə tərəf yollandım. Uzaqdan gördüm ki, oradan işıq gəlir. Addımlarımı yeyinlətdim, çatanda gördüm ki, lövhədən Mayksnerin adı silinib. Küçənin o biri tərəfinə keçib cırtana baxdım. Üstünə işıq düşdüyündən o, elə bil, canlı idi. Otaqda qırmızımtıl paltar geymiş gənc bir qadın gəzişirdi və birdən pərdə aralandı, balaca bir qız uşağı özünü pəncərəyə təkdi və gəlinciyini şüşəyə söykədi. Kukla köhnə idi, ancaq mən də ona əl elədim. Uşaq qorxub geri çəkildi və bu zaman cırtana toxundu. Cırtan yerə düşdü. Mən yalnız ani bir şıqqıltı eşitdim. Uşaq yoxa çıxdı, gəlincik isə qaldı. Pırpızsaçlı bu gəlincik bir az əyilmiş, şüşəyə ilişib qalmışdı. Ona bir dəfə də əl eləyib yavaş-yavaş aralandım. O biri otaqdan çıxırtı eşidildi və bildim ki, uşaq döyüldü. Uşaqlar tez-tez döyülür, çox vaxt da günahları olmur, havayıca döyülürlər və nədənsə, mənə elə gəldi ki, o, çox döyülmədi...

Bir də dayanıb geri baxanda sakitlik idi və mən Allaha yalvardım ki, onu atası da üstündən döyməsin. Bəlkə də, atası ölmüşdü, ya da gecə növbəsində idi. Bəlkə də, inanacaqdı ki, doğrudan da, qarqara bir kişi küçədə dayanıb gəlinciyə əl eləyirmiş...

Yavaş-yavaş vağzala tərəf getdim...

GƏNC PADŞAHIN XATİRƏLƏRİ

On üç yaşım olanda məni Kapotaya padşah qoydular. Həmin gün otağımda oturub, inşadan aldığım "qeyri-kafi"nin "qeyri"sini pozmaqla məşğuldum. Atam – Birinci Piq Qi Fon Kapota biraylığa dağlara çıxmışdı. İndi, gərək, yazdığım inşanı sarayın çaparı ilə ona göndərəydim. Bütün ümidimi ovçu komalarındakı işığın zəif olmasına bağlamışdım və cidd-cəhdlə qiyməti pozurdum. Qəflətən sarayın qabağında hay-küy, qışqırtı eşidilirdi:

– Yaşasın İkinci Piq Qi!

Bir az keçəndən sonra kammerdinerim özünü içəri saldı, qapının ağzındaca yerə döşənib yalmana-yalmana dedi:

– Əlahəzrət, mərhəmət edin, o vaxt papiros çəkdiyinizi cənab baş nazirə xəbər verdiyim üçün məni əfv edin!

Kammerdinerin bu yaltaqlığı məni lap iyrendirdi. Onu bayıra qovub, öz işimlə məşğul olmağa başladım. Müəllimin qiyməti həmişə qırmızı qələmlə yazırdı. Pozanı o qədər sürtmüşdüm ki, vərəq deşilmişdi. Həmin anda yenə kimsə içəri girdi. Baş nazir idi və qapının ağzında diz çöküb dedi:

– İkinci Piq Qiyə eşq olsun! – Sonra da əlavə etdi, – əlahəzrət, xalq sizi görmək istəyir!

Əməlli-başlı karıxdım, pozanı yerinə qoyub, əllərimə bulaşmış tozu çırpıdım.

– Xalq məni nə üçün görmək istəyir? – deyə soruşdum.

– Çünki siz padşahsınız!

– Nə vaxtdan?

– Yarım saatdır... Böyük mərhəmət sahibi olan atanızı ov zamanı Kaqusalar öldürüb (Kapotanın quduz sadistləri sözlərinin qısaldılmış şəklidir).

– Ah, bu Kaqusalar... Kaqusalar..., – deyib baş nazirin ardınca eyvana çıxdım, özümü xalqa göstərdim. Gülümsəyərək əllərimi yellətdim və karıxdığımdan sonra nə edəcəyimi bilmədim.

Kortəbii mitinq iki saat çəkdi. Yalnız hava qaralanda camaat dağılışmağa başladı. Bir neçə saatdan sonra hərəsinin əlində məşəl təzədən qayıdıb sarayın önündən keçdilər. Otağıma qayıdıb inşa dəftərini cırdım, kağız cırıqlarını sarayın həyətinə səpələdim. Sonralar eşitdim ki, kolleksiyaçılar həmin tikələri toplayıb xarici ölkələrə satıblar ki, mənim hüsnxətdən necə zəif olduğumu muzeylərdə nümayiş etdirsinlər...

Həyatımın əziyyətli günləri başlandı. Kaqusalar qiyam qaldırdı. Lakin Kamusalar (yəni Kapotanın mərhəmətli sadistləri) ordunun köməyiylə həmin qiyamı yatırdı. Atamın dəf-nindən sonra Kapotanın baş kilsəsində tacqoyma mərasimi keçirildi. Yalnız sonra mənə parlament iclaslarında oturmağa, fərmanların altından qol çəkməyə icazə verdilər. Bütövlükdə götürəndə padşahlıq xoşuma gəlirdi, çünki müəllimlərimlə neçə davranmağın yolunu tapmışdım. Məsələn, müəllim şifahi dərsi belə soruşurdu:

– Bəlkə, əlahəzrət mərhəmət göstərib düzgün olmayan kəsirlərin həlli haqqındakı qaydaları saya?!

O dəqiqə cavab verirdim:

– Xeyr, mərhəmət göstərmirəm!

Yazı dərində isə deyirdi:

– Əgər əlahəzrətdən Tellin Qesleri öldürməsinin səbəbləri haqqında üçsəhifəlik inşa yazmasını rica etsəm, qəzəblənməz ki?!

Mən də cavab verirdim:

– Xeyr, qəzəblənər!

Və sonra da əmr edirdim ki, həmin səbəbləri özü bir-bir saysın...

Beləliklə də, heç bir əziyyət çəkmədən savad sahibi olurdum...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Axırda bütün dərs kitablarını, dəftərlərini yandırır, ən çox sevdiyim əyləncələrlə məşğul olmağa başladım: bütün günü top-top oynadım, qapıya bıçaq atdım, detektiv romanlar oxudum, saray kinoteatrının direktoru ilə uzun-uzadı müzakirələr keçirdim. Göstəriş verib, xoşuma gələn bütün filmləri gətirdim, parlamentin iclasında məktəb reforması haqqında məruzə ilə çıxış etdim.

Parlament iclasları məni çox yorsa da, günlərim gözəl keçirdi. Zahirən özümü qayğı-kədər içində boğulan gənc padşah kimi göstərirdim və bütün işləri də baş nazir Peltserin öhdəsinə buraxmışdım. O həm atamın yaxın dostu, həm də vəfat etmiş anamın əmisi oğlu idi...

Ancaq üç ay keçəndən sonra Peltser tələb etdi ki, evlənim.

– Siz xalq üçün nümunə olmalısınız, əlahəzrət, – dedi.

Əlbəttə, mən evlənməkdən qorxmurdum, ancaq işin bir-cə pis tərəfi vardı ki, baş nazir özünün onbiryaşlı qızı Yadviqanı məsləhət görürdü. Balaca, çəlimsiz Yadviqa tez-tez həyətdə oynayırdı. Deyilənə görə, ağıldan bir az kasaddı, ikinci ildi ki, beşinci sinfə gedirdi. Özü də çox solğun görünürdü və məkrli qıza oxşayırdı. Peltserdən xahiş etdim ki, fikirləşməyə vaxt versin və doğrudan da, kədərləndim.

İndi saatlarla pəncərənin qarşısında dayanıb ya top-top, ya da ipatdı oynayan Yadviqaya tamaşa edirdim. Qız həmişəkindən yaxşı geyinir, hərdən də başını qaldırır mənə tərəf baxır və gülümsəyirdi. Ancaq mənə elə gəlirdi ki, bu təbəssümü çox süni çıxır...

Fikirləşmək üçün verdiyi vaxt qurtaranda Peltser hərbi bayram libasında içəri girdi. Ucaboy, sarışın kişi idi. Qapqara saqqalı vardı və gözləri həmişə işıldayırdı.

– Əlahəzrət, lütfən nə qərara gəldiyinizi bəyan edin. Nökərinizin qızı xoşunuza gəldimi?

Daha dözməyib, kəsəsinə: "Yox!" – deyəndə, dəhşətli bir hadisə baş verdi: Peltser əl atıb çiyinlərindəki paqonları, sinəsindəki zər-baftaları qopardı, süni dəridən düzəldilmiş

aşırma qayışını çıxarıb üstümə tulladı, saqqalını didişdirə-didişdirə qışqırdı;

– Bu da Kapota padşahlarının "sağ ol"u!

Çox pis vəziyyətdə qalmışdım. Axı Peltersiz heç yana çıxa bilməzdim... Ani fikirdən sonra dedim:

– Yadviqanın xeyir-duasını verin!

Peltser özünü ayaqlarım altına ataraq barmaqlarımın ucundan marça-marçla öpdü, paqonlarını, zər-baftalarını, süni dəridən düzəldilmiş aşırma qayışını təzədən götürdü.

Bizim nikahımızı Hüldebaxdakı kilsədə kəsdilər. Camaata pivə, qolbas paylandı, hərəyə səkkiz siqaret və bir də mənim şəxsi təşəbbüslə karusselə iki dənə pulsuz bilet verildi. Sarayın ətrafındakı hay-küy, şənlik düz səkkiz gün davam etdi.

Hər gün Yadviqaya dərslərində kömək edirdim. Sonra da top-top, ipatdı oynayır, at çapırdıq, həvəsimiz olanda sarayın şirniyyat mağazasından badamlı konfet gətirdir və ya kinoya gedirdik.

Padşahlıq getdikcə daha çox xoşuma gəlirdi. Ancaq bədbəxt bir təsadüf mənim bütün şən-şöhrətimə son qoydu.

On dörd yaşım tamam olan kimi mənə polkovnik rütbəsi verildi və Səkkizinci Suvari alayın komandiri təyin edildim. Yadviqa da mayor rütbəsi aldı. Hərdən ikimiz də polka gedir, onların kazinolarda təşkil etdikləri müsəmirələrdə iştirak edirdik. Bayram günlərində isə qoçaq əsgərlərin sinəsinə ordenlər taxırdıq. Mən özüm də xeyli orden almışdım. Ancaq sonralar Poskopeklə bağlı belə bir hadisə baş verdi:

Poskopek mənim alayımdakı dördüncü bölüyün əsgəri idi. Bir bazar günü aradan çıxaraq sirkdə at təlimçisi işləyən bir qızla sərhədi keçmək istəmişdi. Onu tutub həbsxanaya salmışdılar.

Hərbi məhkəmə Poskopekə ölüm cəzası kəsdi. Mən alay komandiri kimi həmin hökmə qol çəkməli idim. Götürüb fərmanın altından belə yazdım: "Əfv edilərək cəzası on dörd gün həbslə əvəz olunsun! İkinci Piq Qi".

Bu bircə cümlənin nəticəsi çox dəhşətli oldu. Komandiri olduğum alayın bütün zabıtləri paqonlarını, zər-baftalarını, ordenlərini söküb bir cavan leytenanta verdilər və o da hamısını gətirib mənim otağıma tökdü. Kapotıyanın bütün ordusu bu qiyama qoşuldu. Elə həmin günün axşamı otağım paqonlarla, zər-baftalarla, orden-medallarla doldu. Adam baxanda qorxurdu...

Düzdür, verdiyim fərman xalqın xoşuna gəldi, ancaq Peltser gecəyarısı xəbər gətirdi ki, bütün ordu Kaqusların tərəfinə keçib. Həmin anda gurultu qopdu, güllə səsləri eşidildi, pulemyotların şaqqıltısı sarayın ətrafına çökmüş süku-tu pozdu. Kamusalar məni qorumaq üçün xüsusi dəstə göndərdi. Lakin səhərə yaxın məlum oldu ki, Peltser də Kaqusaların tərəfinə keçib. Yadviqanı da götürüb aradan çıxmaqdan başqa çarəm qalmadı.

Özümüzə pal-paltar, pul, daş-qaş götürdük, Kamusalara göndərdiyi taksiyə minib, özümüzü çətinliklə də olsa, qonşu ölkənin sərhəddəki vağzalına çatdırdıq. Taqətsiz halda, ikinci dərəcəli vaqonlardan birinə minib qərbə tərəf getdik. Kapotanın sərhədlərindən hələ də top-tüfəng səsi, qor-xunc nidalar eşidilirdi...

Dörd gün yol gedəndən sonra Vikelhaym adlı bir şəhərə düşdük. Coğrafiya dərslərindən qalan dumanlı xatirələr deyirdi ki, bura qonşu ölkənin paytaxtı olmalıdır.

Aradan keçən vaxt ərzində Yadviqa ilə çox şeyə öyrəşdik və hamısının da qədrini bilməyə başladıq; tanımadığımız vağzalların kəşif üfunət qoxusu, yollarda yediyimiz qolbasın qəribə dadı... Ancaq istədiyim qədər siqaret çəkə bilərdim. Hər gün dərs oxumaqdan canını qurtaran Yadviqa gündəngünə tərəvətlənirdi...

Vikelhayma çatandan iki gün sonra hər tərəfə bizim diq-qətimizi cəlb edən afişalar vurulmağa başladı: "Hunke sirki. Məşhur at təlimçisi Hula və onun yoldaşı Yürqen Poskopek".

Çox həyəcanlanan Yadviqa dedi:

– Piq Qi, gələcəyimiz barədə düşün... Poskopek kömək eləyər...

Qaldığımız mehmanxanaya hər saat teleqram gəlirdi: "Kamuslar qalib gəldi... Peltser güllələndi... Ordu təzədən təşkil olundu..."

Təzə baş nazir – adı Şmidt idi, Kamusalara rəhbərlik edirdi – xahiş edirdi ki, qayıdım, Kapota padşahlığının polad tacını xalqdan qəbul edim...

Bir neçə gün tərəddüd etdim, axırda Yadviqanın "təzədən dərs oxumaq qorxusu" qalib gəldi. Hunkenin sirkinə gedib Poskopeki soruşdum. O, məni böyük bir sevinclə qarşıladı.

– Ey mənim xilaskarım! – deyə yaşadığı vaqon-mənzilin qapısından qışqırmağa başladı. – Sizə necə kömək edə bilərəm!

– Həyatımızı təzədən qurmağa kömək elə! – Çox sadə cavab verdim.

Poskopek riqqətə gəldi, elə həmin dəqiqə də Hunkenin yanına yollandı.

Beləliklə də, Hunkenin sirkində əvvəlcə limonad, sonra siqaret, lap axırda da qulyaş satmağa başladım. Səyyar vaqon-mənzil də aldım. Bir az keçəndən sonra kassir oldum. Adımı da dəyişdirib Vilhelm Tukes qoydum və beləliklə də, Kapotadan gələn teleqramlardan canımı qurtardım...

İndi elə bilirlər ki, ölmüşəm, ya da itkin düşmüşəm. Halbuki gündən-günə tərəvətlənən Yadviqa ilə sirkin səyyar vaqon-mənzilində bütün dünyanı dolaşıram. Əcnəbi ölkələri gəzir, cənab Hunkenin mənə göstərdiyi böyük etimaddan ləzzət alıram. Əgər Poskopek hərdən yanıma gəlib Kapotadan söhbət salmasa və arvadı gözəl Hula da ərinin xilaskarı olduğum üçün mənə minnətdarlıq eləməsə, keçmişdə padşah olduğumu büsbütün unudardım.

Ancaq bu yaxınlarda padşah kimi yaşadığım həyatın izinə bir də rast gəldim.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Madridə qastrol səfərində idik. Səhərçağı Yadviqanı da götürüb gəzməyə çıxmışdım. Uca, bomboz bir binanın qarşısındakı lövhə diqqətimizi cəlb elədi: "Milli muzey". Yadviqa dedi:

– Gedək baxaq.

İçəri girdik. Böyük zalların birincisində "Əlyazmalar" nümayiş etdirildi.

Ağlımıza heç nə gətirmədən müxtəlif ölkələrin prezidentlərinin, padşahlarının əlyazmalarına baxdıq. Lap axırda üstünə "Kapota padşahlığı. İki il bundan qabaq respublika olub" yazılmış şüşə stendə rast gəldik. Babam Qırxıncı Vukun öz əli ilə yazdığı "Kapota manifesti"indən bir parçanı, atamın ov xatirələrini yazdığı dəftərin bir vərəqini gördüm. Daha sonra isə mənim inşa dəftərimin cırıqları gəlirdi. Çirkli kağızın üstündə: "Yağış bərəkət gətirər" sözləri aydınca oxunurdu. Utana-utana Yadviqaya baxdım. O isə gülümsəyib dedi:

– Bunların hamısı keçmişdə qaldı, daha qayıdan da deyil!

Muzeydən lap tez çıxdıq, çünki saat bir olmuşdu. Tamaşa saat üçdə başlayırdı və mən də kassanı ikidə açmalıydım...

ETİRAF

Bəzən hansı peşənin sahibi olduğumu deməyə utanıram. Düzdür, çörəyim ondan çıxır, ancaq eyni zamanda da hərdən vicdan əzabı çəkməli oluram. İtləri qeydə alan idarədə işləyirəm və siyahıda olmayan itləri tapmaq üçün bütün günü şəhəri əldən salıram. Özümü gəzməyə çıxan ziyansız adam kimi göstərir, damağıma da ucuzvari bir siqaret qoyub, bütün bağları, ucqar küçələri dolaşır, itini gəzdirməyə çıxaran adamlarla söhbətə girir, sözarası onların adlarını, ünvanlarını öyrənir, itlərin boynunu mehribanlıqla tumarlayır və ürəyimdə də fikirləşirəm ki, bunların sayəsində bir azdan əlli mark qazanacam...

Qeydiyyatda olan itləri yaxşı tanıyıram. Hər hansı günahsız bir həyət iti ağacın altına çəkilib özünü yüngülləşdirəndə onun necə heyvan olduğunu həmin dəqiqə hiss edir, duyuram. Mənim əsas işim boğaz qancıqlardır ki, balaları əldən çıxmasın. Onları gözdən qoymur, küçükləyəcəyi günü dəqiqləşdirir, sonra da balalarını qorumağa başlayıram. Həmin küçüklər də heç nədən xəbərsiz böyüyür və elə bir yaşa çatırlar ki, daha heç kəs onları suya atmağa cəsarət eləmir. Axırda da hamısını qanun çərçivəsində qeydiyyatda saldırıram...

Bəlkə də, özümə başqa sənət seçsəm, daha yaxşı olardı. Axı itlərdən xoşum gəlir və ona görə də çox vaxt vicdan əzabı çəkirəm. Tez-tez qəlbimdə vəzifə borcu ilə məhəbbət hissi didişməyə başlayır və açıqca boynuma alıram ki, hərdən məhəbbət qalib gəlir. Elə itlər var ki, sadəcə olaraq, onları "sata" bilmirəm. Belələri ilə rastlaşanda, necə deyərlər, gözələrimin ikisini də yumuram. Nə yaxşı ki, öz itimizi qeydiyata saldırmamışam. Dönmə cinslərdəndir və arvadım onu

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

hər gün oxşaya-oxşaya yedizdirir. Qeyri-qanuni bir heyvani sevdiklərindən xəbəri olmayan uşaqlarım da ən yaxşı oyuncaqlarını onun qabağına tökür...

Həyat, doğrudan da, başdan ayağa riskdir. Hər halda, ehtiyatlı olmaq lazımdır. Ancaq kifayət qədər qanunpərəst olduğum məndə belə bir inam yaradıb ki, guya, onu pozmağa həmişə ixtiyarım çatır. Axı işim çox çətindir! Saatlarla qəsəbələrdeki tikanlı kol-kosun arasında oturub gözləyirəm ki, nə vaxt idarələrdən birinin həyatında it hürəcək və ya hansı barakdansa zingilti eşidiləcək, mən də şübhələnib... Ya da uçuq daş-divarın arasında gizlənib, qeydiyyat vərəqəsi, qeydiyyat nömrəsi olmayan foksteryeri güdürəm. Sonra da yorğun-arğın, başdan ayağa toz-torpaq içində evə qayıdıram, sobanın yanında oturub siqaret çəkirəm, Pluton adlı itimizin başını tumarlayıram. O da quyruğunu buladıqca keçirdiyim qəribə həyat tərzini bir daha gözlərim önünə gətirirəm...

Buna görə də hər bazar günü arvad-uşağımı və itimi götürüb gözəl-gözəl gəzintilərə çıxmağımın səbəbini anlamaq o qədər də çətin deyil. Ancaq bu gəzintilər zamanı itlərə tamam başqa gözlə – məhəbbətlə baxıram, çünki bazar günləri hətta qeydiyyatda olmayan itlərə də toxunmaq olmaz!

Lakin gələcəkdə gəzməyə çıxarkən yolumu dəyişəsi olacam. Çünki iki həftədir, dalbadal mənim şefimə rast gəlirik. O, hər dəfə dayanıb arvad-uşağımla görüşür, Plutonun başını tumarlayır. Amma qəribədir ki, itin ondan xoşu gəlmir, mırıldayır, sanki, kişinin üstünə atılmaq istəyir. Məni ən çox narahat eləyən budur ki, şefimdən tez ayrılmalı oluram və o da şübhələnməyə başlayır, üz-gözlünü turşuda-turşuda alnimda puçurlanan tərə baxır...

Bəlkə də, Plutonu qeydiyyatdan keçirsəm, yaxşıdır. Ancaq neyləyim, qazancım çox azdır... Ya da sənətimi dəyişmək lazımdır. Amma əlli yaşım var və çox güman ki, bu çağda ayrı iş verən tapılmaz... Hər halda, həyatımı getdikcə daha çox riskə qoyuram... İmkan düşsə, Plutonu mütləq

qeydə aldıracam. Ancaq, deyəsən, bu imkan da heç vaxt düşməyəcək. Arvadım, guya, sözgəlişi, şefə çatdırmışdı ki, bu heyvanı üç ildir saxlayırıq, uşaqlarla bir yerdə böyüyüb, ailə üzvünə çevrilib və sair və ilaxır... Belə zarafatlardan sonra Plutonu təzədən qeydə aldırmaq olmaz...

Hərdən əbəs yerə qəlbimdəki vicdan əzabına son qoymaq istəyir, vəzifə borcu ilə məhəbbət hissini barışdırmağa çalışıram. Ancaq xeyri olmur! İndi elə bir vəziyyətə düşmüşəm ki, oradan heç bir çıxış yolu görünmür. Axı kimə demək olar ki, sən ağzını yum, danışma?! Axı kim deyə bilər ki, mənim şefim yalnız "İncil"də yazılanlara inanır, hər deyilənə fikir vermir?! Eh, mənimki daha qurtarıb... İndi bəziləri deyəcək ki, abır-həyamı tamam itirmişəm... Axı neyləyim, bütün günü itlərlə işləyən adamda abır-həya qalar?!

NƏSƏ OLACAQ

Həyatımın ən qəribə anları Alfred Vunzidelin fabrikində inzibatçı işlədiyim günlər olub. Mənim təbiətimdə xəyalpərvərlik, bekarçılıq işləmək həvəsindən çoxdur və hərdən maddi vəziyyətim lap ağırlaşanda – axı xəyalpərvərlik də bekarçılıq kimi adama çörək vermir – belə yerlərdə işə düzəlirəm. Bir dəfə də yenə bıçaq sümüyə dirənmişdi və ona görə də əmək birjasına üz tutdum. Məni və başqa yeddi nəfər həmdərdlimi Vunzidelin fabrikinə göndərdilər ki, işə yarayıb-yaramadığımızı yoxlasınlar.

Fabriki görəndə kimi məyus oldum. Başdan-ayağa şüşə idi. İşləməkdən də, belə işıqlı binalardan da, işıqlı otaqlardan da zəhləm gedirdi. Səhər yeməyi üçün bizi işıqlı, bərbəzəkli bir yeməkxanaya aparanda kefim daha da pozuldu. Qəşəng-qəşəng xidmətçi qızlar yumurta, qəhvə, qızardılmış çörək tikələri gətirdilər, ortaya naxışlı qrafinlərdə portağal şirəsi qoydular. Açıq-yaşıl rəngli akvariumlarda lovğa-lovğa üzən balıqlar burunlarını şüşəyə sürtürdülər. Xidmətçi qızlar o qədər şən idilər ki, deyərdin, indicə bu şənlikdən partlayacaqlar. Mənə elə gəldi ki, özlərini cəh-cəh vurmaqdan güclə saxlayırlar. Hamısının ürəyi nəğmə ilə dolu idi və yumurtası tərs gəlmiş toyuq kimi vurnuxurdular. Həmdərdlilərimdən fərqli olaraq, o dəqiqə hiss elədim ki, səhər yeməyinin özü də imtahanın bir növüdür. Ağzının dadını çox yaxşı bilən adam kimi, iştahla yeməyə başladım. Onda elə bir iş tutdum ki, adi vaxtlarda dünyanın heç bir qüvvəsi məni həmin işi görməyə məcbur edə bilməzdi: acqarına portağal şirəsi içdim, qəhvəyə, yumurtaya əl vurmam, qızardılmış çörək tikələrinin də yarından çoxunu masanın üstündəcə qoydum və hamıdan

əvvəl ayağa durub, yeməxanada qayğılı-qayğılı gəzişməyə başladım.

Beləliklə də, imtahan otağına birinci girdim. Biletlər yaraşılıq masaların üstündə hazır dayanmışdı. Otağın divarları yaşılı rəngə çalır və elə gözəl görünürdü ki, hər hansı bir "bərbəzək dəlisi"nin gözlərinə sataşsa, "Ah, nə gözəldir!" kəlmələri dodaqlarındaca donub qalardı. Heç kəs görünməsə də, hiss etdim ki, mənə göz qoyurlar. Özümü elə apardım ki, guya, işim başımdan aşır və mənə göz qoyulduğundan da xəbərim yoxdur: o dəqiqə avtoqələməmi çıxarıb qapağını açdım, ən gözəl masalardan birinin arxasına keçib, biletləri özümə tərəf çəkdim. Sanki, tündməcaz adama qaldığı mehmanxananın haqq-hesab kağızını vermişdilər...

Birinci sual: İnsanın ikicə əli, ikicə ayağı, ikicə gözü, ikicə qulağı olması sizi razı salırmı?

Burada ilk dəfə xəyalpərvərliyimin xeyrini gördüm, təəddüd etmədən yazdım: "Hətta dörd əl, dörd ayaq, dörd qulaq da mənə işləmək həvəsi üçün azlıq edər. İnsan bu cəhətdən heç yarımayıb!"

İkinci sual: Eyni zamanda neçə telefona cavab verə bilərsiniz?

Bu sualın da cavabı birinci dərəcəli tənliyin həlli kimi asan idi və həmin dəqiqə də yazdım: "Hətta yeddi telefonun özü də mənim üçün azlıq edir. Yalnız doqquzuna cavab verəndə özümü yüngülləşmiş hesab edirəm".

Üçüncü sual: İş qurtarandan sonra nə ilə məşğul olursunuz?

Cavabı belə yazdım: "İşi qurtarmağı çoxdan yadırgamışam. On beş yaşım tamam olandan sonra bu sözlər mənim lüğət fondumdan silinib, çünki işləməyi hər şeydən üstün tutmuşam!"

Fabrikə qəbul olundum. Əslində, doqquz telefona eyni vaxtda cavab verməyin özü də mənim üçün azlıq eləməyə başladı. Dəstəkləri götürüb qışqırırdım: "Deyilənlərə təcili əməl edin!" və ya: "Bu işi görün!", "Nəsə olmalıdır!", "Nəsə olacaq!",

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

"Nəsə olub!", "Nəsə olmalı idi..." və sair və ilaxır... Ancaq çox vaxt əmr formasından istifadə edirdim, çünki mənə elə gəlirdi ki, buranın ab-havasının özü bunu tələb eləyir...

Nahar fasilələri çox maraqlı keçirdi. Hamımız səssiz-küysüz bir şənliyin qoynuna toplaşmış, vitaminli xörəklər yeyirdik. Vunzidelin fabriki, bəzi maraqlı şəxsiyyətlər kimi öz keçmiş həyat yolunu kiməsə danışmaq üçün sinov gedən adamlarla dolu idi. Belələrindən ötrü keçdikləri həyat yolu indi yaşadıkları həyatdan vacib idi. Onların bircə düyməsini basmaq kifayət idi, o dəqiqə başlayırdılar hüdüləyib tökməyə...

Vunzidelin müavini Broşek adlı bir kişi idi. Hamı ona hörmət edirdi, çünki tələbə ola-ola, yeddi uşağını və iflic olmuş arvadını gecələr işləməklə dolandırmış, eyni vaxtda dörd ticarət firmasının işgüzar agentı olmuş, bütün bunlarla bərabər, iki ilin içində əla qiymətlə iki dövlət imtahanı vermişdi. Müxbirlər ondan soruşanda: "Bəs siz nə vaxt yatarsınız, Broşek?" o, belə cavab vermişdi: "Yatmaq günahdır!"

Vunzidelin katibəsi də iflic olmuş ərini və dörd uşağını paltar toxumaqla dolandırmış, bütün bunlarla eyni vaxtda psixologiyadan, ölkəşünaslıqdan elmi iş yazmış, yaxşı çoban itləri yetişdirmişdi və həm də çox gözəl bar müğənnisi kimi ad çıxarmışdı.

Vunzidelin özü də səhər-səhər oyanan kimi nə iş görəcəyini dəqiq bilən adamlardan idi. Belələri hamam xalatının kəmərinə tələsik bağlaya-bağlaya düşünürlər: "İş görmək lazımdır!" Üzlərini qırxa-qırxa fikirləşirlər: "İş görməliyəm!" Sonra da ülgücü yuya-yuya üzlərindən qırxdıkları sabunlu tüklərə xüsusi təntənə ilə baxırlar. Axı bu tüklər onların iş görmək həvəsinin "ilk qurbanları" hesab olunur! Bu cür adamlara ən intim işlərin icrası da ləzzət verir: su şırıldayır... kağız götürüb silir... Deməli, iş görüldü! Sonra da çörək yemək, yumurtanın başını sındırmaq...

Hətta ən əhəmiyyətsiz işin özü də Vunzidelin icrasında mənalı görünürdü. Məsələn, şlyapasını başına qoyması,

paltosunun düyməsini tələsə-tələsə bağlaması, evdən çıxarkən arvadını öpməsi... Bunların hamısı iş idi!

Kabinetinə girəndə katibəsinə salam əvəzinə deyirdi: "Nəsə olmalıdır!" Qız da sevinclə cavab verirdi: "Nəsə olacaq!" Sonra da bütün şöbələrə baş çəkərək şən səsle: "Nəsə olmalıdır!" – deyirdi. Hamı da cavab verirdi: "Nəsə olacaq!"

Mənim də otağıma girəndə çox böyük həvəslə deyirdim: "Nəsə olacaq!"

İşlədiyim ilk həftədə telefonların sayını on birə, ikinci həftədə isə on üç çatdırdım. Hər səhər tramvayda gələ-gələ yeni əmr formaları tapmaq və ya "olmaq" felini müxtəlif zamanlarda, müxtəlif növlərdə, müxtəlif şəkillərdə işlətmək özümə də ləzzət verməyə başladı. Düz iki gün eyni cümləni təkrar etdim, çünki çox xoşuma gəlmişdi: "Nəsə olmalıydı..." Sonrakı iki gündə ayı cümləni deməyə başladım: "Gərək, heç olmayaydı!"

Beləliklə, doğrudan da, nəsə olanda özümü yüngülləşmiş adam kimi hiss etməyə başladım...

Bir çərşənbə günü də yerimi rahatlamağa macal tapmamış Vunzidel özünü içəri salıb qışqırdı: "Nəsə olmalıdır!" Ancaq üzündəki müəmmalı ifadəni görəndə, qaydaya əsasən, çox şən, gumrah səsle: "Nəsə olacaq!" – deməyə tərəddüd etdim. Deyəsən, mənim bu tərəddüdüm çox çəkdi və səsini nadir hallarda qaldıran Vunzidel qəflətən böyürməyə başladı:

– Cavab verin! Qaydaya əsasən, cavab verin!

Lap yavaşdan cavab verdim, sanki, özünün pis olduğunu dilinə gətirmək istəməyən uşaq idim. "Nəsə olacaq!" cümləsini güclə tələffüz etdim və onu axıra çatdıranda, doğrudan da, bir hadisə baş verdi: Vunzidel döşəməyə sərildi, çapalaya-çapalaya açıq qalmış qapıya qədər süründü, elə oradaca da üzüüstə düşüb qaldı. Oturduğum masanın arxasından durub yavaş-yavaş ona tərəf gedəndə nə baş verdiyini hiss elədim. Hiss elədim ki, keçinib...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Başımı bulaya-bulaya meyitin üstündən adlayıb, tələsmədən Broşekin kabinetinə tərəf getdim, qapını döymədən içəri girdim. Yazı masasının arxasında oturmuş Broşekin hər əlində bir telefon dəstəyi vardı. Dışində tutduğu qələmlə qarşısındakı kağıza nəsə qeyd edirdi. Ayağı ilə masanın altındakı tikiş maşınını işlədir, nəsə tikir və bu minvalla da ailəsinin paltara olan ehtiyacını ödəyirdi.

Astadan dedim:

– Hadisə baş verib!

Broşek dışındəki qələmi masanın üstünə atdı, dəstəkləri yerinə qoydu, tərəddüdlə ayaqlarını tikiş maşınının çarxından götürdü.

– Nə olub ki?

– Cənab Vunzidel öldü...

– Ola bilməz!

– Olar, – dedim, – gəlin!

– Yox, bu ola bilməz!

Ancaq, bununla belə, başmaqlarını ayağına keçirib, mənim ardımca dəhlizə çıxdı.

– Yox! Yox! – İkimiz də Vunzidelin meyiti önündə dayananda Broşek qışqırmağa başladı. – Ola bilməz!

Ona etiraz etmədim. Vunzideli ehtiyatla arxasıüstə çevirdim, gözlərini qapayıb, fikirli-fikirli ona baxdım.

Demək olar, Vunzidelə yazığım gəldi və ilk dəfə hiss etdim ki, ona heç vaxt nifrət bəsləməmişəm. Üzündə qəribə bir ifadə vardı. Sanki, yoldaşlarının gətirdiyi inandırıcı dəlillərə baxmayaraq, hələ də Şaxta babanın gələcəyinə ümidini itirməyən uşaq idi...

– Yox! – Broşek hələ də öz-özünə danışırıdı. – Yox!

Yavaşcadan dedim:

– Nəsə olmalıdır!

– Bəli, – o cavab verdi, – nəsə olmalıdır...

Doğrudan da, nəsə oldu: Vunzidel dəfn edildi! Mənə də süni qızılğüllərdən hazırlanmış əklili tabutun arxasınca

aparmaq etibar olundu. Çünki mən yalnız xəyala dalmaq, bekar dayanmaq üçün yaranmamışam, həm də bütün vücudum, görkəmə yas paltarları üçün biçilib... Çox güman ki, süni qızılqüllərdən hazırlanmış əklili tabutun arxasınca aparanda yaman kədərli görünmüşəm. Məni o dəqiqə dəfn mərasimi ilə məşğul olan bir idarəyə işləməyə dəvət etdilər. İdarənin rəhbəri dedi:

– Siz anadangəlmə kədər mücəssəməsiniz. Paltarları özünüz verəcəyik... Sir-sifətinizə söz ola bilməz!

Fabrikdən çıxmaq üçün Broşekə bəhanə gətirdim ki, buradakı iş məni mənəvi cəhətdən təmin eləmir, bütün qabiliyyətlərimi üzə çıxarmaq üçün on üç telefona eyni vaxtda cavab verməyin özü də azlıq edir...

İlk dəfə rəsmi "kədər mücəssəməsi" kimi qəbiristanlığa gedəndə hiss etdim ki, əsl sənətimi tapmışam, əslində, elə bunun üçün yaranmışam...

Əlimdə adicə bir gül dəstəsi tabutla musiqiçilərin arasında fikirli-fikirli dayanıram, Hendelin həzin musiqisi çalınır... Ancaq musiqiyə fikir verən az olur, hamı mənə baxır...

Qəbiristanlıqdakı qəhvəxana indi mənim daimi oylağıma çevrilib. Boş vaxtlarımın çoxunu orada keçirirəm. Bəzən də heç növbəmə düşməyən tabutların arxasınca gedirəm... Öz cibimdən pul verib bir dəstə gül alır, hansı yurdsuz-yuvasızsa dəfn etməyə gedən xeyriyyə məmurlarına qoşuluram. Hər-dən də Vunzidelin qəbrini ziyarət edirəm. Axı əsl sənətimi tapdığım üçün məhz ona minnətdar idim! Elə bir sənət ki yalnız fikirli olmağım lazımdır. Elə bir sənət ki əsas işim bekar dayanmaqdan ibarətdir...

Ancaq sonralar xatırladım ki, hələ indiyəcən Vunzidelin fabrikində nə istehsal olunduğu ilə maraqlanmamışam. Çox güman ki, sabun idi...

ALVER OLAN YERDƏ

Möhtəkir dostlarımdan biri indi təmiz adam olub. Onu çoxdan görmürdüm. Bir neçə ay olardı... İndisə şəhərin tamamilə başqa tərəfində, gediş-gəlişi çox olan bir küçədə rastlaşdıq. Özüni taxtadan quraşdırılmış köşkü vardı. Yaxşı da lak vurdurmuş, rənglətmışdi. Son dərəcə yaraşlıq görünən təptəzə damı içəri yağış, soyuq buraxmazdı. Siqaret, əmzik satırdı. Özü də açıq-açıqına... Onu görəndə əvvəlcə sevindim. Axı kiminsə həyatda öz yolunu tapması adama ləzzət verir! O vaxtlar – tanış olanda vəziyyəti çox ağırdı və ikimiz də buna kədərlənərdik. Onda ikimiz də köhnə əsgər papağını gözümlərin üstünə basıb gəzərdik. Əlimə pul düşən kimi onun yanına qaçardım. Hərdən də söhbətə başlayar, aclıqdan, müharibədən danışardıq. Bəzən də pulum olmayan da mənə siqaret bağışlayardı. Sonralar bir-iki dəfə ona çörək talonu da gətirdim. Axı onda çörəkçinin yanında işləyirdim...

Deyəsən, indi vəziyyəti çox yaxşı idi. Görkəmi göz qamaşdırırdı. Sir-sifəti düzəlmişdi, gündən-günə ətə-qana dolan adamlara oxşayırdı. Hərəkətlərində qətilik vardı və gördüm ki, əmzik almaq üçün beşcə pfenniqi çatmayan balaca, üst-başı kirli bir qız uşağına ağızına gələni deyib geri qaytardı. Sonra da dili ilə dodaqlarını yaşladı. Görən deyərdi ki, düz bir saat dişinin dibində qalan ət qırıqlarını təmizləyib...

Bəlkə də, heç düzgün hərəkət etmədim: ona tərəf gedib: "Ernest!" – dedim, söhbətə başlamaq istədim. Axı əvvəllər bir-birimizə "sən" deyə müraciət edərdik. Elə möhtəkirlərin özü də...

Dostum çox təəccübləndi, qərribə tərzdə üzümə baxıb dilləndi:

– Nə buyurdunuz?

Gördüm ki, mənı tanıdı, ancaq tanınması özünün də xoşuna gəlmədi.

Susdum və özümü elə apardım ki, sanki, ona indicə: "Ernest", – deyə müraciət edən mən deyildim. Xoşbəxtlikdən, əlimə yenicə pul düşmüşdü və bir neçə siqaret alıb aralandım. Uzaqda dayanıb bir xeyli ona tamaşa etdim. Tramvay hələ gəlmirdi və evə getməyə də heç həvəsim yoxdu. Çünki ora çatan kimi borc sahibləri başımın üstünü kəsdirirdi: sahibə kirayə haqqını, nəzarətçi də işıq pulunu istəyirdi. Bundan əlavə, evdə papiros da çəkə bilmirdim. Sahibə o dəqiqə iyini duyur, əsəbləşir və deyirdi ki, siqaretə pul tapıram, kirə haqqına yox... Axı kasıbların siqaret çəkməsi, araq içməsi günahdır. Bunların günah olduğunu mən də bilirəm və ona görə də bayırda çəkirəm. Hərdən gözümə yuxu getməyəndə, ya da əmin olanda ki, tüstü səhərə qədər çəkilib gedəcək onda içəridə çəkirəm...

Ən dəhşətlişi budur ki, heç bir sənət sahibi deyiləm. İndiki dövrdəsə bu, çox vacibdir. Hər yerdə belə deyirlər. Ancaq əvvəllər deyirdilər ki, sənət vacib deyil, bizə əsgər lazımdır. İndisə deyirlər ki, sənət sahibi olmaq mütləq lazımdır. Özü də qəfildən deyirlər. Deyirlər ki, sənəti olmayan tənbəldir. Yox, düz demirlər. Şəxsən mən tənbel deyiləm, sadəcə olaraq, buyurduqları işə getmirəm. Zibil təmizləmək, daş daşımaq və sair və ilaxır... İkiçə saatdan sonra tər mənı basır, başım hərlənir, gözlərim qaralır. Həkimlərin yanına gedəndə də deyirlər ki, heç nə yoxdur. Bəlkə də, əsəblərim korlanıb. Axı indi əsəbdən çox danışrlar... Ancaq mənə elə gəlir ki, kasıbların əsəb xəstəliyinə tutulması da günahdır. Həm kasıblığa, həm də əsəb xəstəliyinə dözmək çox çətinidir. Amma əsəblərim, doğrudan da, korlanıb. Axı əsgərlikdə lap çox qaldım. Deyəsən, doqquz il... Bəlkə də, çox... Yadımdan çıxıb... O vaxt sənət öyrənməyə yaman həvəsim vardı. Özü də tacir olmaq istəyirdim. Ancaq onda... Eh, indi bu barədə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

danışmağa dəyməz. Daha tacir də olmaq istəmirəm. Çarpayıda uzanıb xəyala dalmaq ondan yaxşıdır. Məsələn, fikirləşirəm ki, bir körpü və ya çoxmərtəbəli ev tikmək üçün neçə min iş günü lazım gələr. Sonra da düşünürəm ki, körpünü də, evi də bircə dəqiqənin içində dağıtmaq olar. Elə isə işləməyin nə xeyri?! Mənə elə gəlir ki, indiki zəmanədə işləmək çox mənasız şeydir. Mənə elə gəlir ki, təzə bir qəhvəxana tikmək üçün yer qazanda, daş daşığında aqlımı başımdan çıxaran da elə budur! Bayaq deyirdim ki, hamısı əsəbdəndir, ancaq mənə elə gəlir ki, əsas səbəb hər şeyin mənasız olmasıdır...

Əslində, onların nə fikirləşdiyinin mənim üçün fərqi yoxdur. Ancaq həmişə pulsuz olmaq da müsibətdir. Sadəcə olaraq, pul hamıya lazımdır. Onsuz keçinmək mümkün deyil. Məsələn, evə hesablayıcı qoyublar və içəridə də bir lampa var. Əlbəttə, bəzən adama işıq lazım olur, düyməni basırsan və yuxarıdakı lampadan pul "yağmağa" başlayır. Heç işıq yandırmasan da pul verməlisən. Kirayə götürdüyün hesablayıcının haqqını... Ah, bu kirayə, kirayə... Gərək, hələ yaxşıdan-pisdən bir otağın da olsun...

Əvvəllər zirzəmidə yaşayırdım. Vəziyyətim o qədər də pis deyildi. İçəridə bir soba vardı və hər gün də oradan-buradan kömür çırpışdırırdım. Ancaq məni yerimdən-yurdumdan elədilər. Qəzətdən gəlmişdilər. Şəklimi çəkдилər, məqalə yazdılar. Şəklin altında belə yazılmışdı: "Müharibədən qayıtmış əsgərin müsibətləri". Axırda köçməli oldum. Evlər idarəsində işləyən kişi dedi ki, burada onun nüfuz məsələsi həll olunur və ona görə də mənzili götürdüm. Əlbəttə, hərdən pul da qazanıram. Başqa cür də ola bilməz. Gedib kiminsə işini görür, kömürünü daşıyır, onu çox səliqə ilə, ifçin-ifçin zirzəminin bir küncünə yığıram. Kömürü üst-üstə yığmaqda mənə çatan olmaz və həm də bunu çox ucuz eləyirəm. Əlbəttə, o qədər də çox qazanmıram, ancaq kirə və işıqpulu verməyə, siqaret, çörək almağa çatır...

İndi bir küncə çəkilib, bu barədə düşünürdüm...

İndi təmiz adam olmuş möhtəkir dostum şübhəli nəzərlərlə hərdən mənə tərəf baxırdı. Bu donuz məni lap yaxşı tanıyırdı. Axı iki il ərzində, demək olar ki, hər gün görüşüb söhbət elədiyini adamı tanınammaq mümkün deyildi! Bəlkə, elə bildi, nəyə çırpışdırmaq istəyirəm? Yox, mən o qədər də axmaq deyiləm ki, adamların qarışqa kimi qaynaşdıqları yerdə nəyə çırpışdırım. Dəqiqəbaşı tramvay gəlib keçir, hər tində bir polis dayanır... Mən başqa yerlərdə çırpışdırıram. Özü də kömür və ya buna bənzər şeylər... Hətta taxta-tuxta da... Bu yaxınlarda çörəkxanadan bir çörək çırpışdırdım. Özü də açıq-açıqına... Sadəcə olaraq, onu götürüb çıxdım, arxayın addımlarla aralandım və növbəti tinə çatan kimi qaçmağa başladım. Eh, belə şeyə əsəb dözər?!

Hərdən lap asan olsa da, belə yerlərdə heç nə çırpışdırmıram. Ancaq əsəblərim də yaman korlanıb...

Çoxlu tramvay gəlib keçdi. Hətta mənimki də gəldi. O, gələndə Ernestin çəpəki nəzərlərlə mənə tərəf baxdığını aydınca gördüm. Bu donuz hansı tramvayı gözlədiyimi də çox yaxşı bilirdi!

Mənsə birinci dəfə yandırdığım siqaretin kötüyünü atıb, ikincisini çıxardım və yerimdən tərpənmədim. Gör nə qədər harınlamışdım ki, kötüyü atırdım! Elə həmin anda da kimsə onu arxayınca götürdü. Eybi yox, hərdən dostları da yada salmaq lazımdır! Axı siqaret kötüklerini yığanlar hələ də var... Özü də cürbəcür adamlardır... Əsirlikdə papiros kötüyü yığan polkovniklər də görmüşdüm. Ancaq indi mənim atdığımı götürən polkovnik deyildi. Ona yaxşı-yaxşı baxdım. Beləsinin özünəməxsus kötük yığmaq üsulu olur: hansı xarabalıqdasa hörümçək kimi tor qurub içindəcə oturur, tramvay tərpənən kimi üzə çıxır, dayanacağına yaxınlaşıb, kötükləri arxayınca yığır. Ürəyimdən keçirdi ki, ona yaxınlaşıb bir az danışdırım. Hiss edirdim ki, o da mənim tayımdır... Ancaq onu da dəqiq bilirdim ki, bu qoçaqlar heç kiminlə danışmaq istəmir...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Heç bilmirəm, mənə bu gün nə olmuşdu ki, evə getmək istəmirdim. Növbəti tramvayı da buraxdım, təzə siqaret yandırdım. Başa düşürəm ki, bizə nə olub... Bəlkə də, günlərin bir günü hansı professorsa bunu başa düşəcək, qəzetə nəşə yazacaq. Axı onlar hər şeyə bir bəhanə tapır... Mənim sənə bir-cə arzum var: əsəblərim müharibədəki kimi möhkəm olsun ki, nəşə çırpışdırma bilim... Onda işlər lap yağ kimi gedirdi. Müharibə vaxtını deyirəm... Çırpışdırmağa bir şey olan kimi özümüzü ora verirdik. Bəziləri də bizimlə bərabər yeyir, içir və hətta evlərinə də göndərirdilər. Ancaq heç vaxt bizimlə çırpışdırmağa getmirdilər. Əsəblərinə də söz ola bilməzdi. Hələ təmiz qalan adlarını demirəm!

Evə qayıdanda həmin adamlar müharibə ilə tez üzülüş-dülər, sanki, evlərinin yanında yavaşlayan tramvaydan atılıb düşdülər, pul vermədilər. Sanki, bircə döngə getmək üçün minmişdilər. İşə bax, qayıdıb gördülər ki, naxışlı dolab hələ də yerindədir. Yalnız kitabların üstünə narın toz qonub. Arvad da zirzəmini kartofla, mürəbbə ilə doldurub... Məlum məsələdir ki, onları yüngülcə qucaqlayıb öpdülər də... Səhəri gün getdilər ki, iş yerlərinin saxlanıb-saxlanmadığını öyrənsinlər. Əlbəttə, saxlanmışdı! Hər şey yerli-yerində idi və xəstəlik üçün verilən pul da vaxtında gəlib çatırdı. Sadəcə olaraq, nasist adını üstündən götürmək lazımdı. Elə bil, dəlləyə gedib, həddən artıq uzanmış saqqalını vurdurursan, vəssalam! Sonra aldıqları ordenlərdən, necə yaralandıqlarından, necə qəhrəmanlıq göstərdiklərindən danışmağa başladılar. Axırda da gördülər ki, bunların hamısı lovgalıqdan başqa heç nə deyil... Uzaqbaşı, hərə öz borcunu yerinə yetirmişdi. Hətta bir az keçəndən sonra onlara həftəlik tramvay biletləri də verdilər. Bu da o deməkdi ki, hər şey qaydasındadır...

Həmin vaxt biz hələ də tramvayda yol gedir, nə vaxtsa tanış bir dayanacağa çatacağımıza ümid edirdik. Elə tanış dayanacaq ki, orada düşməyə cəsərət edə bilək. Ancaq o da gəlmirdi ki, gəlmirdi. Bəziləri bizimlə bir az yol getdi, ancaq

sonradan haradasa atılıb-düşdülər və özlərini elə göstərdilər ki, guya, istədikləri yerə çatdılar. Bizsə elə hey gedirdik. Getdikcə də yolpulu öz-öztünə artırdı. Bundan əlavə, apardığımız iri, ağır bir yükün də pulunu ödəməliydik; həmişə özümüzlə gəzdirdiyimiz, qurğuşun kimi olan mənasızlığın, heçliyin, ümitsizliyin haqqını... Tez-tez nəzarətçilər gəldi və biz də çiy-nimizi çəkə-çəkə boş ciblərimizi göstərdik. Heç birimizi bayı-
ra ata bilməzdilər, çünki tramvay çox bərk gedirdi və biz də, hər halda, adam hesab olunurduq. Ancaq iki-üç dəfə adımızı yazıb götürdülər. Tramvay da getdikcə sürətini artırırdı. Ağlı olanlar bir-bir atılıb-düşürdü. Getdikcə azaldıq və azaldıqca da atılıb-düşmək həvəsini, cəsarətini itirdik. Öz aramızda qərara almışdıq ki, sonuncu dayanacağa çatanda yüklərimi-
zi tramvayda qoyaq, onları götürüb tapıntı bürosuna versin-
lər, oradan da hərrac bazarına çıxarsınlar... Ancaq sonuncu dayanacaq görünmür və yol haqqı da, tramvayın sürəti də getdikcə artırdı. Nəzarətçilər də şübhələnməyə başlamış-
dılar, bizi çox təhlükəli quldur dəstəsinə oxşadırdılar...

Üçüncü siqaretin də kötüyünü atıb, yavaş-yavaş dayanaca-
ğa tərəf getdim. İndi evə getmək istəyirdim. Başım yaman hərlənirdi. Axı özüm də bilirdim ki, acqarına bu qədər siqaret çəkmək olmaz...

Köhnə möhtəkir dostumun indi açıq alver etdiyi tərəfə bir daha baxmadım. Bilirdim ki, onu qınamağa haqqım yoxdur. İşin çəmini tapıb, lazım olan yerdə tramvaydan atılıb-düşüb! Bircə onu bilmirdim ki, buna görə bayaq əmzik almağa beş pfenniçi çatmayan bir uşağın üstünə qışqırmağa haqqı çatır-
dı, ya yox?! Nə deyim, bəlkə də, açıq alverin qaydası belədir...

Mən gözlədiyim tramvay dayanacağa çatana qədər bayaq-
kı şikəst kişi yenə də üzə çıxdı, cərgə ilə düzülmüş adamların arasından arxayın addımlarla keçərək, papiros kötüklerini yığışdırmağa başladı. Bilirdim ki, camaatın bundan xoşu gəlmir. Heç biri istəmir ki, yer üzündə belə şey olsun. Ancaq olur...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Tramvaya minəndə geri çevrilib Ernestə tərəf baxdım. O isə başqa səmtə dönərək ucadan qışqırmağa başladı: "Şokolad, konfet, siqaret... Nə qədər istəsəniz, var..."

Bilmirəm, mənə nə olmuşdu: dostum keçmişdə – beşcə pfenniqə görə kimisə geri qaytarmadığı günlərdə daha çox xoşuma gəlirdi. Ancaq indi əsl alverlə məşğul olurdu və alver olan yerdə də...

TƏZƏ KÖRPÜ

Onlar mənim qırılmış ayaqlarımı birtəhər calaq-culaq eləyib, özümə də oturaq iş verdilər. Təzə körpüdən keçənləri sayıram. Öz qabiliyyətlərini sayla bəzəməkdən yaman xoşları gəlir, bu bir neçə rəqəmin mənasız heçliyindən xüsusi zövq alırlar və mən yazıq da onlara hər axşam rəqəm sevinci bəxş etmək üçün bütün günü sayıram. Sayı say üstünə gəldikcə də ağzım saat mexanizmi kimi durmadan işləməli olur...

Növbəmin nəticəsini xəbər verəndə gözlərinə işıq gəlir. Say çox olanda işıq da çoxalır və sonra gedib rahatca yatırlar. Axı onların təzə körpüsündən hər gün minlərlə adam keçir...

Ancaq onların bu hesablamaları düz deyil. Özüm də çox təəssüf edirəm, ancaq neyləyəsən, belədir... Hamının qılığına tez girməyi bacarsam da, mən o qədər də etibarlı adam deyiləm!

Bəzən birini azaldıram, sonra onlara yazığımı gəlir, artırırım və gizləncə də bundan zövq alıram. Onların sevinci mənim əlimdədir. Nəyəsə acığımı tutanda, ya da çəkməyə bir şeyim olmayanda yarısını deyirəm, hətta bəzən yarısının yarısını üzə çıxarıram, kefim kök olanda isə sayı birə-beş artırırım. Onda sevinclərinin hədd-hüdudu olmur. Hər dəfə nəticəni ağzımdan göydəcə qapırırlar, gözləri işıldayır, kürəyimə vururlar. Axı heç nədən xəbərləri yoxdur! Sonra başlayırlar vurmağa, bölməyə, faizini çıxarmağa... Daha nə bilim nəyə... nəyə... Hesablayırlar ki, bu gün bir dəqiqə ərzində körpüdən neçə nəfər keçib, on il ərzində neçəsi keçər... Müzare gələcəkdən yaman xoşları gəlir, işləri, peşələri də elə müzare gələcəkdir... Ancaq, heyif ki, bu hesablamaların hamısı düzgün deyil...

Mənim balaca sevgilim gəlib körpüdən keçəndə (o da iki dəfə keçir) ürəyim dayanır. Sadəcə olaraq, xiyabana dönüb gözdən itənə qədər ürəyimin əbədi döyüntüləri kəsilir. Və həmin anda körpüdən keçənləri saya bilmirəm. Bu ikicə dəqiqə mənim özümündür, yalnız özümün və heç kəsə vermərəm. Axşamüstü işlədiyi dondurma kafesindən qayıdanda da belə olur. Körpünün o başında görünən kimi ürəyim dayanır. Yalnız gözümdən itəndən sonra saymağa başlayıram. Həmin anda bəxti gətirib gözlərimin kor vaxtına düşənlər saya salınmır, hamısı kölgə kimi sürünüb keçir və heç biri statistikanın müzare gələcəyinə qatılmır.

Məlum şeydir ki, mən o qızı sevirəm. Ancaq özünün bundan xəbəri yoxdur. Heç istəmirəm də, bilsin. Qoy o qəhvəyisəçli sevgilim bu hesablamalara nə qədər xələl gətirdiyindən xəbər tutmasın, heç nədə günahı olmasın, hər gün öz zərif yerləşlərlə işlədiyi kafeyə getsin, çaypulu qazansın. Mən onu sevirəm. Məlum şeydir ki, onu sevirəm...

Bu yaxınlarda məni yoxladılar. Yaxşı ki, o biri tərəfdə oturub maşınları sayan əlil vaxtında xəbərdar etmişdi, ona görə də dördgözlə baxırdım. Lap dəli kimi sayırdım, heç yelölçən də belə saya bilməzdi. Baş hesabdar o biri üzdə dayanmışdı və bir saatin nəticəsini mənimki ilə tutuşdurdu. Məndə bircə nəfər az çıxdı. O da mənim balaca sevgilim idi, gəlib-keçəndə saymamışdım. Heç vaxt onu müzare gələcəyə düşməyə, hesablanmağa, vurulmağa, bölünməyə, mənasız faizə çevrilməyə qoymaram! Heç vaxt! Onun arxasınca baxa bilməyib sayanda ürəyimdən qara qanlar axırdı! Ancaq sağ olsun o biri tərəfdə oturub maşınları sayan əlil! Axı burada mənim taleyim həll olunurdu...

Baş hesabdar kürəyimə vurub məni təriflədi, dedi ki, etibarlıyam, sadıqəm. "Saatda bircəciyini buraxıbsınız, – dedi, – o qədər də çox deyil. Onsuz da, faizə çevirəndə bir-ikisini artırırıq. Təklif edəcəyəm ki, sizi faytonları saymağa qoy-sunlar".

Faytonları saymağa nə var! İndiki ilə müqayisədə heç nədir! Uzaqbaşı gündə iyirmi beşi keçər, sən də bir sayı yarım saat beynində dolandır! Buna nə var ki?! Faytonlar lap kef olardı! Saat dördədən səkkizə qədər onlara, ümumiyyətlə, körpüdən getməyə icazə verilmirdi. Həmin vaxtda gəzməyə çıxardım, ya da elə dondurma kafesinə gedib doyunca o saylara düşməyən sevgilimə baxardım, bəlkə də, evəcən ötürərdim...

MƏNİM BAHALI QIÇIM

Onlar mənə təkcə indi imkan yaradıblar. Məktub yazıblar ki, idarəyə gedim, mən də getmişəm. İnsafən, idarədə özlərini xeyli abırlı apardılar. Xəstəlik dəftərçəmi götürüb mızıldandılar:

– Hmm.

Mən də onlar kimi elədim:

– Hmm.

– Hansı qıçın? – Məmur soruşdu.

– Sağ.

– Tamam? Yerli-dibli?

– Yerli-dibli.

Bir də: "Hmm", – dedi. Sonra kağız-kuğuzun içində nəşə axtarmağa başladı. Oturmağa yer göstərdi. Axır ki münasib bir kağız parçasını əlinə götürüb dedi:

– Məncə, bu elə sizin boyunuza biçilib. Gözəl işdir, əldən qoymayın. Respublika meydanındakı ayaqyolunda çəkmə-silən. Necədir, döşünüzə yatır?

– Çəkmə silmək əlimdən gəlmir, buna görə əsgərlikdə üzüm danlanmaqdan dan əppəyinə dönmüşdü.

– Öyrənərsiniz. Hər şeyi öyrənmək olar. Alman olan kəs hər şeyi bacarar. İstəsəniz, pulsuz müalicəyə də göndərərik.

– Hmm, – dedim.

– Deməli, razısız!

– Yox, istəmirəm. İstəyirəm, kəsmətimi artırsınlar.

– Dəlisiz, nədir?! – Lap ürəkdən dedi, səşində saxtalıq yox idi.

– Dəli niyə oluram?! Qıçımı nə əvəz edə bilər ki?! Daha siqaret də sata bilmirəm, indi mənə bu da ağırlıq edir, qıçım dözmür.

Kişi gərnəşib kürsüyə yayxandı, dərindən nəfəs aldı.

– Dostum, – sözünə davam etdi, – sizin bu lənətə gəlmiş qıçınız yaman baha oturdu axı. Görürəm, iyirmi doqquz yaşınız var, ürəkdən sağlam, bədəndən turp kimi, təkçə qıçınızdan başqa. Yetmişin də ki dalından dəyəcəksiniz. İndi buyurub hesablayın: ayda yetmiş mark, vur on ikiyə, deməli, qırx bir dəfə on iki, onu da vur yetmişə. Buyurun, özünü hesablayın, özü də vergisiz-zadsız. Bir də elə fikirləşməyin ki, siz təksiniz öz qıçınızla. Hələ bir kəsməti artırmaq?! Bağışlayın, siz, doğrudan da, dəlisiniz.

– Cənab, – mən də onun kimi gərnəşib stula yayxandım, dərindən nəfəs aldım. – Deyəsən, qıçımın qiymətini yaman aşağı saldınız. Qıçım çox bahalıdır, həddən artıq bahalı qıçıdır. Bir də mən təkçə ürəkdən yox, əfsuslar olsun ki, başdan da sapasağam. Bir qulaq verin.

– Vaxtım çox dardır.

– Dedim ki, qulaq verin. Gördüyünüz bu qıçım çoxlarına həyat bağışlayıb, onlar bu gün yağlıca kəsmət alırlar. Hə, belə oldu: bizimkilər vaxtında aradan çıxsınlar deyə, təkcanıma qabaqda uzanıb gözdə-qulaqda olmalıydım ki, nə vaxt gəlirlər. Ştablar yır-yığış edirdilər, nə tez, nə də gec, düz vaxtında əkilmək istəyirdilər. Əvvəlcə iki nəfər idik, ancaq güllə onu göndərdi o dünyaya, bu gün daha bir qara qəpiklik qiyməti yoxdur. Doğrudur, evlənmişdi, ancaq arvadı, maşallah, top kimidir, işləyə bilər, ürəyiniz düşməsin. Bəli, çox ucuz getdi yazıq dünyadan. Əsgərlik çəkdiyi cəmi bir ay olardı, bircə dənə məktubla əsgər çörəyindən başqa heç nəyin acısını, şirininini dadmamışdı. Qoçaq çıxdı ki, ürəyini gülləyə düz tuşladı. Təkçə uzanmışdım, qorxurdum, soyuq iliyimə işləyirdi, mən də aradan çıxmaq istəyirdim. Elədir, mən də aradan çıxmaq istəyirdim ki...

– Vaxtım yoxdur, dedim axı! – Kərəndaşını axtarmağa başladı.

– Yox, qulaq asın, – dedim, – ən maraqlı yeri indi gəlir. Təzəcə aradan çıxmaq istəyirdim ki, bu andır qıçımın haqq-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

hesabı başladı. Sərildim yerə, sərılən kimi də öz-özümə dedim ki, hə, indi xəbər verə bilərsən, verdim də. Onlar da boy sırası ilə sürüşüb əkildilər: əvvəlcə diviziya, sonra alay, sonra da batalyon və sairə və ilaxir, həmişə də boy sırası ilə, gözəl-göyçək. Axmaqlığın dərəcəsinə bax, məni götürmək yadlarından çıxıb, anlayırsızmi? Tələsikdə yaddan çıxmışam, doğrudan da, axmaqlıqdır, hə; axı mən qıçımı itirməsəydim, hamısı çoxdan o dünyadaydı, özü də boy sırası ilə: general, polkovnik, mayor, həmişə də boy sırası ilə, gözəl-göyçək. Siz də indi onlara kəsmət verəsi olmazdınız. İndi buyurub özünü hesablayın, görün qıçımın dəyəri nədir. Generalın əlli iki, polkovnikin qırx səkkiz, mayorun da əlli yaşı var, hamısı da sapsağ, ürəkdən sağ, başdan sağ, özləri də hərbiyə alışdıqlarından, ən azı, səksəni aşıracaqlar, Hindenburq kimi. İndi buyurub hesablayın: yüz altmış vur on ikiyə, onu da vur otuza, orta hesabla elə qoy otuz deyək, düzdürmü? Mənim qıçım ən bahalı qıç olub, təsəvvür edə bildiyim qıçların ən bahalısı, başa düşdünüzümü?

– Siz lap dəlisiz ki, – kişi dedi.

– Yox, – cavab verdim, – dəli-zad deyiləm, heyif ki, ürəyim də başım kimi sağlamdır, bir də ona heyifsilənirəm ki, qıçım yaralanmamışdan ikicə dəqiqə qabaq güllə ürəyimə dəymədi. Çoxlu pula qənaət edərdik.

– Dediym yerdə işləmək istəyirsinizmi?

– Yox, – deyib otaqdan çıxdım.

GÜLÜŞÇÜ

Peşəmi soruşanda pərtlik məni basır. Qızarıram, dilim topuq çalır, mən, ayrı vaxtlar toxtaq bir insan kimi tanınan mən. O adamlara həsəd aparıram ki, deyə bilirlər: "Mən bən-nayam". Dəlləklərə, mühasiblərə, yazıçılara etiraflarının sadəliyinə görə paxıllığım tutur, çünki bu peşələrin hamısı öz-özli-yündə aydınlaşır və uzun-uzadı izahatlara lüzum duyulmur. Mən isə məcburam, bu cür suallara cavab verəm: "Gülüş-çüyəm". Belə bir etiraf sonradan izahat tələb edir, çünki "Bundan çörək çıxara bilirsizmi?" kimi ikinci suala da həqiqətə uyğun olaraq "Hə" cavabını verməli oluram. Mən, həqiqətən də, çörəyimi gülüşümdən çıxarıram və pis də dolanmıram, çünki mənim gülüşümə, kommersant dili ilə deyilsə, tələb var. Mən çox yaxşı, çox ustad bir gülüşçüyəm, heç kim mənim kimi gülə bilməz, peşəmin çalarlarına heç kəs mənim kimi bələd ola bilməz.

Uzun zaman – zəhlətökən izahatlardan qaçmaq xatirinə – özümü artist kimi qələmə verdim, amma mənim mimika və oyun uğurlarım o qədər azdır ki, bu ad özümə də həqiqətdən uzaq göründü; mən həqiqəti sevirəm, həqiqət isə belədir: Mən gülüşçüyəm. Nə klounam, nə də komik, insanları cuşa gətirmirəm, əksinə, cuşun özünü yaradırəm: Roma imperatoru, ya da kövrək bir abituriyent kimi gülürəm, 17-ci əsrin gülüşü mənim üçün 19-cu yüzilin gülüşü kimi adidir və lazım gəlsə, bütün əsrləri, bütün ictimai təbəqələri, bütün yaş dövrlərinə gülür, gülüşdən keçirirəm: mən bunu, sadəcə olaraq, başqaları ayaqqabıya yamaq vurmağı öyrəndiyi kimi öyrənmişəm. Amerikanın gülüşü sinəmdə dincəlik, Afrikanın gülüşü, ağ, qırmızı, sarı gülüşlər və

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

uyğar bir qonorora onu səsləndirirəm, rejissuranın nəzərdə tutduğu kimi.

Mən əvəzsiz insana çevrilmişəm, pətefon vallarına, maqnitafon lentlərinə yazılmaq üçün gülürəm və səs rejissorları mənimlə ehtiyatlı davranır. Mən ağır-ağır, boğuc, çılğın gülürəm – tramvay konduktoru, yaxud qida məhsulları şəyirdi kimi gülürəm: səhər gülüşü, axşam gülüşü, gecə gülüşü və alatoranlıq gülüşü, kəsəsi, həmişə haradasa, həmişə necə gülürlərsə, bu, əlimdən gələn işdir.

Mənə inanarlar ki, bu cür peşə maraqlıdır, üstəlik, mən – bu, mənim sənətimdir – sirayətli gülüşə malikəm; beləliklə, mən, tam haqlı olaraq, çıxışlarının kəsəri üstündə əsən üçüncü və dördüncü dərəcəli komiklər üçün də əvəzsiz adama çevrilmişəm və proqramın zəif məqamlarında sirayətlə gül-mək üçün, az qala, hər axşam ustad klakör¹ kimi varyeteləri dolaşırım. İş, gərək, sifarişə uyğun görəsən: mənim səmimi, çılğın gülüşüm vaxtından qabaq olmamalıdır, həm də gecik-məməlidir, düz zamanında gəlməlidir – onda proqrama uyğun olaraq partlayıram, tamaşaçılar da mənə qoşulub şaqqanaq çəkir və məzənin kəsəri xilas olmuş olur.

Sonra yorğun-argın qarderoba sürünürəm, paltomu geyinib sevinirəm ki, nəhayət, iş vaxtım sona çatdı. Evdə çox vaxt adıma gələn teleqramlar qalaqlanır: "Gülüşünüzə təcili ehtiyacımız var, yazılış çərşənbə axşamı olacaq" və aradan bir-iki saat keçmiş isti qatarlardan birində əyləşib taleyimdən gileylənirəm.

Hər kəs anlayar ki, işdən sonra və məzuniyyətdə məndə gülüş çox az meyil olar. Sağınçı inəyi unutduğuna sevinir, bəna palçığı yada salmadığına xoşbəxdir və çox vaxt dülgərlərin evindəki qapılar pis açılıb-örtülür, yaxud da evlərin-dəki siyirmələri güclə açarsan. Şirniyyatçılar duzlu xiyarı, qəssablar badam kətəsini xoşlayarlar, çörəkçi qolbası çörək-dən üstün tutar; kəl döyüşçüsü göyərçin uçurmaqdan həzz

¹ *Klakör* – muzdlu əl çalan

alar, uşaqlarının burnu qanayanda boksçuların rəngi qaçar: mən bunların hamısını başa düşürəm, çünki heç vaxt işdən sonra gülmürəm. Çox ciddi bir adamam və insanlar məni – bəlkə də, haqlı olaraq – bədbin sayırlar.

Evliliyimizin ilk illərində arvadım tez-tez deyərdi:

– Nə olar, bir kərə gülsənə!

Amma zaman keçdikcə başa düşdü ki, bu arzusunu yerinə yetirə bilməyəcəm. Gərilmiş üz əzələlərimi, yorğun-üzgün halımı dərin ciddiliklə dincəltmək imkanı qazananda özümü xoşbəxt sayıram. Elədir, məni başqalarının gülüşü də sinirləndirir, çünki bu, peşəmi yadıma salır. Ona görə də sakit, dinc bir ailə həyatı sürürük, çünki gülüşü arvadım da tərgidib: hərdən üzündə bir təbəssüm tuturam, onda mən də gülümsəyirəm. Biz bir-birimizlə astadan danışırıq, çünki var-yetələrin səs-küyündən, səsyazma otaqlarında hökm sürən qalmaqaldan cana doymuşam. Tanımayan insanlar məni qapalı adam bilirlər. Bəlkə də, eləyəm, çünki çox vaxt ağzımı gülüşə açmalı oluram.

Durğun bir üz ifadəsi ilə mən ömrümün içindən keçib-gedirəm, zərif bir təbəssümü yalnız tək-tük hallarda özümə rəva bilirəm və tez-tez beynimdən keçirirəm ki, görəsən, ömrümdə haçansa gülmüşəmmi? İnanıram ki, yox. Qardaş-bacılarım təsdiq edərlər ki, mən həmişə ciddi oğlan olmuşam.

Beləcə mən çoxçeşidli gülürəm, amma öz gülüşüm yadıma gəlmir.

QARA QOYUNLAR

Tale aşkarca məni seçib ki, tay-tuşlarım arasında qara qoyunların zənciri qırılmasın. Biri olmalıdır, o da mən olmusam. Heç kəs haçansa bunu məndən gözləmirdi, amma neyləmək, qismət beləymiş: hər nəyəm, buyam. Tayfamızın ağıllı adamları deyirlər ki, Otto əminin mənə pis təsiri olub. Otto əmi ötən nəslin qara qoyunu və mənim kirvəm idi. Kimsə olmalıydı, o olmuşdu. Təbii, onu hələ hərifliyi üzə vurmamış kirvə tutmuşdular; elə məni, məni də balaca bir oğlan uşağına kirvə elədilər, indi mən qaralar cərgəsinə qatılıandan bəri onu qorxa-qorxa məndən gizlədirlər. Əslinə baxsan, bizim kimilərinə minnətdar olmalıdırlar, çünki qara qoyunu olmayan soy səciyyəvi soy sayılmır.

Otto əmi ilə dostluğum erkən başladı. Tez-tez bizdə olardı, çoxlu şirni gətirərdi, atam da bunu bəyənərdi; sonra söhbətə başlayardı, danışırdı və axırda borc diləyinin üstünə gələrdi.

Otto əmi hal əhli idi; elə bir sahə tapılmazdı ki, oradan xəbəri olmasın: ekologiya, ədəbiyyat, musiqi, arxitektura – hər şey; doğrudan da, nəşə bilirdi. Hətta peşə sahibləri də onunla ürəkdən söhbət edirdilər, onu səmimi, ziyalı, həddən artıq kübar sayırdılar, ta o vaxta qədər ki sonda gələn borcdiləmə mərasimi onları ayazıdırdı; çünki bu, vəhşət idi: o təkcə qohumları cinləndirmirdi, öz məkrli tələlərini xeyirli məqamlarda qururdu.

İnsanların hamısı bu fikirdəydi ki, biliyini o, "qızıla çəkməyi" bacarır – ötən nəsildə buna belə deyirdilər, amma biliyini qızıla çəkmirdi, qohum-əqrəbasının sinirlərini tarıma çəkirdi.

Hələ də onun sirri kimi qalır ki, həmin işi tutmayacağı təəssüratını necə yarada bilirdi. Amma tuturdu. Mütəmadi. Amansızcasına. Məncə, özü ilə bacarmırdı ki, fürsəti fövtə versin. Danışığı elə ovsunlu, həqiqi iztirablarla elə dolğun, elə düşünülüb-daşınılmış, elə çılgın, rəqibləri üçün elə öldürücü, dostları üçün sə elə coşdurucu idi, hər şey haqqında elə gözəl danışırdı ki, az qala, inanırdın, etməyəcək! Amma edirdi. Ömründə uşağı olmasa da, çağaya necə baxmağı hamıdan yaxşı bilirdi, bu və ya digər xəstəlikdə pəhriz saxlamaq barədə qadınları maraqlı söhbətlərə tuturdu, üz tozunun çeşidlərini məsləhət görürdü, maz reseptləri yazırdı, qadınların içkilərinin kəmiyyət və keyfiyyətini müəyyənləşdirirdi, bəli, onları necə əldə saxlamaq lazım olduğunu gözəl bilirdi: qışqırığı aləmi götürmüş uşağı onun qucağına qoyan kimi körpə səsinə kəsirdi. Ondan nəşə bir ovsun ucalırdı. Eyni uğurla Bethovenin Doqquzuncu Simfoniyasını təhlil edir, hüquqi sənədləri tərtibləyir, müvafiq qanunun sıra sayını başından deyirdi...

Ancaq söhbət harada və nə haqdasa gedir-getsin, sona yaxınlaşanda, sağollaşma mərasimi yetişəndə, özü də çox zaman dəhlizdə, qapı yarıya qədər örtülahaörtüldə qaynar qaragözlü, solğunsifətli baxışını bir də arxaya çevirib içəri salır və qorxu içində donub gözləyən ailənin başçısına ikinci-cidərəcəli bir iş kimi deyirdi:

– Onu deyirdim axı, sən mənə? – İstədiyi məbləğ birlə əlli mark arasında olurdu. Əlli ən yüksək məbləğ idi, onillər ərzində yazılmamış bir qayda yaranmışdı ki, bundan yuxarı məbləği heç vaxt istəyə bilməz. – Tezliklə! – Əlavə edirdi.

"Tezliklə" sevimli sözü idi. Sonra geri qayıdırdı. Papağını yenidən asılıqana keçirirdi, başlığı boynundan açib izahata başlayırdı ki, pulu nəyə istəyir. Həmişə də planları olurdu, məsum planları. Bu planlar birbaşa özünün gərəyinə deyilməmiş, yalnız onun üçünmüş ki, dolanışığına qayım bir dayaq yaratsın. Planları daimi və sabit gəlir gətirəcək limonad kəş-

kündən başlayıb Avropanı çöküşdən qurtaracaq siyasi partiyanın yaradılmasında bitirdi.

"Onu deyirdim axı, sən mənə..." deyimi tayfamızda qorxunc kəlama çevrilmişdi, qadınlar – xalalar, bibilər, hətta qardaş-bacı qızları vardı ki, "tezliklə" sözündən, az qala, huşlarını itirirdilər.

Otto əmi – düşünürəm ki, pilləkənlə aşağı şütüyəndə o, tam süurlu olurdu – planlarını götür-qoy etmək üçün yaxınlıqdakı meyxanaya cumurdu. Həmin planları qopardığı məbləğin miqdarından asılı olaraq, bir qədər aranın və ya üç süşə şərabın arxasında beynindən keçirirdi.

İçdiyini uzun müddət gizli saxlamaq fikrim yoxdur. İçirdi, ancaq kimsə onu kefli görməmişdi. Bundan başqa, bir şəkəri də vardı: tək içmək. Borcdan qaçıb ona içki təklif etmək büsbütün mənasız idi. Bir çəllək şərab onu sağollaşma mərasimində, lap son anda başını bir daha içəri salıb: "Onu deyirdim axı, sən mənə qısa bir vaxta..." sorusundan çəkindirə bilməzdi.

Amma ən pis xasiyyətini indiyə qədər gizlətməşəm: hərdən pulu qaytarmağı da vardı. Hərdən, görünür, hansı yollasa nəşə qazanırdı; mənəcə, sabiq referendar kimi, düşəndə hüquq müşavirliyi edirdi. Onda özünü yetirirdi, cibindən pulu çıxarırdı, ağırlı bir sevgi ilə sığallayıb deyirdi:

– Mənə yaxşılıq edib əlimdən tutmusan, bu da sənənin beşliyin!

Sonra tələsik çıxıb gedirdi və ən gec iki gündən sonra qayıdıb gəlir, qaytardığından xeyli artıq istəyirdi. Bu, onun sirri olaraq qalır ki, bizim əməlli-başlı sənət adlandırdığımız şey meydanda olmadan, az qala, altmış yaşını haqlamağı necə bacarmışdı. Və heç də içkinin fəsadından ölmədi. Sağ idi, ürəyi gözəldən gözəl işləyirdi, yuxusu doyunca əmib dupduru bir məsumluqla növbəti əmişə qədər uyquya dalmış sağlam bir körpənin yuxusu kimiydi. Yox, yaman qəfil öldü: Qəza yaşamına son qoydu və ölümündən sonra baş verənlər ondakı sirlərin ən böyük sirri kimi ortaya çıxdı.

Otto əmi, deyildiyi kimi, qəzadan öldü. Onu üçyedəkli bir yük arabası basmışdı, şəhərin qaynar yerində; bəxti gətirmişdi ki, vicdanlı adamlardan biri onu yerdən qaldırıb polisə çatdırmış və tayfamıza xəbər vermişdi. Ciblərində içində "Müqəddəs Anna" medalyonu olan bir pul kisəsi, bir ədəd dəyərsizləşdirilmiş bilet, iki dənə işlənməmiş bilet, iyirmi dörd min mark pul və lotereyaçıya imzaladacağı qəbzın surəti tapılmışdı və bir dəqiqənin içində, bəlkə də, xeyli az, həmin pulun sahibi ola bilərmiş, çünki yük maşını onu lotereya qəbulu məntəqəsinin əlli metrliyində basmışdı. Bundan sonra baş verənlər tayfa üçün rüsvayçılıq oldu. Otağında kasadlıq hökm sürürdü: masa, kətil, çarpay və dolab, bir-iki kitab və iri bir qeyd dəftəri. Bu dəftərdə də borclu olduğu adamların hamısının siyahısı, dünən axşam dörd mark aldığı borc da daxil olmaqla. Bundan başqa, məni varis edən kiçik bir vəsiyyətnamə.

Vəsiyyətnamənin icraçısı təyin edilmiş adama tapşırılırdı ki, borcları ödəsin. Faktiki olaraq, Otto əminin kreditorları dəftərin dördə birini tuturdu və onun ilk qeydiyyatı məhkəmədəki referendar ömür yolunu dayandıraraq qəflətən özünü başqa planlara həsr etdiyi həmin ilə gedib çıxırdı ki, bu planları da götür-qoy etmək ona bu qədər vaxta və bu qədər pula başa gəlmişdi. Borcları üst-üstə on beş min marka yaxın, kreditorlarının sayı isə yeddi yüzdən yuxarı idi, bilet üçün ona üç pfenniq vermiş tramvay konduktorundan tutmuş alacağı iki min mark olan atama qədər, çünki atamdan borc almaq, görünür, Otto əmiyə asan başa gəlirmiş.

Qərribə də olsa, dəfn günü mən birdən-birə yaşlaşmışdım, deməli, onminmarklıq mirasa yiyə durmaq hüququnu qazanmışdım və həmin andan təzəcə başladığım təhsili dayandırdım ki, özümü başqa planlara həsr edirəm. Ata-anamın göz yaşına baxmayaraq, evimizi tərk etdim ki, Otto əminin otağına köçüm; ora məni çox çəkirdi, elə bu gün də orada yaşayıram, baxmayaraq, saçlarıma çoxdan dən düşməyə başlayıb. İçəridəki əşyalar nə artıb, nə də azalıb. Bu gün dərk edirəm

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ki, bəzi şeyləri düz başlamamışam. Musiqiçi olmaq, hətta bəstələmək istəyim əbəs imiş, mənim bu istedadım olmayıb. Bunu bu gün bilirəm, amma bilə-bilə ki əlindən heç nə gəlməyən bir adam kimi dilə-dişə düşəcəm, havayı yerə üç il təhsil pulu ödəmişəm, üstəlik də, bütün miras göyə sovrulub, ancaq bunlar çoxdanın işidir.

Planlarımın sırasını və sayını çoxdan itirmişəm, ey, nə qədər olub. Bundan başqa, planların mənasızlığını dərk etmək üçün mənə o qədər də vaxt gərək olmayıb. Bir plan cəmi üçcə gün dözürdü, planı cızmağın özü üçün də darlıq edən bir zaman kəsiyi. Planlarımın ömrü elə sürəkli azalırdı ki, çox vaxt qısa, köçəri fikirlərdən ibarət olurdular və onları kiməsə heç açma da bilmirdim, çünki özümə də aydın deyildilər. İndi yadıma düşəndə ki, ömrümün üç ayını fizioqnomluğa¹ sərf etmişəm və bircə ikindinin içində daxilən kəsdirmişəm ki, rəssam, bağban, mexanik və matros olacam, başqa fikirlə yuxuya dalmışam; mən yalnız müəllimlik üçün doğulmuşam və tam əminliklə ayılmışam; gömrük işi əsl mənim sənətimdir!

Kəsəsi, məndə nə Otto əminin ləyaqəti, nə də xeyli uzunömürlü dözüümü vardı, üstəlik, natiq də deyiləm, insanlar arasında dinməz-söyləməz otururam, onları darıxdırıram və pul qoparmaq cəhdlərimi elə dağınıq, elə kirmiş çatdırıram ki, bir növ, şantaj kimi səslənir. Mənimki yalnız uşaqlarla tutur, ən azı, bu xasiyyətimi, deyəsən, Otto əmidən müsbət bir irs təkə əxz etmişəm. Körpələri qucağıma alan kimi sakitləşirlər və üzümə baxanda gülümsəyirlər, ümumiyyətlə, əgər gülüm-səməyi bacarırlarsa, baxmayaraq, söz-söhbət gəzir ki, sir-sifətim insanları qorxudur. Yaman dillər mənə məsləhət görüblər ki, ilk kişi nümayəndə kimi, uşaq bağçalarının şəbəkəsini yaradım və sonsuz plan siyasətimi bunun gerçəkləşməsi ilə bitirim. Ancaq etmirəm. Mənə elə gəlir ki, əl-qolumu bağlayan da elə budur. Biz əsl qabiliyyətimizi qızıla çəkə bilmirik, yaxud indi deyildiyi kimi, peşəyə çevirə bilmirik.

¹ *Fizioqnomika* – təsir psixologiyasıdır.

Hər halda, bir şey dəqiqdir: əgər mən qara qoyunamsa – və heç də əmin deyiləm ki, onlardan biriyəm – amma yenə onlardan biriyəmsə, deməli, Otto əmidən fərqli olaraq, başqa qəbildənəm. Onda olan yüngüllük, onda olan məftunluq mənə də yoxdur, üstəlik, borclarım məni sıxır, halbuki bu onun heç vecinə də deyildi. Və mən dəhşətli bir iş tutmuşam: təslim olmuşam – iş yeri xahiş etmişəm. Tayfaya yalvarmışam ki, mənə yardım etsinlər, məni harasa yerləşdirsinlər, əlaqələrini işə salıb bir dəfə, heç olmasa, bircə dəfə mənə sabit maaşlı bir iş tapsınlar. Və bu, onlara nəsib olub. Xahişlərimi bildirəndən, yalvar-yaxarımı inadla, ləliməklə yazılı və şifahi ifadə edəndən sonra dəhşətə gəlmişəm ki, onları ciddi qəbul edib həyata keçiriblər və mən elə bir iş tutmuşam ki, indiyə qədər heç bir qara qoyun bu işi tutmayıb; boyun qaçırmamışam, imtina etməmişəm, əksinə, onların tapdığı bu işi qəbul etmişəm. Mən elə şeyi qurban vermişəm ki, onu ömründə qurban verməməliydim: Azadlığımı!

Hər axşam evə yorğun-argın gələndə hirsələnmişəm ki, ömrümün mənə yalnız yorğunluq, qəzəb və bunların müqabilində işi davam etdirə bilmək üçün həmin dəyərdə pul bəxş edən bir günü də arxada qaldı. Bu məşğuliyyəti əgər iş adlandırmaq olarsa; hesabatları əlifba sırası ilə düzmək, onlara deşik açıb təptəzə qeydiyyat qovluğuna bərkitmək ki, burada da onlar heç vaxt ödənilməyəcəkləri talelərini səbirsizliklə yaşasınlar; yaxud reklam məktubları yazmaq, onları sonucuz, nəticəsiz dörd bir yana göndərmək və artıq bir yük kimi poçtalyonlara yükləmək; hərdən də imkan düşsən təkə nağd ödənilən hesabları yazmaq, şefimizin hazırladığı zirzibili fırlamağa əbəs yerə cəhd edən kandardöyənlərlə danışıqlar aparmaq. Ömründə vaxt tapmayan və əlini ağdan qaraya vurmayan, günün dəyərlə saatlarını çiy-çiy gövşəyən şefimiz, dinclik bilməyən, vurnuxan bu qaramal, borclarının aşırıb-daşdığını boynuna almağa cürət etməyən, yalan-palanla başını girləyən bu məzmunuz varlıq, biri partlayan kimi digərini üfürüb

doldurmağa başlayan bu şar idmançısı, bir az öncə alışılan, yaşayan və təmtəraq qoparan bu iyrenc əski parçası.

Ofisimiz on-on beş adamın mebel düzəltdiyi bir zavodun yanında yerləşirdi. Adamlar da həmin mebelləri alırdılar ki, ömürləri boyu onlara baxıb hirsələnsinlər, əgər alınandan üç gün sonra doğrayıb yanacaq etməyi kəsdirməmişdilsə: siqaret çəkmək üçün masalar, tikiş masaları, xırda komodlar, üç yaşında uşağın altında asanlıqla sınan, ustalıqla rənglənmiş balaca kətillər, vaza və güldanlar üçün xırda oturacaqlar, varlığı üçün xarratın əllərinə minnətdar olan zirzibillər, xırda-paralar ki, əslində, onlara bacarıqsız bir rəngsaz lak əvəzi verilən boyalarla aldadıcı gözəllik bəxş edirdi və bunun özü də qoyulan qiymətlərə haqq qazandırmaq yolu idi.

Mən günlərimi – az qala, yarım ayım tam olmuşdu – beləcə bir-birinin ardınca öz-özünə ciddi görünən, özünü sənətkar sayan bu ziyasız, işıqsız insanın ofisində keçirmişəm. Özünü, bəlkə, ona görə sənətkar sayırdı ki, təsadüfən – mən burada olalı bu, bircə dəfə baş vermişdi – özü cizgi taxtasının arxasında kağız-qələmlə əlləşən və boş bir şeyin, nəsillərə növbəti başağrısı olacaq külqabının, ya da yeni ailə barının cızqısını (çertyojunu) çəkən görmüşdülər.

Öz aparatının ölümcül dəyərsizliyindən əl çəkənə oxşamırdı. Belə bir şeyi cızıb qurtarandan sonra – deyildiyi kimi, mən burada olalı bu, bircə kərə baş vermişdi – yaradıcılıq dincliyinə çıxmaq üçün arabasına minib birhəftəliyinə buradan uzaqlaşmışdı, baxmayaraq, vur-tut cəmi on beş dəqiqə işləmişdi. Cızqını ustanın qabağına atmışdılar, o da bunu rəndə dəzgahının üstünə sərmiş, alını düyünləyib öyrənməyə girişmişdi, sonra ağacın tərkibini gözdən keçirmişdi ki, istehsala başlasın. Emalatxananın – o, buna zavod deyirdi – toz basmış pəncərələri arxasında yeni istehsal olunan əşyaların – sərf olunan yapışqanın qiymətinə dəyməyən divar taxtalarının və radio masacıqlarının necə qalaqlandığına günlərlə tamaşa etmişəm.

İşə yarayan tək-tük əşyalar fəhlələrin şefdən xəbərsiz düzəldənləri idi, əgər onun yoxluğu bir neçə günə zəmin yaradırdısa: yatımlı sayalıq və sadəliklə düzəldilmiş day arabaları və ya bəzəkli mürcülər; nəvə-nəticələrimiz onları minib yeriyəcək, ya da öz xırda-paralarını onların içində saxlayacaqlar; yararlı paltar asılqanları ki bəzi nəsillərin köynəkləri onlardan asılıb yellənəcək. Gözoxşayan gərəkli şeylər beləcə gizlin yaradılırdı.

Ancaq peşə fəaliyyətinin bu intermessosunda üz-üzə gəldiyim, əsl ürəyimə yatan şəxsiyyət öz deşici kəlbətini ilə günlərimin dəyərsizliyinə möhür vuran tramvay konduktoru idi; o, həmin xırdaca cıdanı, mənim həftəlik biletimi üzü bərabəri yuxarı tutur, onu kəlbətinin açıq ağzına yaxınlaşdırırdı və görünməz axıcı mürəkkəb, biletin üstündə iki dənə ondestimetrlik cığır açırdı. Ömrümün bir gününü – mənə yalnız yorğunluq, acıq və bu anlaqsız məşğuliyyətin arxasınca qaçmaq üçün lazım olan pulu gətirən dəyərlı bir günümü silirdi. Hər axşam minlərlə insan gününü dəyərsizləşdirə bilən bu kişidə, şəhər dəmiryolunun sadə mundirinə təpilmış bu insanda taleyüklü bir əzəmət yaşayırdı.

Bu gün hələ də hirslənirəm ki, işdən çıxmağa, az qala, məcbur olmazdan öncə şefimi çıxmaqla qabaqlamamışam; işi təpəsinə çırpmağa məcbur edilməmiş onu təpəsinə çırpmamışam: çünki günlərin bir günü sahibəm qaş-qabağından ağı daman bir kişini ofisə gətirdi, o da özünü lotereya qəbulçusu kimi təqdim edib izahat verdi ki, mən əlli min alman markının sahibiyəm, əgər filan filankəsəmsə və deyilən lotereya bileti məndə varsa. Bəli, mən filan filankəs idim və həmin lotereya bileti də məndəydi. Mən o saatca işdən çıxmada iş yerimi atıb getdim, hesabatları deşikləməmiş, safçürük etməmiş; altını-altda, üstünü-üstdə qoydum, çünki gedib pulu almaqdan və yeni durumu poçtalyon vasitəsilə qohumlara çatdırmaqdan başqa ayrı çarəm qalmamışdı.

Açıq-aşkar gözləyirdilər ki, tezliklə öləcəm, yaxud bəd-bəxt bir hadisənin qurbanı olacam. Amma, deyəsən, hələlik

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

elə bir avtomobil tapılmayıb ki, məni həyatdan məhrum etsin və ürəyim tamam-kamal sağlamdır, baxmayaraq, mən də şüshəyə kəm baxmıram. Beləliklə, borclarımı ödəyəndən sonra otuz min alman markının sahibiyəm, vergidən azad, qəflətən öz hamı balasına yolu açılan istəkli bir dayıyam. Uşaqlar məni sevir axı və mənim indi onlarla oynamağa, onlara top almağa, onları dondurmaya, qaymaqlı dondurmaya qonaq etməyə ixtiyarım çatır, bu şən cor-cocuqlara böyük bir şar salxımı almağa, onları gəmidə gəzdirməyə və fırlanqaçda oynatmağa izinliyəm.

Bacım öz oğluna, mənim hamı balama elə həmin an bir lotereya alanda başım düşünməyə, saatlarla götür-qoy etməyə qarışmışdı ki, bu böyüyən nəsildə xələfim kim olacaq; qardaş və bacılarımın dünyaya bəxş etdikləri bu çiçəklənən, oynaq, gözəl uşaqlardan kim gələcək nəslin qara qoyunu olacaq? Çünki biz səciyəvi tayfayıq, elə o cür də qalırıq. Kim qoçaq olacaq, qoçaqlığın bitdiyi həmin nöqtəyə qədər qoçaq olacaq? Kim birdən-birə özünü başqa planlara ithaf edəcək, daha suçsuz, daha gözəl planlara? Mən burasını bilmək istərdim, onu xəbərdar etmək istərdim, çünki bizim təcrübəmizin və sənətimizin də öz qaydaları var ki, bunları da ona, hələlik bəlli olmayan və qoyun dərisinə girmiş canavar kimi, başqalarının sürüsündə oynayan xələfimizə çatdırı biləydim...

Amma məndə bulanıq bir duyum var: o qədər yaşamayacam ki, onunla tanış olum və onu sirlərdən agah edim, mən öləndə və əvəzləmə lazım olanda o, yumurtasından çıxıb meydana atılacaq, üzü od tutub yanacaq və ata-anasının üzünə ağ olub deyəcək ki, doyubdur. Və mən yalnız içimdə umud edirəm ki, o vaxta qədər pulumdan bir az qalmış olacaq, çünki mən vəsiyyətimi dəyişib var-dövlətimi o adama qoymuşam ki, o, ilk əvvəl, özünün barışmazlıq əlamətini büruzə verəcək və mənə xələfliyə layiq olacaq...

Başlıcası odur ki, o, onlara borclu qalmayacaq.

MƏNİM QƏMLİ SİFƏTİM

Qağayılara tamaşa etmək üçün limanda dayananda mənim qəmli sifətim bu ətrafda dolaşan bir polisin gözünə sataşdı. Yeməli bir şey tapmaq üçün əbəs yerə göylərə şığıyıb aşağı baş vuran quşlara baxmaqdan məftun olmuşdum. Liman bomboş, sular göyümsov idi, çirkli yağdan qatlaşmışdı, qaysaqlanmış üzündə hər cür qır-qırıntı üzürdü; gözə gəmi dəymirdi, kranlar paslanmış, binalar dağılmışdı; sahildəki qorxunc xarabalıqlardan mişovullar da baş götürüb qaçmışdılar, limana sükut çökmüşdü. Neçə il idi ki, buradan ayaq kəsilməmişdi.

Bayaqdan uçuşuna tamaşa etdiyim bir qağayını gözdən qoymurdum. Tufanı duymuş qaranquş kimi, tez-tez qorxa-qorxa suya yaxınlaşır, hərdən də qışqırıb göyə qanadlanırdı, öz yolunu yoldaşlarınınkına qatmaq üçün. Diləyimi dilə gətirmək imkanım olsaydı, bu yalnız çörək olardı, qağayıları yemləmək, qırıntılayıb bu başsız uçuşlara ağ bir nöqtə, bir son qoymaq üçün, elə bir son, elə bir məqsəd ki, ona doğru uçub gəlsinlər, bir tikə çörək qırıntısı ilə bu qışqırtılı, dağınıq uçuşu nizama salmaq üçün. Başım yamanca qarışmışdı, ip yumaqlamağa başı qarışan adamlar kimi. Özüm də elə bu quşlar tək ac, yorğun idim! Ancaq nə qədər kədərli olsam da, özümü xoşbəxt sayırdım. Əlləri cibində dayanıb qağayılara tamaşa etmək, kədəri damla-damla udmaq necə də gözəl imiş!

Birdən kürəyimə bir əl toxundu, ömründə ağır iş görməmiş bir əl. Kimsə dilləndi:

– Gedək!

Sonra çiyimdən yapışib özünə doğru dartdı. Qımıldanmadım, əlini itələyib astadan dedim:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Dəli olmusuz, nədir?!

– Yoldaş, – hələ də sifətini görmədiyim bu şəxs dedi,
– xəbərdarlıq edirəm.

– Cənab, – bir də müraciət etdim.

– Nə cənabbazlıqdır, salmısınız? – Hirsələ qışqırdı. – Biz hamımız yoldaşıq.

Sonra böyrümə keçib yanpörtü bir nəzər saldı, bayaqdan sevinc və xoşbəxtlik içində dolanan baxışlarımı quşlardan ayıraraq onun sırtıq gözlərinə dikdim. Bu adam illərdən bəri buyruq gövsəyən kəl kimi üzüyola idi.

– Nə əsasla... – başlamaq istədim.

– Əsas? İstədiyiniz qədər! Qəmli sifətiniz! – Güldüm. – Gülübləməyin! – Qəzəbində saxtılıq yox idi. Yalnız indi ağıma gəldi ki, darıxıb, çünki əlinə nə təzə küçə qadını, nə sərxoş matros, nə oğru, nə də ki qaçqın düşüb, heç kəsi damlaya bilməyib; məsələ ciddi idi, məni tutmaq istəyirdi.

– Gəlin!

– Axı niyə? – Ağır-ağır soruşdum.

Başımı qaldıraraq baxmağa macal tapmamış nazik zəncirli qandalı sol biləyimə keçirdi, yalnız indi anladım ki, batmışam. Enib-qalxan qağayılara son dəfə qanrılıb baxdım, birdən dərtnib suya tullanmaq istədim, boyat ət suyuna oxşar bu çirklidənizdə boğulmaq məndən ötrü yenidən tutulmaqdan, yaxud da serjantların əlində boğulmaqdan min pay yaxşı idi. Ancaq polis məni elə dartışdırdı ki, əldən çıxmaq mümkün olmadı.

– Axı nəyə görə? – Bir də soruşdum.

– Qanun var ki, xoşbəxt olmalısınız.

– Xoşbəxtəm! – Səsim gəldikcə bağışdım.

– Bəs qəmli sifətiniz?.. – Başımı buladı.

– Bir də bu qanun təzədir axı, – dedim.

– Otuz altı saatdır qoyulalı. Siz də yaxşıca bilirsiniz ki, necə qanun olur olsun, fərqi yoxdur, düz iyirmi dörd saatdan sonra qüvvəyə minir.

– Belə şeyləri bilmərəm.

– Cəzasız ötüşə bilməyəcəksiniz, srağagün bildirmədi-lərmi, bütün radio şəbəkələrində, qəzetlərdə; bəli, bəli, lap o zadlara da, – bu yerdə nifrətlə məni süzdü, – mətbuat və radio-nu vecinə almayanlara da intibahnamələrlə çatdırılıb, höku-mətin bütün küçələrinə səpələnib. İndi bu son otuz altı saati harada olduğunuz da aydınlaşacaq, yoldaş!

Məni darta-darta aparırdı. Təkcə indi hiss etdim ki, hava soyuqdur, əynimdə isti paltar yoxdur, aclığım təkcə indi üzə çıxdı, qarnım haray-həşir qoparmağa başladı, təkcə indi gör-düm ki, çirk içindəyəm, üz-başım qırılmayıb, əynim yoluq-yoluqdur, təkcə indi yadıma düşdü ki, müəyyən dövlət qanun-ları var və bu qanunlar deyir ki, hər bir vətəndaş təmiz, səli-qəli geyinməli, qırınıb daranmalı, xoşbəxt və qarnıt ox olma-lıdır. O, məni oğurluq üstündə yaxalanmış suçlu kimi qaba-ğına qatıb aparırdı, özü də, sanki, həmin suçlu ən ulu diləklə-rini torpağa basdırıb getməyə məcbur edilmişdi. Küçələr bomboş, şöbəyə gedən yol da ki yaxın; məni damlamaq üçün yenə bir bəhanə tapacaqlarını fikirləşəndə ürəyim sıxılırdı, bu sıxıntının bir səbəbi də o idi ki, məni gəncliyimi itirdiyim yerlərlə aparırdı. Buralara limandan qayıdanbaşı dəymək fik-rindəydim: bağlar, kol-kos basmış bağlar, səliqəsizliyi də gözəl idi; yollar, kol-kos içində itmiş yollar! İndi bütün bun-ların hamısı ülgüclənmiş, budanıb sahmanlanmış, tər-təmiz təmizlənilib dördkünc şəkə salınmışdı ki, vətən əsgərləri bazar ertəsi, çərşənbə və şənbə günləri orada təlim keçsinlər. Təkcə səma əvvəlki səma idi, hava da ötən günlərdəki kimi, könlü-mün istəklərlə dolu çağlarında olduğu kimi.

Yol uzununu gedə-gedə say-seçmə qışlalarda gözümə adda-budda hökumət nişanələri dəyirdi: "Hər çərşənbə yuyun-yaxalan" devisi ilə keçirilən şənlik iştirakçılarının növbə yeri-ni bildirən nişanlar; deyəsən, bəzi meyxanalara icazə vermiş-dilər ki, qapılarının ağzından asdıqları içki reklamını – tənə-kədən kəsilmiş və hökumət emblemi kimi qonur, tünd-qonur, açıq-qonur rəngli pivə dolçasını – çıxarıb atsinlər. Hər çər-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şənbə hökumət hesabına yeyib-içənlərin sevincinin hədd-hüdudu yox idi.

Rastımıza çıxanları tanımaq olmurdu, oda, alova dönmüşdülər, harasa tələsir, harasa can atırdılar, illah da polisi görəndə; hamı addımlarını yeyinlədir, üzünə vəzifəli adamlara xas ciddi ifadə verirdi; mağazalardan çıxan qadınlar şən görünməyə çalışırdılar, tələb belə idi. İrili-xırdalı dövlət müəssisələrində çalışan ərlərin iş qüvvəsini dadlı yeməklərlə bərpa etməyə öyrədilən bu evdar qadınlara tapşırılmışdı ki, bütün günü mətbəxdə əlləşmələrini nəzərə almayıb axşamlar kişilərinə xoş üz göstərsinlər.

Camaat bizə yaxın gəlmək istəmirdi, necə edirdilərsə, heç kəsin yolu bizimki ilə kəsişmirdi: küçədə qaraltı görünür, tez də yox olurdu, bizə beş-on addım qalmış qaçıb gizləndirilər, kimisi mağazaya girir, kimisi də tinə burulmağa çalışırdı, çoxusu da tanımadıqları yad evlərə soxulur, qorxa-qorxa qapının arxasında dayanıb pusur, addımlarımızın uzaqlaşmasını gözləyirdi.

Təkcə bir dəfə yol ayrıcında ortayaşlı bir kişi ilə rastlaşdıq, döşündə müəllim nişanı vardı; yazıq daha yaxa qurtara bilməzdi. Qanunda yazıldığı kimi, üç dəfə polisi salamladı, yaltaqlığının candərdi olduğunu bildirmək üçün əlinin yastığı ilə hər dəfə də alına döyəcəldi; borcunu yerinə yetirirdi, həmin borcun tələbinə görə o, üç kərə üzümə tüpürüb mənə "Satqın donuz" deməliydi. Çox gözəl nişan aldı, heyif ki, gün adamı yandırır-yaxırdı, görünür, boğazı da qurumuşdu, çünki sifətimə güclə bir-iki xırda tüpürcək dənəsi düşdü, mən qanunu pozub bunları qolumla silmək istədim, elə həmin an polis çömələyimə bir təpik ilişdirib yumruğunu onurğama endirdi, sonra da halını pozmadan: "Birinci mərhələ", – dedi. Anlamı: Hər bir polisin istifadə etdiyi cəzanın birinci ən yüngül forması.

Müəllim tələsik aradan çıxdı. Bircə ona yazığım gəldi, yoxsa hamı bizdən ötüşə bildi; bir də düz qışlanın qabağında

dayanıb axşam şənliklərindən öncə hava alan – əmr vermişdilər ki, hamı şənlikdən qabaq hava alsın – ağyanaq, şişman, sarışın bir qadın əli ilə mənə öpüş göndərdi, mən də minnətdarlıqla gülümsədim, polis özünü görməməzliyə vurdu. Onlara tapşırıbmışdılar ki, istədikləri kişini tora salıb adını ləkələyə biləcək bu qadınlara dəyib-dolaşmasınlar; belələri ümumi işin xeyrinə çalışdıqları üçün qanunu pozurdular, onlardan bəzi işlərdə istifadə edirdilər, deməli, güzəştə getmək də lazım idi. Bunun da mahiyyətini düz üç elmin professoru, dövlət filosofu Blayqet, hökumətin nəzarəti ilə çıxan fəlsəfə dərgisində başlanan liberallığın əlaməti kimi damğalamışdı. Bunu şəhərə gələndə yolüstü kənd ayaqyolularının birində oxumuşdum, həmin dərginin bir neçə səhifəsi orada əlimə keçmişdi, kimsə, elə kəndlinin öz oğlu olardı, çünki daha çox şagird xəttinə oxşayırdı, səhifələrin qırağında çoxlu qeydlər aparmışdı.

Xoşbəxtlikdən, biz şöbəyə çatan kimi zavodlar fit verdi, bu da o demək idi ki, sifətlərində ötərgi xoşbəxtlik gəzən minlərlə adam – əmr verilmişdi ki, işdən çıxanda bir o qədər sevinc göstərməsinlər, onda belə çıxardı ki, guya, iş ağır yüküdür; şənlik isə, tərsinə, iş başlananda olmalıydı: şənlik, bir də şərq – küçələrə töküləcək, hamısı da sifətimə tüpürəcəkdə. Bir də bu fit hələ işin axırına on dəqiqə qaldığını bildirdirdi, axı hamı on dəqiqənin içində möhkəm-möhkəm yuyunmalıydı, buna xeyli vaxtdır alışdırılmışdılar, o zaman hökumət başçısının dilindən düşməyən bircə kəlmə vardı: xoşbəxtlik və sabun.

Bu bölgədəki polis idarəsinin, beton quyuya oxşayan sadə bir binanın qapısı ağzında iki nəfər keşik çəkirdi; yollarından keçəndə "cismani cəza"larından geri qalmadılar, artıq bu, adət halını almışdı: əllərindəki xəncərlə kəlləmə döyəclədilər, tapançalarının lülələrini körpücük sümüyümə dirəyib birini sıxdılar, bir sayılı dövlət qanununun girişində göstəriləndi kimi: istənilən polis ələ keçənlərə (dustaqlar nəzərdə tutulur) öz gücünü göstərmək məqsədilə istintaqda

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lazımı cismani cəzaya əl ata bilər, günahkarları həbs edənlər isə cəza vermək hüququndan məhrumdurlar, çünki onlar suçlunu tutmaqla xoşbəxtliyə artıq çatmış olurlar. Bir sayılı dövlət qanununun özündə isə deyilir: "Hər bir polis nəfəri istədiyi adamı cızığından çıxdığına görə cəzalandıra bilər və cəzalandırmalıdır. Deməli, bütün vətəndaşların cəzadan yaxa qurtarmaq hüququ yox, cəza almaq hüququ var".

İri pəncərələri sağa-sola açılan kimsəsiz dəhlizdən keçib-getdik, qarşıdan öz-özünə bir qapı açıldı, deməli, keşikçilərə gəlişimizi çoxdan xəbər veribləmiş; o vaxtlarda – xoşbəxtlik, dözümlü, səliqə-sahmanlıq çağlarında, hərə payına düşən bir girvənkə sabununu bir günün içində işlədib qurtarmağa çalışdığı vaxtlarda, bəli, o günlərdə – dustaq gəlişinin özü elə böyük bir hadisə idi.

Demək olar, tamam boş bir otağa daxil olduq, bir ədəd yazı masası, iki kürsüsü və bir telefonu vardı. Otağın tən ortasında dayanıb gözləməli oldum.

Araya sakitlik çökmüşdü, təkcə ikimiz idik otaqda: bax, həmişə də belə edirlər, ən pisi də elə budur. Sifətim alışıb-yanırdı, yorğun idim, ac idim, limandakı kədərdən doğan o xoşbəxtliyin son izindən də əsər-ələmət qalmamışdı, çünki bilirdim ki, batmışam.

Bir azdan solğunsifət, uzunboy bir kişi otağa daxil oldu, səssiz-səmirsiz, qonur müstəntiq köməkçisi paltarında. Kiri-mişcə oturub mənə baxdı:

- Sənətin?
- Adi vətəndaş.
- Doğum tarixin.
- Bir, bir, bir¹.
- Son məşğuliyyətin?
- Dustaq.

İkisi də bir-birinə baxdı.

¹ *Bir, bir, bir* – müəllif 01.01.1901 tarixini deməklə XX yüzilə lənət oxuyur. (Tərc.)

- Haçan və haradan buraxılmısan?
- Dünən, dəstə 12, hücrə 13.
- Hara buraxılmısan?
- Paytaxta.
- Sənəd!

Azadolma sənədimi cibimdən çıxarıb ona uzatdım. Bunu qovluğa tikdi, indicə mənə açdığı qovluğa.

- O dəfəki cinayətin?
- Xoşbəxt sifətim.

Yenə baxışdılar.

– İzah et, – müstəntiq köməkçisi dedi.

– O dəfə, elliklə yas elan olunan gün xoşbəxt sifətim bir polisın gözüne sataşmışdı. Dövlət başçısının öldüyü gün idi.

- Neçə il çəkmişən?
- Beş.
- Necə çəkmişən?
- Pis.
- Səbəb?
- İşsizlik
- Oldu.

Sonra müstəntiq köməkçisi ayağa durub mənə yan aldı, qabaqdan, tam ortadan üç dişimi vurub tökdü, məni düşüb-çıxanlar kimi damğalamaq üçün, belə iftira yatsam, yuxuma da girməzdi. Sonra otaqdan çıxdı, tünd-qonur geyimdə yoğun bir əmi içəri girdi: müstəntiq.

Hamısı da növbə ilə məni əzişdirirdi: müstəntiq, böyük müstəntiq, baş müstəntiq, prokuror, hakim. Polis də cismani cəzasını boş buraxmırdı, qanun belə tələb edirdi.

Qəmli sifətimə görə mənə düz onca il yüklədilər, beş il bundan qabaq xoşbəxt sifətimə görə beş il yüklədikləri kimi.

İndi mən də çalışacam ki, bir daha öz sifətim olmasın, işdir, sabun, xoşbəxtlik dövründəki bu on ilə birtəhər dözə bilsəm.

QARMAQDA

Bilirəm ki, hamısı axmaqlıqdır. Gərək, heç ora getməyəydim, mənası yoxdur; amma mən ora getməklə yaşayıram. Bu bircə dəqiqəlik ümid iyirmi üç saat əlli doqquz dəqiqəlik ümitsizlikdir. Mən bununla yaşayıram. Çox da deyil, demək olar, heç bir çimdik də deyil. Gərək, ora getməyəydim. Məhv oluram, elə olmağına elədir: bu, məni məhv edir. Ancaq mən ora getməliyəm, getməliyəm, gərək, gedəm.

Elə həmişə eyni qatarla gəlir; saat on üç iyirmi. Qatar heç vaxt cədvəldən çıxmır, hər şeyə incəliyinə qədər nəzər yetirirəm, onlar mənə irad tuta bilməzlər.

Əlində işarə kəfkiri tutan kişi gəldiyimi dəqiq bilir; balaca otağından çölə çıxanda – otağında zəngin çalınmasını mən əvvəlcədən eşidirəm – hə, çölə çıxanda mən ona doğru gedirəm, artıq məni tanıyır; üzünə də canıyananlıq ifadəsi qondarır, bir az da həyəcan, bəli, kəfkirli kişi həyəcanlanır, bəlkə, düşünür ki, haçansa bir gün üstünə atılacam; bəlkə, elə doğrudan da, bir gün atıldım, onda, sadəcə, əzişdirib öldürəcəm və relslərin arasına atacam ki, on üç iyirmidə gələn qatar onu xınclayıb doğrasın. Çünki bu kəfkirli kişiyyə ürək qızdırmıram. Bilmirəm, canıyananlıq təbiidir, yoxsa qondarma. Bəlkə də, qondarmadır. Həyəcanı doğruculdur, həyəcanlanmağa əsası da var: günlərin birində mən onu öz kəfkiri ilə öldürəcəm. Ona ürək qızdırmıram. Bəlkə, bu da onlarla bir yorğanın altında oynadır. Axı otağında telefonu var – dəstəyi götürüb zəng eləsə, bəsidir – vağzal gədələri bir dəqiqənin içində calaşa bilirlər; bəlkə, dəstəyi götürüb daldakı stansiyaya deyir:

– Tutub-saxlayın, qoymayın gəlməyə... Necə? Hə, xırda yaşıl şlyapalı qumralsaç qadını, hə, onu; dustaq edin, – sonra

da gülür, – hə, o dəli yenə buradadır, qoy yenə boş-boşuna gözləsin. Tutun saxlayın, hə.

Sonra dəstəyi asıb gülür; axırda da çölə çıxır, mənim yaxınlaşdığımı görəndə canıyanan sifətini taxıb həmişəki kimi mən soruşmamış deyir:

– Gecikmə olmayacaq, cənab, yox, bu gün də gecikmə olmayacağını deyiblər.

Ona ürək qızdırmaq olarmı, olmazmı təəddüdləri məni haldan çıxarır. Bəlkə, arxasını mənə çevirən kimi qımışır. Həmişə mənə arxa çevirir və özünü elə aparır ki, guya, vacib işi var, perronda və elə-belə, ora-bura vurnuxur, perronun söykənəcəyindəki adamları hay-həşirlə qovur, ona dəxli olmayan işlər görür, çünki insanlar onun başını görən kimi, onsuza da, perrondan aralanırlar. Sadəcə, belə edir, özünü elə aparır ki, guya, nəşə bir iş görür və arxasını mənə çevirəndə, bəlkə, qımışır da. Bir dəfə onu sınağa çəkmək istədim, tez hoppanıb qabağına keçdim və sifətinə baxdım. Amma orada şübhələrimi təsdiqləyən heç nə yox idi, yalnız qorxu...

Ancaq yenə də ona ürək qızdırmıram, bu gədələrin hökmü bizimkindən çoxdur, əllərindən hər şey gəlir; bu xılın gücü də var, təminatı da, halbuki bizim, biz gözləyənlərin heç nəyi yoxdur; biz xəncər tiyəsinin tilində yaşayırıq, tarazlığımızı bir ümid anından digər ümid anının üstünə salırıq; iyirmi üç saat əlli doqquz dəqiqə xəncər tiyəsinin tilində tarazlıq saxlayırıq, yalnız bircə dəqiqəliyinə dincəlmək haqqımız var. Onlar bizim noxtamızı bərk-bərk saxlayırlar, bu qardaşlar telefonlaşıb öz aralarında xırda bir söhbət qururlar və həyatımız təzədən puç olur, təzədən iyirmi üç saat əlli doqquz dəqiqə itib gedir. Həyatın yiyəsi bu insanlardır, bu gədələr...

Canıyananlıq qondarmadır; indi buna tam əminəm; düz-əməlli ağıma vuruşduranda görürəm ki, məni aldadır; hamısı aldadır. Özü mənə yazmışdı: "Sevirəm və on üç iyirmi qatırı ilə gəlirəm. On üç iyirmidə orada" yazmışdı, üç ay öncə, lap dəqiq desəm, üç ay dörd gün öncə. Tutublar, istəmirilər,

mənə bunu də rəva görmürlər ki, bircə dəqiqədən artıq ümidlə, ya da sevinclə yaşayım. Görüşümüzmə mane olurlar; haradasa oturub hırıladaşrlar, hırıladaşır bu xıl; hırıladaşıb zənginləşirlər və kəfkirli, yaltaqüz gədə əməllicə mükafatlandırılır hər gün mənə dediyi sözlərə görə: "Bu gün də gecikmə olmayacağını bildiriqlər, cənab". Təkcə "cənab" deməyinin özü bir əclaflıqdır. Mənim haram cənab oldu, mən ki gündə birdəqiqəlik ümidlə yaşayan nimdaş, ölüvay bir heyvanam?! Vəssalam. Mən cənab deyiləm, tüpürərəm onun "cənabına". Qoy sinəmə çalın-çarpaz dağ çəksinlər, amma onu buraxsınlar, qoysunlar, gəlsin, onu mənə versinlər, o, mənimkidir, özü mənə yazmışdı axı: "Səni sevirəm, on üç iyirmidə orada olacam". Orada, bu, mənim vətənimdir. Teleqramlar belə olur. "Orada" yazırlar, başqasının yaşadığı şəhəri nəzərdə tuturlar. "On üç iyirmidə orada olacam..."

Bu gün onu gəbərdəcəm. Hirsim daha sınır tanımır. Səbrim tükənib, elə gücüm də. Daha bacarmıram. Onu bu gün görsəm, batıb. Xeyli vaxtdır, beləcə sürür. Daha pulum da yoxdur. Heç tramvay pulu da. Hamısının başına daş salmışam. Üç ay üç gün mayadan yemişəm. Hər şeyi yelə vermişəm, hətta evin süfrəsini də. Bu gün gördüm ki, daha heç nə qalmayıb. Yalnız bircə kərə tramvayla getməyə çatar. Heç geriyə qayıtmağa da yox, geri, gərək, ayaqla qayıdam, ya da... yaxud da... Hər halda, bu kəfkirli gədə relslərin arasında qan içində üzəcək və on üç iyirmi qatari onun üstündən keçəcək, o, heçliyə çevriləcək, bu gün günorta on üç iyirmidə mən bir daha heçliyə çevriləcəyim kimi... ya da... Allahım!

Geri qayıtmağa yoldulunun olmaması nə ağırmış, onlar adamın işini düyünə salır. Bu it xılı baş-başa verib ümid üzərində ağalıq edir, cənnət, təsəlli üzərində ağalıq edir. Hər şeyi caynaqlarına keçiriblər. Bizsə onları yalnız burnumuza qoxu edib bilirik, gündə bircə dəqiqəlik. İyirmi üç saat əlli doqquz dəqiqə isə, gərək, can çəkək, maritlayıb gözləyək; heç qondarma cənnətə də yaxın buraxmırlar. Halbuki özləri

ondan heç istifadə də etmirlər; öz-özümə soruşuram ki, niyə hər şeyi bərk-bərk əllərinə saxlayırlar. Yoxsa, hər şey pulun başındadır? Niyə adama içməyə, çəkməyə bir şey vermirlər, təsəllini niyə belə dəhşətli bahalaşdırırlar? Onlar bizə qarmaq atırlar, biz də həmişə ağzımızı o qarmağa keçiririk, onların bizi dartıb suyun üzünə çıxarmasına imkan yaradırıq, yenə də birdəqiqəliyinə işıqın, gözəlliyin, fərəhin dadına baxırıq, yenə də bu donuz oğlunu hırıldadıq, o da ipimizi boşaldır və biz yenidən zülmətə gömülürük.

Onlar həyatımızı məşəqqətə çevirir; bu gün heyfimi alacam; mən bu kəfirkli gədəni, bu harınlıq nişanəsini təkərlərin altına atacam; qoy telefonlarının arxasında canlarına vəlvələ düşsün; ax, onları bircə kərə qorxudan olsaydı! Amma onlara yaxın düşmək olmur, belə olmağına belədir; hər şeyi əllərinə cəmləşdiriblər, çörəyi, şərabi, tütünü; hər şey onların əlindədir, qadına da sahib çıxıblar: "On üç iyirmidə oradayam". Günsüz, tarixsiz. Orası elədir: heç vaxt tarix qoymur.

Mənə onu öpməyi belə qızırqalanırlar; yox, yox, yox, gərək, biz gəbərək, nəfəsimiz təngisin, ümidimizi itirək, gərək, təsəlli tapmayaq, hər şeyimizi xərcləyib tükədək, daha heç nəyimiz qalmayanda da, gərək...

Ən dəhşətli də elə budur: dəqiqə daralır. Mən bunu ötən günlərdə sezmişəm: dəqiqə daralır. Bəlkə, elə otuzca saniyə çəkir, bəlkə də, bir az az, onun, ümumiyyətlə, nə qədər olduğunu özüm üçün düz-əməlli aydınlaşdırmağa da ürək eləmirəm. Hər halda, dünən hiss elədim ki, xeyli daralıb. Həmişə, qatar dirsəkdə, şəhərin azman üfuku önündə qapqara və tövşüyə-tövşüyə görünəndə, həmişə onda hiss edirdim ki, surluyam. Düşünürdüm ki, gəlir, sivişib əldən çıxıb bilib, gəlir! Bütün vaxtı bunu fikirləşirdim, qatar dayanana, adamlar ağır-ağır yerə enənə, perron tədricən boşalana qədər... və... heç nə...

Keyr, daha heç nə fikirləşməyirdim. Hər şeydən əvvəl çalışmalıyam ki, özümə qarşı səmimi olam. İlk sərnəşinlər yerə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

enərkən o, onların arasında olmayanda daha heç nə fikirləşməyirdim, sonra da hər şey bitirdi. Bu surluluq, o heç də erkən kəsilmirdi, lap sonralar başladı. Məsələ beləydi. Adam, gərək, səmimi və başıayıq olsun. Lap sonralar başladı, beləydi məsələ. Ayrı vaxtlar qatar qapqara və tövsüyə-tövsüyə şəhərin boz üfüyü önündə görünəndə başlayırdı; bu isə yalnız dünən, qatar dayananda başladı. O, tamam hərəkətdən qalib əməllicə dayananda ümid etməyə başladım; qatar dayananda qapılar da açıldı... amma o gəlmədi...

Özüm özümdən soruşuram ki, zaman, ümumiyyətlə, cəmi otuz saniyə olmayıbmi. Ürək etmirəm ki, tam səmimi olub deyəm: yalnız bircə saniyə... və... iyirmi üç saat əlli doqquz dəqiqə və əlli doqquz saniyə qapqara zülmət olub...

Mən ürək eləmirəm; ora getməyə ürək eləmirəm; bu bircə saniyə də qalmamış olsaydı, biabırçılıq olardı. Yoxsa bunu da əlimdən alırlar?

Çox azdır. Müəyyən hədd var. İstənilən bir varlığın son yaradılışa ehtiyacı var, son yaradılış da gündə ən azı bir saniyəyə ehtiyac duyur. Bu bir saniyəni onlar məndən qopara bilməzlər, daraldarlar, qopara bilməzlər.

Onların daşqəlbliyi dəhşətli formalar kəsb edir. Geri qayıtmağa heç pulum da yoxdur. Adi birbaşa gedişə də yoxdur; halbuki mən yolda nəqliyyatı dəyişməliyəm. Bir quruşun üstündə ilişib-qalmışam. Amansızlıqları dəhşətdir. Daha satılanı da almırlar. Onlara heç mal da lazım olmur. İndiyə qədər mal deyib bağırırdılar. Ancaq acgözlükləri elə mürdərəşib ki, indi pulun üstündə oturub gəvələyirlər. Mənə elə gəlir ki, onlar pul gəvələyir. Öz-özümə soruşuram, niyə? Əslində, istədikləri nədir axı? Çörəkləri, şərəbləri, tütünləri var, pulları var, hər şeyləri, yopyoğun, piyli arvadları var – daha nə istəyirlər ki? Niyə daha heç nə xərcləmirlər? Nə bir quruş pul, nə bir qram çörək, nə bir çimdik tütün, nə bir udum araq... Heç nə... heç nə. Onlar məni son həddə çatdırırlar.

Məcburam, döyüşü qəbul edəm, onların öncülünü, mənə it yerinə qoymayan bu canıyanan, kəfkirli donuzu gəbərdəcəm, çünki bu, onlarla zəngləşir! Bu, onlarla əlbirdir, indi mən burasını dəqiq bilirəm. Dünən onu güdmüşəm! Bu donuz balası mənə satır, burasını indi dəqiq bilirəm. Dünən xeyli tez gəlmişdim, lap xeyli, mənim burada olduğumu bilə bilməzdi, pəncərənin altına sinib gözləmişəm və əlbəttə, o, qolcuğu fırlatdı, telefon zırlıdadı və mən onun səsini eşitdim.

– Cənab məmur, – dedi, – cənab məmur, nəyə bir tədbir görmək lazımdır. Bu gədəni başlı-başına buraxmaq olmaz. Söhbət axı məmur təhlükəsizliyindən gedir! Cənab məmur, – səsi ləliyirdi, bu heyvan balası elə qorxmışdu ki! – Hə, peron 4 b. Vəssalam.

Yaxşı, mən onu aldatdım. İndi onlar son çarəyə əl atacaqlar. İndi üstümə töküləcəklər. Dava indi qızıdır. Ən azı, vəziyyət aydınlaşır. Sevinirəm. Şir kimi döyüşəcəm. Bu it xılının toparına hücum çəkəcəm, onları yomurub bir-birinə qatacam və on üç iyirmi qatarının altına atacam.

Daha heç nəyə mənə qızırqalana bilməzlər. Onlar mənə ümitsizliyə sürükləyirlər, son saniyəmi də əlimdən almaq istəyirlər. Daha mal da almırlar. Heç saata da yaxın durmur, indiyə qədər onu göydə qapardılar. Kitablarımin hamısına üst-üstə üçcə girvənkə çay ala bildim, amma düz iki yüz say-seçmə kitab idi. Mən belə hesab edirəm ki, say-seçməyidilər. Əvvəllər ədəbiyyatla çox maraqlanırdım. Amma iki yüz kitaba üç girvənkə çay, bu əclaflıq oldu; yorğan-döşək ağı bir tikə çörəyə çatdı, anamın zinət şeyləri biraylıq dolanışığıma bəs elədi, xəncər tiyəsinin tilində yaşayanda da adama axmaq kimi o qədər şey lazım olur ki! Üç ay dörd gün xeyli müddətdir, adama çox şey lazım olur.

Olan-qalan yalnız atamın saatıdır. Qiymətli saatdır. Dəyərinə heç kəs azalda bilməz, bəlkə, geriye yolpuluna çatdı; bəlkə, konduktor insafa gəldi və saati alıb geri qayıtmağıma icazə verdi, bəlkə, bəlkə, mənə geriye iki bilet lazım oldu; aman Allah!

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Birin yarısıdır, gərək, hazırlaşam; o qədər çətin iş deyil, əslində, heç iş də deyil; yalnız çarpayıdan durmalıyam, bütün hazırlığım da elə budur; otaq lümlüdüür, hər şeyin başına daş salmışam. Yaşamayım, deyirsən?! Döşəkləri sahibəm biraylıq kirayəpulunun yerinə götürüb. Ləyaqətli qadındır, yüksək ləyaqəti var, mənə indiyə qədər rast gələn ən ləyaqətli qadınlardan biridir. Yaxşı qadındır. Çarpayı yayının üstündə əla yatmaq olur. Heç kim bilmir ki, yay üstündə necə gözəl yatmaq olur, ümumiyyətlə, mən heç vaxt yatmıram, biranlıq ümidlə yaşayıram, qapıların açıldığı və heç kəsin gəlmədiyi anla yaşayıram...

Gərək, özümü yığışdıram, döyüş başlayır. Birə on beş dəqiqə qalıb, tramvay on dəqiqə qalmış gəlir, düz on beş dəqiqə işləmiş vağzaldayam, on səkkiz dəqiqə işləmiş isə perronda; kəfkirli gədə otağından çıxanda dediyi bu sözləri eşitməyə tam hazırım:

– Bu gün də gecikmə qeydə alınmayıb, cənab!

Bu donuz balası mənə gerçəkdən də "cənab" deyir, qalanlarının isə üstünə çımxırıb, sadəcə, donquldandır:

– Ey, siz... perrondan çəkilin, ey, siz!

Mənə isə deyir:

– Cənab!

Bu da bir əlamətdir; adama yarınırlar, dəhşətli dərəcədə yarınma; adam onları görəndə elə bilir ki, onlar da aclıq çəkir, çayları tükənib, tütünləri, içməyə bir şeyləri yoxdur; üz-gözlərini elə turşudurlar ki, istəyirsən, sonuncu köynəyini əynindən çıxarıb onlara verəsən.

Elə yarınırlar ki, az qalırsan, illər uzununu hallarına göz yaş axıdasan. Gərək, çalışıb göz yaş axıdam, göz yaş gözəldir, şəraba, tütünə, çörəyə əvəzdir, bəlkə, həm də yeganə saniyəmin sönməsinə və mənə tam iyirmidördsaatlıq ümid-sizliyin qalmasına əvəzdir.

Tramvayda, təbii ki, ağılaya bilmərəm; gərək, özümü ələ alam, ağır da olsa, özümü ələ almalıyam. Gərək, onlara heç

nə hiss etdirməyəm; vağzalda da diqqətli olmalıyam. Yəqin, öz adamlarını haradasa pusquda qoyublar. "Söhbət axı məmur təhlükəsizliyindən gedir. Perron 4 b". Gərək, əməllicə diqqətli olam; qadın-konduktor narahatcasına mənə baxır; bir neçə dəfə soruşur:

– Varınızdır? – və bu zaman yalnız mənə baxır; halbuki, doğrudan da, varımdır; bileti silkələyib gözüünə soxa bilərdim, onu mənə özü verib, amma unudub, deyəsən. – Varınızdır? – Üç dəfə soruşur, hər dəfəsində də mənə baxır, qızarıram, halbuki, doğrudan da, varımdır; aralanıb gedir, hamı da düşünür ki, yoxumdur, tramvaya kələk gəlirəm. Halbuki son iyirmi pfenniçimi ona vermişəm, hətta dəyişəcəyim nəqliyyata da biletim var...

Gərək, yaman diqqətli olam; az qala, qabaqkı kimi maneəni aşib-keçmişdim; onlar hər yanda pusa bilərdilər; maneəni aşib-keçmək istəyəndə gördüm ki, perron biletim yoxdur, cibimdə bir quruş da pul qalmayıb. On yeddi dəqiqə işləyib, qatar üç dəqiqədən sonra gəlir, ağılımı itirirəm.

– Saatımı götürün, – deyirəm, kişi pərt olur. – Allahı seversiz, götürün saati.

O, məni dala itələyir. Tükündən yağ daman camaat donub qalır. Mən isə geri dönməli oluram.

– Saat! – Səsim gəldikcə bağırıram. – Saat, bir quruşa. Halal saatdır, oğurluq deyil, atamdan qalma saat.

Camaat məni dəli, yaxud cinayətkar yerinə qoyur. Bir canlı-cinli də saata yaxın durmur. Bəlkə də, polis çağırırlar. Gərək, özüm gündə olanların, dərddaşlarımın yanına gedəm. Heç olmasa, onlar mənə kömək edərlər. On səkkiz dəqiqə işləyib. Dərddaşlarım aşağıdadır. On səkkiz dəqiqə işləyib, ağılımı itirirəm. Gərək, elə bu gün qatarı qaçıram, onun gəldiyi gün?! "On üç iyirmidə gəlirəm".

– Dərddaş, – lap yaxındakına üz tuturam, – bu saatin əvəzinə, mənə bir quruş ver, amma tez ol, ləngimə, – deyirəm.

O da donub qalır, hətta dərddaş da quruyub qalır.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Dərddəş, – deyirəm, – vur-tut bircə dəqiqəm qalıb, başa düşürsən?

Başa düşür, təbii ki, tərs başa düşür, ancaq, ən azı, tərs də olsa, başa düşür, heç olmasa, nəşə başa düşür, əgər sən yanlış başa düşülürsənsə. Hər halda, ən azı, bu da başa düşməkdir. Başqaları isə heç nə başa düşmür.

O, mənə bir mark verir, əliaçıqlıq edir.

– Dərddəş, – deyirəm, – mənə bircə quruş lazımdır, anlayırsan, mark yox, başa düşürsən?

Yenidən yanlış başa düşür, amma, hər halda, yanlış başa düşülməyin özü də gözəldir; bu döyüşdən sağ çıxsam, səni bağrıma basacam, dərddəş.

O, mənə, üstəlik, bir quruş da verir, belədir dərddəşlər, onlar həm də əlavə nəşə verirlər və heç olmasa, yanlış da olsa, başa düşürlər.

İkiyə on doqquz dəqiqə işləmiş pilləkənlə üzüyuxarı qalxmaq mənə nəşib olur. Bütün bunlara baxmayaraq, gərək, ayıq-sayıq olam, dəhşətli dərəcədə ayıq-sayıq. Arxadan qatar gəlir, qapqara və şəhərin boz üfüqündən tövsüyə-tövsüyə. Onu görə kimi ürəyim dayanır, amma mən vaxtında çatıram, elədir, vaxtında. Heç nəyə baxmayaraq, vaxtında çatmağa nail oluram.

Kəfkiqli gədədən lap aralı dayanıram; o, camaatın içindədir, birdən gözü məni alır, qışqırır, qorxu canını sarıb, otağında gizlənmiş xılına əl işarəsi verir, məni qamarlasınlər. Onlar otaqdan çölə tökülüşür, məni qamarlayacaqlər, amma mən onlara gülürəm, çünki qatar artıq vəğzala girmişdir və onlar mənə yetişənə kimi o, özünü boynuma atır, ondan və perron biletindən, o qadından və dəyərdən salınmış perron biletindən başqa mənim daha heç nəyim yoxdur...

MƏNİM FRED DAYIM

Fred dayım yeganə adamdır ki, 1945-ci ildən sonrakı xatirələri məni dözümlü edir. O, müharibədən yay günlərinin birində qayıtdı, saya geyimdə, tənəkə qutu yeganə varidat kimi kəndirlə boynundan asılı, balaca bir qabda səliqə ilə qoruyub-saxladığı bir neçə siqaret soluğunun ağır çəkisi altında hıqqana-hıqqana. Anamı bağrına basdı, bacımla məni öpdü, "çörək, yuxu, tütün" sözlərini mızıldayıb ailənin yeganə divanına sərələndi və mən onu divanımızdan xeyli uzun bir insan kimi tanıyıram; bu vəziyyəti də onu məcbur edirdi ki, qıçlarını ya qatlasın, ya da divanın başı üstündən aşırınsın. Belə imkanın ikisi də onun bu dəyərlı mebel qalığını bizə qoyub-getmiş ulu babalarımıza qarşı soyüş çuvalının ağzını açdırırdı. Bu iki şərəfətli nəslı o, "çürük" və "pəndəm" adlandıırırdı, divanın üzünə çəkilmış ölüvay qırmızı rəngə görə onların zövqünü yamanlayır, amma, bununla belə, üstündə köpə-köpə yatarkən özündə qəti narahatlıq duymurdu.

Mən özüm o vaxt qüsursuz ailəmizdə danlaqlı bir işlə məşğul idim: on dörd yaşım vardı və qara bazar adlandırdığımız həmin o ləyaqətli qurumla yeganə bağılılıq ünsürü idim. Atam həlak olmuşdu, anam cüzi bir kəsmət alırdı və mənim də vəzifəm ondan ibarət idi ki, əldən saldırılmış varidatımızın xırda-xuruşlarının, az qala, hər gün başına daş salım, yaxud onları çörəyə, kömürə və tütünə dəyişdirim. Kömür o vaxt mülkiyyət məfhumunun köklü pozuntusuna bir səbəb idi ki, bu gün də həmin pozuntunu sərt "oğurluq" kəlməsi ilə ifadə etməli olurlar. Beləcə mən hər gün oğurluğa, ya da satıb-tükətməyə yola çıxırdım və bu cür iyli əməlin vacibliyi anama aşkar olsa da, səhərlər o, mənim bu ağır vəzifələrə yollanmağıma gözüyaşlı

tamaşa edirdi. Beləcə vəzifəm yastığı çörəyə, fincan dəstini yarmaya, yaxud Qustav Frayberqin üç cildini əlli qram qəhvəyə çevirmək olurdu, bunlar elə vəzifələrdi ki, mən onların öhdəsindən idmançı səyi, həm də qorxu ilə gəlirdim. Çünki qiymət məfhumları – yaşlılar o vaxt belə deyirdilər – çox dəyişmişdi, mən də hərdən, haqsız olaraq, fırıldaqçı kimi şübhələrə məruz qalırdım, çünki başına daş salmalı olduğum malın dəyəri heç də anamın nəzərdə tutduğu qiymətə uyğun gəlmirdi. Bu arada bir-biri ilə uyğunlaşan iki qiymət dünyasının arasında vasitəçi olmaq acınacaqlı bir vəzifə idi.

Fred dayının gəlişi bizim hamımızda güclü kişisayağı yardıma ümid oyatdı. Amma sonda o, ümidimizi doğrultmadı. Lap elə ilk gündən iştahı məndə böyük narahatlıq doğurdu və mən bunu çəkinmədən anama çatdıranda o xahiş etdi ki, hələ qoyaq əvvəl-əvvəl bir "özünə gəlsin". O da özünə gələndə qədər aradan iki ay keçdi. Gödərək divana yağdırdığı söyüşlərə baxmayaraq, orada çox rahat uyuyurdu və gününü mürgü döyə-döyə onun üstündə keçirirdi, iztirablı səsi ilə bizə hansı vəziyyətdə yadığına üstünlük verdiyini başa salırdı.

Mənə elə gəlir ki, bu, qaçışçının startdan öncəki vəziyyətiydi ki, onu da o, hər şeydən üstün tuturdu. Nahardan sonra arxasıüstdə uzanaraq ayaqlarını yığışdırıb bir parça iri çörəyi ləzzətlə içəri üyütməyi, sonra bir eşmə büküb şam yeməyinə qədər yatmağa üz qoymağı yaman sevərdi. Nəhəng və solğun bir adam idi, çənəsində əklilvari bir çapıq vardı ki, bu da onun sifətinə köhnəlmiş mərmər abidədən bir nişanə verirdi. İştahının və yatağanlığının məni hələ də narahat etməsinə baxmıyaq, ondan xoşum gəlirdi. Yeganə adam idi ki, onunla, ən azı, qara bazar haqqında davasız-şavasız mübahisə edə bilirdim. Hər iki qiymət dünyasının arasında gedən çaxnaşmadan aşkarca xəbərdar idi.

Müharibədən danışması barədəki təkidlərimizə heç vaxt məhəl qoymurdu; elə deyirdi ki, bundan danışmağa dəyməz. Hər-dənbir özünün tibbi baxışdan keçməsinin ucundan-qulağından

danışmaqla kifayətlənirdi ki, həmin baxışda da hərbi libaslı bir kişinin Fred dayımı kəskin tonla sınaq şüşəsinə işətmə tələbi olub, Fred dayımın asanlıqla yerinə yetirə bilmədiyi bir tələb ki, bunula da, onun hərbi karyerası öncədən yarar-sızlıq nişanəsinin altına düşüb.

Söyləyirdi ki, Doyçe Reyxin canlı marağı sidiyi sarıdan kişini aşkar etibarsızlığa bələyib, elə bir etibarsızlığa ki altuil-lik müharibədə o, bunu bir qanun kimi gözəltinə almalı olub.

Əvvəllər mühasib işləyirmiş və divanımızın üstündə keçir-
diyi dörd ay tamam olandan sonra anam bir bacı mehriban-
lığı ilə ondan köhnə iş yeri ilə maraqlanmasını tələb etdi. Bu
tələbi o, ustufca mənə ötürdü, amma mənim öyrənə bildiyim,
təqribən, səkkiz metr hündürlüyündə bir xarabalıq oldu ki,
onu da birsaatlıq əzablı zəvvarlıqdan sonra şəhərin dağıdıl-
mış hissəsindən tapa bildim. Tapıntımın nəticəsindən Fred
dayım çox məmnun oldu.

Arxaya söykənilib bir papiros eşdi, təntənə ilə başını tər-
pədir anama işarə verdi və xahiş etdi ki, axtarib onun malını-
mülkünü ortaya töksün. Yataq otağımızın bir küncündə səli-
qə ilə mıxlanmış bir sandıq tapıldı ki, onu da biz böyük gər-
ginlik içində çəkil və kəlbətinlə açdıq; ortaya çıxan bunlar
oldu; orta keyfiyyətlə orta tutumlu iyirmi roman, bir ədəd
qızıl cib saati, toz-torpaq içində, amma sağ-salamat, iki cüt
şalvar aşırması, bir neçə qeyd kitabçası, ticarət palatasının
diplomu və iki yüzdən çox marklıq bir ədəd əmanət kitabça-
sı. Əmanət kitabçasını pulu çıxarmaq üçün mənə verdilər,
yerdə qalanlar isə satlığa qoyuldu, ticarət palatasının diplo-
mu qarışıq, amma o, özünə alıcı tapmadı, çünki Fred dayı-
mın adı qara tuşla içinə yazılmışdı.

Beləliklə, biz çörək, tütün və kömür sarıdan bir aylığına
hər cür qayğıdan azad olduq, mənim həddən artıq yüngülləş-
dirici saydığım bir durum, üstəlik, bütün məktəblər qapılarını
açıb mənə gəl-gəl deyirdi və məndən təhsilimi tamamlamağı-
mı tələb edirdi.

Təhsilimin indi tamamlandığı bugünkü gündə də mən o vaxtkı şorbaların dadını nəcib bir xatirə kimi qoruyub saxlayıram, başlıcası da, ona görə ki, ümumi təhsil sisteminə zamana uyğun çalar verən bu əlavə yeməyə mübarizəsiz gəlib çatılmışdı.

Amma bu dövrün başlıca olayı belə bir fakt idi ki, Fred dayı evə fərəhli dönüşündən düz iki ay sonra təşəbbüsü ələ almışdı. Payızın son aylarının bir günündə o, səhər tezdən divanından qalxıb təmiz paltar istədi, mənim velosipedimi götürüb aradan çıxdı.

Onun evə dönüşünün əlaməti daranq-durunq və adamı beş addımdan vuran şərab iyi oldu; şərab iyi dayımın ağzından daşdanırdı, daranq-durunq isə onun kəndirlə bir-birinə bağladığı altı-yeddi sink vedrədən gəlirdi. Həyəcanımız yalnız o vaxt səngidi ki, onun viranə qoyulmuş şəhərimizdə gül alverini həyata qaytarmağını kəsdirdiyini öyrəndik. Yeni qiymət dünyasına tam inamsızlıq bəsləyən anam bu planın əleyhinə çıxıb dedi ki, gülə tələbat yoxdur. Amma o yanılırdı.

Biz tər çiçəklərlə dolu vedrələri onun alverə başladığı tramvay dayanacağına aparmasına kömək edəndə gözəl bir səhər idi. Sarı, qırmızı tülpanların, nəm qərənfillərin görünüşü bu gün də yaddaşından silinməyib və dayım bozuntul insan fiqurlarının, uçqun qalaqlarının tən ortasında dayanıb cingiltili səsle: "Gülə gəl, gülə!" – deyə çağırmağa başlarkən onun necə də gözəl görkəm aldığını heç vaxt unutmayacam. Alverinin vüsəti haqqında söz deməyə ehtiyac duymuram; bu, ildırım sürəti ilə alındı. Artıq bir aydan sonra o, otuz-qırx sink vedrəsinin, iki filialın sahibi oldu və bir ay keçməmiş vergi ödəyəne çevrildi. Elə bil, bütün şəhər dəyişmişdi: tinlərin çoxunda gül köşkləri peyda olmuşdu, tələbatı ödəmək olmurdu; getdikcə daha çox sink vedrələr daşınır, taxta köşklər qurulur və arabalar düzəldilirdi.

Hər halda, biz tək-cə tər çiçəklərlə yox, həm də çörək və kömürlə təmin olunurduq və mən vasitəçilik fəaliyyətimi

yerə qoya bildim, mənim mənəvi bərkiməmə yardımçı olan bir amil. Fred dayım artıq çoxdandır, cəmiyyətin qaymağına çevrilib. Onun filialları hələ də çiçəklənir, özünün avtomobili var və onun varisi kimi nəzərdə tutulan mənim də vəzifəm varislik hüququ qüvvəyə minənə qədər müəssisənin vergi işlərinə baxmaq üçün xalq təsərrüfatı ixtisasını öyrənməkdir.

Bu gün onu, qırmızı rəngli maşının sükanı arxasındakı nəhəng kişini görəndə mənə qəribə gəlir ki, həyatımda, doğrudan da, onun iştahının mənə yuxusuz gecələr bəxş etdiyi çağlar olub.

QULPSUZ FİNCANIN TALEYİ

İndiki anda mən bayırdakı pəncərə altlığının üstündə dayanmışam və get-gedə qar altında görünməz oluram; sabun köpüyündəki saman çöpü əməlli-başlı donub, sərçələr, onlara atılmış qır-qırıntının başına yığışan bu çığırqan quşlar yan-yörəmdə hoppanır və mən uğurunda tez-tez əsməli olduğum həyatım sarıdan titrətməyə tutulmuşam; dərilərinə sığmayan bu sərçələrdən biri mənə toxunsa, pəncərədən üzüaşağı betona dəyəcəm – sabun qələvisi oval bir varlıq kimi yerində qalacaq, saman çöpü çirt edib sınacaq – və mənim çiliklərimi zibil qutusunda atacaqlar.

Qapaqlı pəncərə şüşəsindən Milad küknarının işıqlarının birini, tutqun da olsa, görürəm, içəridə oxunan nəğmələri, güclə də olsa, eşidirəm. Sərçələrin civiltili fəryadı bu səsləri batırır.

Əlbəttə, içəridəkilərin heç biri bilmir ki, mən düz iyirmi beş il bundan qabaq Milad küknarlarından birinin altında doğulmuşam və iyirmibeşillik ömür yolu adi qəhvə fincanı üçün heyrətli dərəcədə böyük yaşdır. İşlədilmədən vitrinlərdə mürgü döyən irqdaşlarımız bizim kimi adi fincanlara nisbətən xeyli çox yaşayırlar. Amma mən əminəm ki, bizim ailədən həyatda heç kim qalmayıb, ata-anam, qardaş-bacım, həttə övladlarım da çoxdan dünyalarını dəyişib, halbuki mən Hamburqda pəncərə taxtasının üstündə oturub iyirmi beşinci doğum günümü zəvzək sərçələrin dövrəsində keçirməli oluram.

Atam mətbəx nimçəsi, anam isə izzətli bir yağqabı olub; beş qardaş-bacım vardı: iki fincan, üç nəlbəki, amma ailəmiz cəmi bir neçə həftə birlikdə qaldı. Əksər fincanlar cavan

yaşlarında qəfil ölür, qardaşlarımla ikisi və istəkli bacılarımdan biri elə Miladın ikinci günü masadan aşdılar. Lap tezliklə atamızdan da ayrılmalı olduq. Nəlbəki bacım Jozefinenin və anamın müşayiəti ilə mən güney tərəflərə üz tutdum; yataq paltarları ilə buxovlu dəsmalın arasında qəzet kağızına bükülü halda, biz Romaya getdik ki, sahibimizin arxeologiya təhsili alan oğluna xidmət edək.

Ömrümün bu kəsiyi – mən bunu həyatımın Roma illəri adlandırırım – mənim üçün çox maraqlı oldu: əvvəlcə Yulius – tələbənin adı belə idi – məni hər gün özü ilə Caracallanın isti su qaynaqlarına, azman hamamın xarabalıqlarına aparırdı; orada, bu isti su qaynaqlarında məni və sahibimi işə müşayiət edən termosla dostlaşdım. Termosun adı Hulda idi, Yulius bellə işləyəndə biz termosla birlikdə saatlarla otun üstündə uzanırdıq; sonralar mən Hulda ilə nişanlandım və mənim Roma həyatımın ikinci ili onunla evləndim, baxmayaraq ki, termosla ailə qurmağımın mənə başucalığı gətirməyəcəyini söyləyən anamın danlaq və qaxınclarını da eşitməli oldum. Anam, ümumiyyətlə, dəyişmişdi; özünü aşağılanmış sayırdı, çünki ondan külqabı kimi istifadə edirdilər, necə ki külqabı səviyyəsinə alçaldılan istəkli bacım Jozefine də bunu özünə ən böyük təhqir bilirdi.

Mən arvadım Hulda ilə xoşbəxt aylarımı yaşayırdım; Yuliusun öyrəndiklərinin hamısını biz ikilikdə əl-ələ verib öyrənirdik: Avqustusun qəbri, Via Appia, Forum Romanum. Amma bu sonuncu içimdə qəmli bir xatirə kimi ilişib qaldı, çünki istəkli arvadım Hulda burada romalı küçə uşaqlarından birinin atdığı daşın qurbanı oldu. O, ilahə Veneranın heykəlinə qopmuş yumruq boyda bir mərmərdən öldü.

Məni dinləmək istəyən, qulpsuz fincanın da ağrılarına və həyat müdrikliyinə həmdərd olmağa ürəyiyanan oxucuya, məhz indi deyə bilərəm ki, sərçələr qır-qırıntını çoxdan dənləyib qurtarıblar və mənim üçün daha birbaşa ölüm qorxusu yoxdur, həmçinin bu arada qapaqlı pəncərə şüşəsində boş-

qab boyda açıq bir yer əmələ gəlib və mən içəridəki ağacı, eləcə də burnunu şüşəyə dayayıb üzümə gülən dostum Valterin üzünü apaydın görürəm; Valter hələ üç saat qabaq, davadalaş başlamamış sabun köpüyünü düzəltmişdi, indi barmağı ilə məni göstərir, atası başını bulayıb barmağı ilə Valterə ərməğan edilən təptəzə dəmiryoluna işarə edir, ancaq Valter başını yırğalayır və mən bilirəm, pəncərə şüşəsi salınsa da, ən azı, yarım saatdan sonra isti otaqda olacam...

Roma illərindən aldığım həzzin sevincini təkcə arvadımın ölümü yox, daha çox axşamlar bir yerə yığışib dolabda oturanda öz təyinatlarının yersizliyindən ürək yangısı ilə mənə gileylənən anamın qəribəliyi və bacımın narazılığı nisgilləşdirirdi. Ancaq məni də özünü dərk edən bir fincanın güclə dözə biləcəyi alçalmalar gözləyirdi: Yulius məndən araq içirdi! Fincan haqqında "Ondan araq içiblər" deməyin mənası o idi ki, bir insan haqqında deyirdin: "O, pis adamlar oturmaq!" və məndən həddən artıq araq içiblər.

Mənim üçün alçaldıcı zamanlar gəlmişdi. Bu, o vaxta qədər çəkdi ki, qoğal və köynəyin müşayətində əmioğlanlarımdan biri, yəni yumurtaqabı Münhendən Romaya göndərildi. Həmin gündən araq əmioğlumdan içdilər və Yulius məni özü kimi eyni məqsədlə Romaya gəlmiş bir xanıma bağışladı.

Mən üç il dalbadal Roma mənzilimizin pəncərəsindən Auqustusun məzarına baxa bilmişdimsə, indi köçüb son iki ili yeni mənzilimdən Müqəddəs Məryəm kilsəsinə baxıram. Yeni həyatımda mən anamdan aralı düşmüşdüm. Amma yenə həyat amalıma xidmət edirdim; məndən qəhvə içirdilər, gündə iki dəfə sürtülüb təmizlənidim və balaca gözəl bir dolabçada məskən salmışdım.

Lakin burada da alçalmalar məndən əl çəkmədi; həmin gözəl dolabçada ən yaxın qonşum Hurs oldu! Bütün gecəni və gündüzün bir neçə saatını – bu da düz iki il boyunca – mən Hursun qonşuluğuna dözməli oldum. Hurs Hurlevanq

nəslindən idi, həmin nəsil də Hürse sahilindəki Hürsenixdə məskunlaşmış Hurlevanq soyundan baş alıb gəlirdi və düz doxsan yaşı vardı. Ancaq bu doxsan ildə çox az şey görüb-götürmüşdü.

Mənim ona verdiyim "Niyə həmişə dolabdasan?" sualıma təkəbbürlə cavab qayıtdı:

– Hursdan heç nə içmirlər ki!

Hurs gözəl idi, zərif, ağımsov rəngi vardı, üstünə xırda-xırda yaşıl nöqtələr düzülmüşdü, hər dəfə mən ona sataşanda rəngi elə qaçardı ki, yaşıl nöqtəciklər apaydın görünərdi. Qarşıma pis niyyət qoymadan onu tez-tez pərt edərdim: axırda evlənmə təklifi ilə. Mən ona elçi düşəndə rəngi elə qaçdı ki, qorxdum, başına bir iş gələ, rəngi özünə qayıdana qədər xeyli vaxt keçdi, sonra pıçılıtlı ilə dedi:

– Xahiş edirəm, bir də bu barədə söz açmayın; nişanlığım Erlanqendə vitrində oturub məni gözləyir.

– Haçandan? – Soruşdum.

– İyirmi ildir, – cavab verdi, – biz 1914-ün yazında nişanlanmışıq, amma qəfildən ayrıldıq. Mən müharibəni Frankfurtda, ehtiyat bankın seyfində, o isə Erlanqendəki evimizin zirzəmisində keçirdi. Müharibədən sonra mən vərəsəlik davasına görə Münhenə piştaxtaya gəldim, o da eynən vərəsəlik davasına görə Erlanqen piştaxtasına köç edəsi oldu. Bizim yeganə ümidimiz odur ki, Diana – sahibəməizin adı belədir – Erlanqenli xanımın oğlu Volfqanqla ailə qursun, onda biz də Erlanqen piştaxtasında təzədən bir-birimizə qovuşa bilərik, zira nişanlığım o vitrində dayanıb gözləyir.

Onun könlünə yenidən dəyməmək üçün susdum, çünki çoxdan duymuşdum ki, Yuliusla Diana yaxınlıq edirlər. Pompeyiyə səyahət zamanı Diana Yuliusa demişdi:

– Eh, bilirsiniz, məndə bir fincan var, amma eləsidir ki, ondan içmək olmaz.

– Ha, ha, – Yulius dillənmişdi, – onda icazə verin, yardımçınız olub, sizi bu xəcalətdən qurtarım.

Ona bir daha elçi düşmədiyimə görə sonralar mən Hurs-la yaxşı münasibət qurdum. Axşamlar dolabda bir yerə yığışanda həmişə deyərdi:

– Nə olar, mənə bir şey danışın, əgər mümkünsə, hərcəyi olmasın.

Məndən qəhvə, kakao, süd, şərab və su içmələri həmişə ürəyimcə olub, amma Yuliusun məndən araç içməsinə danışanda o, bayılma dərəcəsinə gəldi və mənim kəm ağılıma görə, ədalətsiz bir hökm verməyi özünə rəva bildi.

– Allah eləsin, Diananın ki bu yava gədə ilə tutmasın.

Lakin hər şeydən görünürdü ki, Diananın ki bu yava gədə ilə tutacaq. Diananın otağındakı kitabları toz basmışdı, üstündə yarım cümlə: "Vinkelman Romada..." yazılmış bir vərəq kağız yazı makinasında ilişib qalmışdı.

Təkcə mən tez-tez sürtülüb təmizlənidim və hətta tərkidünya Hurs da anlamağa başlamışdı ki, nişanlısı ilə Erlanqendəki görüşü getdikcə imkansızlaşır, çünki Diana Erlanqendən məktub alsa da, onları cavabsız qoyurdu. Diana qəribə olmuşdu; o – bunu çəkinə-çəkinə yazıya salıram – məndən şərab içirdi və bu haqda mən axşamlar Hursa danışanda az qalırdı, diksinib aşsın, təzədən özünə gələndə isə deyirdi:

– Fincandan şərab içməyi özünə sığışdıran bir qadının malı olmağı mən özümə rəva bilmərəm.

Bu gözəl Hurs özü də bilmirdi ki, arzusu necə tez həyata keçəcək: onu girovçuya verdilər və Diana "Vinkelman Romada..." cümləsi ilə başlanan kağızı makinadan çıxarıb Volfqanqa yazdı.

Sonralar Volfqanqın məktubu gəldi, Diana səhər-səhər məndən süd içəndə onu oxudu və mən qızın pıçıldtısını eşitdim:

– Deməli, onu maraqlandıran mən deyiləmmiş, bu sarsaq Hurs imiş.

Orasını da gördüm ki, girov qəbzini "Arxeologiyaya giriş" kitabından götürdü, onu zərfə qoydu; güman edirəm

ki, gözəl Hurs bu arada Erlanqendə nişanlısı ilə tapışıb oradakı vitrində oturur və bir də ona əminəm ki, Volfqanq layiqli bir həyat yoldaşı tapıb.

Mənim gözəl illərim də oldu. Yulius və Diana ilə birlikdə Almaniyaya qayıtdım. Heç birinin pulu yoxuydu və mən onların ən dəyərli varidatı sayılırdım. Çünki məndən su içmək olurdu, göz yaşı tək dupduru su, vağzal bulaqlarında içilən sular kimi. Biz nə Erlenqenə, nə də Frankfurta getdik, Hamburqda qərar tutduq ki, burada da Yulius bankda işə düzəldi.

Diana gözəlləşmişdi. Yulius saralıb-solmuşdu, mən də təzədən anama və bacıma qovuşmuşdum və şükür Tanrının dərgahına, hər ikisi sevincək olmuşdu. Biz axşamlar mətbəx sobasının üstündə yan-yanə dayananda anam, bir qayda olaraq, deyərdi:

– Hə də, yenə də marqarin...

Və bacım həтта bir az lovğa olmuşdu, çünki ondan indi qolbas nimçəsi kimi istifadə edirdilər; yumurtaqabı əmioğlum isə özünə yumurta qabına xas olmayan bir karyera yaratmışdı: ondan gül vazası kimi istifadə edirdilər. O, zəncirotu, qızçıçəyi, xırdaca payızgüllərinin duruş yeri idi və Diana ilə Yulius yumurta yeyəndə onları nəlbəkinin qırağına qoyurdular.

Yulius oturaqlaşmışdı, Diana ana olmuşdu; müharibə özünü yetirdi və mən, yəqin, yenidən bank seyfində saxlanan Hurs haqqında tez-tez düşünməyə başladım; hər addımbaşı mənim xətrimə dəymiş olsa da, yenə diləyim bu idi ki, bank seyfində əri ilə qoşa yaşasınlar. Diana və böyük uşağı Yohana ilə birlikdə mən müharibəni Lüneburq kənarında qaldım və Yulius tez-tez məzuniyyətə gələndə, içimdəkiləri uzun-uzadı qarışdıranda imkan tapıb onun sifətinə baxırdım. Yulius içimdəkiləri bu cür uzun-uzadı qarışdıranda Diana qorxuya düşürdü və qışqırırdı:

– Nə tapmısan axı, saatlarla qəhvəni qarışdırırsan.

Qəribədir, həm Diana, həm də Yulius nə vaxtdan onlarla birlikdə olduğumu, deyəsən, tamam unudublar; özlərinə rəva

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bilirlər ki, burada, bayırda donum, ora-bura vurnuxan pişik toxunub axırıma çıxsın, halbuki Valter içəridə məndən ötrü göz yaşı axıdır. Valter mənə sevir, hətta mənə ad da qoyub, mənə "İvan-iç" deyir, mən ona tək-cə köpükqabı kimi yaramıram, həm də heyvancıqlarına yem tək-nəsi, balaca ağac bəbələri üçün çimmə tək-nəsi kimi xidmət edirəm, rəng-lərini, tutqalını qarışdırmaq üçün yarayıram... Və əminəm ki, o, mənə erməğan aldığı yeni qatarına mindirib gəzdi-rəcək.

Valter şivən qoparır, mən onu eşidirəm və bu axşam poz-duğum ailə dincliyinə görə canıma üşütmə düşür, mənə bir şey də dinc buraxmır, öyrənəm görəm, insanlar neçə ilə qoçalır. Məgər Yulius bilmirmi ki, qulpsuz fincan təptəzə qatardan daha vacib və daha qiymətlidir? Burasını unudub; ayağın dirəyib Valterə etiraz edir ki, mənə içəri almasın. Mən onun söyüşünü eşidirəm, tək-cə Valterin yox, həm də Diananın ağlayışını eşidirəm və Diananın ağlamağına dözə bilirməm; mən Diananı sevirəm.

Qulpumu sındıran da elə Diana olmuşdu; Lüneberq ətrafından Hamburqa köç edərkən mənə qablaşdıranda yetərincə bələməyi unutmuşdu və mən beləcə qulpumu itirmişdim; ancaq, bununla belə, dəyərimi itirməmişdim; o vaxtlar elə qulpsuz fincan da hələ qiymətdəydi və qəribədir, yenidən fincan almaq imkanı yarananda mənə atmaq istəyən də məhz Yulius olmuşdu, ancaq Diana demişdi:

– Yulius, sən, doğrudan da, fincanı atmaq istəyirsən? Bu fincanı?

Yulius qızarıb demişdi:

– Bağışla!

Və mən beləcə ömür sürməyə davam etmişdim, uzun acılı illər yaşayıb üz sabununu üçün qaba çevrilmişdim və biz fincanlar ömrümüzü tərəş qabı kimi başa vurmağa nifrət edirik.

Sonralar mən saç iynəsinin saxsı qabı ilə ikinci ailə qurdum; mənəm bu ikinci arvadımın adı Qertrud idi, mənə yaxşı

baxırdı, ağılı, kamalı üstündəydi və biz düz iki il vanna otağındakı şüşənin üstündə yan-yana dayanmışdıq.

Qaranlıq çökdü, özü də qəfil; Valter hələ də içəridə ağlayır və mən Yuliusun qədərbilməzlikdən danışdığını eşidirəm; belə şeyə mən yalnız başımı bulayıram. İnsanlar necə də axmaq imişlər! Burada, bayırda sakitlikdir; qar yağır, pişik çoxdan əkilib-gedib, amma yenidən qorxu canımı alır; pəncərə açılır, Yulius məni qapır və mən əllərinin yapışmasından hiss edirəm ki, çox acıqlıdır: məni əzişdirəcək?

Bu cür anların necə dəhşətli olmasını bilmək üçün, gərək, fincan olasan, ürəyinə damır ki, səni divara, yerə çırpacaqlar. Ancaq son anda Diana məni xilas etdi, məni Yuliusun əlindən alıb başımı buladı və dedi:

– Bu fincanı sən...

Və Yulius birdən gülümsəyib dilləndi:

– Bağışla, elə həyəcanlıyam ki...

Valter ağlamağına çoxdandır, ara verib, Yulius öz qəzeti ilə çoxdandır, sobanın qırağında əyləşib və Valter Yuliusun qucağından bu tərəfə boylanır görsün ki, sabun gölməçəsi içimdə necə əriyir, saman çöpünü çoxdan dartıb çıxarıb və mən indi otağın ortasında təptəzə əşyaların arasında dayanmışam, qulpsuz, çirkli, ləkəli, köhnə. Məni qürur hissi bürüyür ki, rahatlığı bərqərar edən mən olmuşam, baxmayaraq, özümə hərdən irad da tuturam ki, rahatlığı pozan da elə mən olmuşam. Amma bu, mənim günahımdır ki, Valter məni öz təzə qatarından çox istəyir?

Ürəyimdən keçir ki, kaş bir il qabaq ölmüş Qertrud sağ olaydı, Yuliusun sifətinə baxaydı; sifət elə bir görkəm alıb ki, elə bil, Yulius nəsə anlayıb...

RUYUKLAR ÖLKƏSİNDƏ

Ceyms Uodruffun böyük uğurları artıq erkən çağlarında mütəxəssislərin kiçik bir dairəsinə bəlli idi və mən bu uğurlardan qısaca məlumat verirəmsə, keçmiş minnətdarlıq borcumu ifadə etmiş oluram, çünki Ceyms Uodruff hələ də mənim ustadım olaraq qalır, baxmayaraq, mən uzun illərdir, onunla küsülüyəm. Ruyukların tədqiqi üçün onun dünyada tək olan bir kafedrası vardı (hələ də var) və o, tam haqlı olaraq Ruyuk tədqiqatının banisi sayılır; lap axırıncı otuz il ərzində vur-tut iki şagirdi olsa belə, onun xidmətini azaltmaq olmaz, çünki bu qəbiləni o kəşf edib, onun dilini, adət-ənənəsini, dinini araşdırıb. Avstraliyanın güneyindəki yiyəsiz bir adaya təşkil olunan iki ekspedisiyaya başçılıq edib və yanlışlıqlara yol versə də, elm üçün yüksək dəyəri olan xidməti danılmazdır.

Onun ilk şagirdi Bill Van Der Loe olub, haqqında onu demək olar ki, Sidney limanında ağına daha yaxşı şeylər gəlib, veksəlçi olub, evlənib, uşaq əkib, sonralar isə iç Avstraliyada qaramal fermeri olub. Elm Billidən əlini üzüb.

Uodruffun ikinci şagirdi mən olmuşam. Ömrümün on üç ilini ruyukların dilini, adət-ənənəsini, dinini öyrənməyə sərf etmişəm; sonrakı beş ilimi təbabəti öyrənməklə keçirmişəm ki, ruyuklarla birgə həkim kimi yaşayım; amma dövlət imtahanını verməkdən imtina etmişəm, ruyukları – özü də tam haqlı olaraq – Avropa ali məktəblərinin diplomu yox, həkimin bacarığı maraqlandırır. Bundan başqa, onsəkkizillik təhsildən sonra əsl ruyuklarla tanış olmaq üçün keçirdiyim səbirsizlik anları birdən-birə böhran həddinə çatdı və mən dilini əla bildiyim bir xalqın canlı nümunəsini görmək üçün

nəinki bir həftə, heç bir gün də gözləmək istəmədim. Bel çantalarımı, çamadanları, bir ədəd əl aptekini, alət sandıqçasını qablaşdırdım, çek kitabçamı yoxladım, hər ehtimala qarşı, vəsiyyətimi yazdım, çünki Ayfeldə bir yayla evim var və Reyn ətrafındakı meyvəli malikanənin icarədarıyam. Sonra hava limanının taksilərindən birinə mindim, Sidneyə bir uçaq yerliyi aldım; Sidneydən məni balina ovçularının gəmisini aparmalı idi.

Ustadım Ceyms Uodruff məni yola saldı. Yeni bir ekspedisiyaya girişmək üçün özü xeyli düşkünləşmişdi, vidalaşarkən yenə özünün məşhur "Arktika yaxınlığında xalq" adlı yazısını qoltuğuma basdı, baxmayaraq, dəqiq bilirdi ki, mən bu yazını əzbərdən söyləməyə hazırım. Uçağa minməmiş Uodruff məni doğru qışqırdı:

– Bruval doidoi duraboi – (Sərbəst tərcümədə anlamı belə olardı: "Havanın ruhları səni qorusun!" Dəqiqi isə, yəqin ki, belə səslənərdi: "Külək yaman ruhları sənə qarşı göndərməsin!"), çünki ruyuklar balıq ovu ilə dolanır və küləyin mərhəməti onlar üçün müqəddəsdir.

Külək bizə yaman ruhlar göndərmədi və sağ-salamat Sidneydə yerə endim, orada balina ovçularının gəmisinə mindim, səkkiz gün sonra məni balaca bir adada düşürdülər, elə bir adada ki ustadım məni inandırdığı kimi, orada P-ruyuklar yaşamalılı idilər və bunlar əsl ruyuklardan onunla seçildilər ki, onların dilində "P" səsi vardı.

Ancaq məlum oldu ki, ada yaşanmazdır, hər halda, ruyuklar tərəfindən yaşanmazdır. Düz bir gün seyrək otluğun və sıldırım qayaların arasında ilişib qaldım, ancaq ruyuk evlərinin izlərinə rast gəldim ki, onların tikintisində palçıq kimi, bir növ, balıq lehməsindən istifadə etmişdilər, lakin bu adada rast gəldiyim yeganə insan Avropa heyvanat bağları üçün su ayısı ovçusu oldu. Onu öz çadırında sərxoş tapdım və oyadıb çarəsizliyimi ona başa saldım, o da bir az pozuq ingiliscə məndən Rita Haydues adlı birisini soruşdu.

Adı dəqiq başa düşmədiyimə görə onu bir kağıza yazdı və bu zaman nəşəli gözləri axdı. Mən bu adda qadın tanıırdım və ona heç bir məlumat verə bilmədim. Üç gün məcbur qaldım ki, yalnız filmlərdən danışan bu əhlikefin yoldaşlığına dözüəm. Nəhayət, pul çekinə qol çəkib 80 dollara ondan bir rezin qayıq ala bildim və həyatımı təhlükəyə atıb sakit dənizlə səkkiz kilometr aralıdakı adaya doğru avarladım, əsl ruyuklar burada yaşamalılı idilər. Ən azı, bu məlumat doğru çıxdı. Uzaqdan sahilə gözümə adamlar sataşdı, asılı torlar, bir dənə qayıq odası gördüm və var gücümə avar çəkəçəkə, əl edə-edə sahilə yaxınlaşmağa başladım, elə birəldən də qışqırırdım:

– Yoi vuba, yoi vuba, buvayda quhal! (Dənizdən, dənizdən gəlirəm, sizə kömək etmək üçün, qardaşlar!).

Ancaq sahilə yaxınlaşanda gördüm ki, orada dayananların diqqəti başqa qayığa yönəlib: quzeydən motorlu qayığın gurultusu yaxınlaşırdı və mən nəzərə çarpmadan həsrətimin adasına yetişdim, çünki motorlu qayıq, demək olar, mənimlə eyni vaxtda çatdı və hamı çıxış cığırına qaçdı.

Qayığımı, yorğun-argın, sahilə çəkdim, əl çantamdakı konyak şüşəsinin tıxacını çıxartdım və dərin bir qurtum aldım. Şair olsaydım, belə deyərdim: "Arzum çilikləndi", baxmayaraq ki, arzu çiliklənə bilməz.

Poçt qayığı aralanana qədər gözlədim, ayın-oyunumu çiynimə alıb sadə "Bar" yazısı olan binaya doğru yollandım. Saqqallı bir ruyuk orada kətildə əyləşib açıqca oxuyurdu. Yorğun-əzgin, taxta oturacaqlardan birinə çöküb dilləndim:

– Doidoi kruv mali (Külək boğazımı qurudub).

Qoca, açıqcanı qırağa qoyub heyrətlə mənə baxdı və ruyukca ingilis film dilinin qarışığında dedi:

– Yaxın gəl, oğul, aydın danış. Pivə istəyirsən, yoxsa viski?

– Viski, – dedim və donub qaldım.

O ayağa durdu, açıqcanı mənə uzadıb dedi:

– Al oxu, gör nəvəm nə yazır.

Açağın üstündə Hollivudun poçt möhürü vardı və arxa tərəfində bircə cümlə yazılmışdı: "Ey yaradanımın yaradıcısı, böyük suları aş gəl, burada dollar axır".

Növbəti poçt qayığı gələnə qədər orada qaldım, axşamlar barda oturub pul çeklərimi içdim. Buradakıların heç biri daha xalis ruyukca danışmırdı, yalnız tez-tez bir qadının adı çəkilirdi ki, onu da mən əvvəllər mifik bir obraz sayırdım, ancaq kimliyi bu arada mənə aydın olmuşdu: Zarah Linder.

Etiraf edirəm ki, mən də ruyuk araşdırmalarımın tərkinə qıldım. Doğrudur, geri, Uordruffun yanına qayıdıb "buhal" sözünün anlamı barədə onunla mübahisəyə də girişdim, çünki mən bu fikirdə idim ki, "buhal" "su" deməkdər, Uodruff israr edirdi ki, "sevgi" deməkdir.

Amma bu məsələlər, çoxdandır, mənim üçün önəmini itirib. Yayla evimə köçmüşəm, meyvə yetişdirirəm və həmişə də beynimdə bir fikir dolaşır ki, tibbi təhsilimi dövlət imtahanı ilə taclaşdırım, lakin yaşım qırx beşi keçib və mən haçansa elmin ciddi tələbləri ilə məşğul olduğum işlə indi məzə ilə məşğul oluram ki, bu da Uodruffu cin atına mindirir. Meyvə ağaclarına qulluq edərkən ruyuk nəğmələrini zümzümə edirəm, bunu isə özəlliklə sevirəm:

*Voi zuhal buvaxa
bruval nui loha
qraqa bahu, qraqa viuva
moha deiva buvaxa.*

(Niyə uzaqlar çəkir səni, oğlum,
yaxşı ruhlər tərək edibmi, yoxsa səni.
Orda balıq da yox, mərhəmət də yox
anan səndən ötrü göz yaşsı tökür).

Ruyuk dili mənə həm də söyüş üçün yararır. Tacirlər məni aldatmaq istəyəndə astadan öz-özümə deyirəm: "Qraqa veita" ("Sənə xeyir-bərəkət gətirməsin!"), yaxud: "Pixal qromxit"

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

("Tikən boğazında qalsın!") – ruyukların ən ağır söyüşlərin-dən biri.

Amma kimdir bu dünyada ruyuk dilini başa düşən, təkçə Uodruffdan başqa, o Uodruff ki mən ona hərdən bir yeşik alma və "Vahu bahui" (Möhtərəm ustad, yanılırsan) yazılmış bir açıqca göndərirəm, o da mənə, əvəzində, açıqcayla cavab qaytarıb yazır: "Huqai" (güşənişin) və mən qəlyanımı yandı-rıb üzüasağı, illərlə axıb gedən Reyn çayına baxıram.

MÜHARİBƏ BAŞLAYANDA

Mən pəncərənin qabağında uzanmışdım, köynəyimin qollarını çirmələyib darvazanın girəcəyinin və gözətçi postunun başı üstündən alay qərargahının mərkəzi telefon stansiyasına baxır və gözləyirdim ki, dostum Leo şərtləşdiyimiz işarəni versin: pəncərəyə gəlib papağını çıxartsın və yenidən başına qoysun; bacardığım qədər pəncərənin qabağında uzanıb ordunun hesabına Kölndən olan bir qıza və anama bacardığım qədər zəng edirdim və Leo pəncərəyə gəlib papağını çıxarıb, onu təzədən başına qoyanda qışla həyətinə qaçıb zəng çalınana qədər ümumi telefon köşkündə gözləyəcəkdim.

Digər telefonçular başıaçıq, özü də alt köynəyində oturmuşdular və onlar telefon sancağını yuvaya salıb-çıxarmaq, ya da düyməni yuxarı qaldırmaq üçün əyiləndə fərqləndirici nişan yellənib açıq alt köynəyindən çölə çıxır, telefonçular qamətlərini düzəldəndə isə öz yerinə qayıdırdı. Leo papaq geyən yeganə əsgər idi, bunu da ona görə edirdi ki, onu başından çıxarıb mənə işarə versin. Ləngərli kürən başı, daha çox ağa çalan sarışın saçları vardı, Oldenburqdan idi; onda adamın nəzərinə çarpan ilk sima məsumluq idi; ikinci sima, inanılmaz məsumluq və bu iki simadan başqa, digər simaları sezmək üçün heç kəs canına cəfa basmırdı; Leo adama darıxdırıcı görünürdü, pendir reklamlarının üstündəki gənclərin sifətləri kimi.

Günortaüstü hava isti idi; günlərdən bəri davam edən həyəcan hazırlığı artıq aradan qaldırılmışdı, ötən çağların hamısını baş tutmayan istirahət günü saatlarına çevirmişdi; qışla həyətləri bəbəksiz göz çuxuru kimi boş-boşuna uzanıbgedirdi və mən sevinirdim ki, ən azı, başımı qışla hücrəsindən çölə çıxara bilərəm. Üzbəüz binada telefonçular sancaq-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ları salıb-çıxaranda, düymələri yuxarı qaldıranda alınlarında-kı təri silirdilər və Leo onların arasında oturmuşdu, papağı da ağımtıl-sarışın saçlarının üstündə.

Qəflətən gördüm ki, sancaqların salınıb-çıxarılmasındakı ahəng dəyişdi, əllərin hərəkəti təcrübəli vərdişkarlığı, dəqiqliyi itirdi və Leo əllərini üç dəfə başı üstünə qaldırdı: şərtləşmədiyimiz bir işarə, lakin anladım ki, nəşə fəvqəladə bir iş olub; sonra telefonçulardan birinin dəbilqəsini telefon dola-bının üstündən götürüb başına qoyduğunu gördüm; oturub alt köynəyində tərleyəndə, fərqləndirici nişan sinəsində atılıb-düşəndə başındakı polad dəbilqə ilə o, gülünc bir görkəm aldı, ancaq mən ona gülə bilmədim; yadıma düşdü ki, dəmir dəbilqəni geymək, təxminən, "döyüş hazırlığı" deməkdir və məni qorxu bürüdü.

Otaqda arxa tərəfimdə yataqda mürgü döyənələr ayağa durdular, siqaret yandırıb iki dəstəyə bölündülər; "xalqı təlimləndirmə səbəbindən" əsgərlikdən buraxılacaqlarına ümidlərini hələ də üzüməmiş müəllimlik vəzifəsinə iddialı olan üç əsgər Ernest Yünger barədə söhbətlərinə yenidən başladılar; iki nəfər başqası isə, feldşerlə tacir şəyirdi, qadın bədəni barədəki danışqlarını sürdürdülər; hərəcayilik etmərdilər, gülmürdülər, sadəcə olaraq, iki nəfər cansıxıcı coğrafiya müəllimi özlərinə maraqlı görünən Vanne-Aykel topoqrafiyasından necə danışardısa, onlar da elə danışdı. Hər iki söhbət mövzusu məni bir damcı da maraqlandırmırdı. Psixoloqlar, psixoloji marağı olanlar və psixologiya sahəsində ali məktəb kursunu bitirənlər üçün maraqlı olar, öyrənsinlər ki, mənim Kölndəki qızla telefonla danışmaq həvəsim ötən həftələrə nisbətən niyə indi daha güclü olmuşdu; dolabıma gedib papağımı götürdüm, papaq başında pəncərədən çölə boylandım; Leo üçün işarə idi ki onunla təcili danışmaq istəyirəm. İşarəmi başa düşdüyünü bildirməkdən ötrü mənə əl elədi və pəncəyimi geyinib otaqdan çıxdım, pilləkənlə aşağı enib, alay binasının girəcəyində Leonu gözlədim.

Hava daha isti, ətraf daha səssiz, qışla həyətləri daha bomboş idi və belə isti, səssiz, bomboş qışla həyətləri mənim cəhənnəm haqqında təsəvvürlərimə tam uyğun gəlirdi. Leo çox tez gəldi; indi onun da başında polad dəbilqə vardı və o, mənim onda müşahidə etdiyim sonrakı beş simasından birini göstərdi: ürəyincə olmayan hər şeydə təhlükə; telefon dolabının arxasında vaxtsız gecə növbəsi çəkəndə o, həmişə bu sima ilə oturur, gizli xidməti danışıqları dinləyər, onların məzmununu mənə söyləyər, qəfildən sancağı dartıb-çıxarar, Kölnlə təcili gizli calaşma xatirinə gizli danışanları bir-birindən ayırdı ki, mən qızım ilə söhbət edə bilim; sonra calaşdırmanı mən aparardım ki, Leo əvvəlcə Oldenburqdakı qızı ilə, sonra da atası ilə telefonlaşsın; arada da Leo anasının ona göndərdiyi donuz qaxacını baş barmaq yoğunluğunda dilimləyər, zər boyda doğrayardı və biz qaxac zərləri yeyərdik. İş az olanda Leo zəng edənlərin düymənin vəziyyətinə görə hansı rütbə sahibi olmasını tanımaq bacarığını mənə öyrətdirdi; əvvəl elə bilirdim, istənilən rütbəni adi tezliklə oxumaq yetərlidir: yefreytor, altzabit və sairə, amma o, dəqiq fərqləndirə bilirdi ki, telefon bağlantısını tələb edən qulluq hərisi yefreytordur, yoxsa yorğun polkovnik; hətta acıqlı kapitanlarla əhlikef baş leytenantların fərqi də – çətin anlaşılan fərq – düymənin aşağı düşməsindən bilirdi. Bütün axsamboyu onun digər simaları da üzə çıxardı: qətiyyətli nifrət, qədim biclik; həmin simalarla o, birdən-birə pedantlaşardı, özünün "Hələ də danışırsız", "Əlbəttə"lərini səlis tələffüz edər, adamı narahat edən bir cəldliklə sancaqları elə dəyişdirərdi ki, çəkmə haqqında gedən rəsmi danışmaq çəkmə və mərmə haqqında söhbətə çevrilər, ya da baş leytenantlardan biri qəfildən baş feldfebelin öz arvadı ilə intim danışığına qarışırdı: "Cəzadə israrlıyam, israrlıyam, dedim". Sonra Leo sancaqları yenidən elə ildırım sürətilə dəyişdirərdi ki, çəkmə söhbəti edənlərin hər ikisi yenidən çəkmədən, o biriləri də mərmədən danışar və baş feldfebelin arvadı təzədən ərinə mədə

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ağrılarından gileylənərdi. Qaxac yeyilib qurtaranda, Leonun növbəsi başa çatanda və biz səssiz qışla həyətindən keçib öz otağımıza yollananda onun sonuncu siması üzə çıxardı; gicgici, bir növ, məsum, körpə məsumluğundan tam seçilən bir suçsuzluq.

İstənilən ayrı bir vaxtda başındakı görünməmiş darma-callıq nişanəsi olan polad dəbilqə ilə Leonun qarşısında dayanmasını lağa qoyardım. Onun baxışları məni silib keçirdi, birinci, ikinci qışla həyətindən ötüb at tövlələrinə tuşlanmışdı; simaları üçdən beşə, beşdən dördə dəyişdi və axırda son siması ilə üzünü mənə tutub dilləndi:

– Mühəribə başlayır, mühəribədir, mühəribə, axır ki istəklərinə çatdılar. – Heç nə demədim, o, yenidən dilləndi. – Yəqin, qızınla danışmaq istəyəcəksən?!

– Hə, – dedim.

– Mən özümünkü ilə danışdım, uşağı doğmayacaq, bil-mirəm, buna sevinim, sevinməyim. Sən nə fikirdəsən?

– Sevin, – dedim, – məncə, mühəribədə uşağı olmaq o qədər də yaxşı deyil.

– Ümumi hərbi mükəlləfiyyət, – dedi, – döyüş hazırlığı, tezliklə burada aləm bir-birinə qarışacaq, bir daha velosipedə minib getməyimiz uzun bir həsrət olacaq (növbəmizi çəkib qurtarandan sonra velosipedlərə minib yaxındakı kəndin otlaq sahəsinə gedər, burada kəndli qadına qayğanaq və çörək bişirtirdirdik). – İlk mühəribə məzhəkəsi artıq baş verib, – Leo dedi. – Xüsusi səyimə və telefonçuluqdakı özəl xidmətlərimə görə, mənə altzabit rütbəsi veriblər, indi isə özünü ver ümumi telefon odasına, üç dəqiqəyə zəng gəlməsə, əfəlliyimə görə mənə nə istəsən, deyərsən.

Telefon köşkündə "Münster Baş Poçt İdarəsi" adlı telefon kitabının üstünə dirsəklənib bir siqaret yandırdım və lifli şüşə divarın yarığından qışla həyətində baxdım: yalnız baş feldfebelın arvadı gözə dəydi, məncə, 4-cü blokdan olan; o, sarı bardaqdan öz geraniyalarını suvarırdı; gözləyirdim, qol

saatına baxdım: bir dəqiqə, iki dəqiqə və telefon zəngi gerçəkdən də çalınanda qorxdum, Kölndəki qızın səsini eşidəndə isə daha bərk qorxdum:

– Mebel salonu Maybax, Şubert...

Mən də cavabında dedim:

– Eh, Mari, müharibə başlayır, müharibə.

İndi də o dilləndi:

– Yox, ola bilməz.

Mən dedim:

– Elədir.

Araya yarım dəqiqəyə qədər sükut çökdü və o dilləndi:

– Gəlim?

Əhvalıma uyğun olaraq hazırlıqsız "hə, hə, hə" kəlmələrini dilə gətirənə qədər, çox güman ki, yüksək rütbəli zabitlərdən birinin səsi bağırdı:

– Bizə silah-sursat lazımdır, təcili lazımdır.

Marinin səsi gəldi:

– Hələ də xətdəsən?

Zabitin nəritisi aləmi başına götürdü:

– Murdarçılıq!

Mən bu arada vaxt tapıb Marinin səsində mənə yad, az qala, xoflu gələnin nə olduğunu beynimdən keçirdim; bu, evlənmə həsrətinin səsi idi və mən qəfildən duydum ki, onunla ailə qurmağa məndə həvəs qalmayıb. Dedim:

– Ola bilsin, biz bu gecə yola düşdük.

Zabit nərildədi:

– Murdarçılıq, murdarçılıq (görünür, ağılına bundan yaxşısı gəlmirdi).

Mari bir də dilləndi:

– Saat dördün qatarına minib, yeddiyə yaxın orada olardım.

Mən də, nəzakətli olsun deyə, tələsik dilləndim:

– Gecdir, Mari, çox gec.

Sonra mən yalnız aşkarca dəlilik ərəfəsində olan zabitin səsini eşidirdim. O, yenə də bağırırdı:

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Əvvəl-axır silah-sursat alacağın, ya yox?

Mən də daşlaşmış səslə (bunu Leodan öyrənmişdim) cavab verdim:

– Yox, yox, silah-sursat almayacaqsınız, lap gəbərsəniz də. Sonra dəstəyi yerinə qoydum.

Biz çəkmələri dəmiryol vaqonlarından yük maşınlarına yığanda hava hələ işıqlı idi, ancaq onları yük arabalarından dəmiryol vaqonlarına geri yükləyəndə qaranlıq idi və çəkmələri yenidən dəmiryol vaqonlarından yük avtomobillərinə boşaldanda hava hələ işıqlaşmamışdı, sonra birdən-birə işıqlaşdı və biz hələ də ot bağlamalarını yük arabalarından dəmiryol vaqonlarına yığırdıq; amma sonra təzədən qaranlıqlaşdı və ot bağlamalarını yük arabalarından dəmiryol vaqonlarına yüklədiyimizdən düz ikiqat artıq vaxta ot bağlamalarını dəmiryol vaqonlarından yenidən yük maşınlarına yığırdıq. Bu arada bir dəfə müharibə şəraitincə qurulmuş səhra mətbəxi gəldi, bizə doyunca qulyaş, bir az kartof, əsl qəhvə və siqaret verdilər, bu axırıncılara pul ödəyəsi olmadıq; deyəsən, bütün bunlar qaranlıqda baş verdi, çünki mən bu sözləri deyən səsi yaxşı xatırlayıram: dənəvər qəhvə və siqaret havayıdır, müharibənin əsas əlaməti kimi; həmin səsin sahibinin sifətini yada sala bilmirəm. Biz qışlaya qayıdanda hava artıq işıqlaşmışdı və qışlanın yanından ötən küçəyə burulanda döyüşə yollanan ilk batalyonla üz-üzə gəldik. Öndə "Gedimmi, gedimmi?" əsgər mahnısını çalan musiqiçilər addımlayırdı, sonra birinci rota, onun silah-sursat maşını, daha sonra ikinci, üçüncü, lap axırda da ağır pulemyot silahları ilə dördüncü rota gəlirdi. Heç kəsin, lap bircə nəfərin də üzündə sevinc nişanəsi görmədim; əlbəttə, küçədə adamlar, hətta qızlar da vardı, amma əsgərlərin silahına kiminsə gül taxdığı gözümə sataşmadı; havada sevincin, ruh yüksəkliyinin həniəri də duyulmurdu.

Leonun çarpayısına əl dəyilməmişdi; dolabçasını açdım (müəllimliyə namizədlərin başlarını bulayaraq "çox uzaq

gedir" deyə adlandırdıqları Leo ilə yaxınlığın növbəti mərhələsi); hər şey yerində idi: Oldenburqlu qızın şəkli, cökə ağacının altında velosipedinə söykənib durmuşdu; Leonun atasının şekilləri; onların kəndli həyəti. Qaxacın yanında yazılı bir vərəq vardı: "Məni diviziya qərargahına keçirdilər, tezliklə barəmdə eşidərsən, qaxacın hamısını götür, mənim yenə varımdır. Leo". Qaxacı götürmədim, dolabçanı yenidən bağladım; aclığım yox idi və masanın üstünə iki günün azuqəsi qalaqlanmışdı: çörək, bankalarda bağır qolbası, yağ, pendir, cem və siqaret. Müəllimliyə namizədlərdən biri yefreytor rütbəsinə yüksəldiyini və Leonun yoxluğunda otaqbaşı təyin edildiyini deyib ürəyimi bulandırdı; azuqələri paylaşmağa başladı; bu, xeyli çəkdi; məni yalnız siqaret maraqlandırır, onu da o lap axırda verdi, çünki özü çəkən deyildi. Siqaret payımı alanda qutunu açıb çarpayıya uzandım və çəkməyə başladım; yanımdakıların yeməyinə göz qoydum. Qolbas buterbrodunu düzəldib "yağın əla keyfiyyəti"ndən danışdılar, sonra yataqlarına uzandılar; hava çox isti idi, ancaq paltarımı soyunmağa həvəsim qalmamışdı; günəş bir-iki yarıqdan içəri süzülürdü və bu işıq zolağının birinin altında yefreytorluğa yüksəlmiş oğlan oturub yefreytor nişanını mundirinin qoluna tikirdi; yefreytor nişanını tikmək asan iş deyil: nizamnaməyə əsasən, qol tikişindən müəyyən məsafədə olmalıdır, eləcə də heç bir qulağı əzilib qatlanmamalıdır; müəllimliyə namizəd nişanı bir neçə dəfə sökməli oldu, ən azı, iki saat bir yerdə oturub sökdü və təzədən tikdi, amma heç də görünmürdü ki, səbri tükənənə oxşayır; bayırda hər qırx dəqiqədən bir musiqiçilər keçib gedirdi, mən də yedinci, ikinci, doqquzuncu bloklardan, axırda da at tövlələrindən "Gedimmi, gedimmi?" mahnısının yaxınlaşdığını eşidirdim, hərdən lap bərkdən, hərdən də lap astadan; yefreytor öz nişanını tikib qurtarana qədər, demək olar, üç dəfə "Gedimmi, gedimmi?" mahnısı oxundu və o, hələ də büzüşüb oturmuşdu; sonra mən siqaretlərimin axırına çıxıb yuxuya get-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dim. İlkindiüstü nə çəkmələri yük arabasından dəmiryol vaqonlarına, nə də ot bağlamalarını dəmiryol vaqonundan yük arabasına boşaltmağa ehtiyac oldu; biz alayın geyim üzrə cavabdeh olan feldfebelinə köməkçi verildik, o, özünü təşkilatçılıq dahisi sayırdı; siyahıda olan geyim və təchizat mallarının sayı qədər özünə köməkçi götürmüşdü; təkcə plaş-palatkalar üçün iki nəfər, bir nəfər də mirzəliyə. Plaş-palatkaya baxan o iki nəfər önə çıxdı, özlərini əməlli darta-raq, plaş-palatkaları at tövləsinin beton döşəməsinə sərdi; plaş-palatkalar sərilib qurtaran kimi, onlardan biri yerindən tərənib hərəsinin üstünə iki boyunağı qoydu; ikincisi isə iki ədəd cib yaylığı, sonra mən mətbəx qab-qacağını gətirdim və feldfebelin dediyi kimi, ölçülərinin o qədər də önəm daşmadığı şeylərin hamısı paylananda dəstənin ziyalı təbəqəsi ilə ölçülərin əhəmiyyət kəsb etdiyi şeyləri hazırladı; kitələri, çəkmələri, şalvarları və sairə; qabağında bir qalaq əsgər kitabı vardı, ölçü və çəkiyə görə kitel, şalvar və çəkmə axtarırdı və bizə and-aman edirdi ki, "əgər bu zibil uşağı mülki həyatda donuz kimi piylənməyiblərsə", hər şey əyinlərinə gələcək; hər şey, gərək, tez başa gələydi, dəstə-dəstə, tez də başa gəldi, dəstə-dəstə və hər şey yerbəyer olanda ehtiyatdan çağırılanlar gəldilər, hərəni öz plaş-palatkasının yanına apardılar, onlar da plaş-palatkanın uclarını bir-birinə bağlayıb şələlərini dallarına aldılar və əyinlərini dəyişmək üçün öz otaqlarına yollandılar. Az hallarda olurdu ki, kimsə aldığı paltarı dəyişdirsən, özü də həmişə o vaxt ki mülki həyatda onu piy basmış olsun. Bir də elə nadir hallar olurdu ki, haradasa nəşə çatmırdı: çəkmə silovu, yaxud yemək dəsti və hər dəfə də müəyyənləşirdi ki, bir başqası iki dənə çəkmə silovu, yaxud iki yemək dəsti götürüb, feldfebelin nəzəriyyəsinə təsdiq edən bir fakt ki biz yetərincə mexaniki çalışmırıq: "Kəlləmizi hələ də çox işlədirik". Mən kəlləmi qəti işlətmirdim, ona görə də heç kimin mətbəx qab-qacağında çatışmazlıq olmamışdı.

Sursatları paylanan rotalardan birinci əsgər hər dəfə bağlamasını belinə alanda bizlərdən də birincilər növbəti plaş-palatkanı açmalı olurdu; hər şey yağ kimi gedirdi; təzəcə rütbə almış yefreytor bu arada masanın arxasında oturub hər şeyi əsgər kitablarına yazırdı; əsgər kitabçalarına o yalnız "bir" rəqəmini yazmalı olurdu, təkcə boyunağlarının, cib yaylıqlarının, alt köynək və tumanlarının qarşısında "iki" yazırdı.

Bütün bunlara baxmayaraq, feldfelin dediyi kimi, "ölü dəqiqələr" də olurdu, həmin dəqiqələrdən biz güc toplamaq üçün istifadə edirdik; mehtər taxtına əyləşib bağır qolbası ilə çörək, hərdən pendir-çörək, ya da cem-çörək yeyirdik, əgər feldfelin də haçansa "ölü dəqiqələri" olurdusa, yanıma gəlib hərbi rütbə ilə hərbi vəzifə arasındakı fərqi bizə başa salırdı; ona çox maraqlı gəlirdi ki, özü geyim altzabiti ola-ola – "Bu, mənim hərbi vəzifəmdir", – deyirdi – feldfelin rütbəsini daşıyır, "Bu da mənim hərbi rütbəmdir", – deyirdi; bir də onu deyirdi ki, məsələn, geyim altzabiti yefreytor da ola bilər, adi əsgər də; mövzudan qəti əl çəkə bilmirdi, həmişə yeni-yeni situasiyalar uydururdu ki, onlardan bəziləri vətəne xəyanət fantaziyası səviyyəsinə qalxırdı: "Məsələn, lap elə alına bilər ki", – deyirdi, – "yefreytor bölük, hətta batalyon komandiri olar".

Mən on saat dalbadal mətbəx qab-qacağını plaş-palatkların üstünə qoydum, altı saat yatıb, yenidən həmin işi davam etdirdim; sonra yenidən altı saat yatdım, amma Leodan hələ də heç bir səs-soraq çıxmadı. Üçüncü onsaatlıq qab-qacaq düzümü başlayanda yefreytor "birlərin" yazılmalı olduğu yerə "iki" rəqəmini yazmağa girişdi və harada "iki" olmalı idisə, onun yerinə "bir" yazdı. Onu dəyişdirdilər, indi boyunağlarını düzməli oldu, müəllimliyə ikinci namizədi mirzə təyin etdilər. Mən üçüncü on saatda da qab-qacaq düzəsi oldum, feldfelin deyirdi ki, işimin öhdəsindən bacarıqla gəlirəm.

Sakit dəqiqələrdə biz taxtların üstündə oturub pendir-çörək, cem-çörək, qolbas-çörək yeyəndə əcaib şeylər dolaşdı.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bunlardan biri yetərincə məşhur olan, kəsmətə çıxmış general bərəsindəydi, o, dalğatutmaz adalardan birində tam məxfi və xüsusi vacib komandanlığı qəbul etmək tapşırığını telefonla alıbmiş; general, mundirini dolabdan çıxarıb, arvadını, uşaqlarını, nəvələrini öpüb, sevimli atına vida şapalağı ilişdirib, qatarla Şimal dənizinin hansısa stansiyasına, oradan da kirayəyə götürdüüyü motorlu qayıqla həmin adaya yollanıbmış; kişi öz komandanlığına yetişənə qədər ağılsızlıq edib motorlu qayığı geri göndərmiş; suyun birdən-birə qabarması onun yolunu kəsib və o, adadakı kəndlini tapança ilə hədələyərək – hər halda, belə danışırdılar – avarlı qayıqla onu sahilə çıxarmağa məcbur edib. Günortaüstü əhvalatın yeni bir variantı yarandı: qayıqda generalla kəndli arasında əlbəyaxa davaya bənzər bir şey olub, hər ikisi suya düşüb boğulub. Məni ağrıdan o oldu ki, bu əhvalat – eləcə də başqaları – həm cinayət əməli kimi, həm də məzəli qarşılandı, halbuki mən onu nə ondan, nə də bundan hesab edirdim; mən nə yaygın, ittihamlı "sabotaj" kəlməsini yaxına buraxırdım, nə də camaatın gülüşünə qoşula, yaxud onlarla birlikdə irişə bilirdim. Müharibə, deyəsən, məzəliliyin əlindən onun məzəsini də almışdı.

Röyalarımı, yuxumu və cüzi miqdarda olan ayıq anları dolduran "Gedimmi, gedimmi?" mahnılarını, əllərindəki kağız kartonlarla qaça-qaça qışlaya gələn və bir saatdan sonra onu "Gedimmi, gedimmi?" ilə tərək edən saysız-hesabsız əsgərləri, hətta hərdən qulağımıza çatan və "birlikdə tər tökmək" kəlməsinin tez-tez eşidildiyi alayarımcıq nitqləri də – bütün bunların hamısını – mən ayrı vaxtlar gülməli, məzəli sayardım, amma indi gülməli olanlara nə gülə bilirdim, nə də gülümsəyə; hətta feldfebelin və fərqləndirici nişanı hələ də çəp dayanan və hərdən plaş-palatkanın üstünə iki əvəzinə, üç boyunağı qoyan yefreytorun da üstünə gülə bilmirdim.

Hava hələ də isti idi, avqust hələ çıxmamışdı və üç dəfə on səkkiz saatın yalnız qırx səkkiz etdiyini, iki gündüzün və iki gecənin nə olduğunu yalnız indi, bazar günü saat on birə

yaxın yuxudan ayılında, Leonun başqa yerə köçürülməsindən bu yana ilk dəfə olaraq yenidən pəncərənin önündə uzananda anladım; müəllimliyə namizədlər gəzinti paltarında kilsəyə yollanmağa tam hazır idilər və yarı yolda təkidlə mənə baxdılar, mən isə yalnız bunu dedim:

– Gedin, gəlib çataram.

Aşkarca göründü ki, onlar axır ki bir dəfə mənsiz getdiklərinə sevinirlər. Həmişə biz kilsəyə gedəndə onlar mənə baxardı, sanki, məni kilsədən xaric etmək üçün ürəklərinin başı tökülürdü, çünki özümdə, yaxud da geyimimdə nəşə onların ürəyinə yatmırdı; çəkmələrimin yaxşı silinməməsi, yaxa bağının səliqəsiz duruşu, çiyin qayıışı, ya da saç düzümü; onların mənə əsgər yoldaşı kimi acığı tutmurdu (məncə, buna tam haqları da olardı), əksinə, katolik olduğuma cinləndirdilər; ürəklərindən olardı, birmənalı şəkildə bildirməyəydim ki, biz, əslində, eyni kilsəyə gedirik; bu, onların ürəyini bulandırırdı, amma əllərindən heç nə gəlmirdi, çünki əsgər kitabında mənim qarşımda yazılmışdı: dini inancı – katolik.

Həmin bazar günü mənsiz getdiklərinə görə sevinclərinin hədd-hüdudu olmadı və mən diqqətlə baxanda onların qışlanın yanından ötüb tərtemiz, şux və cəld addımlarla şəhərə yollandıqlarını gördüm. Hərdən mərhəmət mərazim tutanda onları ona görə tərifləyirdim ki, Leo da protestant idi; düşünürəm ki, Leo da katolik olmuş olsaydı, sadəcə olaraq, ürəkləri partlayardı.

Tacir şeyirdi ilə feldşer hələ də yatırdılar; biz yalnız günortaüstü saat üçdə yenidən at tövləsində olmalıyıq. Moizə üçün vaxtında kilsəyə getmək zamanı yetişənə qədər mən bir xeyli də pəncərənin qabağında uzanıqlı qaldım. Sonra paltarımı dəyişəndə bir dəfə də Leonun dolabçasını açdım və qorxu məni bürüdü: bir dənə vərəq və iri bir qaxac parçasından başqa orada heç nə yox idi; Leo, sadəcə, dolabçanı bağlamışdı ki, mən vərəqlə qaxacı tapım. Vərəqdə yazılmışdı: "Əməllərimin üstünü açıb məni Polşaya göndərdilər – yəqin,

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

barəmdə eşitmisən?" Vərəqi cibimə soxub, dolabçanı yenidən bağladım və geyinib hazır oldum; şəhərə yola düşüb kilsəyə girəndə tamam məyuslaşmışdım, hətta mənə doğru boylanıb başlarını bulaya-bulaya yenidən altara üz tutan o üç nəfər müəllimliyə namizədin baxışları da məni halımdan düz-əməlli qopara bilmədi. Yəqin, onlar tez-tələsik müəyyənləşdirmək istəyirdilər ki, mən qurbanlıq başlayandan sonramı gəlmişəm və çox güman ki, məni kilsədən uzaqlaşdırmaq haqqında təşəbbüsdə bulunmağı ürəklərindən keçirirdilər; amma mən, doğrudan da, qurbanlıqdan qabaq gəlmişdim, onlar heç nə edə bilməzdilər və mən can-başla katolikliyimdə qalmaq istəyirdim. Leonu düşünüb qorxdum, Kölndəki qızı düşündüm və halım bir az da xarab oldu, ancaq tam əmin idim ki, onun səsində bir nikah həsrəti vardı. Otaq yoldaşlarımı cinləndirmək üçün elə kilsənin özündə yaxamı açdım.

İbadətdən sonra bayırda sakristiya¹ ilə çıxışın arasındakı kölgəli guşədə kilsə divarına söykənib, papağımı çıxartdım, siqaret yandırıb, imanlıların yanımdan ötməsinə tamaşa etdim; beynimdə dolaşdırdım ki, görəsən, elə bir qız tapmaq olarmı, onunla gəzməyə çıxa, qəhvə içə, bəlkə də, kinoya gedə bilim; mətbəx qab-qacağını yenidən plaş-palatkaların üstünə qoyacağım vaxta üç saat qalırdı. İstəyim o idi ki, qız başdanxarab olmasın, bir az da gözəl olsun. Mən həm də indi ötürdüyüm qışla naharım haqqında düşündüm, gərək, tacir şeyirdinə deyəydim ki, kotlet payımı otağa gətirsin.

İki siqaret müddəti dayanıb qaldım, imanlıların dəstə-dəstə ayaq saxlayıb yenidən aralandıqlarını gördüm və üçüncü siqareti ikincinin oduna yandıranda kənardan üstümə bir kölgə düşdü və mən sağa baxanda kölgəsini üstümə salan adamı gördüm, o, kölgəsindən də qara idi: bu, dini ayini icra edən kapellan² idi. Çox səmimi görkəmi vardı, o qədər də yaşlı deyildi, otuz yaş olardı, sarışın, bir az da şad-xürrəm.

¹ Sakristiya – keşiş cübbələrinin saxlandığı yer

² Kapellan – katolik kilsəsində keşiş

Əvvəlcə açıq yaxama, sonra çəkmələrimə və açıq başıma, axırda da xeyli əvvəl yanımdakı tumbalardan birinin üstünə qoymuş olduğum və oradan sürüşüb daş döşəməyə düşmüş papağıma baxdı; lap axırda da siqaretimə, üzümə göz yetirdi və məndə belə bir təəssürat yarandı ki, gördüklərinin heç biri ürəyincə deyil.

– Nə olub axı? – nəhayət, dilləndi. – Nə dərdiniz var? – Bu suala cavab olaraq başımı tərpedənə qədər bir də soruşdu, – tövbə etmək istəyirsiniz?

"Lənətə gələsən", – düşündüm, – "tövbədən savayı, başlarında ayrı fikir olmur, onun da yalnız müəyyən bir hissəsi".

– Yox, – dedim, – tövbə etmək istəmirəm.

– Onda, – dedi, – ürəyinizə dolan nədir?

Deyimi elə səsləndi ki, sanki, ürək yerinə bağırsağ demək istəyirdi. Aşkarca narahat idi, papağıma baxırdı, mən də hiss edirdim ki, papağımı yerdən qaldırmamaqla onu bərk hirs-ləndirirəm. Onun narahatlığını rahatlığa çevirə bilərdim, amma mən onu yox, o, məni dindirmişdi, odur ki, axmaqlığıma salıb çəkinə-çəkinə soruşdum ki, düz-əməlli bir qız tanıyırmı, mənimlə gəzsin, qəhvə içsin, bəlkə, axşam kinoya da getsin; qız gözəllər gözəli olmaya da bilər, amma camalı çirkin və imkanca yaxşı ailədən də olmasın, çünki belələri çox vaxt başdanxarab olur. Dedim ki, mən ona Kölndəki kapellanlardan birinin ünvanını verə bilərəm ki, ehtiyac duysa, ona zəng edib mənim necə gözəl katolik nəslindən olduğuma əminlik hasil etsin. Çox danışdım, axırda lap şitini çıxartdım və üz-gözünün necə dəyişdiyini müşahidə etdim; əvvəlcə tam mülayim, az qala, mehriban idi. Bu, onun məni həddən artıq maraqlı, bəlkə də, bir az yazıqlanmağa və psixoloji baxımdan tam ələ salınmağa layiq gicbəsər hesab etdiyi ilkin mərhələ oldu. Mülayimlikdən, az qala, mehribanlıq, az qala, mehribanlıqdan lağlanmağa olan keçid mərhələlərini müəyyən-ləşdirmək çox çətin idi, amma o, birdən-birə – özü də mənim qıza xas olmalı bədən ləyaqətlərindən danışdığım anlarda

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– hirsindən turp kimi qızardı. Yaman qorxdum, çünki anam haçansa demişdi ki, şad-xürrəm adamların üzünün birdən-birə turp kimi qızarması pis əlamətdir. Bu məqamda o, üstümə bağırmağa başladı və bu bağırıtı məndə həmişəki kimi coşqun əhvali-ruhiyyə oyatdı. Bağırdı ki, görkəmindən pinitilik yağır, açıq "yaxa" ilə, çirkli çəkmələrlə dolaşırım, papağım yanımda "zibilin içində, bəli, bəli, zibilin içindədir" və o qədər iradəsizəm ki, siqareti siqaretin oduna yandırırım və bəlkə də, katolik keşişlə qəhbəbaşını dəyişik salıram. Öz coşqunluğumda artıq çoxdandır, onun barəsində qorxu keçirmirdim, sadəcə, mən özüm də hirsələnmişdim. Soruşdum ki, yaxalığının, çəkməmin, papağımın ona dəxli var, yoxsa fikrindən keçirir ki, mənim altzabitimi əvəz etsin və:

– Ümumiyyətlə, – dedim, – həmişə ağızdolusu danışırsız ki, adam öz dərdini götürüb sizlərin yanına gəlsin, dərdini sizə danışanda da hirsələnirsiniz.

– Sizə, siz? – hirsindən tıncıxa-tıncıxa dilləndi. – Bəlkə, sənənlə qardaşlaşma şərabi içmişik, hə?

– Yox, – dedim, – içməyinə içməmişik.

Amma, deyəsən, onun ilahiyyatdan xəbəri yox idi. Papağımı yerdən qaldırdım, papağa baxmadan onu başıma qoydum və kilsə həyətindən çəpəki keçib yoluma düzəldim. Kapellan arxamca səsləndi ki, heç olmasa, yaxamı bağlayım və belə gicbəsər olmayım; az qaldım, geriyyə dönüb bağırım ki, gicbəsər o özüdür, amma sonra yadıma düşdü ki, anam deyirdi ki, adam keşişə həqiqəti söyləyər, ancaq imkanca, gərək, abırını qorusun və bir daha geriyyə dönmədən beləcə şəhərə üz tutdum. Sadəcə olaraq, açıq yaxam yellənə-yellənə katoliklər barədə düşüncələrə daldım; indi müharibə idi, amma onlar əvvəlcə adamın yaxasına, sonra da çəkməsinə baxırdı. Deyirdilər ki, gərək, dərdini onlara söyləyəsən, söyləyəndə də hirsələnirdilər.

Şəhərdə ağır-ağır addımlayırdım, heç kimlə salamlaşmaq istəmədiyim bir qəhvəxana sorağında; gic-gici salamlaşma

qəhvəxanaya olan bütün həvəsimi öldürürdü; rastıma çıxan qızların hamısını gözdən keçirirdim, hətta çönüb arxalarınca baxırdım, lap elə qıçlarına da, amma aralarında eləsi yox idi ki, səsində nikah həsrəti olmasın. Çasıb-qalmışdım, Leonu, Köln-dəki qızı düşünürdüm, ona tel vurmağı götür-qoy edirdim, hansısa qızla tək-tənha qalmaq üçün, az qala, evlənməyə də hazır idim. Leo barədə arın-arxayın düşünmək üçün fotoatel-yelərdən birinin vitrini qarşısında ayaq saxladım. Ondan yana qorxu keçirirdim. Vitrində özümə baxdım, yaxa açıq, qapqara çəkmə, yaxamı bağlamaq üçün əlimi yuxarı qaldırdım, amma tənbelliyim tutdu və əlimi yenidən aşağı saldım. Atelyenin vitrinindəki fotolar cansıxıcı idi. Yalnız gəzinti geyimli əsgərlər; bəziləri şəkillərini hətta dəmir dəbilqədə çəkirmişdi və xeyli düşündüm ki, mənə cansıxıcı görünən dəmir dəbilqəli şəkillərdirmi, günlüklü papaqlarda olanlardımı? Bu vaxt bir feldfel çərçivəli şəkillə atelyedən çölə çıxdı; şəkil kifayət qədər iri idi, ən azı, səksənin altımtısa, çərçivə gümüşü laklanmışdı və şəkildə feldfel gəzi geyimində və dəbilqədə təsvir olunmuşdu; o, hələ gənc idi, bir az məndən yaşlı olardı, ən çoxu, iyirmi bir; yanımdan ötüb getmək istədi, sonra duruxub ayaq saxladı, mən hələ də tərəddüd edirdim ki, əlimi qaldırıb onu salamlayım, ya yox, bu vaxt o dilləndi:

– Boşla getsin, amma sənin yerinə olsaydım, yaxamı bağlayardım, elə köynəyin də yaxasını, bir başqası, məndən fərqli olaraq, daha ciddi davrana bilər.

Sonra gülüb yoluna düzəldi və mən bu olaydan sonra dəbilqədə şəkil çəkdirənləri (təbii ki, bu da nisbidir) günlüklü papaqda şəkil çəkdirənlərdən üstün tuturam. Mənimlə fotoatelyenin qabağında durub şəkillərə baxmağa əsl Leo yaraşardı; şəkillərin içində bəy-gəlinləri, gənc imanlıları və qurşaqlı, bəzəkli tələbələri də görmək olardı və mən xeyli fikirləşdim ki, onlar qurşağı niyə saçlarına vurmurlar; bu onlardan bəzilərinə heç də pis yaraşmazdı. Özümə həmdərd axtarırdım, amma tapa bilmirdim.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Yəqin, kapellan fikirləşirdi ki, seksual aclıq xəstəliyinə tutulmuşam, ya da ateist nasistəm; ancaq mən nə seksual aclıqdan korluq çəkirdim, nə də ateist, yaxud nasist idim. Sadəcə olaraq, dərddə ehtiyacım vardı, özü də kişi dərddə yox və bu, sadə və ağlasığmaz dərəcədə mürəkkəb idi; şəhərdə axı yüngülxasiyyət qızlar da vardı, hətta pula satılanlar da (burası katoliklər şəhəri idi), lakin kişi seksual aclıq keçirməyəndə yüngülxasiyyət və pula satılan qızlar da həmin an dilxor olurlar. Fotoatelyenin qabağında xeyli dayandım; bugünkü günün özündə də qərib şəhərə düşəndə həmişə fotoatelyələrə tamaşa edirəm; hər yerdə tələbələrin olmamasına baxmayaraq, az qala, hər yerdə eyni mənzərə, hər yerdə eyni cansıxıcılıq. Heç kəslə salamlaşmaq istəmədiyim qəhvəxana soracağında yoluma davam edəndə, demək olar, artıq saat bir idi, amma onlar bütün qəhvəxanalarda mundirlərinə təpilib oturmuşdular, bu da onunla sonuçlandı ki, kinoya, ikiyə on beş dəqiqə işləmiş başlayan seansa gedəsi oldum. Yalnız filmin jurnalı yadımdadır; kübarlıqdan əsər-ələməti olmayan polyaklar kübar almanlara işgəncə verirdi; zal elə bomboş idi ki, seans zamanı heç bir maneə görmədən siqaretimi tüstülədə bildim; 1939-cu il avqustun sonuncu bazar günü hava od tutub yanırdı.

Qışlaya qayıdanda artıq saat üçü çoxdan keçmişdi, hansı səbəbdənsə əmr gəlmişdi ki, plaş-palatkalar saat üçdə sərilsin, mətbəx qab-qacağı və yaxaağları onların üstünə qoyulsun; paltarımı dəyişmək, qolbas-çörək yemək, bir neçə dəqiqəliyinə pəncərənin qabağında uzanmaq, Ernst Yünger və qadın bədəni haqqında gedən söhbətlərin ucundan-qulağından eşitmək üçün özümü vaxtında yetirmişdim; söhbətin hər ikisi daha ciddi, daha darıxdırıcı olmuşdu; üç feldşerlə tacir şeyirdi öz mülahizələrinə indi hətta latın kəlmələri də qatırdılar ki, bu da, onsuz da, iyrənc olan məsələni daha da iyrəncləşdirirdi.

Saat dördə bizi bayıra çağırırdılar və mən fikirləşdim ki, yenə çəkmələri yük arabasından vaqonlara, ya da vaqonlardan

yük arabasına boşaldacağıq, amma bu dəfə biz idman zalında üst-üstə qalaqlanmış persol qutularını yük arabalarına yığmalı olduq, sonra da onları yük arabalarından bağlama poçtunun otağına daşdıq ki, burada da onlar təzədən üst-üstə qalaqlandı. Persol qutuları o qədər də ağır deyildi, üstündəki ünvanlar makinada yazılmışdı; sərıaya düzıldük, odur ki, qutuların hamısı mənım də əlimdən keçdi; bunu biz bütün bazar günü günortadan başlamış gecəyarıya qədər etdik və demək olar, bircə dəfə də ölü dəqiqəmiz olmadı ki, ağızımıza nəsə ataq; yük arabası tam dolandan sonra baş poçta gedir, orada yenidən sərıaya düzülüb qutuları boşaldırdıq. Hərdən də "Gedimmi" dəstələrindən birini ötüb-keçirdik, ya da bir başqası ilə üz-üzə gəlirdik; bu ərəfədə üç musiqi kapellası vardı və hər şey sürətlə gədirdi. Son qutuları yerləşdirib qurtaranda artıq çox gec idi, gecə gecədən keçmişdi və əllərim mətbəx qab-qacağından ötrü gicişib, persol qutuları ilə qab-qacaq arasındakı cüzi fərqi hiss etdi.

Bərk yorulmuşdum və özümü çarpayıya atmaq istədim, ancaq masanın üstündə yenə də bir qalaq çörək, qolbas qutuları, cem və yağ vardı, digər əsgər yoldaşlarım təkid edirdilər ki, onları paylaşınlar; mən təkcə siqaret istəyirdim və hər şey dəqiq-dürüst paylanana qədər gözləməli oldum, zira yefreytor, təbii ki, siqaretləri lap axırda payladı, bunu xüsusi pəndəmliklə etdi, bəlkə də, mənı intizama öyrətmək və hərəsiyim öz nifrətini bildirmək üçün; axır ki siqaretlərimi alanda pallı-paltarlı çarpayıya uzanıb çəkməyə başladım və onların qolbas buterburodu düzəltmələrinə, yağın keyfiyyətini tərifləmələrinə, cemin giləməyvədən, almadan və ərikdən, yaxud yalnız giləməyvə və almadan hazırlanması barədə ciddi-cəhdlə etdikləri mübahisəyə tamaşa etdim. Yemələri çox çəkdi və mən yuxuya gedə bilmədim; sonra dəhlizdən gələn addım səslərini eşitdim və bu addımın mənə aid olduğunu anladım: canıma qorxu düşdü, amma yenidən bir yüngüllük gəldi və qərībədir ki, masa arxasında oturanların hamısı – tacir

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şeyirdi, feldşerlər və müəllimliyə namizədlərin üçü də addım səsleri yaxınlaşdıqca gövşəmələrinə ara verib mənə baxdı; indi yefreytor üstümə bağırmaq zamanının yetişdiyini anladı, ayağa qalxıb bağırırdı:

– Lənətə gəlmiş, yatağa uzananda, heç olmasa, çəkmələrinizi çıxarın.

Elə şeylər var ki, adam inanmaq istəmir. Və qulaqlarım yaxşı xatırlasa da, bu günə qədər mən də inana bilmirəm ki, o, birdən-bərə mənə "Siz" deyə müraciət etdi; ümumiyyətlə, ürəyimcə olardı ki, biz əvvəlcədən bir-birimizə "Siz" deyək. Amma bu qəfil "Siz" elə gülməli səsləndi ki, müharibə başlayandan bu yana mən birinci kərə yenidən gülməli oldum. Bu arada otağın qapısı taybatay açıldı və alay mirzəsi çarpayımın qabağında dayandı; o, bərk həyəcanlanmışdı və altzabit olmasına baxmayaraq, o boyda həyəcandan üstümə bağırmadı, çünki mən çəkmədə və paltarda çarpayuya uzanmışdım. Dilləndi:

– Siz, iyirmi dəqiqə ərzində, cəbhəyə hazır vəziyyətdə, dördüncü blokda, anladınız?

Cavab verdim:

– Bəli, – və ayağa qalxdım

O bir də dilləndi:

– Orada baş feldfebelin sərəncamına.

Mən bir də "Bəli" deyib dolabçamı yığışdırmağa başladım. Alay mirzəsinin hələ də otaqda olmasını qəti hiss etmədim; Kölndəki qızın şəklini şalvar cibimə qoyarkən onun dediklərini eşitdim:

– Sizə çatdıracağım kədərli xəbərdir, ancaq öyünməyə dəyər; alayın ilk həlak olanı sizin otaq yoldaşınız altzabit Leo Zimmers oldu.

Cümlənin ikinci yarısında mən geriye dönmüşdüm və altzabit də daxil olmaqla onların hamısı indi mənə baxırdı; rəngim tamam ağarmışdı və bilmirdim ki, hirsələnmişəm, yoxsa sakit dayanmışam; axırda astadan dilləndim:

– Mühəribə hələ elan olunmayıb ki, o həlak ola bilməzdi axı və heç həlak da olmayıb. O yox... Siz ki bunu dəqiq bilirsiniz?

Heç biri heç nə demədi, elə altzabit də və mən dolabçanı yığışdırıb nəzərdə tutulan xırda-xuruşları arxa çantama yığanda onun otaqdan çıxdığını eşitdim. Ayın-oyunumu dolabçanın üstündən yığışdırdım ki, geri, onlara doğru dönməyim. Otaqdakıların heç birindən heç nə eşitmədim, heç onların gövşərtisini də. Şeylərimi çox tez qablaşdırdım; çörəyi, qolbası, pendiri, yağlı dolabda qoyub onu bağladım. Arxaya dönməli olanda gördüm ki, onlar yatağa səssizcə girməyi bacarıblar; dolabın açarını tacir şeyirdinin çarpayısına atıb dedim:

– İçində nə varsa, hamısını götür, onlar sənindir.

Əslində, ondan da zəhləm gedirdi, amma qalan beş nəfərdən ürəyimə yatan da elə o idi; sonralar ürəyim ağrıyırdı ki, oradan dinməz-söyləməz çıxmadım, neyləməli, iyirmi yaşım heç düz-əməlli tamam olmamışdı. Qapını şaqqıltı ilə örttdüm, dəhlizdəki yaraq tərəyindən silahımı götürdüm, pilləkəni enib aşağıdakı yazı otağının divarından asılmış saatda üçə bir-iki dəqiqə qaldığını gördüm. 1939-cu ilin avqustunun bu sonuncu bazar ertəsində hər yanda sakitlik hökm sürürdü və hava hələ də isti idi. Üzüaşağı dördüncü bloka gedəndə Leonun dolabçasının açarını haradasa qışla həyətinə tulladım. Artıq hamısı buradaydı, musiqiçilər rotanın qarşısında dəridən-qabıqdan çıxırdılar və nitq söyləmiş hansısa zabıt həyətböyü çəpəki addımlayıb papağını çıxartdı, alınının tərini silib onu yenidən başına qoydu. O, mənə son dayanacaqda nəfəsini dərən tramvayçını xatırlatdı.

Baş feldfel mənə doğru yeriylə dedi:

– Siz qərargahdan gələnsiniz?

– Bəli, – dedim.

Başı ilə razılığını bildirdi; üzündə solğunluq vardı və çox gənc görünürdü, bir az də qətiyyətsiz; mən onun başı üstün-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dən kütləyə baxdım; görə bildiyim yalnız musiqiçilərin par-par parıldayan təbilləri oldu.

– Təsadüfən telefonçu deyilsiz ki? – baş feldfel soruşdu. – Bizdə biri sıradan çıxıb.

– Elədir, – tələsik dilləndim, özü də, deyəsən, onu hey-rətləndirən çoxşunluqla, çünki o, sual dolu gözlərini mənə zillədi. – Elədir, – dedim, – əslində, telefonçuluq təhsili almışam.

– Çox yaxşı, – feldfel cavab verdi, – elə bil, əlimə göydən düşmüşünüz, arxa ucda sıraya düzülün, yolüstü hər şey aydınlaşar.

Mən tutqun bozluğun azca aydınlaşdığı sağ tərəfə getdim; yaxınlaşanda həтта sifətlər də aydınlaşdı. Rotanın son ucunda sıraya qoşuldum. Kimsə bərkdən çısqırdı:

– Sağa dön, asta addımlarla marş! – Və mən ayağımı yerdən üzümüş onlar özlərinin "Gedimmi?" mahnısını səsləndirdilər.

MÜHARİBƏ QURTARANDA

Biz alman sərhədinə çatanda hava təzə-təzə işıqlaşdı: sol tərəfdə enli bir çay, sağda da ucu-bucağı görünməyən qalın meşə. Vaqona sükut çökdü. Qatar bir-birinə calanmış relslərin üstü ilə irəli sürünür, güllələrin deşik-deşik elədiyi evlərin, sınımış teleqraf dirəklərinin yanından keçib-gedirdi. Böyürümdə oturan balaca oğlan eynəyini çıxarıb səliqə ilə sildi.

– Aman allah, – deyə mənə tərəf pıçıldadı, – təqribi də olsa, bilirsən, haradayıq?

– Bilirəm, – dedim. – İndicə gördüyün çaya bizlərdə Reyn deyirlər. Sağda görünən meşə isə Reyxsvald adlanır. İndisə Kleve gəlir.

– Sən buralısan?

– Yox, – dedim.

Lap təngə gəlmişdim: bütün gecəni ciyiltili uşaq səsi ilə gizləndə Brexti, Tuxolskini, Valter Benyamini, Prustu, Karl Krausu necə oxuduğunu danışa-danışa beynimi tökmüşdü. Deyirdi ki, sosiologiya ilə, ilahiyyatla məşğul olmaq, yeni Almaniya quruculuğunda iştirak etmək istəyir. Dan söküləndə Niyımveqəndə dayandıq və kimsə deyəndə ki, indi alman sərhədi gəlir, qorxa-qorxa içəridəkilərdən soruşdu: "Bəlkə, kimsə iki siqaret kötüyünə bir tağalaq sap dəyişə?" Heç kəsin dinmədiyini görüb dedim ki, yaxalığımdakı emblemi qoparsın, ilmələrini çözüb yumaqlasın. Pencəyimi çıxarıb ona verdim və əlindəki tənəkə tiyə ilə onları necə kəsdiyinə, lifləri çözələyib yumaqladığına, sonra da yunker paqonlarını çiyinlərinə necə tikdiyinə tamaşa etdim. Soruşdum ki, tikiş vurmağı da Brextdən, Tuxolskidən, Benyamin-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dən və ya Karl Krausdan öyrənib? Yoxsa, boynuna almasa da, Yüngerin¹ təsiri altına düşüb özünə bu cırtıdan boyu ilə hərbi rütbə düzəldir?! Oğlan qızaraq dedi ki, daha Yünqerlə işi yoxdur, onunla biryolluq qurtarıb. Biz Kleveyə girəndə o axır ki tikiş işini başa vurdu, əlində təzə tikdiyi paqon yanında oturdu.

– Kleve ilə bağlı heç nə yadıma gəlmir, – dedi, – bəs sənin?

– Gəlir, – dedim, – məsələn, "Loenqrin" marqarın firmasının "Mavi fonda su sonası" yarlığı... Bir də Anna fon Kleve, VIII Haynrixin arvadlarından biri...

– Hə, yadıma düşdü, Loenqrin... Ancaq bizim evdə "Sanel-la" işlədirdilər. Siqaret kötüklərini götürmürsən?

– Yox, – dedim, – atana apar. Ümid edirəm ki, çiyində bu paqonlar evə girəndə səni yaxşıca əzişdirəcək.

– Sən bunu başa düşməzsən! Prussiya, Klayst, Frankfurt/Oder, Potsdam, Şahzadə Homburq², Berlin...

– Ancaq mənə elə gəlir ki, – dedim, – Kleve hamısından əvvəl Prussiya şəhəri olub. Haradasa Reynin o tayında balaca bir şəhər də olmalıdır: Vezel...

– Aman allah! Elədir. Əlbəttə, Şill³!

– Deyəsən, prussiyalılar Reyn çayından yaxşı keçə bilməyiblər, körpülərinin ikicə başı olub: biri Bonnda, biri də Koblentsdə.

– Hə, prusslar...

– Blomberq⁴, – dedim. – Daha sap istəmirsən ki?

O qızardı və dinmədi.

Qatar yavaş-yavaş gedirdi, içəridəkilər isə vaqonun açıq qapısı ağzında basabas salmışdılar və Kleveyə baxırdılar.

¹ *Yünger* – Əsərlərində militarist ideologiyayı təbliğ etmiş alman yazıçısı. Miltarizmin simvolu hesab olunan E.Yünger faşist ideologiyasının yaranmasında da böyük rol oynamışdır.

² *Homburq* – H.fon Klaustun eyniadlı əsərinin qəhrəmanı

³ *Şill* – Napoleon ordularına qarşı partizan müharibəsinin başçısı kimi Vereldə güllələnib (1778-1809).

⁴ *Blomberq* – Hitlerin müharibə siyasətçilərindən biri

Vağzalda ingilis gözətçiləri gəzişirdi. Səliqəsiz geyinmişdilər, qaşqabaqlı, laqeyd, ancaq, bununla belə, sərvaxt görünürdülər. Axı biz hələ əsir sayılırdıq. Küçəyə ox işarəli göstərici qoyulmuşdu: Köln. Yarpaqları tökülmüş ağacların arsından Leonqrin qəsri görünürdü. Aşağı Reyndə oktyabr ayı... Hollandiya səması... Ksantenli əmiqızılar, Kavelaerlı xalalar... Çoxlu ləhcələr... Meyxanalarda pıçhapıçla danışan qaçaqmalçılar... Müqəddəs Martin şəninə düzəldilən şənliklər, təbilçilər, Breyqel karnavalı, hər yandan gələn nanəli qoğal qoxusu...

– Məni də başa düş, – böyrümdə dayanmış balaca oğlan dilləndi.

– Məni rahat burax, – dedim. O, hələ kişi olmamışdı, yəqin ki, nə vaxtsa olacaqdı və elə buna görə də ondan zəhləm gedirdi. İnciyib yerinə oturdu, paqonlara son tikişləri vurmağa başladı. Ona yazığım gəlmədi. Hiss olunurdu ki, təcübəsizdir, iynə barmaqlarını deşə-deşə paqonları mavi rəngli köynəyinin çiyinlərinə tikirdi. Eynəyinin şüşələri o qədər tutqun idi ki, görə bilmirdim, doğrudan, ağlayır, ya belə görünür. Elə mən özüm də doluxsunmuşdum. İki, uzaqbaşı üç saatdan sonra Kölnə çatırdıq. Evləndiyim qadının yaşadığı yer oradan lap az qalırdı. O qadın evli olduğumuzu heç vaxt dilinə gətirməmişdi...

Qəflətən anbarın arxasından bir qadın çıxdı və gözətçilər özünə gəlməmiş bizim vaqona çatdı. Göy rəngli yaylığa bükülü şeyi açanda ilk öncə elə bildim ki, uşaqdır, ancaq sonra gördüm, yox, çörəkdir. Qatar tərpenəndə çörəyi mənə uzatdı, mən də aldım. Ağır idi... Əvvəlcə səntirlədim, az qaldı, vaqondan yığılam. Çörək qara idi, isti idi, istədim, "sağ ol, sağ ol!" deyəm, ancaq bu sözlər mənə çox mənasız göründü və qatar da sürəti artırdı. Qara çörək də qucağımda bir xeyli dizüstə qaldım. Bu günə qədər də o qadının kim olduğunu bilmədim. Bircə onu bildim ki, başına qara yaylıq bağlamışdı, özü də yaşlı görünürdü...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Qucağımda çörək ayağa duranda vaqona bayaqından da dərin bir sükut çökmüşdü. Hamı çörəyə baxırdı və çörək də həmin baxışlar altında daha da ağırlaşırıdı. Bu gözləri, bu ağızları yaxşı tanıyırdım və aylarla, illərlə bu barədə düşünmüşdüüm ki, görəsən, nifrətlə ikrah arasındakı sərhəd haradan başlayır. Ancaq bu sərhədi tapa bilməmişdim. Bizi amerikan düşərgəsindən (burada rütbə nişanı vurmaq yasaq idi) ingilis düşərgəsinə (burada isə rütbə nişanları vurmağa icazə verirdilər) köçürəndə mən onları uzun zaman iki yerə ayırdım: paqon tikənlər və tikməyənlər. Paqon tikməyənlərə gizli bir rəğbət bəsləyirdim. Ancaq sonralar bildim ki, onların heç bir rütbəsi olmayıb ki, nişanlarını da vursunlar. Onlardan biri – Eqlhexth hətta məhkəmə qurub camaatı üstümə qaldırmağa çalışmışdı ki, mənı almanlıqdan məhrum etsin (ürəyimdə deyirdim ki, kaş heç vaxt qurulmayan bu məhkəmənin, doğrudan da, mənı almanlıqdan məhrum etməyə hüququ çataydı). Ancaq bircə şeyi bilmirdilər ki, mən onlara, yəni nasisitlərə və nasisit olmayanlara paqon tikən olduqlarına və ya siyasi baxışlarına görə deyil, kişi olduqlarına, altı il sərəsər bir yerdə qalmağa məcbur edildiyim kişi cinsli insan olduqlarına görə nifrət edirəm. "Kişi" və "axmaq" məfhumları mənım üçün, demək olar ki, eyni mənə kəsib edirdi.

Arxa tərəfdən Eqlhexthin səsi gəlidi:

– İlk alman çörəyi də ona qismət oldu!

Səsindən hiss olunurdu ki, kövrəlib. Elə mən özüm də o vəziyyətdəydim. Ancaq onların heç biri başa düşməzdi ki, mən təkcə çörəyə, alman sərhədini keçdiyimizə görə kövrəlməmişəm. Əsas ona görə kövrəlmişəm ki, səkkiz aydan sonra ilk dəfə əllərim, bircə anlığa da olsa, qadın əlinə toxunmuşdu...

– Bura bax, – Eqlhexth yavaşıdan dedi, – sən, yəqin, çörəyin də alman çörəyi olduğunu danacaqşan.

– Elədir, – dedim, – mən əsl ziyalı şübhəsi ilə fikirləşəcəm ki, yəqin, bu çörəyin bişirildiyi un ya Hollandiyadan, ya

İngiltərədən, ya da Amerikadan gətirilib. Həvəsin varsa, gəl bu çörəyi bölüşdür.

Onlardan çoxuna nifrət edirdim, çoxuna heç fikir vermirdim, paqon tikənlər cərgəsinə sonuncu qoşulan cırtıdan da daha çox zəhləm getməyə başladı, ancaq, bütün bunlarla bərabər, hiss etdim ki, çörəyi onlarla bölüşməliyəm. Dəqiq bilirdim ki, bu çörək təkcə mənə verilməyib.

Eqlhexտ yavaş-yavaş irəli gəlди. Ucaboуlu, arıq idi. Özü də lap mənim kimi ucaboу, arıq idi. Onun da mənim kimi iyirmi altı yaşı vardı. Düz üç ay mənə başa salmağa çalışdı ki, millətçi nasist demək deyil, "şərəf", "sədaqət", "ana vətən", "ləyaqət" sözləri də öz mənasını heç vaxt itirmir və mən də onun bu gurultulu sözlərinə beşcə sözlə cavab verirdim: II Vilhelm, Papen, Hindenburq, Blomberq, Keytel. Dəli olurdu ki, niyə heç vaxt Hitlerin adını çəkmirəm. Hətta may ayının birində keşikçi bütün düşərgə boyu qaça-qaça: "*Hitler is dead, dead is he!*"¹ – qışqıranda da onun adını çəkmədim.

– Durma, bölüşdür! – dedim.

– Saymağa başla! – Eqlhexտ ucadan əmr verdi.

Çörəyi ona uzatdım. Şinelini çıxardıb tərs üzünə vaqonun döşəməsinə sərdi, əli ilə astarını sıgalladı, çörəyi onun üstünə qoydu.

– Otuz iki, – cırtıdan dilləndi və ondan sonra səs gəlmədi.

– Otuz iki, – deyərək təkrar edən Eqlhexտ üzümə baxdı ki, mən də "otuz üç" deyəm. Ancaq susdum, üzümü döndərrib bayıra baxdım: asfalt yol qarımış ağacların arası ilə uzanıb gedirdi. Hamısı da Napoleon dövründən qalan qovaqlar, qarağaclar... Ucuz şokolad, siqaret almaq üçün Vetsedən Hollandiya sərhədinə qədər velosipedlə bu yolla o qədər şütümüşdük ki...

Hiss etdim ki, arxamdakılar çox incidilər. Küçədəki sarı rəngli yol göstəricilərinə baxdım: Kalkar... Ksanten... Qeldern. Arxadan Eqlhexտin tiyəsinin xırçılıtsını eşidirdim. Onu

¹ Hitler ölüb, o ölüb! (ing.)

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

da hiss edirdim ki, inciyənlərin sayı qara buludlar kimi çoxalır. Onlar həmişə nədənsə inciyirdilər. İngilis gözətçi onlara siqaret bağışlamaq istəyəndə də inciyirdilər, bağışlamayanda da. Mən Hitleri söyəndə də inciyirdilər, söyməyəndə də. Eqlhext lap çox inciyirdi. Cırtan gizlincə Benyamini, Brexti, Prustu, Tuxolskini, Karl Krausu oxuyurdu, ancaq indi biz alman sərhədinə çatanda özünə yunker paqonları tikməyə başladı. Bir az əvvəl yefreytor nişanlarına dəyişdiyim siqareti cibimdən çıxardım, geri dönüb cırtanın yanında oturdum. Enqlhextin çörəyi necə böldüyünə baxdım: əvvəlcə yarı kəsdi, sonra həmin yarımları dörd yerə böldü. Dörd yerə böldüyünün hərəsini də səkkiz yerə dilimlədi. Beləliklə, hərəyə bir yaxşı dilim düşdü. Mənə elə gəldi ki, hərəyə 60 qram düşər...

Eqlhext sonuncu səkkiz dilimi kəsirdi. Hamısı da yaxşı bilirdi ki, kimə ortası düşsə, payı 5-10 qram çox olacaq, çünki çörəyin ortası şişmişdi, Eqlhext isə dilimləri eyni naziklikdə kəsmişdi. Ancaq o, çörəyin şişmiş yerini də kəsib dedi:

– Bu da otuz üçüncünün. Yaşca kiçik olanlar birinci götürür.

Cırtan üzümə baxdı, qızardı, azacıq irəli əyilib, bir dilim götürdü və o dəqiqə də ağızına apardı. Həmişə təyyarəsindən danışa-danışa zəhləmi tökən Buve öz payını götürənə qədər hər şey yaxşı gedirdi. İndi növbə mənim idi, sonra da Eqlhext götürməli idi, ancaq qımıldanmadım. Siqaretimi yandırmaq istəyirdim, amma kibritim yox idi və heç kəs də vermək istəmədi. Paylarını götürənlər qəflətən qorxu içində yeməyə ara verdilər. Paylarını hələ götürməyənlər isə nə baş verdiyini bilmirdilər, ancaq başa düşürdülər ki, mən onların yediyi çörəkdən yemək istəmirəm. Hamısı incidi, (çörəyi götürənlər isə) pərt oldu. Yenə çölə baxmağa çalışdım; Napoleon dövründən qalan qovaqlara, qarağacları və bir də üzərinə holland günəşi səpələnən keçəl düzənliklərə... Guya, heç nəyə qarışmıram... Ancaq bu cəhdim də alınmadı, qorxdum ki, indi dava düşəcək. Yaxşı vuruşan deyildim, hətta olsaydım

da, xeyri yox idi, məni əməlli-başlı əzişdirərdilər. Axı bir dəfə Brüssel yaxınlığındakı düşərgədə "canlı alman olmaqdan, ölmüş yəhudi olmaq yaxşıdır" deyəndə, yığışb məni əzişdirmişdilər. Siqareti ağzımdan götürdüm. Bir tərəfdən ona görə ki, indiki vəziyyətdə siqaret çəkmək gülünc çıxırdı, digər tərəfdən də dava başlasa, ağzımdan düşərdi, əmələ gəlməzdi. Qıpqırmızı pörtərək yanımda oturmuş cırtdana baxdım. Həmin anda növbəsi Eqlhextdən sonra gələn Quqeler öz payını götürdü və o dəqiqə də ağzına dürtdü. Başqaları da paylarını götürürdülər. Bir nəfər yaxşı tanımadığım kişi irəli çıxanda üçcə dilim çörək qalmışdı. Bu kişi Brüssel yaxınlığında olanda bizim çadıra gəlmişdi. Yaşlı idi, əllini haqlamış olardı, boydan balaca idi, qaralmış sifətində çapıq vardı. Biz mübahisəyə başlayanda heç vaxt qarışmazdı, o dəqiqə çadırdan çıxar, tikanlı məfillər boyu obaş-bubaşa gəzişərdi. Hiss olunurdu ki, tez-tez belə eləyib. Heç adını da bilmirdim. Əynində müstəmləkə ordusu əsgərlərinin lap köhnəlmiş köynəyi, ayağında isə müllki adamların geydiyi təptəzə qısa boğaz çəkmə vardı. Vaqonun arxa tərəfindən çıxıb düz üstümə gəldi, qarşısında dayandı, heyrətəmə bir mülayimliklə dedi:

– Çörəyini götür!

Götürmədiyimi görüb başını buladı:

– Hamınız möcüzəsiniz, hər şeyə bir məna verirsiniz. Bu ki adicə çörəkdir, vəssalam. Qadın da bu çörəyi sənə verib. Al! – deyə çörəyi götürüb onu nə edəcəyini bilməyən sağ ovcumun içinə basdı, barmaqlarımı da üstünə sıxdı. Qara olmasa da, tutqun gözləri vardı və sir-sifətindən bilinirdi ki, çox türmələr görüb. Başımı tərpedib əllərimin əzələlərini hərəkətə gətirdim ki, çörək yerə düşməsin. Vaqondakılar dərinləndən nəfəs aldılar, Eqlhextdə çörək payını götürdü, axırda da həmin kişi...

– Lənət şeytana, – dedi qoca, – düz on iki ildir, Almaniyadan çıxmışam... İndi yavaş-yavaş siz axmaqları başa düşməyə başlayıram.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ancaq mən çörəyi ağzıma aparmamış qatar dayandı və hamımız düşdük.

Bomboş düzənlik, çuğundur tarlaları... Bircə ağac da yox idi. Papaqlarında və yaxalığ nişanlarında flamand şirlərinin təsviri olan bir neçə belçikalı keşikçi qatar boyu otərəf-butərəfə qaçaraq:

– Düşün! Hamı düşsün! – deyirdi.

Cırtan böyürümdə dayanmışdı. Eynəyinin şüşələrini silib dayanacaqda ki lövhəni oxudu:

– Veetse... Sənə nəyə deyir?

– Deyir... Kevelaerdən şimalda, Ksantenin qərbində yerləşir.

– Aha... Kevelaer... Haynrix Hayne...

– Bir də Ksanten... Yadından çıxmayıbsa, Ziqfrid¹.

"Helene xala..." – deyə fikirləşdim. Veetse... Niyə Kölnə qədər getmədik? Veetsədə bir neçə uçub-dağılmış kərpic evlərdən başqa heç nə qalmamışdı. Helene xalanın Veetsədə böyük bir mağazası vardı. Əsl kənd mağazası idi. Hər səhər Nirdə qayıqla gəzmək üçün və ya velosipedlə Kevelaerə getmək üçün bizə pul verirdi. Bazar günləri də kilsədə ibadət: qaçaqmalçılar, xəyanətkarlar haqqında deyilən yağlı sözlər...

– Tez olun! – Belçikalı gözətçi qışqırdı. – Bir az cəld tərənini! Yoxsa, evinizə getmək istəmirsiniz?

Düşərgəyə girdim. Əvvəlcə bir ingilis zabitinin yanına getdik, o da hərəyə bir 20 marklıq verdi. Pulu almağımız barədə qəbz yazmalı olduq. Sonra həkimin yanına getdik. Alman idi, cavan idi və irişirdi. İçəriyə 12-13 nəfər daxil olana qədər gözlədi, sonra dedi:

– Kim ağır xəstədir, bu gün evə gedə bilməz və bu gün evə getməlidir – əlini qaldırsın. – Bir neçə adam bu lətifələr lətifəsinə güldü, sonra onun masasına yaxınlaşdıq, buraxılış vəsiqəsinə möhür vurdurduq, başqa qapıya yaxınlaşdıq. Mən açıq qapının astanasında bir anlığa ayaq saxladım, onun "kim

¹ Ziqfrid – Alman qəhrəmanlıq eposu, "Nibelunqlar nəğməsi"nin qəhrəmanı

ağır xəstədirsə" sözlərinə qulaq asdım, sonra yoluma davam etdim və dəhlizin o biri başına çatanda arxadan yenə gülüş səsləri eşitdim. Növbəti dayanacaq bir ingilis feldfebelinin yanı oldu. O, açıq havada üstündə damı olmayan ümumi ayaq-yolunun yanında dayanmışdı və dedi:

– Hərbi biletlərinizi göstərin. Ümumiyyətlə, bütün kağız-kuğuzlarınızı çıxarın.

Bu sözləri almanca dedi və hamı hərbi biletini çıxaranda ayaqyolunu göstərdi:

– Ora atın!

Biletlər ora atılarda yenə almanca dedi:

– Qoy özləri üçün kefləsinlər!

Qəflətən hiss etdim ki, əcnəbilərlə danışıqda almanlarda da yumor hissi yaranır. Hətta Eqlhexet – amerikalı kapitan da tikanlı məfilləri göstərərək deyəndə ki, uşaqlar, bunu özünü-zə dərd eləməyin, hər halda, indi azadlığa çıxıbsınız – güldü.

İngilis feldfebeli sənədlərimi soruşdu, ancaq mənim buraxılış vəsiqəsindən başqa heç nəyim yox idi. Hərbi biletimi bir amerikalıya iki siqaretə satmışdım. Ona görə də dedim:

– Heç bir sənədim yoxdur!

Bu sözlər onu yaman əsəbiləşdirdi. Bir dəfə də amerikalı feldfebel belə əsəbiləşmişdi. Soruşdu ki, Hitleryuqəndənəm, yoxsa SA-dan? Bəlkə, partiya üzvüyəm? Mən də: "No!" – deyəndə üstümə qışqırdı, cəza kimi əlavə işə göndərəcəyini dedi, söydü, nənəmi hansı seksual münasibətdəsə günahlandırdı, ancaq onların əsgər jarqonlarını yaxşı bilmədiyim üçün həmin münasibətin mahiyyətini başa düşə bilmədim. Kimsə onların düşüdükləri kimi olmayanda yaman əsəbiləşirdilər. İndi ingilis feldfebeli də hirsindən pörtdü, ayağa qalxıb üst-başımı əli ilə yoxladı, gündəliyimi tapdı. Qalın dəftər idi, kağız torbalardan kəsib simlə tikmişdim, içində də aprelin ortasından sentyabrın sonuna qədər başıma gələnləri yazmışdım: amerikalı serjant Stivenson məni əsir götürəndən ta qatarla qüssəyə bürünmüş Antverpendən keçərkən

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

divarlarda "Viva le roi"¹ sözlərini oxuyandan sonra elədiyim qeydlərə qədər... Yüzdən çox qalın vərəqi olan, sıx-sıx yazılmış dəftər idi və qəzəblənmiş feldfelbel onu əlimdən alıb ayaqyoluna tulladı:

– *Didn't I ask you for papers?*²

Sonra getməyə icazə verdi.

Basabasla düşərgənin qapısı ağzına toplaşmış belçikalıların yük maşınlarını gözləyirdik. Deyirdilər ki, bizi Bonna aparacaqlar. Bonna? Axı niyə Bonna? Kimsə dedi ki, Kölnə heç kəsi buraxmırlar, çünki basdırılmamış meyitlərdən epidemiyaya yayılıb. Bir başqası da deyirdi ki, Kölnün xarabalıqlarını təmizləmək üçün bizə otuz, qırx il vaxt lazım olacaq, "bizə heç əl arabaları da verməyəcəklər, toz-torpağı zənbillə daşıyacağıq". Xoşbəxtlikdən, yanımda nə çadırda qaldığım, nə də qatar-da bir yerdə gəldiyim adam yox idi. Tanımadığım ağızlardan eşitdiyim bu gəvəzəliklər tanıdığım ağızlardan eşitdiklərim qədər iyirənc deyildi. Qabağında dayananlardan biri dedi:

– Ancaq yəhudinin verdiyi çörəyi aldı...

Bir başqası da dilləndi:

– İndi belələri üzdə olacaq!

Kimsə məni arxadan dümsüklədi:

– Yüz qram çörəyə bir siqaret... Hə, necədir?

Və əlini arxadan fırlayıb gözlərim önünə gətirəndə gördüm ki, bayaq Egelhextin vaqonda böldüyü çörəyin bir dilimidir. Başımı buladım.

Bir başqası dedi:

– Belçikalılar siqaretin birini on marka verirlər.

Mənə elə gəldi ki, bu, çox ucuzdur. Düşərgədə almanlar siqaretin birini iki yüz marka verirdilər...

– Siqaret istəyən var?

– Var, – deyib iyirmimarklığı mənə tərəf uzanmış naməlum əlin ovcuna qoydum.

¹ Yaşasın kral! (*fran.*)

² Sizdən sənəd soruşmadım? (*ing.*)

Hamı bir-birilə alver edirdi. İndi onları maraqlandıran yalnız bu idi. Kimsə 2 min mark və bir dəst də mundirə mülki pencək aldı. Kimi dəyiş-düyüş edir, kimi də dəyişdiyini elə camaatın içində geyinib-soyunurdu. Qəflətən kimsə qışqırdı:

– Məlum məsələdir ki, tuman-köynək də bura aiddir. Qalstuk da...

Kimsə qol saatını üç min marka satdı. Ancaq əsas alver sabunla gedirdi. Amerika düşərgəsində olanların sabunu çox idi. Hətta iyirmi sabunu olan da vardı. Çünki hər həftə sabun verirdilər, ancaq çimməyə su olmurdu. İngilis düşərgəsində qalanlara, ümumiyyətlə, sabun verilmirdi. Yaşıl, qırmızı rəngli sabunlar əldən-ələ gəzirdi.

Bəziləri də özlərinin "heykəltəraşlıq" istedadlarını bu sabunların üzərində sınaqdan keçirmiş, onlardan balaca itlər, pişiklər, cırtanlar düzəltmişdilər və indi məlum oldu ki, onların bu "istedadları" malın qiymətini aşağı salırmış. Hamı qorxurdu ki, formalı sabunların çəkisi formasızlardan az olar, ona görə də adiləri daha baha idi.

Bayaq ovcuna 20 marklığı basdığım yad əl təzədən göründü, sol ovcuma iki siqaret basdı. Həmin adamın belə vicdanlı olması, az qala, məni rıqqətə gətirmişdi (ancaq bu rıqqətlənmə çox çəkmədi, çünki az sonra xəbər tutdum ki, belçikalılar siqaretin birini 5 marka satırlarmış. Deyəsən, yüz faizli qazanc xüsusilə "cəbhə dostları" arasında ən yaxşı alver hesab olunurmuş).

Təxminən, iki saat bir-birimizə qısılmış halda, qapıda gözlədik və ən çox yadımda qalan da əllər oldu. Alver edən əllər... Sabunları sağdan sola, soldan sağa keçirən, pulu soldan sağa, təzədən sola qaytaran əllər... Elə bil, ilan yuvasına düşmüşdüm. Hər tərəfdən əllər baş qaldırır, müxtəlif səmtlərə yönəlir, gah çiyinlərim, gah da başım üzərindən mal, pul ötürürdülər.

Cırtan hansı yollasa yenə mənə yaxınlaşa bilmişdi. Əvvəlcə Kevelaerdən keçib Krefeldə, oradan da Noysa gedən

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yük maşınında yanaşı oturmuşduq. Hər yan sükuta qərq olmuşdu, tək-tük insanlara, heyvanlara rast gəlirdik, tutqun payız səması da, az qala, yerlə birləşmişdi. Sol tərəfimdə cırdan, sağımda isə belçikalı keşikçi oturmuşdu və hamımız da maşının yük yerindən mənim yaxşı tanıdığım asfalt yola baxırdıq. Qardaşım ilə bu yoldan çox keçmişdik. Cırdan tez-tez özünə bəraət qazandırmaq istəyir, mən isə imkan vermir, sözünü kəsirdim. Çox çalışırdı ki, özünü ağıllı göstərsin, ancaq alınmırdı ki, alınmırdı.

– Ancaq Noysa aid heç nə tapa bilməyəcəksən. Noys barədə nə demək olar ki?

– "Novesia"¹ şokoladı, – dedim, – quzuqulağı və Kvirin². Yəqin ki, Fivan legionu³ barədə heç eşitməmişən...

– Eşitməmişəm, – deyə oğlan qızardı.

Belçikalı keşikçidən Kölnə epidemiyanın yayılması xəbərinin doğru olub olmadığını soruşdum.

– Yalandır, – dedi. – Ancaq pis gündədir. Oralısan?

– Oralıyam...

– Onda özünü indidən hazırla. Sabunun qalıb?

– Qalıb, – dedim.

– Bura bax, – deyə cibindən bir qutu tütün çıxardı, onu açıb içini doğranmış açıq-sarı rəngli təzə tütünü burnuma tutdu, – ikicə dənə sabun ver, sənin olsun. Hə, necədir?

Başımı yırgaladım, iki sabun verib onu aldım. Sabunları cibində gizlədəndə avtomatını saxlamaq üçün mənə vermişdi və silahi geri qaytaranda köksünü ötürdü:

– Bu lənətə gəlmiş hələ bir az da gəzdirəsi olacağdıq. Sizin vəziyyətiniz də fikirləşdiyiniz kimi pis deyil. Niyə ağla-yırsan?

¹ *Novesia* – Noys şəhərinin keçmişdə latınca adı

² *Kvirin* – Noys şəhərində əfsanəvi Roma müqəddəslərindən birinin adı ilə adlanan monastr

³ *Fivan legionu* – xristian əsgərlərdən düzəldilmiş legion. Roma imperatoru Maksimilian onlardan xristianlara qarşı istifadə etmək istəmiş, lakin əsgərlər bundan imtina edərək şəhid olmuşlar.

Sağ tərəfi göstərdim: Reyn çayını. Biz Dormaqenə tərəf gedirdik. Gördüm ki, cırıtdan ağzını açıb nəsə demək istəyir, ancaq aman vermədim:

– Allah xatirinə, sus, bir də danışma!

Yəqin, soruşmaq istəyirdi ki, Reyn mənə nəyisə xatırladır, ya yox. Allaha şükür ki, bərk incidi, Bonna qədər danışmadı.

Kölnə bir neçə ev salamat qalmışdı. Haradasa tramvay da işləyirdi, hətta qadınlar da görünürdü. Biri bizə əl elədi. Noyserştrassedən dairəvi yollara tərəf döndük, onların yanından keçib-getdik və bütün bu vaxt ərzində göz yaşlarımı gözlədim, ancaq gəlmədi ki, gəlmədi. Hətta dairəvi yolların kənarındakı sığorta binaları da uçmuşdu, Høyenştaufenbadenin açıq-mavi kaşları parıldayırdı. Bütün vaxtı ümid edirdim ki, maşın haradansa sağa dönəcək, çünki evimiz Karolinqer dairəsində idi. Ancaq maşın dönmədi, dairələrin yanından keçib üzünəsağı getdi. Barbarossa meydanını, Zaksen dairəsini, Zalier dairəsini keçdik. Mən qorxudan başımı qaldırıb baxa bilmədim və bizi aparan yük maşınları Holdviq meydanındakı tıxaca düşüb evimizin qarşısında dayanmasaydı, heç baxmayacaqdım da. Beləliklə, başımı qaldırası oldum. "Tamam dağılıb" sözləri yalandır. Müstəsna hallarda hər hansı binanı tamam dağıtmaq olar. Gərək, bu evi üç-dörd dəfə bombalayasan. Bir də onda tamam dağıdılır ki, uçandan sonra yanır. Biz yaşadığımız ev, rəsmi adamların dili ilə desək, tamam dağılmışdı, ancaq texniki cəhətdən belə deyildi. Yəni mən evimizi tanıya bildim. Giriş qapısı və mənzillərin zəngi dururdu və mənə elə gəlir ki, giriş qapısı və zəngləri sağ qalan evi texniki cəhətdən tamamilə dağılmış hesab etmək olmaz. Biz yaşadığımız evdə isə təkcə giriş qapıları və zənglər deyil, çox şeylər salamat qalmışdı. İkinci mərtəbədə iki otaq, yuxarı mərtəbədə isə, inandırıcı olmasa da, üç otaq, demək olar ki, dağılmamışdı. Üçüncü otağı, çox güman ki, uçanlardan birinin divarı saxlamışdı, yoxsa o da uçardı.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bizim ikinci mərtəbədəki mənzilimizdən bircə otaq salamat qalmışdı, ancaq küçəyə tərəf olan divar uçmuşdu, içəridəki pəncərənin şüşəsiz gözləri görünürdü. Ancaq ən maraqlısı o idi ki, qonaq otağımızda iki kişi otərəf-butərəfə gedirdi, elə bil, heç uçub-dağılmış evdə deyildilər. Biri atamın çox sevdiyi şəkli – Terborxun¹ reproduksiyasını divardan çıxarıb küçəyə tərəf gəldi, onu evin qarşısında dayanmış üçüncü kişiyyə göstərdi. Ancaq üçüncü kişi başını elə buladı ki, deyərdin, hərəcadadır, mal xoşuna gəlmir. Əlində Terborxun əsəri olan kişi geri qayıtdı, onu yerindən asdı, hətta düz dayanıb-dayanmadığını da yoxladı. Kişinin bu diqqəti məni rıqqətə gətirdi: bir az geri çəkilib, ona uzaqdan baxdı, sonra başını razılıqla tərptədi. Bu arada ikinci kişi divardakı o biri şəkli – Loxnerin² "Kilsə" əsərini çıxartmışdı, ancaq aşağıda dayananın bu da xoşuna gəlmədi. Axırda Terborxun əsərini göstərən birinci kişi küçəyə tərəf gəldi, əllərini mikrafon kimi ağızına tutub qışqırdı:

– Burada bir piano da var.

Aşağıda dayanmış kişi güldü, başını yırğaladı, əllərini mikrafon kimi ağızına tutub dedi:

– İndi kəndir gətirərəm.

Pianonu görə bilməsəm də, onun harada dayandığını bildirdim: sağ tərəfdə küncdə, Loxnerin əsərini göstərən kişinin gözdən itdiyi yerdə...

– Kölnün harasında yaşayırdın? – Belçikalı keşikçi soruşdu.

– O tərəflərdə, – deyib başımla qərb tərəfdəki qəsəbələri göstərdim.

– Allaha şükür ki, tərənirik, – deyən keşikçi ayağının altına qoyduğu avtomatını qaldırdı, papağını düzəltdi. Papağın üstündəki flamand şiri çox çirklənmişdi. Biz Holdveq meydanına dönəndə tıxacın səbəbini anladım. Deyəsən, irəlidə

¹ Terborx – Niderland rəssamı (1617-1681)

² Loxner – Alman rəssamı (1410-1451). Ən məşhur əsəri "Köln kilsəsi"dir.

tutthatut idi. Hər tərəfdə ingilis hərbi polisinin maşınları dayanmışdı.

Çoxlu mülki şəxs əlləri yuxarı dayanmış, onların da ətrafına həyəcanlı adamlar yığılmışdı. Hamı həyəcanlı, ancaq sakit idi. Adam lap mat qalırdı ki, bu səssiz-səmirsiz, dağılmış şəhərdə bu qədər adam haradandır...

– Bura qara bazardır, – dedi belçikalı keşikçi. – Burada hərdən "təmizlik" işləri aparırlar...

Heç Kölnədən çıxmamış, Bonn küçəsilə gedəndə yuxu məni apardı və yuxumda anamın qəhvəüyüdən maşınını gördüm. Gördüm ki, bayaq Terborxun əsərini göstərən adam onu kəndirlə aşağı salladı, ancaq aşağıdakının xoşuna gəlmədiyi üçün təzədən geri qaldırdı, dəhlizin qapısını açıb maşını əvvəlki yerindən asmağa çalışdı. Ancaq mətbəxin qapısının solunda divar olmadığı üçün asa bilmədi. Buna baxmayaraq, kişi çox çalışdı (və onun dəqiqliyi hətta yuxuda da məni rıq-qətə gətirdi). Sağ əlinin şəhadət barmağı ilə divara vurulmuş çəngəli axtardı, ancaq tapmadı və qəhvəüyüdən maşını saxlaya bilmədiyi üçün qəzəblə payız səmasına yumruq qıcadı. Axırda qəhvəüyüdəni asmaq cəhdindən əl çəkdi, onu kəndirə bağlayıb aşağı salladı. Ancaq yenə də aşağıdakının xoşuna gəlmədiyi üçün geri çəkdi, kəndiri açdı, qiymətli bir əşya kimi onu pencəyinin altında gizlətdi, sonra kəndiri yığmağa başladı, yumrulayıb aşağıdakının başına tulladı... Bütün bu vaxt ərzində məni bir sual düşündürürdü ki, görəsən, Loxnerin əsərini göstərən adam harada qaldı. Nə qədər çalışsam da, onu görə bilmədim. Nəsə mənə mane olurdu, pianonun, atamın yazı masasının dayandığı küncə baxa bilmirdim. Və birdən təsəvvürümə gətirəndə ki, o, indi atamın gündəliklərini oxuyur, çox pisimə gəldi. Qəhvəüyüdəni götürən kişi indi onu qonaq otağının qapısına bərkitmək istəyirdi. Deyəsən, qəhvəüyüdənə mütləq haradasa yer tapıb ömrünü uzatmaq istəyirdi və ailəmizin çoxlu dostlarından biri olduğu hələ yadıma düşməmiş həmin kişini sevməyə başladım.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Həmişə qəhvəüyüdən maşının yanında oturub anama təsəlli verirdi. Ancaq özü müharibənin lap əvvəlində bombardmana düşüb öldü...

Bonna çataçatda belçikalı keşikçi məni dümsüklədi:

– Dur, gözlərini yaxşı-yaxşı aç, azadlığa lap az qalıb.

Dikəlib qəhvəüyüdən maşınının yanında oturan adamları xatırladım: sinif yazılarından qorxub dərəsdən qaçan, anamın yanında təsəlli tapan şagirdlər, anamın düz yola qaytarmaq istədiyi nasistlər, anamın mübarizəyə ruhlandırdığı nasist olmayanlar... Onların hamısı qəhvəüyüdənin altındakı kətilin üstündə oturmuş, anam da kiməsə təsəlli vermiş, kimisini ittiham etmiş, kimisini də müdafiə etmişdi. Onun acı sözlərindən sonra bəzilərinin arzuları puç olmuşdu. Bəzilərinə də xoş sözlərlə bu çətin zəmanəyə sinə görə biləcək hisslər aşılamişdı: yazıqlara mərhəmət göstərmək, təqib olunanlara təsəlli vermək!

Bu da köhnə qəbiristanlıq... Bazar... Universitet... Bonn... Koblents darvazasından saray bağına gedən yol...

– Salamət qalın! – dedi belçikalı keşikçi.

Cırtından da uşaqlara xas olan bir yorğunluqla dilləndi:

– Heç olmasa, məktub yaz...

– Yazaram, – dedim. – Tuxolskinin bütün cildlərini də göndərəm.

– Əla! Klaystı da göndərəcəksən?

– Yox, – dedim, – hansından iki nüsxədir, onu göndərəcəm.

Tikanlı məftillərlə dövrələnmiş alaqapının yanında əlində iki iri səbət olan bir kişi dayanmışdı və bizi içəri buraxdılar. Səbətlərin biri alma ilə dolu idi. O birində isə sabun vardı. Kişi qışqırdı:

– Əsl vitamindir, qardaşlar, bir alma – bir sabun.

Hiss etdim ki, ağzım sulandı. Almanın necə olduğu da yadımdan çıxmışdı. Ona bir sabun verib almanı aldım və o dəqiqə də dişimə çəkdim. Dayanıb içəridən çıxanlara baxdım. Kişiyə daha qışqırmaq lazım gəlmədi. Səssiz bir alver

başladı: səbətdən bir alma götürür, əvəzində, sabun alır və onu da boş səbətə atırdı. Sabunlar bir-birinə dəydikcə boğuc bir səs eşidilirdi. Ancaq hamıya alma düşmədi, çünki hamının sabunu yox idi. Elə bil, özünəxidmət mağazası idi, hərə özünə lazım olanı aldı və mən almanı yeyib qurtaranda kişinin səbəti artıq yarıyacan sabunla dolmuşdu. Alver çox tez, lap yağ kimi getdi, danışan olmadı, hətta qənaətçil, qəpiyin qədrini bilənlər də almanı görəndə özlərini saxlaya bilmədlər və onlara yazığım gəldi. Vətən əsirlikdən qayıdan oğullarını məbəbbətlə, vitaminlə qarşılayırdı...

Bonnda telefon tapmağım çox çəkdi. Axırda poçtda bir qız dedi ki, telefon indi yalnız həkimlərdə və keşişlərdə, bir də nasist olmayanlarda qalıb.

– Onlar "Vervolfçu"lardan¹ yaman qorxurlar, – dedi.
– Mənə bir siqaret verə bilərsiniz?

Tütün qutusunu cibimdən çıxarıb dedim:

– Büküm?

– Yox, özüm bükərəm.

Tez paltosunun cibindən kağız çıxardı, ustalıqla özünə papiros bükdü.

– Kimə zəng vuracaqsınız?

– Arvadıma, – dedim.

Gülüb dedi ki, mən heç evliyə oxşamıram.

Özümə də papiros büküb qızdan soruşdum ki, harada sabun satmaq olar. Bilet almaq üçün pul lazımdır, ancaq qəpiyim də yoxdur.

– Sabun? Baxım...

Şinelimin astar cibindən bir sabun çıxardım. Qız onu əlimdən qarıb iylədi və dedi:

– İlahi, əsl "Palmoliv"dir. Bunun qiyməti... Qiyməti... Əlli mark verəcəm.

Təəccüblə onun üzünə baxdım. Qız isə dedi:

¹ *Vervolfçu* – II Almaniya müharibəsinin sonunda qalıb dövlətlər və demokratik inkişafa qarşı mübarizə aparmaq üçün faşistlərin yaratdıqları terrorçu dəstələr.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– Bilirəm, bunun qiyməti səksənə yaxındır, ancaq o qədə-rə gücüm çatmaz.

Mən əlli markı götürmək istəmirdim, ancaq əl çəkmədi, pulu şinelimin cibinə dürtüdü və bayıra qaçdı. Qəşəng qız idi. Elə qəşəng idi ki, səşindəki sərtlik də ona yaraşdı.

Ən çox nəzərimi cəlb edən o oldu ki, nə poçtda, nə də veylləndiyim Bonn küçələrində tələbə dəstələrinə rast gəlmədim. Şayiə yayılmışdı ki, hamıdan pis iyi gəlir. Bu pis qoxu hər yanı başına götürüb və indi başa düşdüm ki, sabunu görəndə niyə qızın ağı başından çıxdı.

Vağzala girib Oberkerşenbaxa necə gedəcəyimi öyrənməyə çalışdım (evləndiyim qadın orada yaşayırdı), ancaq heç kəs bilmədi. Mən bircə onu bilirdim ki, həmin yer haradasa Bonnun yaxınlığında, Ayfel tərəflərdə olmalıdır. Heç yerdə xəritə də yox idi ki, baxam. Çox güman ki, "vervolf"-çuların qorxusundan yığışdırmışdılar. Bir vaxtlar mən nəyin harada yerləşdiyini dəqiq bilirdim, ona görə də Oberkerşenbax haqqında heç nəyi bilmədiyim məni narahat etməyə başladı. Bonnda tanıdığım bütün ünvanları bir-bir beynimdən keçirdim, ancaq heç birində həkimə, keşişə rast gəlmədim. Nəhayət, müharibədən əvvəl bir dostumla yanına getdiyim ilahiyyat professoru yadıma düşdü. Onda Roma ilə bəzi dini kitabların yasaq olunması ilə bağlı münaqişəsi vardı və biz, sadəcə olaraq, ona rəğbətimizi bildirmək üçün getmişdik. Hansı küçədə yaşadığını bilmirdim, ancaq yeri yadımda idi və Pepelsdorfer xiyabanı ilə üzüaşağı gedib sola döndüm. Bir dəfə də sola dönəndə evi tapdım, adını lövhədə görəndə gülümsədim.

Qapını professor özü açdı. Çox qocalmış, arıqlamış, beli bükülmüş, saçları tamam ağarmışdı. Dedim:

– Cənab Professor, yəqin, məni xatırlamazsınız. O vaxt yasaq olunmuş dini kitablarla bağlı Roma ilə mübahisəyə girişəndə yanınıza gəlmişdim. Bircə dəqiqəliyə vaxtınızı ala bilirəm?

Mübahisə sözünü eşidəndə güldü:

– Buyurun.

Qabağıma düşüb məni iş otağına apardı. İlk diqqətimi cəlb eləyən içəridən tütün iyi gəlməməsi oldu. Ancaq kitablar da, qeyd vərəqləri də, fikus dibçəkləri də əvvəlki yerində idi. Dedim ki, eşitdiyimə görə, yalnız həkimlərin, keşişlərin evində telefon olur, mən də arvadıma zəng vurmalyam. Qərribə də olsa, mənə axıra kimi qulaq asdı və sonra dedi ki, düzdür, o da keşişdir, ancaq telefonu olan keşişlərdən deyil və eyni zamanda da əlavə etdi:

– Görürsünüzmü, mən mənəvi-ruhani məsləhət verən keşişlərdən deyiləm.

– Bəlkə də, "vervolfçu"sunuz, – dedim və ona tütün təklif etdim.

Tütünə necə baxdığını görəndə ona yazığım gəldi. Ümumiyyətlə, xoşladıqları şeylərdən imtina etməyə məcbur olan qocalara lap yazığım gəlir. Qəlyanı dolduranda əlləri əsirdi. Ancaq qoca olduğuna görə titrəmirdi. Qəlyana od vurandan – kibritim olmadığına görə ona kömək edə bilmədim – sonra dedi ki, telefon təkcə həkimlərdə, keşişlərdə olmur, "əsgərlər çox olan yerdə açılan ucuz barlarda" da var. Biri elə tını burulanda var, bəlkə, ora gedim. Xudahafizləşərkən masanın üstünə iki-üç qəlyanlıq tütün qoyanda ağladı, elə ağlaya-ağlaya da soruşdu ki, nə işlə məşğul olacağımı bilirəm, ya yox. Dedim ki, bəli, bilirəm və əlavə etdim ki, gec də olsa, bu bir neçə qəlyanlıq tütünü o vaxt Roma ilə döş-döşə gələndə göstərdiyi cəsarətə görə minnətdarlıq əlaməti kimi qəbul etsin. Böyük məmnuniyyətlə ona bir sabun da bağışladım, şinelimin astar cibində beş-altısı qalmışdı, ancaq qorxdum ki, ürəyi sevincdən partlayar. Axı çox qoca, zəif idi...

Belə yer üçün ucuz bar sözü çox gurultulu səslənirdi, ancaq məni narahat edən bu yox, qapıda dayanan ingilis keşikçisi idi. Çox cavan idi və yanında dayananda ciddi nəzərlərlə məni süzdü, divardan asılmış lövhəni göstərdi: "Alman-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lara içəri girmək olmaz!" Dedim ki, bacım içəridə işləyir, mən özüm də vətənə yenicə qayıtmışam, açar da ondadır. Bacımın adını soruşdu, mən də alman qızları üçün səciyyəvi olan, onun əsl alman qızı olduğunu bildirən adı dedim:

– Qretxen...

–Hə, yəqin, o sarışın qız olacaq,–deyib məni içəri buraxdı.

İçəridə gördüklərimi, "gənc qızlar üçün ədəbiyyat"ı, kinonu, televiziyanı təsvir etməyəcəm. Heç Qretxeni də təsvir etməyəcəm (bax: yuxarı), ancaq bircə onu deyəcəm ki, Qretxen heyrətamiz bir həssaslıqla məni başa düşdü, bir "Palmoliv" sabununa Kerşenbaxdakı (ümid edirdim ki, Kerşenbax adlı yer hələ də var) keşiş idarəsinə zəng vurmağa, mən evləndiyim qadını telefona çağırmağa razılaşdı. Rəvan ingilis dilində telefona nəsə dedi, sonra mənə tərəf döndü ki, dostu bunu iş yerindən edəcək, ona görə də tez olacaq. Gözləməyə başladıq və ona tütün təklif etdim. Məlum oldu ki, özündəki tütün daha keyfiyyətlidir. Sonra razılaşdığımız sabunu əvvəlcədən vermək istədim. Ancaq götürmədi, dedi ki, heç nə istəmir. Deyəndə ki, ola bilməz, mütləq nəsə verməliyəm, ağladı, etiraf etdi ki, iki qardaşının biri əsirlikdədir, biri də ölüb. Ona yazığım gəlirdi, çünki Qretxen kimi qızlara ağlamaq yaraşmırdı. Hətta boynuna aldı ki, katolikdir və siyirmələrdən birini çəkib orada gizlətdiyi kommunion şəkillərini göstərmək istəyəndə telefon zəng çaldı, tez dəstəyi götürüb dedi:

– Cənab keşiş...

Ancaq mən artıq eşitmişdim ki, danışan qadın səsidir.

– Bircə dəqiqə! – deyən Qretxen dəstəyi mənə uzatdı.

O qədər həyəcanlı idim ki, dəstəyi saxlaya bilmədim, əlimdən düşdü. Xoşbəxtlikdən, Qretxenin qucağına düşdü, özü onu qaldırıb qulağıma tutdu, mən isə dedim:

– Alo, sən sən?

– Mənəm, – dedi. – Sən... sən haradasan?

– Bondayam. Mühəribə qurtardı. Mənim üçün qurtardı...

– Aman Allah! Heç inana bilmirəm... Yox, elə şey ola bilməz...

– Olar, – dedim. – Doğrudan, qurtarıb... Onda göndərdiyim açıqcanı aldın?

– Yox! Hansı açıqcanı?

– Əsirlikdə olanda göndərmişdim. Onda bizə açıqca yazmağa icazə verirdilər.

– Almamışam. Səkkiz aydır ki, səndən xəbər-ətər yoxdur.

– Donuzların işinə bax! – dedim. – Lənətə gəlmiş donuzlar! De görüm, bu Kerşenbax harada yerləşir?

– Mən... mən, – deyə o elə bərkdən ağladı ki, danışa bilmədi. Hıçqırığını, bu hıçqırıqları udduğunu eşidirdim. Nəhayət, pıçılı ilə dedi, – səni Bonn vağzalından götürərəm.

Sonra səs kəsildi, kimsə ingiliscə nəsə dedi, ancaq heç nə başa düşmədim.

Qretxen dəstəyi qulağına yaxınlaşdırdı, bir saniyə dinşədi, başını bulayıb onu yerinə asdı. Üzünə baxdım və bildim ki, sabunu təzədən təklif etməyə dəyməz. Heç "sağ ol" da deyə bilmədim, çünki bu sözlər də mənə çox mənasız, səfeh göründü. Nə edəcəyimi bilməyib əllərimi qaldırdım, çölə çıxdım...

Heç vaxt evləndiyimizi dilinə gətirməyən o qadının səsi də qulağımda vağzala qayıtdım...

AÇIQA

Məni tanıyanlardan heç kim bir kağız parçasını nə üçün bu qədər əzizləyib üstündə əsdiyimi başa düşmür. Onun elə bir dəyəri yox idi, sadəcə, həyatımda baş verən hadisəni yada salıb canlandırır, məndə sentimental hisslər yaradırdı. Bunu da aldığım təhsilə heç yaraşdırmırdılar. Mən ixtisasıma uyğun olaraq, bir toxuculuq firmasında müvəkkil işləyirəm. Yox, sentimentallığı özümdən uzaq tutmağa çalışır, həmişə ona bir sənəd, kağız parçası kimi baxmağı aşılayıram. Adicə bir vərəqdən hazırlanmış balaca, dördkünc kağız parçasıdır... Düzdür, ölçüsü məktub markalarının formatı boyda deyil. Məktub markaları ondan nazik, uzun olur və baxmayaraq ki, onlar da poçtda düzəldilir, ancaq qiymətli kağız hesab olunmur. O, qalın qırmızı xəttlə haşiyəyə alınmışdır və qırmızı əyri xətt də bu düzbucaqlını iki müxtəlif hissəyə ayırmışdır. Balaca düzbucaqlıda qara hərflərlə qalın "R", böyükdə isə "Düsseldorf" və 634 rəqəmi yazılmışdı. Vəssalam. Və bir də kağız parçası saralmışdı. Hər şeyi danışdım və indi beləcə ətraflı təsvir etdikdən sonra qərara gəldim ki, onu tullayım. Axı o, sadəcə olaraq, məktubun sifarişlə göndərildiyini bildirən nişandır, onlardan poçtlarda yüzlərlə məktubun üstünə yapışdırılır.

Amma bu kağız parçası hər dəfə mənə həyatımda unudulmaz bir günü xatırladır. Dəfələrlə həmin günü beynimdən silib atmağa çalışmışam, amma alınmayıb. Axı yaddaşım çox yaxşıdır...

Həmin gün yadıma düşəndə, ilk öncə, vanil tozunun ətrini burnumda hiss edirəm. Onun isti və şirin ətri yataq otağının qapısının altından keçir və anamın necə gözəl insan olduğundan xəbər verir.

Ondan xahiş eləmişdim ki, məzuniyyətimin ilk günündə mənə vanilli dondurma hazırlasın. Və budur, heç gözümü açmamış onun ətrini duydum.

On birin yarısı idi. Siqaret götürdüm, balıncı bir az yuxarı çəkib bu gün günortadan sonra nə edəcəyimi, günümü necə keçirəcəyimi gözlərim önünə gətirdim. Üzmək istəyirdim. Yeməkdən sonra çimərliyə gedərəm, bir az üzərəm, kitab oxuyaram, siqaret çəkərəm və gözəl həmkarımı gözləyəərəm. Söz verib ki, beşdən sonra çimərliyə gələcək.

Anam mətbəxdə ət döyürdü. Bir anlığa əl saxlayanda dodaqaltı nəsə mızıldandığını eşidirdim. O, kilsə mahnısı zümzümə edirdi. Özümü xoşbəxt hiss edirdim. Bir gün əvvəl əlavə imtahan verib toxuculuq fabrikində yaxşı bir işə təyin olunmuşdum. Bu yerin çox yüksəliş imkanları var idi. Amma hələ ki məzuniyyətdə idim, on dörd gün istirahət edə bilirdim. Yay idi, bayır od tutub yanırdı, amma onda mən istini çox sevirdim. Pəncərədən sayrışan şafəqləri, evlərin qabağında ki yaşıl ağacları görür, tramvayların səsini eşidirdim. Sevinirdim ki, bir azdan səhər yeməyi yeyəcəm. Anam qapımı dinşəmək üçün otağıma tərəf gəldi. Dəhlizdən keçdi, qapının ağzında dayandı, bir anlıq evə sakitlik çökdü. Yenidən "ana" demək istəyirdim ki, qapının zəngi çalındı. Anam qarıya tərəf getdi, zəng qəribə, ancaq çox aydın səsləndi. O, dörd, beş, altı dəfə çalındı. Anam çöldə qonşumuz xanım Krauts ilə nəsə danışdı. Sonra kişi səsi gəldi, o saat bildim ki, poçtalyondur. Halbuki onun səsini nadir hallarda eşidirdim. Poçtalyon dəhlizə daxil oldu və anam: "Nəə?" – dedi. Poçtalyon: "Zəhmət olmasa, burada qol çəkin", – dedi. Bir anlıq sükut çökdü, sonra poçtalyon: "Təşəkkür edirəm", – dedi. Anam qapını onun dalınca çırpdı və geri qayıtdı. Bir az keçəndən sonra ayağa durub hamama getdim. Üzümü qırxdım. Xeyli və yaxşı-yaxşı yuyundum. Suyu bağlayanda anamın qəhvə üyütdüyünü eşitdim. Elə bil, bazar günü idi, sadəcə olaraq, kilsəyə getməmişdim...

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Heç kim inanmayacaq, amma ürəyim qəflətən möhkəm sıxılmağa başladı. Bilmirəm, niyə, amma yaman pis sıxıldı. Artıq qəhvəüyüdən maşının səsi eşidilmirdi. Qurulandım, köynəyi, şalvarı, corabları və ayaqqabıları geyindim, saçlarımı daradım və qonaq otağına keçdim. Masanın üstündə gözəl güllər – qırmızı qərənfillər var idi, süfrə səliqə ilə düzəldilmiş və mənim boşqabıma qırmızı qutusu olan siqaret qoyulmuşdu.

Sonra anam əlində qəhvədən mətbəxdən çıxdı və o dəqiqə gördüm ki, ağlayıb. Bir əlində qəhvədən, o birində isə balaca bir məktub tutmuşdu, gözləri də qıpqırmızı idi. Ona tərəf gedib qəhvədanı aldım, üzündən öpdüm və: "Sabahın xeyir", – dedim. Mənə gözücü nəzər salıb: "Sabahın xeyir, yaxşı yata bildin?" – deyə soruşdu. Gülümsəməyə çalışsa da, alınmadı.

Masaya əyləşdik, anam qəhvə süzdü. Mən isə qabdakı qırmızı qutunu açdım, içindən bir siqaret götürüb damağıma qoydum. Birdən bütüm iştaham küsdü. Qəhvənin içindəki südü və şəkəri qarışdırır, anama baxmaq istəyir, amma heç cür bacarmayıb, tezcə gözlərimi ondan çəkirdim. Məktub anamın əlinin altında, qəzetin lap baş tərəfində dururdu. Soruşmağın bir mənası olmasa da: "Poçt gəlib?" – deyə qəflətən soruşdum.

– Hə, – dedi və onu mənə tərəf itələdi. Qəzeti açdım. Anam isə mənə yaxma düzəltməyə başladı. Qəzetin üz qabığında "Dəhlizdə almanlara qarşı davam edən yersiz iradlar!" adlı şüar kimi yazılmış başlıqlar dururdu. Neçə həftə idi ki, qəzet başlıqlarında buna oxşar şeylər yazılırdı. "Polşa sərhədindəki atışmalar və Polşa xarabalıqlarını tərkdən imperiya ərazisinə qaçan qaçqınlar" haqqındakı xəbərlər. Qəzetin vərəqini çevirdim. Sonra bir şərab şirkətinin prospektini oxudum. Bu şirkət hələ atam sağ ikən bəzən bizə öz məhsullarını, şərab növlərini təklif edir və gətirirdilər. Prospekti də qatladım.

Bu arada anam da yaxmanı düzəldib boşqabıma qoydu və dedi: "Bir şey yesənə!" O, qəflətən hıçqırdı. Gözlərimi qaldırıb ona baxmağa cəsarətim çatmadı. İnsan, doğrudan da,

əzab çəkəndə ona biganə qala bilmirəm. Ancaq mənə aydın oldu ki, bu məktubla əlaqədar olmalıdır. Mütləq məktubla əlaqədardır. Siqareti külqabıya basıb söndürdüm, yaxmadan bir dişlək aldım və məktubu əlimə götürdüm. Bu zaman məktubun altında bir açıqcanın da olduğunu gördüm. Kim tərəfindən sifarişlə göndərildiyi məlum deyildi. Əlimdə yalnız bu gün üstündə əsdiyim, məni kövrəldən bu balaca kağız parçasını tutmuşdum. Əvvəlcə məktubu oxudum. Edi əmimdən idi. Yazırdı ki, nəhayət, uzun müddət məktəbdə təcrübə keçdikdən sonra gimnaziyada dərslər demək hüququ qazanıb, özü də Reynin qərb tərəfindəki dağ kəndlərinin birinə dəyişilib. Ancaq bu, maddi vəziyyətinin yaxşılaşması demək deyil, çünki çox kasıb bir yerə düşüb... Uşaqlarının göyöskürəyə tutulduğunu və bunların hamısından təngə gəldiyini yazırdı. Yazırdı ki, nəyə görə təngə gəldiyini biz daha yaxşı başa düşə bilərdik. Biz başa düşürdük və bu, bizi də bezdirmişdi. Çox bezdirmişdi...

Açıqcanı götürmək istəyirdim ki, gördüm yoxdur. Anam onu götürüb, diqqətlə baxırdı. Mən gözlərimi yarımçıq qalmış yaxmama zillədim. Qəhvəmi qarışdıraraq qarışdıraraq anamın onu mənə verməyini gözləyirdim.

Heç vaxt unutmam, anam ömründə tək bircə dəfə belə ağlamışdı. O da atam rəhmətə gedəndə... O zaman da qorxudan onun üzünə baxa bilməmişdim. Heç bilmirdim, necə qorxu idi, ancaq ona təskinlik verə bilmirdim...

Yaxmadan bir tikə yemək istədim, ancaq boğazımdan keçmədi. Çünki birdən mənə çatdı ki, anamı bu qədər özündən çıxaran şey birbaşa mənimlə əlaqədardır. O, nəyə dedi, ancaq heç nə başa düşmədim. Açıqcanı mənə uzatdı, yalnız indi onu görə bildim. Bu qırmızı haşiyəyə alınmış düzbucaqlı, onun qırmızı xətlə yenə də iki başqa düzbucaqlıya bölündüyünü, onlardan balacasında qara, qalın R hərfinin, o birində isə "Düsseldorf" və 634 rəqəminin yazıldığını... Özgə heç nə... Adi bir açıqca idi və mənə ünvanlanmışdı. Arxa tərəfin-

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

də "Cənab Bruno Şnayderə!" yazılmışdı. "Siz məşq keçmək üçün 5.8.39 il tarixində Adenbrükdəki Şliffen hərbi səhərciyinə səkkizhəftəlik gəlməlisiniz! "Bruno Şnayder", tarix və "Adenbrük" sözləri əllə yazılmış, qalanları isə əvvəlcədən çap olunmuşdu. Aşağıda hansısa cızma-qara, bir də "Mayor" sözü vardı.

Bu gün mənə aydın olur ki, həmin cızma-qara elə-belə şey imiş. Əsas məsələ bu balaca məktubu alarkən anamın imzalamalı olduğu qəbzə idi.

Əlimi onun əlinin üstünə qoyub dedim: "İlahi, səkkizcə həftə..." Anam isə "Hə..." – dedi.

"Səkkiz həftə", – dedim, ancaq öz-özümü aldatdığımı bildim. Anam isə göz yaşlarını silib: "Hə, əlbəttə" – dedi. İkimiz də yalan danışırıdık, amma niyə yalan danışdığımızı da bilmirdik. Bunu edir və nə etdiyimizi də bilmirdik.

Yenə yaxmamı götürdüm, birdən ağıma gəldi ki, ayın dördüdür və sabah on tamamda 300 km şərqdə olmalıyam. Hiss elədim ki, rəngim ağardı, çörəyi yerə qoyub ayağa qalxdım. Heç anama da məhəl qoymadım. Otağıma getdim, yazı masasına yaxınlaşıb siyirməni çəkdim, sonra yenə geri itələdim. Ətrafıma baxdım, hiss elədim ki, nə isə olub, amma bilmədim nə... Otaq artıq mənimki deyildi. Vəssalam... Bu gün bilirəm ki, onda özümü bu otağın mənim olduğuna inandırmaq üçün ağıma gələni edirdim: yeşikləri eşələyir, dağım dağım edir, kağızları, məktubları ətrafa tökür, kitablarını öz bildiyim kimi qoyurdum. Sən demə, bunlara heç ehtiyac yox imiş. Ancaq bunu artıq çamadanımı yığmağa başlayandan sonra başa düşdüm.

Köynək, alt paltarları, dəsmal və corablar artıq çamadanımda idi. Hamama üzqırخان dalınca getdim. Anam hələ masanın arxasında oturmuşdu. O daha ağlamırdı. Yarımçıq qalmış yaxma və fincanımdakı qəhvə də necə var, elə də qalmışdı. Anama dedim: "Gizəlbaxgilə gedirəm, oradan zəng vurum görüm, nə vaxt yola çıxmalıyam".

Gizelbaxgildən qayıdanda saat on ikini vururdu. Dəhlizdən qızartma ət və bir də gül kələminin ətri gəlirdi. Anam balaca dondurma düzəldən maşınımız üçün torbada buz qırmağa başlamışdı.

Gedəcəyim qatar axşam saat səkkizdə yola düşürdü və mən ertəsi gün səhər saat altı radələrində Adenbrükdə olacaqdım. Evdən vağzala cəmi-cümlətanı 15 dəqiqəlik yol idi, amma mən saat üçdən evdən çıxdım. Adenbrükə getmək üçün nə qədər vaxt lazım olduğunu bilməyən anama isə yalan danışdım.

Evdə keçirdiyim üç saat, yolda olduğum üç saatdan daha xoşagəlməz və darıxdırıcı olduğu üçün indi də xatırlayanda özümü pis hiss edirəm. Heç bilmirdim, nə edirik. Yeməyin nə daddığını belə hiss etmədik. Bir o yadımdadır ki, anam qabları, qızartmanı, gül kələmini, kartofları və vanilli dondurmanı yenə mətbəxə apardı. Sonra səhər yeməyindən qalan sarı qabdakı qəhvədən içdik, siqaret çəkdik, üst-üstə götürsək, anamla bir-iki kəlmə söz kəsdik. Mən "səkkizcə həftə", o isə "hə, əlbəttə" deyirdi. Anam daha ağlamırdı. Üç saat ərzində bir-birimizi aldatdıq. Artıq səbir kasam doldu. Anam xeyir-dua verib üzümdən öpdü, evdən çıxdım, qapını dalımca bağlayanda bildim ki, yenə ağlayır...

Vağzala yollandım. Orada böyük bir canlanma vardı. Tətil vaxtı idi. Günəşdən sifətləri qəhvə rənginə çalan, xoş əhvali-ruhiyyəli adamlar ətrafımda ora-bura qaçırdılar. Gözləmə zalına gedib pivə içdim və qərara aldım ki, çimərlikdə dördün yarısında görüşmək istədiyim gənc və gözəl həmkarıma zəng vurum.

Dəstəyi götürüb nömrələr yazılmış, dəlikli nikel dairəni fırlatdım. Mən onu fırlatdıqca da qayıdıb öz əvvəlki yerini tuturdu. Beş dəfə fırlatdım, beşində də öz yerinə döndü. Bu müddət ərzində ona zəng etməyimin doğru olub-olmadığını düşünməyə başladım. Demək olar ki, peşman olmuşdum, buna baxmayaraq, altıncı rəqəmi də yığdım. Və dəstəyin o

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

biri tərəfindən onun səs eşidildi: "Kimdir danışan?" Bir neçə saniyə susdum sonra: "Brunodur", – dedim, – Gələ bilərsən? Əsgərliyə çağırıblar. Çıxıb gedirəm".

"Elə indi?" – o soruşdu.

– Hə!

Bir az fikrə getdi, mən onun yanındakı başqa adamların səslərini eşidirdim: dondurma üçün pul yığırdılar.

"Yaxşı", – dedi. – "Gəlirəm. Vağzaldasan? Ora gəlirm?"

"Hə", – cavab verdim.

O, vağzala çox tez gəlib çıxdı. Və mən hələ indi də bilmirəm ki, ona zəng etməyim düzgün hərəkət idi, ya yox. Halbuki o artıq on ildən bəridir, mənim həyat yoldaşımdır. Hər halda, onun sayəsində firmadakı yerim saxlanıldı, evə qayıdan vaxt sönmüş həyat eşqimi yenidən oyatdı. Əslində, o vaxt işdə irəli getmək arzularım məhz onun sahəsində həyata keçdi.

Amma o vaxt yanında çox qala bilməmişdim. Qalmağı çox istəyirdim. Birlikdə kinoya getdik. Boş, isti və çox qaranlıq kinozalda dodaqlarından öpdüm. Ancaq buna çox da həvəsim yox idi...

Səkkizə qədər vaxtım olmağına baxmayaraq, saat altıda artıq vağzalda idik. Perronda onu bir də öpdüm, qatarlardan birinə minib şərq istiqamətində yola düşdüm. Həmin vaxtdan çimərliklərə içimdə bir ağrı hiss etmədən baxa bilmirəm. Hər çimərlik görəndə içimdə nəyinsə ağrıdığını duyuram. Günəş, su, adamların şənlənməsi, hər şey mənə o qədər süni gəlir ki! Ondansa yağmurlu havada şəhərdə tək-tənha gəzib dolaşmağı, kinoya getməyi üstün tuturam. Özü də orada heç kəsi öpməli olmayacam. Bu firmada qazanacağım uğurlar da hələ qarşıdadır. Mən direktor ola bilərdim. Bəlkə də, olacam. Bəlkə, gec olacaq, ancaq güc olacaq. Oradakılar əmindirlər ki, firmaya çox bağlıyam və onlar üçün nə isə edəcəm. Ancaq məndə nə bağlılıq var, nə də onlar üçün nəsə etmək həvəsi...

Həyatımda qəflətən dönüş yaradan bu açıqcaya baxıb tez-tez dərin fikrə dalıram. Yayda sınaq imtahanları olur və ondan

sonra sevincdən gözlərindən, üzlərindən şafəq saçan şayirdlər gəlirlər ki, onları təmtəraqla təbrik eləyək. Mənim isə vəzifə borcum onlara hər kəlməsində "uğur", "irəliyə getmə imkanları" kimi ənənəvi sözlər olan təbrik nitqi söyləməkdir...

OXUCU SORAĞINDA

Dostumun qəribə bir peşəsi var: o çəkinmədən özünü yazıçı adlandırır. Bircə ona görə ki, müəllif hüququ haqqında latent bilikləri var, ala-yarımçıq bir-iki sintaktik qayda öyrənib, üslub çalışmalarını səhifə-səhifə çap məşinində yazıb doldurur və bunu da əlyazması adlandırır. O vaxta kimi yazıb dolduracaq ki, bir qalaq alınacaq...

Kitabı üçün nəşir tapıncaya qədər bu sənət ona bir il mədəniyyət, maariflənmə yollarında nə cəfalar çəkdirib – bir o Allah bilir. Kitabı işıq üzü görəndən azacıq sonra təsadüfən ona rast gəldim; dərin bir məyusluq içində idi. Sanki, dəryada gəmiləri batmışdı. Başına gələn hadisə, doğrudan da, çox ürəkağrıdıçı imiş. Kitablarının nəşri dayandırılmış və yarım ilə çıxmış 350 nüsxə isə heç bir qonorar verilmədən müzakirəyə göndərilibmiş. Ortaya bir neçə tənqidçi fikri çıxan kimi 13 nüsxə satılmış və bununla da, dostuma 5,46 DM gəlir gətiribmiş. Ancaq o, 800 DM avans alıb. Bu satışla isə avansı, təqribən, 150 ilə ödəyə bilərdi.

İndi, ümumi götürüldükdə, insan ömrü daha qıtsadır: bir neçə adamı, demək olar ki, əfsanəvi türkləri saymasaq, insan ömrü 70 ilə hesablanır, nəsillərdən bizə qalan əbədi əzablar sayəsində də bunun 10 ilinin üstündən xətt çəkmək olar.

Dostuma ikinci bir kitab yazmağı məsləhət gördüm. O çap ediləndən sonra peşəkarlar arasında yaxşı qarşılandı, müzakirə nüsxələrinin sayı isə 400-dən çox oldu, yarım ildən sonra satılanların sayı 29-a çatdı. Dostuma 2 siqaret verdim, əlimlə çiyinə vurub indi üçüncü kitabı yazmağı təklif etdim. Ancaq təəccüblüdür ki, o, təklifimi ələ salmaq kimi başa düşüb pərt olmuş halda geri çəkildi.

Bu arada o, ədəbiyyata "söz sahibi" kimi daxil oldu. Onun haqqında kitab yazıldı.Yeri gəlmişkən, bu kitab onun öz kitablarından daha çox alındı.

Demək olar ki, yarım il onun üzünü görmədim. O, dahilik meydanında elə hey at oynadırdı. Sonra yenə də yanıma gəldi, sözsüz ki, peşman olmuşdu. Axı üçüncü kitaba başlamaq lazım idi. Məsləhət gördüm ki, hektoqrafik nəşriyyatda çap etdirsən, onun 30-50 nüsxəsini kitab mağazasına versin. Amma çapa sərf olunan qara mürəkkəb ona əməlli-başlı əziyyət vermişdi. Bundan başqa, yenə avans almışdı, üstəlik, ikinci uşağı da dünyaya gələcəkdi. O əmin edirdi ki, bəzi kitab yığılması, çap olunması, qablaşdırma və təhvil verilməsini həyata keçirən qadınların işsiz qalmasında özünü günahkar hiss etmək istəmir (Onda sosial duyum həmişə çox güclü olub).

Bu arada onun haqqında, demək olar, 100-ə yaxın tənqidi məqalə çıxdı və onun hər iki kitabının 90-dan çox nüsxəsi satıldı. Onun nəşiri "Oxucu soracağında" adlı aksiyaya başladı. Bütün kitab mağazalarına məktub göndərildi. Məqsəd bu idi ki, kitabın hər bir alıcısını qeydə alıb nəşriyyata xəbər versinlər ki, həmin oxucu müəlliflə əlaqə yaratmaq imkanı qazansın. Bu aksiyanın nəticəsini uzun müddət gözləməyə ehtiyac qalmadı. Dörd həftədən sonra uzaq şimaldan bir kişinin soracağı gəldi. O, kitabla maraqlanmış. Kişinin arzusu yerinə yetirildi, yəni həmin kitabın bir nüsxəsi ona göndərildi və əvəzində, kitabın pulu ödənildi. Kitab mağazasının sahibi teleqram vurub məlumat verdi ki, alıcısı ortaya çıxdı. "Nə edək?" Bu arada mağazanın sahibi onu söhbətə tutub, qəhvə süzüb, siqaret təklif edib, ümumiyyətlə, onun özünü yaxşı və rahat hiss etməsi üçün əlindən gələni edib. Sonra nəşirdən təcili cavab teleqramı gedib ki, "alıcını yanıma göndərin. Bütün xərcləri öz üzərimə götürürəm". Xoşbəxtlikdən, alıcı ali məktəb müəllimi çıxıb və həmin dövrdə tətildə imiş. Buna görə də Cənubi Almaniyaya pulsuz səyahətə etiraz etməyib. Ertəsi gün o, Kölnə yola düşüb, orada gözəl bir mehmanxanada

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gecələyib, səhəri yenə yola çıxıb və Reyn boyu cənub istiqamətində gözəl səyahətdən ləzzət ala-ala günorta saat dörd radələrində gəlib mənzil başına çatıb. Vağzaldan nəşriyyata taksi ilə gəlib. Naşirin cazibədar arvadı ilə qəhvə və şirniyyat masası arxasında birsaatlıq maraqlı vaxt keçirdib. Sonra ona xarici pasport verilib və yenidən vağzala aparılıb, ikinci dərəcəli vaqonda dostumun muzalara (qədim Yunan mifologiyasında elm və sənət ilahilərindən biri) qulluq etdiyi sakit şəhərə yola salınıb. Onun ikinci uşağı da elə orada dünyaya gəlib. Dostumun arvadı kinoya gedibmiş. Axı heç bir maddi sıxıntıya baxmayaraq, yazıçıların arvadları belə əyləncələrdən imtina etməməli, geri qalmamalı idilər. Nə isə... Dostum oxucusunu elə şəraitdə qarşılayıb ki... O, uşaqların axşam yeməyini isidir və onlara yatmaları üçün layla çalır. Laylanın sözləri adi sözlər imiş. Bu sözlər gənc alman ədəbiyyatına kölgə salırmış...

Dostum oxucusunu canfəşanlıqla salamlayıb, qəhvə üyüdəni onun qucağına basıb, öz atalıq qayğılarını tezəcə ona təhvil verib canını qurtarıb. Çox keçməyib, qəhvənin suyu qaynayıb və artıq söhbət eləmək vaxtı gəlib çatıb. Amma onlar hər ikisi o qədər zərif, həssas insanlar imiş ki, ilk öncə, bir-birlərinə ancaq sakit və heyranlıqla tamaşa etməklə kifayətləniblər. Onların bir-birinə tamaşa eləməsi, bəlkə də, bir saat çəkib. Nəhayət, dostumun səbri tükənib və sanki, ondan bir partlayış qopub:

– Siz dahisiniz! Yetişən bir dahi!

– Yox, nə danışırırsınız! – qonaq yumşaq halda deyib.

– Məncə, dahi sizsiniz.

– Boş sözdür, – dostum cavab verib və nəhayət, qəhvə süzüb, – dahiliyin ən böyük əlaməti onun nadir olmasıdır və siz o nadir insanlar qrupuna məndən çox uyğun gəirsiniz.

Qonaq bu sözləri inkar etmək istəyəndə sözünü ağzında qoyub və ona kobud şəkildə ağıl öyrətməyə başlayıb. "Burda, – dostum sözə başlayıb – qeyri-adi heç nə yoxdur. Kitab

yazmaq və onu üzə çıxartmaq – ikisi də elə eyni zibildir. Naşir tapmaq isə uşaq oyuncağıdır, amma onu almaq – bax, bunu dahi bir əməl adlandırırım. Süddən, şəkərdən götürün də..."

Kişi süd və şəkər götürüb. Sonra çəkinə-çəkinə paltosunun sağ tərəfindəki qoltuq cibindən uzaq şimalda aldığı kitabı çıxarıb və üstünü yazmasını xahiş edib.

"Ancaq bir şərtlə, – dostum sərt cavab verib, – yalnız bir şərtlə ki, siz də mənim əlyazmalarımın üstünə qeyd edəcəksiniz".

Rəflərin birindən qovluq çıxarıb, içindəki yazılmış vərəqləri götürüb və qonağın qəhvə fincanının yanına qoyaraq deyib: "Mənə sevinc bəxş edin!"

Qonaq çaşqınlıq içində avtoqələri götürüb əlində hazır saxlayıb və əlyazmanın ən axırncı səhifəsinin aşağısına tərəddüd edə-edə: "Səmimi hörmətlə – Qünter Şleqel" yazıb.

Yarım dəqiqə keçib, dostum mürəkkəbin quruması üçün əlyazmanı sobanın üstündə yelləyirmiş. Bu dəfə qonaq paltosunun sol tərəfindəki qoltuq cibinə əl atıb, üstündə çap hərfləri ilə yazılmış bir qalaq vərəq çıxarıb və gənc ədəbiyyata töfhə kimi qiymətləndirdiyi işi dostuma uzadıb, rəy vermək üçün nəşriyyata çatdırmağı xahiş edib...

Dostum danışırdı ki, çaşqınlıqdan bir müddət dili-ağzı tutulub. Kişinin öz taleyi üçün narahatçılığı onu yaman qəzəbləndirib.

Bir müddət yenə heç bir söz demədən qabaq-qabağa oturublar. Nəhayət, dostum sakitcə deyib: "Yalvarıram, bunu eləməyin – öz təbiiliyinizi itirəcəksiniz".

Qonaq kəlmə belə kəsə bilməyib və əlyazmanı bağrına basıb.

"Sizə daha pasport verməyəcəklər, – dostum sözüne davam edib, – qaymaqlı şirinçörəklərə qonaq etməyəcəklər. Naşirin arvadı sizi görəndə ağız büzəcək, sərt üzünü göstərəcək. Sizə özünüzün xatirinizə görə yalvarıram. Bu işin daşını atın!"

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Qonaq başını narazı halda yellədir, dostum isə bir insanın həyatını qurtarmaq üçün qızgınlıqla çarpışa-çarpışa nəşriyyat məsələsini onun beynindən çıxartmaq istəyib. Amma Şleqeli onun dedikləri maraqlandırmırmış.

Vəziyyəti belə görə dostum məsləhəti kənara qoyur və belə başa düşürəm ki, qonaq ilə onun arasında mübahisə düşür. Amma, hər halda, arada bir az sakitçilik yaranıb ki, bu müddətdə dostum yumruğunu sıxaraq öz-özünə anlaşılmaz şeylər mızıldanmağa başlayıb. Bir də öyrəndim ki, Şleqel bircə kəlmə – "sağ ol" deyib çıxıb gedib, əlyazmanı da orada qoyub.

Əlavə edim ki, Şleqelin sürgündən geri dönən adamın həyatından bəhs edən "Heyif səndən, Panelope!" əsəri peşəkarlar arasında əməlli-başlı əks-səda yaratdı. Şleqel özünü başqa bir işə həsr etmək üçün pedaqoji karyerasını dayandırdı, əsl peşəsini atdı. Bu biri kəsin isə, əslində, kim olduğu məndə bu gün də böyük şübhə doğurur...

BAĞINDA ŞAFTALI AĞACI VAR

Xüsusi vəziyyət məni məcbur edir ki, bir sirrin üstünü açım. Onu həyatımın sonuna kimi saxlamaq, qəbrə də özüm-lə aparmaq istəyirdim: baxmayaraq ki, heç vaxt heç bir quru-ma qoşulmamağa and içmişdim, amma bir təşkilatın üzvü-yəm, daha doğrusu, gizli bir təşkilatın. Bu, mənə çox əzab verir, amma bir tərəfdən yetişməkdə olan gənclərin ehtiyac içində olması, digər tərəfdən qonşumun öz şaftallılarına göz bəbəyi kimi nəzarət eləməsi məndə belə bir fikir oyadır ki, utanmadan bunları boynuma alım. Mən ribbekliyəm və təşkilatımızın statusuna uyğun olaraq mürəkkəb, qələm, kağız götürürəm, məktəb illərindən qalan köhnə "Oxu" kitabını açıb yazmağa başlayıram: Havellandda ribbeklidən ribbekli bir cənaba, sahib olmusan armud ağacına... Şəri bir dəfə əl ilə yazmağın xeyri var, buna həm səbir lazımdır, həm də fik-rini bir yerə cəmləyib yavaş-yavaş oxumağa məcbur olursan. Oxuduqca da onun nə qədər məzəli olduğunu görüb gülüm-səyirsən. Ara-sıra gülümsəmək isə insana ziyan deyil.

Beləcə balladanı yavaş-yavaş köçürür, aşağısından möhür vururam. Bu möhürü bizlər – ribbeklilər təşkilatının üzvləri əldə tutmaq məsuliyyəti daşıyırdıq: Birliyimizə qoşulun. Biz onlarda heç bir şey üçün cavabdehlik yaratmırıq. Yalnız istənilən bir şəri on dəfə təkrar-təkrar yazmalı və meyvə ağacları olan başqa adamlara göndərməli idilər. Ancaq o zaman özlərini ribbekli adlandıra bilərlər ki, simvolun qədrini bilib onu qiymətləndirsinlər.

Mən qonşumun ünvanını zərfin üstünə yazır, poçt xərç-lərini yapışdırır və poçt qutusuna doğru yollanıram. Poçt qutusu isə elə düz onun bağının hasarından asılıb. Qutunun

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

sarı qapağını yenicə açırdım ki, o, yəni qonşum qabağıma çıxdı. Nərdivanın üstündə idi, şəhadət barmağını qabağa uzadıb bir-bir şaftalılara vururdu. Şübhəsiz, onları yenə sayırdı. Ertəsi gün qonşum və mən yan-yana durub, məvacibi çox aşağı olan və yastıyaq olması işini heç cür ləngitməyən sədaqətli işçini – poçtalyonu gözləyirdik. Qonşumun rəngi mənə saralmış kimi gəldi, dodaqları əsir, gözlərindəki xırda qırmızı damarcıqlar gecəni yuxusuz qalmasından xəbər verirdi.

– İnanılmazdır, deməyə söz tapmıram, – mənə sarı çönüb dedi, – adətlərin tənəzzülü necə də çoxalıb. İndiki gənclik səfil və oğrulardan ibarətdir. Bunun axırı necə olacaq?

– Fəlakət baş verəcək.

– Doğrudan, siz də belə düşünürsünüz?

– Əlbəttə, bu, yaxşıqla bitməz ki. Qaçılmaz bir uçuruma doğru yuvarlanırıq. Bu özbaşınalıq, bu eyş-ışrət ehtirası.

– Başqa insanın malına daha hörmət yoxdur! Onları bilirsiz neynəmək lazımdır?! Amma polis onları tutmaqdan çəkinir. Təsəvvür edin ki, dünən ağacda 135 şaftalım var idi, bu gün sizcə neçəsi qalmış olar?

– 132?

– Nikbin adamsız – 130. Beş şaftalım getdi! Təsəvvür edin! Bu, məni dəhşətə gətirir.

– Cəzalandırmaq və onların dərslərini vermək lazımdır – bizə başqa yol qalmayacaq. Hörmət-izzət keçmişdə qaldı. Elə zəmanə gəlib ki...

Amma yaxınlaşan poçtalyon cümləmi tamamlamağa macal vermədi. Dünən qutuya atdığım məktub xeyli yol dolaşmış səyahətini bitirdi, öz ünvanına – poçt qutusunu boşaldan, ünvanlar üzrə qaydaya salan və gətirən adamın əlindən qonşumun əlinə gəlib çatdı.

Mənim üçün məktub yox idi. Mənə kim yazacaq ki?!

Mən axı aktiv deyil, sadəcə, passiv bir ribbekliyəm. Çünki mənim heç bir meyvə ağacım, heç balaca qarağat kolum da yox idi. Adımı bilən yeganə adam tərəddüdlə borc verən

döngədəki sahibkar idi. O, qəzəbli gözlərlə kooperativ çörək, yağ və siqaretin zənbilimə girdiyini görür və israrla əsl siqaret və qırmızı şərabi borca belə götürməyimə icazə vermirdi.

İndi qonşunun üzünə tamaşa eləmək vaxtı idi: o, məktubu açdı, eynəyi taxdı, alnını qırışdırıb oxumağa başladı. O oxudu, oxudu. Mən isə bu müddət ərzində balladanın necə uzun olmasına heyran qaldım. Əbəs yerə onun üzündə təbəssüm gözlədim: heç nə, heç nə olmadı. Yəqin, kiminsə ədəbiyyata yaman marağı var, hələ, üstəlik, yumor hissi də. O, eynəyini çıxartdı, elə bil, mənasız bir kağız parçası oxudu, məktubu qatladı, sonra yenidən açdı, hasardan mənə uzadıb dedi:

– Qulaq asın, siz axı... Başqa nə ola bilər?

– Yazıçı, – mən dilləndim.

– Əlbəttə! Bir baxın, siz Allah, bu axı nədir belə?

Qəflətən öz xəttimi görəndə azca səksəndim. "Ola bilər, – düşünürəm, – bu insanı akustik baxımdan anlamaq lazımdır. Vizual gözəçarpan heç nəyi yoxdur". Və mən hündürdən oxumağa başlayıram: "Havellandda ribbeklidən bir ribbekli cənaba, sahib olmusan armud ağacına..."

– Bilirəm, bilirəm, artıq içində nə yazılıb!

– Altındakı möhürü də gördünüz? Altında bir möhür var:

Bizim təşkilata qoşulun...

– Bilirəm, bilirəm, – o, hövsələsiz halda dilləndi. Üzündəki sarılıq bir az da artmışdı. – Mənə belə bir şey göndərmək axı mənasızdır. Mənim ancaq şaftalı ağacım var. Buradasa nə isə armudla bağlı şey yazılıb. Adamlar öz vaxtını gör nəyə sərf edirlər!!!

Sağolsuz-filansız arxasındakı nəzarət postuna dırmaşdı. Oradan öz saftalıqlarını yaxşı müşahidə edə bilirdi.

"Demək, belə", – düşündüm, naməni бүkdüm. Bir az fikirləşdim ki, təşkilatımızın statusunu dəyişdirmələri üçün xahiş eləməliyəm, yoxsa yox. Hər halda, ballada öz melodiyasını dəyişəcək, çünki birhəcalı meyvə adları azdır...

İŞLƏMƏK HƏVƏSİNİ ÖLDÜRƏN LƏTİFƏ

Avropanın qərb sahilindəki limanlardan birində köhnə-külə geyinmiş bir kişi balıq tutduğu qayığında uzanıb mürgü döyür. Yaxınlıqda isə zövqlə geyinib-kecinmiş bir turist bu sakit mənzərənin şəklini çəkmək üçün fotokamerasına təzə lent qoyur. Mavi səma, qar dənələri kimi ağ qırçımları olan ləpəli, gömgöy dəniz, qara qayıq, qırmızı balıqçı papağı... Bütün bu mənzərəni obyektə alır və çəkir: çık... Bir dəfə də çık... Atalar üçdən deyib, əminlik üçün üçüncü dəfə də çəkir: çık... Bu qıcıqlandırıcı və xoşagəlməz səs bayaqdan mürgü vuran balıqçını oyadır. O, yuxulu-yuxulu özünü düzəldir, əlini siqaret qutusuna atır. Axtardığını tapana kimi canfəşanlıq göstərən turist qutunu düz onun burnunun dibinə tutur. Balıqçı siqareti götürür və yenə çaqqıltı eşidilir, lakin bu dəfə çaxmağın səsidir. Dördüncü çaqqıltı bu nəzakətə son qoyur. Heç bir çərçivəyə sığmayan ifrat nəzakət qıcıqlandırıcı, çəşqın bir şərait yaradır. Yerli dili bilən turist bu gərginliyi söhbət vasitəsilə aradan qaldırmağa cəhd göstərir:

- Bu gün yaxşı ov eləyəcəksiniz.
- Balıqçı narazılıqla başını bulayır.
- Bəs dedilər, bu gün hava yaxşı olacaq?!
- Balıqçı başını tərpedir.
- Dənizə çıxmıyacaqsınız?

Balıqçı narazı halda başını yelləyir, turistin isə səbir kassası dolmağa başlayır. Əlbəttə, ürəyində bu köhnə-külə geyinmiş adamın yaxşılığını istəyir, qorxur ki, fürsəti əldən verər.

- Ax, özünüzü yaxşı hiss etmirsiniz?

Nəhayət, balıqçı təngə gəlib ağzını açır, onun işarədən heç nə anlamayacağını görüb, sözlə başa salmağa başlayır.

– Özümü əla hiss edirəm, – deyir, – hələ ömrümdə heç vaxt özümü belə gözəl hiss etməmişəm.

Ayağa qalxır, bədənini qabağa doğru elə dartır ki, sanki, nə qədər güclü olduğunu nümayiş etdirmək istəyir:

– Əhvalım bomba kimidir.

Turistin üzündəki ifadə dəyişir, təbəssümü tədricən itir, az qala, ürəyini partladan sualı verir:

– Bəs niyə dənizə çıxmırsız?

Balıqçı qısa və konkret cavab verir:

– Çünki çıxmışdım.

– Ovun yaxşı oldu?

– Hə, elə yaxşı oldu ki, bir də getməyə ehtiyac qalmadı. Səbətimdə dörd dənə dəniz xərçəngi var. Bir xeyli də skumbriya tutmuşam...

Balıqçı artıq yuxudan tam ayılmış, canlanmışdı. Sözüni deyib qurtarandan sonra turisti sakitləşdirirmiş kimi, əlini onun çiyinə qoyur. Turistin əndişəli üzü ona mənasız görünür, amma eyni zamanda da bu qayğıkeşliyindən də təsirlənir.

– Balığımı sabaha, hələ birisi günə də çatar, – deyib tanımadığı bu adamı sakitləşdirmək istəyir. – Bəlkə, mənim siqaretimdən birini çəkəsiniz?

– Çəkərəm. Təşəkkürlər...

İndi hər ikisinin də damağında siqaret var. Çaxmaq beşinci dəfə çıqqıldayır. Yad adam başını yelləyə-yelləyə qayığın kənarına əyləşir, şəkilçəkəni bir yana qoyur ki, deyəcəklərini daha aydın ifadə etmək üçün əlinin ikisi də boş olsun.

– Sizin şəxsi işinizə qarışmaq istəməzdim, – deyir – amma təsəvvür edin ki, iki, üç, hətta dörd dəfə tilovu atır, hər atanda da bir yığın balıq tutur, sonra aparıb satırsınız. Sadəcə olaraq, bunu təsəvvürünüzdə gətirin...

Balıqçı razı halda başını tərpedir.

– Təsəvvür edin ki, – o, sözünə davam eləyir, – təkcə bu gün yox, sabah da, birisi gün də, ümumiyyətlə, hər gün, ən azı, dörd dəfə balıqlarınızı satırsınız. Bilirsiniz, sonra nə olacaq?

Balıqçı başını yırğalayır.

– Ən gec, bir ilə motorlu qayıq alarsız, iki ilə ikinci avarlı, yelkənli qayıq, 3-4 ilə balaca bir kateriniz olacaq. Sözsüz ki, bu iki yelkənli qayıqla və ya katerlə daha çox balıq tutmaq olar. Beləcə günlərin bir günü ikinci katerinizi alacaqsınız, sonra...

– danışıqları özünü o qədər ruhlandırır ki, bir neçə saniyə dili ağzında quruyur, – sonra balıqları saxlamaq üçün balaca bir soyuducu kamera, ya da balıq qurudulması, hissə verilməsi üçün yer, bir müddət sonra konserv fabriki tikərsiniz, öz şəxsi vertolyotunuzla uçarsınız, katerlərinizə radio qurğular ilə təlimatlar, əmrlər verərsiniz, qızılbalıq ovlamaq hüququ qazanarsınız, balıq yeməkləri restorani açarsınız, dəniz xərçəngini əldən-ələ vermədən birbaşa Parisə göndərərsiniz, sonra da... – çox həyəcanlandığı üçün yenə bir anlığa susmalı olur. Yad adam başını bulayır. Artıq məzuniyyət sevincini hiss etmir, balıqçının qarmağından canını qurtarmış balıqların tullandığı dalğalara baxır. – Sonra da... – Həyəcandan boğazında nəşə qalmış uşaq kimi boğulur, balıqçı onun kürəyinə vurur.

– Hə, sonra?! – yavaşdan dillənir.

– Sonra da, – yad adam sakit bir məğrurluqla dillənir, – sonra rahatca burada, bu sahilə oturub günəşin altında mürgü vura-vura dənizin möhtəşəm mənzərəsinə tamaşa edərsiniz.

– Amma mən bunu elə indi də edirəm, – balıqçı deyir. – Burada özüm üçün rahatca oturub mürgüləyirdim, ancaq sizin çıqqıldınız istirahətimə mane oldu.

Tutarlı cavab almış turist fikirli halda, oradan uzaqlaşır. Çünki əvvəllər düşünürdü ki, işləyib yaxşı pul qazanar və elə bir vaxt gələrdi ki, işləməyinə ehtiyac qalmaz. Balıqçı ilə aralarında olan söhbətdən sonra qəlbində daha mərhəmət hissi qalmamışdı. Əksinə, ürəyində bu kasıb geyimli kişiyyə qarşı bir az qibtə hissi yaranmışdı...

MÜNDƏRİCAT

“*Ailə tarixçələri*”nin bənzərsiz ustası 5

ÖZÜ VƏ MÜASİRLƏRİ BÖLL HAQQINDA

H.V.Rixter

Sən də mənim kimi pulu çox sevirsən?

(*çevirəni V.Hacıyev*) 14

H.Böll

Özüm haqqında (*çevirəni V.Hacıyev*) 29

Haynrix Böllün Nobel nitqi (*çevirəni V.Hacıyev*) 32

Q.Hofmann

Haynrix Böllə görüş (*çevirəni V.Hacıyev*) 34

ROMAN

Bir təlxəyin düşüncələri (*çevirəni V.Hacıyev*) 47

POVEST

O illərin çörəyi (*çevirəni Ə.Əylisli*) 291

HEKAYƏLƏR

Çağırılmamış qonaqlar (*çevirəni V.Hacıyev*) 398

Çörəyin dadı (*çevirəni V.Hacıyev*) 404

Ədalətli Daniel (çevirəni V.Hacıyev)	406
Elza Baskolaytın ölümü (çevirəni V.Hacıyev)	417
Ölməz Teodora (çevirəni V.Hacıyev)	422
Pis romanlarda olduğu kimi (çevirəni V.Hacıyev)	427
Solğunbənzil Anna (çevirəni V.Hacıyev)	435
Bıçaqoynadan (çevirəni V.Hacıyev)	441
Tibten stansiyası (çevirəni V.Hacıyev)	452
Cırtıdan və gəlinçik (çevirəni V.Hacıyev)	456
Gənc padşahın xatirələri (çevirəni V.Hacıyev)	463
Etiraf (çevirəni V.Hacıyev)	470
Nəsə olacaq (çevirəni V.Hacıyev)	473
Alver olan yerdə (çevirəni V.Hacıyev)	479
Təzə körpü (çevirəni V.Hacıyev)	486
Mənim bahalı qıçım (çevirəni Ç.Qurbanlı)	489
Gülüşçü (çevirəni Ç.Qurbanlı)	492
Qara qoyunlar (çevirəni Ç.Qurbanlı)	495
Mənim qəmli sifətim (çevirəni Ç.Qurbanlı)	504
Qarmaqda (çevirəni Ç.Qurbanlı)	511
Mənim Fred dayım (çevirəni Ç.Qurbanlı)	520
Qulpsuz Fincanın taleyi (çevirəni Ç.Qurbanlı)	525
Ruyuklar ölkəsində (çevirəni Ç.Qurbanlı)	533
Müharibə başlayanda (çevirəni Ç.Qurbanlı)	538
Müharibə qurtaranda (çevirəni V.Hacıyev)	558
Açıqca (çevirəni A.Nəbi)	579
Oxucu sorağında (çevirəni A.Nəbi)	587
Bağında şaftalı ağacı var (çevirəni A.Nəbi)	592
İşləmək həvəsini öldürən lətifə (çevirəni A.Nəbi)	595

NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Haynrix Böll

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Çapa imzalanmışdır 25.07.2009. Format 60×84 $\frac{1}{16}$. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 37,5. Sifariş 134. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com